CUMHURBAŞKANI KARARI

Karar Sayısı: 9253

Ekli “Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (2024-2028)” ile ilişik listede yer alan “Bölge Planları (2024-2028)”nın onaylanmasına karar verilmiştir.

16 Aralık 2024

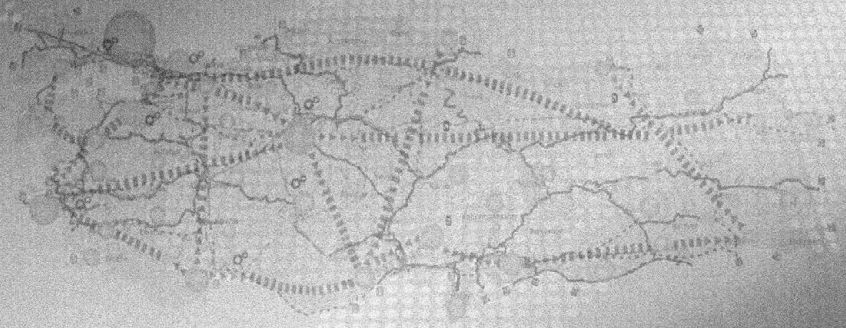
Recep Tayyip ERDOĞAN
CUMHURBAŞKANI

T.C. SANAYİ VE TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

#YEREL KALKINMA HAMLESİ

BÖLGESEL GELİŞME ULUSAL STRATEJİSİ

2024-2028

"Küresel rekabette söz sahibi, refah düzeyi yüksek ve dirençli bölgeleriyle, yerel dinamiklerini kullanarak **topyekün kalkınmış bir Türkiye**"

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR .....
YÖNETİCİ ÖZETİ.....
GİRİŞ.....
1. 2014-2023 BÖLGESEL GELİŞME ULUSAL STRATEJİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....
2. KÜRESEL EĞİLİMLER.....
3. TÜRKİYE'DE BÖLGELERİN YAPISI VE GENEL EĞİLİMLER.....
3.1. Gelirdeki Değişimler.....
3.2. Üretim, İhracat ve Ticaret.....
3.3. İstihdam.....
3.4. AR-GE ve Yenilikçilik.....
3.5. Nüfus ve Göç.....
3.6. Eğitim.....
3.7. Sağlık.....
3.8. Türkiye'de Yerleşim Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı.....
4. 6 ŞUBAT 2023 TARİHLİ DEPREMLERE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME.....
4.1. Deprem Öncesi Durum.....
4.2. Depremlerin Etkileri.....
4.2.1. Konut.....
4.2.2. Sanayi.....
4.2.3. Üretim.....
4.2.4. Hayvancılık.....
4.2.5. Kültür-Turizm.....
4.2.6. Eğitim.....
4.2.7. Sağlık.....
4.2.8. Altyapı.....
4.2.9. Göç.....
4.2.10. Geçici-Kalıcı Barınma.....
5. 2024-2028 BÖLGESEL GELİŞME ULUSAL STRATEJİSİ İLKELERİ, VİZYONU VE AMAÇLARI.....
6. BGUS MEKÂNSAL YAKLAŞIMI.....
6.1. Stratejik Amaçlar ve Mekânsal Tipoloji.....
6.1.1. Stratejik Amaç 1: Bölgelerin Küresel Ekonomik Entegrasyonunun Güçlendirilmesi.....
6.1.2. Stratejik Amaç 2: Bölgelerin Rekabet Edebilirliklerinin Artırılması.....
6.1.3. Stratejik Amaç 3: Bölgeler Arası Ekonomik ve Sosyal Yakınsamanın Sağlanması.....

6.1.4. Stratejik Amaç 4: Afet Sonrası Ekonomik ve Sosyal İyileşmenin Sağlanması .....
6.2. Mekânsal Gelişme.....
7. MEKÂNSAL AMAÇLAR VE STRATEJİLER.....
7.1. Küresel Entegrasyon Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri.....
7.1.1. Mekânsal Amaç 1: İstanbul'un Küresel Merkez Niteliğinin Güçlendirilmesi .....
7.1.2. Mekânsal Amaç 2: Potansiyel Küresel İllerin Küresel Rekabet Gücünün Artırılması.....
7.2. Rekabetçilik Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri .....
7.2.1. Mekânsal Amaç 3: Rekabetçi İllerin Orta-Yüksek ve Yüksek Teknolojili Üretim ve İhracatının Artırılması .....
7.2.2. Mekânsal Amaç 4: Potansiyel Rekabetçi İllerin Üretim Yapılarının Teknoloji Odaklı Dönüşümünün Hızlandırılması.....
7.2.3. Mekânsal Amaç 5: Rekabet Nüvesi İllerde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Katma Değerin Yükseltilmesi .....
7.3. Yakınsama Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri .....
7.3.1. Mekânsal Amaç 6: Bölgesel Merkezlerin Ekonomik ve Sosyal Yönden Gelişmesiyle Nispeten Az Gelişmiş Bölgelerin Kalkınmasının Sağlanması.....
7.3.2. Mekânsal Amaç 7: Gelişen Yerel Ekonomi İllerinde Yerel Potansiyellere Dayalı Sosyoekonomik Canlılığın Sağlanması .....
7.3.1. Mekânsal Amaç 8: Öncelikli Dönüşüm İllerinin Sosyoekonomik Gelişmişlik Açısından Ülke Ortalamasına Yakınsamasının Sağlanması.....
7.4. Afet Sonrası Toparlanma Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri.....
7.4.1. Mekansal Amaç 9: Afet Sonrası İhya İllerinde Ekonomik ve Sosyal İyileşmenin Sağlanması .....
8. TEMATİK AMAÇLAR VE STRATEJİLER .....
8.1. KENTSEL GELİŞME.....
8.1.1. Kentsel Nüfus.....
8.1.2. Kentsel Alanlar.....
8.1.3. Kentsel Yaşam Kalitesi .....
8.1.4. Afet Riskleri.....
8.1.5. Kentsel Gelişme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri .....
8.2. KIRSAL KALKINMA.....
8.2.1. Kırsal Alan Tanımı .....
8.2.2. Kırsal Toplum .....
8.2.3. Kırsal Alanda Ekonomi .....
8.2.4. Kırsal Kalkınma Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri.....
8.3. SOSYAL GELİŞME.....
8.3.1. Demografik Eğilimler .....

8.3.2. Gelir Dağılımı
8.3.3. Çocukların ve Gençlerin İyilik Hali
8.3.4. Genç İstihdamı
8.3.5. Yoksulluk ve Dezavantajlı Kesimler
8.3.6. Sosyal Gelişme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
8.4. TURİZM
8.4.1. Temel Turizm İstatistikleri
8.4.2. Turist Profilleri
8.4.3. Turizm Değerleri
8.4.4. Destinasyon Yönetimi
8.4.5. Turizm Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
8.5. SANAYİ – LOJİSTİK
8.5.1. İmalat Sanayii Dönüşümü
8.5.2. Sanayi Alanları
8.5.3. Lojistik
8.5.4. Sanayi-Lojistik Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
8.6. YEŞİL BÜYÜME
8.6.1. İklim Değişikliğiyle Mücadele
8.6.2. Sınırda Karbon Düzenlemesi Mekanizması
8.6.3. Kaynak Verimliliği
8.6.4. Yenilenebilir Enerji
8.6.5. Atık Yönetimi
8.6.6. Yeşil Büyümenin Finansmanı
8.6.7. Yeşil İşler
8.6.8. Yeşil Büyüme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
8.7. GİRİŞİMCİLİK
8.7.1. Girişimcilik Göstergelerinin Mekânsal Dağılımı
8.7.2. Girişimciler için Arayüz Yapılar
8.7.3. Girişimciliğin Finansmanı
8.7.4. Girişimcilik Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
8.8. AR-GE VE YENİLİKÇİLİK
8.8.1. Türkiye'de Temel Göstergelerle AR-GE
8.8.2. Türkiye'de Temel Göstergelerle Yenilikçilik
8.8.3. AR-GE ve Yenilik Altyapısı
8.8.4. Bölgesel Yenilik Stratejileri

8.8.5. AR-GE ve Yenilik Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
8.9. DİJİTALLEŞME
8.9.1. Türkiye'de Mevcut Durum
8.9.2. Dijitalleşme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri
9. BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARININ YÖNETİŞİMİ
9.1. Bölge Planlama Çalışmaları ve Bölgesel Gelişmede Kurumsal Yapılar
9.2. Bölgesel Gelişme Politikalarının Yönetişimine İlişkin Stratejiler
10. BGUS İZLEME VE DEĞERLENDİRME ÇERÇEVESİ
KAYNAKÇA

Haritalar

Harita 3.1 Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla SEGE Kademeleri
Harita 3.2 Kişi Başına Gelir (2017-2021 Ortalaması, TL, 2021 Fiyatlarıyla)
Harita 3.3 İşsizlik Oranı (Yüzde, 2014-2023 Ortalaması)
Harita 3.4 İş Gücüne Katılma Oranı (Yüzde, 2018-2022 Ortalaması)
Harita 3.5 Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başına AR-GE Harcaması (TL, 2021)
Harita 3.6 İllere Göre Nüfus Dağılımı (2022)
Harita 3.7 Net Göç Hızı (2013-2017)
Harita 3.8 Net Göç Hızı (2018-2022)
Harita 3.9 İller Arası Göç İlişkileri – Alınan Göç (2020)
Harita 3.10 Yüksekokul ve Fakülte Üstü Mezun Oranı (2014-2023 Ortalaması, Yüzde)
Harita 3.11 Bin Kişi Başına Hekim Sayısı (2020)
Harita 3.12 Kentsel Hizmet Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı
Harita 3.13 Kırsal Hizmet Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı
Harita 3.14 Geçiş Hizmet Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı
Harita 4.1 Deprem Bölgesinden İkamet Değişikliği İle Göç Alan İller
Harita 4.2 Deprem Bölgesi Hasar Durumu
Harita 6.1 Küresel Entegrasyon Boyutundaki İller
Harita 6.2 Rekabetçilik Boyutundaki İller
Harita 6.3 Fonksiyonel Bölgeler
Harita 6.4 Yakınsama Boyutundaki İller
Harita 6.5 Afet Sonrası İhya İlleri
Harita 6.6 2024-2028 BGUS Mekânsal Tipolojisi
Harita 6.7 2024-2028 BGUS Mekânsal Gelişme Şeması
Harita 8.1 İlçe Düzeyi Kent-Kır Sınıflamasının Mekânsal Dağılımı (2022)
Harita 8.2 Nüfus Değişiminin Mekânsal Dağılımı (2010-2022, Yüzde)
Harita 8.3 Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması İller Arası Göç (2020)
Harita 8.4 Ortalama Net Göç Hızı (2010-2022, Binde)
Harita 8.5 Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırmasına Göre Fonksiyonel Bölgeler (2020)
Harita 8.6 İstanbul-Tekirdağ-Kocaeli Kent-Bölgesi Grid Bazında Yoğunluk Haritası (2021, Kişi/m^2)
Harita 8.7 Tekirdağ-İstanbul-Kocaeli Kent-Bölgesi YER-SİS Etki Alanı Haritası (2020)
Harita 8.8 Adana-Mersin Kent-Bölgesi Grid Bazında Yoğunluk Haritası (2021, Kişi/m2)
Harita 8.9 Adana-Mersin Kent-Bölgesi Adana ve Mersin İlleri YER-SİS Etki Alanı Haritası (2020)

Harita 8.10 İzmir-Manisa Kent-Bölgesi Grid Bazında Yoğunluk Haritası (2021, Kişi/m^2).....
Harita 8.11 İzmir-Manisa Kent-Bölgesi YER-SİS Etki Alanı Haritası (2020).....
Harita 8.12 Ortalama Gayrimenkul Birim Satış Fiyatının İl Bazında Hane Başına Milli Gelire Oranı (2020, Yüzde) .....
Harita 8.13 Okul Öncesi Özel Okul Sayısının Toplam Okul Sayısına Oranının İl Bazında Dağılımı (2021, Yüzde) .....
Harita 8.14 Yüz Bin Kişi Başına Hastane Yatağı Sayısı İl Düzeyindeki Dağılımı (2021) .....
Harita 8.15 Kamuya Açık Alan Oranının İl Düzeyinde MekânsalDağılımı (2020, Yüzde) .....
Harita 8.16 Kilometre Başına Düşen Araç Yoğunluğu (Sayı/Km, 2022) .....
Harita 8.17 Düzenli Olarak Toplanan ve Nihai İşlem Uygulanan Atıkların Payı (2020, Yüzde) .....
Harita 8.18 Fiber İnternet Aboneliğinin Toplam Sabit İnternet Aboneliği İçindeki Payının İl Düzeyindeki Dağılımı (2022).....
Harita 8.19 Deprem Tehlike Haritası (2018).....
Harita 8.20 İllere Göre Deprem Tehlikesi .....
Harita 8.21 Meteorolojik Afet Haritası (2010-2022).....
Harita 8.22 Çok Yüksek Sel Riski Taşıyan Alanlarda Yaşayan Nüfusun Payına Göre Riskli İller.....
Harita 8.23 Kırsal Nüfusun Ülke Sathındaki Dağılımı (Yüzde, 2022) .....
Harita 8.24 Tarımsal GSYH'ye İllerin Katkısı (2022, Yüzde).....
Harita 8.25 İl Ekonomilerinde Tarım Sektörünün Ağırlığı (2022, Yüzde).....
Harita 8.26 Türkiye'nin Toplam Tarımsal Arazi Varlığı içerisinde İllerin Payı (2022, Yüzde) .....
Harita 8.27 İller İtibarıyla Çocuk Nüfus Oranı (2022, Yüzde) .....
Harita 8.28 İller İtibarıyla Okul Öncesi Eğitime Net Katılım Oranı (5 Yaş, 2021/'22 Öğretim Yılı, Yüzde).
Harita 8.29 İller İtibarıyla İlkokul Net Okullaşma Oranı (2021/'22 Öğretim Yılı, Yüzde).....
Harita 8.30 15-24 Yaş Grubu Gençlerde İşsizlik Oranı (2022, Yüzde) .....
Harita 8.31 15-24 Yaş Grubu Kadınlarda İşsizlik Oranı (2022, Yüzde) .....
Harita 8.32 25 Yaş ve Üzeri Toplam Nüfus İçerisinde İşsizlik Oranı (2022, Yüzde).....
Harita 8.33 25 Yaş ve Üzeri Kadın Nüfusu İçerisinde İşsizlik Oranı (2022, Yüzde).....
Harita 8.34 İllere Göre Yaşlı Nüfus Oranı (2022, Yüzde).....
Harita 8.35 İllere Göre Yatak Kapasitesi (2023) ve Yatak Kapasitesi Değişimi (2010-2023, Yüzde) .....
Harita 8.36 İllere Göre Geceleme Payı, Geceleme Sayısı ve Yerli-Yabancı Turist Sayısı (2022).....
Harita 8.37 Sit Alanları ile Turizm Merkezleri ve KTKGB.....
Harita 8.38 Dünya Mirası, Yaratıcı Şehirler, Yavaş Şehirler ve Mavi Bayrak.....
Harita 8.39 Turizmde Öne Çıkan Destinasyonlar ve Rotalar.....
Harita 8.40 İmalat Sanayi İş Yeri Sayısının İl Bazında Dağılımı (2021) .....

Harita 8.41 İllerde İmalat Sanayii İşletmelerinin Faaliyet Karlılığı (2010-2021, Ortalama, Yüzde).....
Harita 8.42 İllerin Ülke İmalat Sanayii Cirosundan Aldığı Pay (2010-2021, Ortalama, Yüzde) .....
Harita 8.43 İmalat Sanayiinde İş Yerine Göre Çalışan Başına Ciro (2010-2021, Ortalama, TL).....
Harita 8.44 İllerin İmalat Sanayii İhracatının Toplam İmalat Sanayii İhracatı İçindeki Payı (2010-2021 Ortalama, Yüzde) .....
Harita 8.45 İller İtibarıyla İhracat Yapmayan Ancak Yüksek Potansiyel Tespit Edilen Firmaların Oranı (2021, Yüzde) .....
Harita 8.46 İmalat Sanayii İşletmelerinin AR-GE Harcamalarının İl Bazında Dağılımı (2021, Yüzde).....
Harita 8.47 İşletme Başına AR-GE Harcaması (2017-2021, TL).....
Harita 8.48 İllerde İmalat Sanayii İşletmelerinin Finansman Kaynaklarının Dağılımı (2021, Yüzde) .....
Harita 8.49 Sanayi Alanlarının İl Yüz Ölçümüne Oranı (Yüzde, 2020).....
Harita 8.50 Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Dağılımı (2022).....
Harita 8.51 İlçeler Bazında OSB İhtiyaç Analizi (2024).....
Harita 8.52 İl Bazında Sanayi Alanlarında Hektar Başına İstihdam (Kişi, 2021).....
Harita 8.53 Mevcut İltisak Hatları (2020).....
Harita 8.54 İltisak Hattı Olmayan ve Demir Yoluna Mesafesi 5 km'den Az OSB'ler (2024).....
Harita 8.55 Limana Demir Yolu Bağlantı İhtiyacı Olan OSB'ler (2024, Doluluk Oranı => 50).....
Harita 8.56 TCDD Lojistik Merkezler (2024) .....
Harita 8.57 Kişi Başına Sera Gazı Emisyonu Yoğunlukları (2018, tCO2 Eş değeri/Kişi).....
Harita 8.58 Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası (2022).....
Harita 8.59 Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Atlası (2022) .....
Harita 8.60 Girişimlerin 15-65 Yaş Nüfusa Oranı (2021, On Bin Kişi Başına).....
Harita 8.61 İş Yerlerinin İllere Göre Dağılımı (2020).....
Harita 8.62 Yeni İş Yoğunluğu Dağılımı (2022, 15-64 Yaş Nüfus, On Bin Kişi Başına).....
Harita 8.63 Yüksek ve Orta-Yüksek Teknolojili Sektörlerde Kurulan Şirketlerin Türkiye Payları (2010-2021, Yüzde) .....
Harita 8.64 İllerde Yüksek ve Orta-Yüksek Teknolojili Sektörlerde Kurulan Şirketlerin Payı (2010-2021, Yüzde) .....
Harita 8.65 Net Kurulan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Dağılımı (2010-2022, Yüzde).....
Harita 8.66 Net Kurulan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Nüfusa Göre Dağılımı (2010-2022, On Bin Kişi Başına) .....
Harita 8.67 İllerde İş Yeri Bazında 3 Yıllık Sağ Kalım Oranları (2017).....
Harita 8.68 Türkiye'deki Kuluçka Merkezi ve Hızlandırıcılar (2023) .....
Harita 8.69 İŞGEM'lerin İllere Göre Dağılımı (2022).....

Harita 8.70 İllerin Toplam İş Yeri AR-GE Harcaması Payları (2021, Yüz Binde)
Harita 8.71 İllerin İş Yeri Başına AR-GE Harcaması Tutarları (2021, TL)
Harita 8.72 İllere Göre Patent Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)
Harita 8.73 İllere Göre Tasarım Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)
Harita 8.74 İllere Göre Marka Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)
Harita 8.75 İllere Göre Faydalı Model Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)
Harita 8.76 Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin İller İtibarıyla Dağılımı (2023)
Harita 8.77 AR-GE ve Tasarım Merkezlerinin İller İtibarıyla Dağılımı (2023)
Harita 8.78 İl Bazında BİT Girişimleri Dağılımı (2021, Yüzde)
Harita 8.79 Bölge Bazında BİT Uzmanı Dağılımı (2021, Yüzde)
Harita 8.80 İl Bazında Yüksek ve Orta-Yüksek Teknoloji Düzeyinde Faaliyet Gösteren Girişimlerin Dağılımı (2021, Yüzde)
Harita 8.81 İl Bazında Bilgi Yoğun Faaliyetlerde Çalışanların Dağılımı (2021, Yüzde)
Harita 8.82 Yüksek Beceri Düzeyinin Bölge Bazında Dağılımı (2021, Yüzde)
Harita 8.83 İl Bazında Yüksek Otomasyon Riskinin Dağılımı (Yüzde)

Grafikler

Grafik 3.1 SEGE Kademelerinde Kişi Başına Gelirdeki Değişimler (TL, 2021 Fiyatlarıyla)
Grafik 3.2 2004-2022 Kişi Başına Gelir Değerlerinde Beta (β) Yakınsama
Grafik 3.3 2004-2022 Kişi Başına Gelir Değerlerinde Sigma (σ) Yakınsama
Grafik 3.4 2004-2022 Düzey 2 Bölgeleri Kişi Başına Gelir Maks-Min Oranı
Grafik 3.5 Seçili Ülkelerin Kişi Başı GSYH Maks-Min Oranları
Grafik 3.6 Türkiye'de Yıllara Göre Gini Katsayısı (Yüzde)
Grafik 3.7 OECD Ülkelerinde Gini Katsayısı (Yüzde)
Grafik 3.8 SEGE Kademelerinde Sanayi Sektörü GSYH Payı (Yüzde)
Grafik 3.9 SEGE Kademelerinde Hizmet Sektörü GSYH Payı (Yüzde)
Grafik 3.10 SEGE Kademelerinde Tarım Sektörü GSYH Payı (Yüzde)
Grafik 3.11 SEGE Kademelerinde Ulusal İhracat Payı (Yüzde)
Grafik 3.12 SEGE Kademelerinde Kişi Başına İhracat Tutarları (Dolar)
Grafik 3.13 SEGE Kademelerinde İhracat/GSYH Oranı
Grafik 3.14 SEGE Kademelerinde İhracatın Teknoloji Seviyesine Göre Dağılımı (Yüzde)
Grafik 3.15 SEGE Kademelerinde İller Arası Satış Payları (Yüzde)
Grafik 3.16 SEGE Kademelerinde 2010-2020 Yılları Yurt İçi Satış Tutarları Artış Oranları (Yüzde)
Grafik 3.17 SEGE Kademelerinde Satış-Alış Farkı (Milyar Dolar)
Grafik 3.18 SEGE Kademelerinde İş Gücüne Katılım ve İşsizlik Oranları (Yüzde)

Grafik 3.19 SEGE Kademelerinde Sektörlerin İstihdam Payı (Yüzde)
Grafik 3.20 SEGE Kademelerinde AR-GE Harcaması ve AR-GE İnsan Gücü Türkiye Payı (Yüzde, 2018-2021 Ortalaması)
Grafik 3.21 SEGE Kademelerinde İşletmelerin AR-GE Harcamalarının Türkiye Payı (Yüzde)
Grafik 3.22 SEGE Kademelerine Göre Kişi Başına Patent Başvurusu
Grafik 3.23 Nüfus ve Nüfus Artış Hızı
Grafik 3.24 Yaş Piramidi
Grafik 3.25 Gelişmişlik Düzeyine Göre Nüfustan Alınan Pay (Yüzde)
Grafik 3.26 SEGE Kademelerinde Eğitim Seviyesi
Grafik 3.27 SEGE Kademelerinde İstihdamın Eğitim Seviyesi (Yüzde)
Grafik 3.28 Örgün Eğitimde Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı (Yüzde)
Grafik 3.29 İllerin Yükseköğretime Geçiş Sınavı Başarı Sıralaması Ortalaması
Grafik 3.30 SEGE Kademelerine Göre Bin Kişi Başına Hekim Sayısı
Grafik 3.31 Bebek Ölüm Hızı (Binde)
Grafik 4.1 Toplam Yıkık, Acil Yıkılacak, Ağır ve Orta Hasarlı Bağımsız Birim Sayısının İldeki Toplam Bağımsız Birim Sayısına Oranı (2023, Yüzde)
Grafik 4.2 Sanayi Firmaları Hasarının Dağılımı (2023, Yüzde)
Grafik 4.3 Sanayi Elektrik Tüketimi (MWh)
Grafik 4.4 Kısa Çalışma Ödeneği Başvuruları
Grafik 4.5 Telef Olan Hayvan Sayısının Toplam Hayvan Sayısına Oranı (Büyükbaş, Küçükbaş, Kümes Hayvanı; Binde)
Grafik 4.6 Yıkılan, Ağır ve Orta Hasarlı Konaklama Tesislerinin İncelenen Konaklama Tesislerine Oranı (Yüzde)
Grafik 4.7 Yıkık, Acil Yıktırılacak, Ağır ve Orta Hasarlı Eğitim Tesislerinin Tüm Eğitim Tesislerine Oranı (Yüzde)
Grafik 4.8 Deprem Bölgesindeki İllerde İkamet Edip Farklı Bir İle Adres Beyanı Yapan Kişi Sayısı
Grafik 4.9 Deprem Bölgesindeki İllerden Nakil Olan Öğrenci Sayısı
Grafik 4.10 Geçici Barınma Alanlarında Yaşayan Kişi Sayısı (Nisan, 2023)
Grafik 8.1 BGUS Mekansal Yaklaşımına Göre Yoğun Kent Olarak Sınıflandırılan Yerleşim Yerlerinde Yaşayan Nüfusun Oranı (2022, Yüzde)
Grafik 8.2 Göç Etme Nedenine Göre İller Arası Göç Oranı (2018-2022, Yüzde)
Grafik 8.3 Ortalama Net Göç Hızı-Nüfus Değişimi Karşılaştırması (2010-2022)
Grafik 8.4 Corine Sistemine Göre Arazi Kullanımdaki Değişim (2012-2018, Ha)
Grafik 8.5 Toplu Taşıma Araçlarına Kolay Erişimi Olan Nüfusun Oranı (2014-2020, Yüzde)

Grafik 8.6 İllere Göre Toplu Taşıma Araçlarına Kolay Erişimi Olan Nüfusun Oranı (2020, Yüzde) .....
Grafik 8.7 Düzey 1'e Göre Hanelerde İnternet Erişim Oranı (Yüzde) .....
Grafik 8.8 Afetlerden Etkilenen Nüfus (2015-2020, Yüzde).....
Grafik 8.9 Seçilmiş AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Çocuk Nüfusunun Ülke Nüfusu İçerisindeki Oranı (2022, Yüzde) .....
Grafik 8.10 Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla Gini Katsayısı (2022).....
Grafik 8.11 Uluslararası Turist Sayıları (2010-2022, Milyon Kişi).....
Grafik 8.12 2019 Yılına Göre Turist Sayısı Değişimleri (Yüzde) .....
Grafik 8.13 Ülkelerin Turizm Harcamaları ve Sıralamaları (2019, Milyar Dolar).....
Grafik 8.14 Gelen Turist Sayısı ve Sıralamaları (2019, Milyon Kişi) .....
Grafik 8.15 Ülkelerin Turizm Gelirleri ve Sıralamaları (2019, Milyar Dolar) .....
Grafik 8.16 Ortalama Geceleme Sayısı ve Kişi Başı Ortalama Harcama Tutarı (2012-2022) .....
Grafik 8.17 Aylara Göre Ziyaretçi Sayısı Payı ve Kişi Başı Ortalama Harcama (2012-2022).....
Grafik 8.18 Tesis Sayısı ve Yatak Kapasitesi (2010-2020) .....
Grafik 8.19 Yaş Gruplarına Göre Ortalama Geceleme Sayısı ve Seyahat Sayısı Payı (2010-2022).....
Grafik 8.20 Gelen Turistlerin Eğitim Seviyesi (2010-2019, Yüzde).....
Grafik 8.21 Gelen Turistlerin Harcama Kalemleri Dağılımı (2010-2022) .....
Grafik 8.22 Seçili Ülkelerden Türkiye'ye Gelen Ortalama Ziyaretçi Sayısı Payı ve Sıralamaları (2010-2022, Yüzde) .....
Grafik 8.23 Türkiye'de Sanayi Üretim Değeri ve Çalışan Başına Katma Değer Yıllık Değişim Hızı (Yüzde)
Grafik 8.24 Girişim Sayılarının İmalat Sanayii Toplamı Girişim Sayısı İçindeki Paylarına Göre İlk Beş Sektör (2010-2021, Ortalama, Yüzde).....
Grafik 8.25 İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeklerine Göre Toplam Ciro Payları (2010-2021).....
Grafik 8.26 İmalat Sanayiinde Ölçeklere Göre Çalışan Başına Ciro (2020, TL).....
Grafik 8.27 Seçili Ülkelerde Kişi Başına İmalat Sanayii İhracatı (2019, Dolar) .....
Grafik 8.28 Küresel Değer Zincirlerine Eklemlenme (2020).....
Grafik 8.29 Türkiye İmalat Sanayii İhracatının Teknoloji Kompozisyonu (2010-2022, Yüzde) .....
Grafik 8.30 İmalat Sanayii AR-GE Harcamalarının Teknoloji Sınıflamasına Göre Dağılımı (2010-2021 Ortalama, Yüzde) .....
Grafik 8.31 İmalat Sanayiinde İşletmelerin AR-GE Performansı (2021).....
Grafik 8.32 Banka Kredilerinin Seçili Sektörler İtibarıyla Dağılımı (2010-2022, 2021 Yılı Fiyatlarıyla) .....
Grafik 8.33 İmalat Sanayii İşletmelerinin Finansman Kaynakları (2021) .....
Grafik 8.34 Kişi Başına Düşen Geliştirilmiş Arsa (m^2, 2017).....
Grafik 8.35 Geliştirilmiş Bölgelerin Büyüme Oranları (Yüzde, 2017) .....

Grafik 8.36 Sanayi Alanları Dağılımı (Yüzde, 2023)
Grafik 8.37 Sanayi Alanlarında Hektar Başına Düşen İstihdam (Kişi, 2020)
Grafik 8.38 2030 ve 2050 Yıllarında Uluslararası Ticaretin Taşıma Yollarına Göre Dağılımı (Yüzde, 2021)
Grafik 8.39 Türkiye'de Taşıma Şekillerine Göre İhracat (Milyar Dolar, 2010-2021)
Grafik 8.40 Türkiye'de Taşıma Şekillerine Göre İthalat (Milyon Dolar, 2010-2021)
Grafik 8.41 Lojistik Merkezi Olan OSB'ler- Doluluk Oranı (Yüzde, 2020)
Grafik 8.42 Sektörel Sera Gazı Emisyon Oranları (2018)
Grafik 8.43 Kullanım Alanlarına Göre Su Tüketim Oranları (2020)
Grafik 8.44 İmalat Sanayi Alt Sektörleri Soğutma Suyu Dahil Su Kullanımı ve Atık Su Oranları (2020)
Grafik 8.45 Sektörel Enerji Tüketimi (2021)
Grafik 8.46 Yenilenebilir Kaynaklı Kurulu Gücün Türkiye Toplam Kurulu Gücü İçindeki Payı (Yüzde)
Grafik 8.47 Yenilenebilir Kaynaklı Elektrik Üretimi ve Toplam Üretim İçindeki Payı (GWh ve Yüzde)
Grafik 8.48 Bertaraf/Geri Kazanım Yöntemlerine Göre İmalat Sanayi Atıkları (2020)
Grafik 8.49 İş Yapma Kolaylığı Endeksi Türkiye Sıralaması
Grafik 8.50 Seçili Ülkeler İçin Küresel Girişimcilik Endeksi Değerleri (2019)
Grafik 8.51 Seçili Ülkeler İçin Ulusal Girişimcilik Ortamı Endeks Değerleri (2021)
Grafik 8.52 Seçili Ülkeler İçin Toplam İş Yoğunluğu Oranı (2020)
Grafik 8.53 Seçili Ülkeler İçin Yeni İş Yoğunluğu Oranı (2020)
Grafik 8.54 Seçili Ülkeler İçin Alt Çalışanı Bulunan Kendi İşini Yapanların Oranı (2022, Yüzde)
Grafik 8.55 Yıllar İtibarıyla Girişim Sayıları (2010-2021)
Grafik 8.56 Ciroya Göre Hızlı Büyüyen ve Ceylan Girişim Sayıları (2016-2021)
Grafik 8.57 Türkiye'de Ölçeğe Göre İş Yerleri (2021, Yüzde)
Grafik 8.58 Ölçeğe Göre Çalışan Sayısı, Ciro ve Katma Değer (2022, Yüzde)
Grafik 8.59 Yıllar İtibarıyla Kurulan ve Kapanan Şirket Sayıları (2010-2022)
Grafik 8.60 İmalat Sanayiinde Teknoloji Seviyesine Göre Kurulan Şirket Sayıları (2010-2021)
Grafik 8.61 Yıllar İtibarıyla Net Kurulan Yabancı Şirket Sayısı (2010-2022)
Grafik 8.62 Teşvik Belgesi Alan Yerli Yatırım Tutarları (2010-2022, Milyon TL-2023 Fiyatları)
Grafik 8.63 Teşvik Belgesi Alan Yabancı Yatırım Tutarları (2010-2022, Milyon TL-2023 Fiyatları)
Grafik 8.64 Cinsiyete Göre İşveren Olarak Çalışanlar (2018, Yüzde)
Grafik 8.65 Türkiye'de Firma Sağ Kalım Süreleri (2007-2017, Yüzde)
Grafik 8.66 Sektörlere Göre İş Yeri Sağ Kalım Oranları (2017, 3 Yıllık Vade, Yüzde)
Grafik 8.67 Seçili İller İçin Kurulan ve Kapanan Şirket Sayıları (2022)
Grafik 8.68 Gelişmişlik ve Sağ Kalım Performansı İlişkisi

Grafik 8.69 Yıllar İtibarıyla Girişimciler İçin Arayüzler (2010-2021)
Grafik 8.70 Seçili Ülkeler için Melek Yatırım Tutarları (2022, Milyon Avro)
Grafik 8.71 Türkiye'de Yıllara Göre Verilen BKS Lisans Sayısı (2023*)
Grafik 8.72 BKS Lisans Başvurularının İllere Göre Dağılımı (2023)
Grafik 8.73 Yıllara Göre Yapılan BKS Yatırım Tutarı ve Sayısı (2013-2023*)
Grafik 8.74 ABD Girişim Sermayesi Yatırımları (2010-2022, Milyon Dolar)
Grafik 8.75 Girişim Sermayesi Yatırımları (2022, Milyon Dolar)
Grafik 8.76 Girişim Sermayesi Fonlarının Kurulma Aktiviteleri (2017-2021)
Grafik 8.77 Payları Borsada İşlem Gören Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Piyasa Değeri (2010-2022)
Grafik 8.78 Melek Yatırım ve Girişim Sermayesi Yatırımlarının Dağılımı (2010-2022)
Grafik 8.79 Yatırım Sayısı Bakımından En Çok Yatırım Alan Sektörler (2023*)
Grafik 8.80 Yatırım Miktarı Bakımından En Çok Yatırım Alan Sektörler (2023*, Milyon Dolar)
Grafik 8.81 Paya Dayalı Kitle Fonlama Tutarları (2020, Dolar)
Grafik 8.82 AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2021, Yüzde)
Grafik 8.83 Sektörlere Göre AR-GE Harcamaları (2021, Yüzde)
Grafik 8.84 AR-GE Personeli Sayısı (2000-2020, Bin Çalışan Başına)
Grafik 8.85 2023 Avrupa Yenilik Endeksi Ülke Sıralamaları
Grafik 8.86 Seçili Ülkelerde Patent Başvuru Sayıları (2021)
Grafik 8.87 Seçili Ülkeler İçin Üçlü (Triadic) Patent Başvuruları (2010-2020, Buluşçu Başına)
Grafik 8.88 AR-GE Harcamaları (2015-2021, Milyar TL, 2021 Yılı Fiyatlarıyla)
Grafik 8.89 AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2010-2021, Yüzde)
Grafik 8.90 Sektörlere Göre AR-GE Harcamaları Payları (2015-2021, Yüzde)
Grafik 8.91 Toplam TZE AR-GE Personeli (2010-2021)
Grafik 8.92 Sektörlere Göre AR-GE Personeli Payları (2021, Yüzde)
Grafik 8.93 Düzey 2 Bölgeleri AR-GE Harcaması ve AR-GE İnsan Kaynağı (2021)
Grafik 8.94 Düzey 2 Bölgelerine Göre AR-GE Harcamaları (2021, GSYH Payı, On Binde)
Grafik 8.95 Düzey 2 Bölgelerine Göre AR-GE İnsan Kaynağı (2021, Bin Çalışan)
Grafik 8.96 İmalat Sanayiinde Teknoloji Düzeyine Göre AR-GE Harcamaları (2015-2021, Yüzde)
Grafik 8.97 Patent, Marka, Tasarım ve Faydalı Model Başvuruları ve Tescilleri (2010-2022)
Grafik 8.98 Patent, Marka, Tasarım ve Faydalı Model Başvuruları (2010-2022, Yüz Bin Kişi Başına)
Grafik 8.99 Patent ve Faydalı Model Başvurularının Teknoloji Düzeyine Göre Dağılımı (2010-2022)
Grafik 8.100 TGB'lerdeki Firma Sayısı (2023, İlk 15 İl)
Grafik 8.101 TGB'lerdeki AR-GE Personeli Sayısı (2023*, İlk 15 İl)

Grafik 8.102 Firma Başına AR-GE Personeli Sayısı (2023*, İlk 15 İl) .....
Grafik 8.103 TGB Firmalarının Sektörel Dağılımı (2023, Yüzde) .....
Grafik 8.104 Yıllar İtibarıyla Kurulan AR-GE Merkezi Sayısı (2008-2023) .....
Grafik 8.105 Yıllar İtibarıyla Kurulan Tasarım Merkezi Sayısı (2016-2023) .....
Grafik 8.106 Seçili OECD Ülkelerin Otomasyon Riski (2018, Yüzde) .....
Grafik 8.107 Teknoloji Düzeyine Göre İmalat Sanayii Seçilmiş Göstergeler (2021, Yüzde) .....
Grafik 8.108 Seçili İllerin İmalat Sanayii Teknoloji Düzeyi (2020, Yüzde) .....
Grafik 8.109 OECD Üyesi Ülkelerde Sabit Genişbant İnternet Ortalama İndirme Hızları (2020-2021, Mbps) .....
Grafik 8.110 OECD Ülkelerinin Fiber Altyapı Abonelerinin Sabit Genişbant Aboneleri İçindeki Oranı (2019-2021, Yüzde) .....
Grafik 8.111 Sabit Genişbant ve Fiber İnternet Aboneliği Payı (2022, Yüzde) .....
Grafik 8.112 Bölgelerde Hanelerin Genişbant Altyapısına Erişim Oranı (2022, Yüzde) .....
Grafik 8.113 Hanelerin Genişbant Altyapısı (Sabit ve Mobil) Erişim Oranları (2021, Yüzde) .....
Grafik 8.114 Seçili Ülkeler İçin Temel ve Temel Üstü Dijital Becerilere Sahip Bireylerin Oranı (2021, Yüzde) .....
Grafik 8.115 Seçili Ülkeler İçin Bilgi Yoğun Sektörler İstihdam Oranı (2020, Yüzde) .....
Grafik 8.116 İllerin İmalat Sanayii Çalışan Oranı ve Yüksek Otomasyon Riski (Yüzde) .....

Kutular

Kutu 3.1 Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması .....
Kutu 6.1 Küresel Entegrasyon Boyutu Gösterge Seti .....
Kutu 6.2 Rekabetçilik Boyutu Gösterge Seti .....
Kutu 6.3 Yakınsama Boyutu Gösterge Seti .....

Şekiller

Şekil 5.1 2024-2028 BGUS Vizyon ve Amaçları .....
Şekil 6.1 BGUS Temel Amaçları- Mekansal Tipoloji İlişkisi .....
Şekil 8.1 En Çok Geceleme Yapılan İller (2022) .....

Tablolar

Tablo 4.1 Depremden Etkilenen İllerin Demografik Yapısı, 2022 .....
Tablo 4.2 Depremden Etkilenen İllerin Ekonomik Yapısı (2021) .....
Tablo 6.1 Küresel Entegrasyon Boyutu İllerinin Gösterge Payları (Yüzde) .....
Tablo 6.2 Rekabet Boyutundaki İllerin Gösterge Payları (Yüzde) .....
Tablo 6.3 Yakınsama Boyutundaki İllerin Gösterge Payları (Yüzde) .....

Tablo 8.1 TÜİK'in Grid Bazlı Kent-Kır Sınıflamasına Göre Nüfus Değerleri (2022) .....
Tablo 8.2 Türkiye'de Gerçekleşen Doğal Afetler (2022) .....
Tablo 8.3 "Kır" Olarak Sınıflanan Nüfusun Yerleşim Birimi Niteliğine Göre Dağılımı (2022) .....
Tablo 8.4 Türkiye'de Kırsal İş Gücünün Sektörel Dağılımı (2004-2013, Bin Kişi) .....
Tablo 8.5 Belirtilen Alanlarda Normal Gelişim Gösteren 3-4 Yaşındaki Çocukların Oranı (2018, Yüzde).
Tablo 8.6 15-24 Yaş Grubunda İş Gücüne Katılma Oranı En Yüksek ve En Düşük 5 Bölge (2022, Yüzde)
Tablo 8.7 25-34 Yaş Grubunda İş Gücüne Katılma Oranı En Yüksek ve En Düşük 5 Bölge (2022, Yüzde)
Tablo 8.8 İl Nüfusu İçerisindeki Suriyeli Nüfus Oranı (Kasım-2023) .....
Tablo 8.9 Dünya Turizm Ekonomisi (2019-2022) .....
Tablo 8.10 Turizm İstatistikleri .....
Tablo 8.11 Kültür Turizmi Rota ve Destinasyonları .....
Tablo 8.12 İnanç Turizmi Rota ve Destinasyonları .....
Tablo 8.14 Gastronomi Turizmi Rota ve Destinasyonları .....
Tablo 8.14 Sağlık Turizmi Destinasyonları .....
Tablo 8.15 Doğa Turizmi Rota ve Destinasyonları .....
Tablo 8.16 Kış Turizmi Destinasyonları .....
Tablo 8.17 Kruvaziyer Turizmi Destinasyonları .....
Tablo 8.18 İmalat Sanayii Sektörleri Ortalama Sanayi Üretim Endeksi Değerlerine Göre İlk 5 Sektör ve En Yüksek Sanayi Üretim Endeksi Artış Hızına Sahip Beş Sektör (2012-2022) .....
Tablo 8.19 İmalat Sanayiinde Sektörlerin Faaliyet Karlılığı Değişimi (2010-2021, Ortalama, Yüzde) .....
Tablo 8.20 İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeğine Göre Ciro Paylarının İl Dağılımı (2021, Yüzde) .....
Tablo 8.21 Sektörlere Göre İhracat Yapmayan Ancak Yüksek Potansiyel Tespit Edilen Firmaların Oranı (2021, Binde) .....
Tablo 8.22 İllerin Teknoloji Düzeyine Göre İhracat Kompozisyonu, 2022 .....
Tablo 8.23 Sanayi Alanları (Hektar, 2023) .....
Tablo 8.24 Öneri ihtisas OSB'lerin İhtisas Sektörleri .....
Tablo 8.25 OSB'lerin Yoğun Olarak Kullandığı Limanlar (2020) .....
Tablo 8.26 SKDM Öncelikli Sektörler AB İhracat Değerlerine Göre İlk 10 İl (2021) .....
Tablo 8.27 İş Yapma Kolaylığı Endeksi İlk 10 Ülke (2020) .....
Tablo 8.28 Kurulan Şirketlerin Sektörel Dağılımı (2010-2021, İlk 10 Sektör) .....
Tablo 8.29 İş Yeri Ölçeği Bazında İlk On İl Sıralaması (2021, Yüzde) .....
Tablo 8.30 Teşvik Belgeli Yerli Yatırımlarda İlk 10 İl .....
Tablo 8.31 Teşvik Belgeli Yabancı Yatırım Tutarlarında İlk 10 İl (2010-2022, Yüzde) .....
Tablo 8.32 Melek Yatırım ve Girişim Sermayesi Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı (2022, İlk 5 İl) .....

Tablo 8.33 Küresel Yenilik Endeksi İlk 10 Ülke Sıralamaları (2019-2023) .....
Tablo 8.34 Türkiye Adresli Bilimsel Yayınların Performans Dağılımı (2010-2021, İlk ve Son 10 İl).....
Tablo 8.35 AR-GE ve Tasarım Merkezlerine İlişkin Genel Bilgiler (2023).....
Tablo 8.36 Girişimlerde Ölçeğe Göre Teknoloji Kullanımı, (Seçilmiş Yıllar, Yüzde) .....
Tablo 9.1 BGUS'u İzlemeye Yönelik Göstergeler .....

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ADNKS: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

AFAD: Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı

AR-GE: Araştırma ve Geliştirme

AYM: Avrupa Yeşil Mutabakatı

BDDK: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu

BGK: Bölgesel Gelişme Komitesi

BGUS: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi

BGYK: Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu

BİT: Bilgi İletişim Teknolojileri

BKS: Bireysel Katılım Sermayesi

BM: Birleşmiş Milletler

BTK: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu

CMDP: Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı

CSI: Cittaslow International

ÇKS: Çiftçi Kayıt Sistemi

ÇSGB: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı

ÇŞİDB: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı

DAP: Doğu Anadolu Projesi

DB: Dünya Bankası

DEGURBA: Kentleşme Derecesi

DOKAP: Doğu Karadeniz Projesi

DSİ: Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü

EPK: Cumhurbaşkanlığı Ekonomi Politika Kurulu

EUROSTAT: Avrupa İstatistik Ofisi

GAP: Güneydoğu Anadolu Projesi

GBS: Girişimci Bilgi Sistemi

GBTK: Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması

GEDI: Global Entrepreneurship and Development Institute

GES: Güneş Enerjisi Santrali

GSYH: Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

HES: Hidroelektrik Santral

IEA: Uluslararası Enerji Ajansı

ILO: Birleşmiş Milletler Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

IOM: Uluslararası Göç Teşkilatı

IPCC: Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli

ITF: International Transport Forum

İŞGEM: İş Geliştirme Merkezleri

KGM: Karayolları Genel Müdürlüğü

KGSYH: Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla

KOBİ: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler

KOP: Konya Ovası Projesi

KTB: Kültür ve Turizm Bakanlığı

KTKGB: Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri

MAKS: Mekânsal Adres Kayıt Sistemi

MDP: Mali Destek Programı

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

MGM: Meteoroloji Genel Müdürlüğü

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü

OSB: Organize Sanayi Bölgesi

OSBÜK: Organize Sanayi Bölgeleri Üst Kuruluşu

ÖSYM: Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi

SBB: Strateji ve Bütçe Başkanlığı

SEGE: Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması

SGK: Sosyal Güvenlik Kurumu

SKDM: Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması

SPK: Sermaye Piyasası Kurulu

SS: Sanayi Sitesi

STB: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı

TCDD: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları

TCMB: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

TEDAŞ: Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş

TEİAŞ: Türkiye Elektrik İletim A.Ş

TEKMER: Teknoloji Geliştirme Merkezi

TGB: Teknoloji Geliştirme Bölgesi

TKGM: Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü

TNSA: Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması

TOB: Tarım ve Orman Bakanlığı

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TÜRKPATENT: Türk Patent ve Marka Kurumu

TTO: Teknoloji Transfer Ofisi

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

UNESCO: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü

UNHCR: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği

UNIDO: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı

UNWTO: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü

ÜR-GE: Ürün Geliştirme

YER-SİS: Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması

YHT: Yüksek Hızlı Tren

WIPO: Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü

WTTC: Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi

YÖNETİCİ ÖZETİ

Bölgelerin içsel potansiyellerinin azami şekilde değerlendirilmesini, ulusal kalkınma sürecinin ekonomik, sosyal ve mekânsal boyutlarıyla bütüncül olarak hızlandırılmasını temel alan bölgesel gelişme; bölgelerin rekabet gücünün artırılması, bölgeler arası sosyoekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması ve dengeli bir mekânsal yerleşim yapısının oluşturulmasıyla topyekûn kalkınmayı hedefleyen temel bir politika alanıdır. Türkiye gibi yüksek nüfuslu, coğrafi olarak geniş ve jeopolitik olarak stratejik öneme sahip bir ülke için bölgesel öncelik ve ihtiyaçları dikkate alan politikaların geliştirilmesi ulusal kalkınma politikalarının işlevselliğinin güçlendirilmesi bakımından hayati önem taşımaktadır. Ulusal ve uluslararası ekonomik ve siyasi konjonktürde yaşanan değişimler, teknolojik ilerlemeler, krizler ve doğal afetler ulusal kalkınma politikaları gibi bölgesel gelişme politikalarını da yakından ilgilendirmektedir. Bölgelerin sosyoekonomik gelişme seyrinin bu gelişmelerden farklı düzeylerde ve yönlerde etkilenmesi bölgelerin karakteristiklerine bağlı olarak farklılaştırılmış bölgesel gelişme politikalarına duyulan ihtiyacı artırmaktadır.

Bu kapsamda, ulusal kalkınma politikalarının mekânsal yapı taşlarının oluşturularak güçlendirilmesi, mekânsal gelişme ve sosyoekonomik kalkınma politikaları arasında uyumun artırılması, bölgesel gelişme çalışmalarına bütüncül bir perspektif kazandırılarak etkinliğinin artırılması, alt ölçekli (bölge ve il) plan ve stratejilere genel bir politika çerçevesi oluşturulması, bölgesel gelişme alanında faaliyet gösteren kurumlar ile mahalli idareler, üniversiteler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğinin artırılması ve karar süreçlerinde katılımcılığın artırılması amaçlarıyla **"Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi"** (BGUS) hazırlanmaktadır.

2014-2023 dönemi için Türkiye'de ilk defa hazırlanan BGUS'un getirdiği tecrübe ışığında 2024-2028 BGUS; ***"yerelden ulusala, ulusaldan küresele"*** yaklaşımıyla, Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma hedefleri ve On İkinci Kalkınma Planı ile çizilen genel çerçeve doğrultusunda, bölgelerin ihtiyaç ve potansiyelleri ile uluslararası gelişmelerin oluşturduğu tehditler ve fırsatları dikkate alarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü koordinasyonunda hazırlanmıştır. COVID-19 pandemisi, iklim değişikliğiyle mücadele ve dijitalleşme gibi uluslararası gelişmelerin dünya ekonomik coğrafyası, üretim yöntemleri, tüketim alışkanlıkları, iş hayatı ve yaşam şekilleri üzerinde meydana getirdiği değişiklikler ile 6 Şubat 2023 tarihinde yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremlerin meydana getirdiği yıkım nedeniyle oluşan yeni ihtiyaçlar 2024-2028 BGUS'un stratejilerinin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Bu çerçevede, 2024-2028 BGUS vizyonu ***"Küresel rekabette söz sahibi, refah düzeyi yüksek ve dirençli bölgeleriyle, yerel dinamiklerini kullanarak topyekûn kalkınmış bir Türkiye"*** olarak belirlenmiş ve vizyon kapsamında 2024-2028 dönemi için ***"bölgelerin küresel ekonomik entegrasyonunun güçlendirilmesi, bölgelerin rekabet edebilirliklerinin artırılması, bölgeler arası ekonomik ve sosyal yakınsamanın sağlanması ve afet sonrası ekonomik ve sosyal toparlanmanın sağlanması"*** stratejik amaçları geliştirilmiştir.

2024-2028 BGUS kapsamında, vizyon ve stratejik amaçların hayata geçirilmesi amacıyla mekâna göre farklılaştırılmış bölgesel gelişme stratejilerinin geliştirilmesi gerekliliği temel kabulü çerçevesinde mekânsal bir yaklaşım benimsenmiştir. BGUS mekânsal yaklaşımında bölgesel gelişme stratejileri; vizyonda belirlenen dört temel gelişme boyutu ve stratejik amaçlar dikkate alınarak oluşturulan bir tipoloji çerçevesinde ele alınmıştır. BGUS'un her bir stratejik amacı kapsamında Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması (YER-SİS) ve Sosyoekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE) çalışmaları dahil olmak üzere üretim yapısı, gelir düzeyi, ihracat, istihdam ve nüfus gibi bölgesel kalkınmada öne çıkan otuzu aşkın gösterge kullanılarak geliştirilen mekânsal tipolojiye göre iller dokuz ayrı kategoride sınıflandırılmıştır.

Mekânsal tipolojide uluslararası ticari faaliyetler, yabancı çalışan nüfus, uluslararası ulaşım, teknoloji ve bilgi yoğun faaliyetler bakımından diğer illerden açık ara ayrışan **İstanbul *"küresel il"***, onu takip eden

Ankara, Antalya, Bursa, İzmir ve Kocaeli de ***"potansiyel küresel iller"*** olarak sınıflandırılmış ve ***"küresel ekonomik entegrasyon"*** boyutu altında ele alınmıştır. BGUS kapsamında ortaya çıkan ikinci gelişme boyutu olan "***rekabetçilik boyutu***" altında belirlenen tipolojiye göre gelir düzeyi, sanayi ve hizmetler sektörü üretimi, ihracat, teknoloji düzeyi, girişimcilik ve beşerî sermaye gibi hususlar bakımından öne çıkan Adana, Eskişehir, Gaziantep, Konya ve Manisa gibi iller ***"rekabetçi iller"***, aynı göstergeler bakımından bu illeri takip eden Çorum, Düzce, Sivas ve Mardin gibi iller ise ***"potansiyel rekabetçi iller"*** olarak belirlenmiştir. Belirli sektörlerde orta ölçekte üretimi olan ve ekonomisi çoğunlukla tek sektöre bağlı olan Aksaray, Batman, Bilecik ve Giresun gibi iller ise ***"rekabet nüvesi iller"*** olarak belirlenmiştir.

Nispeten az gelişmiş bölgelerin sosyal ve ekonomik anlamda canlılıklarının artırılması ve bu sayede entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyelerine yaklaştırılmasını kapsayan ***"yakınsama"*** boyutu altında Samsun, Trabzon, Malatya, Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum ve Van en gelişmiş bölgelerde yer almamalarına rağmen görece yüksek nüfuslu olmaları ve çevrelerine yüksek derecede hizmet vermeleri nedeniyle ***"bölgesel merkezler"*** olarak sınıflandırılmıştır. Bu boyut altında ülke GSYH'sine katkısı nispeten düşük, diğer illerle sosyoekonomik ilişkileri zayıf ve ekonomik canlılığın artırılması gereken Artvin, Bartın, Burdur, Erzincan, Kırşehir ve Niğde gibi iller ***"gelişen yerel ekonomiler"*** ve bunlar dışında kalan Ağrı, Bayburt, Hakkâri ve Siirt gibi iller ise ***"öncelikli dönüşüm illeri"*** olarak belirlenmiştir.

6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli deprem felaketlerinden en çok etkilenen 5 il bu tipoloji çalışmasında farklı kategorilerde yer almakla birlikte yaşanan yıkım bu illerde öncelikle afet sonrası toparlanma sürecine odaklanılmasını zorunlu kılmıştır. Bu nedenle 2024-2028 BGUS kapsamında söz konusu iller diğer boyutlar altındaki tipolojilerine ek olarak ***"afet sonrası ihya"*** boyutu altında da ele alınmış ve ***"afet sonrası ihya illeri"*** olarak sınıflandırılmıştır.

BGUS'un dört stratejik amacı; dört gelişme boyutu şeklinde özetlenmiş, bu gelişme boyutları altında mekânsal amaçlar ve stratejiler belirlenmiştir. **Küresel entegrasyon boyutuna ilişkin mekânsal amaçlar; *"İstanbul'un küresel merkez niteliğinin artırılması" ve "potansiyel küresel illerin küresel rekabet güçlerinin artırılması"*** olarak belirlenmiştir. Bu mekânsal amaçlar altında; İstanbul'un teknoloji odaklı uluslararası bir girişimcilik ve üretim merkezi haline getirilmesi, kreatif endüstriler alanında üretim faaliyetlerinin artırılması, uluslararası firmalar ve nitelikli iş gücü için küresel cazibesinin artırılması, afetlere karşı dayanıklılığının artırılması ve ulusal ve uluslararası ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi; potansiyel küresel illerde bu illerin yüksek teknoloji üretim ve ihracat merkezleri olarak konumlandırılması, ihracat için lojistik merkez rollerinin güçlendirilmesi, marka şehir rollerinin güçlendirilmesi ve sanayi üretim merkezi rollerinin rekabetçi illere yaygınlaştırılması stratejileri geliştirilmiştir.

Rekabetçilik boyutuna ilişkin mekânsal amaçlar; *"rekabetçi illerin orta-yüksek ve yüksek teknolojili üretim ve ihracatının artırılması", "potansiyel rekabetçi üretim yapılarının teknoloji odaklı dönüşümünün hızlandırılması" ve "rekabet nüvesi illerde ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve katma değerin yükseltilmesi"* olarak belirlenmiştir. Bu mekânsal amaçlar altında; rekabetçi illerde orta-yüksek ve yüksek teknolojili üretimin desteklenmesi, bu illerin ulusal ve uluslararası ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi, nitelikli iş gücünü çekecek sosyal ve teknik altyapı yatırımlarının desteklenmesi ve tarımda yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması; potansiyel rekabetçi illerde mevcut sektörlerde üretim hacmi ve üretimde katma değer artışının sağlanması, üretimde dönüşümü sağlamaya yönelik gelişme potansiyeli taşıyan orta-yüksek teknolojili sektörlerin desteklenmesi ve bu illerin çevrelerindeki daha gelişmiş illerle fonksiyonel ilişkilerinin güçlendirilmesi; rekabet nüvesi illerde ise imalat sanayiinde teknoloji seviyesinin yükseltilmesi, illerin ekonomilerinin çeşitlendirilmesi ve bu illerin önemli merkezlere erişiminin artırılması stratejileri geliştirilmiştir.

Yakınsama boyutuna ilişkin mekânsal amaçlar; *"bölgesel merkezlerin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesiyle nispeten az gelişmiş bölgelerin kalkınmasının sağlanması", "gelişen yerel ekonomi illerinde yerel potansiyellere dayalı sosyoekonomik canlılığın sağlanması" ve "öncelikli dönüşüm illerinin sosyoekonomik gelişmişlik açısından ülke ortalamasına yakınsamasının sağlanması"*

şeklinde tespit edilmiştir. Bu mekânsal amaçlar altında; bölgesel merkezlerde sektörel odaklanma ve yığılma ekonomileri perspektifiyle kent ekonomilerinin güçlendirilmesi, mavi büyüme potansiyelinin değerlendirilmesi, tarımsal yatırımların gençler için cazip hale getirilmesi, kentsel hizmet sunma kapasitelerinin geliştirilmesi ve ulaşım-lojistik bağlantılarının güçlendirilmesi; gelişen yerel ekonomilerde tarım, hayvancılık ve madencilik faaliyetlerinde verimlilik ve katma değerin artırılması, doğal, tarihi ve kültürel değerlerin il ekonomisine katkısının artırılması, bu illerin gelişmiş merkezlerle ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi; öncelikli dönüşüm illerinde ise kırsal ekonomilerin geliştirilmesi, yer altı kaynaklarının işlenerek endüstriye kazandırılması, kırsal-kentsel ekonomilerin entegrasyonunun sağlanması, turizm sektörünün illerin sosyoekonomik gelişmeye katkısının artırılması, sınır ötesi iş birliklerinin geliştirilmesi ve illerin önemli merkezlerle bağlantıların güçlendirilmesine yönelik stratejiler belirlenmiştir.

Afet sonrası ihya boyutuna ilişkin temel mekânsal amaç; ***"afet sonrası ihya illerinde ekonomik ve sosyal iyileşmenin sağlanması"*** olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede; fiziksel, ekonomik, sosyal ve kurumsal iyileşme başlıklarında stratejiler geliştirilmiştir.

2024-2028 dönemi bölgesel gelişmenin güçlendirilmesi için ortaya konulan mekânsal amaç ve stratejilerin yanı sıra bölgesel gelişmenin çok sektörlü yapısı gereği tematik amaçlar ve stratejiler de belirlenmiştir. Bu kapsamda, ulusal ve uluslararası gelişmeler dikkate alınarak 2024-2028 dönemi için kentsel gelişme, kırsal kalkınma, sosyal gelişme, turizm, sanayi-lojistik, yeşil büyüme, girişimcilik, AR-GE ve yenilikçilik ile dijitalleşme temalarında tematik amaçlar ve stratejiler geliştirilmiştir.

Bu kapsamda, 2024-2028 dönemi BGUS'un ilk tematik amacı ***"kentsel gelişme"*** temasında olup ***"yaşam kalitesi ve dayanıklılık odağında dengeli kentsel ve mekânsal gelişmenin sağlanması"*** olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, kentsel nüfustaki artış ve beraberinde genişleyen kentsel alanlar ile kent bölgelerin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlar, kentsel yaşam kalitesi ve Türkiye'de kentlerin karşı karşıya olduğu afet riskleri alanlarında stratejiler geliştirilmiştir.

Kapsayıcı bir bölgesel gelişme için kritik bir konu olan ***"kırsal kalkınma"*** temasında ***"ekonomi, toplum ve çevre odağında kırsal alanlarda refahın artırılması"*** tematik amacı belirlenmiştir. Türkiye'de mekân kaynaklı fırsat eşitsizliklerini azaltmaya katkıda bulunmaya yönelik stratejiler geliştirilmiş, sektör olarak tarım, mekân olarak köylerin (veya kasabaların) ötesinde bir kırsal alan kabulü ile kırsal ve kentsel alanların tamamlayıcılığı çerçevesinde ve sürdürülebilirlik vizyonuyla kırsal gelirin artırılmasına, temel hizmetlerin sunumunun geliştirilmesi yoluyla yaşam şartlarının iyileştirilmesine, dijital ve yeşil dönüşüme odaklanılmıştır.

"Sosyal gelişme" temasında ***"sürdürülebilir sosyal gelişme için sosyal içermenin sağlanması ve fırsat eşitsizliklerinin azaltılması"*** tematik amacı altında çocukların ve gençlerin iyilik halinin geliştirilmesi, genç istihdamının artırılması, yoksulluğun azaltılması ve dezavantajlı kesimlerin güçlendirilmesine yönelik stratejiler geliştirilmiştir.

2024-2028 döneminde pek çok bölgenin ekonomik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesinde önemli bir fırsat olarak görülen **"turizm"** için ortaya konulan tematik amaç ***"destinasyon yönetimi, ürün çeşitliliği ve rekabetçilik odağında turizm potansiyelinin bölgesel kalkınmaya katkısının artırılması***"dır. Bu kapsamda, destinasyon yönetiminin güçlendirilmesi, turizm çeşitliliğinin artırılması, rekabetçiliğin korunması ve güçlendirilmesi, sektörde dijital dönüşümün ve iklim değişikliğine uyumun sağlanması yoluyla turizmin bölgesel kalkınmaya katkısının artırılmasına yönelik stratejiler ortaya konulmuştur.

Bölgelerin sürdürülebilir büyümesinin sağlanmasında önemli bir faktör olan imalat sanayii, 2024-2028 BGUS kapsamında ***"sanayi ve lojistik"*** bağlantıları çerçevesinde ele alınmış, ***"imalat sanayiinin dönüşümü, lojistik bağlantıları güçlendirilmiş planlı sanayi alanlarının arttırılması ve sanayinin rekabet gücünün geliştirilmesi"*** tematik amacı belirlenmiştir. Bu kapsamda, imalat sanayiinin teknoloji ve ihracat odaklı dönüşümü, sanayi alanlarının verimli kullanılarak artırılması ve lojistik bağlantılarının güçlendirilmesine yönelik stratejiler geliştirilmiştir.

İklim değişikliği sorunlarının küresel ve ulusal düzeyde etkilerini artırması ile üretim ve ihracat süreçleri bakımından getirdiği risk ve fırsatlar nedeniyle **"yeşil büyüme"** temasına BGUS'ta yer verilmiş ve ***"iklim değişikliğiyle mücadele çerçevesinde yeşil büyümenin sağlanması"*** tematik amaç olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda; iklim değişikliyle mücadele, kaynak verimliliği, yeşil dönüşüm, yeşil işler, yeşil girişimcilik ve yeşil finansman olanaklarına ilişkin stratejiler geliştirilmiştir.

Bölgelerin içsel potansiyellerinin değerlendirilmesini sağlayarak bölgesel gelişmenin itici gücü olan **"girişimcilik"** temasında belirlenen tematik amaç ***"girişimcilik kültürünün ve niteliğinin artırılması"***dır. Bu kapsamda, finansman imkânlarının kolaylaştırılması ve çeşitlendirilmesi, toplumda girişimcilik kültürünün erken yaşlarda oluşturulması ve girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi, erken aşama girişimlerin desteklenmesi, girişimcilik desteklerinin tamamlayıcılığı ve bilinirliğinin artırılmasına yönelik stratejiler belirlenmiştir.

Ulusal ve bölgesel kalkınmada bir diğer itici güç olan **"AR-GE ve yenilikçilik"** temasına ilişkin ***"AR-GE ve yenilik ekosisteminin güçlendirilmesi"*** tematik amacı belirlenmiş, bölgelere göre özelleşmiş AR-GE ve yenilik politikaları tasarlanması, AR-GE insan kaynağının geliştirilmesi ile arayüz yapıların sayısının ve etkinliğinin artırılmasına odaklanılmış ve bu alanlarda stratejiler geliştirilmiştir.

2024-2028 BGUS kapsamında belirlenen son tematik amaç küresel mega trendlerden biri olan ***"dijitalleşme"*** temasına ilişkin olup ***"kapsayıcı dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi"*** olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda temel olarak dijitalleşme sürecinin getireceği fırsatlardan azami düzeyde faydalanılması, iş gücünün dijital dönüşüme yönelik becerilerinin artırılması, dijitalleşme süreci için gerekli altyapının güçlendirilmesi ve dijital dönüşümün kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesine yönelik stratejiler oluşturulmuştur.

2024-2028 dönemi BGUS kapsamında belirlenen mekânsal ve tematik stratejilerin uygulama süreçlerinin izlenmesi ve değerlendirilmesi için göstergeler ve hedefler belirlenmiş, bu göstergeler üzerinden ilerleme raporları oluşturulmasıyla planın dinamik bir şekilde ele alınması, gerekli revizyonların hayata geçirilmesi, dönem sonu değerlendirme çalışmasıyla sonraki dönem BGUS hazırlıklarına girdi oluşturulması amaçlanmıştır. BGUS mekânsal ve tematik amaç ve stratejileri, bölgesel gelişme politikalarının doğası gereği özel ve kamu pek çok kurum ve kuruluşun görev alanına girmekte, bu nedenle stratejilerin oluşturulma sürecinde olduğu gibi uygulama ile izleme ve değerlendirme süreçlerinde de kurumlar arası iş birliğinin tesis edilmesi esas olmaktadır.

GİRİŞ

Dünya genelinde coğrafi konum, doğal kaynaklar, tarihi ve siyasi gelişmeler gibi pek çok faktörün etkisiyle farklı gelir ve gelişmişlik seviyelerinde ülkeler bulunmaktadır. Ülkeler arası bu farklar gibi aynı ülke içerisinde de benzer sebeplerle farklı sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyine sahip bölgeler bulunabilmektedir. Diğer taraftan; küreselleşme sürecinin de etkisiyle firmalar, bölgeler ve ülkeler arası artan rekabet; yerel potansiyelleri, özgün değerleri ve ihtisaslaşmayı da teşvik etmektedir. Hem bütün yerel potansiyel ve değerlerin kullanılarak bunların ülkelerin kalkınma sürecine katkısının azami seviyeye çıkartılması hem de bölgeler arası sosyoekonomik gelişmişlik farklarının azaltılması bölgesel gelişme politikalarının temel amaçlarını oluşturmaktadır.

Dünya Bankası (DB), Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) ve Avrupa Birliği (AB) gibi birçok uluslararası kuruluşun ana politika alanlarından birisi olan bölgesel gelişme politikalarının Türkiye'de Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren önemsendiğini söylemek mümkündür. Cumhuriyetin ilk yıllarında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda sanayi yatırımlarının yer seçiminde izlenen temel ilkelerden biri "geri kalmış bölgelerin geliştirilmesi" iken; bölgesel gelişme, ilk planlı kalkınma döneminden bu yana farklı kavram ve araçlarla ulusal kalkınma politika belgelerinde önceliklerden birisi olmuştur.

Türkiye'de bölgesel gelişme politikalarının amaçları dünya genelindeki uygulamalarla uyumlu olarak zaman içerisinde değişime uğramıştır. Ülkenin genel kalkınma seviyesindeki gelişmelere bağlı olarak ilk dönemlerde daha çok, görece az gelişmiş bölgelere odaklı bir bölgesel gelişme politikası izlenirken; zaman içerisinde bölgelerin iş ve yaşam koşullarına bağlı olarak bireyler ve firmalar tarafından tercih edilme üstünlüğünü ifade eden rekabet edebilirlik kavramı ve uygulamaları bölgesel gelişme politikalarının hem derinliğini hem de uygulama alanını genişleterek yeni politika setlerinde yer bulmuştur.

Özellikle 2004 yılından itibaren Türkiye'de bölgesel gelişme politikalarının pek çok açıdan önemli bir dönüşüm ve hızlanma sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde, bir taraftan hem ulusal hem de uluslararası kaynaklarla bölgesel gelişme amaçlı program ve projelerin uygulaması yaygınlaştırılırken diğer taraftan da bölgesel gelişme politikalarının yerelde kurumsal ayağını oluşturacak ve güçlendirecek yeni kurumların kurulma süreci başlatılmıştır. Düzey 2 bölge sınıflamasına göre 26 bölgede Kalkınma Ajanslarının ve GAP Bölge Kalkınma İdaresine ilave olarak Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP) ve Konya Ovası Projesi (KOP) Bölge Kalkınma İdarelerinin kurulması hem bütün bölgelerde nitelikli insan kaynağı istihdamına imkân sağlamış hem de planlama, programlama, projelendirme, uygulama, izleme ve değerlendirme süreçlerinin yerelden tasarım, koordinasyon ve takip süreçlerini kurumsallaştırarak bölgesel gelişme politikalarının uygulama etkinliğini artırmıştır.

Bu dönüşüm sürecinin en önemli aşamalarından birini de strateji ve planlama çalışmaları oluşturmaktadır. Daha önce sadece belirli bölgeler için hazırlanan bölge planları, Kalkınma Ajansları koordinasyonunda tüm bölgeleri kapsayacak şekilde tabandan tavana bir yaklaşımla ve tüm ilgili yerel aktörlerin katılımıyla hazırlanmaya başlamıştır. Böylece günümüze kadar Kalkınma Ajanslarının kuruluş tarihlerine göre değişmekle birlikte bütün Düzey 2 Bölgeleri için ikinci veya üçüncü nesil bölge planları hazırlanmış, bu planlar bir taraftan yerelde bölgesel gelişme konusunda farkındalığı ve sahiplenmeyi artırırken diğer taraftan da hem kamu yatırımları hem de özel sektör yatırımları için stratejik bir çerçeve oluşturmuştur. Bununla birlikte; Bölge Kalkınma İdareleri tarafından yerel koordinasyonu sağlanan Bölge Kalkınma İdareleri Eylem Planları (Bölge Kalkınma Programları) da özellikle kamu yatırımlarının bölgesel gelişme hedefleri çerçevesinde planlanmasını, uygulanmasını ve koordinasyonunu etkinleştirmeyi amaçlamıştır.

Bölgesel gelişme konusunda strateji ve planlama çalışmalarında yaşanan dönüşümün en temel bileşenlerinden birisi de 2014-2023 dönemi için hazırlanan BGUS olmuştur. Her ne kadar ilk kalkınma planından itibaren ulusal kalkınma planlarında giderek daha geniş ve detaylı bir şekilde bölgesel

gelişme politikalarına yer verilmişse de bölgesel gelişme konusunda ulusal düzeyde müstakil bir strateji belgesinin hazırlanması; Türkiye'nin bölgesel gelişme politikalarında kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarını kapsayacak şekilde stratejik bir yol haritasının belirlenmesini, bölge planlama çalışmaları için ulusal bir çerçeve oluşturulmasını ve bölgesel gelişme konusunda ulusal düzeyde farkındalığın ve sahiplenmenin artırılarak bütün politika ve yatırım karar süreçlerinde bölgesel gelişme hedeflerinin daha fazla dikkate alınmasını teşvik edecek yapısal bir gelişme olmuştur.

2014-2023 dönemi için hazırlanan BGUS, bu dönemde merkezi ve yerel kurumlar başta olmak üzere tüm kurum ve kuruluşlar için bölgesel gelişme alanında planlama çalışmalarının ana çerçevesini oluşturmuştur. Bununla birlikte bölgesel gelişme konusunda yenilikçi program, yatırım ve uygulamaların gerçekleştirilmesinin, bölgesel gelişmenin kurumsal yapılarının kurumsallaşma süreçlerinin tamamlanmasının ve kurumsal kapasitelerinin yükseltilmesinin referans kaynağı yine BGUS olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin bölgesel gelişme alanında uluslararası iş birlikleri geliştirmesinde ve uluslararası kaynakların bölgesel gelişme amaçlı kullanımının yaygınlaştırılmasında BGUS gibi stratejik bir yol haritasına sahip olmak etkili olmuştur.

Türkiye, 2014-2023 BGUS döneminde bölgesel gelişme alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Bütün bölgelerde eğitim, sağlık, ulaştırma, enerji, içme suyu, kanalizasyon ve atık hizmetleri gibi temel kamu hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi başta olmak üzere kentsel ve kırsal yerleşimlerde yaşam kalitesi yükseltilmiş; gelir, istihdam, iş yeri sayısı, ihracat, AR-GE ve yenilik faaliyetleri gibi temel sosyoekonomik göstergelerde bütün bölgelerin değerleri kayda değer biçimde artış göstermiştir. Bu gelişmelerin sonucu olarak bölgesel gelişme alanında takip edilen en temel göstergelerden birisi olan en yüksek gelirli bölgenin kişi başı gelirinin en düşük gelirli bölgenin kişi başına gelirine oranı göstergesinde ciddi bir iyileşme yaşanmış, görece az gelişmiş bölgeler gelişmiş bölgelere yakınsamıştır. Bununla birlikte yerel potansiyellerin tespiti ve değerlendirilmesi, bölgelere özel, terzi usulü destek programları ve uygulamalar gerçekleştirilmesi, yerinde takip ve koordinasyonun sağlanması, bütün illerde yatırım tanıtım ve destek faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde yapılması, firmalara finansal destekler yanında danışmanlık hizmetlerinin sağlanması, ulusal ve uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi ve uluslararası kaynakların yaygın şekilde kullanımı için projecilik kültürünün ve uygulamalarının güçlendirilmesi gibi pek çok proaktif ve özgün uygulama bu dönemde gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak; bütün bölgelerde girişimcilik seviyesi yükselmiş, yatırım ortamı daha cazip hale gelmiş, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabetçi sektör ve firma sayısı artarak ihracat yapılan sektör ve ihracat yapan firma sayısı artmış, kamu, üniversite ve özel sektörde AR-GE faaliyetleri yaygınlaşmış, yenilik göstergelerinde ciddi sıçramalar gerçekleştirilmiş, uluslararası kaynaklı veya ortaklı proje sayılarında ciddi ilerlemeler sağlanmış, böylece Türkiye hem ulusal hem de uluslararası alanda daha rekabet edebilir bölgelere sahip olmuştur.

Bölgesel gelişme alanında sağlanan bu gelişmelerin ve ivmenin derinleştirilerek ve hızlandırılarak devam ettirilmesini, küresel mega eğilimler ve değişen küresel koşullar karşısında Türkiye'de bölgesel gelişme politikalarının gözden geçirilmesini ve bölgelerin yeniden konumlandırılmasını, böylece tüm bölgelerin küresel değer zincirinden daha fazla pay almasını, bölgelerin potansiyellerinin azami seviyede değerlendirilmesini ve ulusal kalkınmaya katkısının en üst seviyeye çıkarılmasını ve bölgeler arası gelişmişlik farkları konusunda yakınsamanın devam ettirilmesini sağlamak amacıyla 2024-2028 BGUS hazırlanmıştır.

BGUS hazırlıkları kapsamında bölgesel gelişme konusunda güncel literatür ve uluslararası politika belgeleri ve uygulamaları gözden geçirilmiş, küresel trendlerin Türkiye'nin bölgesel gelişme politikalarına etkileri etraflıca incelenmiştir. 2024-2028 dönemini kapsayacak olan BGUS, kanıta dayalı politika geliştirme anlayışı çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu çerçevede, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2021 yılında yayımlanan YER-SİS ve SEGE başta olmak üzere ilgili tüm politika dokümanları ve araştırmalardan faydalanılmış; resmi istatistiklerin yanında idari kayıtlardan elde edilen geniş ve olabildiğince güncel bir veri seti kullanılarak çok çeşitli ve bilimsel

sosyoekonomik analizler yapılmıştır. Yapılan bu analizler BGUS kapsamında oluşturulan stratejik amaçların, mekânsal tipolojinin, mekânsal ve tematik amaçların oluşturulmasında belirleyici olmuştur.

BGUS hazırlıkları hem merkezi hem de yerel düzeyde aktif katılımcılık anlayışıyla yürütülmüştür. BGUS'un ana kurgusunun oluşturulması ve oluşturulan kurgu çerçevesinde amaç ve stratejilerin oluşturulması sürecinde çalıştay, mülakat, yazışma ve anket gibi muhtelif araçlarla ilgili bütün paydaşlarla iletişim kurulmuş ve alınan geri bildirimler çalışmalara yansıtılmıştır. Bu kapsamda Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Tarım ve Orman Bakanlığı ve Kültür ve Turizm Bakanlığı ile tüm Kalkınma Ajanslarının ve bölge kalkınma idarelerinin katıldığı kapsamlı bir çalıştay düzenlenmiş ve bu kurumların kendi politika alanları ile ilgili orta ve uzun vadeli hedeflerinin bölgesel gelişme politikalarına yansımaları ele alınmıştır. Diğer taraftan; On İkinci Kalkınma Planı hazırlıkları kapsamında oluşturulan "Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu" çalışmalarına katılım sağlanmış, Komisyon çalışmaları kapsamında hazırlanan dokümanlar incelenmiş, BGUS taslak stratejileri komisyon üyeleriyle paylaşılmış ve böylece BGUS hazırlıklarının On İkinci Kalkınma Planı ile uyumlu şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır. Bunun yanında, bölgesel gelişme alanında önemli eserler vermiş akademisyenlerle mülakatlar yapılmış ve değerlendirmeleri dikkate alınmıştır. Gelişme eksenleri bazında ilgili kurumlarla toplantılar düzenlenmiş, ayrıca bölgesel düzeyde çalıştaylar organize edilmiştir. Bütün bu istişareler ve geri bildirimler sonucu hazırlanan taslak BGUS, ilgili tüm kurumların görüşüne açılmış ve gelen görüşlerin değerlendirmesiyle sonunda nihai hale getirilmiştir.

BGUS hazırlıkları kapsamında Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı koordinasyonunda ilgili tüm kurumlarla iş birliği içerisinde hazırlanmakta olan Türkiye Mekânsal Strateji Planı (TMSP) (Taslak) da dikkate alınmıştır. BGUS, topyekûn kalkınma yönünde bölgelerin ekonomik ve sosyal yönden harekete geçirilmesine yönelik genel çerçeveyi belirlemekte; TMSP ise ülke mekânının yaşanabilir, dirençli ve sürdürülebilir olması yolunda öncelikleri ortaya koymaktadır. BGUS ve TMSP, tamamlayıcılık ve uyum içerisinde ülke refahının en üst seviyeye çıkarılmasını hedeflemekte ve bu alanlardaki uygulamalara temel çerçeve oluşturmaktadır.

Diğer taraftan, 6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremler Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Hatay, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa illerinde 50 binin üzerinde can kaybına yol açmış; konut, eğitim, sağlık, sanayi, ulaştırma ve enerji başta olmak üzere bu illerin altyapısında ciddi hasarlar meydana getirmiş ve bu illerde ekonomik aktivitelerin duraksamasına veya azalmasına yol açmıştır. BGUS hazırlıkları belirli bir aşamaya geldiğinde meydana gelen depremler bölgesel gelişme politikalarını da önemli derecede etkilediğinden BGUS kurgusunda ve içeriğinde depremlerin etkilerini ve deprem sonrası toparlanma stratejilerini içerecek şekilde revizyona gidilmiştir. Depremlerin bu illerin sosyal ve ekonomik göstergelerinde ve altyapısında yol açtığı hasarlar BGUS metninin hazırlandığı dönem itibarıyla mevcut olan ve elde edilebilen veriler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2024-2028 BGUS vizyonu ve stratejik amaçları; yapılan araştırma ve analiz sonuçları, ilgili kurum ve akademisyenlerle yapılan istişareler ve küresel eğilimlerin yansımaları dikkate alınarak, Türkiye'nin küresel değer zincirinde konumu ve artmakta olan payı, rekabet edebilirlik ve yakınsama temelli politikalara olan ihtiyaç ile 6 Şubat 2023 tarihli depremlerin etkilediği illerde afet sonrası ekonomik ve sosyal toparlanma ihtiyaçlarını içerecek şekilde belirlenmiştir. Bu doğrultuda; BGUS'ta küresel entegrasyon, rekabetçilik, yakınsama ve afet sonrası ihyaya yönelik stratejik amaçlar geliştirilmiştir.

Bölgesel gelişmenin mekâna dayalı ve çok boyutlu/çok sektörlü bir politika alanı olması BGUS'un ana kurgusunun ve içeriğinin oluşturulmasında da etkili olmuştur. Bu çerçevede belirlenen vizyon ve stratejik amaçları gerçekleştirebilmek için mekânsal ve tematik amaç ve stratejiler belirlenmiştir.

Mekânsal amaçlar; her bir stratejik amacın içeriğine uygun şekilde tespit edilen çeşitli sosyoekonomik göstergeler kullanılarak il bazında yapılan ve BGUS'a özgü bir mekânsal tipoloji baz alınarak geliştirilmiştir. Bu çerçevede; küresel entegrasyon, rekabetçilik, yakınsama ve afet sonrası ihya boyutlarında toplam 9 mekânsal tipoloji geliştirilmiş, her bir tipoloji altında yer alan iller için; illerin

sosyoekonomik özellikleri, gelişme potansiyelleri, Türkiye'nin ulusal kalkınma sürecine yapabilecekleri katkı, uluslararası ekonomik ilişkilerde üstlenebilecekleri roller ve afetten etkilenme durumları dikkate alınarak çeşitli mekânsal amaç ve stratejiler geliştirilmiştir.

Diğer taraftan; Türkiye'de bölgesel gelişme politikalarını etkileme potansiyeli olan küresel trendler, bölgelerin ihtiyaçları ve gelişme eğilimleri ile üretim yapısı ve potansiyelleri dikkate alınarak kentsel gelişme, kırsal kalkınma, sosyal gelişme, turizm, sanayi ve lojistik, yeşil büyüme, girişimcilik, AR-GE ve yenilikçilik ile dijitalleşme olarak 9 tema belirlenmiş ve bu temalar bazında yapılan mekânsal analizlerle BGUS stratejik amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik tematik amaçlar belirlenmiştir.

Bu kapsamda hazırlanan 2024-2028 BGUS, on ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 2014-2023 dönemi BGUS'un ana başlıklar çerçevesinde bir değerlendirmesi yapılmakta, belirlenen mekânsal ve sektörel amaçlar çerçevesinde hayata geçirilen program ve projeler özetlenmektedir.

İkinci bölümde COVID-19 pandemisi, Rusya-Ukrayna Savaşı, dijitalleşme, kentleşme, demografik dönüşüm ve iklim değişikliği gibi ana akım küresel eğilimler ve bu eğilimlerin Türkiye'nin bölgesel gelişme politikalarına etkileri değerlendirilmektedir.

"Türkiye'de Bölgelerin Yapısı ve Genel Eğilimler" başlığını taşıyan üçüncü bölümde 2014-2023 döneminde bölgesel gelişmede meydana gelen değişimler analitik bir bakış açısıyla; gelir, üretim, istihdam, ihracat, ticaret, AR-GE ve yenilikçilik, nüfus, göç, eğitim, sağlık ve yerleşim sistemleri başlıklarında detaylı bir şekilde incelenmektedir. Böylece "Türkiye bölgesel gelişmede hangi başlıklarda hangi düzeye gelmiştir?" sorusu veri ve analizlere dayalı olarak cevaplandırılmaktadır.

Bu bölümü takiben 6 Şubat 2023 tarihli Kahramanmaraş merkezli depremlerin 11 ilde meydana getirdiği hasar ortaya konulmaktadır. Bu illerde deprem sonrası ortaya çıkan nüfus hareketliliği; tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinde meydana gelen hasar ile konut, eğitim, sağlık, ulaştırma, sanayi ve enerji altyapısındaki zararlar en güncel verilerle incelenmektedir.

Beşinci bölümde, 2024-2028 BGUS için belirlenen temel ilkeler açıklanmakta, yapılan analiz ve değerlendirmeler sonucu belirlenen BGUS'un vizyon ve stratejik amaçlarına yer verilmektedir.

Altıncı bölümde BGUS'un mekânsal yaklaşımı ve bu yaklaşım çerçevesinde geliştirilen mekânsal tipoloji detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Bu bölümü, her bir mekânsal tipoloji bazında belirlenen mekânsal amaçların yer aldığı yedinci bölüm izlemektedir.

Sekizinci bölümde BGUS vizyon ve stratejik amaçları için belirlenen tematik gelişme eksenleri bazında yapılan analizler ve bu temalar için belirlenen amaçlar bulunmaktadır.

Dokuzuncu bölümde bölge planlama çalışmalarının tarihi süreçte gelişimi ve kurumsal yapıdaki değişimler ele alınmakta ve bölgesel gelişme politikalarının yönetişiminin güçlendirilmesine yönelik stratejilere yer verilmektedir.

Son bölümde ise BGUS'un izlenmesi ve değerlendirilmesi için belirlenen genel yaklaşım izah edilmekte ve belirlenen performans göstergeleri ve hedeflerine yer verilmektedir.

1. 2014-2023 BÖLGESEL GELİŞME ULUSAL STRATEJİSİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2014-2023 BGUS'ta "Sosyoekonomik ve mekânsal olarak bütünleşmiş, rekabet gücü ve refah düzeyi yüksek bölgeleriyle daha dengeli ve topyekûn kalkınmış bir Türkiye" vizyon olarak belirlenmiştir. Söz konusu vizyona ulaşmak için belirlenen genel amaçlar ise şu şekildedir:

- Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına daha dengeli yayılması
- Tüm bölgelerin, potansiyellerinin değerlendirilmesi ve rekabet güçlerinin artırılması suretiyle ulusal kalkınmaya azami düzeyde katkı sağlaması
- Ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi
- Ülke genelinde daha dengeli bir yerleşim düzeni oluşturulması

Genel amaçların yanı sıra yerleşimlerin nitelik ve ihtiyaçlarına göre farklılaşan mekânsal amaçlarla bölgesel gelişme politikalarına mekân esaslı bir yaklaşım getirilmiştir. Yerleşimlerin birbirleriyle ve yakın çevreleriyle fonksiyonel ilişkileri, göç, üretim ve dağıtım ile bilgi gibi akım ilişkileri, ekonomik coğrafyada oynadıkları roller ve yerleşme sistemindeki kademelenmeleri gibi birçok husus dikkate alınarak bir yerleşim sınıflaması yapılmıştır. İl nüfusunun 2,5 milyon kişinin üzerinde bulunması ölçütü esas alınarak metropol alanlar belirlenmiştir. Büyüme odakları, metropollerle gündelik ilişkileri güçlü önemli merkezleri de kapsayacak şekilde, belirli sektörlerde gelişme kaydederek Türkiye'nin önemli sanayi veya turizm merkezi konumuna gelmiş ve bu konumu uluslararası rekabet gücünü ve etkileşimini artırarak korumuş illerden oluşmaktadır. Bölgesel çekim merkezleri, Türkiye'nin görece düşük gelirli bölgelerinde yer alan, ekonomisi, gelişmişlik düzeyi ve altyapısı bakımından büyüme ve çevresine hizmet sunma potansiyeli bulunan illerdir. Ulusal düzeyde değerlendirildiğinde sanayi açısından belirli bir altyapıya sahip ancak bunu daha ileri düzeye taşıyabilmek için yapısal bir dönüşüme ihtiyaç gösteren iller yapısal dönüşüm illeri olarak belirlenmiştir. Üretimleri tarım ve hayvancılık ile madencilik sektörlerine dayalı olan, kırsal niteliği yüksek ve sanayileşme konusunda mikro denebilecek işletmelere sahip, kalkınmada yapısal güçlük yaşayan, çeşitli dezavantajlar nedeniyle potansiyelleri yeterince değerlendirilememiş iller öncelikli gelişme illeri şeklinde tanımlanmıştır.

Farklı yerleşim özelliği gösteren iller için farklı müdahale alanlarını belirlemek amacıyla metropol alanlar, büyüme odakları, bölgesel çekim merkezleri, yapısal dönüşüm illeri, öncelikli gelişme illeri ve kırsal alanlar için amaç ve stratejiler oluşturulmuştur.

"Metropol Alanların Küresel Rekabet Gücünün Artırılması" amacı kapsamında itici güç olan kentler ve kentsel ağların yerleşim sistemi ile ölçek ekonomisinden ve yığınlaşma ekonomilerinden yararlanması hedeflenmiştir. 2014-2023 BGUS döneminde bu amaca yönelik gerçekleştirilen faaliyetler genellikle ileri teknolojili ve yaratıcı sektörler, ihtisaslaşmış hizmetler, sanayi ve teknoloji altyapısı, kentsel altyapı ve kentsel kültürün geliştirilmesi ile sosyal uyumun güçlendirilmesi alanlarındadır. Bu kapsamda;

- İstanbul Finans Merkezi Projesi hayata geçirilmiş, 14 ihtisas ve karma organize sanayi bölgesi (OSB) ile 10 endüstri bölgesi kurulmuş, imalat sanayiinin dijitalleşme sürecine yönelik faaliyetler yürütülmüştür.
- 17 teknoloji geliştirme bölgeleri (TGB) ve 32 teknoloji transfer ofisi ile özel sektör bünyesindeki araştırma ve tasarım merkezleri kurulmuştur. Bilişim Vadisi ve 42 Yazılım Okulları da bu dönemde faaliyete geçmiştir.
- Metropollerin yurt içi ve yurt dışı ulaşım bağlantılarını güçlendirmeye yönelik çok sayıda büyük proje hayata geçirilmiştir. İstanbul-Ankara Hızlı Tren Projesi, İstanbul Havalimanı, Kuzey Marmara Otoyolu, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Avrasya Tüneli, Gebze-İzmir Otoyolu ve Osmangazi Köprüsü, Çiğli-Aliağa-Çandarlı Otoyolu, İzmir-İstanbul Otoyolu, Konak ve Sabuncubeli Tünelleri bu projeler arasında yer almaktadır.

- Metropol alanlarda ayrıca kentsel altyapı ve ulaşımın geliştirilmesi için kent içi ulaşım modlarının entegrasyonuyla ilgili olarak metro ağları genişletilmiş, banliyö hatları yenilenmiş, hızlı tren bağlantıları sağlanmış ve akıllı ulaşım sistemlerine yönelik faaliyetler hayata geçirilmiştir.

- Bu bölgelerde yer alan Kalkınma Ajanslarının faaliyetleri de yaratıcı endüstriler, AR-GE ve yenilik altyapısının güçlendirilmesi, girişimcilik ve ihracat potansiyelinin geliştirilmesi alanlarında yoğunlaşmıştır.

- Bölgesel girişim sermayesi ve kitle fonlaması gibi yenilikçi ve girişimcilere finansman sağlayan mekanizmalar hayata geçirilmiştir.

"Büyüme Odaklarının Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılması" amacı kapsamında bu illerin sosyoekonomik olarak geliştirilmesi ve metropoller dışında çekim merkezleri oluşturulması ile daha dengeli bir yerleşme sistemi kurulması hedeflenmektedir. İşletmelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerinin ve uluslararası erişilebilirliklerinin artırılması ve küresel üretim sistemlerine entegrasyonlarının güçlendirilmesi ile kentsel, sanayi ve yenilik altyapısının geliştirilmesi odaklanılan öncelikler arasındadır. Bu kapsamda;

- Bilişim, savunma sanayi ve havacılık, tekstil, ileri kompozit malzemeler, akıllı araç ve akıllı tarım makineleri sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların kümelenmelerine yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş; AR-GE, inovasyon, mükemmeliyet merkezleri ile endüstriyel tasarım merkezleri, TGB ve model fabrikalar kurulmuştur.

- Bölgelerin ihtiyaç ve öncelik konularına odaklı yeni üniversiteler ile bu üniversiteler bünyesinde teknoloji transfer ofisleri (TTO) kurulmuş, ihracat olanaklarının değerlendirilmesi amacıyla dış ticaret istihbarat merkezleri hayata geçirilmiştir.

- Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya Belek Üniversitesi, Mudanya Üniversitesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Kayseri Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Kocaeli Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Konya Teknik Üniversitesi ile Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi 2014-2023 BGUS döneminde büyüme odağı illerde kurulan üniversitelerdir.

- Kümelenme konusunda işletmeler arası bilgi paylaşımına yönelik organizasyonlar düzenlenmiş, lojistik sektörü ve kümelenme konularında araştırmalar ile fizibilite raporları hazırlanmış, bu alanlarda projeler desteklenmiştir.

- Büyüme odaklarının metropollere ve uluslararası entegrasyon noktalarına lojistik bağlantılarının sağlanması amacıyla önemli ulaştırma projeleri gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında; Konya'da Lojistik Köy, Denizli-Acıpayam-Antalya Yolu, 1915 Çanakkale Köprüsü, Çanakkale-Malkara Otoyolu ve Marmara Ring Güzergahı Projeleri sayılabilmektedir.

- Diğer yandan, sanayinin ülke genelinde dengeli gelişimi ve büyüme odaklarının uluslararası alanda rekabetçi bir üretim yapısına kavuşması için, işletmelerin küresel üretim sistemlerine entegrasyonunun güçlendirilmesi, şehirlerin uluslararası erişilebilirliğinin ve kentsel yaşam kalitesinin yükseltilmesi, sanayi, teknoloji ve yenilik altyapıları ile beşerî sermaye ve kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi amacıyla Üreten Şehirler Programı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2021 yılında uygulanmaya başlamıştır. Program ile büyüme odağı niteliğindeki 13 ilde ihracat, temiz üretim, enerji verimliliği, test ve ölçüm altyapıları, dijitalleşme gibi alanlarda danışmanlık ve kapasite geliştirme odaklı projelere destek sağlanmıştır.

"Bölgesel Çekim Merkezleriyle Düşük Gelirli Yörelerde Kalkınmanın Tetiklenmesi" amacı ile cazibe merkezi niteliğindeki illerdeki ekonomik gelişmişliğin zamanla çevreye yayılarak bölge genelinde daha dengeli bir kalkınmanın sağlanması hedeflenmektedir. Buna yönelik olarak; 2014-2023 BGUS

döneminde kentsel ekonomilerin, kentsel ve sınai altyapının, beşerî ve sosyal sermayenin geliştirilmesi ile yurt içi ve çevre piyasalarla ticari ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda;

- Trabzon Kümelenme Merkezi ve Kuyumculuk Tasarım Merkezi; Diyarbakır, Van ve Erzurum'da tekstilkent projeleri; Samsun Lojistik Merkezi; Şanlıurfa'da OSB Hazır Giyim Sanayi Alanı, Şanlıurfa Gıda İhtisas OSB; Sivas Merkez 1. OSB İnovasyon Merkezi ile Erzurum-Erzincan-Kars Kış Turizmi Koridorunun Geliştirilmesi Projesi bölgesel çekim merkezlerinde 2014-2023 BGUS döneminde gerçekleştirilen önemli projeler arasında yer almaktadır.

- Bölgesel çekim merkezlerindeki turizm potansiyelinin değerlendirilmesi bakımından ön fizibilite ve araştırma raporları hazırlanmış ve çeşitli projeler hayata geçirilmiştir. Şanlıurfa'da Karahantepe Arkeolojik Alan Koruma Çatısı Projesi ile Diyarbakır Gastro İnovasyon Merkezi Projesi bu bakımdan önem taşıyan projeler arasında yer almaktadır.

- Beşerî sermayenin bölge ihtiyaçları ve öncelikleri doğrultusunda geliştirilmesine yönelik olarak desteklenen projeler arasında Diyarbakır Sanayi Mektebi Tasarım ve Eğitim Merkezi Projesi ile Elâzığ OSB bünyesinde kurulan Elâzığ OSB İnovasyon Merkezi önem taşımaktadır.

- Lojistik bağlantıları, bölgesel çekim merkezlerinde yapılan yatırımların çevrelerine yayılması bakımından kritik önem taşımaktadır. Bu kapsamda; devam eden Van Çevre Yolu ve Van-Şırnak Kara Yolu, Bayburt-Erzurum ulaşımının sağlandığı kara yolu üzerinde Kop Tüneli, İspir-İkizdere arasında yer alan Ovit Tüneli, Zigana Geçidi ve Ankara-Sivas YHT (Yüksek Hızlı Tren) Hattı bölgesel çekim merkezlerinin ulaşım ve lojistik bağlantılarını güçlendirecek önemli projelerdir.

- Diğer yandan, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından bölgesel çekim merkezlerine yönelik uygulanan Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı'na 2014-2023 BGUS döneminde de devam edilmiştir. Program kapsamında 2014-2023 yılları arasında 14 ilde 137 projeye 2023 yılı fiyatlarıyla 4,4 milyar TL destek sağlanmıştır. Söz konusu program kapsamında gerçekleştirilen projeler arasında tarıma dayalı ihtisas OSB'ler, OSB altyapıları, çağrı merkezleri, girişimcilik merkezleri ile inovasyon merkezlerinin kurulması örnek olarak sayılabilir.

"Yapısal Dönüşüm İllerinde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Ekonominin Canlandırılması" amacı ile orta düzeyde gelişmişliğe sahip illerin mevcut ekonomik ve sosyal yapısının dönüştürülerek gelişmişlik düzeylerini bir ileri düzeye taşımak için hem girişimciliğin ve katma değerli yenilikçi sektörlerin oluşumunun desteklenmesine hem de bu illerdeki tarımsal verimliliğin artırılmasına yönelik faaliyetler yürütülmüştür. Bu kapsamda 2014-2023 BGUS döneminde;

- 8 tarıma dayalı ihtisas OSB ve 4 sera OSB için kurulum faaliyetlerinin yanında yeni sanayi siteleri de oluşturulmuştur. TGB, teknoparklar ve iş geliştirme merkezleri kurulmuş, firmaların ortak fayda sağlayabileceği ortak kullanım ve kümelenmeye yönelik projeler hayata geçirilmiştir.

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının özellikle tarımsal üretimde kullanılmasına yönelik yatırımlar ile yöresel ürünler için markalaşma ve coğrafi işaret çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

- Tarım ve hayvancılıkta modernizasyon, taşkınların önlenmesi için ıslah çalışmaları, sulama altyapı çalışmaları, tarımsal sulama ve içme suyu temini ile arazi toplulaştırma çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

- Yapısal dönüşüm illerinin metropol alanlar, büyüme odakları ve bölgesel çekim merkezleriyle fonksiyonel bağlantılarının sağlanması bakımından ulaştırma ve lojistik alanındaki faaliyetler büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda; Ankara-Niğde Otoyolu, Filyos Vadisi Projesi, Kahramanmaraş Türkoğlu Lojistik Merkezi, Kahramanmaraş-Göksun Bağlantı Yolu, Bandırma-Bursa-Osmaneli Yüksek Standartlı Demir Yolu, Bilecik-Bozüyük arası tünelleri, Konya-Karaman

Hızlı Tren Projesi, Bayburt-Gümüşhane Havalimanı ile Aydın-Denizli Otoyolu Projesi önemli yatırımlar arasında yer almaktadır.

- Bölgelerin potansiyellerine göre öne çıkan alanlarda hazırlanan ön fizibilite raporları, araştırma çalışmaları ve proje destek faaliyetleri 2014-2023 BGUS döneminde Kalkınma Ajanslarınca gerçekleştirilen faaliyetler arasında önemli bir yere sahiptir. Bu kapsamda; Filyos Lojistik Merkezi Araştırma ve Ön Fizibilite Raporu ile Karabük İli Lojistik Merkezi Fizibilite Çalışması, Filyos Vadisi'nde Doğal Gaz İşleme Faaliyetleri Raporu, Karaman ilinde lojistik merkez kurulumu ile ilgili ön fizibilite raporu hazırlanmıştır.

- Karabük Üniversitesi ve Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Teknoparkları, devam eden Rize İyidere Lojistik Limanı, Afyonkarahisar Uşak Zafer TGB, Kapadokya Teknopark ve Karaman'da Göksu-Taşeli Havzası Kalkınma Projesi; yapısal dönüşüm illerinde BGUS döneminde gerçekleştirilen önemli projeler arasında yer almaktadır.

2014-2023 BGUS döneminde "Öncelikli Gelişme İllerinin Ülke Geneline Yakınsanması" amacı ile bu illerin gelişmişlik seviyelerinin ülke ortalamasına yaklaştırılması, ülkenin sosyoekonomik yapısına işlevsel entegrasyonlarının güçlendirilmesi ve atıl kaynaklarının harekete geçirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedeflere yönelik olarak; tarım sektöründe yapısal dönüşümün hızlandırılması, ekonominin çeşitlendirilmesi, mikro işletmelerin geliştirilmesi, beşerî ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, kentsel ve kırsal alanda yaşam kalitesinin artırılması, yakın bölge merkezlerine işlevsel entegrasyonun sağlanması ile doğal kaynakların endüstriye kazandırılmasına yönelik faaliyetler yürütülmüştür. Bu kapsamda 2014-2023 BGUS döneminde;

- Bingöl SÜTAŞ Fabrikası ile Bingöl ve Ağrı Tekstilkent Projeleri önemli yatırımlar arasında yer almaktadır.

- Bitkisel üretim ve hayvancılık altyapısının geliştirilmesine yönelik projeler hayata geçirilmiş, süt toplama merkezleri ile sulama altyapıları kurulmuş, arazi toplulaştırma, seracılığın geliştirilmesi, çiftçilere yönelik bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

- 1 tarıma dayalı ihtisas OSB ve 1 sera OSB kurulmuş, mevcut OSB'lerin içme ve kullanma suyu terfi hattı, su deposu, doğalgaz bağlantısı, atık su arıtma gibi altyapı ihtiyaçlarına yönelik projeler hayata geçirilmiştir.

- Köy yollarının yapımı, köylerde su ile elektrik altyapısının kurulması ve yenilenmesi projeleri gerçekleştirilmiştir. Ayrıca; HES, GES ve rüzgâr türbini yatırımları bu illerdeki önemli projeler arasında yer almaktadır.

- Öncelikli gelişme illerinde ekonominin çeşitlendirilmesi amacıyla Tarihi Kimliğiyle Kars Kenti, Kars Peynir Müzesi, Ağrı Doğubayazıt Ahmed-i Hani Kent Müzesi, Iğdır Tuzluca Tuz Terapi Merkezi, Ardahan Yalnızçam Kayak Merkezi gibi projeler hayata geçirilmiştir. Plan döneminde UNESCO tarafından Kalıcı Dünya Mirası olarak kabul edilen Ani Örenyeri'nde bulunan eserlerin gelecek nesillere aktarılması için çeşitli kazı ve konservasyon projeleri uygulanmıştır.

- Beşerî sermayenin geliştirilmesi ile ilgili olarak; meslek lisesi atölyelerinin malzeme ve ekipmanlarının yenilenmesi suretiyle altyapı ihtiyaçları karşılanmıştır.

- Bilim ve sanat merkezlerinin altyapılarının yenilenmesi; meslek liseleri, ilk ve ortaokullarda ahşap, yaşam becerileri, fen, matematik ve görsel sanatlar atölyelerinin ve laboratuvarların kurulumu; öğrenci ve kadınlara yönelik girişimcilik eğitimleri ve hayat boyu öğrenmeye yönelik çalışmalar (eğitimler, kurslar vb.) hayata geçirilmiştir.

- Tarımsal sulama amaçlı Ağrı'da Yazıcı, Kars'ta Kars ve Karakurt Barajı Projeleri, Kars Tarıma Dayalı Besi OSB, Iğdır İçme Suyu Arıtma Tesisi Projesi, Kars Lojistik Merkezi, Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu, Kars-Iğdır-Aralık-Dilucu Demir Yolu Uygulama Projesi, Kars-Ardahan Kara Yolu, Ağrı

Ahmed-i Hani Havalimanı'nın genişletilmesi çalışmaları, Derecik ve Üzümlü Sınır Kapılarının modernizasyon çalışmaları önemli altyapı yatırımları arasında yer almaktadır.

- Tekstilkent gibi yatırımlar başta olmak üzere istihdam yoğun alanlarda (mobilyacılık, çağrı merkezi, vb.) üretim/hizmet altyapıları oluşturmak amacıyla atıl altyapıların tespiti ve yeni altyapıların kurulması yoluyla özellikle genç işsizliğinin yüksek, kadın istihdamının düşük olduğu illerde emek yoğun sektörlere yönelik Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü ve Gençlik ve Spor Bakanlığı iş birliği ile Çalışan ve Üreten Gençler Programı uygulanmaktadır. 2021 yılında uygulanmaya başlanan Çalışan ve Üreten Gençler Programı kapsamında 110 projeye 2023 yılı fiyatlarıyla 1,9 milyar TL destek sağlanmıştır.

"Kırsal Alanda Kalkınmanın Hızlandırılması" amacı kapsamında metropollerden öncelikli dönüşüm illerine kadar her ilde kırsal kesimin asgari refah düzeyinin ülke ortalamasına yaklaştırılması için iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda kırsal ekonominin geliştirilmesi ve istihdam imkânlarının artırılması, beşerî sermayenin geliştirilmesi ve yoksulluğun azaltılması, sosyal ve fiziki altyapının geliştirilmesi, kırsal çevrenin iyileştirilmesi ve doğal kaynakların korunması ile yerel kalkınma kapasitesinin güçlendirilmesi faaliyetlerine öncelik verilmiştir. Bu kapsamda 2014-2023 BGUS döneminde;

- Tarımsal kooperatif, birlik ve derneklerin kurumsal, üretim ve pazarlama kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir.
- Modern seracılık faaliyetlerinin geliştirilmesi, kırsal bölgelerde alternatif ürün ekiminin teşvik edilmesi, süt toplama merkezlerinin kurulması ve arazi toplulaştırma çalışmaları yapılmıştır.
- Tarımsal ürünlerin işlenmesi amacıyla yeni üretim tesislerinin kurulması, üretim süreçlerinin geliştirilmesi, ürün kalitesinin ve çeşitliliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar ile tarımsal ürün satış ve pazarlama merkezlerinin kurulması bu dönemde gerçekleştirilen diğer önemli projeler arasındadır.
- Çiftçilerin organik tarım konusunda bilinç seviyelerinin artırılması, coğrafi işaretli ürünlerin tanıtımı ve ticaret hacminin artırılmasına yönelik faaliyetler gerçekleşmiş ve eğitimler verilmiştir.
- Hayvan ve mera ıslahı, yem bitkileri sertifikalı tohum temini, çiftçilerin sertifikalı tohum kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi, sertifikalı tohum üretiminin ve kullanımının desteklenmesi, sulama sistemlerinin modernizasyonu ile tarım ve hayvancılık alanında üretim, satış ve pazarlama faaliyetlerinin iyileştirilmesine yönelik çalışılmalar gerçekleştirilmiştir.
- Güneş enerjisi ile tarım alanlarının sulanması, kırsal alanlarda katı atıkların toplanması ve geri dönüşümüne yönelik altyapının güçlendirilmesi gibi faaliyetler hayata geçirilmiştir.

2014-2023 BGUS mekânsal amaçları kapsamında ele alınan bu faaliyetlerin yanı sıra Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Bölge Kalkınma İdareleri (BKİ) ve Kalkınma Ajansları bölgelerin gelişme öncelikleri ve potansiyelleri çerçevesinde bölgesel kalkınmaya yönelik projeleri desteklemiştir. 2014-2023 BGUS döneminde verilen bu destekler sırasıyla şöyledir:

- Toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha aktif şekilde katılmasının sağlanması, istihdam edilebilirliğin artırılması, sosyal içerme, sosyal girişimcilik ve yenilikçiliğin desteklenmesi amacıyla Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 81 ilde Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programı uygulanmıştır. Uygulanmasına 2019 yılında başlanan Program kapsamında 2019-2023 döneminde 680 projeye 2023 yılı fiyatlarıyla 2,7 milyar TL destek sağlanmıştır.
- DAP Bölge Kalkınma İdaresi aracılığıyla 1.825 proje desteklenmiştir ve desteklenen bu projelerin toplam proje tutarı 2023 yılı fiyatlarıyla 6 milyar 400 milyon TL'dir. Atatürk, Fırat ve

Yüzüncüyıl Üniversiteleri Çiftçi Eğitim Merkezleri, Damal ve Digor Gençlik ve Kültür Merkezi Projeleri, Ahlat, Tatvan, Elâzığ ve Erzincan Gümüştarla GES ile Karahüseyin ve Akça GES Sulama Projesi, Bitlis ve Muş OSB Tekstil Kent Projesi, Battalgazi Çınar Mevki, Yeşilyurt, Gedikpark, Muş Karni Deresi ve Tuşba İskele Sahil Rekreasyon Projeleri, Erzurum Teknik Üniversitesi Mucitpark Projesi, Elâzığ Dijital Kütüphane, Erzincan Ebeveyn Kütüphanesi, Sivas Genç Kütüphane gibi tematik kütüphaneler önemli projeler arasındadır.

- DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi aracılığıyla, 732 proje desteklenmiştir ve desteklenen bu projelerin toplam proje tutarı 2023 yılı fiyatlarıyla 4 milyar 815 milyon TL'dir. Tıbbi ve Aromatik Bitkilerde İşleme Faaliyetlerinin Geliştirilmesi Projesi, Tarımsal Mekanizasyonun Geliştirilmesi Projesi, Kenevir Araştırma Merkezi Projesi, Lifli Bitkiler Üretim ve İşleme Kompleksi Projesi, Yeşil Yol Projesi ile Göksu Travertenleri Turizm Alanı İyileştirilmesi Projesi başlıca önemli projelerdir.

- GAP Bölge Kalkınma İdaresi aracılığıyla, 1.545 proje desteklenmiştir ve desteklenen bu projelerin toplam proje tutarı 2023 yılı fiyatlarıyla 3 milyar 300 milyon TL'dir. Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayide Entegre Kaynak Verimliliği Programı, GAP Bölgesinde Küçük Ölçekli Tarımsal Sulama Programı, Organik Tarım, Kırsal Kalkınma ve Tarımsal Altyapının Geliştirilmesi Programı, Tarımsal Eğitim ve Yayım Programı, GAP HASSAS Tarım Uygulamaları, GAP Yaşayan Kütüphane Programı, Yerel Dokumaların Desteklenmesi Programı, Turizm Fiziki Alt Yapısının İyileştirilmesi ve Soyut ve Somut Kültürel Mirasın Korunması Programında desteklenen projeler ile Karahantepe ve Zerzevan Ziyaretçi Karşılama Merkezleri önemli projelerdir.

- KOP Bölge Kalkınma İdaresi aracılığıyla, 1.787 proje desteklenmiştir ve desteklenen bu projelerin toplam proje tutarı 2023 yılı fiyatlarıyla 7 milyar 288 milyon TL'dir. Küçük Ölçekli Sulama İşleri Programı kapsamındaki projeler, Apa Barajı Sulaması Kanal Rehabilitasyonu, Hububat ve Bakliyat Eleme ve Paketleme Tesisleri, Küçükbaş Portatif Çadır Ağılları, Yaz Seraları, Fide Üretim Seraları, Karaman Elma Paketleme ve Sınıflama Tesisi, Mor Havuç Yerli Tohum Islah Projesi, Aksaray Embriyo Transferi Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi, Hidrojen Isıtma Sistemli GES Hidrosera Pilot Uygulama Projesi, Enerji Verimlilik Ölçüm Destekleri, KOP-MOTÜM (Mobil Tasarım ve Üretim Merkezi), Yeni Nesil KOP Öğrenme Merkezleri, Astronomi-Fen-Bilim-Deney-Çocuk Kütüphaneleri, Tekstil Atölyeleri ve Mustafapaşa Turizm Uygulamaları Projesi önemli projeler arasındadır.

- Kalkınma Ajansları tarafından bölgelerinin kaynak ve imkânlarından en yüksek faydayı sağlamaya, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya, rekabet gücünü ve yenilik kapasitesini artırmaya ve ulusal ve uluslararası düzeyde etki ve etkinliği artırmaya yönelik projeleri desteklemek üzere Mali Destek Programları (MDP) yürütülmüştür. 2014-2023 BGUS döneminde 26 Kalkınma Ajansı tarafından 904 MDP ile 16.020 proje desteklenmiştir. Bu projelere 2023 yılı fiyatlarıyla 24 milyar 875 milyon TL destek verilmiş, yararlanıcıların eş finansman katkılarıyla projelerin bütçeleri toplamı 39 milyar 951 milyon TL olmuştur.

2. KÜRESEL EĞİLİMLER

2000 sonrası dönem, küresel düzeyde kritik sosyoekonomik ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı ve siyasi değişimler neticesinde uluslararası göçün yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. İklim değişikliği etkilerinin daha fazla hissedilir hale geldiği bu yıllarda gelir eşitsizliklerinin de artması, sürdürülebilir kalkınma yönündeki çabalara yoğunlaşılması gerekliliğini göstermiştir. 2020 yılı ile birlikte küresel düzeyde yaşanmaya başlayan COVID-19 pandemisi de dünya ekonomik coğrafyası, tüketim alışkanları ve iş hayatı başta olmak üzere pek çok alanda önemli değişikliklere yol açmıştır.

Bu dönemin en büyük ekonomik gelişmesi başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, gelişmiş ülkelerde başlayan ve gelişmekte olan ülkelere de sirayet eden 2008 küresel mali krizi olmuştur. Yaşanan bu krizden sonra ülkelerin kriz öncesi seviyelerine tekrar ulaşmaları yaklaşık 10 yıl sürmüştür.

Yaşanan küresel ve bölgesel ekonomik krizler dünya genelinde eşitsizliklerin derinleşmesine ve gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sosyoekonomik çalkantılara neden olmuştur. Artan eşitsizliğe karşı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplumsal tepki hareketleri yaşanmıştır.

Özellikle 2010'da Arap ülkelerinde başlayan ve bu tepki hareketlerinin de etkili olduğu "Arap Baharı", hükümetlere karşı peş peşe kitle gösterileri şeklinde cereyan etmiştir. Arap Baharı'nın dünyayı etkileyen en önemli noktası ise Suriye'de başlayan protesto gösterilerinin 2011 yılında Suriye İç Savaşı'na dönüşmesi olmuştur. Uzun yıllardır Afganistan ve Irak gibi dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan istikrarsızlıklar neticesinde süregelen göç hareketleri Suriye İç Savaşı ile yeni bir ivme kazanmıştır.

Bu durum göç alan bütün ülkelerdeki sosyal ve ekonomik istikrarı etkilemiştir. Türkiye, Suriye İç Savaşı sebebiyle düzensiz uluslararası göçten en fazla etkilenen ülke olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Örgütü'nün (UNHCR) Küresel Eğilimler Raporu'na (2021) göre, 2021 sonu itibarıyla Türkiye, yaklaşık 3,8 milyon kişiyle bütün dünyada açık ara en fazla uluslararası göçle gelen nüfusa ev sahipliği yapan ülkedir. Türkiye bu nüfusu tamamen insani yardım yaklaşımıyla ve dil, din ve ırk ayrımı yapmaksızın kabul etmiştir. Türkiye'yi 1,8 milyon kişi ile Kolombiya, 1,5 milyon kişi ile Uganda ve Pakistan takip etmektedir.

2000'lerle birlikte başlayan ve Suriye İç Savaşı'yla perçinlenen dünya siyasetindeki değişiklikler, ulusal güvenlik kaygılarının artmasına, kutuplaşmalara ve uluslararası düzensiz göçle birlikte ulusalcılık fikrinin yükselmesine neden olmuştur.

Bu süreç dünya üzerinde üretim coğrafyasında da değişikliklere yol açmış; gelişmiş ülkeler, başta Çin olmak üzere Güneydoğu Asya'ya kaydırdıkları üretimlerini tekrar anavatanlarına döndürmenin yollarını tartışmaya başlamıştır. Bununla birlikte, uluslararası ticarette korumacılığın, yerli üretimin ve düzensiz göçlere karşı sınır güvenliklerinin artırılması gibi birçok tedbir eş anlı uygulamaya geçirilmiştir. Artan ulusalcılığın ve korumacılık fikrinin yükselişinin en radikal hareketi ise Birleşik Krallık'ın 1 Şubat 2020 tarihinde AB'den ayrılması (BREXIT) olmuştur.

Dünya BREXIT'le beraber küreselleşmenin geleceğini sorgularken, 2019'un sonlarında Çin'de ortaya çıkan COVID-19 salgını, kısa sürede dünya geneline yayılmış, 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü tarafından COVID-19 pandemisi olarak ilan edilmiştir. COVID-19 pandemisi 21. yüzyılın en büyük ekonomik, finansal ve sosyal şoklarından biri olmuştur. 2020 ve 2021'in büyük çoğunluğunda dünyada yaşanan karantinalar nedeniyle üretimin yavaşlaması ve hizmetler sektörü üzerindeki tahribat küresel ekonomiyi derinden etkilemiştir. 2020 yılında gelişmiş ülkeler yüzde 4,9; gelişmekte olan ülkeler ise yüzde 2,4 küçülmüş, küresel ekonomi ise yüzde 3,5 daralmıştır (IMF, 2021).

Ülkeler, COVID-19 pandemisinin ekonomi üzerindeki negatif etkilerini ve durgunluğu azaltmak için ardı ardına destek paketleri açıklamış ve merkez bankaları da para arzını artırmıştır. Ancak salgın dönemindeki karantinalar ve üretime ara verilmesi, küresel arz-talep dengelerini bozarak tedarik zincirlerini sekteye uğratmış ve artan para arzı emtia fiyatlarında enflasyonist bir etkiye sebep olmuştur. COVID-19 pandemisi süresinde yaşanan lojistik sıkıntıları, tedarik zincirlerinin yeniden kurulması tartışmalarıyla birlikte üretimin Asya'dan Batı'ya kaydırılması fikirlerinin güçlenmesine vesile olmuştur.

COVID-19 pandemisi ile geçen yaklaşık iki yılın ardından salgının etkilerinin azalmaya başlamasıyla dünya ekonomileri 2021 sonunda yavaş yavaş toparlanma patikasına girmiştir. Ancak artan emtia fiyatları ve arz-talep dengesizlikleriyle yükselen küresel enflasyon, beklentileri iyileştirememiştir. Günümüzde başta gelişmiş ülkeler olmak üzere dünya genelinde son 40 yılın en yüksek enflasyonu yaşanmaktadır.

Bu gelişmelerin yanında 2022 yılında Rusya ile Ukrayna arasında başlayan savaş, enerji arzında büyük bir kriz çıkarmış ve enerji fiyatlarında ani ve ciddi artışlara sebep olmuştur. Dünyanın en büyük iki tahıl üreticisi arasındaki bu savaş, küresel gıda güvenliğini de tehlikeye düşürmüştür.

Gıda ve emtia fiyatlarında yaşanan bu artışlar, henüz etkileri atlatılamamış olan COVID-19 pandemisinin sonuçlarıyla birleşince dünya ekonomisi zor bir döneme girmiştir. Yakın gelecekte küresel büyüme oranlarının düşeceği, enflasyonist sürecin devam edeceği, bununla birlikte küresel işsizliğin artarak genel ekonomik görünümün bir stagflasyona dönüşeceği öngörülmektedir. IMF (Uluslararası Para Fonu) 2021, 2022 ve 2023 yılları için gelişmiş ülke ekonomilerinin yüzde 5,2; 2,4 ve 1,1; gelişmekte olan ülke ekonomilerinin ise yüzde 6,6; 3,7 ve 3,7 olarak büyüyeceğini tahmin etmektedir (IMF World Economic Outlook, 2022).

Son 20 yıldaki ekonomik ve siyasi krizler, savaşlar ve COVID-19 pandemisi gibi küresel gelişmelerle dünya yeniden şekillenmekte ve bu sürece ülkelerin sosyoekonomik yapısını önemli düzeyde etkileyen dijitalleşme, kentleşme, demografik dönüşüm ve iklim değişikliği gibi ana akım küresel eğilimler eşlik etmektedir. Bu küresel eğilimler, ülkeler arasında farklı düzeyde ihtiyaçlar doğurmakta, yeni fırsat ve tehditleri de beraberinde getirmektedir.

Dijitalleşme hayatın her alanına sirayet ederek tüm dünyada üretim ve tüketim süreçlerini, mal ve bilgi akışını, değer zincirlerini, iş modellerini, iş gücü piyasalarını, toplumsal normları ve bireysel yaşam biçimlerini dönüştürmektedir.

Yapay zekâ, nesnelerin interneti, artırılmış gerçeklik, otonom araçlar ve üç boyutlu baskı gibi yeni teknolojiler üretkenlik artışının itici güçleri olarak öne çıkmaktadır. Otomasyon teknolojilerinin yaygın kullanılması iş gücü piyasasını da derinden etkileyerek hem yeni yetkinliklere olan talebi artırmakta hem de belli sektörlerde iş kayıplarına yol açmaktadır.

Bu hususlar uluslararası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarda da yer almakta ve konunun ciddiyetini ortaya koymaktadır. OECD'ye göre OECD üyesi ülkelerde işlerin yüzde 14'ü dijital dönüşüm nedeni ile yüksek otomasyon baskısı altında kalacak ve işlerin yüzde 32'si ise değişimden etkilenecektir. DB'na göre ise gelişmekte olan ülkelerde istihdamın üçte ikisi dijital dönüşümün etkisi ile yerinden edilecektir.

Dijitalleşme ve beraberinde getirdiği otomasyon, ülkeleri ve ülkeler içerisinde bölgeleri farklı düzeyde etkilemektedir. Baskın olan ekonomik sektörün niteliği, yeterli ve kaliteli dijital altyapının varlığı ve iş gücünün özelliklerine bağlı olarak dijitalleşme; kimi bölgeler için ekonomik ve sosyal fırsatlar oluştururken kimi bölgeler için dijital dışlanma (dijital bölünme) riski taşımaktadır. Teknoloji yoğun üretimin fazla olduğu ülkelerin ve bölgelerin, dönüşüm için gerekli olan altyapı ve iş gücü becerilerine sahip olması nedeniyle dijitalleşme ve otomasyon teknolojilerinin verimlilik üzerindeki olumlu etkisinden en fazla yararlanacak yerler olması beklenmektedir.

Özellikle internet ve ulaştırma altyapısındaki gelişmeler, başta bilgi ve teknoloji yoğun sektörler olmak üzere belli işlerde, geleneksel çalışma ortamına ihtiyaç duyulmaksızın işlerin yürütülmesine imkân tanımaktadır. COVID-19 pandemisinde yaşanan kısıtlamalar, şirketlerin ve çalışanların uzaktan çalışma eğilimlerini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler, belli sektörlerde çalışan iş gücünün metropoller gibi büyükşehirler yerine daha küçük şehirlere, hatta kırsal yerleşimlere taşınmasına sebep olmaktadır. Uzaktan çalışma eğiliminin giderek artacağı, zaman ve mekândan bağımsız, daha esnek çalışma şartlarının gelişmesi beklenmektedir.

Bununla birlikte, DB verilerine göre ilk kez 2006 yılında kent nüfusu kırsal nüfusu geçmiştir. Günümüz itibarıyla, dünya nüfusunun yüzde 57'si kentlerde yaşarken, 2050 yılına kadar bu oranın yüzde 70'e yükseleceği tahmin edilmektedir (DB, 2022). Ülkelerin gelir düzeyindeki artış özellikle gelişmekte olan ülkelerde kentleşme oranını artırmakta; kentlerin istihdam oluşturma kapasitesi, hizmetlere erişimde sağladığı kolaylık ve yaşam kalitesi insanlar için çekici unsurlar olmaya devam etmekte ve kentler üzerindeki baskıyı artırmaktadır.

Diğer taraftan, demografik dönüşüm sürecinin kırsal alanlar üzerindeki etkisinin yoğunlaştığı görülmektedir. Kentleşmenin artmasıyla birlikte tarımsal istihdamın giderek azalacağı (BM, 2018) ve küresel enerji talebinin artacağı beklenmektedir. Ayrıca kırdan kente genç göçünün artışı, kırsal

alanlarda yaşlı nüfusun yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Bu durum kırsal iş gücü piyasasını etkilemeye devam etmekte, buna bağlı olarak dünyada çiftçi yaşı ortalaması yükselmektedir.

Demografik dönüşüm, göç hareketlerinden önemli ölçüde etkilenmekte ve hem iç hem de dış göç hareketleri demografik dönüşümün seyrini değiştirebilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kentleşmenin sağladığı çekici unsurlar nedeniyle küçük yerleşimlerden büyük şehirlere göç hareketlerinin devam edeceği, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelerden aldığı düzensiz göçün ise ivmesini koruyacağı öngörülmektedir. Genellikle genç nüfusun gelişmiş ülkelere göçmesi, bu ülkelerde yaşlanmanın iş gücü piyasası üzerindeki etkilerini azaltmaktadır. Bu çerçevede, sosyal uyum politikalarının artarak sürmesi gerekmektedir.

Ülkelerin nüfusunun yaş kompozisyonu, kentsel ve kırsal yerleşim alanlarındaki ekonomik ve toplumsal dönüşümü önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya nüfusunda görülen yaşlanma eğiliminin artmaya devam ettiği görülmektedir. 2022 yılında yüzde 10 olan 65 yaş üstü nüfusun toplam dünya nüfusuna oranının 2030 yılında yüzde 12, 2050 yılında ise yüzde 16'ya çıkması beklenmektedir. Nüfus projeksiyonlarına göre ülkelerin nüfus artış hızının yavaşlamaya devam ettiği, 2050 itibarıyla OECD üyesi ülkelerin üçte ikisinin nüfusunun azalmaya başlayacağı öngörülmektedir. 2019 yılında 72,8 olan doğuşta beklenen yaşam süresinin, 2050 yılında 77,2'ye çıkması beklenmektedir. Bunun yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin doğuşta beklenen yaşam sürelerinin, dünya geneline kıyasla yedi yıl geride olduğu görülmektedir. Ayrıca kadınların doğuşta beklenen yaşam süreleri, önceki yıllarda olduğu gibi, erkeklerinkinden daha yüksektir.

2022 yılında yaşlı nüfus oranı yüzde 19 olan Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde 2050 yılında her dört kişiden birinin 65 yaş üstünde olacağı öngörülmektedir. Bu oranın 2022-2050 yılları arasında Latin Amerika ülkeleri için yüzde 9'dan yüzde 19'a, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri için yüzde 13'ten yüzde 26'ya çıkacağı tahmin edilmektedir. Sahraaltı Afrika ise dünyada en genç nüfusa sahip bölge olmakla birlikte yaşlanma eğilimi de göstermektedir. Halihazırda demografik dönüşümünü tamamlamış Avrupa ülkelerine kıyasla, bu süreci yakın bir zaman diliminde tamamlayacak olan gelişmekte olan ülkelerin iş gücü piyasası ve sosyal güvenlik sistemlerinin, nüfusun yaşlanmasından etkilenme düzeyi artacaktır.

İklim değişikliği, küresel düzeyde etkilerini artırmakta ve doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Sıcaklık artışının yanında aşırı ve düzensiz hava olaylarında artışlar yaşanmakta; kuraklık, sel ve yangın gibi afetlerle daha fazla karşılaşılmakta; biyo-çeşitlilik azalmakta ve deniz seviyeleri yükselmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun Küresel Risk 2022 Raporu, gelecek 10 yılda dünyayı bekleyen en önemli üç risk olarak iklim için eyleme geçme başarısızlığını, aşırı hava koşullarını ve biyo-çeşitliliğin kaybolmasını tanımlamaktadır. Diğer taraftan, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) "İklim Değişikliği 2022: İklim Değişikliğinin Azaltılması Raporu"na göre 2010-2019 yılları arasında yıllık ortalama küresel sera gazı emisyon miktarı en yüksek seviyesine ulaşmıştır.

2010 yılından beri tüm sektörlerde sera gazı emisyonu artış trendi devam ederken en hızlı artış elektrik üretimi, sanayi ve ulaştırma sektörlerinde yaşanmıştır. Bu kapsamda ülkeler küresel ısınmaya neden olan sera gazı salınımının azaltılması için hedeflerini ortaya koymakta ve iklim değişikliğine uyum çalışmaları yürütmektedir. 2015 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne taraf ülkeler tarafından kabul edilen ve 2016 yılında yürürlüğe giren Paris Anlaşması'yla iklim değişikliğinin risklerini ve etkilerini azaltmak için küresel ortalama sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme göre 1,5°C ile sınırlandırılması ve her halükârda 2°C'nin altında tutulması hedefi benimsenmiştir. Türkiye, 2021 yılında anlaşmayı onaylamış ve bu kapsamda 2053 yılı için net sıfır hedefini belirtmiştir.

Paris Anlaşması'nın kabulüyle tüm dünyada lineer ekonomik modelden, kaynakların çöpe gitmeksizin üretim ve tüketim aşamalarının tüm safhalarında sürekli dolaşımda kaldığı "döngüsel ekonomi" modeline geçiş çabaları ivme kazanmıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında 2020 yılında uygulaması başlatılan Yeni Döngüsel Ekonomi Eylem Planı, kaynak verimliliğini sağlayarak AB (Avrupa Birliği) ekonomisinin döngüsel yapıya geçmesi için yol haritası sunmaktadır.

Özellikle enerji sektöründen kaynaklanan karbondioksit emisyonları, toplam küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık üçte ikisini teşkil etmektedir. Bu kapsamda yenilenebilir enerji ve enerji verimliliğine yönelik bütüncül bir yaklaşım önemini sürdürmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) tarafından hazırlanan "2050'de Sıfır Emisyon: Küresel Enerji Sektörü İçin Yol Haritası Raporu"nda, küresel ölçekte 2050 yılında sıfır emisyon hedefine ulaşılabilmesi için fosil yakıt yatırımlarının durdurulması gerektiği ifade edilmektedir. Söz konusu hedeflere ulaşabilmek için 2030 yılına kadar elektriğin yüzde 90'ının yenilenebilir kaynaklardan sağlanması ve güneş enerjisinin toplam enerji tedarikinde en büyük kaynak haline gelmesi öngörülmektedir. Ayrıca raporda küresel enerji yatırımlarının halihazırdaki 2,3 trilyon dolar seviyesinden 2030 yılına kadar 5 trilyon dolara çıkacağı ve bu yatırımların küresel ekonomik büyümeye katkısının yıllık yüzde 0,4 olacağı tahmin edilmektedir. Diğer yandan 2050'de kömür talebinin bugünkü seviyesine göre yüzde 90 oranında azalması; petrol talebinde yüzde 75, gaz talebinde ise yüzde 55 düşüş yaşanması beklenmektedir.

3. TÜRKİYE'DE BÖLGELERİN YAPISI VE GENEL EĞİLİMLER

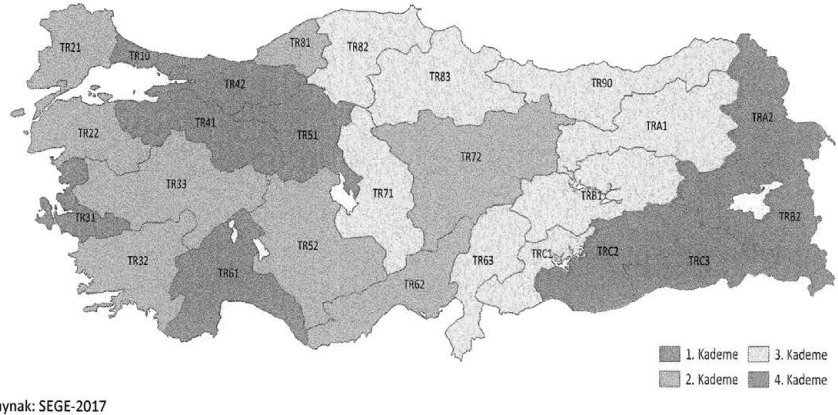
Türkiye planlı kalkınma döneminin başından beri bölgesel gelişmeyi bir politika alanı olarak belirlemiş ve özellikle görece az gelişmiş bölgelerin kalkınması için kamu yatırımları başta olmak üzere farklı müdahale araçlarını uygulamaya almıştır. Bölgelerin sosyoekonomik gelişme seyri hem bu politikalardan hem de dünya siyasi ve ekonomik konjonktüründe meydana gelen değişimlerden etkilenmiştir.

Türkiye'de hazırlanan ilk BGUS'un kapsadığı 2014-2023 döneminde dünyada yaşanan gelişmelerle birlikte Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısında da önemli değişimler meydana gelmiştir. Ancak bu değişimler, bölgelerin farklı karakteristiklerine bağlı olarak bütün bölgelere homojen şekilde yansımamıştır.

Bu bölümde, bölgesel gelişmedeki ilerlemeler Türkiye'nin bölgesel gelişme politikalarındaki temel hedefler çerçevesinde farklı boyutlarıyla incelenmiştir. Bu incelemede Türkiye'nin sosyoekonomik koşullarındaki gelişmelerin bölgeler arası gelişmişlik farklarını ve bölgelerin rekabet edebilirliklerini nasıl etkilediği ele alınmıştır.

Karşılaştırmalı bir perspektife olanak sağlaması açısından yapılan analizlerde SEGE-2017 temel alınarak Düzey 2 bölgelerinin SEGE skorlarına göre oluşturulan dört bölgeli gelişmişlik kademeleri kullanılmıştır.

Harita 3.1 Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla SEGE Kademeleri

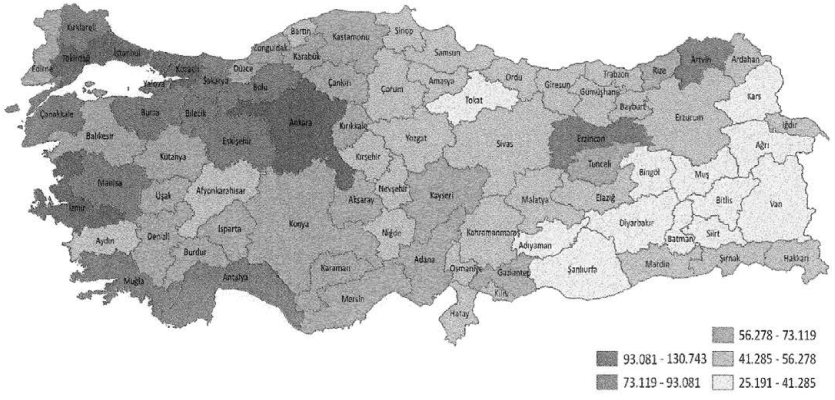

Kaynak: SEGE-2017

SEGE-2017 çalışmasında düzey 2 bölgeleri dört gelişmişlik kademesine ayrılmıştır. Harita 3.1'de en gelişmiş bölgeler 1. Kademede, en az gelişmişlik kademesinde yer alan bölgeler ise 4. Kademede gruplandırılmıştır.

3.1. Gelirdeki Değişimler

Gelir seviyesi, kapsayıcılığı nedeniyle sosyoekonomik karşılaştırmalarda en sık kullanılan değişkenlerden biridir. Türkiye ulusal ve bölgesel düzeyde gelir seviyesini artırmanın yanında bölgeler arası gelir farklarını azaltmayı da hedeflemektedir. Bu çerçevede bölgesel gelişmede gelinen aşama değerlendirilirken ilk olarak bölgelerde gelir düzeyindeki değişimler incelenmiştir. Bölgesel gelişme literatürüne paralel olarak bu değişimler yakınsama temel başlığı altında farklı yöntemlerle gösterilmiştir. Bununla birlikte bölgelerin ekonomik yapısındaki değişimler de ele alınmıştır.

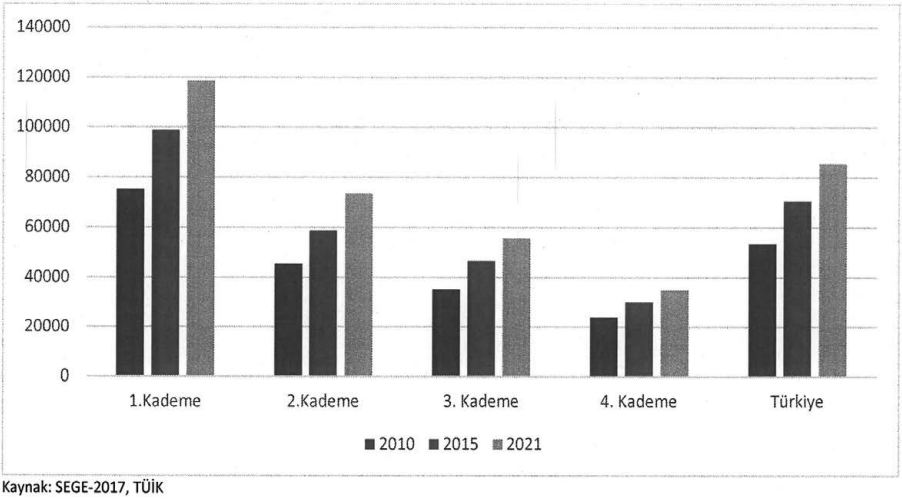
Harita 3.2 Kişi Başına Gelir (2017-2021 Ortalaması, TL, 2021 Fiyatlarıyla)

Kaynak: TÜİK

On yıllık dönemde gelir seviyesindeki değişimlere bakılmadan önce illerin kişi başına gelir seviyeleri incelenmiştir. Harita 3.2'de illerin 2017-2021 dönemi ortalama kişi başına gelirleri doğal kırınım yöntemi ile sınıflandırılmıştır. Kişi başına geliri yüksek illerin Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde yoğunlaştığı, iç ve doğu bölgelere gidildikçe gelirin azaldığı görülmektedir. Nüfus büyüklüğü ve dönemsel ekonomik gelişmelere bağlı olarak istisnalar olsa bile Harita 3.2 Türkiye'deki doğu-batı eksenli gelir farklarını yansıtmaktadır.

Grafik 3.1 SEGE Kademelerinde Kişi Başına Gelirdeki Değişimler (TL, 2021 Fiyatlarıyla)

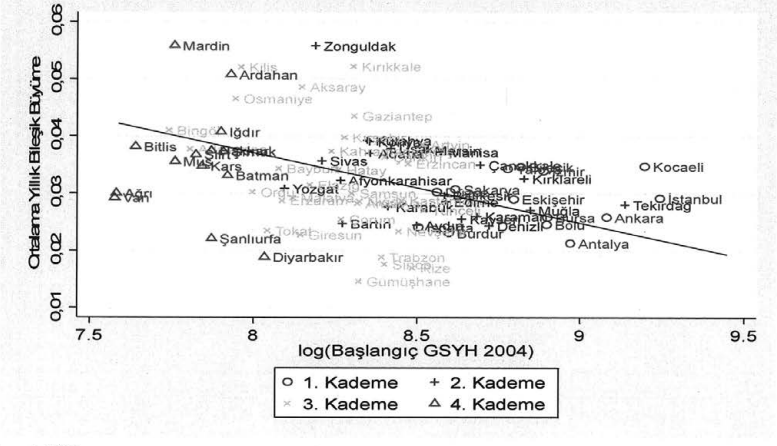

Kaynak: SEGE-2017, TÜİK

Grafik 3.1'de SEGE gelişmişlik kademelerinin yıllara göre kişi başına gelir değerleri 2021 yılı fiyatlarıyla gösterilmiştir. Kişi başına gelir değerleri gelişmişlik kademeleri bazında önemli oranda değişmektedir. Örneğin, 1. Kademe son kademenin yaklaşık üç katı kişi başına gelire sahiptir. İncelenen dönem içerisinde bazı dalgalanmalar olsa da bütün gelişmişlik kademeleri için 2020 yılı kişi başına gelirin 2010 yılı değerinden büyük olduğu görülmektedir.

Gelirdeki artış her zaman yakınsama anlamına gelmemektedir. Bu nedenle bölgeler arası gelir yakınsamasının ayrıca incelenmesine ihtiyaç vardır. Yakınsama literatüründe Beta (β) yakınsama ve Sigma (σ) yakınsama olmak üzere iki tip yaklaşım bulunmaktadır. Belirli bir periyotta kişi başına gelir büyümesi ve başlangıç kişi başına gelir arasındaki kısmi korelasyon negatif ise yani görece az gelişmiş bölgeler diğer bölgelere göre daha fazla büyüyorsa β yakınsama gerçekleşir. Diğer yandan, bölgelerin kişi başına gelirinin standart sapması yıllar itibarıyla azalıyorsa burada σ yakınsamadan söz edilebilir (Barro ve Sala-i-Martin, 1992:227-228).

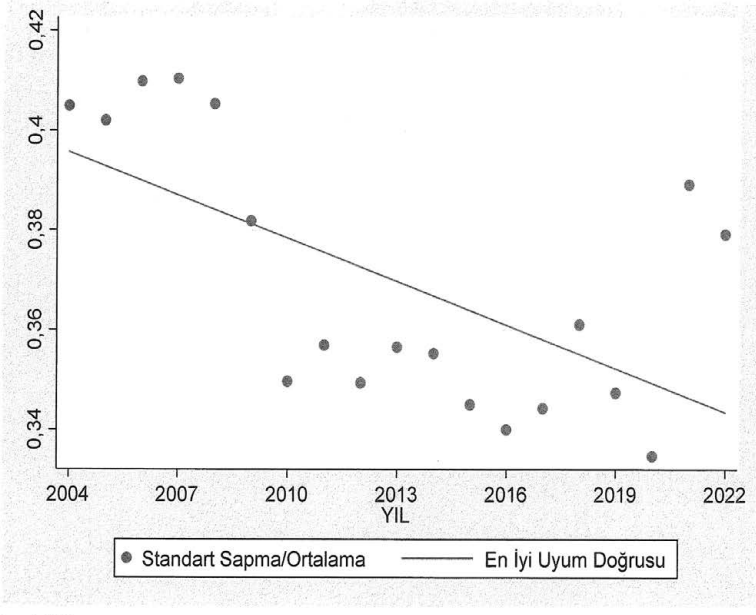
Grafik 3.2 2004-2022 Kişi Başına Gelir Değerlerinde Beta (β) Yakınsama

Kaynak: TÜİK

Yukarıda zikredildiği üzere, β yakınsama yaklaşımında başlangıç geliri ile ortalama büyümenin negatif kısmi korelasyona sahip olması bir yakınsamanın varlığını, tersi ise yakınsamanın olmadığını göstermektedir. Grafik 3.2'de, kişi başına başlangıç geliri ile kişi başına ortalama GSYH büyümesi arasındaki ilişki, illerin ait olduğu SEGE Düzey 2 kademelerine göre incelenmiştir. Grafikten genellikle sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi düşük bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi yüksek bölgelere göre daha hızlı büyüdüğü görülmektedir. Bu durum, ülkemizde 2004-2022 döneminde bölgeler arası gelir yakınsaması olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Grafik 3.3 2004-2022 Kişi Başına Gelir Değerlerinde Sigma (σ) Yakınsama

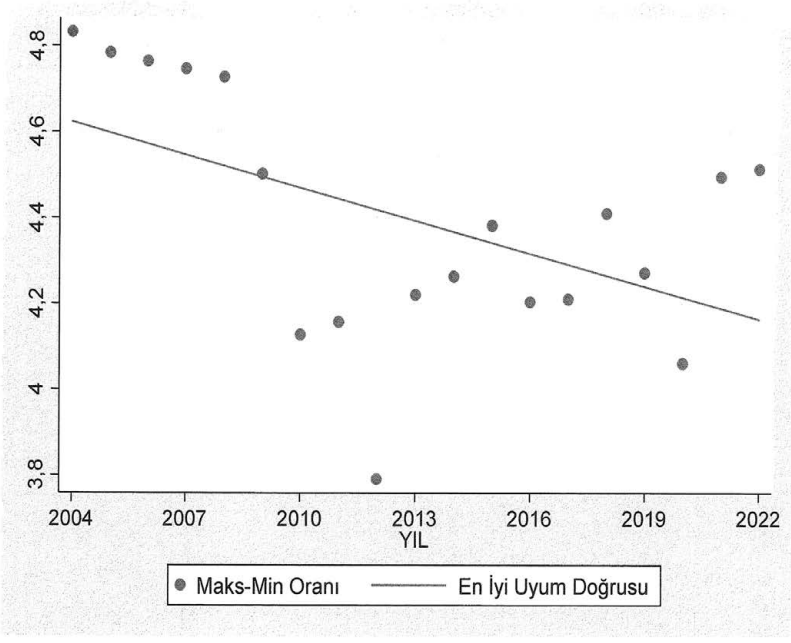

Kaynak: TÜİK

BGUS kapsamında gerçekleştirilen σ yakınsama analizinde varyasyon katsayısı yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemde bölgelerin kişi başına gelirlerinin yıllara göre standart sapması, yıllara göre ortalamasına bölünmektedir. Bu oranın yıllar itibarıyla azalışı, σ yakınsamanın varlığına işaret etmektedir. 2020 yılında minimum değerine gelen σ yakınsama değeri, bu yılın ardındanönemli bir artış göstermesine rağmen Grafik 3.3'ten de görüldüğü üzere standart sapma/ortalama değeri incelenen dönem için azalmaktadır. Dolayısıyla σ yaklaşımına göre de Türkiye'de 2004-2022 döneminde bölgeler arası gelir yakınsamasından bahsetmek mümkündür.

Uluslararası karşılaştırmalarda bölgeler arası gelişmişlik farkları konusunda sıklıkla kullanılan bir diğer gösterge ise en yüksek kişi başına gelire sahip bölge ile en düşük kişi başına gelire sahip bölge değerlerinin oranlanması ile elde edilen ve maks-min oranı olarak isimlendirilen değerdir. Bu oran bölgelerin kişi başına gelir düzeyleri arasındaki mesafeyi gösterdiği için, maks-min oranının azalması bölgeler arası gelir farkının azalmasına işaret etmektedir.

Grafik 3.4 2004-2022 Düzey 2 Bölgeleri Kişi Başına Gelir Maks-Min Oranı

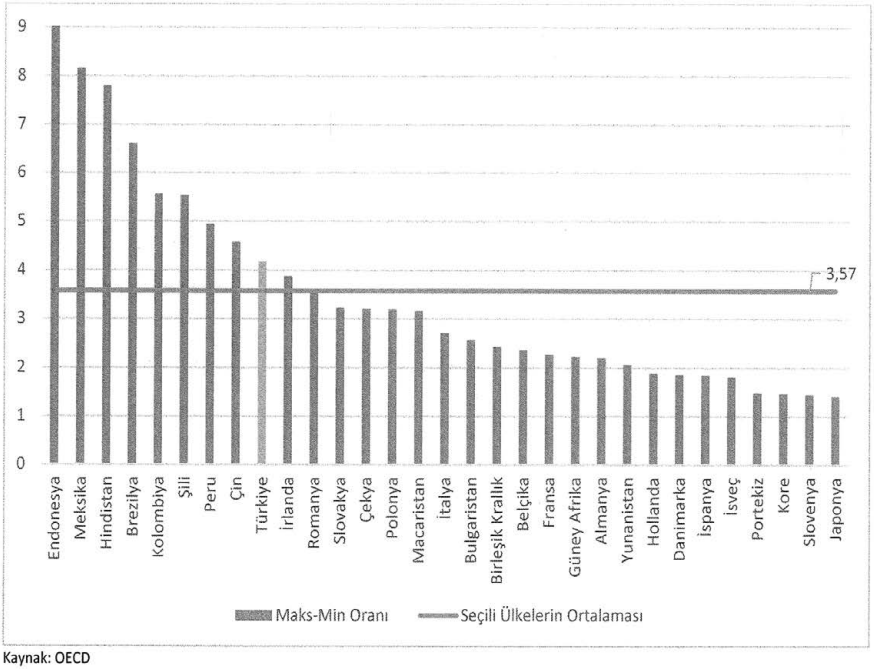

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.4, Türkiye'de Düzey 2 bölgelerine göre en yüksek kişi başına gelirin en düşük kişi başına gelire oranını 2004-2022 dönemi için göstermektedir. 2004 yılında 4,8'in üzerinde olan bu oranın, 2020 yılında 4,2'nin altına düştüğü görülmektedir. 2022 yılında bu oranın 4,5'i geçtiği görülse de genel eğilimin aşağı yönlü olduğu söylenebilir. Bu orandaki düşüş, en yüksek ve en düşük kişi başına gelirin birbirine yaklaştığına dolayısıyla β ve σ yakınsama sonuçlarını destekler şekilde Türkiye'de bölgeler arasında bir yakınsama olduğuna işaret etmektedir.

İncelenen dönemde, Türkiye'de maks-min oranları bazı Güney ve Orta Amerika ile Güneydoğu Asya ülkelerine göre düşük olmasına rağmen çoğu OECD üyesi ülkelere göre yüksek seviyede kalmaktadır (Grafik 3.5). Bu dönemde her ne kadar Türkiye'de bölgeler arasında önemli sayılabilecek bir gelir yakınsaması gerçekleşmişse de diğer ülkelerle kıyaslandığında, yüksek seyreden maks-min oranı bölgesel gelir farklarını azaltıcı politikaların halen önemli olduğunu göstermektedir.

Grafik 3.5 Seçili Ülkelerin Kişi Başı GSYH Maks-Min Oranları

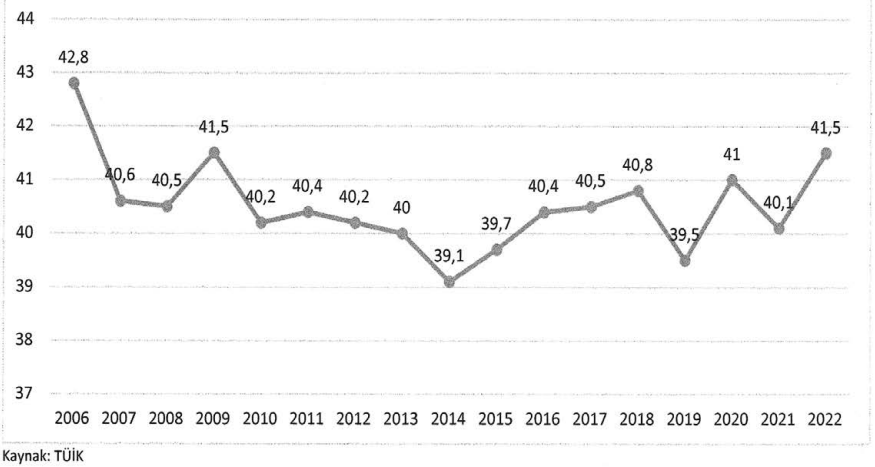

Kaynak: OECD

* Verilere 2023 yılında erişim sağlanmış olmakla birlikte ülkelerin en güncel verileri kullanılmıştır.

Gelir dağılımındaki eşitsizliği gösteren bir diğer gösterge ise Gini katsayısıdır. Gini katsayısı farklı gelir gruplarının toplam gelirden aldığı payı göstermekte olup 0 ila 1 arasında değer almaktadır. Bu değerin 0'a yakın olması gelirin eşit dağıldığına işaret ederken 1'e yakın olması ise gelir dağılımındaki adaletsizliği göstermektedir. Türkiye'de 2006'dan itibaren Gini katsayısının seyri incelendiğinde net bir eğilimden söz edilememektedir (Grafik 3.6). 2006'dan 2008 yılına kadar düşüş gösteren bu değer 2009 yılında yükselmiş, ardından 2014 yılına kadar genel olarak düşüş seyri göstermiştir. 2014 yılından itibaren ise münhasır yıllarda dalgalanmalar olmakla birlikte genel olarak yükselme eğilimindedir.

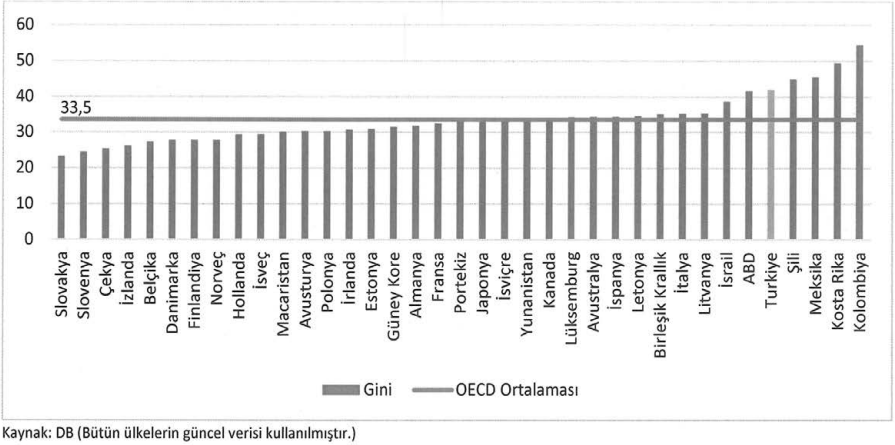
Grafik 3.6 Türkiye'de Yıllara Göre Gini Katsayısı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin Gini katsayısı değeri OECD ülkeleri ile karşılaştırıldığında da yüksek seviyede kalmaktadır. Nitekim Türkiye'de Gini katsayısı DB verilerine göre yüzde 41,9'luk değeriyle (hesaplama yöntemindeki farklılık nedeniyle bu değer TÜİK verilerinden farklılaşmaktadır) 37[1] OECD üye ülkesi ortalamasının (yüzde 33,5) üzerinde değere sahiptir.

Grafik 3.7 OECD Ülkelerinde Gini Katsayısı (Yüzde)

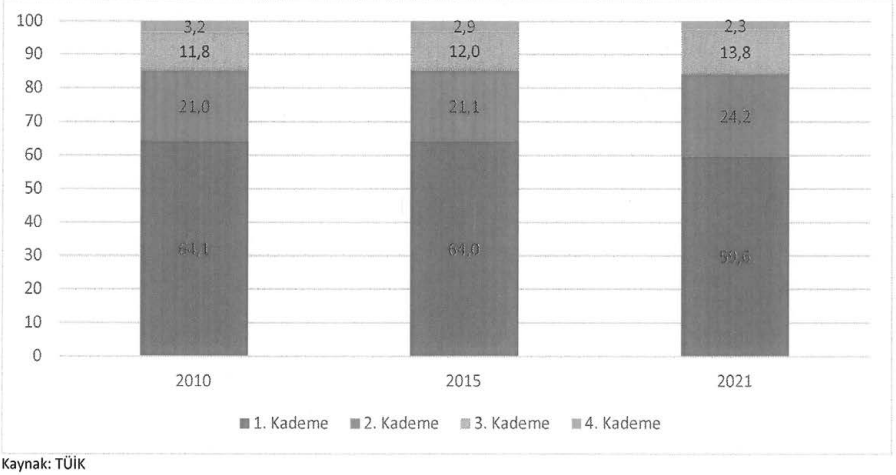

Kaynak: DB (Bütün ülkelerin güncel verisi kullanılmıştır.)

3.2. Üretim, İhracat ve Ticaret

Bu bölümde SEGE kademelerine göre bölgelerin üretim ve ihracat yapısındaki değişimler ile iç ticaret ilişkileri ve değerleri incelenmiştir. Böylece incelenen dönemde gelir yakınsamasına ilişkin gelişmeler, ekonomik yapıdaki değişimlerle birlikte değerlendirilebilecektir.

Grafik 3.8 SEGE Kademelerinde Sanayi Sektörü GSYH Payı (Yüzde)

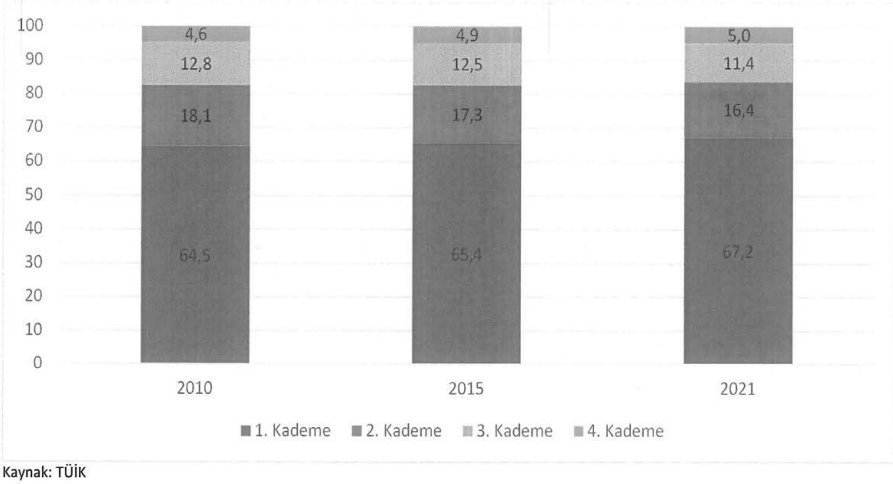

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.8, 2010-2020 dönemi için SEGE kademelerinin ulusal sanayi üretimi içindeki paylarını göstermektedir. Grafiğe bakıldığında, 2015 yılında 2010 yılına göre ciddi bir değişim olmamakla birlikte,

[1] Yeni Zelanda'nın verisi bulunmamaktadır. Kaynak: DB

2020 yılında 2010 yılına göre en yüksek ve en düşük sosyoekonomik gelişmişliğe sahip kademelerin sanayi paylarının azaldığı, orta düzey sosyoekonomik gelişmişliğe sahip kademelerin ise sanayi paylarının ılımlı biçimde arttığı görülmektedir.

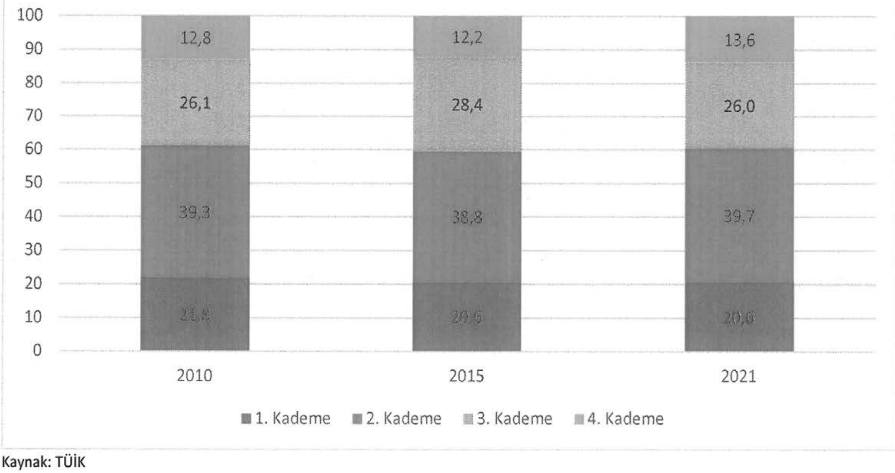
Grafik 3.9 SEGE Kademelerinde Hizmet Sektörü GSYH Payı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.9 ise SEGE kademelerinin ulusal hizmet üretimi içindeki paylarını göstermektedir. Grafikten, en yüksek ve en düşük SEGE gelişmişlik kademelerinin ulusal hizmet üretimi içindeki paylarının sınırlı düzeyde arttığını, orta gelişmişlik kademelerinin paylarının ise yine sınırlı düzeyde azaldığı görülmektedir.

Grafik 3.10 SEGE Kademelerinde Tarım Sektörü GSYH Payı (Yüzde)

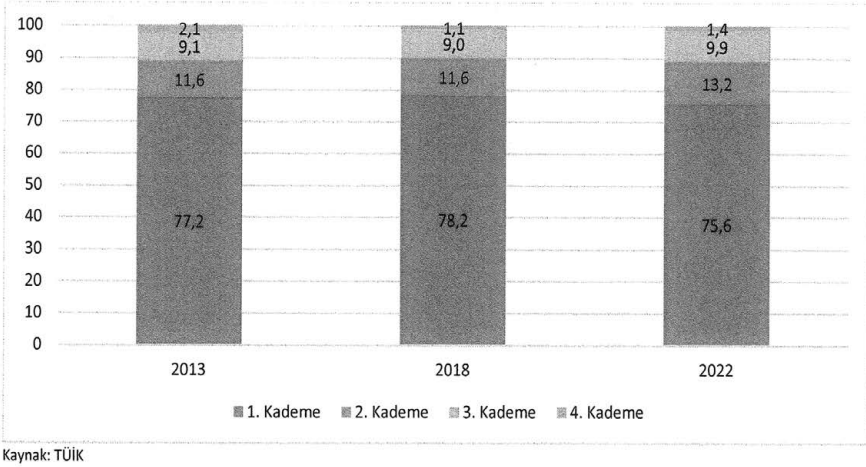

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.10, SEGE kademelerinin ulusal tarım üretimi içindeki paylarını göstermektedir. Grafikten ulusal tarım üretiminde en yüksek paya 2. Kademenin sahip olduğu, 2. Kademeyi 3. ve 1. Kademenin takip ettiği görülmektedir. En düşük tarımsal üretim payına ise 4. Kademe sahiptir. Öte yandan, SEGE kademelerine göre tarımsal üretim payı değişiminin yıllara göre oldukça sınırlı kaldığını söylemek mümkündür.

Grafik 3.8, Grafik 3.9 ve Grafik 3.10 birlikte değerlendirildiğinde en yüksek ve en düşük SEGE gelişmişlik kademelerinin daha hizmetler sektörü yönelimli; orta derece SEGE gelişmişlik kademelerinin daha sanayi sektörü yönelimli hale geldiğini ve tarım sektörü payında ise sadece 3. ve 4. Kademede kısmi bir artış olduğunu söylemek mümkündür. Her ne kadar sınırlı kalsa da 10 yıl gibi kısa bir süre içerisinde gerçekleşen bu değişimlerin önemli olduğu değerlendirilmektedir. Diğer taraftan, 4. Kademenin sanayi ve hizmetler toplamı içerisindeki payının nispeten düşük seviyesi hesaba katıldığında bu kademedeki değişimin temkinli şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Grafik 3.11 SEGE Kademelerinde Ulusal İhracat Payı (Yüzde)

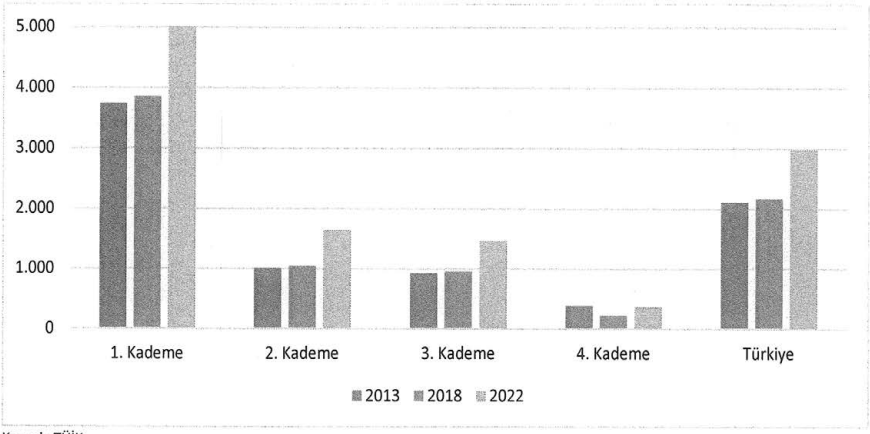

Kaynak: TÜİK

İhracatın ülke içindeki payı incelendiğinde (Grafik 3.11) en gelişmiş kademedeki illerin açık ara en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, 2013-2022 döneminde en gelişmiş ve en az gelişmiş kademelerin Türkiye'nin toplam ihracatı içerisindeki payı sınırlı oranda düşerken 2. ve 3. Kademenin ihracat payı yükselmiştir.

2013 yılında Türkiye'nin ihracatı yaklaşık 161,5 milyar dolar iken 2022 yılında yaklaşık 254 milyar dolara çıkmıştır. Türkiye ihracat seviyesindeki artışla dünya ihracatından giderek daha fazla pay alırken bu süreçte en büyük katkı 1. Kademede yer alan illerden gelmektedir. Bu değişkende İstanbul, Türkiye'nin toplam ihracatının yaklaşık yüzde 49'una tek başına sahip olarak öne çıkarken 1. Kademede yer alan 14 il hem 2013 yılında hem de 2022 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının yüzde 75'inden fazlasını gerçekleştirmiştir.

Grafik 3.12 SEGE Kademelerinde Kişi Başına İhracat Tutarları (Dolar)

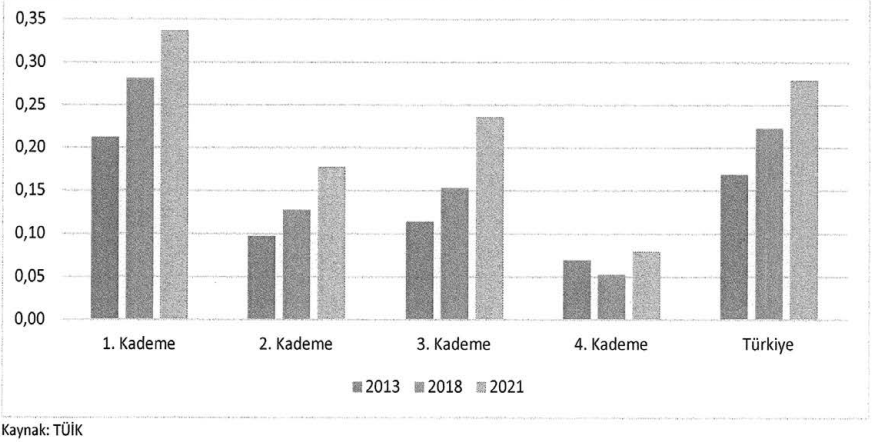

Kaynak: TÜİK

Kişi başına ihracat tutarları incelendiğinde (Grafik 3.12) gelişmiş kademelerin sahip olduğu ihracat değerlerinin diğer kademelerden bir hayli yüksek olduğu görülmektedir. 2. ve 3. Kademede kişi başına ihracat tutarları birbirine çok yakın iken 4. Kademedeki kişi başına ihracat tutarı ise diğer kademelerin oldukça gerisinde kalmaktadır.

2013-2022 döneminde 4. Kademe hariç diğer kademelerde kişi başına ihracat tutarları yükselirken son kademede bu değer düşük bir oranda da olsa azalmıştır. Gelişmiş kademelerin kişi başına ihracat değeri yükselirken en az gelişmiş kademenin bu değerinin azalması bölgesel anlamda bu değişkende farkların artarak devam ettiğini göstermektedir.

Grafik 3.13 SEGE Kademelerinde İhracat/GSYH Oranı

Kaynak: TÜİK

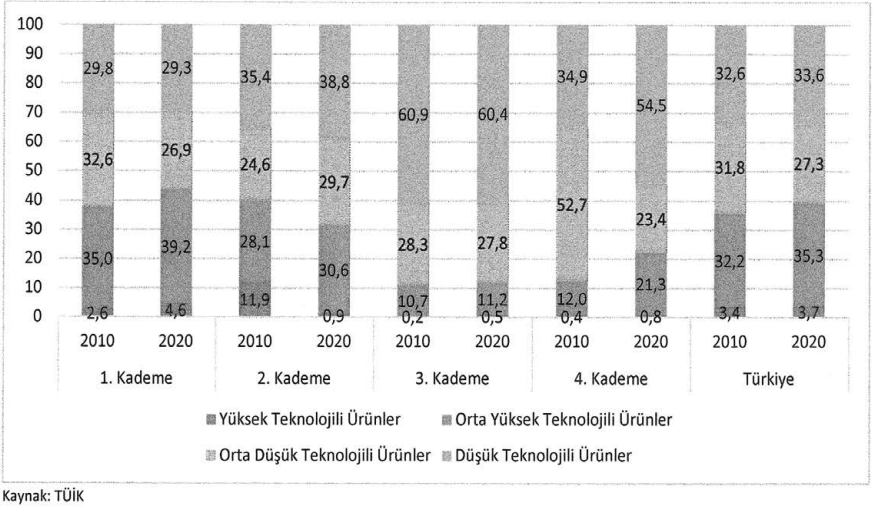
İhracatın GSYH'ye oranında (Grafik 3.13) en gelişmiş kademedeki illerin değerleri diğer gelişmişlik kademesindeki illerden oldukça yüksek, en az gelişmiş kademedeki illerin değerleri ise diğer gelişmişlik kademesindeki illerden oldukça düşüktür. Ancak 3. Kademenin 2. Kademeden daha iyi değerlere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu sonuçta 3. Kademede yer alan ve yüksek ihracat rakamıyla öne çıkan Gaziantep etkili olmuştur. Bununla birlikte son kademedeki 2018 yılındaki düşüş hariç bütün kademelerde bu oran 2013 değerlerine göre yükselmiştir. Bu değişkende 1. Kademeden Sakarya ve İstanbul, 2. Kademeden Denizli, 3. Kademeden ise Çorum ve Gaziantep öne çıkan iller olmaktadır.

İncelenen dönemde Türkiye'nin ve ilk 3 Kademenin toplam ihracat değerleri ve kişi başına ihracat payı artarken son kademenin değerlerinin diğer kademelere nispetle az artmış veya gerilemiş olması dikkat çekicidir. Son kademede yer alan 14 il, 2013 yılında yaklaşık 3,3 milyar dolar ihracat yaparken bu değer 2022 yılında 3,5 milyar dolara yükselmiştir. Yaklaşık yüzde 5'lik bir artışı gösteren bu iyileşme diğer kademelerdeki artışların oldukça gerisinde kalmaktadır. Yakınsama analizlerinde son kademelerde yer alan illerin diğer illere göre daha hızlı büyüdükleri tespit edilmişti. İhracat tarafındaki 4. Kademe aleyhine gözüken bu gelişmeler hesaba katıldığında söz konusu durumun dış ticaret kaynaklı olmadığı, iç talep ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

İhracatın teknoloji seviyesine göre dağılımı incelendiğinde (Grafik 3.14), 2. Kademe hariç bütün kademelerde ve ülke genelinde ihracatın teknoloji seviyesinin yükseldiği görülmektedir. 2. Kademede incelenen dönem için görülen büyük değişim, yüksek teknolojili bir ürünün ihracatının belli bir yıldan sonra bu kademede yer alan Manisa yerine 1. Kademede yer alan İstanbul'dan yapılmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte genelde yüksek gelişmişlikle ihracatta yüksek teknoloji payı arasında pozitif ilişki olduğu söylenebilmektedir. Buna aykırı olarak 4. Kademenin yüksek teknolojili ihracat payı 3. Kademeden yüksektir. Son kademenin düşük teknolojili ihracat payı da 3. Kademeye göre daha alt seviyededir.

Türkiye genelinde 2010'dan 2020'ye kadar düşük ve orta-düşük teknolojili ürün ihracatının toplam ihracat içerisindeki payı azalsa da Türkiye'nin ihracatının yaklaşık yüzde 60'ını bu ürünler oluşturmaktadır. Bu oran, 1. ve 2. Kademede dahi yüzde 50'nin üzerinde seyretmektedir. Her ne kadar orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin ihracat paylarında incelenen dönem için sınırlı artış olsa da bu durum bütün illerde ihracatın teknoloji seviyesinde yapısal bir değişimi göstermemektedir. Bu sebeple bütün illerde ihracatın teknoloji seviyesinin yükseltilmesi geçerliliğini koruyan bir hedeftir.

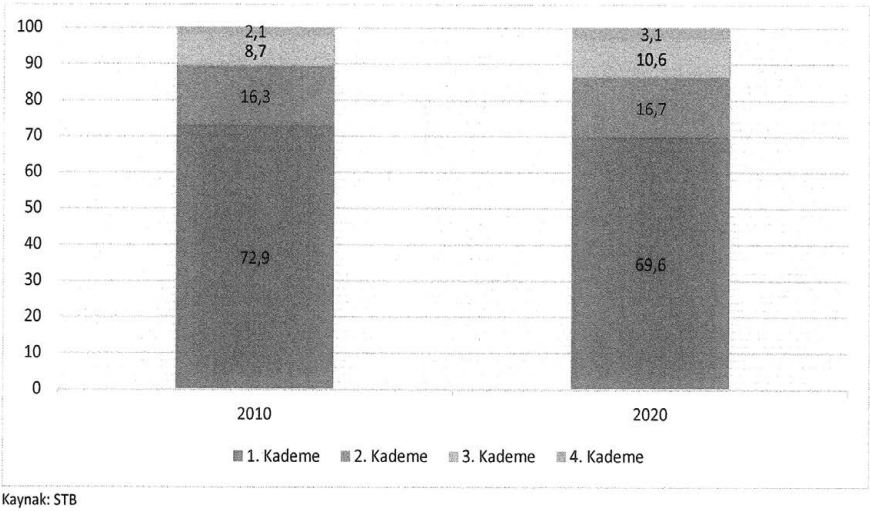
Grafik 3.14 SEGE Kademelerinde İhracatın Teknoloji Seviyesine Göre Dağılımı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Girişimci Bilgi Sistemi'nden (GBS) alınan verilerle iller arası ticari ilişkiler dolar bazında yapılan hesaplamalarla incelendiğinde, 2010'dan bu yana bütün kademelerin diğer illere yaptığı satışlarda artış görülmektedir. Türkiye'nin toplam iç ticaretindeki paylar açısından (Grafik 3.15) bakıldığında ise bu dönemde sadece 1. Kademenin payında azalma gerçekleşmiş, diğer kademelerin toplam ticaretten aldıkları paylar ise yükselmiştir.

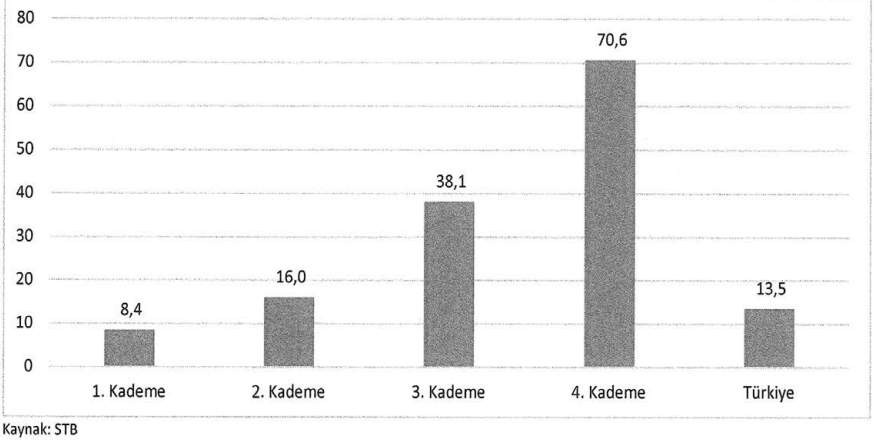
Grafik 3.15 SEGE Kademelerinde İller Arası Satış Payları (Yüzde)

Kaynak: STB

İl bazında incelendiğinde, bu dönemde 66 ilin diğer illere satışlarını artırdığı görülmektedir. Bununla birlikte gelişmişlik kademesi yükseldikçe satış tutarları da artmaktadır. Ancak, 2010'dan 2020'ye gelindiğinde satış tutarlarındaki artış oranı açısından görece az gelişmiş kademelerin hem ülke ortalamasına hem de gelişmiş kademelere göre daha yüksek artış gösterdiği dikkat çekmektedir (Grafik 3.16). Dolayısıyla, satış payları açısından bölgeler arası değerler birbirine yaklaşmıştır.

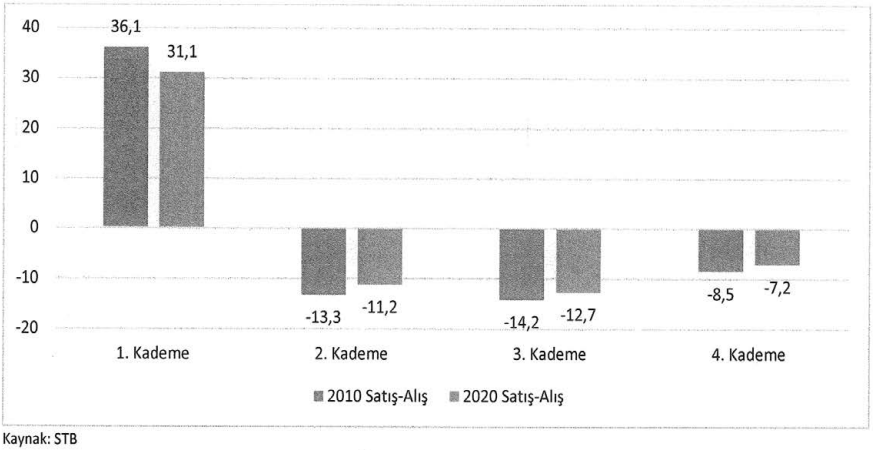
Grafik 3.16 SEGE Kademelerinde 2010-2020 Yılları Yurt İçi Satış Tutarları Artış Oranları (Yüzde)

Kaynak: STB

İller arasında yapılan ticarette satış-alış farkı incelendiğinde (Grafik 3.17) satışlar, en gelişmiş kademede alışlardan yüksek, diğer kademelerde ise düşük kalmıştır. Ancak satış-alış arasındaki bu farkların son üç kademede azaldığı görülmektedir. Satış-alış arasındaki farkın negatif olduğu bölgelerde fark gittikçe küçülmekte ve birbirine yaklaşmaktadır. Bu durum iller arası ticaretin ülke genelinde daha dengeli bir şekilde dağıldığına işaret etmektedir.

Grafik 3.17 SEGE Kademelerinde Satış-Alış Farkı (Milyar Dolar)

Kaynak: STB

Satış yapılan illerle ilişki incelendiğinde illerin hemen hepsinde satış yapılan il sayısının 2010 yılına göre arttığı görülmektedir. Bütün illere satış yapan il sayısı 2010 yılında 11 iken bu sayı 2020 yılında 34'e yükselmiştir. 70'ten fazla ilimize satış yapan iller incelendiği zaman da bu sayının aynı dönemde 34'ten 72'ye çıktığı görülmektedir. Bu durum, bütün illerle aynı yoğunlukta olmasa da illerin diğer illerle ekonomik ilişkilerinin güçlendiğini ve ticari bağlantılarının arttığını göstermektedir.

Yurt içi satış verileri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye milli gelirinde yaşanan büyümenin ve yakınsamanın ticaret verilerinden de takip edilebildiği ve giderek artan sayıda ilimizin bu büyümeye daha fazla katkı sağladığı görülmektedir. Ticari ilişkilerin artmasında ulaşım, lojistik ve iletişim altyapısındaki gelişmelerin de etkili olduğu değerlendirilmektedir. Ancak, ilk kademe haricindeki illerin artan ticaret seviyesi ve ilişkilerine rağmen toplam iç ticaretten aldıkları pay halen yüzde 30 seviyesindedir. Bu durum ticari satışlar konusunda bölgeler arası farkların azalmasına rağmen halen önemli seviyede olduğunu göstermektedir.

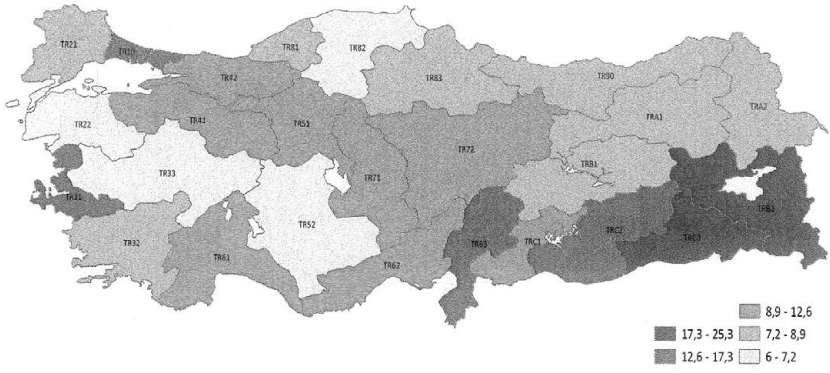
3.3. İstihdam

İstihdam ve işsizlik, sonuçları ve gelir üzerindeki doğrudan etkileri itibarıyla bireylerin ve toplumun refahını belirleyen en temel etkenlerdendir. Bu çerçevede iş gücüne katılma, istihdam ve işsizlik verileri bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyesini belirleyen temel göstergeler arasındadır. Bunların yanı sıra istihdamın sektörel dağılımı da bölgelerin ekonomik yapısına dair önemli bilgiler vermektedir.

2022 yılında Türkiye'de toplam iş gücü 34,3 milyon, istihdam edilen kişi sayısı ise 30,8 milyon olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl iş gücüne katılma oranı yüzde 53,1, işsizlik oranı ise yüzde 10,4 seviyesindedir. İşsizlik oranının yüzde 19,2'lik değerle en yüksek olduğu düzey 2 bölgesi TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri), en düşük olduğu bölge ise yüzde 6,2'lik değerle TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop)'dir.

Harita 3.3, düzey 2 bölgelerinde 2014-2023 yılları ortalaması olarak işsizlik oranı dağılımını göstermektedir. İşsizlik verilerinin yüzde 6 ve yüzde 25,3 gibi geniş bir aralıkta dağıldığı ve en yüksek işsizlik oranlarının Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleriyle İstanbul ve İzmir'de gerçekleştiği görülmektedir. İşsizlik oranlarının düşük olduğu TR21, TR22, TR81, TR82, TR83 ve TR90 Düzey 2 bölgelerinde genel olarak 65 yaş üzeri nüfusun Türkiye ortalamasının üzerinde olması dikkat çekicidir.

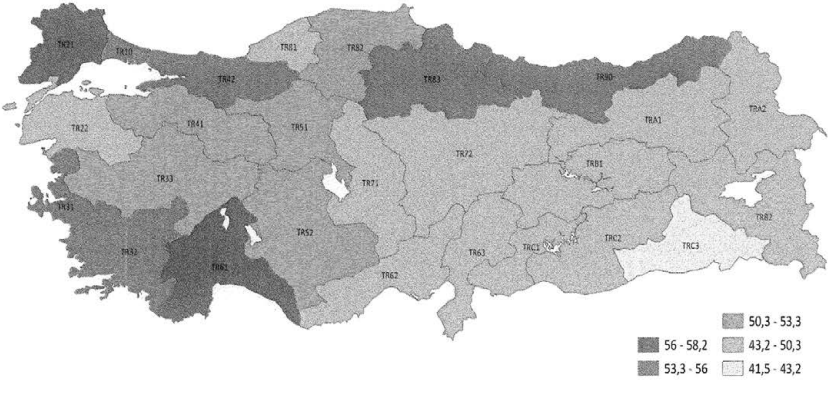
Harita 3.3 İşsizlik Oranı (Yüzde, 2014-2023 Ortalaması)

Kaynak: TÜİK

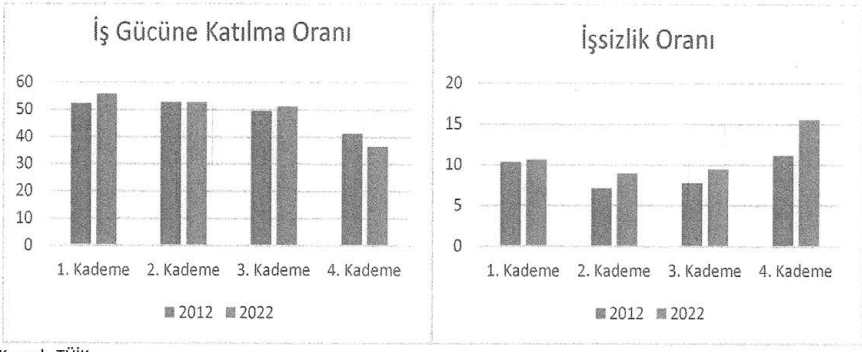
İş gücüne katılma oranlarında doğu-batı yönünde daha keskin bir ayrım göze çarpmaktadır (Harita 3.4). Karadeniz Bölgesi hariç tutulduğunda Türkiye'de en az iş gücüne katılma oranına sahip bölgelerin Ankara'nın doğusunda yer aldığı görülmektedir. En yüksek iş gücüne katılma oranı bu dönem için yüzde 58,2 değeriyle TR21 Düzey 2 Bölgesinde görülürken TRC3 Düzey 2 Bölgesi yüzde 41,5 değerle en düşük değere sahip bölge konumundadır. İşsizlik verisinde olduğu gibi iş gücüne katılma oranında da istihdam olanakları yanında göç ve nüfusun kompozisyonu gibi demografik göstergeler de etkilidir. Nitekim en düşük iş gücüne katılma oranına sahip bölgelerin belirtilen dönem için net göç hızında da düşük değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Harita 3.4 İş Gücüne Katılma Oranı (Yüzde, 2018-2022 Ortalaması)

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.18 SEGE Kademelerinde İş Gücüne Katılım ve İşsizlik Oranları (Yüzde)

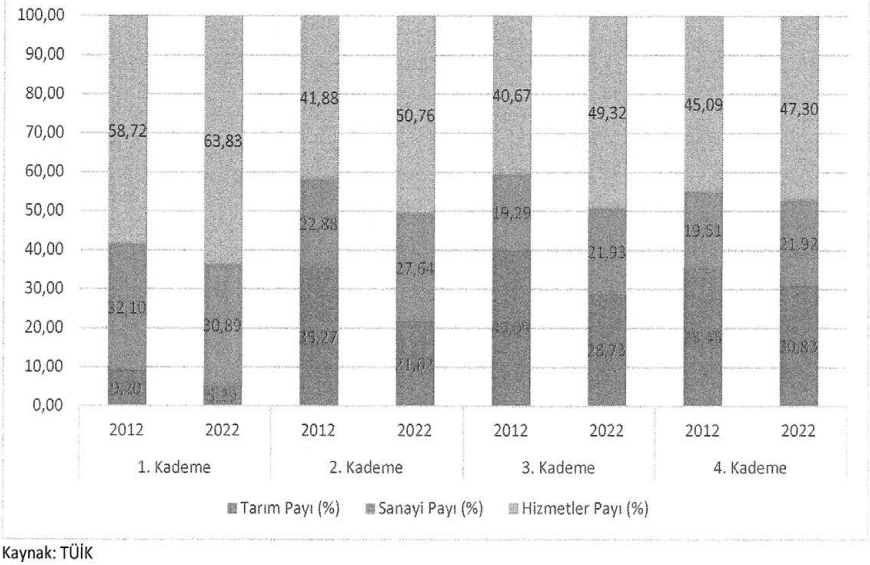

Kaynak: TÜİK

*2014 ve 2021 yıllarında istihdam verilerinin hesaplanmasında kullanılan tanımlar ve yöntemde değişikliğe gidildiği için iş gücüne katılım ve işsizlik verileri mutlak değer olarak karşılaştırılamamaktadır.

2012 ve 2022 yılları için iş gücüne katılma ve işsizlik oranları gelişmişlik kademelerine göre incelendiğinde; iş gücüne katılma oranının 1. ve 3. Kademelerde arttığı; 4. Kademede belirgin şekilde düştüğü görülmektedir (Grafik 3.18). İşsizlik oranının ise bu dönemde tüm bölgelerde arttığı ve bu artışın 4. Kademede 4 puandan fazla olduğu görülmektedir.

Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımının 10 yıllık değişimine bakıldığında sanayi sektörünün 2012-2022 döneminde toplam istihdamdaki payının küçük bir artış göstererek yüzde 26'dan yüzde 27,7'ye yükseldiği görülmektedir. Bu dönemde hizmetlerin toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 49,4'ten yüzde 56,5'e çıkarken tarımın payı ise yüzde 24,6'dan yüzde 15,8'e düşmüştür. Dolayısıyla Türkiye genelinde bu 10 yıllık dönemde istihdamda tarımdan hizmetlere bir geçiş olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 3.19 SEGE Kademelerinde Sektörlerin İstihdam Payı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Grafik 3.19'dan görüldüğü üzere tarımın toplam istihdam içerisindeki payı 2012-2022 dönemi için tüm gelişmişlik kademelerinde düşmüştür. Tarımın istihdamdaki payı 10 puanın üzerinde gerilemeyle en

fazla 2. ve 3. Kademelerde düşmüştür. Sanayinin toplam istihdam içindeki payı yalnızca 1. Kademede düşüş gösterirken diğer üç gelişmişlik düzeyinde artmış, oransal olarak en yüksek artış ise 2. Kademede gerçekleşmiştir. Hizmetler sektöründe ise istihdam payı tüm bölgelerde artmıştır. En yüksek artış 2. ve 3. Kademelerde gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak her gelişmişlik düzeyinde tarım sektörünün istihdamdaki payının düştüğü, 1. Kademe hariç sanayi sektörü payının artığı ve tüm bölgelerde, hizmetler sektörünün payının yükseldiği görülmektedir. Gelir seviyesindeki artış ve yakınsama sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde görece az gelişmiş bölgelerde sanayi ve hizmetler sektörünün, en gelişmiş bölgede ise hizmetler sektörünün ağırlığının arttığı görülmektedir.

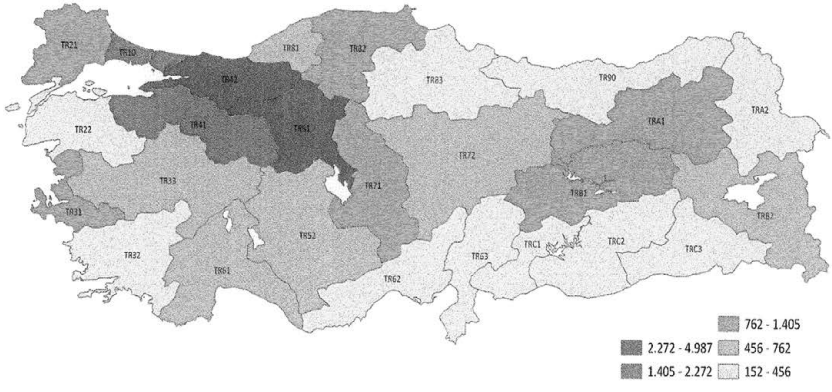
3.4. AR-GE ve Yenilikçilik

AR-GE ve yenilikçilik, yeni bilgi üretimi ve bilgilerin ticari değere dönüşme potansiyelini göstermesinin yanı sıra katma değeri yüksek üretim kapasitesini de yansıtmaktadır. Bu bölümde SEGE kademelerine göre bölgelerin AR-GE ve yenilikçilik kapasiteleri incelenmiştir. Böylece bölgelerin gelişmişlik düzeyi ile AR-GE ve yenilikçilik kapasitesi karşılaştırılmıştır.

TÜİK verilerine göre Türkiye'de 2021 yılında toplam AR-GE harcaması yaklaşık 102 milyar TL, AR-GE faaliyetlerinde çalışanlar da yaklaşık 358 bin kişidir.

Türkiye genelinde kamu, üniversiteler ve özel sektör tarafından yapılan toplam AR-GE harcamalarına dair veriler TÜİK tarafından yayımlanmaktadır. Düzey 2 bölgeleri için AR-GE verileri 2018 yılından itibaren mevcuttur. Bu nedenle toplam AR-GE harcamalarına dair değerlendirmeler için 2018-2021 yılı verilerinin ortalaması kullanılmıştır. Diğer taraftan; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Girişimci Bilgi Sistemi (GBS)'nde özel sektör AR-GE harcamaları için veriler 2006 yılından itibaren mevcuttur. Bu çalışmada her iki veri setinden de faydalanılmıştır.

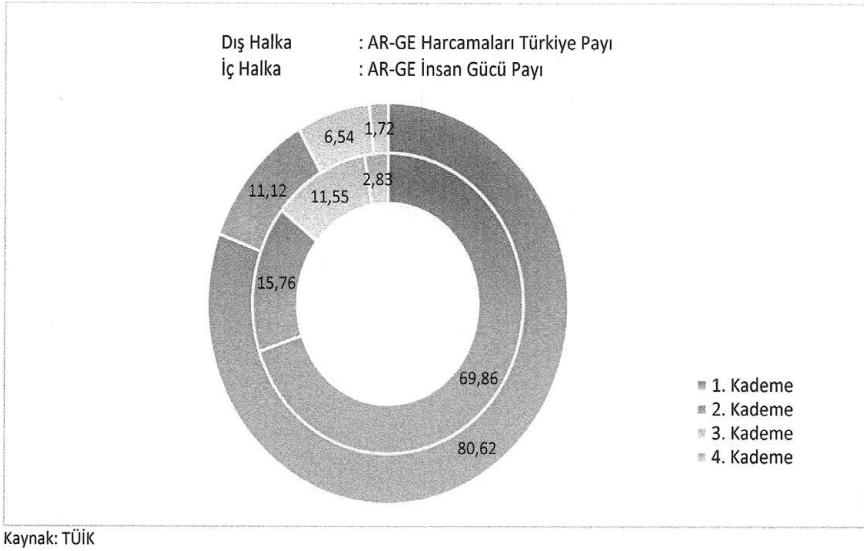
Harita 3.5 Düzey 2 Bölgelerinde Kişi Başına AR-GE Harcaması (TL, 2021)

Kaynak: TÜİK

Harita 3.5'ten kişi başı AR-GE harcamalarının sanayi üretiminin yoğun olduğu bölgeler ile Ankara'da ülke geneline kıyasla oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Söz konusu dört bölgenin kişi başına AR-GE harcamaları 1252 TL ile 4987 TL arasında değişmektedir. Buna mukabil, geri kalan 21 Düzey 2 bölgesinin kişi başına AR-GE harcamaları 1252 TL'nin altındadır.

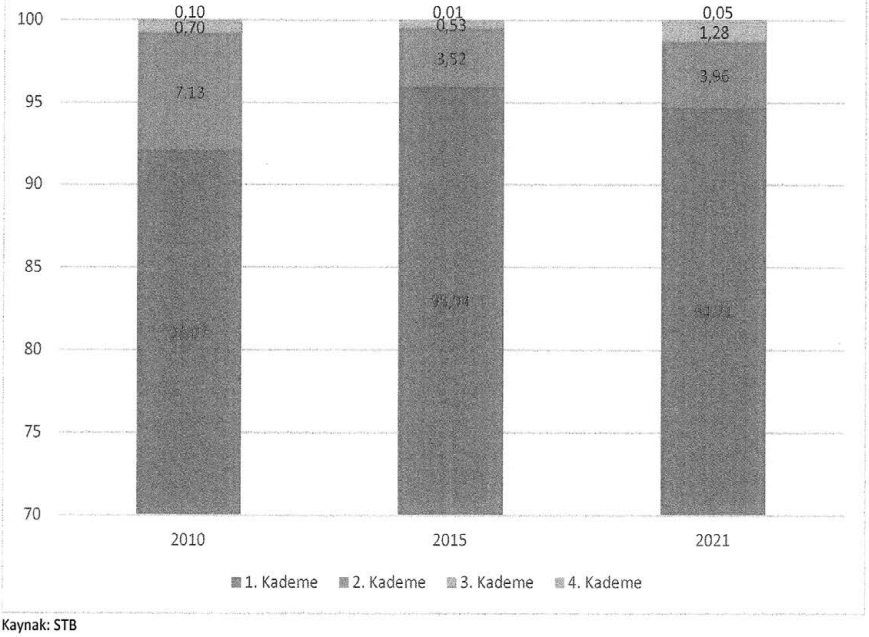
Grafik 3.20 SEGE Kademelerinde AR-GE Harcaması ve AR-GE İnsan Gücü Türkiye Payı (Yüzde, 2018-2021 Ortalaması)

Kaynak: TÜİK

2018-2021 verileri incelendiğinde Türkiye'de kamu, üniversiteler ve özel sektör tarafından yapılan toplam AR-GE harcamalarının yaklaşık yüzde 81'inin, bu sektördeki insan gücünün ise yaklaşık yüzde 70'inin 1. Kademede gerçekleştiği görülmektedir (Grafik 3.20). Diğer kademelerde bu iki oran oldukça düşük seyretmektedir.

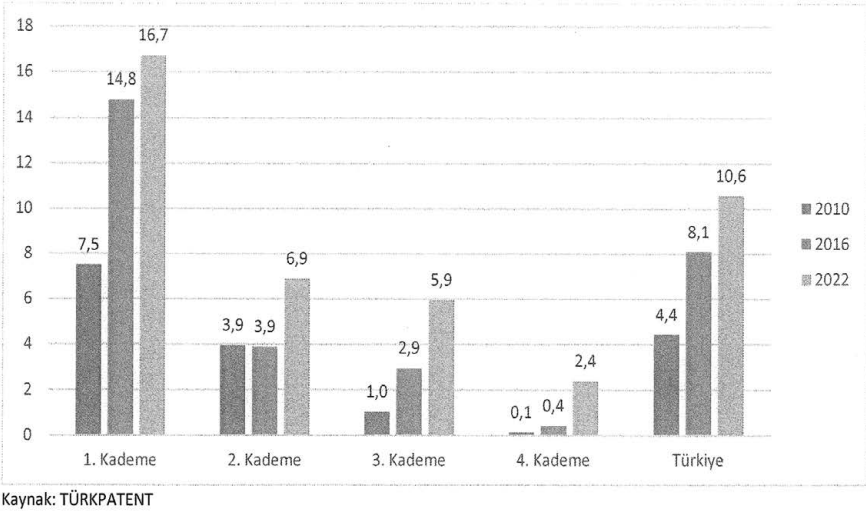
Grafik 3.21 SEGE Kademelerinde İşletmelerin AR-GE Harcamalarının Türkiye Payı (Yüzde)

Kaynak: STB

Toplam AR-GE harcamalarının yanında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı GBS verileri kullanılarak 2010-2019 dönemi için işletmelerin AR-GE harcamaları da incelenmiştir. Grafik 3.21'de SEGE gelişmişlik kademelerine göre işletmelerin AR-GE harcamalarının Türkiye içindeki payı görülmektedir. Grafik 3.21'e bakıldığında, 2021 yılında AR-GE harcamalarının yaklaşık yüzde 95'inin 1. Kademe, yüzde 99'undan fazlasının ise 1. ve 2. Kademelerde yapıldığı görülmektedir. 2010 yılından bu yana bölgeler arası dağılımın ciddi biçimde değişmediğini ve özellikle 3. ve 4. Kademelerde işletme AR-GE harcamalarının çok sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, toplam AR-GE harcamaları ile kıyaslandığında daha az gelişmiş bölgelerdeki AR-GE harcamalarının çoğunlukla özel sektör dışı aktörler tarafından yapıldığını söylemek mümkündür.

Grafik 3.22 SEGE Kademelerine Göre Kişi Başına Patent Başvurusu

Kaynak: TÜRKPATENT

Grafik 3.22'de SEGE kademelerine göre kişi başı patent başvuruları gösterilmektedir. Her kademe için yıllara göre kişi başı patent başvuruları artmasına rağmen diğer gelişmişlik kademeleri 1. Kademenin oldukça gerisinde kalmaktadır.

3.5. Nüfus ve Göç

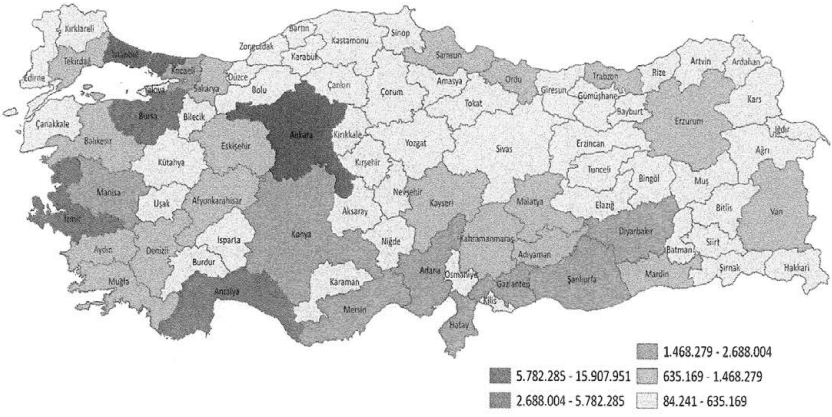
Nüfus büyüklüğü, sunduğu insan kaynağı ve pazar büyüklüğü gibi fırsatlarla birlikte teknik ve sosyal altyapı gibi temel kamu hizmetleri gereksinimini göstermesi bakımından kalkınma politikalarının temel belirleyicilerinden biridir. Bu bölümde illerin ve bölgelerin nüfus büyüklükleri, değişimleri ve kompozisyonu ile göç gibi demografik göstergelerdeki durum analiz edilmiştir.

2022 yılı nüfus büyüklükleri incelendiğinde yüksek nüfuslu illerin ağırlıklı olarak gelişmiş bölgelerde yoğunlaştığı; görece az gelişmiş bölgelerde bulunsalar da Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum ve Van gibi illerin yüksek nüfuslarıyla kendi bölgelerinde dikkat çektiğini söylemek mümkündür. Düşük nüfuslu illerin ise Batı Karadeniz, İç Anadolu'nun doğusu ile Kuzeydoğu Anadolu'da kümelendiği görülmektedir (Harita 3.6).

2013-2022 döneminde Türkiye nüfusu 8,6 yaklaşık milyon artarak 76,7 milyondan 85,3 milyona çıkmıştır (Grafik 3.23). Bu dönemde Türkiye'nin yıllık nüfus artış hızı 2020 ve 2022 yılları hariç binde 12'nin üzerinde seyretmiştir. TÜİK'in ana senaryo nüfus projeksiyonuna göre 2025 yılında Türkiye'nin nüfusunun 88,8 milyon olması beklenmektedir. 2013-2022 döneminde İstanbul'un nüfusu yaklaşık 1,7 milyon artarak 15,9 milyon olmuştur. İstanbul'dan sonra nüfusu en çok artan iller sırasıyla Ankara,

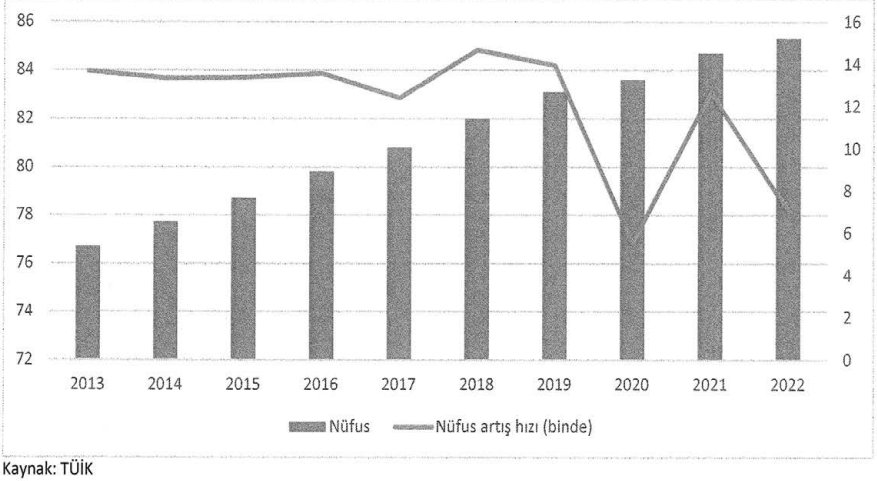
Antalya, Bursa ve Kocaeli olmuştur. Bu zaman aralığında Ağrı'nın nüfusu yaklaşık 40 bin azalarak 510 bin olmuştur. Ağrı'dan sonra en fazla nüfus kaybeden iller Kars, Yozgat, Erzurum ve Muş olmuştur.

Harita 3.6 İllere Göre Nüfus Dağılımı (2022)

Kaynak: TÜİK

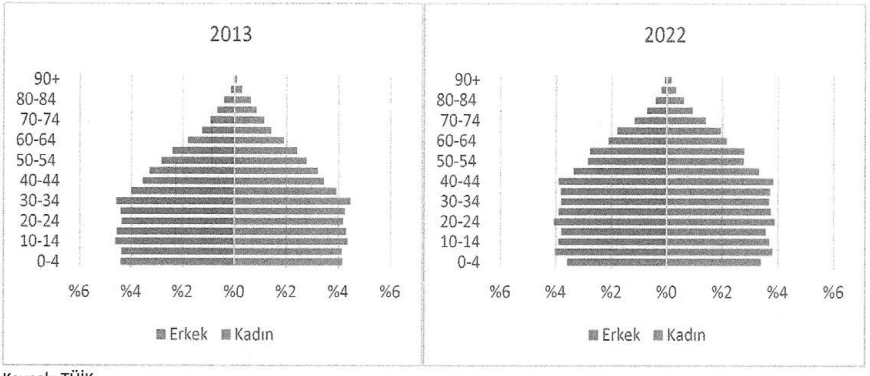
Grafik 3.23 Nüfus ve Nüfus Artış Hızı

Kaynak: TÜİK

2013-2022 dönemi nüfusun yaş kompozisyonu incelendiğinde yaşlanma eğilimi açıkça gözlenebilmektedir (Grafik 3.24). 2013 yılında Türkiye'de 65 yaş ve üzeri nüfus 5,9 milyon ve yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı yüzde 7,68 iken 2022 yılında 65 yaş ve üzeri nüfus yüzde 43 artarak 8,5 milyona yaklaşmış; yaşlı nüfusun oranı ise yüzde 9,91 olmuştur. Bu dönemde nüfusun ortalama yaşına dair önemli bir gösterge olan ortanca yaş ise 30,4'ten 33,5'e yükselmiştir. Nüfusu oluşturan kişilerin yaşları küçükten büyüğe doğru sıralandığında ortada kalan kişinin yaşını gösteren ortanca yaşın illere göre dağılımına bakıldığında, Sinop'un 42,4 ile en yüksek ortanca yaş değerine sahip olduğu görülmekte; Sinop'u Giresun ve Kastamonu izlemektedir. Diğer yandan Şanlıurfa'nın 20,8 ile en düşük ortanca yaşa sahip il olduğu görülmekte; Şanlıurfa'yı, Şırnak ve Siirt takip etmektedir.

Grafik 3.24 Yaş Piramidi

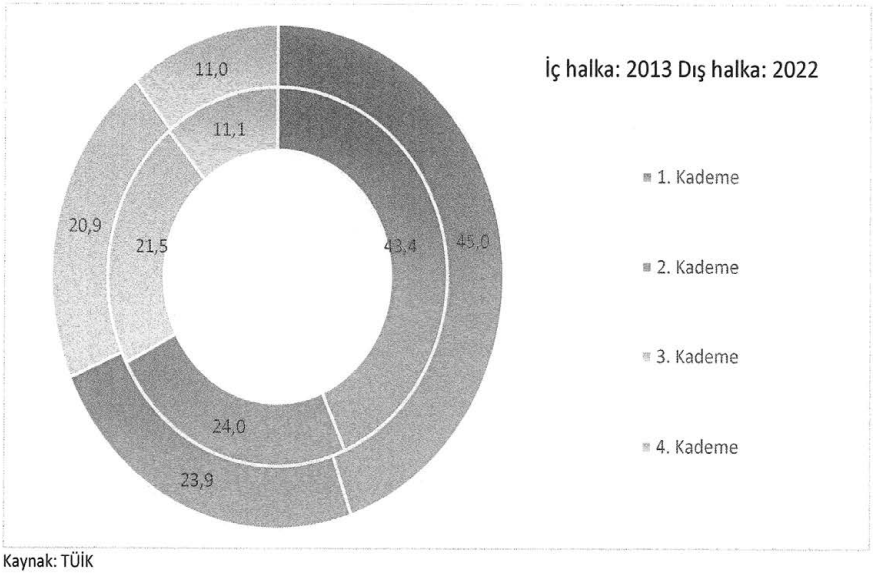

Kaynak: TÜİK

0-14 ile 65 ve üzeri yaş grubu nüfuslarının 15-64 yaş grubu nüfusuna oranı şeklinde tanımlanan toplam yaş bağımlılık oranı incelendiğinde 2013 yılında yüzde 47,6 olan Türkiye'nin yaş bağımlılık oranının yüzde 46,8'e düştüğü görülmektedir. 65 ve üzeri yaş grubu nüfusunun 15-64 yaş grubu nüfusuna oranı şeklinde tanımlanan yaşlı bağımlılık oranının yüzde 11,3'ten yüzde 14,5'e çıktığı, 0-14 yaş grubundaki kişi sayısının 15-64 yaş grubu nüfusuna oranını belirten çocuk bağımlılık oranının ise yüzde 36,3'ten yüzde 32,3'e düştüğü görülmektedir. Bağımlılık oranındaki bu değişimler de Türkiye'deki yaşlanma eğilimini göstermektedir.

2013 yılında yüzde 80,8'lik değerle toplam yaş bağımlılık oranı en yüksek ilin Şanlıurfa olduğu, bunun yüzde 74,4 olan çocuk bağımlılık oranından kaynaklandığı görülmektedir. Toplam yaş bağımlılık oranında Şanlıurfa'yı Şırnak, Ağrı, Siirt ve Muş takip etmektedir. Aynı yıl toplam yaş bağımlılık oranı en düşük il yüzde 36,9'luk değerle Tunceli olmuştur. Tunceli'yi Edirne, Eskişehir, Kırklareli ve İzmir takip etmektedir.

2022 yılında da Şanlıurfa yüzde 74,1 ile en yüksek toplam yaş bağımlılık oranına sahip il olmuştur. 10 yıllık dönemde Şanlıurfa'da yaşlı bağımlılık oranı yüzde 7,2'ye çıkarken çocuk bağımlılık oranı yüzde 66,9'a düşmüştür. Toplam yaş bağımlılık oranında Şanlıurfa'yı Ağrı, Mardin, Muş ve Şırnak takip etmektedir. 2022 yılında en düşük yaş bağımlılık oranına sahip il yüzde 39,1'lik değerle İstanbul olmuştur. İstanbul'u Ankara, Karabük, Eskişehir ve Antalya illeri takip etmektedir.

Grafik 3.25 Gelişmişlik Düzeyine Göre Nüfustan Alınan Pay (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

2013-2022 nüfus verileri sosyoekonomik gelişmişlik kademelerine göre incelendiğinde sadece 1. Kademenin toplam nüfus içerisindeki payının arttığı; diğer kademelerde bahse konu payın azaldığı görülmektedir (Grafik 3.25).

Söz konusu veri iller için incelendiğinde Antalya'nın 2013 yılında toplam nüfustan aldığı payın yüzde 2,8'den 2022 yılında yüzde 3,2'ye çıktığı görülmektedir. Antalya bu artış oranıyla toplam nüfus içerisindeki payını en çok artıran il olmuştur. Bu sıralamada Antalya'yı yine 1. Kademede yer alan Kocaeli ve Ankara izlemektedir.

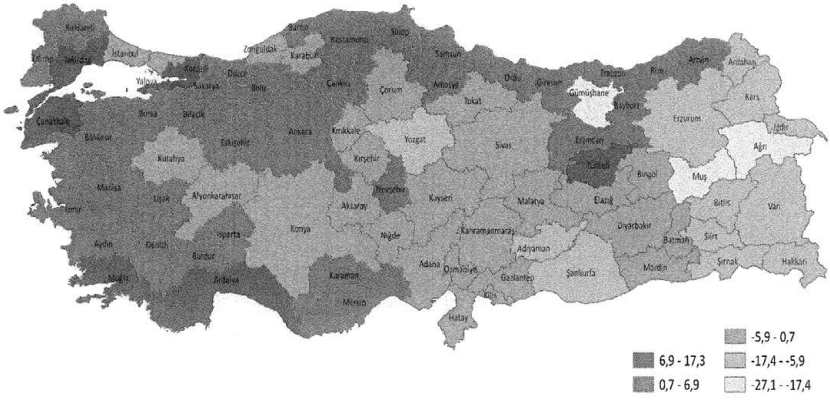
Bu dönemde nüfus payı en çok düşen il ise Adana olmuştur. Adana'yı sırasıyla Erzurum, Ağrı, Zonguldak ve Yozgat takip etmiştir. 1. Kademede yer alan iller genel olarak ülke nüfusundan aldığı payı artırırken İzmir, Isparta, Burdur'un payları düşmüştür.

Harita 3.7 Net Göç Hızı (2013-2017)

Kaynak: TÜİK

Harita 3.8 Net Göç Hızı (2018-2022)

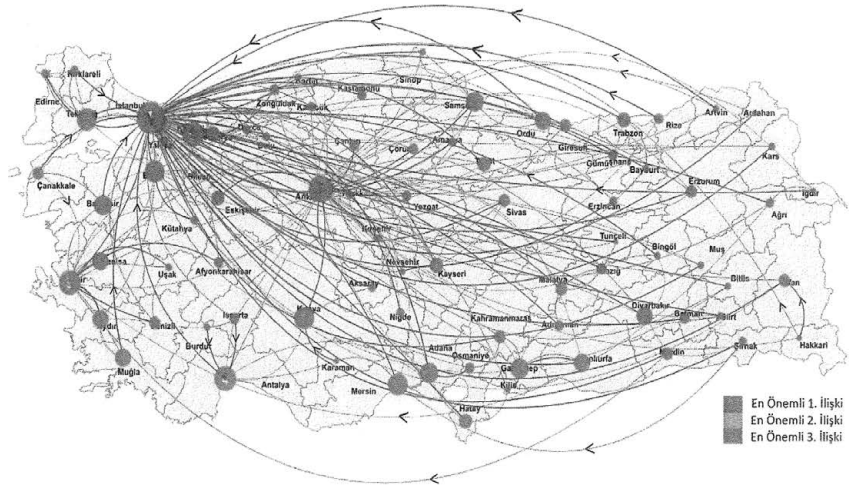

Kaynak: TÜİK

Göç verileri yıldan yıla çok farklı seyirler izleyebildiği için illerdeki nüfus değişimleri 2022 yılından itibaren geriye doğru beşer yıllık dönemler halinde analiz edilmiştir (Harita 3.7, Harita 3.8).

Söz konusu iki zaman aralığında net göç hızı negatif olan 35 ilin ve net göç hızı pozitif olan 27 ilin değişmediği görülmektedir. 2013-2017 dönemi için en yüksek net göç hızı binde 21,5 ile Tekirdağ'a, en düşük net göç hızı binde -29,2 ile Ağrı'ya aitken 2018-2022 dönemi için bu değerler binde 17,3 ve binde -27,1 ile yine aynı illere ait olmuştur.

İki zaman aralığında net göç hızı en yüksek olan 10'ar il ele alındığında bunlardan altısının (Tekirdağ, Yalova, Kocaeli, Çanakkale, Muğla, Antalya) aynı olduğu görülmektedir. Aynı dönemlerde net göç hızı en düşük olan 10 ilin de sekizi (Ağrı, Kars, Muş, Ardahan, Erzurum, Bitlis, Hakkâri, Van) aynı illerdir. 2013-2017 döneminde İstanbul'un net göç hızı pozitifken (binde 0,74), 2018-2022 döneminde negatif (binde -2,55) hale gelmiştir. İstanbul'un negatif net göç hızı değerlerinde son yıllardaki COVID-19 pandemisinin etkisinin yanında yaşam kalitesi, afet riskleri ve ekonomik sebeplerin etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Harita 3.9 İller Arası Göç İlişkileri – Alınan Göç (2020)

Kaynak: yersis.gov.tr

Ayrıca, iller arası göç ilişkileri YER-SİS bulguları çerçevesinde incelenmiştir (Harita 3.9). Buna göre, İstanbul'un ülkenin her bölgesinden göç aldığı görülmektedir. Ankara, İzmir, Antalya ve Kocaeli de yoğun göç alan iller olarak öne çıkmaktadır. Harita 3.9'da görüldüğü üzere göçün ikinci merkezi olan Ankara hem coğrafi olarak kendine yakın bölgelerden, hem de ülkenin diğer bölgelerinden göç almaktadır. Ancak göç akışları genellikle ilk sırada İstanbul, ikinci ya da üçüncü sırada Ankara'ya yönelmektedir. Antalya daha çok coğrafi olarak kendisine yakın illerden göç alırken, İzmir yakın bölgelere ek olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelen akışlarla da dikkat çekmektedir. Göç akışlarında ilk sıralarda olan Kocaeli'ye ise İstanbul'dan yoğun bir göç olmakta, ilin İstanbul'a yakınlığı ülkenin diğer bölgelerinden de göç almasına neden olmaktadır.

3.6. Eğitim

Eğitim hizmetlerine erişilebilirlik ve nüfusun eğitim seviyesi temel kalkınma göstergeleri arasındadır. Eğitim; istihdamın niteliği, verimlilik, kültürel zenginlik ve sosyalleşme düzeyi gibi açılardan hem ekonomik hem de sosyal kalkınma ile doğrudan ilişkilidir. Bu bölümde bölgelerde eğitim göstergelerindeki değişiklikler incelenmiştir.

Bu kapsamda öncelikle illerin 2014-2023 dönemi eğitim seviyeleri yüksekokul ve fakülte üstü[2] mezun oranı değişkeniyle Harita 3.10'da gösterilmiştir. 15 yaş üzeri nüfus içerisinde yüksekokul ve fakülte üstü mezun oranı yüzde 9 ila 23,7 arasında değişmektedir. Görece daha yüksek değere sahip iller arasında Ankara'nın doğusunda sadece Tunceli, Trabzon ve Erzincan bulunmakta iken daha düşük değere sahip iller genellikle Orta Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yer almaktadır.

[2] Yüksekokul, fakülte, yüksek lisans ve doktora mezunlarını içermektedir.

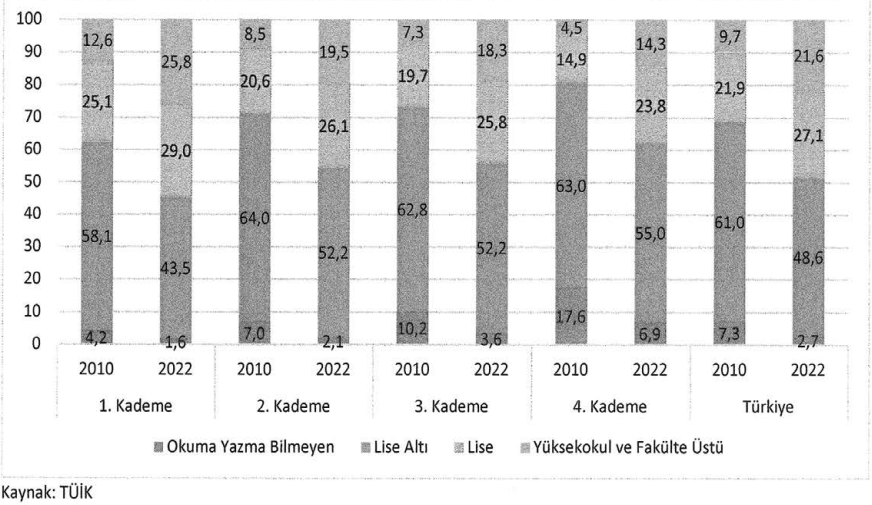
Harita 3.10 Yüksekokul ve Fakülte Üstü Mezun Oranı (2014-2023 Ortalaması, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Bütün gelişmişlik kademelerinde Türkiye'nin genel eğitim seviyesi 2010 yılına göre yükselmiştir. Bununla birlikte yüksek gelişmişlik kademelerinde eğitim seviyesinin diğer kademelerden yüksek olduğu görülmektedir (Grafik 3.26). Örneğin 2022 yılı için düşük gelişmişlik kademesinden yüksek gelişmişlik kademesine doğru okuma yazma bilmeyen oranları sırasıyla (6,9), (3,6), (2,1) ve (1,6); yükseokokul ve fakülte üstü mezun oranları ise sırasıyla (14,3), (18,3), (19,5) ve (25,8)'dir. Bununla birlikte gelişmişlik kademeleri arasındaki eğitim seviyesi farkı 2010 yılına göre düşmüştür. Yüksekokul ve fakülte üstü mezun oranı değişkeninde 1. Kademe ve 4. Kademe arasındaki oran 2010 yılında 2,8 iken 2022 yılında 1,8 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.26 SEGE Kademelerinde Eğitim Seviyesi

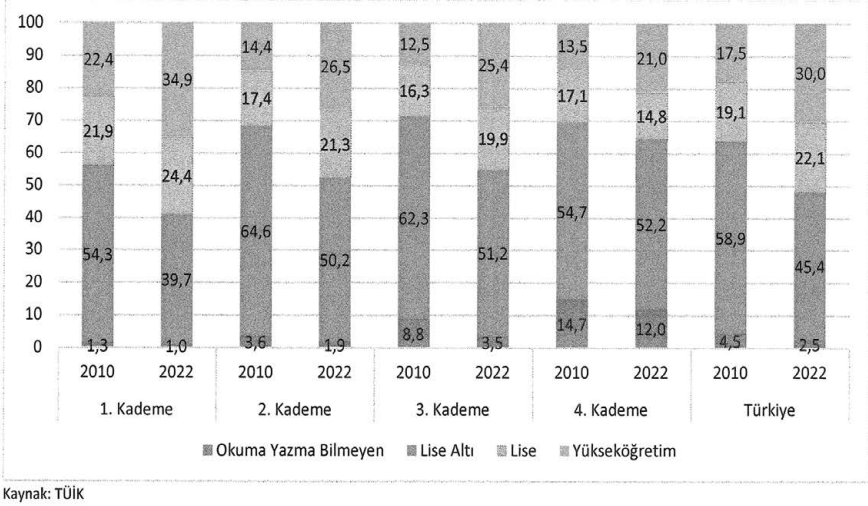

Kaynak: TÜİK

Genel eğitim seviyesi ile birlikte temel eğitim altyapısını da gösteren ilkokul ve üzeri mezun oranı verisi incelendiğinde bu oranda 2010 yılından beri bütün illerde her yıl ilerleme meydana gelmiştir. 2010 yılında en düşük il değeri yüzde 60,4; en yüksek il değeri yüzde 93,5 iken bu değerler 2022 yılında sırasıyla yüzde 83,4 ve 96,9 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de eğitim seviyesi topyekûn yükselmekle birlikte iller arasında da bir yakınsama mevcuttur.

Temel eğitim seviyesi ile benzer şekilde, nitelikli iş gücünü işaret eden yüksek öğretimde de genel olarak olumlu bir seyir bulunmaktadır. Yüksek lisans veya doktora mezunu nüfus oranı da ülke genelinde ve bütün illerde 2010 yılından itibaren her yıl yükselmiştir. Bu göstergede, en yüksek ve en düşük değerlere sahip illerin değerlerinin oranı 2010 yılında 11 iken, 2022 yılında 4,1'e düşmüştür. İlkokul ve üzeri mezun oranı verisine benzer şekilde yüksek lisans ve doktora mezunu oranında da iller arasında bir yakınsama vardır.

İstihdamın eğitim seviyesindeki mevcut durum ve eğilimler, genel eğitim seviyesiyle bir hayli benzerlik göstermekte olup genel eğitim seviyesi için yapılan yorumlar istihdamın eğitim seviyesi için de yapılabilmektedir. İstihdamın eğitim seviyesinde de bütün gelişmişlik kademeleriyle birlikte Türkiye ortalaması 2010 yılına göre yükselmiştir (Grafik 3.27). Bununla birlikte yüksek gelişmişlik kademelerinde eğitim seviyesinin de yüksek olduğu görülmektedir.

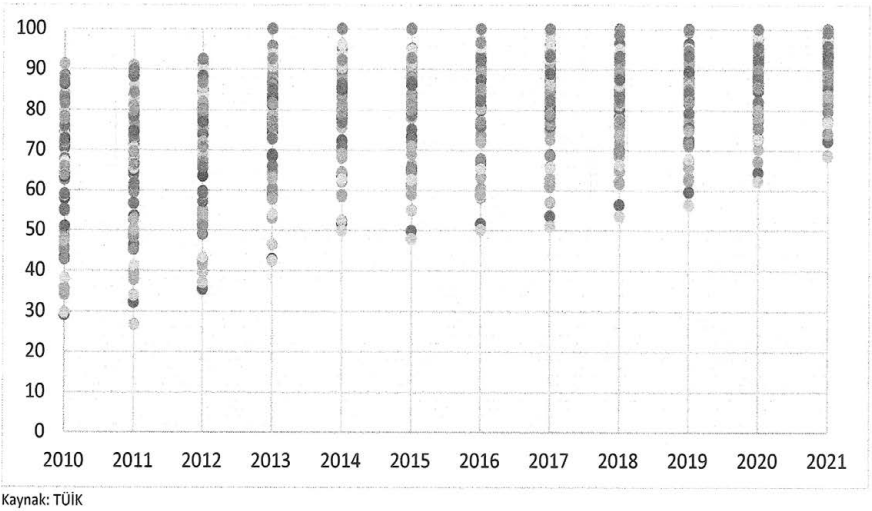
Grafik 3.27 SEGE Kademelerinde İstihdamın Eğitim Seviyesi (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İldeki örgün eğitim seviyesini gösteren ortaöğretim net okullaşma oranı değişkeni incelendiğinde yıllar içinde bütün illerde olumlu bir seyir olduğu görülmektedir. Her bir noktanın bir ili temsil ettiği Grafik 3.28'den de görülebildiği üzere Türkiye'de 2010 yılında en düşük değer yüzde 29, en yüksek değer ise yüzde 91 seviyesindeyken bu değerler 2021 yılında 69 ve 100 olarak göze çarpmaktadır. Yani okullaşma oranı hem genel olarak yükselmiş hem de okullaşma oranlarının iller arasındaki maks-min oranı 3,1'den 1,5'e düşmüştür.

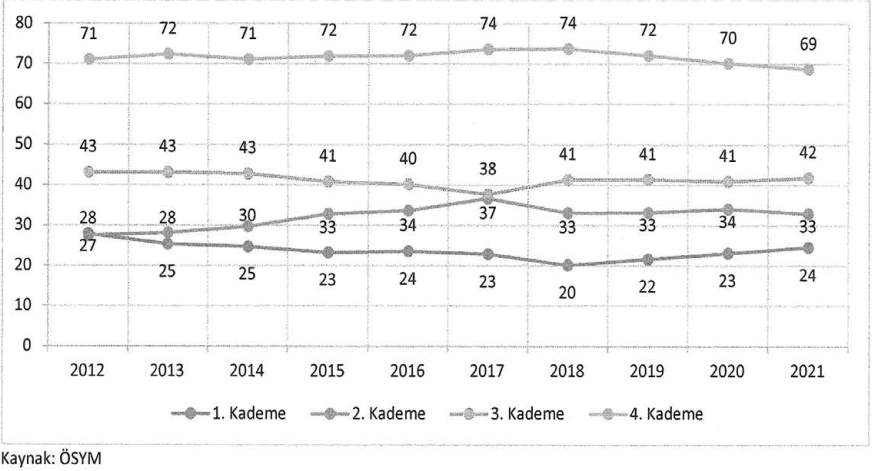
Grafik 3.28 Örgün Eğitimde Ortaöğretim Net Okullaşma Oranı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Ortaöğretimde eğitimin kalitesini gösteren yükseköğretime geçiş sınavı sonuçlarına göre (Grafik 3.29) gelişmiş kademelerin az gelişmiş kademelere göre daha başarılı olduğu görülmektedir. Yükseköğretime geçiş sisteminin değişmesiyle birlikte üniversiteye girişte temel yeterlilikleri ölçen sınavların puanları iller bazında yıllar itibarıyla karşılaştırılabilir olamamaktadır. Bu sebeple ilgili yılda illerin sahip oldukları ortalama puanlara göre sıralamaları incelenmiştir. Genel olarak bütün yıllarda gelişmişlik arttıkça başarının da arttığı görülmektedir. İl bazında bütün yılların ortalaması alındığında da en başarılı beş il Ankara, Kayseri, Denizli, Yalova ve Kırşehir olurken Hakkâri, Ardahan, Şırnak, Artvin ve Ağrı ise son sıralarda yer almaktadır.

Grafik 3.29 İllerin Yükseköğretime Geçiş Sınavı Başarı Sıralaması Ortalaması

Kaynak: ÖSYM

Eğitim başlığı altında nüfusun eğitim seviyesi, istihdamın eğitim seviyesi, okullaşma oranı ve yüksek öğretime geçiş sınavı başarı sıralaması değişkenleri aracılığıyla bölgelerin eğitim altyapısı ve performansı incelenmiştir. Eğitim verileri toplu olarak değerlendirildiğinde eğitim hizmetlerinin yaygınlığı ve erişilebilirliği konularında hem ulusal düzeyde hem de bölgesel düzeyde ciddi ilerlemelerin

olduğu görülmektedir. Daha az gelişmiş kademelerdeki iyileşme genellikle diğer bölgelere göre daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Eğitimin istihdam ve üretim ile ilişkisi dikkate alındığında bu değerlerdeki iyileşmenin bölgesel gelişme potansiyellerinin açığa çıkarılması hususunda önemli bir fırsat olduğu değerlendirilmektedir.

3.7. Sağlık

Sağlık değişkenleri, bireylerin sağlık hizmetlerine erişim seviyesini ve bu hizmetlerin kalitesini ölçmesi, dolayısıyla herhangi bir yerde yerleşme, yaşama ve iş yapma isteğini doğrudan etkilemesi bakımından sosyoekonomik gelişmişlik için kritik önem taşımaktadır. Bu çerçevede bölge bazında 2010-2020 dönemi için hekim sayısı ve bebek ölüm hızı göstergelerindeki değişiklikler incelenmiştir.

Harita 3.11 ve Grafik 3.30 kişi başına hekim sayısı açısından il ve bölgelerdeki mevcut durumu ve değişimi göstermektedir. İllerin sağlık hizmeti sunum potansiyelini ortaya koyan ve bireylerin tedavi imkânlarını gösteren bu değişken bin kişi başına düşen toplam hekim sayısı olarak kullanılmıştır. Bu değişkende en yüksek değere Ankara sahipken en düşük değere Ağrı sahiptir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin büyük bir kısmı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin güney kesimleri ve Orta Anadolu'nun güneyi bu değerin genellikle düşük kaldığı bölgelerdir. SEGE çalışmalarında genel olarak görece düşük gelişmişlik kademelerde bulunan illerden Erzurum ve Kilis sahip oldukları yüksek değerleriyle dikkat çekmektedir.

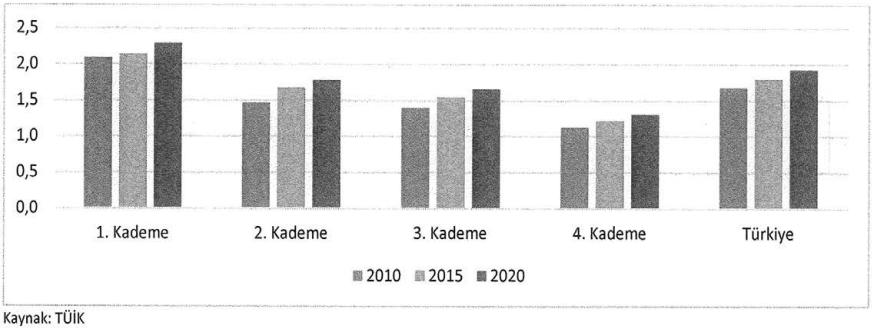
Harita 3.11 Bin Kişi Başına Hekim Sayısı (2020)

Kaynak: TÜİK

Bu değişkende ülke genelinde ve illerin tamamına yakınında 2010-2020 döneminde iyileşme kaydedilmiştir. 2010 yılına göre 79 ilde bin kişi başına doktor sayısında artış gerçekleşmiştir. Ayrıca gelişmiş kademedeki illerde bu değerin az gelişmiş kademedeki illere göre daha yüksek seviyede olduğu görülmekle birlikte 2., 3. ve 4. Kademede bu dönemde gerçekleşen artış 1. Kademeye göre daha yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

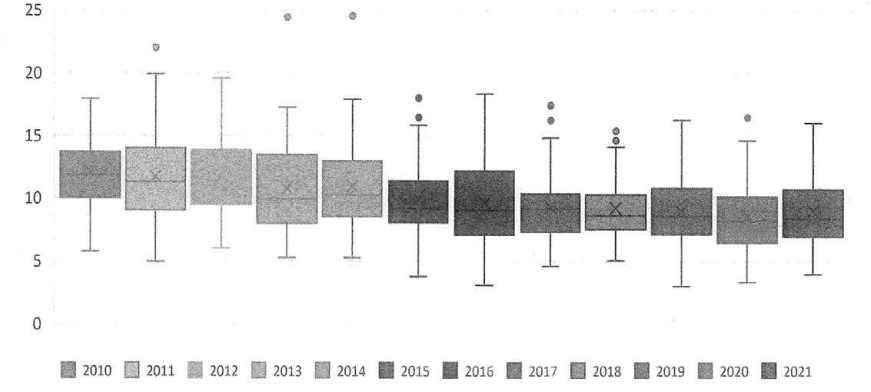
Grafik 3.30 SEGE Kademelerine Göre Bin Kişi Başına Hekim Sayısı

Kaynak: TÜİK

Sağlık hizmetlerine erişim ve sağlık hizmetlerinin niteliğini gösteren en önemli değişkenlerden biri olan bebek ölüm hızı değişkeninde genel olarak gelişmiş kademelerdeki il değerleri az gelişmiş kademedeki illere göre daha düşük seviyededir. Bu değerin düşük olması bebek ölümlerinin daha az gerçekleştiğini gösterdiğinden sosyoekonomik gelişme açısından istenen bir durumdur. Grafik 3.31'den görüldüğü üzere ülke genelinde bebek ölüm hızı değerinde 2010 yılına göre düşüş bulunmakta ve bazı yıllar istisna olmakla birlikte iller arasındaki değerler birbirine yakınlaşmaktadır. 2010 yılına göre 74 ilimizde bebek ölüm hızında düşüş gerçekleşmiştir.

Grafik 3.31 Bebek Ölüm Hızı (Binde)

Kaynak: TÜİK

3.8. Türkiye'de Yerleşim Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı

Türkiye'de bölgelerin yapısı ekonomik ve sosyal göstergeler açısından değerlendirildiğinde bölgelerin başta gelir ve nüfus olmak üzere üretim yapısı, ihracat, teknoloji seviyesi ile eğitim ve sağlık gibi temel hizmetler bakımından farklı özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Diğer yandan, bu farklı özelliklerin mekân bazlı olarak incelenmesi de merkezi ve yerel düzeyde bölgesel gelişme politikaları için önemli girdi oluşturmaktadır.

Bu kapsamda, kentsel ve kırsal yerleşimler arası yatay ve dikey ilişkilerin derinlemesine analiz edildiği ve Türkiye'nin sosyoekonomik mekânsal yapısının tespit edildiği YER-SİS coğrafi kapsamı, yöntemi ve ortaya koyduğu sonuçlar bakımından büyük önem arz etmektedir. Söz konusu araştırma kapsamında köylerden en büyük illere kadar tüm yerleşimler arası ilişkiler eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim ve ticaret gibi temel alanlarda incelenerek kentsel ve kırsal hizmet merkezleri belirlenmiştir.

Kutu 3.1 Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması

Türkiye'deki yerleşim sistemlerinin mevcut durumu ile yerleşimler arası hiyerarşik ve hiyerarşik olmayan ilişkileri yeni dinamikler ve teoriler çerçevesinde tanımlamak amacıyla Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından 2018-2020 yılları arasında Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması (YER-SİS) yürütülmüştür. Söz konusu araştırma ile Türkiye'deki kentsel ve kırsal yerleşimler arası ilişkilerin yönü ve yoğunluğu analiz edilerek, yerleşimlerin hizmet verme büyüklükleri tespit edilmiş, kentsel ve kırsal hizmet merkezleri belirlenmiştir.

Çalışmanın coğrafi kapsamı, belirtilen amaçlara hizmet etmek üzere en küçük yerleşim birimi olan köylerden başlayarak Türkiye'deki tüm yerleşim birimlerini içerecek şekilde belirlenmiştir. Türkiye'deki 81 il ve 973 ilçenin tamamı kentsel yerleşimlere yönelik analizlerde kullanılmıştır. Araştırmanın kırsal yerleşimlere yönelik analizlerine ise 37.036 ilçe altı yerleşime yönelik saha çalışmasından elde edilen veriler dahil edilmiştir.

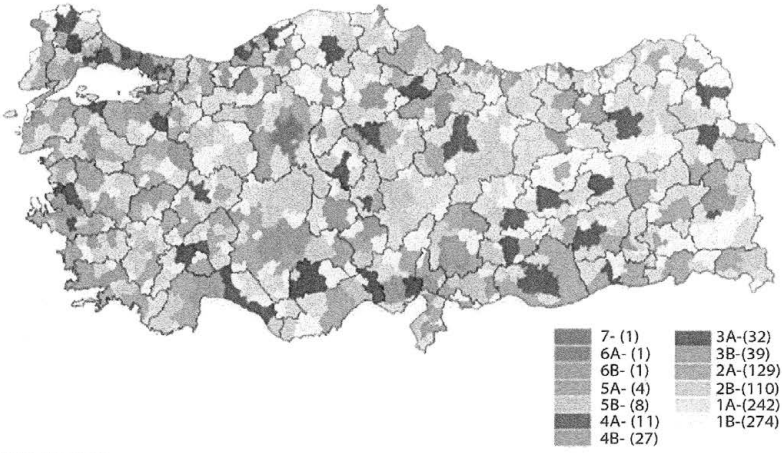
Kentsel hizmet merkezlerinin belirlenmesinde eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, ticaret ve kargo boyutlarındaki akış verileri, kırsal hizmet merkezlerinin belirlenmesinde saha çalışmasından elde edilen eğitim, sağlık, ticaret, iş gücü ve ulaşım boyutlarındaki akış verileri kullanılmıştır.

Kendisinden başka en az bir yerleşime hizmet sunan yerleşimlerin "hizmet merkezi" olarak tanımlandığı analizlerde merkezi yerler teorisi ile ağ teorisi temel alınmıştır. Kentsel ve kırsal yerleşimler arası ilişkiler boyutlar itibarıyla ayrı ayrı incelenmiş, tüm boyutlardaki ilişkiler bütüncül olarak değerlendirilerek kentsel ve kırsal hizmet merkezleri belirlenmiştir.

Kentsel hizmet merkezlerinin 13, kırsal hizmet merkezlerinin ise 6 hizmet derecesine ayrıldığı YER-SİS kapsamında; yerleşimlerin hizmet verme büyüklüklerini ve etki alanlarını ortaya koyan "Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Hizmet Merkezleri Raporu"; yerleşimlerin farklı ihtiyaçlarla birbirleriyle kurdukları ilişkilerin yoğunluğunu tespit etmek ve yerleşimlerin bu ilişkiler ağındaki rollerini ortaya çıkarmak amacıyla "İller ve Bölgeler Arası Sosyo-Ekonomik Ağ İlişkileri Raporu" ve kırsal yerleşimlere yapılan anket çalışması kapsamında kırsal yerleşimlerin ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin elde edilen bulguların yer aldığı "Türkiye'de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışma Raporu" olmak üzere 3 farklı rapor yayımlanmıştır. Ayrıca coğrafi bilgi sistemleri altyapısıyla desteklenen internet tabanlı, interaktif bir karar destek sistemi kurularak araştırmanın çıktıları, analiz sonuçları ve veriler **www.yersis.gov.tr** adresinde kullanıma açılmıştır.

Kentsel hizmet merkezlerine ilişkin analiz sonuçları Harita 3.12'de yer almaktadır. Kentsel hizmet merkezlerinin mekânsal dağılımına bakıldığında küresel bir kent olan İstanbul merkez yerleşimi diğer tüm yerleşimlerle olan ilişkileriyle en üst derece hizmet merkezi (7. derece hizmet merkezi) ve ulusal merkez konumundadır. Ankara ve İzmir'in merkez yerleşimleri İstanbul'un ardından 6A ve 6B derecelerinde bulunmakta; Bursa, Adana, Konya ve Antalya'nın merkez yerleşimleri ise çevrelerine verdikleri hizmet büyüklüğüyle bu illeri takip etmekte ve 5A derecesinde yer almaktadır. Görüldüğü üzere üst derece hizmet merkezleri Türkiye'nin batısı ve orta kesimlerinde yer alırken ülkenin doğu kesimlerinde yer alan en üst derece hizmet merkezleri 5B derecesindeki Samsun ve Gaziantep'in merkez yerleşimleridir. Doğu Anadolu ve Gaziantep (5B) hariç Güneydoğu Anadolu'da beşinci derece ve üstü kentsel yerleşim bulunmamaktadır. Bu bölgelerde en üst hizmet derecesine sahip kent merkezleri 4A derecesinde yer almakta ve bu kentlerin çevrelerinde çoğunlukla 3. derece ve altı yerleşimler kümelenmektedir.

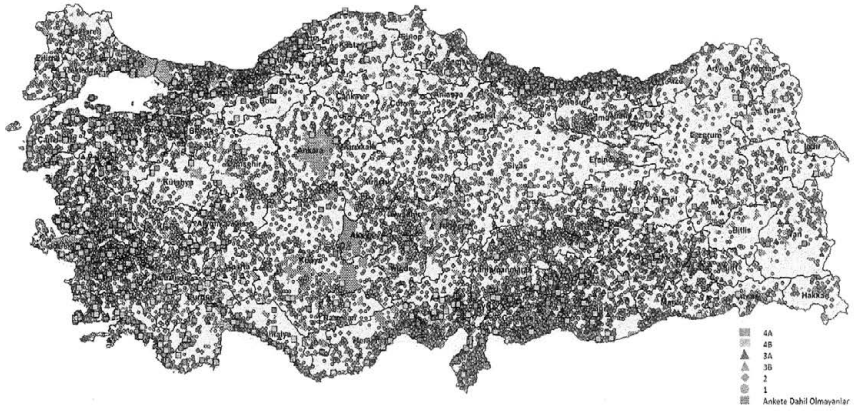
Harita 3.12 Kentsel Hizmet Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı

Kaynak: yersis.gov.tr

Kentsel hizmet merkezlerinin mekânsal dağılımında dikkat çeken bir husus, önemli hizmet merkezlerinin yakınlarında yine yüksek hizmet dereceli yerleşimlerin bulunuyor olmasıdır. İstanbul-Tekirdağ ile İstanbul-Kocaeli-Sakarya'nın kentsel yerleşimleri bunun en önemli örneğini oluşturmaktadır. Hizmet merkezleri, etrafına hizmet verirken hinterlandının gelişiminde de etkili olmaktadır. Diğer yandan, belli bir nüfus ve üretim düzeyiyle beslenmediğinde yüksek hizmet merkezlerine olan yakınlık komşu yerleşimlerin gelişimlerini destekleyememektedir. Ankara'nın etrafında yüksek hizmet dereceli başka bir merkez bulunmuyor olması da bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

Harita 3.13 Kırsal Hizmet Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı

Kaynak: yersis.gov.tr

YER-SİS kapsamında belirlenen kırsal hizmet merkezlerinin mekânsal dağılımı ise Harita 3.13'te yer almaktadır. Buna göre, analiz edilen 37.036 kırsal yerleşimin yaklaşık üçte birine tekabül eden 12.477'sinin kendinden başka en az bir yerleşime hizmet verdiği tespit edilmiş olup bu yerleşimler 6 hizmet derecesine ayrılmıştır.

Harita 3.13'te en üst derece kırsal hizmet merkezlerinin Ege, Marmara, Akdeniz ve Batı Karadeniz Bölgeleri'nde yoğunlaştığı, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nin iç kesimlerinde üst derece kırsal hizmet merkezlerinin seyrek olduğu görülmektedir. Orta ölçekli kırsal hizmet merkezi olarak nitelendirilebilen 3A ve 3B derecesindeki kırsal yerleşimlerin Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde yoğunlaştığı ve 4. Kademe kırsal yerleşim merkezleriyle birlikte genel olarak kentsel yerleşim merkezlerinin etrafında kümelendikleri dikkat çekmektedir. Alt derecelerdeki kırsal hizmet merkezleri ise ülke geneline yayılmış olmakla birlikte kıyı kesimlerinde yoğunluk sergilemektedir.

Kentsel ve kırsal hizmet merkezlerinin mekânsal dağılımları birlikte ele alındığında, yüksek kırsal hizmet derecesine sahip kırsal yerleşimlerin yüksek kentsel hizmet derecesine sahip kentsel yerleşimler etrafında kümelendiği görülmektedir. Bu durum, kentsel merkezlerin yayılma etkisinin kent boyutunu aşarak kent-kır entegrasyonu üzerinde de etkili olduğu, iki yapının birbirini beslediği ve tamamladığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Harita 3.14 Geçiş Hizmet Merkezlerinin Mekânsal Dağılımı

Kaynak: yersis.gov.tr

Diğer yandan, YER-SİS çalışması kapsamında yapılan saha analizlerinde bazı kentsel yerleşimlerin kırsal özellik taşıdığı bazı kırsal yerleşimlerin ise kentsel yapıya daha yakın olabildiği görülmüştür. Bu nedenle kentsel hizmet merkezlerinin en alt derecesi ile kırsal hizmet merkezlerinin en üst derecesindeki yerleşimler birlikte ele alınarak kent-kır arasında geçiş özelliği taşıyan yerleşimler tespit edilmiş ve ülke genelinde tek bir hizmet merkezleri yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Harita 3.14'te görüldüğü üzere geçiş hizmet merkezi niteliğinde olan 489 yerleşim; 2A, 2B ve 1 olmak üzere üç dereceye ayrılmıştır. En üst seviyedeki 2A derecesinde bulunan yerleşimlerin 103'ünün kentsel, 5'inin ise kırsal yerleşim olduğu; bu kategorideki kentsel yerleşimlerin çoğunun Batı Karadeniz Bölgesinde Bartın ve Zonguldak illerinde bulunduğu ve bu yerleşimlerin mevcut durumda veya idari statüsü değişmeden önce "belde" oldukları tespit edilmiştir. Diğer yandan, 2B derecesindeki 114 yerleşimin 87'si kentsel, 27'si kırsal yerleşimken; geçiş hizmet merkezlerinin en alt derecesi olan 1. derecedeki 267 yerleşimin 83'ü kentsel, 184'ü ise kırsal yerleşimdir. Geçiş hizmet merkezleri niteliğindeki kırsal yerleşimler çoğunlukla ülkenin batı kesimlerinde, kentsel yerleşimler ise doğu bölgelerde yer almaktadır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu sonuçlar kentsel ve kırsal politikalar tasarlanırken yerleşimlerin idari statüsünden bağımsız olarak sosyoekonomik yapıları ve diğer yerleşimlere hizmet verme büyüklüklerinin dikkate alınması gerektiği düşüncesini desteklemektedir.

4. 6 ŞUBAT 2023 TARİHLİ DEPREMLERE İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde 11 ili (Adana, Adıyaman, Diyarbakır, Elâzığ, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya, Osmaniye ve Şanlıurfa) ve 108.745 km² alanı etkileyen Kahramanmaraş merkezli iki büyük deprem meydana gelmiştir. Depremler; 50 binden fazla can kaybı ile birlikte konut, eğitim, sağlık, sanayi, ulaşım, enerji, tarım, kültür ve turizm altyapısında da büyük hasar meydana getirmiştir. 08.02.2023 tarihli 6785 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı uyarınca olağanüstü hal ilan edilen 11 ilde depremin meydana getirdiği toplam hasar Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından 2023 yılı mart ayında yapılan çalışmaya göre yaklaşık 2 trilyon TL olarak tahmin edilmektedir.

Asrın felaketi olarak adlandırılacak kadar büyük yıkıma neden olan depremler kapsadığı alan, nüfus ve bu bölgelerde gerçekleştirilen üretim seviyesi bakımından bölgesel gelişmeyi ve bölgesel gelişme stratejilerini de doğrudan etkilemiştir. Bu nedenle 2024-2028 BGUS kapsamında depremden etkilenen illerin deprem öncesi durumlarıyla birlikte depremin bu illerde meydana getirdiği hasarlar incelenmiş ve depremden en fazla etkilenen 5 ilde (Adıyaman, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş ve Malatya) deprem öncesinde mevcut bulunan ekonomik ve sosyal yapının tekrar tesis edilmesi ve daha ileriye taşınmasına yönelik stratejiler geliştirilmiştir.

4.1. Deprem Öncesi Durum

Depremlerden etkilenen 11 ilin alan olarak büyüklüğü yaklaşık olarak dünyanın 45'inci büyük ülkesinin yüz ölçümüne karşılık gelmektedir. Bu iller aynı zamanda büyük bir nüfusu da barındırmaktadır. 11 ilin toplam nüfusu 2022 yılı sonu itibarıyla yaklaşık 14 milyon kişidir ve bu nüfus ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 16'sını oluşturmaktadır (Tablo 4.1). Depremden etkilenen 11 ilde, 7 büyükşehir belediyesi, 161 belediye, 124 ilçe ve 1.300 köy yer almaktadır. TÜİK tarafından hazırlanan grid bazlı kent kır sınıflamasına göre deprem bölgesi nüfusunun 2.883.876'sı (yüzde 20,58) kır, 1.955.882'si (yüzde 13,96) orta yoğun kent ve 9.173.438'i (yüzde 65,46) yoğun kent olarak belirlenen yerleşim yerlerinde yaşamaktadır. Deprem bölgesinde 1.663.766 geçici koruma statüsünde Suriyeli nüfus bulunmaktadır.

Tablo 4.1 Depremden Etkilenen İllerin Demografik Yapısı, 2022

İller	Nüfus	Nüfus Payı (Yüzde)	Hanehalkı	Hanehalkı Payı (Yüzde)	Hanehalkı Büyüklüğü
Adana	2.274.106	2,67	654.827	2,51	3,39
Adıyaman	635.169	0,74	162.113	0,62	3,85
Diyarbakır	1.804.880	2,12	416.475	1,6	4,24
Elâzığ	591.497	0,69	182.472	0,7	3,13
Gaziantep	2.154.051	2,53	543.983	2,09	3,87
Hatay	1.686.043	1,98	468.682	1,8	3,53
Kahramanmaraş	1.177.436	1,38	324.588	1,24	3,55
Kilis	147.919	0,17	41.422	0,16	3,39
Malatya	812.580	0,95	238.581	0,91	3,3
Osmaniye	559.405	0,66	162.723	0,62	3,36
Şanlıurfa	2.170.110	2,54	444.259	1,7	4,81
11 İl	**14.013.196**	**16,43**	**3.640.125**	**13,96**	
Türkiye	**85.279.553**		**26.075.365**		**3,17**

Kaynak: TÜİK

Deprem bölgesinde yükseköğretim dahil tüm eğitim kademelerinde yaklaşık 4,1 milyon öğrenci bulunmakta olup bu öğrenciler Türkiye genelindeki öğrenci sayısının yüzde 21,4'ünü oluşturmaktadır.

Eğitim kurumlarının yüzde 21'i ve öğretmenlerin ise yüzde 19,1'i bölgede hizmet vermektedir. Bölgede bulunan 16 üniversitede yaklaşık 380.000 öğrenci eğitim görmekte ve 45.000 akademik ve idari personel görev yapmaktadır. Bölgedeki üniversitelerde kayıtlı öğrenci sayısı Türkiye genelindeki toplam öğrenci sayısının yüzde 9'unu oluşturmakta, bölgede ikamet edip 11 il dışındaki illerde eğitimlerini sürdüren öğrenciler ile birlikte bu oran yüzde 18 olmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Depremden etkilenen 11 il üretim yapılarıyla da ülke ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. 11 ilin GSYH (2021) değeri toplamı yaklaşık 708 milyar TL olup bu değer ülke toplam değerinin yaklaşık yüzde 9,8'ine tekabül etmektedir. Türkiye GSYH'sine yüzde 1'in üzerinde en yüksek katkıyı sağlayan iller sırasıyla Gaziantep, Adana ve Hatay'dır. En düşük değere sahip il ise yüzde 0,1'lik değerle Kilis'tir. Kişi başına GSYH değerlerinde 11 ilin tamamı Türkiye değerinin altındadır. Kişi başına GSYH değerinde de en yüksek iller toplam GSYH değerinde olduğu gibi Gaziantep, Adana ve Hatay'dır. GSYH'nin kompozisyonu incelendiğinde bölge illerinde genel olarak sektör pay büyüklükleri, Türkiye değerlerinde olduğu gibi, sırasıyla hizmetler, sanayi ve tarım şeklindedir. Ancak 11 ilin toplam sanayi payı ortalaması (yüzde 39,9) Türkiye ortalamasının (yüzde 34,8) üzerindedir. GSYH'ye katkı açısından, yukarıdaki durumdan farklı olarak Gaziantep, Kahramanmaraş ve Osmaniye'de sanayi sektörünün payının tarım ve hizmetler sektörü paylarından yüksek olması göze çarpmaktadır. Tarım sektörü açısından Şanlıurfa yüzde 3, Adana yüzde 2,5 ve Diyarbakır yüzde 2,2'lik ülke payıyla öne çıkmaktadır (Tablo 4.2).

Tablo 4.2 Depremden Etkilenen İllerin Ekonomik Yapısı (2021)

İller	GSYH (Bin TL)	GSYH TR Payı (Yüzde)	KGSYH (TL)	Tarım İl Payı (Yüzde)	Sanayi İl Payı (Yüzde)	Hizmetler İl Payı (Yüzde)
Adana	141.672.580	1,95	62.658	8,1	37,3	54,7
Adıyaman	23.236.012	0,32	36.748	14,7	31,6	53,7
Diyarbakır	62.494.019	0,86	34.964	15,7	20,6	63,7
Elâzığ	33.124.400	0,46	56.332	11,5	31,7	56,8
Gaziantep	148.588.413	2,05	70.228	3,9	55,7	40,4
Hatay	101.461.596	1,4	60.937	6	41,3	52,7
Kahramanmaraş	63.004.412	0,87	53.862	9,9	50,7	39,4
Kilis	7.006.880	0,1	48.555	15,7	26,1	58,2
Malatya	38.831.203	0,54	48.093	10,6	33,7	55,7
Osmaniye	30.945.765	0,43	56.185	9	50,1	40,9
Şanlıurfa	57.589.407	0,79	27.048	23,2	20,2	56,6
11 İl	**707.954.687**	**9,77**		**9,6**	**39,9**	**50,5**
Türkiye	**7.248.788.983**		**86.144**	**6,2**	**34,8**	**59,0**

Kaynak: TÜİK

2021 yılı verilerine göre deprem bölgesinde 3,8 milyon kişi istihdam edilmektedir ve istihdamın ülkedeki toplam istihdam içerisindeki payı yüzde 13,3'tür (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). 2021 yılında deprem bölgesindeki illerin imalat sanayii hacmi toplamı 33 milyar TL olup ülke imalat sanayii hacmi içindeki payı yüzde 9,5'tir. İmalat sanayii hacmi verilerine göre Gaziantep, Adana, Kahramanmaraş ve Hatay illeri öne çıkmaktadır.

2022 yılında toplam 254,2 milyar dolar olan ülke ihracatının 21,9 milyar dolarlık kısmı bölgedeki illerden sağlanmış olup bölgenin toplam ülke ihracatı içerisindeki payı yüzde 8,6'dır. İhracat verilerinde de yine Gaziantep, Hatay, Adana ve Kahramanmaraş illeri ön plandadır.

TR63 Düzey 2 Bölgesi'nde (Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye); Hatay'da 5'i faaliyette olmak üzere 8 OSB, Kahramanmaraş'ta 6'sı faaliyette olmak üzere 9 OSB ve Osmaniye'de faaliyette 2 OSB bulunmaktadır. Bu sanayi bölgelerinden en büyük alana sahip olan ve en fazla çalışanın istihdam edildiği sanayi bölgeleri sırasıyla Osmaniye OSB, Kahramanmaraş OSB ve İskenderun OSB'dir. 2021 yılında İSO-500 ve İSO-1.000'de yer alan firmaların sayısına bakıldığında sırasıyla Hatay'da 9 ve 17; Kahramanmaraş'ta 13 ve 26; Osmaniye'de 2 ve 5 firma bulunmaktadır. TR63 Düzey 2 Bölgesinde faaliyet gösteren 30 sanayi sitesinden (SS) 12'si Hatay ilinde, 10'u Kahramanmaraş ilinde, diğer 8'i de Osmaniye ilinde bulunmaktadır. İstihdam bakımından bu bölgedeki SS'ler değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise Kahramanmaraş ilinin kayda değer bir şekilde öne çıktığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi Kahramanmaraş ilinde emek yoğun sektörlerden tekstil sektöründeki yoğun üretimdir.

TR63 Düzey 2 Bölgesi'nde demir-çelik, ayakkabıcılık, mobilya, metal mutfak eşyaları, tekstil, filtre, fabrikasyon metal ürünler, gıda ve içecek ile kuyumculuk sektörlerinin öne çıktığı görülmektedir. Tarımsal üretim incelendiğinde Hatay'da pamuk, havuç, turunçgiller ve yağlık zeytin; Kahramanmaraş'ta şeker pancarı, domates, sarımsak, elma ve ceviz; Osmaniye'de ise yer fıstığı, yağlık ayçiçeği tohumu, turp, zeytin ve turunçgillerin yoğun olarak üretildiği dikkat çekmektedir.

Bölge turizm açısından birçok önemli değere sahip olup özellikle Hatay gastronomi ve inanç turizminde öne çıkmaktadır. Konaklama verileri, bölgedeki illerin yabancılardan çok yerli turistler tarafından tercih edildiğini göstermektedir.

TRC1 Düzey 2 Bölgesi'nde (Gaziantep-Adıyaman-Kilis); Gaziantep'te 5'i faaliyette olmak üzere 7, Adıyaman'da 4'ü faaliyette olmak üzere 6 OSB ve Kilis'te ise 1'i faaliyette olmak üzere 2 OSB bulunmaktadır. Bu sanayi bölgelerinden en büyük alana sahip olan ve en fazla çalışanın istihdam edildiği sanayi bölgeleri sırasıyla; Gaziantep OSB, Adıyaman OSB ve Kilis OSB'dir. 2021 yılında ISO-500 ve ISO-1.000'de yer alan firmaların sayısına bakıldığında sırasıyla Gaziantep'te 33 ve 71 firma bulunmaktadır. Gaziantep ayrıca Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin tek serbest bölgesine de ev sahipliği yapmaktadır. TRC1 Düzey 2 Bölgesi'nde faaliyet gösteren 23 SS'den 15'i Gaziantep ilinde, 5'i Adıyaman ilinde ve 3'ü de Kilis ilinde bulunmaktadır. İstihdam bakımından bu bölgedeki SS'ler değerlendirmeye tabi tutulduğunda ise Gaziantep ilinin kayda değer bir şekilde öne çıktığı görülmektedir.

Gaziantep'in makine halısı, iplik, dokusuz kumaş, gıda, plastik ve makine imalatı gibi endüstrilerde yakalamış olduğu üretim ve ihracat potansiyeli kent sanayisinin bu sektörlerde ihtisaslaşmasını sağlamıştır. Kilis ve Adıyaman ise yerel potansiyellerini tekstil ve tarıma dayalı sanayi alanlarında üretime dönüştürmektedir. Gaziantep sarımsak, nane, acur, biber ve Antep fıstığı; Adıyaman badem, tütün, dut, Trabzon hurması, Antep fıstığı, üzüm ve nar; Kilis biber ve üzüm üretiminde öne çıkmaktadır.

TRC1 Düzey 2 Bölgesi'nde kültür ve inanç turizminin yanı sıra farklı turizm türlerinden de bahsetmek mümkündür. Gaziantep'te özellikle gastronomi turizmi, sağlık turizmi ve kongre-fuar turizmi gibi farklı turizm türlerine ilişkin potansiyel bulunmaktadır. Adıyaman ve Kilis'te ise kültür ve inanç turizmine yönelik zengin bir tarihi geçmiş ile birlikte Adıyaman'da UNESCO kalıcı miras listesine alınan Nemrut Dağı bulunmaktadır.

TRB1 Düzey 2 Bölgesi'nde (Malatya-Bingöl-Elâzığ -Tunceli) depremden etkilenen Malatya'da 3'ü faaliyette 5 OSB, Elâzığ'da 2'si faaliyette 4 OSB bulunmaktadır. Elâzığ'da madencilik ürünleri ile birlikte son yıllarda tekstil ve konfeksiyon sektöründe de önemli bir aşama kaydedilmiştir. Ayrıca gıda ürünleri imalatı ve mobilya sektörü de ildeki önemli sektörler arasındadır. Malatya'da kuru meyve ve mamulleri ile giyim eşyaları ve tekstil ürünleri imalatı başta gelmekte, bunları fabrikasyon metal ürünleri imalatı (makine teçhizat hariç) ve metalik olmayan ürünler imalatı izlemektedir. 2021 yılında İSO-500'de Elâzığ'dan 1 firma ve ISO-1.000'de Elâzığ ve Malatya'dan 1'er firma bulunmaktadır. Elâzığ'da 3 ve Malatya'da 9 SS vardır. UNESCO kalıcı miras listesine alınan Aslantepe Höyüğü ve geçici miras listesinde yer alan Harput, bu bölgede turizm açısından öne çıkan değerlerdir.

TRC2 Düzey 2 Bölgesi'nde (Diyarbakır-Şanlıurfa); Şanlıurfa'da 4'ü faaliyette olmak üzere 6 OSB ve Diyarbakır'da 3'ü faaliyette olmak üzere 4 OSB bulunmaktadır. Bu sanayi bölgelerinden en büyük alana

sahip olan ve en fazla çalışanın istihdam edildiği sanayi bölgeleri sırasıyla; Şanlıurfa OSB, Diyarbakır OSB ve Diyarbakır Tekstil İhtisas OSB'dir. Bu bölgedeki 42 SS'nin 32'si Şanlıurfa'da ve 10'u Diyarbakır'dadır. 2021 yılında ISO-1.000'de Diyarbakır'dan 1 firma bulunmaktadır. Diyarbakır ilinde rekabetçi sektör olarak giyim eşyaları, mobilya ürünleri, gıda ürünleri, tekstil ürünleri, metalik olmayan ürünler imalatı; Şanlıurfa ilinde giyim eşyaları, deri ile ilgili ürünler, tekstil ürünleri, gıda ürünleri ve metalik olmayan ürünler imalatı öne çıkmaktadır. TRC2 Düzey 2 Bölgesi buğday, arpa, pamuk, mısır ve Antep fıstığı üretiminde önemli bir yere sahiptir. Şanlıurfa'da UNESCO kalıcı miras listesine alınan Göbeklitepe ile birlikte Diyarbakır'da Körtik Tepe ve Çayönü gibi zengin tarihi ve kültürel değerler bulunmaktadır.

TR62 Düzey 2 Bölgesi'nde (Adana-Mersin) depremden etkilenen Adana'da 3'ü faaliyette olmak üzere 6 OSB ve 9 SS bulunmaktadır. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi İskenderun Körfezi'nde, Adana-Hatay illerinin birleşiminde yer almakta ve küresel ölçekte Orta Doğu, Yakın Doğu, Avrupa ve Kuzey Afrika pazarlarına yakınlığı ile öne çıkmaktadır. 2021 yılında İSO-500 ve İSO-1.000'de yer alan firmaların sayısına bakıldığında sırasıyla Adana'da 10 ve 25 firma bulunmaktadır. Rekabetçi konumda olan sektörler; bitkisel ve hayvansal üretim, gıda, tekstil, kimyasal ürünler, kauçuk ve plastik ürünlerin imalatı ile makine ve teçhizat hariç fabrikasyon ürünlerin imalatıdır.

4.2. Depremlerin Etkileri

Depremlerin meydana getirdiği hasarı tespit etmek için Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı koordinasyonunda birçok kurum tarafından görev alanlarıyla ilgili hasar tespit çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar ile birlikte Kalkınma Ajansları ve Bölge Kalkınma İdareleri ile yapılan görüşmeler ve gerçekleştirilen saha ziyaretlerinden elde edilen bilgiler BGUS çalışmalarında girdi olarak kullanılmıştır.

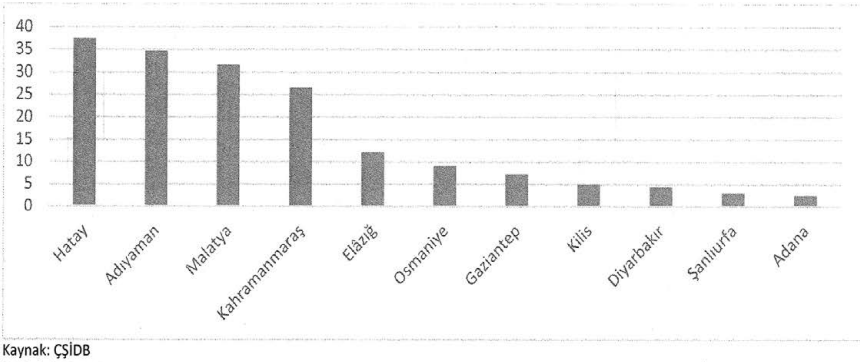
Yaşanan afet, 11 ilde pek çok alanda önemli hasar meydana getirmiştir. BGUS kapsamında bu illerde iyileşme stratejilerinin geliştirilmesi amacıyla tarım, sanayi, turizm sektörleri ile birlikte konut, ulaşım ve altyapı gibi alanlarda meydana gelen hasarlar ile deprem nedeniyle meydana gelen insan hareketliliği incelenmiştir.

4.2.1. Konut

Deprem bölgesinde yaklaşık 2,3 milyon bina ve 5,9 milyon bağımsız birim bulunmaktadır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB) tarafından yürütülen hasar tespit çalışması sonucuna göre acil yıkılacak, yıkık, ağır veya orta hasarlı tespit edilen 890.861 bağımsız birimin 713.704'ü konut olarak belirlenmiştir.

Hatay, Adıyaman, Malatya ve Kahramanmaraş hasarlı bağımsız birim bakımından depremden en çok etkilenen iller olup bu illerdeki yıkık, acil yıkılacak, ağır ve orta hasarlı bağımsız birim sayısının toplam bağımsız birim stoku içindeki oranları fazladır (Grafik 4.1).

Grafik 4.1 Toplam Yıkık, Acil Yıkılacak, Ağır ve Orta Hasarlı Bağımsız Birim Sayısının İldeki Toplam Bağımsız Birim Sayısına Oranı (2023, Yüzde)

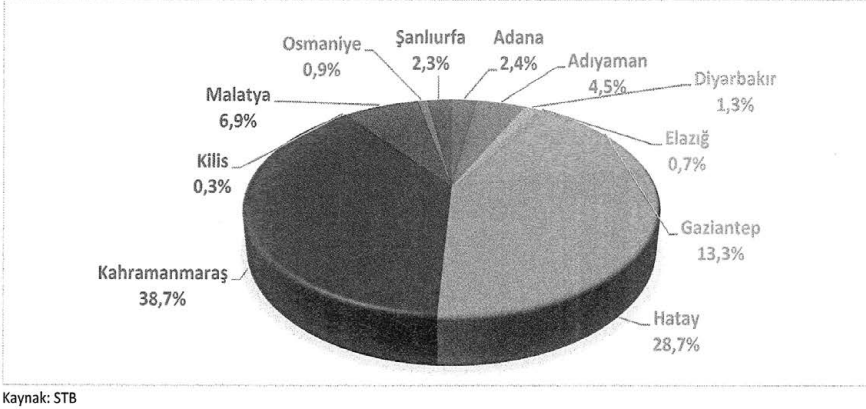

Kaynak: ÇŞİDB

*Elâzığ ilindeki hasarlı birim oranı sadece hasar tespit talebinde bulunulan konutlar kapsamında hesaplanmıştır. İldeki toplam hasarlı birim sayısının ildeki toplam bağımsız birim sayısına oranını göstermemektedir.

4.2.2. Sanayi

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yaklaşık 10.000 sanayi işletmesine uygulanan anket vasıtasıyla sanayi işletmelerinin toplam hasarı yaklaşık 155 milyar TL olarak tespit edilmiştir. Oluşan hasarın yüzde 37,6'sı bina, yüzde 24,3'ü makine tamir-yenileme, yüzde 23,8'i stok ve yüzde 14,3'ü altyapı hasarı olarak belirlenmiştir. Deprem bölgesindeki OSB ve SS'lerin ortak altyapı hasarı ise 295 milyon TL olarak tespit edilmiştir.

Grafik 4.2 Sanayi Firmaları Hasarının Dağılımı (2023, Yüzde)

Kaynak: STB

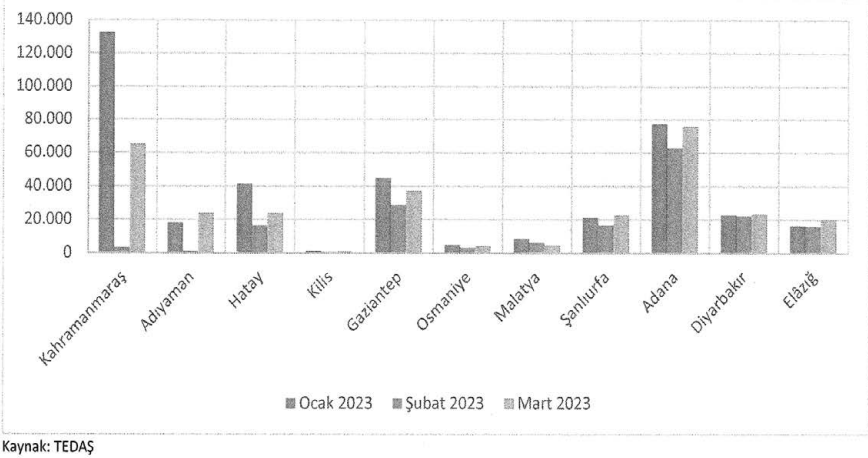
Toplam 154,7 milyar TL olan firma hasarının en büyük kısmının Kahramanmaraş ve Hatay illerinde oluştuğu tespit edilmiştir (Grafik 4.2). Bununla birlikte Gaziantep, Malatya ve Adıyaman'da da ciddi hasar meydana gelmiştir.

Deprem illerinde yer alan 34 OSB'de tespit edilen yıkık/ağır hasarlı yapıların yüzde 44'ü Adıyaman'da, yüzde 51'i ise Kahramanmaraş'ta yer almaktadır. 75 adet kredilendirilmiş sanayi sitesinde tespit edilen yıkık/ağır hasarlı yapıların yüzde 47,1'i Hatay'da; yüzde 32,4'ü Kahramanmaraş'ta; yüzde 16,8'i ise Malatya'da yer almaktadır. 48 adet Diğer (Kredilendirilmemiş) Sanayi Sitesinde tespit edilen yıkık/ağır hasarlı yapıların yüzde 48,5'i Kahramanmaraş'ta, yüzde 40,6'sı ise Malatya'da yer almaktadır.

4.2.3. Üretim

Firmalarda ve sanayi alanlarında tespit edilen hasarlarla birlikte üretim süreçlerinde de aksamalar meydana gelmiştir. Birçok firma üretimine ara vermek veya düşük kapasite ile çalışmak durumunda kalmıştır. Sanayi elektrik tüketimi, üretim süreçleriyle doğrudan bağlantılı olduğu için üretimdeki aksaklığı tespit etmek amacıyla bu veri incelenmiştir. Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.'den (TEDAŞ) temin edilen verilere göre Şubat 2023 döneminde sanayi sektörü elektrik tüketimi bu 11 ilde bir önceki aya oranla yüzde 54,6 azalmıştır. Mart ayında ise bu oran yüzde 22,3'e gerilemiştir. İl bazında sanayi elektrik tüketimi verileri Ocak-Şubat ayı değişim oranları incelendiğinde ise en fazla azalışın yüzde 97,5 ile Kahramanmaraş'ta, sonrasında ise yüzde 94,7 ile Adıyaman'da gerçekleştiği görülmekte olup en çok üretim kaybının bu illerde gerçekleştiği değerlendirilmektedir. Sanayi elektrik tüketimi Ocak-Mart ayı verilerine bakıldığında ise Adıyaman'da deprem öncesi sanayi elektrik tüketimi değerlerine ulaşıldığı dolayısıyla üretim süreçlerinin iyileştirildiği görülürken, Kahramanmaraş ve Hatay'da iyileşmeler olmasına rağmen firmalar deprem öncesi üretim kapasitelerine ulaşamamıştır (Grafik 4.3).

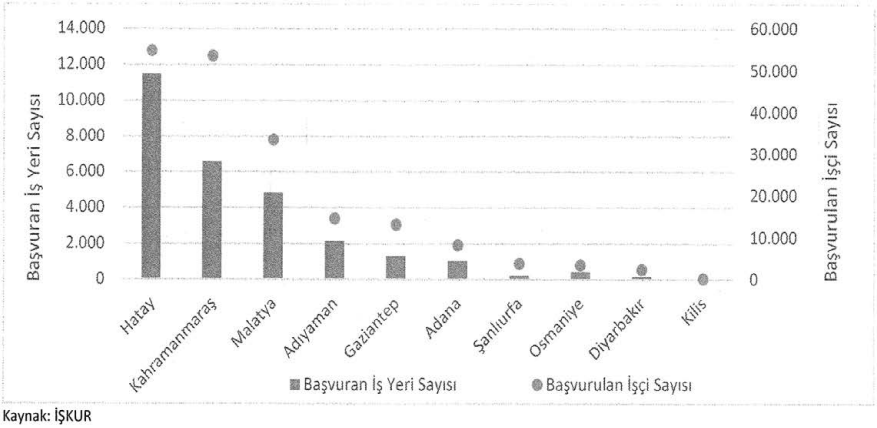
Grafik 4.3 Sanayi Elektrik Tüketimi (MWh)

Kaynak: TEDAŞ

Diğer yandan, afet sonrası iş yerlerinin toparlanma sürecine destek olmak ve iş kayıplarını engellemek amacıyla Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) tarafından kısa çalışma ödeneği uygulaması başlatılmıştır. Söz konusu uygulama, çalışma sürelerinin geçici olarak azaltılması veya durdurulması halinde sigortalılara çalışamadıkları dönem için gelir desteği sağlanmasını içermektedir. Bu uygulama için yapılan başvurular da üretim ve ticaretteki aksaklıkları yansıtmaktadır.

Grafik 4.4 Kısa Çalışma Ödeneği Başvuruları

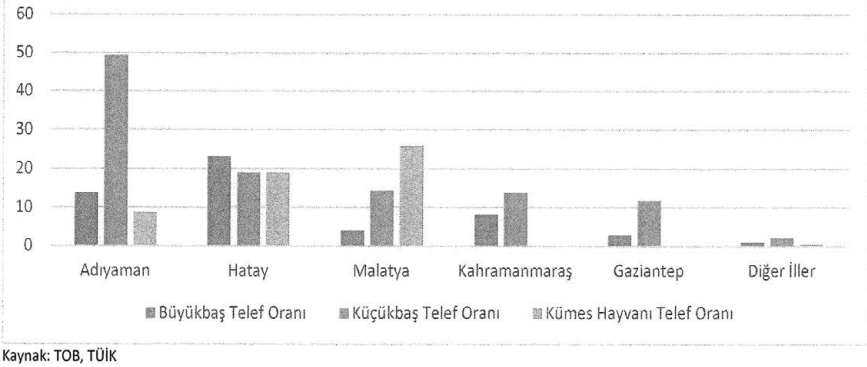

Kaynak: İŞKUR

Depremlerin meydana geldiği tarihten 2023 Nisan ayı başına kadar İŞKUR verilerine göre deprem bölgesinden toplam 28.058 iş yeri ile 187.084 işçi kısa çalışma ödeneğine başvurmuş olup en fazla başvuru Hatay (11.464 iş yeri ve 54.749 işçi), Kahramanmaraş (6.551 iş yeri ve 53.552 işçi) ile Malatya (4.813 iş yeri ve 33.402 işçi) illerinden olmuştur (Grafik 4.4).

4.2.4. Hayvancılık

Strateji ve Bütçe Başkanlığının raporuna göre hayvan ölümleri nedeniyle yetiştiricilerin 602,5 milyon TL kayba uğradığı tahmin edilmektedir. İllerin afet öncesi durumlarına göre telef olan hayvan varlıkları değerlendirildiğinde küçükbaşta Adıyaman, büyükbaşta Hatay, kanatlı hayvanda da Malatya'nın kaybının yüksek olduğu görülmektedir (Grafik 4.5). Ayrıca, deprem bölgesinde bulunan 233.230 ağıl ve 19.624 ahırın yıkılmış olması da hayvancılık sektörüne büyük zarar vermiştir. Bölgede bulunan yaklaşık 1,6 milyon arı kovanından 5.756'sının zarar gördüğü, bunların yeniden temin edilmesinin maliyetinin 8,6 milyon TL olduğu tahmin edilmektedir. Depolama tesislerinde, gıda kontrol laboratuvarlarında, balıkçı barınaklarında, sulama tesislerinde ve diğer hasarlarla birlikte tarım ve hayvancılık sektöründe toplam hasar tutarı 24,2 milyar TL olmaktadır.

Grafik 4.5 Telef Olan Hayvan Sayısının Toplam Hayvan Sayısına Oranı (Büyükbaş, Küçükbaş, Kümes Hayvanı; Binde)

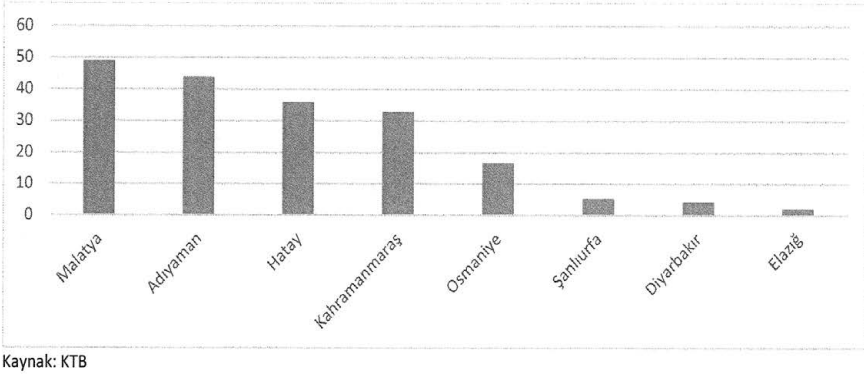

Kaynak: TOB, TÜİK

4.2.5. Kültür-Turizm

Deprem bölgesinde kültür mirası kategorisindeki 8.444 eserden 2.863'ünün hasar incelemesi yapılmış olup bunlardan 169'unun yıkıldığı, 535'inin ağır hasarlı, 390'ının orta hasarlı, 721'inin az hasarlı ve 1.048'inin hasarsız olduğu belirlenmiştir. Hatay, Elbistan, Adıyaman ve Malatya müzelerinde kısmi hasar meydana gelmiştir. Hatay Arkeoloji Müzesi, Şanlıurfa Edessa Arkeoloji ve Haleplibahçe Mozaik Müzesi ile Gaziantep Zeugma Müzesi gibi önemli eserlerin yer aldığı müzelerde önemli bir hasar bulunmamaktadır. Bölgedeki müze müdürlüklerinde yapılan ilk hasar tespit çalışmalarında toplam 90 eserin hasar gördüğü belirlenmiştir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023).

Turizm altyapısı için önemli bir yere sahip olan konaklama tesislerinin hasar durumuna bakıldığında ise bölgede 890 konaklama tesisinde inceleme yapılmış olup Malatya, Adıyaman, Hatay ve Kahramanmaraş'ta incelenen tesislerin yüzde 30'undan fazlasının yıkık, ağır hasarlı ve orta hasarlı olduğu Grafik 4.6'da görülmektedir.

Grafik 4.6 Yıkılan, Ağır ve Orta Hasarlı Konaklama Tesislerinin İncelenen Konaklama Tesislerine Oranı (Yüzde)

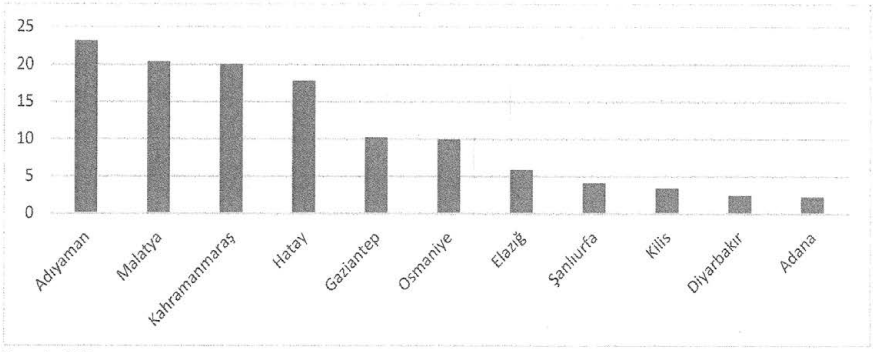

Kaynak: KTB

4.2.6. Eğitim

Milli Eğitim Bakanlığının (MEB) deprem bölgesindeki yaptığı çalışmaya göre MEB'e bağlı eğitim tesislerindeki hasarın giderilip bu okulların/kurumların yeniden hizmete açılabilmesi için 39,69 milyar TL'ye, üniversitelere bağlı hizmet binalarının yeniden yapım ve güçlendirme işlerinin gerçekleştirilerek kullanılabilir hale getirilebilmesi için 9,8 milyar TL'ye ve yurt binalarının yeniden yapım ve güçlendirme işlerinin gerçekleştirilebilmesi için 1,5 milyar TL'ye ihtiyaç duyulmaktadır (Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). MEB'den alınan verilere göre 11 ilde 1.655 adet yıkık, acil yıktırılacak, ağır ve orta hasarlı eğitim tesisi bulunmakta olup bu tesislerin illerdeki toplam eğitim tesisleri oranına bakıldığında Adıyaman, Malatya, Kahramanmaraş ve Hatay'da bu oranın yüzde 15'in üzerinde olduğu görülmektedir (Grafik 4.7).

Grafik 4.7 Yıkık, Acil Yıktırılacak, Ağır ve Orta Hasarlı Eğitim Tesislerinin Tüm Eğitim Tesislerine Oranı (Yüzde)

Kaynak: MEB

4.2.7. Sağlık

Strateji ve Bütçe Başkanlığının hazırladığı Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu'na göre deprem bölgesinde Sağlık Bakanlığına ait 27, üniversitelere ait 6 ve özel sektöre ait 9 olmak üzere toplam 42 hastane binası ağır ve orta hasarlı durumdadır. Az hasarlı hastane binalarının sayısı ise Sağlık Bakanlığında 75, üniversitelerde 12 ve özel sektörde 7 olmak üzere toplam 94'tür. Sağlık Bakanlığı hastanelerinin onarım ve yeniden yapımı için 45,3 milyar TL, cihaz ve tefriş ihtiyacı için de 13 milyar TL olmak üzere sağlık sektöründe yaklaşık 58,3 milyar TL maliyet oluşmuştur. İlk tespitlere göre birinci basamak sağlık tesislerindeki hasar tutarının 14 milyar TL olduğu tahmin edilmektedir. Özel hastaneler için bu maliyet 6,9 milyar TL ve üniversite hastaneleri için 1,7 milyar TL olarak tespit edilmiştir. Bu kapsamda sağlık sektörü genelinde oluşan toplam hasar 80,9 milyar TL'dir.

4.2.8. Altyapı

Deprem bölgesinde elektrik, doğal gaz, akaryakıt, ulaşım ve iletişim altyapılarında meydana gelen hasarlara ait değerlendirmeler Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile ilgili kurumlardan alınan verilerin derlenmesiyle oluşturulmuştur.

Deprem sonrası yapılan ön çalışmalar neticesinde afet bölgesi ilan edilen 11 ilde Türkiye Elektrik İletim A.Ş.'ye (TEİAŞ) ait elektrik iletim tesislerinde toplam 717 milyon TL, özel sektöre ait elektrik dağıtım tesislerinde ise toplam 7.867 milyon TL hasarın ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Nisan 2023 itibarıyla TEİAŞ'tan alınan bilgilere göre deprem nedeniyle Adıyaman'ın 2 mahallesi ve 1 ilçesinde; Gaziantep'in 1 mahallesinde; Hatay'ın 9 mahallesinde; Kahramanmaraş'ın 6 mahallesinde ve Osmaniye'nin 4 mahallesinde elektrik altyapısı hasar görmüştür. Elektrik altyapısında meydana gelen bu hasarlar giderilmiş olup tüm yerleşimlere elektrik sağlanabilmektedir.

Boru Hatları ile Petrol Taşıma A.Ş. (BOTAŞ) ve bölgede faaliyet gösteren ilgili dağıtım şirketlerinin hasar tespit çalışmaları neticesinde doğal gaz iletim hatları ve tesislerinde toplam 180,5 milyon TL, doğal gaz dağıtım hatlarında toplam 646,4 milyon TL hasar meydana geldiği tahmin edilmektedir. Bölgedeki ham petrol boru hatlarında ise küçük ölçekli hasarlar tespit edilmiştir. Enerji Piyasası Düzenleme Kurumundan (EPDK) alınan verilere göre Nisan 2023 itibarıyla Hatay'da Antakya ve Defne ilçelerine; Osmaniye'de merkez ilçeye; Malatya'da Battalgazi, Yeşilyurt ve Doğanşehir ilçelerine; Gaziantep'te Nurdağı ve İslâhiye ilçelerine ve Kahramanmaraş'ta Pazarcık, Dulkadiroğlu, Onikişubat ve Türkoğlu ilçelerine doğal gaz kısmi olarak sağlanabilmektedir.

Elektrik Üretim A.Ş.'ye (EÜAŞ) ait elektrik üretim tesislerinde santrallere ait bazı bina, trafo ve şalt sahalarında hasar meydana gelmiş olup hasarın tahmini büyüklüğü 517,5 milyon TL seviyesindedir.

Özel sektör tarafından işletilen elektrik üretim tesislerinde ise toplam 52,5 milyon TL tutarında hasar tespit edilmiştir.

Depremlerde, bölgede bulunan bazı akaryakıt istasyonları ve depolama tesislerinde de hasarlar meydana gelmiş olup bazı istasyonlarda yer altı depoları ve bağlantı noktaları çökmüştür. Yapılan tespit çalışmaları neticesinde akaryakıt tesislerinde yaklaşık 355 milyon TL hasar meydana geldiği tahmin edilmektedir.

Yaşanan afet neticesinde Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü'ne (DSİ) ait hidroelektrik santral ve barajlarda sorun olmadığı bilinmektedir. Diğer yandan; Malatya-Sultansuyu Barajı ve Osmaniye-Bahçe Arıklıkaş Göleti ağır hasarlı olup yeniden yapılması gerekmektedir. Hatay-Reyhanlı Barajı, Kahramanmaraş-Kartalkaya Barajı, Malatya-Erkenek Göleti ve Malatya-Sürgü Barajı az hasarlı olup güçlendirme ihtiyacı bulunmaktadır.

İçme suyu isale hattı, içme suyu arıtma tesisi, su deposu, içme suyu şebekesi, kanalizasyon şebekesi, atık su arıtma tesisi ve pompa istasyonlarında hasar meydana gelmiştir. İlk aşamada tespit edildiği kadarıyla içme suyu ve kanalizasyon altyapısında oluşan hasarın toplam maliyeti yaklaşık 15,1 milyar TL olarak hesaplanmıştır.

Karayolları Genel Müdürlüğü sorumluluğundaki yol ağında ve kara yolu altyapısında başta 11 km otoyol, 71 km kara yolu ve 11,7 km tünel olmak üzere çeşitli hasarlar meydana gelmiştir. Söz konusu hasarın toplam maliyetinin yaklaşık 12,2 milyar TL olduğu tahmin edilmektedir.

Hatay Havalimanı alanında farklı oturmadan kaynaklı zemin hasarları meydana gelmiştir. Havaalanı pistinde ağır hasar oluşmuş, drenaj, elektrik ve mekanik altyapı sistemleri çalışamaz hale gelmiştir. Malatya Havalimanı terminal binasına ait bir aks düzleminde yer alan yapısal çerçevede ağır hasar meydana gelmiştir. Adıyaman ve Kahramanmaraş Havalimanlarının ise üstyapılarında hasar oluşmuştur. Devlet Hava Meydanları İşletmesinin (DHMİ) yaptığı hasar tespit çalışmasına göre havalimanlarındaki toplam hasar maliyeti 3,3 milyar TL'dir.

Adana-Hatay-Osmaniye-Gaziantep-Kahramanmaraş-Malatya arasında yük ve yolcu taşımacılığı yapılan konvansiyonel hatlar bulunmaktadır. Sivas-Çetinkaya-Malatya-Narlı-İskenderun koridoru tüm Türkiye'de yapılan yük taşımacılığı açısından kritik öneme sahiptir ve bu hat üzerinden İskenderun Limanı'na ulaşılmaktadır. Demir yolu ağının Mersin-Adana-Osmaniye-Narlı, Toprakkale-İskenderun, Fevzipaşa-Islahiye, Köprüağzı-Kahramanmaraş, Nizip-Gaziantep-Narlı, Narlı-Malatya, Çetinkaya-Malatya, Malatya-Elâzığ ve Malatya-Yolçatı-Diyarbakır kesimleri depremlerden etkilenmiştir. Depremlerden etkilenen hatlar için toplam 17,4 milyar TL'ye; yıkılan gar ve istasyon binaları ile diğer tesis binalarının yapılması ve hasarlı olanların bakım-onarımları için 3,7 milyar TL'ye ihtiyaç olduğu tahmin edilmekte olup bozulma ve deformasyon gözlenen tünel, viyadük ve köprü gibi yapılarda oluşan hasarlar için ise 1,2 milyar TL'ye ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) Taşımacılık A.Ş. Genel Müdürlüğünün envanterindeki raylı sistem araçlarında depremin meydana getirdiği hasar 19,6 milyon TL düzeyindedir. Yapımı devam eden Mersin-Adana-Osmaniye-Gaziantep Yüksek Standartlı Demiryolu Hattında meydana gelen hasarlar ise 260 milyon TL'dir.

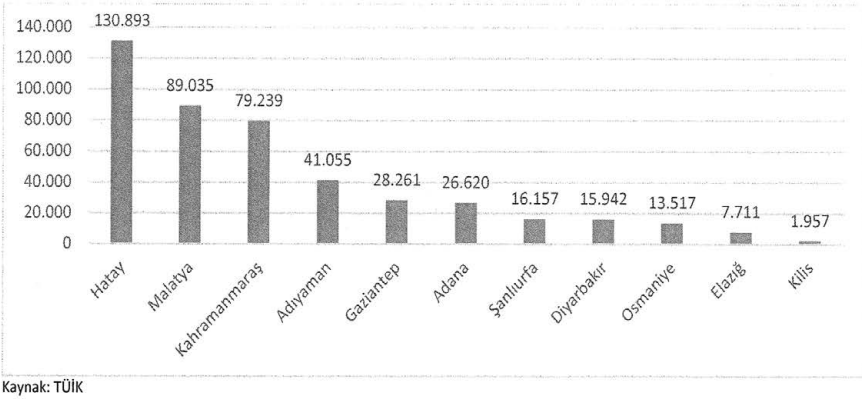
İskenderun Körfezinde özel sektör eliyle işletilen 13 liman bulunmaktadır. Bu limanlarda kuru dökme, genel kargo, konteyner, sıvı dökme, sıvı yük ve yolcu taşımaları yapılmaktadır. Özel sektör tarafından işletilen İskenderun Limanı'nda ortaya çıkan yangın sonrası 1.500'e yakın konteynerde hasar tespit edilmiş olup liman altyapısında önemli bir hasar oluşmamıştır. Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü tarafından işletilen tesislerde oluşan hasar 38 milyon TL civarındadır.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumundan (BTK) alınan bilgilere göre işletmecilerin santral noktalarında yer alan cihazlarında 439 milyon TL, şebeke altyapısında 272 milyon TL, baz istasyonlarında 1,3 milyar TL ve son kullanıcı donanımlarında 131 milyon TL olmak üzere elektronik haberleşme altyapısında toplam yaklaşık 2,1 milyar TL hasar olduğu tahmin edilmektedir. Adana'da 6, Adıyaman'da 107, Diyarbakır'da 16, Elâzığ'da 16, Gaziantep'te 42, Hatay'da 163, Kahramanmaraş'ta 149, Kilis'te 1, Malatya'da 127, Osmaniye'de 37 ve Şanlıurfa'da 27 baz istasyonu hasar görmüştür.

4.2.9. Göç

TÜİK verilerine göre deprem sonrasında yaklaşık 2,5 milyon kişinin farklı illere göç ettiği, bunların Nisan 2023 itibarıyla 450.387'sinin ikamet değişikliği yaptığı görülmektedir. En çok ikamet değişikliği 130.893 ile Hatay'dan gerçekleşmiştir (Grafik 4.8).

Grafik 4.8 Deprem Bölgesindeki İllerde İkamet Edip Farklı Bir İle Adres Beyanı Yapan Kişi Sayısı

Kaynak: TÜİK

Deprem öncesi ikamet ettiği ilden farklı bir il için adres beyanı yapan kişi sayısına göre Ankara, İstanbul, Antalya, Mersin, Konya, İzmir ve Bursa deprem nedeniyle en fazla göç alan iller olmuştur (Harita 4.1).

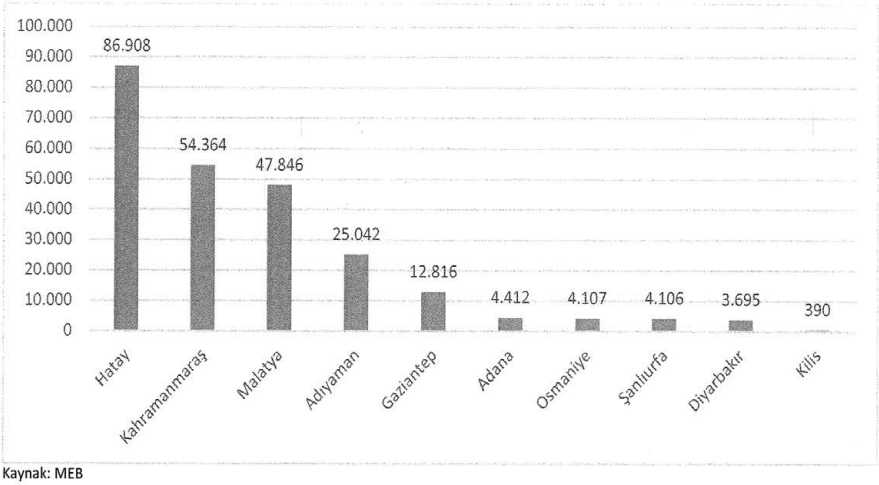
Harita 4.1 Deprem Bölgesinden İkamet Değişikliği İle Göç Alan İller

Kaynak: TÜİK

Milli Eğitim Bakanlığından Nisan 2023 itibarıyla alınan verilere göre deprem bölgesindeki illerde ilköğretim ve lise düzeyinde eğitim gören 243.686 öğrenci başka illere nakil aldırarak eğitimine devam etmektedir. Hatay (86.908 öğrenci), Kahramanmaraş (54.364 öğrenci) ve Malatya (47.846 öğrenci) en fazla öğrenci nakli veren illerdir (Grafik 4.9). Bu öğrenciler başta Ankara (32.394 öğrenci), Mersin (22.819 öğrenci), Antalya (20.698 öğrenci), İstanbul (19.074 öğrenci), Konya (13.069 öğrenci) ve İzmir (9.953 öğrenci) olmak üzere diğer illere nakil yaptırarak eğitimlerini sürdürmektedir.

Grafik 4.9 Deprem Bölgesindeki İllerden Nakil Olan Öğrenci Sayısı

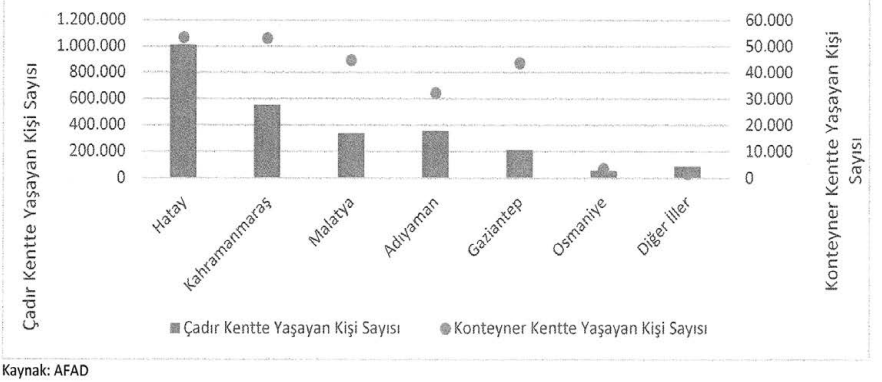

Kaynak: MEB

4.2.10. Geçici-Kalıcı Barınma

AFAD'dan (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı) alınan verilere göre Nisan 2023 itibarıyla deprem bölgesinde kurulan 222 çadır kent ve 848.695 çadırla 2.604.760 kişiye barınma hizmeti verilmiştir. Bölgede, 87.345 konteyner ile 152 konteyner kent oluşturulmuş olup konteynerlerde 231.502 kişiye barınma hizmeti verilmektedir. Çadır kent, konteyner kent ve geçici barınma alanı olarak tahsis edilen tesislerde yaşayan kişilerin il bazlı dağılımına bakıldığında Hatay (1.075.564 kişi), Kahramanmaraş (618.919 kişi), Malatya (397.859 kişi), Adıyaman (396.023 kişi), Gaziantep (257.880 kişi) ve Osmaniye'de (64.704 kişi) en fazla geçici barınma hizmeti verildiği görülmektedir (Grafik 4.10). Konteyner kentlerin kurulum çalışmaları ve çadır kentlerden konteyner kentlere geçiş süreçleri devam etmektedir.

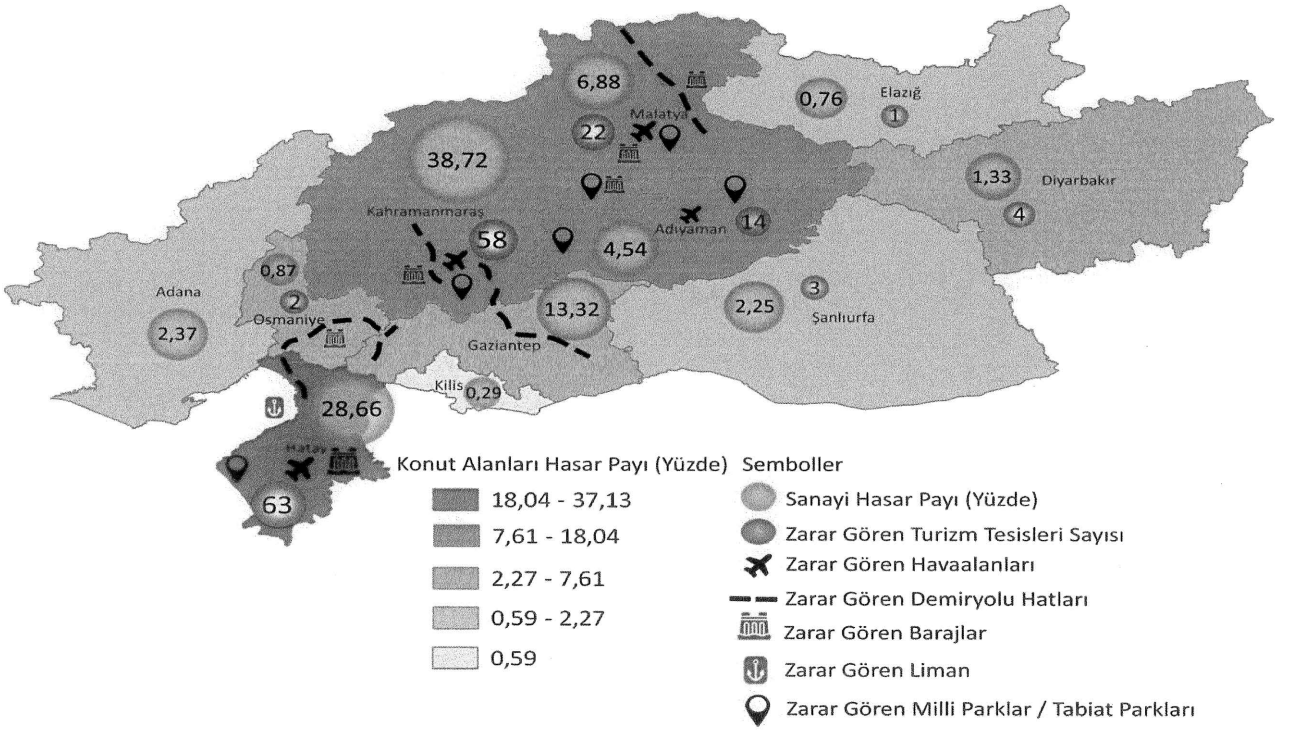
Grafik 4.10 Geçici Barınma Alanlarında Yaşayan Kişi Sayısı (Nisan, 2023)

Kaynak: AFAD

Bu bölümde farklı başlıklar altında incelenen deprem hasarları özet olarak Harita 4.2'de gösterilmektedir. Harita 4.2'den görüleceği üzere Hatay, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman tüm hasar kalemlerinde öne çıkmaktadır. Bununla birlikte Gaziantep'in Nurdağı ve İslâhiye ilçeleri gerek konut altyapısı gerekse sanayi altyapısı bakımından depremden en çok etkilenen yerleşimler arasında yer almaktadır.

Harita 4.2 Deprem Bölgesi Hasar Durumu

5. 2024-2028 BÖLGESEL GELİŞME ULUSAL STRATEJİSİ İLKELERİ, VİZYONU VE AMAÇLARI

2024-2028 BGUS bazı temel ilkeler çerçevesinde hazırlanmıştır. Bu ilkeler hem BGUS'un ana kurgusu hem de bölgesel gelişme vizyonu ve stratejilerinin belirlenmesinde esas alınmıştır. Diğer yandan, stratejilerin uygulama süreci ile alt ölçekli plan ve programlar için de söz konusu ilkeler yol gösterici olacaktır.

BGUS Temel İlkeleri

Ulusal önceliklere uyum ve tamamlayıcılık: *Mekânsal ve tematik stratejilerin belirlenmesinde ulusal plan ve stratejilerle uyum ve tamamlayıcılığa dikkat edilmesi*

Mekâna özgü olma: *Bölgesel gelişme politikalarının mekânsal ihtiyaçları ve potansiyelleri dikkate alınarak tasarlanması ve uygulanması*

Katılımcılık, iş birliği ve yönetişim: *Bölgesel gelişme hedeflerinin belirlenmesinde ve bu hedeflere ulaşılmasında paydaşların bir araya getirilmesi, ortaklık ve iş birliğinin tesis edilmesi, çok düzeyli yönetişim yapısı oluşturularak sahiplenmenin sağlanması*

Sürdürülebilirlik: *Mekânsal ve tematik stratejilerin belirlenmesinde Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın dikkate alınması*

Dayanıklılık: *Bölgelerin şoklara hazırlık ve dayanma yeteneğinin güçlendirilerek değişen koşullara uyum sağlaması ve aynı zamanda temel işlevlerini sürdürebilmesi*

Odaklılık: *Küresel ve ulusal fırsat ve tehditler çerçevesinde yerleşimlerin güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesiyle uygulama süresini de dikkate alarak stratejik önceliklerin belirlenmesi*

Kanıta dayalı karar alma: *Mümkün olan en küçük mekânsal yerleşimlere ait verilerin bilimsel yöntemler çerçevesinde analiz edilmesi ve sentezlenerek stratejilere yansıtılması*

Uygulamaya yönelik olma: *Stratejilerin hayata geçirilmesi için uygulama çerçevesinin belirlenmesi*

Yerindenlik: *Ulusal düzeyde yönlendirici stratejilerin belirlenmesi, detaylı planlama ve uygulamanın alt ölçekli planlar aracılığıyla yerinde gerçekleşmesi*

Bu temel ilkeler çerçevesinde ele alınan 2024-2028 BGUS, ulusal düzeydeki kalkınma planları ve tematik/sektörel stratejilerle uyumlu bir şekilde ilgili tüm ulusal ve yerel paydaşların iş birliğinde hazırlanmıştır. BGUS'un mekânsal ve tematik stratejilerinin belirlenmesinde kalkınmanın pek çok farklı boyutuna dair yüzlerce göstergeye ilişkin veri; güncel literatür ve bilimsel metodolojiler çerçevesinde analiz edilmiş ve yerleşimlerin küresel, ulusal ve bölgesel konumları ve potansiyelleri de dikkate alınarak stratejik öncelikler belirlenmiştir. Bölgesel gelişme stratejileri belirlenirken stratejilerin uygulamaya yönelik olması özellikle gözetilmiş, ilgili merkezi ve yerel paydaşlar tarafından başta bölge planları olmak üzere mekânsal planlar aracılığıyla yerinde hayata geçirilmesi öngörülmüştür.

2024-2028 **BGUS vizyonu**; küresel gelişmelerin getirdiği fırsat ve tehditler ile yapılan detaylı mekânsal analizler çerçevesinde, bölgelerin sahip olduğu gelişme potansiyelleri dikkate alınarak ulusal kalkınma sürecinin bölgesel gelişme politikası önceliklerine işaret edecek şekilde belirlenmiştir:

Küresel rekabette söz sahibi, refah düzeyi yüksek ve dirençli bölgeleriyle, yerel dinamiklerini kullanarak topyekûn kalkınmış bir Türkiye.

2024-2028 dönemi için belirlenen bölgesel gelişme vizyonu ***küresel entegrasyon, rekabetçilik, yakınsama ve afet sonrası ihya*** olmak üzere dört gelişme boyutunu içermektedir. Bu gelişme boyutları BGUS'un hem temel çerçevesini ortaya koymakta hem de **stratejik amaçlarını** belirlemektedir. **Bu amaçlar:**

1. Bölgelerin küresel ekonomik entegrasyonunun güçlendirilmesi

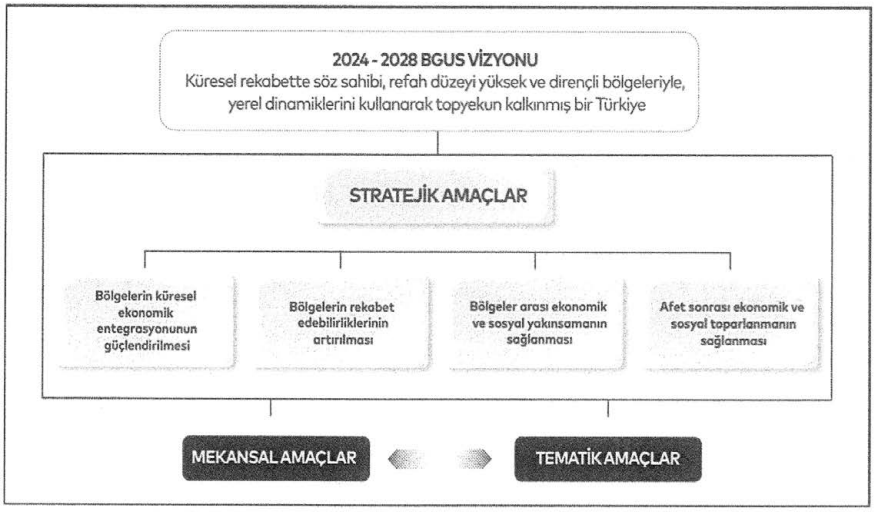
2. Bölgelerin rekabet edebilirliklerinin artırılması

3. Bölgeler arası ekonomik ve sosyal yakınsamanın sağlanması

4. Afet sonrası ekonomik ve sosyal toparlanmanın sağlanması

2024-2028 BGUS için belirlenen bu stratejik amaçlar; *yerelden ulusala, ulusaldan küresele* temel yaklaşımıyla, bir taraftan bölgelerin sahip oldukları içsel potansiyellerin tamamlayıcılık ve öğrenme odağıyla oluşturacağı sinerjiyle ülke içi gelişmişlik farklarını azaltarak diğer taraftan da küresel düzeyde söz sahibi bölgelerin sayısını artırarak Türkiye'nin ulusal kalkınma sürecini hızlandırmak ve güçlendirmek amacıyla belirlenmiştir.

Şekil 5.1 2024-2028 BGUS Vizyon ve Amaçları

BGUS'un stratejik amaçlarını gerçekleştirmek üzere iki tür hedef grubu belirlenmiştir. İlk olarak bölgelerin sosyal, ekonomik ve mekânsal özellikleri ile gelişme potansiyelleri dikkate alınarak belirlenen mekânsal tipoloji çerçevesinde her bir tipolojiye uygun mekânsal amaçlar tespit edilmiştir. Bununla birlikte; mekânsal bakış açısıyla hem tematik gelişme alanlarında politika ve uygulama etkinliğine katkı sağlayarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak hem de bölgesel gelişme politikalarıyla tematik politikalar

arasında uyum ve tamamlayıcılığı güçlendirmek üzere tematik amaçlar belirlenmiştir. 2024-2028 BGUS'un ana kurgusu Şekil 5.1'de yer almaktadır.

6. BGUS MEKÂNSAL YAKLAŞIMI

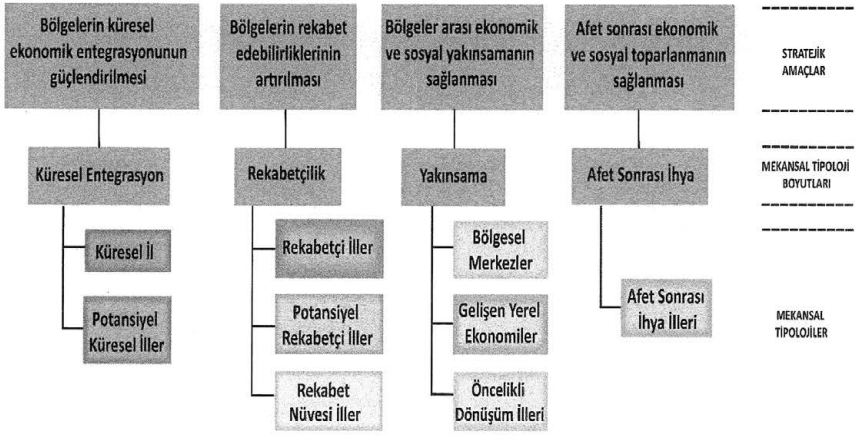
Bölgelerin sosyoekonomik özellikleri, potansiyelleri ve ihtiyaçları belirlenerek mekâna göre farklılaştırılmış politikaların geliştirilmesi bölgesel gelişme politikaları için kritik önem taşımaktadır. Bu nedenle BGUS, belirlenen stratejik amaçlar çerçevesinde mekânsal bir yaklaşım ortaya koyarak kalkınma amaçlı politikaların mekâna duyarlılığını ve tamamlayıcılığını sağlamaktadır. Bu mekânsal yaklaşım, bir taraftan ortak özellikler taşıyan bölgelere özgü politikalar geliştirilmesine imkân sağlarken diğer taraftan da tematik politika alanlarına mekânsal derinlik sağlamaktadır.

6.1. Stratejik Amaçlar ve Mekânsal Tipoloji

BGUS mekânsal yaklaşımında, bölgesel gelişme politikaları mekânsal bir tipoloji çerçevesinde ele alınmaktadır. Mekânsal tipoloji geliştirilirken BGUS'un stratejik amaçları olarak belirlenen **bölgelerin küresel ekonomik entegrasyonunun güçlendirilmesi, bölgelerin rekabet edebilirliklerinin artırılması, bölgeler arası ekonomik ve sosyal yakınsamanın sağlanması ve afet sonrası ekonomik ve sosyal toparlanmanın sağlanması** genel çerçeve olarak kabul edilmiş ve mekânsal tipoloji **küresel entegrasyon, rekabetçilik, yakınsama ve afet sonrası ihya** olmak üzere dört gelişme boyutu altında incelenmiştir.

Yerel niteliklerin mevcut veri altyapısı çerçevesinde azami seviyede dikkate alınması ve bunların hedef ve stratejilere en detaylı şekilde yansıtılabilmesi için mekânsal tipoloji il ölçeğinde yapılmıştır. Her bir stratejik amaç kapsamında YER-SİS ve SEGE çalışmaları dahil olmak üzere üretim yapısı, gelir düzeyi, ihracat, istihdam ve nüfus gibi bölgesel kalkınmada öne çıkan otuzu aşkın gösterge kullanılarak illerin tipolojileri belirlenmiştir. Dört ana boyut altında belirlenen mekânsal tipoloji ile BGUS stratejik amaçları arasındaki ilişki Şekil 6.1'de yer almaktadır.

Şekil 6.1 BGUS Temel Amaçları- Mekânsal Tipoloji İlişkisi

6.1.1. Stratejik Amaç 1: Bölgelerin Küresel Ekonomik Entegrasyonunun Güçlendirilmesi

BGUS'un vizyonu çerçevesinde belirlenmiş ilk stratejik amaç ***"bölgelerin küresel ekonomik entegrasyonunun güçlendirilmesi"***dir. Dijitalleşme ve mobilite artışı gibi uluslararası gelişmelerin ışığında ülkeler arası ekonomik ve sosyal etkileşim giderek artmakta, bu durum beraberinde hem

fırsatlar hem de riskler getirmektedir. Bu kapsamda ülkelerin artan küreselleşme sürecinin getirdiği fırsatları değerlendirebilmesi için ulusal kalkınma politikalarının yanı sıra bölgesel gelişme politikalarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'nin uluslararası ekonomik ve sosyal ilişkileri her geçen gün artmakta olsa da diğer ülkelerle ilişkilerin yoğunluğu ve bu ilişkileri artırma potansiyelleri incelendiğinde belirli illerin öne çıktığı görülmektedir. Uluslararası ticari faaliyetler, yabancı çalışan nüfus, uluslararası ulaşım, teknoloji ve bilgi yoğun faaliyetler bakımından diğer illerden ayrışan iller, küresel entegrasyon boyutunun odağında bulunan iller olarak belirlenmiştir. Küresel entegrasyon boyutunda yer alan illerin belirlenmesinde kullanılan kriterler ile bu kriterlere ait veri kaynakları Kutu 6.1'de yer almaktadır.

Aşağıdaki göstergeler üzerinden temel bileşenler analizi uygulanarak küresel ve potansiyel küresel iller belirlenmiştir.

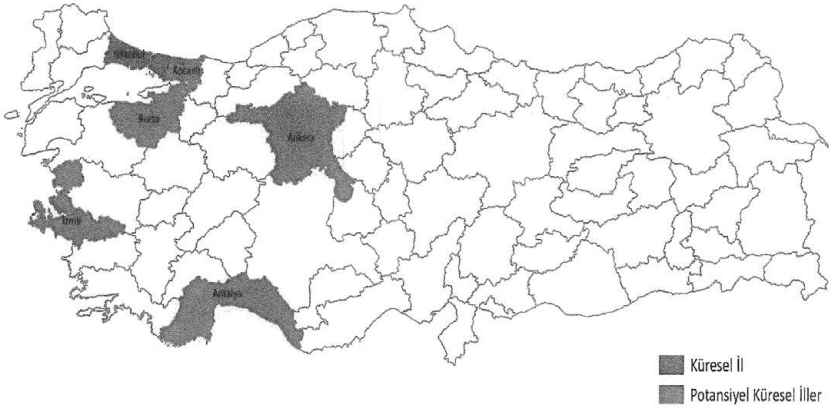
Gösterge	Yıl	Veri Kaynağı
Dış hat toplam yolcu sayısının ülke içerisindeki payı	2010-2021	TÜİK
Çalışma izinli olarak çalışan yabancı uyruklu kişilerin ülke içerisindeki payı	2011-2020	ÇSGB
İlin nüfusunun ülke içerisindeki payı	2010-2021	TÜİK
Toplam dış ticaret miktarının ülke içerisindeki payı	2010-2021	TÜİK
Finans ve sigorta faaliyetleri GSYH miktarının ülke içerisindeki payı	2010-2021	TÜİK
Toplam yabancı sermaye tutarının ülke içerisindeki payı	2010-2022	STB
Orta-yüksek teknolojili sektörlerde çalışan sayısının ülke içerisindeki payı	2010-2021	SGK
Bilgi yoğun hizmet sektöründe çalışan sayısı ülke içerisindeki payı	2010-2021	SGK
Patent tescil belgesi alanların ülke içerisindeki payı	2010-2021	Türk Patent

Kutu 6.1 Küresel Entegrasyon Boyutu Gösterge Seti

Yapılan analiz sonucuna göre diğer tüm illerden açık ara farklı konumda olan **İstanbul "küresel il"; Ankara, Antalya, Bursa, İzmir ve Kocaeli ise "potansiyel küresel iller"** olarak sınıflandırılmıştır. Küresel entegrasyon boyutu altında değerlendirilen iller Harita 6.1'de yer almaktadır.

Küresel entegrasyon boyutunda yer alan az sayıdaki ilin ülkenin batı bölgelerinde yer alan en gelişmiş iller olduğu görülmektedir. Her bakımdan ülke merkezi konumundaki İstanbul, uluslararası çalışmalarda da küresel kent olarak adlandırılmaktadır. Başkent olmanın verdiği avantaj ve güçlenen sanayisi ile Ankara, gelişmiş üretim yapıları ve geleneksel ticari merkez nitelikleriyle öne çıkan İzmir ve Bursa'nın yanı sıra İstanbul'un etkisi ile giderek güçlenen Kocaeli ve özellikle gelişmiş turizm sektörüyle Antalya da bu grupta yer almaktadır.

Harita 6.1 Küresel Entegrasyon Boyutundaki İller

Küresel entegrasyon illerinin belirlenmesinde kullanılan kriterlerden; dış hat yolcu trafiği, dış ticaret hacmi ile finans ve sigortacılık faaliyetlerinin yarıdan fazlası, tescil edilen patentlerin de yaklaşık yarısı tek başına küresel il olan İstanbul'da gerçekleşmektedir. Ülke nüfusunun yüzde 18'ini barındıran İstanbul, Türkiye'de çalışma izinli olarak çalışan yabancı uyruklu kişilerin de yaklaşık yüzde 40'ına ev sahipliği yapmaktadır. İstanbul'un bu göstergeler açısından baskınlığının yanı sıra potansiyel küresel illerin de teknoloji üretimi, yabancı sermaye tutarı ve yabancı çalışan sayısı bakımından Türkiye içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir (Tablo 6.1).

Tablo 6.1 Küresel Entegrasyon Boyutu İllerinin Gösterge Payları (Yüzde)

Gösterge	Entegrasyon İllerinin Türkiye Payı	Küresel İl İstanbul'un Türkiye Payı	Potansiyel Küresel İllerin Türkiye Payı
Dış Hat Toplam Yolcu Sayısı	91,5	59	32,6
Çalışma İzinli Olarak Çalışan Yabancı Uyruklu Kişi Sayısı	79	39,3	39,5
Toplam Dış Ticaret Miktarı	79	56	22,8
Patent Tescil Belge Sayısı	78,6	49	28,8
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	76,5	55,3	21,2
Orta-Yüksek Teknolojili Sektörlerde Çalışan Sayısı	64,6	23,1	41,4
Bilgi Yoğun Hizmet Sektöründe Çalışan Sayısı	61,7	36	25,6
Toplam Yabancı Sermaye Tutarı	46,6	9,5	37,1
Nüfus	39,1	18,4	20,7

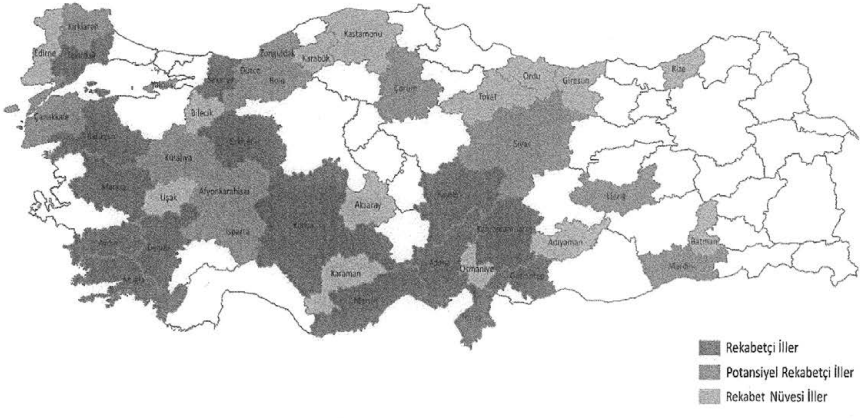
Potansiyel küresel iller içinde Ankara; tescil edilen patent sayısı, bilgi yoğun hizmet sektörlerinde çalışan sayısı ile finans ve sigorta faaliyetleri bakımından İstanbul'un ardından gelerek ön plana çıkmaktadır. Bursa; orta-yüksek teknolojili sektörlerde, Antalya; dış hat yolcu sayısı ve yabancı uyruklu çalışan kişi sayısında İstanbul'u takip etmektedir. Kocaeli toplam dış ticaret miktarında İstanbul'u takip etmekte, orta-yüksek teknolojili sektörlerde çalışan kişi sayısı bakımından da üçüncü sırada yer almaktadır. İzmir ise dış ticaret miktarı, finans ve sigorta faaliyetleri ve bilgi yoğun hizmet sektörlerinde çalışan sayısı göstergelerinde Türkiye'de üçüncü sırada yer almaktadır.

6.1.2. Stratejik Amaç 2: Bölgelerin Rekabet Edebilirliklerinin Artırılması

Bölgelerin ulusal ve uluslararası alanda rekabet edebilirliklerinin artırılması, bölgelerin kalkınma sürecinin hızlandırılması bakımından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle sahip olunan potansiyellerin etkin şekilde değerlendirilerek AR-GE ve yenilik kapasitesinin güçlendirilmesi, yüksek katma değerli üretimin artırılması ve iş ve yaşam koşullarının iyileştirilmesine odaklanan ***"bölgelerin rekabet edebilirliklerinin artırılması"*** BGUS kapsamında ikinci stratejik amaç olarak belirlenmiştir. BGUS'un bu amacına yönelik olarak mekân odaklı politikaların belirlenebilmesi için illerin ulusal ve uluslararası rekabet edebilirlikleri belirli kriterler çerçevesinde analiz edilmiştir.

Bu çerçevede; gelir düzeyi, sanayi ve hizmetler sektörü üretim düzeyi, ihracat seviyesi, teknoloji düzeyi, girişimcilik kapasitesi ve insan kaynaklarının niteliği gibi hususlar bakımından küresel entegrasyon boyutunda yer alan iller dışında öne çıkan iller "**rekabetçi iller**", aynı göstergeler bakımından bu illeri takip eden iller ise "**potansiyel rekabetçi iller**" olarak belirlenmiştir. Belirli sektörlerde orta ölçekte üretim yoğunluğu olan ve ekonomisi genel olarak sınırlı sayıda sektöre bağlı olan iller ise "**rekabet nüvesi iller**" olarak bu boyutun son kategorisini oluşturmaktadır. Rekabetçilik boyutu altında yer alan rekabetçi iller, potansiyel rekabetçi iller ve rekabet nüvesi iller Harita 6.2'de yer almaktadır.

Harita 6.2 Rekabetçilik Boyutundaki İller

Rekabetçi illerin Tekirdağ-Muğla ile Sakarya-Mersin şeklinde kuzey-güney yönlü iki koridor ve Adana-Kayseri-Gaziantep şeklinde bir küme oluşturduğu görülmektedir. Potansiyel rekabetçi illerde ise Çorum, Sivas, Elâzığ ve Mardin dışında Ankara'nın batısındaki yoğunlaşma dikkat çekmektedir. Rekabet nüvesi iller ise Doğu Anadolu Bölgesi dışında ülke genelinde görülmekte, bu illerin önemli bir bölümü ise rekabetçi illerin hinterlandında yer almaktadır.

Kutu 6.2 Rekabetçilik Boyutu Gösterge Seti

Rekabetçi ve potansiyel rekabetçi illerin belirlenmesinde sanayi, hizmetler, yenilik ve teknoloji gibi başlıklarda aynı gösterge seti kullanılmış, rekabet nüvesi iller için ise sanayi üretim ve ihracat seviyesi ile tarım ve hizmetler sektörüne ilişkin göstergeler dikkate alınmıştır. Bu kapsamda öncelikle küresel boyuttaki iller dışarıda tutularak ilk gösterge seti üzerinden temel bileşenler analizi uygulanmış ve rekabetçi iller ile potansiyel rekabetçi iller belirlenmiştir. Rekabet nüvesi illerin belirlenmesi için kalan iller arasında ayırt edicilik sağlayabilecek sanayi, tarım, hizmetler ve ihracat potansiyelinin değerlendirilmesine imkân verecek ayrı bir gösterge seti kullanılmıştır.

Rekabetçi ve Potansiyel Rekabetçi İller Göstergeleri

Gösterge	Yıl	Veri Kaynağı
GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
KGSYH	2011-2020	TÜİK
AR-GE Harcamaları Ülke Payı	2010-2019	GBS
Bin Kişi Başına Patent Tescili	2012-2021	Türk Patent
Sanayi GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
Hizmetler GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
İhracat Ülke Payı	2012-2021	TÜİK
Kişi başı İhracat	2012-2021	TÜİK
Yükseköğretim Mezunu Olanların Toplam Nüfusa Oranı	2012-2021	TÜİK
Açılan Şirketlerin Ülke Payı	2012-2021	TOBB
Yüksek ve Orta Yüksek Teknoloji Sektörleri İhracat Ülke Payı	2012-2021	TÜİK
Bilgi Yoğun Sektörlerdeki İstihdamın Ülke Payı	2019-2020	TÜİK
Yüksek ve Orta Yüksek Teknoloji Sektörlerinde Çalışan Kişi Sayısı Ülke Payı	2019-2020	TÜİK

Rekabet nüvesi İller Göstergeleri

Gösterge	Yıl	Veri Kaynağı
Sanayi GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
Sanayi GSYH İl İçi Payı	2011-2020	TÜİK
Tarım GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
Hizmetler GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
İmalat Sanayii İhracatı Ülke Payı	2013-2020	TÜİK
İmalat Sanayii İstihdam Ülke Payı	2013-2020	SGK
İmalat Sanayii İstihdam İl İçi Payı	2013-2020	SGK
İmalat Sanayii İş Yeri Ülke Payı	2013-2020	SGK
İmalat Sanayii İş Yeri İl İçi Payı	2013-2020	SGK

Tablo 6.2'de görüldüğü üzere, rekabetçi olarak sınıflandırılan 15 il, ülke toplam GSYH'si ile hizmet sektörü GSYH'sinden yaklaşık olarak yüzde 20 pay almakta; sahip oldukları eğitimli nüfus ve teknoloji üretimi potansiyeli ihracat ve kurulan şirket değerlerine de yansımaktadır. Bu illerden Manisa ve Sakarya teknoloji üretimi, Tekirdağ ve Gaziantep sanayi ağırlıklı üretim yapıları ve Eskişehir eğitimli nüfus oranıyla ön plana çıkmaktadır.

Potansiyel rekabetçi iller, rekabetçi illerin ardından gelmekle birlikte incelenen göstergeler bakımından ülke genelindeki paylarının sınırlı olduğu görülmektedir. Ancak rekabetçi iller ve küresel entegrasyon boyutundaki illere olan coğrafi yakınlıkları, bu illerdeki üretim faaliyetlerinin yayılım etkisinden faydalanmalarına imkân tanımaktadır. Sanayi ağırlıklı üretim yapısı ve öne çıkan ihracat değerleriyle Yalova bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Tablo 6.2 Rekabet Boyutundaki İllerin Gösterge Payları (Yüzde)

Gösterge (Ülke Payı)	Rekabetçi İller	Potansiyel Rekabetçi İller
GSYH	21,2	8,5
AR-GE Harcamaları	16,4	2,3
Hizmetler GSYH	18,0	7,5
İhracat	19,3	2,8
Kurulan Şirket Sayısı	18,3	6,1
Yüksek ve Orta Yüksek Teknoloji Ürün İhracatı	16,7	0,8
Bilgi Yoğun Sektörlerdeki İstihdam	18,6	8,6
Yüksek ve Orta-Yüksek Teknoloji Sektörlerde Çalışan Sayısı	27,9	4,2

Rekabet nüvesi iller olarak belirlenen 14 ilin ülke sanayi GSYH'sine katkısı toplamda yüzde 4,5; imalat sanayii GSYH'sine katkısı ise yüzde 5,7 civarında kalmaktadır. Bu gruptaki illerin il içi üretim yapıları incelendiğinde, çeşitlilik yüksek olmamakla birlikte belirli sektörlerde üretim kapasitelerine sahip oldukları görülmektedir. Örneğin; Karaman'da gıda, Bilecik'te seramik ve Uşak'ta tekstil ön plana çıkmaktadır.

Rekabet nüvesi illerde ayrıca il içi sanayi üretim payının da ortalama olarak yüzde 30'larda seyrettiği tespit edilmiştir. Potansiyel rekabetçi illerde olduğu gibi rekabet nüvesi iller de yakınlarında bulunan görece gelişmiş merkezlerin etkisiyle gelişme potansiyeline sahiptir. Harita 6.2'de görüldüğü üzere Osmaniye rekabetçi illerle, Uşak rekabetçi ve potansiyel rekabetçi illerle tamamen çevrili olup, üretim yapıları da imalat sanayii alanında gelişime uygundur.

6.1.3. Stratejik Amaç 3: Bölgeler Arası Ekonomik ve Sosyal Yakınsamanın Sağlanması

Bölgesel gelişme politikalarının en temel amaçlarından biri görece az gelişmiş bölgelere odaklanarak bu bölgelerin ülke ortalamasına yakınsamasının sağlanmasıdır. Türkiye son yıllarda gelişmişlik farklarının azaltılması açısından önemli ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen özellikle doğu-batı ekseninde halen bölgesel gelişmişlik farklarına sahiptir.

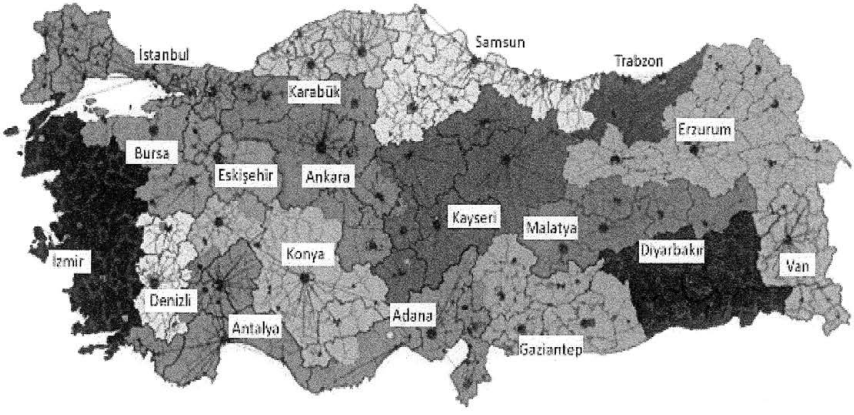
Bu çerçevede BGUS kapsamında belirlenen stratejik amaçlardan üçüncüsü ***"bölgeler arası ekonomik ve sosyal yakınsamanın sağlanması"*** olarak belirlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda nispeten geri kalmış bölgelerin sosyal ve ekonomik anlamda canlılıklarının artırılması ve bu sayede küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki bölgelerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyelerine yaklaştırılması hedeflenmektedir.

Bu stratejik amaç kapsamında mekânsal tipolojinin belirlenmesinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından yürütülen SEGE ve YER-SİS temel çerçeve olarak kullanılmıştır.

"Bölgesel merkezler", "gelişen yerel ekonomiler" ve "öncelikli dönüşüm illeri" olmak üzere üç alt kategoriden oluşan yakınsama boyutundaki illerin tespiti için öncelikle illerin sosyoekonomik gelişmişlik seviyeleri dikkate alınmıştır. Düzey 2 bölgelerinin dört gelişmişlik seviyesinde gruplandırıldığı SEGE-2017 çalışmasına göre 26 Düzey 2 Bölgesinden 12'si daha az gelişmiş olan 3 ve 4. gelişmişlik kademelerinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu amaç kapsamında öncelikle bu iki kademede yer alan iller ele alınmıştır.

Sınıflandırmada ayrıca yerleşimlerin diğer yerleşimlerle sosyoekonomik ilişkileri ve diğer yerleşimlere hizmet verme kapasiteleri de YER-SİS Araştırması sonuçlarından yararlanılarak kullanılmıştır. Buna göre SEGE 3. ve 4. gelişmişlik kademelerinde bulunmalarına rağmen ekonomik ve sosyal yönden çevrelerine hizmet verme potansiyelleri yüksek olan merkez niteliğindeki iller mevcuttur. YER-SİS kapsamında analiz edilen iller arası ilişkilere göre ülkenin gelişmiş bölgelerinde yer almamalarına rağmen Erzurum, Van ve Diyarbakır gibi illerin çevrelerindeki diğer illere dikkate değer ölçüde hizmet verdiği görülmektedir. Bu illerin çoğu aynı zamanda yine YER-SİS'te belirlenen illerin etki alanları baz alınarak tespit edilen fonksiyonel bölgeleme analizinde bölge merkezleri olarak yer almaktadır (Harita 6.3).

Harita 6.3 Fonksiyonel Bölgeler

Kaynak: yersis.gov.tr

Yakınsama amacının gerçekleştirilebilmesi için ulusal ölçekte olmasa da bölgeleri için merkez rolü taşıyan ve yayılma ekonomileriyle çevrelerindeki illerin kalkınmasını da olumlu yönde etkileyebilecek illerin tespit edilmesi ve bu bölgelerde kent ekonomilerinin gelişmesine yönelik politikaların uygulanması BGUS kapsamında benimsenen bir yaklaşımdır. Bu nedenle yakınsama boyutu altında görece yüksek nüfuslu ve çevrelerine yüksek seviyede hizmet veren bu iller tespit edilmiş ve **"Bölgesel Merkezler"** olarak nitelendirilmiştir.

Bu çerçevede, Diyarbakır, Erzurum, Malatya, Samsun, Şanlıurfa, Trabzon ve Van 2024-2028 BGUS mekânsal yaklaşımında bölgesel merkezler olarak sınıflandırılmıştır. Harita 6.3'te görüldüğü üzere bu illerden Şanlıurfa dışındakiler aynı zamanda YER-SİS'te belirlenen fonksiyonel bölge merkezleridir. YER-SİS'e göre Şanlıurfa'nın dahil olduğu fonksiyonel bölgenin merkezi Gaziantep olmakla birlikte Gaziantep rekabetçilik boyutundaki göstergelerin önemli bir bölümünde yüksek değerlere sahip olduğundan BGUS mekânsal yaklaşımında rekabetçi il olarak belirlenmiştir. Şanlıurfa ise bu fonksiyonel bölgede Gaziantep dışında, etrafına hizmet verme büyüklüğü bakımından çevresindeki diğer illerden ayrışmakta, bu nedenle bölgesel merkez kategorisinde ele alınmaktadır.

Yakınsama boyutu altında diğer mekânsal tipolojiler için ise gelir seviyesi, sosyoekonomik gelişmişlik durumu ve YER-SİS hizmet skoru göstergeleri kullanılmıştır. Bu göstergeler çerçevesinde bölgesel merkezler olarak belirlenen iller dışında kalan iller iki gruba ayrılmış, ilk grupta yer alan iller **"Gelişen Yerel Ekonomiler"**, son grupta yer alan iller ise **"Öncelikli Dönüşüm İlleri"** olarak sınıflandırılmıştır. Bu iki gruptaki iller görece az gelişmiş, ülke GSYH'sine katkıları nispeten düşük, diğer illerle sosyoekonomik ilişkileri zayıf ve ekonomik canlılığın artırılması gereken illerdir.

Kutu 6.3 Yakınsama Boyutu Gösterge Seti

Bölgesel Merkezlerin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler:

- SEGE 3 ve 4. gelişmişlik kademesinde yer alması,
- Nüfusun 750.000 ve üzeri olması,
- YER-SİS fonksiyonel bölge merkezi olması veya YER-SİS iç derece skorunun* 100 ve üzeri olması.

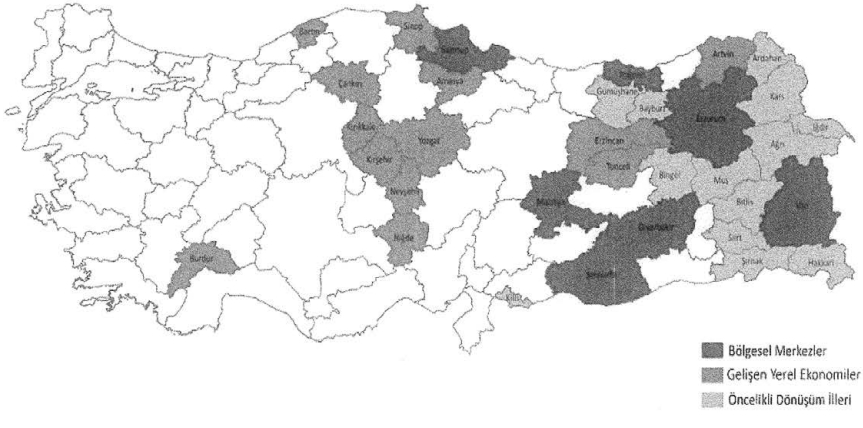
Gelişen Yerel Ekonomiler ve Öncelikli Dönüşüm İlleri Göstergeleri

Gösterge	Yıl/Dönem	Veri Kaynağı
GSYH Ülke Payı	2011-2020	TÜİK
Kişi Başına GSYH	2011-2020	TÜİK
YER-SİS İç Derece Skoru	2020	STB
SEGE 2017 Skoru	2017	STB

*İllerin eğitim, sağlık, ticaret, ulaşım, iletişim ve kargo hizmetlerinde diğer illere hizmet verme büyüklüklerini ifade etmektedir.

Harita 6.4'te görüldüğü üzere, öncelikli dönüşüm illeri ülkenin doğu kesiminde yer almakta ve bölgesel merkezlerin hinterlandında konumlanmaktadır. Gelişen yerel ekonomiler tipolojisinde yer alan illerden Erzincan, Tunceli ve Artvin yine bölgesel merkezlerin etki alanında yer alırken Sinop-Niğde aksındaki gelişen yerel ekonomi illeri rekabetçilik boyutundaki illerin arasında konumlanmıştır. Burdur ise bu tipolojide yer alan en batıdaki ildir.

Harita 6.4 Yakınsama Boyutundaki İller

Yakınsama boyutundaki iller incelendiğinde bölgesel merkezlerin hem üretim yapısı hem de sosyoekonomik gelişmişlik bakımından bu boyutun diğer illerinden ayrıştığı görülmektedir. Bu iller üretim yapıları bakımından rekabetçilik boyutundaki illerle eş değer kabul edilmekle birlikte nispeten az gelişmiş bölgelerde hizmet merkezi olma rollerinin daha ön planda olması nedeniyle bölgesel merkez olarak değerlendirilmişlerdir. Bu merkezlerden Samsun başta olmak üzere Trabzon ve Diyarbakır rekabetçi illerle Şanlıurfa, Malatya ve Erzurum ise potansiyel rekabetçi illerle eş değer özellikler taşımaktadır.

Bölgesel merkezler genel olarak değerlendirildiğinde ülke GSYH'sine katkı düzeylerinin yaklaşık olarak yüzde 5 olduğu görülmektedir. Bu illerin üretim yapıları ortalama yüzde 63 ile hizmetler sektörü ağırlıklı olmasına rağmen ülke GSYH'sine en büyük katkıyı yüzde 11,5'lik pay ile tarım sektöründe vermektedirler.

Tablo 6.3 Yakınsama Boyutundaki İllerin Gösterge Payları (Yüzde)

Gösterge	Bölgesel Merkezler	Gelişen Yerel Ekonomiler	Öncelikli Dönüşüm İlleri
GSYH Payı	5,4	3	2,2
Tarım Ulusal Payı	11,5	8,2	6,3
Sanayi Ulusal Payı	3,7	2,4	1,1
Hizmetler Ulusal Payı	5,5	2,7	2,2
İl İçi Tarım Payı Ortalaması	16,2	20,2	23,7
İl İçi Sanayi Payı Ortalaması	21	24,4	15,6
İl İçi Hizmet Payı Ortalaması	62,8	55,4	60,7

Gelişen yerel ekonomiler ve öncelikli dönüşüm illerinin ulusal GSYH'ye katkı düzeyi sırasıyla yüzde 3 ve yüzde 2,2; ulusal sanayi GSYH'sine katkı payları ise yüzde 2,4 ve yüzde 1,1 seviyesindedir. Bu illerdeki üretim faaliyetlerinde hizmetler sektörü ön planda olup yüzde 50'nin üzerinde seyretmektedir. Gelişen yerel ekonomilerde sanayi üretiminin il içi payı ortalaması yüzde 24,4 ile öncelikli dönüşüm illeri ortalamasından (yüzde 15,6) daha yüksek olmakla birlikte ülke ortalamasının altındadır. Tarımsal üretim değerleri bakımından ise öncelikli dönüşüm illerinin il içi payı ortalaması gelişen yerel ekonomilerden yüksek seyretmektedir.

6.1.4. Stratejik Amaç 4: Afet Sonrası Ekonomik ve Sosyal İyileşmenin Sağlanması

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli depremlerden etkilenen illerin ekonomik, fiziksel ve sosyal olarak yeniden toparlanması, kalkınması ve deprem öncesi ekonomik coğrafyadaki rollerinden daha ileri seviyeye erişmesine yönelik olarak BGUS kapsamında **"afet sonrası ekonomik ve sosyal iyileşmenin sağlanması"** stratejik amacı belirlenmiş ve afetten en fazla etkilenen 5 il **"Afet Sonrası İhya İlleri"** olarak ayrı bir sınıfta değerlendirilmiştir (Harita 6.5).

Afet öncesi ekonomik ve sosyal göstergeler dikkate alınarak belirlenen mekânsal tipoloji sınıflamasında söz konusu illerden Gaziantep, Hatay ve Kahramanmaraş rekabetçi il; Adıyaman rekabet nüvesi il; Malatya ise bölgesel merkez olarak belirlenmiştir.

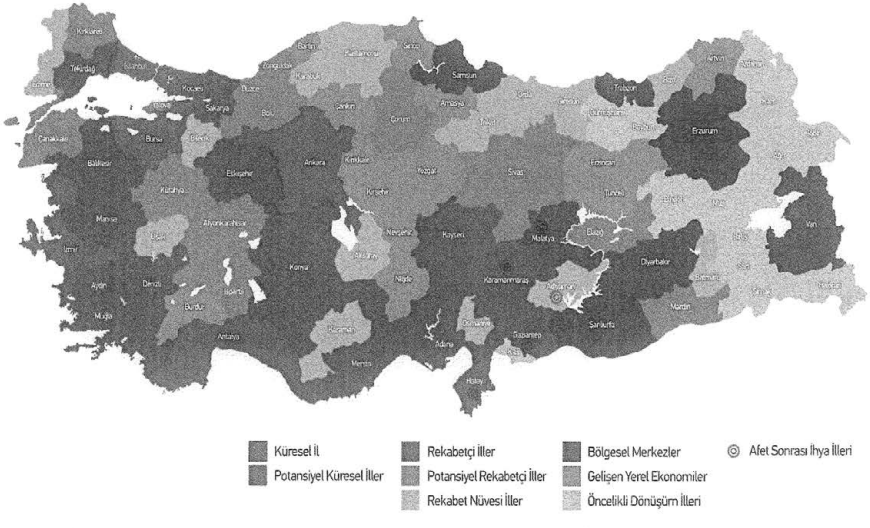
Dolayısıyla depremden etkilenen iller, birisi afet sonrası ihya illeri diğeri de deprem öncesi ekonomik ve sosyal göstergelerle belirlenen mekânsal tipolojiler olmak üzere iki tipoloji kapsamında ele alınmaktadır. Bu çerçevede, depremlerden etkilenen illerde her iki tipolojide yer alan stratejiler illerin depremlerden etkilenme düzeyine göre birlikte veya ardıl olarak uygulanacaktır.

Harita 6.5 Afet Sonrası İhya İlleri

Dört stratejik amaç kapsamında belirlenen BGUS'un mekânsal tipolojisinin genel dağılımı Harita 6.6'da yer almaktadır.

Harita 6.6 2024-2028 BGUS Mekânsal Tipolojisi

6.2. Mekânsal Gelişme

Türkiye'de bazı bölgeler sahip oldukları üretim, ihracat ve istihdam kapasitesi ve potansiyelleriyle ülke kalkınmasında lokomotif konumundadır. Buralardaki ekonomik yoğunlaşmanın çevre yerleşimleri de içine alacak şekilde genişlemesi; bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasına, ülke sathında dengeli mekânsal gelişmenin sağlanmasına ve Türkiye'nin uluslararası rekabet gücünün artırılmasına önemli düzeyde katkı sağlayacaktır.

Ülkenin sosyoekonomik anlamda en gelişmiş ve ülke milli gelirinde en çok paya sahip olan; Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Yalova ve Bursa'yı içine alan bölgenin 2035'te tamamlanması öngörülen Marmara ring otoyolu, İstanbul-Ankara hızlı tren, Halkalı-Kapıkule hızlı tren ve İzmir Bergama-Balıkesir-

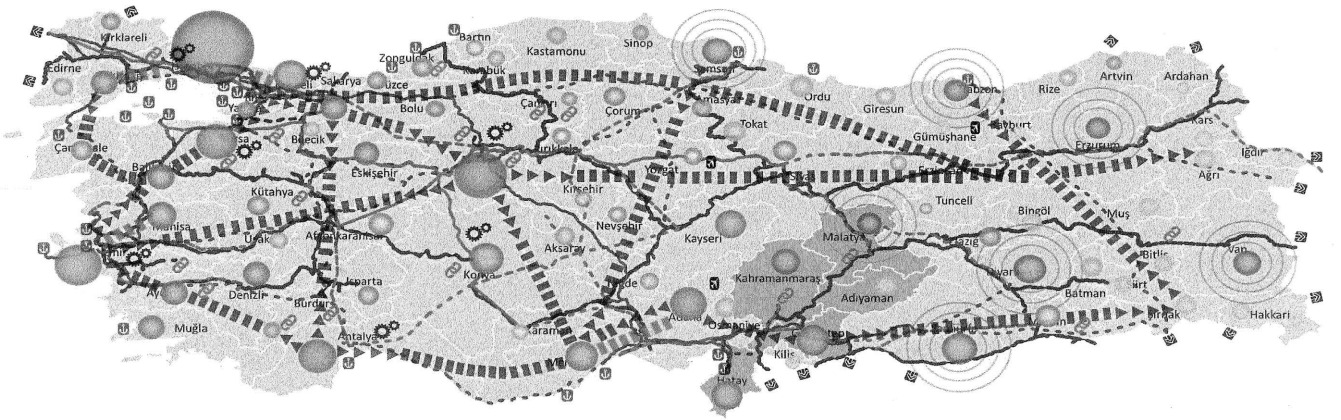
Bandırma-Bursa hızlı tren projelerinin de katkısıyla doğuda Batı Karadeniz ve Ankara yönüne, güneyde ise Çanakkale, Balıkesir, Manisa ve İzmir yönüne doğru gelişme göstereceği öngörülmektedir.

Diğer taraftan; İzmir, Manisa, Aydın, Muğla ve Denizli illerini içine alan bölge Marmara Bölgesi yanında İç Ege ve İç Anadolu yönüne gelişme potansiyeli taşımaktadır. İç Anadolu'dan İzmir'e uzanan otoyol ve hızlı tren yatırım projeleri, Çandarlı Limanı'nın yenilenebilir enerji ekipman ihracatına yönelik olarak yapılandırılması ve Çandarlı Limanı ile entegre biçimde çalışacak İzmir Temiz Enerji İhtisas Organize Sanayi Bölgesi projeleri ile Kemalpaşa Lojistik Merkezi ve İzmir limanlarındaki ilerlemeler bu gelişme aksını destekleyecektir.

Ülkenin güneyinde ise Mersin, Adana, Hatay, Osmaniye, Kahramanmaraş ve Gaziantep'in içinde bulunduğu bölge üretim seviyesi açısından dikkat çekmektedir. 2035 yılında tamamlanması öngörülen hızlı tren ve otoyol projeleri ile bu bölgenin batıda Antalya ile ilişkilerinin güçlenme, doğuda ise Şanlıurfa ve Mardin'e doğru gelişme potansiyeli bulunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu projelerin Güneydoğu Anadolu Bölgesi illerinin İskenderun Limanı ve Habur Sınır Kapısı ile bağlantısını daha da güçlendireceği öngörülmektedir.

Konya, Eskişehir ve Ankara'nın içinde bulunduğu bölge ise Marmara ve Ege Bölgesi ile ekonomik ilişkilerinin yoğunlaşması yanında Orta Anadolu'nun doğusu ve Orta Karadeniz'e doğru gelişme potansiyeli taşımaktadır. 2035'e kadar tamamlanması beklenen Samsun-Çorum-Ankara otoyolu ile Samsun-Çorum-Ankara hızlı tren ve Ankara-Sivas-Erzincan hızlı tren projeleri bu gelişme potansiyelini destekleyecek projelerdir.

Harita 6.7 2024-2028 BGUS Mekânsal Gelişme Şeması

Mekansal Tipoloji

- Küresel İl
- Potansiyel Küresel İller
- Rekabetçi İller
- Potansiyel Rekabetçi İller
- Rekabet Nüvesi İller
- Bölgesel Merkezler
- Gelişen Yerel Ekonomiler
- Öncelikli Dönüşüm İlleri
- Afet Sonrası İhya İlleri

Ulaşım

- Konvansiyonel Demiryolu
- Hızlı Tren
- Otoyollar
- Planlanan Konvansiyonel Demiryolu (2035)
- Planlanan Hızlı Tren (2035)
- Planlanan Otoyollar (2035)
- Liman
- Planlanan Havalimanları
- Sınır Kapıları

Semboller

- OSB İltisak Hattı Talepleri (≤ 5 km)
- SKDM Öncelikli İller
- Kent Bölge
- Ana Gelişme Koridorları
- Gelişme Yönü

NOT: Liman gösteriminde 2010-2022 dönemi ortalama elleçlenen yük miktarı 1 milyon ton ve üzeri limanlar dikkate alınmıştır.

Üretimin geniş bir alanda yoğunlaştığı bölgelerin çevrelerine doğru yayılması öngörüsünün yanında **doğu-batı ve kuzey-güney bağlantılarının da güçlendirilmesiyle** hem bölgelerin birbiriyle bütünleşmesi hem de kalkınmanın ülkenin tamamına yayılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bölgesel merkez niteliğindeki Trabzon ile Şırnak-Habur sınır kapısını bağlayan otoyol projesi ve Yeni Zigana Tüneli Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasındaki erişimi güçlendirecektir. Bununla birlikte bu bağlantılar başta bu hattaki yerleşimler olmak üzere Türkiye'nin uluslararası ticaretinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Kuzey-güney bağlantıları sağlama noktasında planlanan bir diğer önemli bağlantı Samsun-Mersin illeri arasındaki hem hızlı tren hem de otoyol bağlantısıdır. Bu projelerin tamamlanmasıyla Karadeniz ve Akdeniz Bölgeleri arası ulaşımın hızlanmasının yanı sıra söz konusu güzergâh üzerinde kalan yerleşimlerde üretilen ürünlerin uluslararası pazarlara erişimi anlamında önemli ilerlemeler sağlanacaktır.

Bir diğer kuzey-güney bağlantı noktası da Sakarya-Antalya arasındaki otoyol projesidir. Bu projenin tamamlanmasıyla Marmara, Ege ve Doğu Akdeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin birbirleriyle etkileşimi ve bağlantısı güçlendirilmiş olacaktır.

Diğer taraftan doğu-batı yönünde de önemli bağlantı noktaları öngörülmektedir. 2035'te tamamlanması öngörülen Sivas-Erzurum Hızlı Tren Projesi ve Erzurum'dan geçen Gerede (Bolu)-Merzifon (Amasya)-Gürbulak (Ağrı) otoyol projelerinin hayata geçirilmesi ile hem Erzurum'un bölgesel merkez niteliği güçlenecek hem de Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Orta Karadeniz, İç Anadolu ve Marmara Bölgesi ile erişimi ve ilişkileri artacaktır.

Bununla birlikte, Antalya'dan, Mersin, Adana, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin ve Şırnak'a uzanan otoyol projesinin hayata geçirilmesi ile Akdeniz Bölgesi'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile bağlantıları hızlanacaktır. Böylelikle yakınsama boyutundaki illerle rekabetçilik boyutundaki illerin ekonomik ve sosyal ilişkileri artırılacak, yakınsama boyutu illerinde üretilen ürünlerin İskenderun, Mersin ve Antalya gibi önemli limanlar aracılığıyla uluslararası pazarlara ulaşmasında önemli bir adım atılmış olacaktır.

7. MEKÂNSAL AMAÇLAR VE STRATEJİLER

BGUS'un stratejik amaçlarıyla ilişkili olarak geliştirilen küresel entegrasyon, rekabetçilik, yakınsama ve afet sonrası ihya boyutlarında yer alan her bir tipoloji için mekânsal amaçlar ortaya konulmuş, bunlara ulaşılması için stratejiler belirlenmiştir.

7.1. Küresel Entegrasyon Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri

Küresel entegrasyon boyutundaki illere yönelik belirlenen mekânsal amaçlar şu şekildedir:

- Küresel il İstanbul'un küresel merkez niteliği güçlendirilecektir.
- Potansiyel küresel illerin küresel rekabet gücü artırılacaktır.

7.1.1. Mekânsal Amaç 1: İstanbul'un Küresel Merkez Niteliğinin Güçlendirilmesi

İstanbul Türkiye'nin dünyaya açılan en önemli bağlantı noktası niteliğindedir. Özgün jeopolitik konumu, güçlü uluslararası ulaşım imkânları, birçok uluslararası kuruluşa ev sahipliği yapması, bilgi yoğun ve yüksek teknolojili üretim yapısı, yüksek dış ticaret ve yenilik kapasitesi ile hâlihazırda dünya genelinde önemli bir küresel merkez olan İstanbul'un küresel merkez niteliği güçlendirilecektir. Böylece, hem İstanbul'un ulusal kalkınmaya katkısı artırılacak hem de İstanbul'un güçlenen pozisyonunun sağlayacağı pozitif dışsallıklar yoluyla diğer illerin ekonomik ve sosyal kalkınması hızlandırılacaktır.

Bu amaçla İstanbul'un girişimcilik, teknoloji üretimi ve kreatif endüstriler alanında öncü rolünün geliştirilmesi ve afetlere dayanıklılığının artırılması odaklanılan stratejiler olacaktır.

Küresel İl Mekânsal Stratejileri

İstanbul teknoloji odaklı uluslararası bir girişimcilik ve üretim merkezi haline getirilecektir. İstanbul sahip olduğu girişimcilik ekosistemi, teknoloji ve inovasyon üretme kapasitesi, nitelikli insan kaynağı ve yüksek erişilebilirliğiyle yenilik ve teknoloji odaklı ulusal ve uluslararası girişimleri daha fazla çekme potansiyeline sahiptir. Bu potansiyeller azami ölçüde değerlendirilerek İstanbul küresel ölçekte teknoloji odaklı bir girişimcilik merkezi haline getirilecektir. İstanbul'un sahip olduğu nitelikli insan kaynağı ile güçlü AR-GE ve yenilik altyapısı dikkate alınarak üretim yapısının teknoloji odaklı üretim faaliyetlerine dönüşümü desteklenecektir. Mevcut araştırma altyapılarında etkinlik ve kapasite artışının yanında yeni araştırma altyapılarında fintek, ikiz dönüşüm teknolojileri ve afet teknolojileri gibi kritik sektörlere odaklanılacaktır. Bu çerçevede Terminal İstanbul, Kimya Teknoloji Merkezi ve Fintech Hub gibi projeler hayata geçirilecektir.

İstanbul'da kreatif endüstriler alanında üretim faaliyetleri artırılacaktır. Kreatif endüstriler kapsamında grafik, mimari ve endüstriyel tasarım gibi faaliyetler ve bu alanlardaki ortak kullanım altyapıları desteklenecektir. Sivil toplum örgütleri, girişimciler ve gençlere yönelik farkındalık çalışmaları, eğitimler ve mentörlük faaliyetleri teşvik edilecektir. İstanbul'un endüstriyel ve kültürel miras değerlerinin kreatif endüstriler alanında değerlendirilmesi sağlanacaktır.

İstanbul'un uluslararası firmalar ve nitelikli iş gücü için küresel cazibesi artırılacaktır. Uluslararası firmalar ve iş gücü açısından İstanbul'un küresel rolünü güçlendirmek amacıyla hukuk, finans, sigortacılık ve danışmanlık gibi profesyonel hizmetlerin kalitesi yükseltilecektir. Bununla birlikte, küresel merkez niteliğini güçlendirecek sektörler ve insan kaynakları için iş ve yaşam koşullarının uluslararası standartlarda sürdürülmesini sağlamak amacıyla ulaşım ve konut başta olmak üzere teknik ve sosyal altyapı güçlendirilecektir. Diğer taraftan, fuar, kongre, festival ve kültürel faaliyetler gibi uluslararası organizasyonlara yönelik altyapılar güçlendirilecek; uluslararası kuruluşlar, yatırımcılar ve nitelikli iş gücüne yönelik farkındalık ve tanıtım faaliyetleri düzenlenecektir.

İstanbul'un afetlere karşı fiziksel, ekonomik, sosyal ve kurumsal dayanıklılığı artırılacaktır. Türkiye'de nüfus, ekonomik aktivitelerin büyüklüğü, tarihi ve kültürel varlıklar dikkate alındığında afet riski açısından ilk sıralarda yer alan İstanbul'da fiziksel dayanıklılık bakımından öncelikle afet öncesi risk analizleri, risk azaltma tedbirleri ve mekânsal plan revizyonlarını içeren planlama süreci gerçekleştirilecektir. Riskli yerleşimlerde bulunan hastaneler başta olmak üzere kamu binaları, altyapı alanları, sanayi alanları ve konut alanları rezerv alanlar oluşturularak kentsel dönüşüm faaliyetleriyle yeniden yapılandırılacaktır. İstanbul'da yoğunlaşan ve riskli alanlarda bulunan sınai ve finansal faaliyetlerin afet durumunda devamlılığına yönelik dijital çözümleri de içeren müdahaleler kurgulanacaktır. Toplumsal farkındalık, afet konusunda kurumsal kapasitenin geliştirilmesi, acil durum ve müdahale senaryoları ile afet sonrası müdahale planları aracılığıyla afetlere hazırlık ve dayanıklılık kapasitesi güçlendirilecektir.

İstanbul'daki sanayi faaliyetleri afet riski açısından güvenli ve gelişme potansiyeli yüksek yerleşimlere yönlendirilecektir. Kentin taşıdığı yüksek afet riski ve artan nüfusun kentsel altyapı üzerinde oluşturduğu baskı dikkate alınarak İstanbul'daki yoğun sanayi üretiminin sektörel gereklilikler dikkate alınarak yakınsama ve rekabetçilik boyutunda yer alan ve afet açısından daha az risk taşıyan yerleşimlere yönlendirilmesi desteklenecektir.

Tekirdağ-İstanbul-Kocaeli kent bölgesinin ulusal ve uluslararası ulaşım bağlantıları güçlendirilecektir. Halkalı-Kapıkule Hızlı Tren Projesi'nin tamamlanması ile Anadolu'dan gelen yük trenlerinin Avrupa'ya hızlı bir şekilde ulaşmasının temin edilmesi ile dış ticaretin artırılmasına katkı sağlanması ve İstanbul'un Tekirdağ yönündeki etki alanıyla bağlantılarının hızlandırılması ve erişilebilirliğin artırılması mümkün olacaktır. Kınalı-Tekirdağ-Çanakkale-Savaştepe Otoyolu'nun tamamlanmasıyla Marmara Ringi Projesi hayata geçecek ve Marmara Bölgesi'nin erişilebilirliği artırılarak İstanbul'un etkisiyle gelişen kent-bölge yapısında Balıkesir, Çanakkale illerinin Marmara Bölgesi ile ulaşım bağlantıları güçlendirilecektir. Diğer taraftan, İstanbul'un ticari kaynaklı ulaşım yükü Çerkezköy Lojistik Merkezi ile Kocaeli-Tepecik Lojistik Merkezi'nin hayata geçirilmesi ile bulunduğu kent-bölgeye yayılacaktır.

7.1.2. Mekânsal Amaç 2: Potansiyel Küresel İllerin Küresel Rekabet Gücünün Artırılması

Küresel bir merkez olma hedefinde İstanbul'u takip eden Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli ve Antalya illerinden oluşan potansiyel küresel illerin küresel değer zincirinde daha üst sıralarda yer almasını sağlayacak şekilde rekabet gücünü artırmak temel hedeftir. Potansiyel küresel iller belirli sektörlerde İstanbul'un ardından dünya kentleriyle yarışabilir konumda olan illerdir. Bu özelliklerinin korunması ve güçlendirilmesi için akademi, sanayi ve kamu sektörü iş birliğinde yüksek teknoloji üretimi, katma değeri yüksek ürün üretimi ve ihracatı, lojistik imkanların geliştirilmesi ile kentlerin marka rollerinin güçlendirilmesi 2024-2028 BGUS döneminde odaklanılan stratejiler olacaktır.

Potansiyel Küresel İller Mekânsal Stratejileri

Potansiyel küresel iller yüksek teknoloji üretim ve ihracat merkezleri olarak konumlandırılacaktır. Hâlihazırda güçlü AR-GE ve yenilik kapasitesi ile Türkiye'nin önemli teknoloji merkezleri olan potansiyel küresel illerin bu rollerinin güçlendirilmesi katma değerli üretimin çevre illere yaygınlaştırılması açısından da önem taşımaktadır. Sahip oldukları uluslararası anlamda nitelikli üniversiteleri, teknoparkları, nitelikli iş gücü ve büyük sanayi tesisleri bu illerin potansiyelini artırmaktadır. Bu kapsamda; Ankara'da sağlık, bilişim, savunma sanayii ve iş ve inşaat makineleri sektörleri; İzmir'de temiz enerji ve çevre teknolojileri; Bursa ve Kocaeli'de mobilite ve teknik tekstil; elektronik, bilişim, kimya ve makine sektörleri ve Antalya'da tarım teknolojileri sektörlerinde girişimcilik faaliyetleri desteklenecek; bu sektörlerde AR-GE ve yenilik altyapısı güçlendirilecek ve illerin bu alanlarda uluslararası üretim ve hizmet üssü olması sağlanacaktır.

Katma değeri yüksek ürün ihracatı artırılacak, potansiyel küresel illerin ihracat için lojistik merkez rolleri güçlendirilecektir. Potansiyel küresel illerde AR-GE faaliyetleri ve teknoloji üretimine bağlı yüksek katma değerli ürün ihracatının yanı sıra kreatif endüstriler temelli ürünler ile hizmet ihracatı da teşvik edilecektir. Diğer illerde üretilen ürünlerin ülke içi dağıtımında ve yurt dışı transferinde coğrafi avantajları ve gelişmiş ulaşım sistemleri vasıtasıyla potansiyel küresel illerin lojistik merkez niteliği güçlendirilecektir. Çandarlı Limanı'nın yenilenebilir enerji ekipman ihracatına yönelik olarak yapılandırılması ve Çandarlı Limanı ile entegre biçimde çalışacak İzmir Temiz Enerji İhtisas Organize Sanayi Bölgesi'nin kurulması, Kemalpaşa Lojistik Merkezi'nin hayata geçirilmesi, TCDD İzmir Limanı'nın altyapı ve üstyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi, Aliağa limanları ulaşım altyapısının geliştirilmesi ve Kemalpaşa Lojistik Merkez ile bölge limanları arasında demir yolu bağlantılarının kurulmasıyla İzmir'in lojistik merkez niteliği güçlendirilecek ve bölgenin ihracat kapasitesinin artırılması sağlanacaktır. İstanbul ve İzmit'e yakın olan Köseköy Lojistik Merkezi'nin bağlantı hatlarının yapılması ve etkinliğinin artırılması ve Kocaeli-Tepecik Lojistik Merkezi'nin hayata geçirilmesi ile Kocaeli'nin lojistik merkez kimliği güçlendirilecektir. Diğer taraftan, Türkiye'nin kuzey-güney ve doğu-batı akslarının kesişiminde kalan ve önemli şehirlere direkt ulaşımı mümkün olan Ankara'nın ulaşım ve lojistik imkânlarının geliştirilmesiyle lojistik merkez potansiyeli değerlendirilecektir.

Potansiyel küresel illerin marka şehir rolleri güçlendirilecektir. Potansiyel küresel iller kentsel yaşam kalitesi bakımından önemli olanaklara sahip olsalar da uluslararası organizasyonlar, fuarlar, festivaller ve kültürel faaliyetler ile uluslararası tanınırlık bakımından bu illerin gelişme ihtiyacı bulunmaktadır. Bir yandan bu olanaklarda nitelik ve nicelik artırılacak diğer yandan marka değerlerini öne çıkaran uluslararası organizasyonlara düzenli bir şekilde katılım sağlanacak veya ev sahipliği yapılacaktır. Bu kapsamda, Ankara'nın başkent rolünün yanı sıra özellikle sağlık, savunma sanayii ve bilişim alanındaki potansiyeli ile bilim başkenti olmasına ve Kocaeli'nin ise bilişim ve yüksek teknolojili imalat sanayii sektörlerindeki potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir. Diğer taraftan; doğal, tarihi ve kültürel değerlerle birlikte Bursa'nın otomotiv, tekstil ve makine sektörleri, İzmir'in liman şehri rolü ve temiz enerji ile temiz teknolojilerdeki potansiyeli ve Antalya'nın turizmde sahip olduğu marka değerleri; kalite artışı, çeşitlenme, tanıtım ve ulusal ve uluslararası iş birlikleri ile güçlendirilecektir.

Potansiyel küresel illerin sanayi üretim merkezi rolleri rekabetçi illere yaygınlaştırılacaktır. Hâlihazırda potansiyel küresel iller belirli sektörlerde üretim, teknoloji geliştirme ve ihracat açısından merkez rolü taşımaktadır. Potansiyel küresel illerin bu sektörlerde rekabetçi illerle iş birliğinin artırılması ve tamamlayıcı sektörlerin bu illere yaygınlaştırılması, üretimde katma değer ve hizmet kalitesindeki artış ile sanayi yoğunluğunun kademeli olarak ülke geneline yayılmasında önemli bir etken olacaktır. Bu çerçevede; Ankara ile Eskişehir ve Konya'nın savunma, havacılık, raylı sistemler; İzmir ile Manisa ve Balıkesir'in gıda, temiz enerji ve turizm alanları başta olmak üzere iş birlikleri güçlendirilecektir.

Potansiyel küresel illerin birbirleriyle ve İstanbul ile ilişkileri güçlendirilecektir. Potansiyel küresel iller olan Antalya, Ankara, Bursa, Kocaeli ve İzmir'in birbirleriyle ve İstanbul ile farklı modlarda erişimi artırılarak fonksiyonel ilişkileri güçlendirilecektir. Bu çerçevede planlanan Antalya-Mersin, İzmir-Aydın-Denizli-Burdur-Antalya, Ankara-Afyonkarahisar-Antalya ve Ankara-Eskişehir-Bursa otoyol projeleri ile İzmir-Ankara, İstanbul-Ankara, İstanbul-Eskişehir-Afyonkarahisar-Antalya, Konya-Antalya ve İzmir Bergama-Balıkesir-Bandırma-Bursa hızlı tren projeleri bu amaca katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte, kıyı illeri arasında yük ve yolcu taşımacılığında deniz yolu bağlantıları güçlendirilecektir.

7.2. Rekabetçilik Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri

Rekabetçilik boyutundaki illere yönelik geliştirilen mekânsal amaçlar şu şekildedir:

- Rekabetçi illerin orta-yüksek ve yüksek teknolojili üretim ve ihracatı artırılacaktır.
- Potansiyel rekabetçi illerin üretim yapılarının teknoloji odaklı dönüşümü hızlandırılacaktır.
- Rekabet nüvesi illerde ekonomik faaliyetler çeşitlendirilecek ve katma değer yükseltilecektir.

7.2.1. Mekânsal Amaç 3: Rekabetçi İllerin Orta-Yüksek ve Yüksek Teknolojili Üretim ve İhracatının Artırılması

Anadolu'da önemli üretim merkezleri olarak nitelendirilen, girişimcilik ve yenilikçilik potansiyeli yüksek, nitelikli istihdam ve orta-yüksek teknolojili ürün üretimi konusunda belirli bir altyapısı olan, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki üretimiyle ülke kalkınmasında önemli rol oynayan bu illerin rekabet edebilirliklerinin güçlendirilmesi ile ulusal ekonomiye katkıları artırılacaktır. Böylece bu illerin hem uluslararası düzeyde rekabet seviyeleri yükseltilecek hem de konut ve sanayi alanlarının yoğunlaştığı küresel entegrasyon boyutundaki iller dışında çekim merkezleri oluşturularak daha dengeli bir yerleşim sistemi sağlanacaktır. Aynı zamanda önemli tarımsal üretim merkezleri olan bu illerde tarımda modern teknolojilerin kullanılması teşvik edilecektir.

Bu hedeflere ulaşmak üzere rekabetçi iller için orta-yüksek ve yüksek teknolojili üretim, uluslararası erişilebilirliğin güçlendirilmesi, tarımda yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması ve nitelikli iş gücünü çekecek sosyal ve teknik altyapı yatırımları odaklanılan stratejilerdir.

Rekabetçi İller Mekânsal Stratejileri

Orta-yüksek ve yüksek teknolojili üretim desteklenecektir. Rekabetçi illerin halihazırda imalat sanayiinde sahip olduğu orta-yüksek teknolojili üretim kapasitesi; orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin üretimine yönelik AR-GE, tasarım, yenilik, teknoloji odaklı girişimcilik ve markalaşma faaliyetlerinin teşvik edilmesiyle güçlendirilecektir. Bu kapsamda, Eskişehir'de hava ve uzay taşıtları ile raylı sistemler sektörü; Manisa, Gaziantep ve Kahramanmaraş'ta metal ve makine sektörleri; Adana'da kimya ve petrokimya; Konya ve Kayseri'de savunma ve havacılık; Balıkesir'de yenilenebilir enerji ve buna ilişkin tamamlayıcı sektörler; Denizli'de teknik tekstil; Sakarya'da otomotiv ve makine ekipman imalatı; Manisa'da otomotiv, savunma ve Tekirdağ'da uçak ekipmanları ve medikal malzeme imalatı sektörleri öncelikli olacaktır.

Rekabetçi illerin ulusal ve uluslararası piyasalarla ilişkisini artırmak amacıyla ulaşım bağlantıları güçlendirilecektir. Adana-Mersin kent bölgesinin Osmaniye, Hatay ve Gaziantep gibi önemli merkezlerle bütünleşme potansiyeli çerçevesinde bu yerleşimler arası sanayi ilişkileri ve lojistik bağlantılar güçlendirilecek ve bu kent-bölgenin ulusal kalkınmaya azami düzeyde katkı vermesi sağlanacaktır. Uluslararası ulaşım ve lojistik alanında, Doğu Akdeniz Ana Konteyner Limanı ve Mersin Limanı'nın genişletilmesi ile hem bölgenin hem de Türkiye'nin uluslararası alanda rekabet gücünün artırılmasına önemli düzeyde katkı sağlanmış olacaktır.

Ulusal ve uluslararası ticarette önemli bir bağlantı noktası niteliğinde olan Samsun-Mersin Otoyolu'nun tamamlanmasıyla Karadeniz ve Akdeniz Bölgeleri arasında erişilebilirlik artırılacak ve bu güzergahta yer alan yerleşimlerin Samsun ve Mersin limanlarından uluslararası pazarlara erişimi artırılacaktır.

İzmir-Aydın-Denizli Otoyolu ve Afyonkarahisar, Uşak ve Manisa illerinden geçmesi planlanan İzmir-Ankara Otoyolu ve hızlı tren projelerinin tamamlanmasıyla İç Ege ile İzmir limanlarının bağlantısı hızlanacak, çevre yerleşimlerin İzmir-Manisa kent-bölgesine bağlantısı güçlenecek ve bölge ekonomisine önemli düzeyde katkı sağlanacaktır. Diğer taraftan, Aydın-Antalya Otoyolu'nun tamamlanması ile Antalya'daki turizm hareketliliğinin bölgedeki alternatif turizm alanlarına daha fazla katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Aksaray-Konya-Antalya hızlı tren projesinin tamamlanmasıyla Ankara-Konya-Antalya bağlantıları güçlenecek, Antalya-Mersin otoyol projesinin tamamlanmasıyla da Akdeniz kıyı kesiminde erişim iyileştirilecektir. Böylece turizm, tarım ve ticarette hareketliliğin artmasıyla iller arası fonksiyonel ilişkiler güçlenecek, bununla birlikte tarım ürünlerinin lojistiği kolaylaşacaktır.

1915 Çanakkale Köprüsü ve Kınalı-Tekirdağ-Çanakkale-Savaştepe Otoyolu'nun tamamlanmasıyla hayata geçecek Marmara Ringi Projesi ile Çanakkale ve Balıkesir illerinin önemli merkezlerle bağlantısı güçlenecektir.

Nitelikli iş gücünü çekecek sosyal ve teknik altyapı yatırımları desteklenecektir. Rekabetçi illerde hedeflenen orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin üretiminin gerektirdiği nitelikli iş gücünün ihtiyaçlarını karşılayacak ulaşım, konut, sosyal ve teknik altyapı yatırımları hayata geçirilecektir.

Tarımda ön plana çıkan rekabetçi illerde tarımda yenilikçi uygulamalar yaygınlaştırılacaktır. Başta Manisa, Konya, Adana, Mersin, Hatay, Muğla ve Balıkesir illerinde tarımsal üretimde genç girişimcilik, kooperatifleşme ve araştırma altyapısı desteklenecek, kooperatiflerin üniversite ve araştırma merkezleri gibi kurumlarla iş birliği yapması teşvik edilerek dijital teknolojiler ve akıllı uygulamaların kullanımı yaygınlaştırılacak ve tarımsal üretimde katma değerli ürün üretimi artırılacaktır. Akıllı tarım uygulamaları ile verimliliği artırıcı ve maliyetleri düşürücü uygulamalara ağırlık verilecektir.

7.2.2. Mekânsal Amaç 4: Potansiyel Rekabetçi İllerin Üretim Yapılarının Teknoloji Odaklı Dönüşümünün Hızlandırılması

Potansiyel rekabetçi iller ihracat, üretim ve istihdam kapasitesi açısından temel altyapıya ve potansiyele sahip olmakla birlikte bu seviyelerini güçlendirebilmek için belirli alanlarda dönüşüme ihtiyaç duymaktadır. Bu illerin rekabet edebilirliklerinin ve ulusal kalkınmaya katkılarının artırılması temel amaçtır. Bu kapsamda; potansiyel rekabetçi illerde mevcut sektörlerde üretim hacmi ve üretimde katma değer artışının desteklenmesi, gelişme potansiyeli taşıyan orta-yüksek teknolojili sektörlerin desteklenmesi ve bu illerin çevrelerindeki daha gelişmiş illerle fonksiyonel ilişkilerinin güçlendirilmesi odaklanılan stratejiler olacaktır.

Potansiyel Rekabetçi İller Mekânsal Stratejileri

Mevcut sektörlerde üretim hacmi ve üretimde katma değer artışı sağlanacaktır. Potansiyel rekabetçi illerde teknoloji seviyesinin yükseltilmesi, üretimde katma değerin artırılması ve ürün çeşitliliğinin artırılması yoluyla imalat sanayiinde dönüşüm sağlanacaktır. Bu dönüşüm için AR-GE ve yenilik altyapısının geliştirilmesi, büyük ölçekli firmalarla KOBİ'ler arasında iş birliğini sağlayacak platformların

oluşturulması, sanayi ve teknoloji altyapısı ile üniversite-sanayi iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik altyapılar desteklenecektir. Bu çerçevede, Afyonkarahisar'da mermer sektöründe yenilikçi ürünler ile mermer atıkları mikronize öğütme faaliyetleri; Kütahya'da teknik seramik ve seramik filtre üretimi; Mardin'de dayanıklı gıda, hazır yemek ve selüloz üretimi; Kırklareli'nde süt tozu, peynir altı suyu tozu ve protein tozu ile Elazığ'da yüksek karbonlu ferrokrom ve suni mermer üretim faaliyetleri gibi ürünlerin üretimine odaklanılacaktır.

Üretimde dönüşümü sağlamaya yönelik gelişme potansiyeli taşıyan orta-yüksek teknolojili sektörler desteklenecektir. Büyüme potansiyeli gösteren sektörler yeni girişimcilerin teşvik edilmesi, iş gücü kapasitesinin, sektörel iş birliklerinin ve finansman imkânlarının artırılması ve hizmet kapasitesi ve kalitesinin geliştirilmesi yoluyla desteklenerek potansiyel rekabetçi illerin üretim kapasiteleri ve rekabet edebilirlikleri artırılacaktır. Diğer taraftan, firmaların ihtiyaç duyduğu iş gücü niteliğine yönelik ve imalat sanayiindeki dönüşümün gerektirdiği eğitimlerin sunulması için mesleki eğitim programları düzenlenecektir. Büyüme potansiyeli taşıyan sektörlere odaklı kurumsal yönetim danışmanlığı gibi tamamlayıcı unsurları da içeren destekler ile bu sektörlerde hem yeni girişimlerin kurulması hem de mevcut işletmelerin güçlendirilmesi sağlanacaktır. Büyüme potansiyeli gösteren sektörlerde maliyetlerin azaltılması, yeni girişimlerin kırılganlıklarının azaltılması ve atıl kapasitenin önüne geçilmesi amacıyla ortak kullanım merkezleri desteklenecektir. Bu çerçevede; Yalova'da kimya ve makine sanayi; Çorum'da makine ve savunma sanayi; Sivas'ta savunma sanayi ve optik ürünleri imalatı; Isparta'da sağlık ve kozmetik ürünleri imalatı; Bolu'da elektronik sanayi ve Zonguldak'ta makine ve gemi inşa sanayi öncelikli sektörler olacaktır.

Potansiyel rekabetçi illerin çevrelerindeki daha gelişmiş illerle ve komşu ülkelerle fonksiyonel ilişkileri güçlendirilecektir. Yalova'nın Kocaeli ile kimya sanayi; Sivas'ın Ankara, Konya ve Kayseri ile savunma sanayi alanlarında fonksiyonel iş birlikleri desteklenecektir. Hizmete açılan Sivas-Yozgat-Kırıkkale-Ankara hızlı tren hattı ve Afyonkarahisar-Ankara, Delice-Çorum hızlı tren bağlantılarının hayata geçirilmesi ile potansiyel rekabetçi iller olan Sivas, Çorum ve Afyonkarahisar'ın potansiyel küresel il Ankara ile bağlantıları güçlenecektir. Filyos Limanı'nın, Filyos Lojistik Merkezi'nin, demir yolu entegrasyon projesinin ve Batı Karadeniz Sahil Yolu Projesi'nin tamamlanmasıyla Batı Karadeniz Bölgesinde önemli bir ulaşım ve lojistik avantajı sağlanacak; Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Bolu ve Düzce illerinde üretilen sanayi ürünlerinin uluslararası pazarlara ulaşması kolaylaştırılarak bölgenin rekabet edebilirliğine önemli düzeyde katkı sağlanacaktır. Bunun yanında Kırklareli-Bulgaristan ticaret ve yatırım alanlarında iş birlikleri desteklenecektir.

7.2.3. Mekânsal Amaç 5: Rekabet Nüvesi İllerde Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Katma Değerin Yükseltilmesi

Belirli sektörlerde orta ölçekte üretim yoğunluğu olan ve ekonomisi genel olarak sınırlı sayıda sektöre bağlı olan bu illerde ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve teknoloji seviyesinin yükseltilmesi temel amaçtır. Bu amaca ulaşmak üzere bu illerde imalat sanayi sektörlerinde teknoloji seviyesinin yükseltilmesi, bu illerin önemli merkezlerle erişiminin güçlendirilmesi ve illerin potansiyelleri ve öncelikli alanlarına göre ekonomilerin çeşitlendirilmesi odaklanılan stratejiler olacaktır.

Rekabet Nüvesi İller Mekânsal Stratejileri

İmalat sanayiinde teknoloji seviyesi yükseltilecektir. İllerde öne çıkan sektörlerde teknoloji seviyesinin geliştirilmesine yönelik girişimler desteklenecektir. Bu çerçevede, örneğin Osmaniye ve Karabük'te demir-çelik sektöründe daha nitelikli ve yeni ürünlerin üretilmesi ile Aksaray'da otomotiv yan sanayiinde daha katma değerli ürünlerin üretimine ağırlık verilecektir. Bu amaçla, imalat sanayiinde teknoloji kullanımını artırmak üzere özel sektör ile üniversiteler arasındaki iş birliği güçlendirilecek, AR-GE ve yenilik altyapısı ile girişimcilik faaliyetleri desteklenecektir.

İllerin potansiyelleri ve öncelikli alanlarına göre ekonomileri çeşitlendirilecektir. İllerin maden varlığı, turizm ve tarımsal üretim potansiyelleri değerlendirilerek ekonomilerinin çeşitlendirilmesi teşvik

edilecektir. Maden potansiyellerinin değerlendirilmesi amacıyla Batman'da petrolden üretilen yan ürünlerin üretimi, Karaman ve Tokat illerinde mermer işleme ve Ordu'da bentonit yatırımları öncelikli olacaktır. Turizm potansiyellerinin değerlendirilmesi kapsamında Edirne'de kültür, gastronomi ve doğa turizmi; Adıyaman'da kültür turizmi; Uşak'ta termal turizm; Ordu, Giresun ve Rize'de doğa turizmi ve Aksaray'da kültür ve inanç turizmi desteklenecektir. Tarımsal üretim potansiyeli olan illerde tarım sanayi entegrasyonu güçlendirilecektir. Başta Bilecik, Karaman, Tokat, Ordu, Giresun ve Rize illerinde katma değerli gıda ürünleri imalatı yatırımları desteklenecektir. Diğer yandan, Karabük ve Kastamonu'da ağaç işleri işleme yatırımlarına ağırlık verilecektir. Edirne ilinde sınır ötesi iş birlikleri kapsamında Bulgaristan ve Yunanistan ile iş birliği programları yürütülecektir.

Rekabet nüvesi illerin önemli merkezlere erişimi artırılacaktır. Rekabet nüvesi illerin ekonomik yapıları coğrafi konumlarıyla birlikte değerlendirildiğinde; Bilecik, Uşak, Karaman, Aksaray ve Osmaniye'nin rekabetçi illerin coğrafi olarak yakınlarında yer almalarının büyük bir avantaj olduğu ve gelişme potansiyellerini hızlandıracağı görülmektedir. Aksaray-Konya, Konya-Karaman-Mersin, Konya-Antalya hızlı tren projelerinin hayata geçirilmesiyle rekabet nüvesi iller olan Aksaray ve Karaman'ın Ankara, Konya, Antalya ve Mersin'le bağlantıları güçlendirilecektir.

7.3. Yakınsama Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri

Yakınsama boyutundaki illere yönelik geliştirilen mekânsal amaçlar şu şekildedir:

- Bölgesel merkezlerin ekonomik ve sosyal yönden gelişmesiyle nispeten az gelişmiş bölgelerin kalkınması sağlanacaktır.
- Gelişen yerel ekonomi illerinde yerel potansiyellere dayalı sosyoekonomik canlılık sağlanacaktır.
- Öncelikli dönüşüm illerinin sosyoekonomik gelişmişlik açısından ülke ortalamasına yakınsaması sağlanacaktır.

7.3.1. Mekânsal Amaç 6: Bölgesel Merkezlerin Ekonomik ve Sosyal Yönden Gelişmesiyle Nispeten Az Gelişmiş Bölgelerin Kalkınmasının Sağlanması

Bölgesel merkezler ülkenin nispeten daha az gelişmiş bölgelerinde yer almaları nedeniyle çevrelerinde bulunan gelişen yerel ekonomi ve öncelikli dönüşüm illerinin gelişmesi bakımından önemli roller üstlenmektedir. Bölgesel merkezler genel olarak hizmetler ve tarım sektörü ağırlıklı ekonomik yapıya sahiptir. Bu alanda çevre illere örnek olabilecek yenilikçi uygulamalara ev sahipliği yapmaları önem arz etmektedir. Diğer yandan, ulaşım, eğitim ve iş gücü avantajlarıyla sanayi sektöründe de önemli bir potansiyele sahip olan bölgesel merkezlerin yenilikçi üretim açısından desteklenmesi ve bu merkezlerdeki üretimin çevre illere yaygınlaştırılması bölgesel kalkınma açısından önemli fırsatlar sunmaktadır.

Bölgesel merkezler temel hizmetler bakımından da çevrelerine önemli hizmetler sunmaktadır. Çevre illerden göç alan bu merkezlerde kentsel hizmetlerin etkin bir şekilde sunulması önem taşımaktadır. Bu merkezlerin eğitim, sağlık gibi sosyal altyapı, ulaşım ve teknik altyapı alanlarındaki kapasitelerinin artırılması ve tamamlayıcı hizmetlerin çevre illere yayılması, daha gelişmiş bölgelere olan göçün azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Diğer taraftan, bölgesel merkezlerin ulaşım bağlantıları bakımından da lojistik merkez olarak konumlandırılmaları hem ticari faaliyetler hem de acil durumlarda dağıtım merkezi görevi görmeleri açısından önem taşımaktadır.

Çevrelerine hizmet verme potansiyeli yüksek bölgesel merkezlerin nispeten az gelişmiş bölgelerde kalkınmayı sürükleyici rol üstlenmesi ve ulusal düzeyde dengeli mekânsal gelişmenin sağlanması temel amaçtır. Bu kapsamda; bu illerde sektörel odaklanma ve yığılma ekonomileri perspektifiyle kent ekonomilerinin güçlendirilmesi, mavi büyüme potansiyelinin değerlendirilmesi, kentsel hizmet sunma

kapasitesinin güçlendirilmesi, ulaşım ve lojistik bağlantılarıyla bölge merkezi niteliğinin güçlendirilmesi, sınır ötesi iş birlikleri ve tarımsal faaliyetlerde yenilikçi uygulamalar odaklanılan stratejiler olacaktır.

Bölgesel Merkezler Mekânsal Stratejileri

Sektörel odaklanma ve yığılma ekonomileri perspektifiyle kent ekonomileri güçlendirilecektir. Bölgesel merkezlerde sanayi ve hizmet sektörlerinde üretim yapısının geliştirilmesi ve istihdam olanaklarının artırılması amacıyla kümelenme yaklaşımı çerçevesinde sektörel odaklanma desteklenecek; girişimcilik, katma değer artışı, ölçek büyümesi ve markalaşma teşvik edilecektir. Bu kapsamda, Samsun'da medikal, savunma, makine ve otomotiv yan sanayi; Trabzon'da gemi inşa sanayii; Van'da tekstil ve giyim eşyaları, maden işleme; Erzurum'da kış sporları ürünleri ve medikal tekstil üretimi; Malatya'da tarıma dayalı sanayi ve tekstil; Şanlıurfa'da gıda, tekstil, giyim eşyaları ve deri ve ilgili ürünler ve Diyarbakır'da gıda, giyim eşyaları ve mobilya sektörleri öne çıkan sektörlerdir.

Samsun, Trabzon ve Van illerinde mavi büyüme potansiyelinin değerlendirilmesi sağlanacaktır. Balıkçılık ve su ürünleri üretimi, deniz ulaşımı, gemi inşa sektörü ve turizm açısından söz konusu illerin sahip olduğu potansiyellerin kullanımı teşvik edilecek, doğal kaynak kullanımında koruma kullanma dengesi gözetilecektir. Samsun ve Trabzon'da su ürünleri yetiştiriciliği, Trabzon'da gemi inşa sektörü, Van'da su ürünleri yetiştiriciliği ve ekoturizm, mavi tur uygulamaları hayata geçirilecektir.

Tarımsal faaliyetlerde yenilikçi, katma değeri yüksek ve çevreci uygulamaların geliştirilmesi, tarımsal yatırımların gençler için cazip hale getirilmesi sağlanacaktır. Özellikle Şanlıurfa, Diyarbakır ve Malatya illerinde tarımsal faaliyetlerin genç nüfus için de cazip hale getirilmesi, tarımda verimli uygulamalara ve katma değerli ürünlere geçilmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda, tarımsal üretimde makineleşme, teknoloji ve akıllı sistemlerin kullanımı artırılacak, dijital dönüşüm yaygınlaştırılacak, tarımsal ürünlerin tanıtım ve markalaşma çalışmalarıyla uluslararası rekabet gücünün artırılması sağlanacaktır. Hayvancılığın gelişmiş olduğu Van ve Erzurum başta olmak üzere bölgesel merkezlerde bilinçli ve yenilikçi hayvancılık uygulamalarıyla katma değer artışı sağlanacak, markalaşma faaliyetleriyle hem rekabet edebilirlik artırılacak hem de hayvancılığın gençler arasında yaygınlaşması sağlanacaktır. Bu kapsamda, yem bitkisi üretimi ve çeşitliliğinin artırılması, mera alanlarının ıslahının sağlanması, havza bazlı üretim modeli ile verimliliğin artırılmasına yönelik faaliyetler hayata geçirilecektir. Tarım ve hayvancılıkta kooperatifleşme teşvik edilecek, kooperatif ve üretici birliklerinin üretici ile tüketici arasındaki dağıtım zincirinde daha etkin yer alması sağlanacaktır.

Bölgesel merkezlerin bölgelerine kentsel hizmet sunma kapasitesi güçlendirilecek ve bu hizmetlerin yenilikçi uygulamalarla kalitesi artırılacaktır. Bölgesel merkezler hem kendi yerleşik nüfusları hem çevre iller hem de göçle gelen yabancı nüfus nedeniyle güçlü kentsel altyapıya ihtiyaç duymaktadır. Özellikle kent içi ulaşımda akıllı sistemlerin kullanılması, eğitim ve sağlık hizmetlerinde kapasite ve kalitenin artırılması önem taşımaktadır. Diğer yandan, kent içi konaklama ve yiyecek hizmetleri, bankacılık ve sigortacılık hizmetleri, kültür ve sanat faaliyetleri gibi tamamlayıcı hizmetlerin nicelik ve nitelik olarak geliştirilmesiyle bölge merkezi rolleri güçlendirilecektir.

Bölgesel merkezlerin lojistik altyapıları güçlendirilecektir. Liman kentleri olan Samsun ve Trabzon, tarihi bir ticaret kenti olan Diyarbakır, tarihi merkezler olan Van, Erzurum ve Şanlıurfa; kara, hava ve demir yolu bağlantıları ile ülkenin her yerinden ulaşılabilir, yurt dışı bağlantıların da sağlanabildiği merkezlerdir. Bu ulaşım avantajlarının güçlendirilmesi; ticari faaliyetlerin gelişmesi hem sanayi hem tarımsal üretimde tedarik zincirinin kolaylaştırılması, lojistik maliyetlerin düşürülmesi ve ihracatın geliştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu kapsamda bölgesel merkezlerde lojistik merkezler kurulacak, yurt içi ve yurt dışı hava yolu bağlantıları güçlendirilecek ve sınır kapılarının modernizasyonu sağlanacaktır.

Bölgesel merkezlerin ulaşım bağlantılarıyla bölge merkezi niteliği güçlendirilecek ve sınır ötesi iş birlikleri teşvik edilecektir. Bölgesel merkezlerin hem etki alanıyla bağlantıları hızlandırılacak hem de önemli merkezlere erişebilirliği artırılacaktır. Bu çerçevede, Gaziantep-Şanlıurfa-Mardin, Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır (Dilucu), Malatya-Elâzığ-Diyarbakır hızlı treni bağlantılarıyla ve Trabzon-Şırnak (Habur), Samsun-Mersin ve Gerede (Bolu)-Merzifon (Amasya)-Gürbulak (Ağrı) otoyol projeleriyle bölge

merkezlerinden hem etki alanlarına hem de liman, sınır kapısı ve ticaret merkezi gibi önemli merkezlere ulaşım kolaylaştırılacaktır. Bununla birlikte, Van-Şırnak kara yolunun tamamlanmasıyla hem bu iller arasında hem de Habur Sınır Kapısı ve Kapıköy Sınır Kapısı arasında kesintisiz ulaşım sağlanacaktır. Van-İran arasında ulaşım, ticaret ve yatırım alanlarında iş birlikleri teşvik edilecektir.

7.3.2. Mekânsal Amaç 7: Gelişen Yerel Ekonomi İllerinde Yerel Potansiyellere Dayalı Sosyoekonomik Canlılığın Sağlanması

Sosyoekonomik olarak nispeten az gelişmiş ve sınırlı düzeyde ekonomik faaliyetin yürütüldüğü gelişen yerel ekonomi illeri aynı zamanda görece daha az ve daha yaşlı nüfusa sahip bulunmaktadır. Gelişen yerel ekonomi illerinin kümelendiği alan Bartın ve Sinop ile Niğde arasındadır. Bununla birlikte doğuda Erzincan, Tunceli ve Artvin ile batıda Burdur gelişen yerel ekonomi illeri arasında yer almaktadır. Burdur ve Orta Anadolu'daki aksın, üretim faaliyetlerinin yoğun olduğu potansiyel küresel iller ve rekabetçi illerle çevrili olması bu illerin gelişmesi için önemli bir avantaj sunmaktadır. Erzincan ve Tunceli ise bölgesel merkezler olan Erzurum ve Malatya arasında olmanın avantajına sahiptir. Diğer yandan Artvin hem Erzurum ile komşu hem de Gürcistan ile sınıra sahiptir. Bu kapsamda, gelişmiş merkezlere coğrafi olarak yakın konumda bulunmaları gelişen yerel ekonomi illerinin üretim faaliyetlerinin gelişme yönünü de etkilemektedir.

Bu illerin gelişmesinde yeni üretim altyapısının geliştirilmesi kadar mevcut potansiyellerin ekonomiye kazandırılması da büyük önem taşımaktadır. Gelişen yerel ekonomi illeri halihazırda hizmetler ve tarım sektörü ağırlıklı üretim yapısına sahiptir. Ancak bu faaliyetler nüfusu tutmak için yeterli olmamakta hem kırdan kente ve hem de gelişen yerel ekonomilerden gelişmiş merkezlere yoğun göç verilmesine neden olmaktadır. Yoğun kırsal nüfusa sahip olan bu illerde tarım, hayvancılık ve madencilik faaliyetlerinde verimlilik ve katma değerin artırılması, doğal, tarihi ve kültürel değerlerin il ekonomisine kazandırılması ve bu illerin gelişmiş merkezlerle ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi odaklanılan stratejilerdir.

Gelişen Yerel Ekonomi İlleri Mekânsal Stratejileri

Gelişen yerel ekonomilerde yoğunlaşan tarım, hayvancılık ve madencilik faaliyetlerinde verimlilik ve katma değer artırılacaktır. İyi tarım uygulamalarıyla tarım ve hayvancılıkta verimlilik ve katma değer artırılacak, tarıma dayalı sanayinin gelişmesi teşvik edilecektir. Bu illerde özellikle tarıma dayalı ihtisas sanayi bölgesi modelleri ile modern seracılık faaliyetleri desteklenecektir. Bu kapsamda Yozgat'ta ağaç işleri ve kenevir türevi ürünlerine; Nevşehir'de kabak çekirdeği yağı üretimine; Bartın'da modern seracılık faaliyetlerine; Burdur, Kırşehir ve Niğde illerinde biyogaz üretimine; Artvin'de su ürünleri ve arıcılık ürünleri işlemeye; Çankırı ve Kırşehir'de et ürünleri işleme faaliyetlerine odaklanılacaktır. Ayrıca; Artvin, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Burdur, Erzincan, Amasya ve Yozgat'ın sahip olduğu maden kaynakları (altın, çinko, bakır, ponza taşı, kalsit, mermer, demir, kurşun ve granit vb.) imalat sanayiinde, jeotermal kaynakları ise seracılık faaliyetlerinde değerlendirilecek ve katma değerin bu illerde oluşması sağlanacaktır.

Doğal, tarihi ve kültürel değerlerin il ekonomisine katkısı artırılacaktır. Gelişen yerel ekonomi illerinin sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerler markalaşma faaliyetleriyle ön plana çıkarılacak ve turizm sektörünün bu illerin ekonomisine katkısı artırılacaktır. Yöresel ürünlerin korunması, ulusal ve uluslararası coğrafi işaret almaları teşvik edilecektir. Coğrafi işaretli ürünlerin markalaşması, ticarileşmesi ve tanıtımına yönelik faaliyetler yürütülecektir. Niğde, Kırşehir, Nevşehir ve Yozgat illerinde sağlık turizmi açısından önem taşıyan jeotermal kaynakların markalaşma faaliyetleriyle ulusal ve uluslararası tanınırlığı artırılacak; konaklama ve yeme-içme hizmetlerinde kalite artırılacaktır. Sinop ve Tunceli illerinin sahip olduğu doğal kaynaklar koruma-kullanma dengesi çerçevesinde turizme kazandırılacaktır.

Gelişen yerel ekonomilerin gelişmiş merkezlerle ulaşım bağlantıları güçlendirilecek ve erişilebilirlikleri artırılacaktır. Gelişen yerel ekonomilerde ekonomik faaliyetlerin canlandırılması ve

çeşitlendirilmesine katkı sağlamak üzere bu illerin önemli merkezlerle ulaşım bağlantıları güçlendirilecektir. Bu çerçevede, Ankara-Kırıkkale-Yozgat-Sivas-Erzincan-Erzurum, Yozgat-Kayseri ve Eskişehir-Afyonkarahisar-Burdur-Antalya ve Kayseri-Aksaray-Konya-Antalya hızlı tren hattı, Yozgat Havalimanı, Aydın-Denizli-Burdur-Antalya ve Gerede (Bolu) -Merzifon (Amasya) -Gürbulak (Ağrı) otoyol projelerinin hayata geçirilmesi ile gelişen yerel ekonomilerden gelişmiş merkezlere ve önemli noktalara ulaşım kolaylaştırılacaktır. Orta Anadolu'da yoğunlaşan gelişen yerel ekonomilerin 2035 yılında tamamlanması öngörülen otoyol ve hızlı tren hatlarının kesişiminde kalması, bu bölgelerin cazibesini ve hareketliliğini artıracaktır. Diğer taraftan, sınır illerinden olan Artvin ile Gürcistan arasında ulaşım, ticaret, yatırım ve turizm alanlarında sınır ötesi iş birlikleri geliştirilecektir.

7.3.1. Mekânsal Amaç 8: Öncelikli Dönüşüm İllerinin Sosyoekonomik Gelişmişlik Açısından Ülke Ortalamasına Yakınsamasının Sağlanması

Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin doğusunda kümelenen öncelikli dönüşüm illeri sosyoekonomik gelişmişlik açısından ülke ortalamasının altında seyreden iller olup hem sosyal hem de ekonomik anlamda alınacak tedbirlerle yapısal sorunlarının giderilmesi ve gelişmişlik seviyelerinin artırılması gerekmektedir. Kırsal ağırlıklı nüfus ve ekonomik yapıya sahip olan bu illerin üretim yapıları ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılık ile madencilik sektörlerine dayalı olup sanayi faaliyetleri, işletme sayısı ve ihracat faaliyetleri oldukça sınırlıdır. Çevrelerinde en gelişmiş merkezler bölgesel merkezler olup bu illerle ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi ve ekonomik yapılarının bölgesel merkezlerle etkileşim halinde geliştirilmesi önem taşımaktadır. Tarım, hayvancılık ve madencilik sektörlerinde ise verimlilik ve katma değer artışının sağlanması, bu sektörlere dayalı ve emek yoğun sektörlerde imalat sanayii faaliyetlerinin geliştirilmesi ve sınır illerinin potansiyellerinin kullanılması öncelikli dönüşüm illerinde gelir getirici faaliyetlerin artmasına ve ekonominin canlandırılmasına katkı sağlayacaktır.

Ekonomik yapının iyileştirilmesiyle birlikte kırsal alan başta olmak üzere öncelikli dönüşüm illerinin kamu hizmetlerine erişiminin güçlendirilmesi; göçün önlenmesi ve nitelikli iş gücü yetersizliğinin azaltılması bakımından önem taşımaktadır. Bu kapsamda, temel teknik ve sosyal altyapı eksikliklerinin ortadan kaldırılması, eğitim ve sağlık altyapısının iyileştirilerek yaşam kalitesinin artırılması ve beşerî sermayenin söz konusu illerin öncelik ve potansiyelleri doğrultusunda geliştirilmesi gerekmektedir.

Öncelikli Dönüşüm İlleri Mekânsal Stratejileri

Kırsal ekonomilerin gelişmesi sağlanacaktır. Yerel koşullara uygun yüksek verimli ve dayanıklı tarım ürünleri ve hayvan ırkları geliştirilerek tarımda verimlilik ve gelir artışı desteklenecektir. Coğrafi işaret ve organik tarım uygulamaları ile tarımda markalaşma faaliyetleri teşvik edilecektir. Bu kapsamda bu illerde süt ve süt ürünleri ile apiterapi ürünleri (bal, polen, propolis, arı sütü, arı zehiri vb.) üretimine ağırlık verilecektir.

Yer altı kaynakları işlenerek endüstriye kazandırılacaktır. Öncelikli dönüşüm illerinin yer altı kaynaklarının işlenerek endüstriye kazandırılması sağlanacak, katma değer ve ürün çeşitliliğinin artırılması desteklenecektir. Bu çerçevede, Hakkari'de çinko ve kurşun; Bitlis'te ponza, perlit ve mermer; Gümüşhane'de bazalt ve feldspat ile Şırnak'ta bazalt potansiyelleri değerlendirilecektir.

Kırsal-kentsel ekonomilerin entegrasyonu sağlanacaktır. Tarıma dayalı sanayinin desteklenmesi kapsamında Siirt'te Antep fıstığı lisanslı depoculuk; Şırnak-Silopi'de yer fıstığı depolama ve tohum işleme; Bayburt'ta tahıl ve yem bitkisi ile lisanslı depolama; Bingöl'de süt hayvancılığı çiftliği ile süt üretimi, kaba yem üretim ve tarım makineleri; Kars ve Ardahan'da et ve et ürünleri ile süt ve süt ürünleri işleme; Kilis'te zeytinyağı işleme; Iğdır ve Kars'ta meyve ve sebze işleme ve Şırnak'ta fıstık işleme faaliyetleri önceliklendirilecektir. Tekstil imalatına girdi olacak hammaddelerin geliştirilmesi teşvik edilecektir. Ağrı'da deri işleme ve deri ürünlerini dönüştürme; Iğdır'da koyun yünü işleme ve koyun yününden yalıtım malzemesi üretimi; Ağrı ve Iğdır'da yün iplik üretimi ve Kars ile Ardahan'da kaz tüyü tekstil ürünlerinin üretimi alanlarına odaklanılacaktır.

Turizm sektörünün öncelikli dönüşüm illerinde sosyoekonomik gelişmeye katkısı artırılacaktır. Yerel destinasyonlar oluşturularak yerel halkın turizm faaliyetlerine dahil edilmesi ve turizm ekonomisinden faydalanması sağlanacaktır. Kars ili kültür turizmi destinasyonu, tanıtımı ve markalaşma faaliyetleri teşvik edilecektir. Bu illerdeki tarihi ve kültürel değerler ile geleneksel olarak üretilen ürünlerin turizmdeki potansiyeli değerlendirilerek desteklenecektir. Bu kapsamda, yöresel ürünlerin (Siirt battaniyesi, şal şepik kumaşı, Ardahan Damal bebeği, Kars el halısı, Hakkâri kilimi, Bingöl balı, Gümüşhane pestili ve kömesi gibi) markalaşması, bölge merkezleri ve turizm destinasyonlarında pazarlanması sağlanacaktır.

Sınır illerinin sınır ötesi iş birliklerini geliştirmeye yönelik programlar uygulanacaktır. Öncelikli dönüşüm illeri Türkiye'nin doğu ve güneyindeki komşu ülkelerle sınırlarının önemli bir bölümüne sahiptir. Bu coğrafi konumun taşıdığı ekonomik potansiyelin değerlendirilebilmesi amacıyla bölge illerinin komşu ülkelerle ticari faaliyetleri geliştirilecek, ulaştırma altyapısı ve sınır kapıları iyileştirilecek, gümrük işlemleri kolaylaştırılacak ve sınır ötesi iş birliklerini geliştirmeye yönelik programlar uygulanacaktır. Bu kapsamda, Zengezur Koridorunun açılması ile Orta Asya ile ekonomik iş birliklerinin güçlendirilmesi, Kalkınma Yolu altyapı ve lojistik yatırımları, Iğdır Antrepo Projesi ve Habur Lojistik Merkezi yatırımları hayata geçirilecektir.

Öncelikli dönüşüm illerinin bölgesel merkezlerle ve önemli merkezlerle bağlantısı güçlendirilecektir. Öncelikli dönüşüm illerinin erişilebilirliklerinin artırılması ve önemli merkezlerle sosyoekonomik ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla ulaştırma altyapısı güçlendirilecektir. Bu çerçevede; Gümüşhane Havalimanı'nın, Gerede-Merzifon-Gürbulak, Trabzon-Şırnak, Şırnak-Mardin otoyol hattı ve Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır hızlı tren hattı projelerinin hayata geçirilmesi ile öncelikli dönüşüm illerinin gelişmiş merkezlerle bağlantısı artırılarak ticari ilişkilerin güçlendirilmesi sağlanacaktır.

Öncelikli dönüşüm illerinde kırsal ve kentsel yaşam kalitesi artırılacaktır. Kırsalda temiz içme suyu temini, kanalizasyon sistemi, arıtma sistemi, çöp toplama ve depolama sistemi ile iletişim gibi teknik altyapı faaliyetleriyle temel eğitim ve okul öncesi eğitim ile birinci basamak sağlık hizmetlerine erişim iyileştirilecektir. Özellikle anne ve çocuk sağlığı başta olmak üzere sağlık hizmetlerinde kalite ve erişim kolaylığı artırılacaktır. Kentsel alanda temel hizmet sağlayıcı kamu kurumlarının teknik ve beşerî kapasitesi artırılacak, özellikle gençlere yönelik sosyal donatılar geliştirilecektir. İl içi ulaşım bağlantıları ve imkânlarının artırılmasıyla hem kırsal hem de kentsel nüfusun kamusal hizmetlerden yararlanma imkânı artırılacaktır.

7.4. Afet Sonrası Toparlanma Boyutu Mekânsal Amaçları ve Stratejileri

BGUS kapsamında 6 Şubat tarihli Kahramanmaraş merkezli depremlerden en çok etkilenen 5 ilin ekonomik ve sosyal olarak yeniden toparlanması ve kalkınmasına ilişkin mekânsal amaç ve stratejiler belirlenmiştir.

7.4.1. Mekânsal Amaç 9: Afet Sonrası İhya İllerinde Ekonomik ve Sosyal İyileşmenin Sağlanması

Afet Sonrası İhya İlleri için BGUS kapsamında belirlenen mekânsal stratejiler ile bu illerin depremlerden etkilenme düzeylerine göre ekonomik ve sosyal iyileşme süreçlerinin hızlandırılması ve ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmişlik anlamında afet öncesinden daha iyi noktalara ulaşmaları amaçlanmaktadır. Bu kapsamda geliştirilen bölgesel gelişme stratejileri fiziksel, ekonomik, sosyal ve kurumsal iyileşme başlıklarında ele alınmaktadır. Söz konusu 5 ilin deprem öncesi sahip olduğu potansiyeller ile kültürel ve tarihsel özellikleri farklılık göstermekle birlikte, afetten etkilenme düzeyleri de ilçelere ve mahallelere göre değişiklik göstermektedir. Depremler; yıkıcı etkinin yanı sıra bölgeden başka illere göç eden vatandaşların gittikleri illerde yaşanan sosyal uyum, eğitim, konut kira artışı, mal ve hizmet fiyat artışı gibi daha birçok sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde depremlerden yoğun şekilde etkilenen yerleşimler için geliştirilen stratejiler yer almaktadır. Söz konusu stratejiler

geliştirilirken Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı koordinasyonunda oluşturulan ve afetlere karşı topyekûn hazırlık yapılmasını hedefleyen Türkiye Ulusal Risk Kalkanı Modeli ile AFAD koordinasyonunda hazırlıkları devam eden Türkiye Afet Sonrası İyileştirme Planı (TASİP) dikkate alınmış olup geliştirilen stratejilerin tamamlayıcı nitelikte olması öngörülmüştür.

Afet Sonrası İhya İlleri İçin İyileştirme Stratejileri

Fiziksel İyileşme

Mekânsal planlama faaliyetleri tamamlanacaktır. Mekânsal planlara altlık teşkil eden imar planına esas jeolojik-jeoteknik veya mikrobölgeleme etüt çalışmaları tamamlanacaktır. Yerleşimlerin yeniden imar edilmesi için hazırlanacak mekânsal planlarda mevcut sosyokültürel ve tarihi dokunun yaşatılması, afet tehlike ve risklerine karşı önlemlerin alınması, mekânsal kullanımların afet riskini göz önünde bulundurularak tasarlanması, olası risklere karşı yeşil alanların artırılması ve paydaşların plan hazırlık sürecine aktif katılımları tesis edilecektir. Ayrıca, bu illerde risk azaltma ve müdahale planları; sakınım planlaması ilkeleri, farklı yerleşim düzeylerinde afet lojistiği planlaması, afet sonrasında kullanılacak alternatif ulaşım rotaları gibi kritik hususlar gözetilerek yeniden ele alınacaktır.

Afete dayanıklı ve kapsayıcı kentsel ve kırsal yaşam alanları inşa edilecektir. Afet sonrası ihya illerinde mekânsal planların tamamlanmasının ardından, yürürlükte olan deprem mevzuatına uygun olarak dirençli ve iklim değişikliğine uyumlu konut alanları, okul, hastane, sosyal ve kültürel tesisler gibi sosyal altyapı alanları ile idari yapılar inşa edilecek, yeni yapılara ilişkin yapı denetimi süreçleri güçlendirilecek ve afete dayanıklı içme suyu, kanalizasyon, su deposu, enerji, doğal gaz, telefon ve internet altyapısı gibi teknik altyapı sistemleri, ulaşım altyapısı ve toplanma alanları oluşturulacaktır. Kırsal dokunun özgünlüğüne ve ekolojik yapısına uyumlu olacak şekilde kırsal yaşam alanları oluşturulacak ve kırsalda fiziki ve sosyal altyapı iyileştirilecektir. Kentsel ve kırsal alanların yeniden inşa sürecinde engelli bireylerin gereksinimleri dikkate alınacaktır.

Bölge, il, ilçe ve mahalle gibi farklı yerleşim düzeylerinde afet lojistiği merkezleri ve depoları inşa edilecektir. Afet sonrası müdahalede kritik önem teşkil eden, ihtiyaç duyulan malzemelerin taşınması, depolanması, dağıtımı gibi faaliyetlerin hızla gerçekleştirilmesini sağlayacak, afet riski ve nüfusa bağlı olarak farklı yerleşim düzeylerinde afet lojistik merkezlerinin kurulması sağlanacaktır.

Hasar gören kültür ve turizm alanları ve yapıları özgün dokusuna uygun şekilde yenilenerek kentsel yaşama tekrar kazandırılacaktır. Başta Hatay ve Adıyaman illerinde olmak üzere hafif, orta, ağır hasarlı veya yıkılmış tescilli yapıların veya zarar görmüş sit alanlarının özgün yapısına uygun olarak güçlendirme/restorasyon/renovasyon faaliyetleri desteklenerek kentlerin sahip olduğu tarihi ve kültürel doku tekrar oluşturulacaktır.

Çevresel İyileşme

Fiziksel iyileşme sürecinde çevre ve toplum sağlığına yönelik tedbirler geliştirilecektir. Enkaz kaldırma faaliyetlerinin çevre ve toplum sağlığına olası olumsuz etkilerini önlemek amacıyla uygun koşullarda oluşturulan enkaz döküm sahalarında enkazın çevre ve toplum sağlığına zarar vermemesi için gerekli önlemler alınacak, enkaz atıklarının ekonomiye kazandırılmasına yönelik planlamalar yapılacaktır.

Enkaz atıklarının geri dönüşümü sağlanacaktır. Toplanan atıkların akıllı ayrıştırılması ve çevre ve toplum sağlığı gözetilerek geri dönüşüm yoluyla ekonomiye kazandırılması sağlanacaktır. Bu amaçla, ilgili kurumlar arası iş birliği ile geliştirilen yöntemler hayata geçirilecektir.

Yeni çalışma ve yaşam alanları inşa edilirken sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm ilkeleri gözetilecektir. Kentsel ve kırsal yaşam alanları ile sanayi ve ticaret alanlarının yeniden inşa ve onarım süreçlerinde yapı malzemeleri seçimi, enerji altyapısı ve atık yönetimi gibi hususlarda doğal kaynak kullanım dengesi, çevrenin korunması, sürdürülebilirlik ve yeşil dönüşüm gibi hususlar öncelikli olacaktır.

Ekonomik İyileşme

Afet sonrası ihya illerinde ekonomik faaliyetler canlandırılacak ve güçlendirilecektir. Afetten etkilenen illerin afet öncesi sahip olduğu potansiyelleri, üretim yapısı, tarihsel konumları, kimlikleri ve yerel özellikleri dikkate alınarak ekonomik faaliyetlerin güçlendirilmesi veya yeniden canlandırılması sağlanacaktır. Bu amaçla; bölgesel operasyonel programlar uygulanacak, ihtiyaç duyulan altyapı yatırımları gerçekleştirilecek, afet sonrası ihya odaklı destek programları geliştirilecek ve özel sektör yatırımları teşvik edilecektir. Kırsal alanlarda dar gelirli üreticilerin ve küçük işletmelerin kooperatifleşmesi desteklenerek girdi temini ve pazarlama imkanlarının artırılması, kırsal ve kentsel ekonomilerin entegrasyonu, tarım ve sanayi sektörlerinin bütünleşmesi sağlanacaktır.

Sanayi ve ticaret alanları afetlere dirençli şekilde yeniden yapılandırılacaktır. Hasarlı ve yıkılmış sanayi alanları ile ticari alanların afet risklerine karşı dirençli hale getirilmesi sağlanacaktır. Bu çerçevede, yerinde dönüşüm mümkünse yerinde, mümkün değilse yeni planlanan alanlarda sanayi ve ticaret alanları mevzuata uygun şekilde inşa edilecektir.

Organize sanayi bölgelerinin ve sanayi sitelerinin ulaşım ve lojistik ihtiyaçları karşılanacaktır. Afet sonrası ihya illerinde faaliyet gösteren OSB ve SS'lerin faaliyetlerini canlandırmak ve artırmak için gerekli ulaşım ve lojistik ihtiyaçları belirlenerek bu ihtiyaçlar öncelikli olarak karşılanacaktır.

Sanayinin ihtiyaç duyduğu nitelikte iş gücü sağlanacaktır. Afet sonrası ihya illerinde yaşayan ancak afet sebebiyle başka illere göç eden nitelikli istihdamın bu illere yeniden dönmesi teşvik edilecektir. Bununla birlikte, afet sonrası iş gücü kaybına uğrayan firmalara uygun nitelikte iş gücünün tesis edilmesi için istihdam garantili mesleki eğitim faaliyetleri desteklenecektir.

Afet yönetimine ilişkin gerekli olan teknolojik ürünlerin yerli üretimi desteklenecektir. Afet öncesi risk azaltma, afet anında müdahale ve afet sonrası iyileştirme sürecinde kullanım potansiyeli bulunan ileri ve yerli teknolojik ürünlerin geliştirilmesine yönelik AR-GE ve girişimcilik faaliyetleri öncelikle afet sonrası ihya illerinde desteklenecektir.

Afetten zarar gören tarımsal üretim tesislerinin onarımı desteklenecek, üretimin devamlılığını sağlayacak önlemler alınacaktır. Afet sebebiyle yıkılan büyükbaş ve küçükbaş hayvan işletmeleri, besihaneler gibi hayvancılık tesisleri ve bitkisel üretim işletmeleri afetlere dirençli olarak yeniden inşa edilecektir. Hayvancılık ve bitkisel üretim işletmelerinde kullanılan makine ekipmanların onarımı veya yeniden tesisi sağlanacak, muhafaza/depolama altyapıları geliştirilecek ve sahip olunan hayvan varlığı yeniden oluşturulacaktır.

Sosyal İyileşme

Bireylerin hayat kalitesinin ve toplumsal hayata katılımlarının artırılması sağlanacaktır. Afet sonrası ihya illerinde sosyal donatılar çeşitlendirilecek, bireylerin kamu hizmetlerine erişebilirliği artırılacak, toplumsal aidiyet bilinci güçlendirilecek ve toplumsal hayata aktif katılımları sağlanacaktır.

Dezavantajlı kesimlerin afet sonrası ortaya çıkan sosyal ihtiyaçlarının karşılanması sağlanacaktır. Deprem sonucu zarar gören özel ilgi gerektiren gruplara yönelik altyapının hazır hale getirilebilmesi için yenilenen mekânsal planlara uygun şekilde kadın, genç, yaşlı ve engellilere yönelik konuk evi, bakım merkezi, rehabilitasyon merkezleri ve sosyal merkezler ile iş gücünden ayrılan kadın nüfusun üretime geri dönmesini sağlayacak sosyal altyapılar yenilenecek veya inşa edilecektir.

Kurumsal İyileşme

Afet risk ve kriz yönetimi konusunda yerel düzeydeki beşerî ve kurumsal kapasite geliştirilecektir. Afet konusunda başta belediyeler ve yerel düzeydeki kamu kurumlarının afet risk yönetimi, afete yönelik sakınım planlaması ve afetlere müdahale konusunda kapasitelerinin artırılmasına öncelik verilecektir. Bunun yanında afet konusunda toplumsal bilinci ve beceri düzeyini artıracak faaliyetler sivil toplum kuruluşları ile iş birliği içerisinde gerçekleştirilecektir.

Karar alma mekanizmalarında katılımcılık güçlendirilecektir. Planlama faaliyetleri öncelikli olmak üzere ihya illerinin ekonomik ve sosyal toparlanma sürecine yön verecek çalışmalara STK'ler, yerel idareler, akademisyenler ve kamu kurumları başta olmak üzere toplumun tüm kesimlerinin etkin katılımı sağlanacaktır.

8. TEMATİK AMAÇLAR VE STRATEJİLER

2024-2028 dönemi bölgesel gelişme politikalarının stratejik amaçlarına ulaşmak üzere ortaya konulan mekânsal amaç ve stratejilerle tamamlayıcı nitelikte tematik amaçlar ve stratejiler geliştirilmiştir. Bu kapsamda, küresel eğilimler ile ulusal öncelik ve ihtiyaçlar dikkate alınarak 2024-2028 dönemi için kentsel gelişme, kırsal kalkınma, sosyal gelişme, turizm, sanayi-lojistik, yeşil büyüme, girişimcilik, AR-GE ve yenilikçilik ile dijitalleşme temalarında tematik amaçlar ve stratejiler geliştirilmiştir. Bu amaç ve stratejilerin kapsamı bölgesel gelişme politikası ile doğrudan ilişkili alt başlıklar çerçevesinde belirlenmiştir.

8.1. KENTSEL GELİŞME

Kentsel nüfustaki artış ve beraberinde genişleyen kentsel alanlar, ortaya çıkan kent-bölgeler, kentsel yaşam kalitesi ve afet riskleri konuları 2024-2028 BGUS'ta kentsel gelişme politikalarının temelini oluşturmaktadır.

Dünya genelinde nüfusun yarısından fazlası kentsel alanlarda yaşamaktadır. 2050 yılına gelindiğinde, dünyadaki her 10 kişiden 7'sinin kentlerde yaşaması beklenmektedir. Kentsel nüfus artış hızı kentsel alanların genişlemesine yönelik talebi de artırmaktadır. Gelecek otuz yıl içinde dünya genelinde 1,2 milyon km^2 yeni kentsel yapı alanının mevcut kentsel alanlara eklenmesi öngörülmektedir (DB, 2023). Kentlerin nüfusu arttıkça ve kentsel alanlar genişledikçe; artan nüfusun ihtiyaç duyduğu temel hizmetler, altyapı ve konut hizmetlerinin karşılanması kentleşme politikalarının temel odak noktasını oluşturmuştur.

Diğer taraftan, küresel GSYH'nin yüzde 80'inden fazlası kentlerde üretilmektedir (DB, 2023). Kentler üretimin, ihracatın, ithalatın, istihdamın ve dönüşümün merkezi niteliğindedir. Bu sebeple, uluslararası alandaki eğilimlerden ve krizlerden en çok etkilenen de kent ekonomileridir.

Kentler; halihazırda COVID-19 pandemisi gibi salgın hastalıklar, iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ve deprem gibi çeşitli afet riskleri ile karşı karşıyadır. Sağlık, sosyal ve ekonomik alanda krize sebep olan COVID-19 pandemisi, kentlerin ne kadar iyi planlandığını ve yönetildiğini ve bu planlamanın kriz zamanlarında ne ölçüde işleyebildiğini ortaya çıkarmıştır. Kentlerdeki ekonomik yapının krize hazırlıklı olup olmadığı, kentsel hizmetlerin durumu ve kentin sunduğu iş imkânlarının ne kadar kırılgan olduğu COVID-19 pandemisi ile test edilmiştir.

Kentlerin gelecekte ekonomik, sosyal ve çevresel alanda dayanıklı hale getirilmesi uluslararası gündemde ön plana çıkan konular arasındadır. İyi planlanan, iyi yönetilen ve iyi finanse edilen kentler, ani gelişen krizlerle daha iyi başa çıkmaktadır (BM-Habitat, 2022).

Son olarak kentler; kent sakinlerinin barınma, çalışma ve dinlenme biçimlerini yeniden şekillendiren dijital dönüşümden etkilenmektedir. Yeni teknolojiler ile kentsel hizmetler dijitalleşmekte ve kentler veriye dayalı karar alma mekanizmaları ile yönetilmekte ve planlanmaktadır.

8.1.1. Kentsel Nüfus

Kentlere yönelik politika geliştirmede ilk aşama kentsel nüfusun ve kentsel alanların tespit edilmesidir. 2014 yılına kadar kent-kır sınıflamasında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından 1982 yılında yayımlanan "Kent Eşiği Araştırması Türkiye İçin Kent Tanımı" çalışmasına göre belirlenen 20.000 nüfus eşiği baz alınırken 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı Yasa gibi yasal düzenlemeler sonucu kent-kır sınıflamasının revize edilme ihtiyacı oluşmuştur. TÜİK tarafından Avrupa İstatistik Ofisi'nin (EUROSTAT) geliştirdiği

"Kentleşme Derecesi (Degree of Urbanisation-DEGURBA)" esas alınmış ve 1 km^2'lik gridler bazında nüfus verilerine göre yerleşimler "yoğun kent, orta yoğun kent ve kır" olarak sınıflandırılmıştır. TÜİK bu sınıflandırmayı il ve köy/mahalle düzeyinde Mayıs 2023'te yayımlamıştır. Buna göre, ülke nüfusunun yüzde 67,9'u yoğun kent, yüzde 14,8'i orta yoğun kent ve yüzde 17,3'ü kır olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde yaşamaktadır (Tablo 8.1).

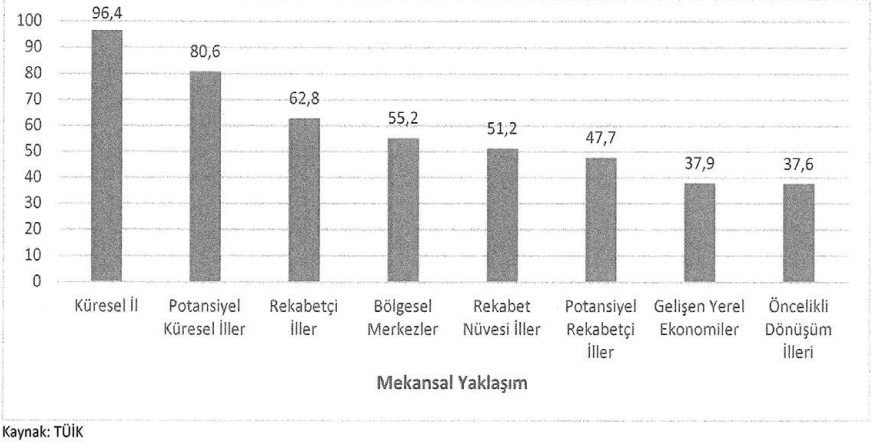
Tablo 8.1 TÜİK'in Grid Bazlı Kent-Kır Sınıflamasına Göre Nüfus Değerleri (2022)

Sınıf	Nüfus	Nüfus Payı (Yüzde)
Kır	14.715.790	17,3
Orta Yoğun Kent	12.629.180	14,8
Yoğun Kent	57.934.583	67,9
TOPLAM	**85.279.553**	**100**

Kaynak: TÜİK

Yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde yaşayan nüfusun BGUS'un mekânsal yaklaşımı çerçevesinde dağılımı incelendiğinde en fazla yoğun kent nüfusunun sırasıyla küresel entegrasyon boyutundaki iller, rekabetçi iller ve bölgesel merkezlerde yaşadığı görülmektedir (Grafik 8.1). Bununla birlikte, bölgesel merkezlerde rekabet nüvesi ve potansiyel rekabetçi illerden fazla kentsel nüfusun bulunması, bölgesel merkezlerin büyükşehir olması ile açıklanabilmektedir.

Grafik 8.1 BGUS Mekânsal Yaklaşımına Göre Yoğun Kent Olarak Sınıflandırılan Yerleşim Yerlerinde Yaşayan Nüfusun Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İstanbul nüfusunun yüzde 96,4'ü ve potansiyel küresel illerin nüfusunun yüzde 80,6'sı yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde yaşarken gelişen yerel ekonomilerin nüfusunun yüzde 37,9'u ve öncelikli dönüşüm illerinin nüfusunun yüzde 37,6'sı yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde yaşamaktadır (Grafik 8.1). Bu oran, küresel entegrasyon boyutundaki illerin nüfus ve yoğunluk kriterlerine göre yakınsama boyutundaki illerden daha kentsel nitelikte olduğunu göstermektedir.

Bölgesel gelişme stratejileri kapsamında ilçe detayında verinin önemli olduğu değerlendirildiğinden TÜİK'in köy/mahalle düzeyinde yayımladığı verilerden yararlanılarak ilçe düzeyinde kent-kır sınıflaması da hesaplanmıştır. Bu çalışmaya göre yoğun kent ilçe sayısı 242, orta yoğun kent ilçe sayısı 258 ve kırsal ilçe sayısı 473 olup bu sınıflamanın mekânsal dağılımı Harita 8.1'de yer almaktadır.

Harita 8.1 İlçe Düzeyi Kent-Kır Sınıflamasının Mekânsal Dağılımı (2022)

Kaynak: TÜİK verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur. TÜİK'in köy-mahalle düzeyinde kent-kır sınıflamasından yola çıkarak; toplam nüfusunun yüzde 50'den fazlası "kır" olarak sınıflanan köyler/mahallelerde ikamet ediyorsa, bu ilçeler kırsal; toplam nüfusunun yüzde 50'den fazlası "yoğun kent" olarak sınıflanan köyler/mahallerde ikamet ediyorsa, bu ilçeler yoğun kent; ne kırsal ne de yoğun kent olarak sınıflanamayan ilçeler ise orta-yoğun kent ilçeler olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye'deki illerin 2010-2022 yılları arasındaki nüfus değişiminin mekânsal dağılımı Harita 8.2'de yer almaktadır.

Harita 8.2 Nüfus Değişiminin Mekânsal Dağılımı (2010-2022, Yüzde)

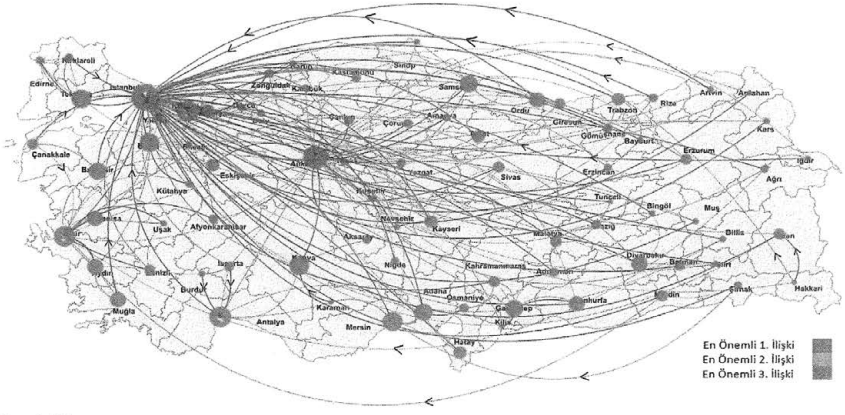

Kaynak: TÜİK

İllerin 2010-2022 yılları arasındaki nüfus değişimleri incelendiğinde bu dönemde önemli sayılabilecek oranda nüfus artışı yaşayan illerin kentsel nüfusun dağılımı (Harita 8.2) ile benzerlik taşıdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte pozitif yöndeki değişimin en fazla Marmara, Ege, Akdeniz, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde gerçekleştiği, gelişen yerel ekonomi ve öncelikli dönüşüm illerinin önemli bir bölümünde ise bu dönemde nüfusun azaldığı veya sınırlı artış gösterdiği görülmektedir.

Türkiye'de kentlerdeki nüfusun değişiminde önemli bir unsur olan göç, ağırlıklı olarak küçük şehirlerden büyükşehirlere, yakınsama boyutundaki illerden küresel entegrasyon boyutundaki illere doğru gerçekleşmektedir. Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması (YER-SİS) sonuçlarına göre göçün iller arasındaki yönü Harita 8.3'te yer almaktadır.

Harita 8.3 Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması İller Arası Göç (2020)

Kaynak: STB

Harita 8.3 incelendiğinde İstanbul'un Türkiye genelinde ilk sırada göç alan il olduğu görülmektedir. İstanbul'dan sonra en çok göç alan illerin potansiyel küresel iller olduğu ve bu illerin de ağırlıklı olarak yakın çevresindeki illerden göç aldığı tespit edilmektedir. Bu durum Harita 8.4'te gösterilen 2010-2022 yılları ortalama net göç hızının illere göre dağılımına da yansımaktadır.

Harita 8.4 Ortalama Net Göç Hızı (2010-2022, Binde)

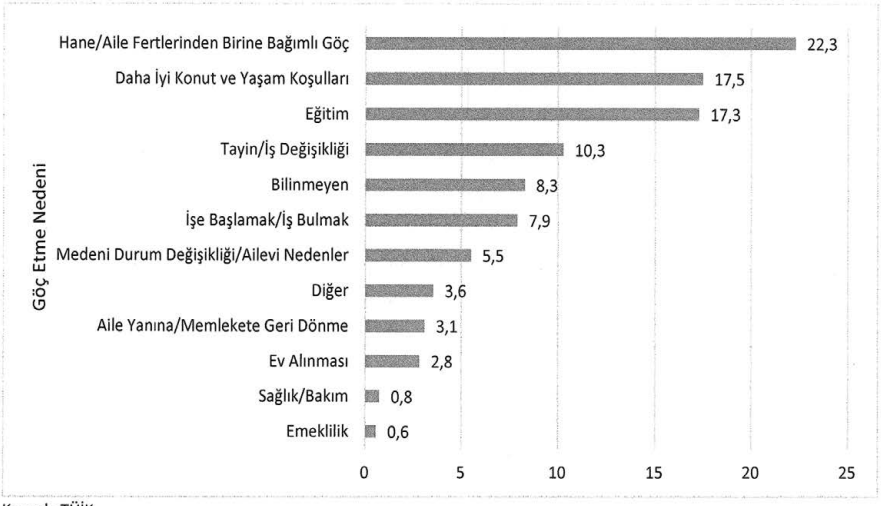

Kaynak: TÜİK

Küresel entegrasyon boyutundaki illerin 2010-2022 dönemi ortalama net göç hızı pozitif yöndedir. Rekabetçi illerin genelinde bu sürede ortalama net göç hızı pozitif yönde değişim gösterirken öncelikli dönüşüm illerinin genelinde ortalama net göç hızı negatif yönlüdür. Bölgesel merkez olan Samsun, Diyarbakır, Şanlıurfa, Erzurum, Van, Malatya ve Trabzon'da bu dönem için net göç hızı ortalamaları negatif yönlü olmasına rağmen Trabzon, Malatya ve Samsun'un 2022 yılında 2010'a göre net göç hızında artış olduğu görülmektedir.

2018-2022 yılları arasında göç etme nedenlerine bakıldığında (Grafik 8.2) Türkiye genelinde ilk sırada aile fertlerinden birine bağımlı olarak göç edildiğini ve bunu daha iyi yaşam koşulları ve eğitim sebeplerinin takip ettiği görülmektedir. İlk sırada yer alan aile fertlerinden birine bağımlı göç, müstakil bir göç sebebi olmaması nedeniyle kapsam dışında bırakıldığında ise ülke genelinde göç etmenin temel sebebinin daha yüksek yaşam kalitesine duyulan ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir. Çoğunlukla net

göç hızı negatif olan illerin bulunduğu öncelikli dönüşüm illerinden başka illere göç etme nedenleri bu iller özelinde incelendiğinde ise ülke geneliyle benzer sonuçlara erişilmektedir.

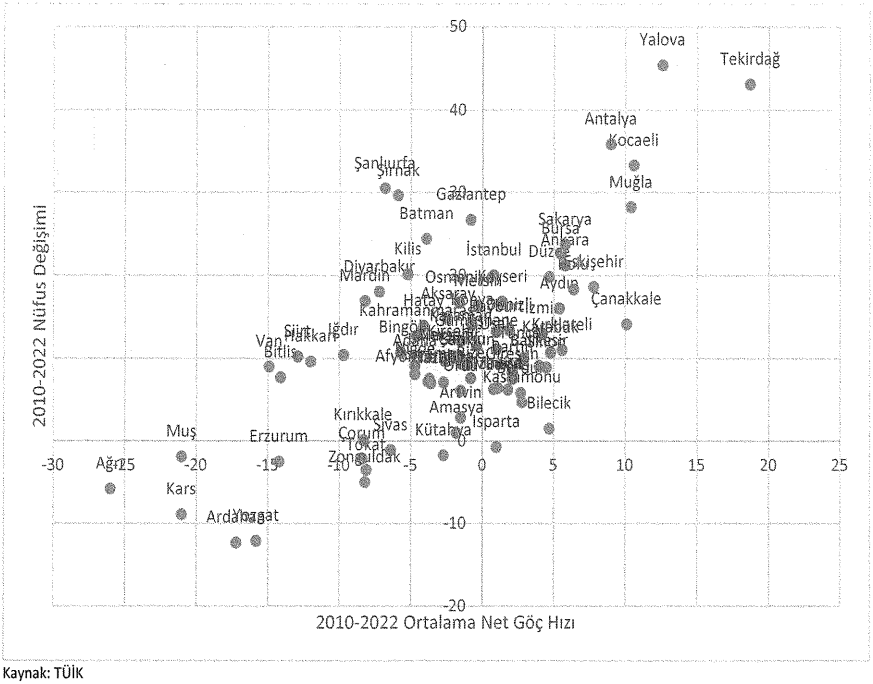
Grafik 8.2 Göç Etme Nedenine Göre İller Arası Göç Oranı (2018-2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İllerin 2010-2022 yılları arası nüfus değişimleri 2010-2022 arası ortalama net göç hızı ile kıyaslanarak bakıldığında (Grafik 8.3) ise Yalova, Tekirdağ, Antalya, Kocaeli ve Muğla'nın nüfus değişiminde göçün ön planda olduğu görülmektedir. Öncelikli dönüşüm illeri olan Şırnak ve Batman ile bölgesel merkez olan Şanlıurfa illerinin ortalama net göç hızı negatifken nüfus değişiminin pozitif yönde olması ise doğum oranı ile açıklanabilmektedir. Ağrı, Yozgat, Ardahan, Kars ve Muş illerinin de ortalama net göç hızı ile paralel olarak 2020-2022 yılları arası nüfus değişimi de negatif yönlüdür.

Grafik 8.3 Ortalama Net Göç Hızı-Nüfus Değişimi Karşılaştırması (2010-2022)

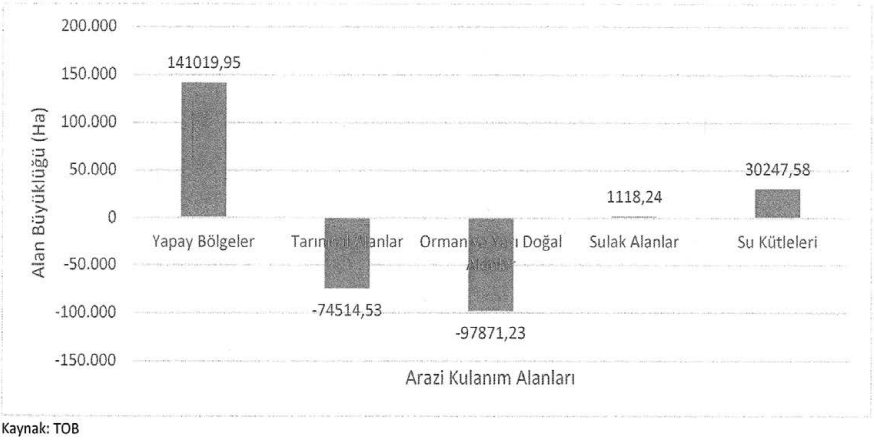

Kaynak: TÜİK

8.1.2. Kentsel Alanlar

Nüfusta görülen değişimler illerin kentsel alan ihtiyacını da etkilemektedir. Kentsel alanlarda yapılaşan alan miktarı artarken doğal alanların miktarı da buna paralel olarak azalmaktadır. 2012-2018 yılları arasında Türkiye genelinde arazi kullanımındaki değişim Grafik 8.4'te yer almaktadır. 2012-2018 yılları arasında ulusal arazi kullanımında konut, sanayi ve ticaret alanları, ulaşım ağları ve diğer yapay alanları içeren yapay bölgelerde artış görülürken tarımsal alanlar ile orman ve yarı doğal alanlarda azalma görülmektedir. 2012 yılı kişi başına düşen yapay alan miktarı 51,9 iken 2018 yılı kişi başına düşen yapay alan miktarı 52,4'tür. Geçen sürede kişi başına düşen yapay alan miktarının da arttığı görülmektedir.

Grafik 8.4 Corine Sistemine Göre Arazi Kullanımdaki Değişim (2012-2018, Ha)

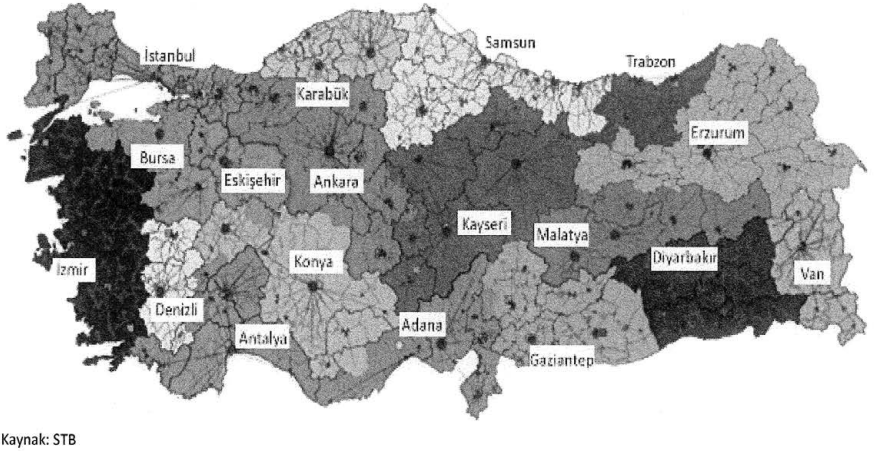

Kaynak: TOB

Diğer taraftan, yoğun kent olarak sınıflandırılan yerleşim yerleri Türkiye yüz ölçümünün yüzde 1,6'sını oluşturmaktadır (TÜİK, 2022). Nüfusun yüzde 67,9'unun ülke yüz ölçümünün yüzde 1,6'lık bölümünde yer alması kentsel altyapı, konut ihtiyacı ve kentsel hizmetlerin sunumu, doğal ve yapay alan dengesi konularında etkili bir planlamanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Fonksiyonel Bölgeler ve Kent-Bölgeler

Kentler bulundukları bölgelerde bir çekim merkezi oluşturarak insan, mal ve hizmet akışını etkilemektedir. Komşu kentler arasındaki hizmet, mal, insan ve iş gücü akışının oluşturduğu yoğun ilişkiler fonksiyonel bölgeleri oluşturmaktadır. YER-SİS'te yerleşimlerin hizmet verme açısından bağlandığı yerleşimler tespit edilerek etki alanları belirlenmiş ve yerleşimler arasındaki insan, mal, hizmet ve iş gücü akışları analiz edildiğinde 18 fonksiyonel bölge tespit edilmiştir (STB, 2020). Bu fonksiyonel bölgelerin mekânsal dağılımı Harita 8.5'te yer almaktadır.

Harita 8.5 Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırmasına Göre Fonksiyonel Bölgeler (2020)

Kaynak: STB

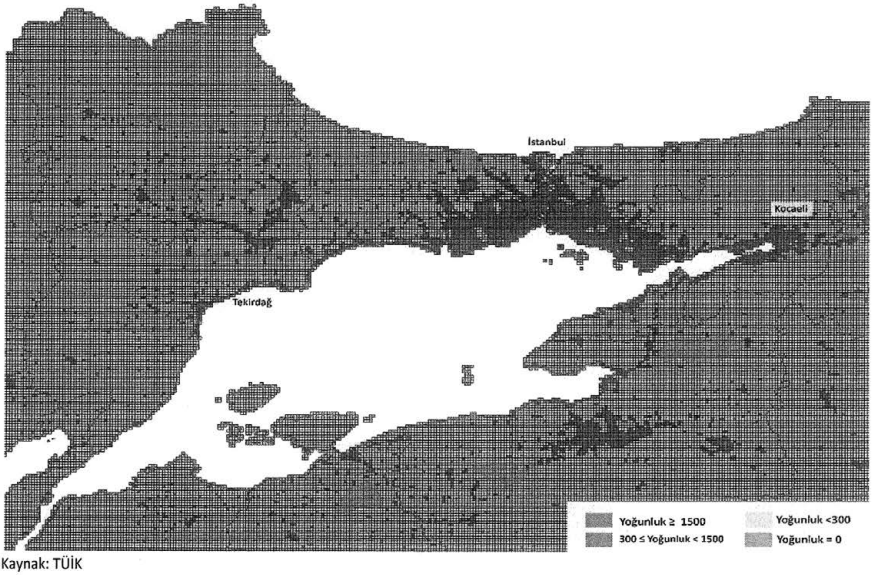
Belirlenen fonksiyonel bölgeler içinde metropol merkezle (nüfusu 3 milyondan fazla olan il) sıkı gündelik ilişkileri bulunan, işlevleri bakımından önemli ölçüde süreklilik veya coğrafi yakınlık arz eden,

ilgili metropolün ekonomik, sosyal ve idari çekim alanından önemli ölçüde etkilenen kentler metropollerle birlikte kent-bölgeleri[3] oluşturmaktadır. Bu kent-bölge içerisindeki yerleşimler hem mekânsal hem de kurulan ilişkiler anlamında bütünlük arz etmektedir. Metropoliten alanların etki alanlarının genişlemesiyle ve metropollerin kendi yönetim sınırlarını aşmasıyla oluşan tek-merkezli kent-bölgelerin yanında birden fazla odağın yer aldığı kent-bölgeler de bulunmaktadır.

Türkiye'de de metropol niteliğindeki bazı kentlerin idari sınırlarını aşması, yayılarak genişlemesi, çevresindeki diğer merkezlerle ilişki kurması veya bu merkezlere eklemlenmesi bazı kent-bölgelerin oluşmasını sağlamıştır. Bu çerçevede Türkiye'de kent-bölge olarak tespit edilen alanlar İstanbul-Tekirdağ-Kocaeli, Adana-Mersin ve İzmir-Manisa Kent-Bölgeleri'dir.

İstanbul-Tekirdağ-Kocaeli Kent-Bölgesi; Tekirdağ-Çerkezköy-Çorlu-İstanbul-Kocaeli arasında İstanbul merkezli etki alanıyla ortaya çıkmış, doğu-batı ekseninde genişleyerek oluşmuş bir kent-bölgedir.

Harita 8.6 İstanbul-Tekirdağ-Kocaeli Kent-Bölgesi Grid Bazında Yoğunluk Haritası (2021, Kişi/m²)

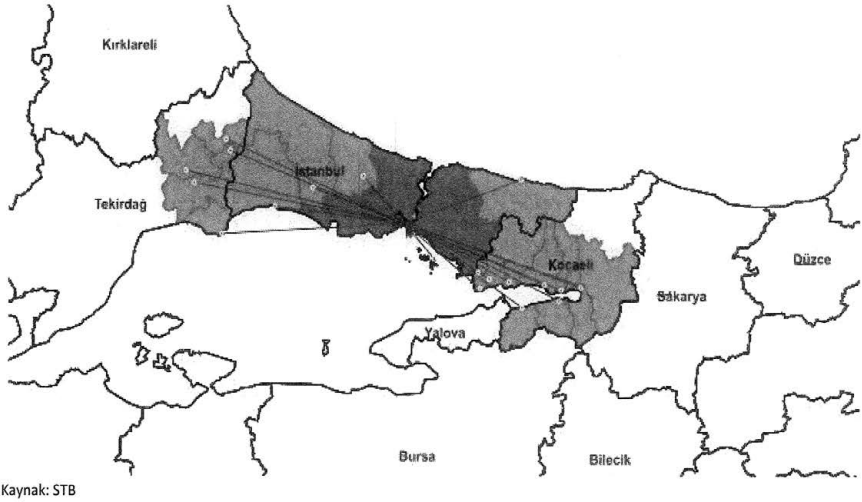

Kaynak: TÜİK

Harita 8.6 incelendiğinde Tekirdağ-Çerkezköy-Çorlu-İstanbul-Kocaeli arasında mekânsal bir süreklilik olduğu görülmektedir. İstanbul'un sahip olduğu sanayi ve hizmet alanları, ulaşım noktaları ve sosyal olanaklar İstanbul'un çevresinde bir etki alanı oluşturmuştur. Bu etki alanı YER-SİS etki alanı[4] haritası (Harita 8.7) ile uyumludur.

[3] Kent-bölgelerde yerleşimlerin mesafe ve zaman olarak yakınlığı, yerleşimler arasında güçlü bir gündelik yaşam ilişkisi doğurmaktadır. Başta oturma yeri-çalışma yeri iş bölümü olmak üzere yerleşimler arasında istihdam, eğitim, sağlık ve ticaret amaçlı karşılıklı akışlarla şekillenen bu ilişkiler kayda değer nüfus hareketleri getirmekte, kentsel hizmetlerin tasarımı, konut ve kent ekonomisi gibi çok farklı boyutları barındırmaktadır. Bir yapının kent-bölge olarak tanımlanması için bir günde gidip gelinebilirlik (1-2 saatlik mesafe), kent bölge içinde yer alan mekânsal alt birimler arasında insan, mal ve hizmet akışlarının yoğunluğu, belirli bir nüfus büyüklüğü, güçlü ulaşım bağlantıları ve mekânsal süreklilik kriterlerini sağlaması gerekmektedir.

[4] İl komşuluğu, hizmet alma büyüklüğünün yüzde 2'den fazla olması ve kent-bölge literatürüyle uyumlu bir şekilde yerleşimler arası mesafenin 90 dakikadan az olması kısıtları çerçevesinde YER-SİS karar destek sisteminde oluşturulmuştur.

Harita 8.7 Tekirdağ-İstanbul-Kocaeli Kent-Bölgesi YER-SİS Etki Alanı Haritası (2020)

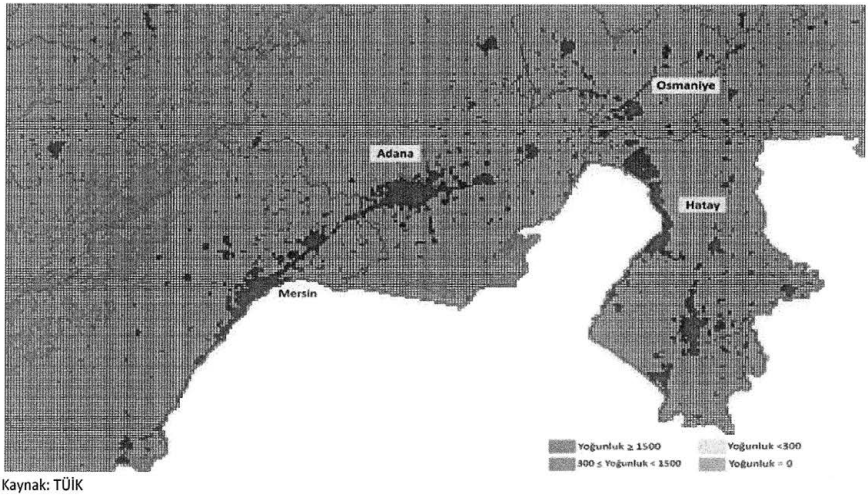

Kaynak: STB

Harita 8.7 incelendiğinde Çorlu, Çerkezköy, Gebze ve Kocaeli'nin İstanbul'un etki alanında olduğu görülmektedir. YER-SİS'e göre İstanbul en üst derece hizmet merkezi[5] (7) sahip olurken, Kocaeli 5'inci, Tekirdağ ise 4'üncü derece hizmet merkezi olup bu kent-bölgenin tek merkezli bir kent-bölge formu olduğu görülmektedir. Kocaeli'nin potansiyel küresel iller kategorisinde yer almasında, Tekirdağ'ın ise rekabetçi iller kategorisinde yer almasında bu illerin İstanbul'a coğrafi yakınlığı ve İstanbul ile güçlü ekonomik ve mekânsal bağlantılarının önemli bir rolü bulunmaktadır.

Adana-Mersin Kent-Bölgesi, Mersin-Tarsus-Yenice-Adana arasında fiziksel bir süreklilik oluşturmakta ve iki merkezli bir kent bölge niteliği göstermektedir.

Harita 8.8 Adana-Mersin Kent-Bölgesi Grid Bazında Yoğunluk Haritası (2021, Kişi/m2)

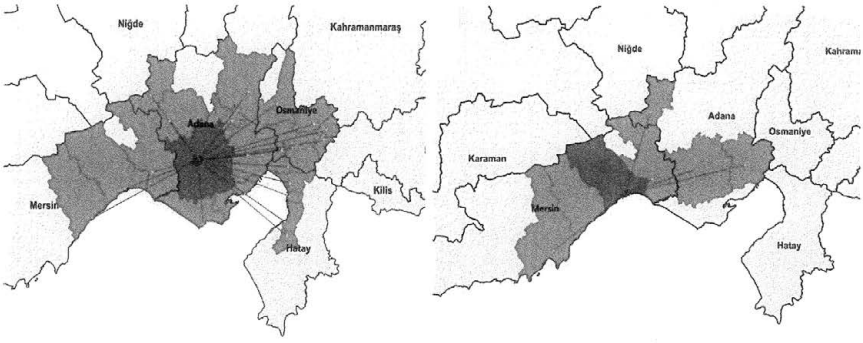

Kaynak: TÜİK

[5] YER-SİS kapsamında yerleşimler arası eğitim, sağlık, ulaşım, iletişim, ticaret ve kargo hizmetleri bakımından ilişkiler dikkate alınarak kendisinden başka en az bir yerleşime daha hizmet sunan yerleşimler "hizmet merkezi" olarak tanımlanmış ve sunulan hizmetlerin büyüklüğüne göre hizmet merkezleri en yüksek 7 olmak üzere 1 ila 7 arasında derecelendirilmiştir.

Harita 8.8 incelendiğinde Mersin-Adana illerinin arasında fiziksel bir süreklilik olduğu görülmektedir. Mersin-Adana aksının mekânsal olarak Osmaniye-Hatay-Gaziantep aksına doğru bir ilerleme sağlama potansiyeli de görülmektedir. 6 Şubat 2023 tarihli depremler sonrasında insan ve mal akışlarında göçün de etkisiyle Hatay-Kahramanmaraş-Osmaniye-Adana-Mersin aksında artışlar gözlenmektedir. Kent bölgenin doğusundaki illerle ilişkisi yoğunlaşmıştır.

Harita 8.9 Adana-Mersin Kent-Bölgesi Adana ve Mersin İlleri YER-SİS Etki Alanı Haritası (2020)

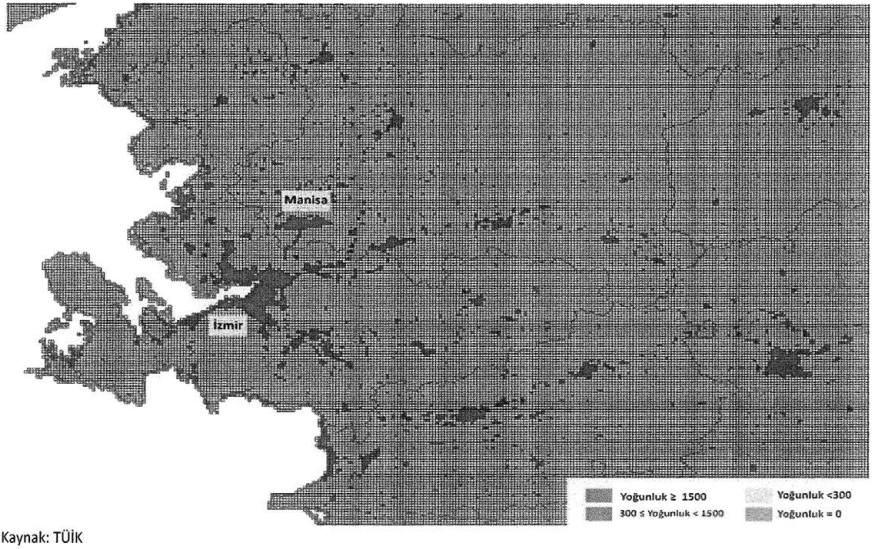

Kaynak: STB

Harita 8.9'da yer alan Adana ve Mersin etki alanları incelendiğinde bu illerin kısmi olarak birbirlerinin etki alanında kaldığı görülmektedir. Bu durum, Adana ve Mersin arasında YER-SİS kapsamında incelenen eğitim, sağlık, iletişim ve ticaret gibi sosyoekonomik boyutlarda yoğun ilişkilerin olduğunu göstermektedir. YER-SİS'te hem Adana hem de Mersin 5'inci derece hizmet merkezi olmakla birlikte Adana (5A), Mersin'den (5B) daha yüksek kentsel merkez niteliği taşımaktadır. Sonuç olarak iki merkezli bir kent-bölge yapısı ortaya çıkmaktadır. Adana'nın etki alanında kısmi olarak Hatay ve Osmaniye'nin de bulunması bu kent-bölgenin bu yönlere doğru gelişme potansiyeline işaret etmektedir.

İzmir-Manisa Kent-Bölgesinde, İzmir'in komşusu Manisa'yı etkisi altına alarak İzmir-Menemen-Manisa-Turgutlu arasında fiziksel sürekliliğin oluşmasıyla bir kent-bölge yapısı meydana gelmiştir.

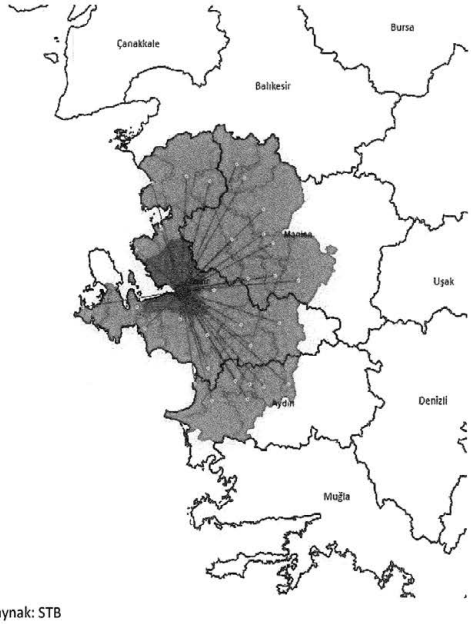
Harita 8.10 İzmir-Manisa Kent-Bölgesi Grid Bazında Yoğunluk Haritası (2021, Kişi/m^2)

Kaynak: TÜİK

Harita 8.10 incelendiğinde İzmir-Menemen-Manisa ve İzmir-Turgutlu-Manisa arasında iki koridorlu bir yapılaşma sürekliliği görülmektedir.

Harita 8.11 İzmir-Manisa Kent-Bölgesi YER-SİS Etki Alanı Haritası (2020)

Kaynak: STB

Harita 8.11 incelendiğinde Manisa'nın İzmir'in etki alanında kaldığı görülmektedir. İzmir, YER-SİS'te 6'ncı derece, Manisa ise 4'üncü derece hizmet merkezi niteliğindedir. Bu çerçevede, bu kent-bölge yapısı İzmir merkezli bir etki alanıyla gelişmiştir.

8.1.3. Kentsel Yaşam Kalitesi

Kentsel gelişme politikalarında incelenen temel başlıklardan birisi de kentsel yaşam kalitesidir. Kentlerdeki **ulaşım, konut, teknik ve sosyal altyapı** gibi temel hizmetlerin kalitesi kentlerin yaşam kalitesini etkileyen temel unsurlardır. Kentsel yaşam kalitesi hem ulusal hem de uluslararası çalışmalarda farklı boyutları içeren çok sayıda göstergeyle ölçülmekte ve müdahale alanları belirlenmektedir. BGUS kapsamında da konut, eğitim, sağlık, ulaşım, çevre ve kamuya açık alan bileşenlerinde temel bazı göstergeler üzerinden illerin kentsel yaşam kalitesine dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Konut ihtiyacı kentlerde öncelikle karşılanması gereken temel ihtiyaçlardan biridir. Konutların temel donanımlara sahip olması, kişi başına düşen alan ve konutun ödenebilirliği barınma kategorisinde yaşam kalitesini etkileyen başlıklardır. Konut fiyatının hanehalkı tarafından ne kadar ödenebilir olduğunu ortaya koymak üzere ortalama konut birim satış fiyatının il bazında hane başına milli gelire (GSYH) oranının mekânsal dağılımı Harita 8.12'de yer almaktadır.

Harita 8.12 Ortalama Gayrimenkul Birim Satış Fiyatının İl Bazında Hane Başına Milli Gelire Oranı (2020, Yüzde)

Kaynak: TKGM, TÜİK

Harita 8.12 incelendiğinde gayrimenkul birim satış fiyatının hane başına milli gelire oranı en yüksek iki ilin Aydın ve Muğla olduğu, bu illeri İstanbul, İzmir ve Antalya ile Batı Karadeniz ve Doğu Karadeniz'deki illerin izlediği görülmektedir.

Eğitim ve sağlık tesisleri, sosyokültürel tesisler, açık ve yeşil alanlar bir kentin sosyal altyapısını oluşturmaktadır. Sosyal altyapı alanlarının kalitesi, erişilebilirliği ve ödenebilirliği kentin yaşam kalitesini etkileyen bileşenlerdir. Eğitim alanında çeşitliliğin bir göstergesi olarak okul öncesi özel okul sayısının toplam okul sayısına oranı incelenmiş ve il bazında dağılımı Harita 8.13'te gösterilmiştir.

Harita 8.13 Okul Öncesi Özel Okul Sayısının Toplam Okul Sayısına Oranının İl Bazında Dağılımı (2021, Yüzde)

Kaynak: MEB

Okul öncesi özel okul sayısının küresel entegrasyon boyutundaki iller ve rekabetçi illerde görece daha fazla olduğu, öncelikli dönüşüm illerinin çoğunluğunda ise düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir. Bölgesel merkez niteliğinde olan Malatya, Trabzon, Samsun ve Erzurum'da belirli bir oranda okul öncesi özel okul bulunmasına rağmen bu kategoride yer alan Van, Diyarbakır ve Şanlıurfa'da ise okul öncesinde eğitim imkânlarının çeşitlendirilmesine ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Eğitim hizmetlerinin yanında sağlık hizmetlerinin kalitesi, yeterliliği ve erişilebilirliği bir kentin sosyal altyapısını güçlendirmektedir. Sağlık hizmetlerinin yeterliliği hakkında bilgi veren kişi başına hastane yatağı sayısının mekânsal dağılımı Harita 8.14'te yer almaktadır.

Harita 8.14 Yüz Bin Kişi Başına Hastane Yatağı Sayısı İl Düzeyindeki Dağılımı (2021)

Kaynak: TÜİK

Edirne, Bolu, Erzurum, Isparta, Kırıkkale, Trabzon, Sivas ve Elâzığ illeri bu göstergede öne çıkmasına rağmen, ülke genelinde heterojen bir dağılım görülmektedir. 2021 yılı verilerine göre 34 il ülke ortalamasının (297) üzerinde yüz bin kişi başına hastane yatağına sahipken özellikle yakınsama boyutundaki iller ülke ortalamasının altında değerlere sahiptir.

Bir kentin sosyal altyapısını oluşturan diğer bir bileşen de kentsel açık ve yeşil alanlardır. Kentlilerin dinlenme, spor ve fiziksel aktivite ihtiyaçlarını karşılayan ve yapay alan-doğal alan dengesini koruyan açık ve yeşil alanların güvenli, kapsayıcı ve erişilebilir olması kentsel yaşam kalitesini artırmaktadır. Kamuya açık alan oranının il düzeyinde mekânsal dağılımı Harita 8.15'te yer almaktadır.[6]

Kamuya açık alan oranının İstanbul, potansiyel küresel iller ve rekabetçi illerde genel olarak yüksek, gelişen yerel ekonomi ve öncelikli dönüşüm illerinde ise genel olarak düşük olduğu görülmektedir. Bu gösterge bir kentin ne kadar kamusal alana sahip olduğunu gösterse de bu göstergenin değerinde kentin toplam yüz ölçümü, bitki örtüsü ve yol ağı gibi faktörler etkili olduğundan değerlendirmenin il bazında bu hususlar dikkate alınarak yapılması gerekmektedir.

[6] TÜİK (2021) tarafından yapılan çalışmada kamuya açık kentsel alan verisi elde edilmiştir. Bu çalışmada parklar ve mezarlıklar, rekreasyon alanları, çocuk parkları, cadde, sokak ve meydanlar kamuya açık kentsel alan olarak kabul edilmiştir. Kamuya açık alanlar toplam kentsel yerleşim alanına oranlanarak "kamuya açık alanların oranı" hesaplanmıştır.

Harita 8.15 Kamuya Açık Alan Oranının İl Düzeyinde Mekânsal Dağılımı (2020, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Kent içinde alternatif ulaşım türleri, toplu taşıma ağı, yol kalitesi, toplu taşımanın herkes için güvenilir ve erişilebilir olması ve ulaşımda geçirilen süre gibi bileşenler ise kentsel yaşam kalitesinin ulaşım boyutunu oluşturmaktadır. İyi bir ulaşım altyapısı kentlerdeki hareketliliği ve erişilebilirliği de doğrudan etkilemektedir. Ulaşım altyapısındaki eksiklikler yoğun nüfus ile birlikte önemli trafik sorunlarına yol açmakta ve kentsel yaşam kalitesini olumsuz etkilemektedir. İllerdeki trafik yoğunluğunu değerlendirmek üzere kilometre başına düşen araç yoğunluğu (otomobil sayısı/yol uzunluğu) verisinin il düzeyinde mekânsal dağılımı Harita 8.16'da yer almaktadır.

Harita 8.16 Kilometre Başına Düşen Araç Yoğunluğu (Sayı/Km, 2022)

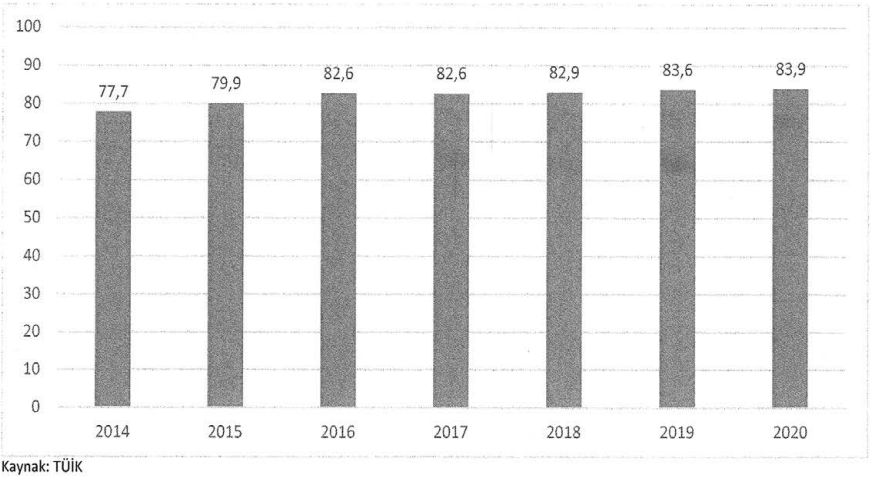

Kaynak: TÜİK, KGM

Kilometre başına düşen araç yoğunluğu verisinde küresel entegrasyon boyutundaki iller ile rekabetçi illerin üst sırada yer aldığı görülmektedir. Bu şehirlerdeki insan, mal ve hizmet akışının fazla olması, trafikteki araç sayısı ve ulaşımda geçirilen süreyi artırmaktadır. İnsan ve mal akışının görece az olduğu öncelikli dönüşüm illerinde ise kilometre başına düşen araç yoğunluğu en az seviyededir.

Toplu taşıma hizmetlerinin varlığı, sayısı, erişilebilirliği, ödenebilirliği ve kalitesi kentsel yaşanabilirlik için önem arz etmektedir. Türkiye düzeyinde yıllara göre bakıldığında toplu taşıma araçlarına kolay erişimi olan nüfusun arttığı görülmektedir (Grafik 8.5).

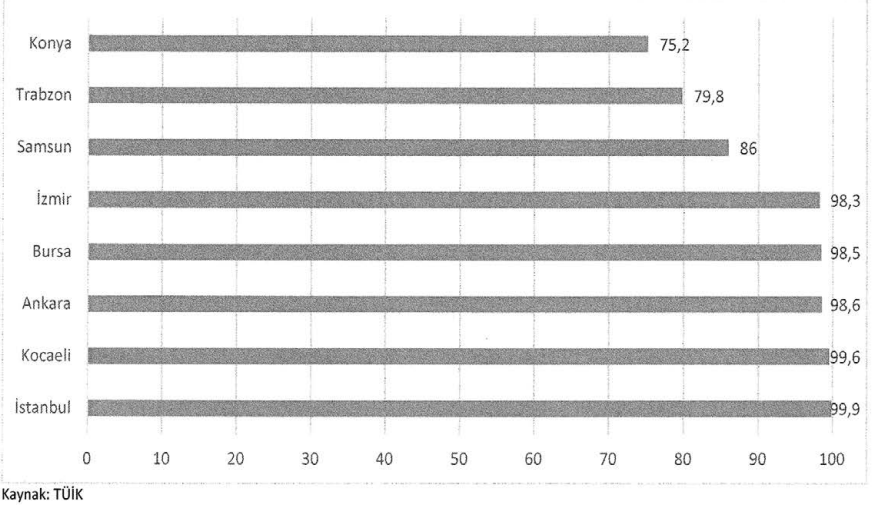
Grafik 8.5 Toplu Taşıma Araçlarına Kolay Erişimi Olan Nüfusun Oranı (2014-2020, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İllere göre toplu taşıma araçlarına kolay erişimi olan nüfusun oranına bakıldığında ise TÜİK tarafından analizin yapıldığı ve ülke nüfusunun yüzde 42'sini barındıran sekiz ilde toplu taşıma araçlarına kolay erişimi olan nüfusun oranının yüzde 75'in üzerinde olduğu görülmektedir (Grafik 8.6). 2020 yılı değerlerine göre Konya ve Trabzon'un verisi olan diğer illerden daha az değerlere sahip olduğu dikkat çekmektedir.

Grafik 8.6 İllere Göre Toplu Taşıma Araçlarına Kolay Erişimi Olan Nüfusun Oranı (2020, Yüzde)

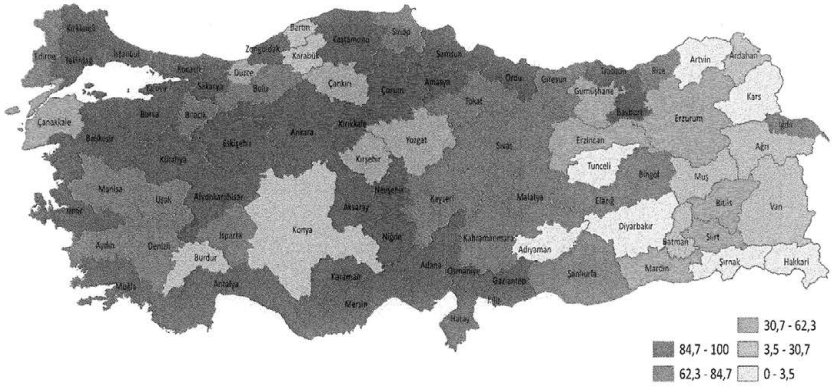

Kaynak: TÜİK

Teknik altyapı alanında sağlıklı içme suyunun temini, katı atıkların toplanması ve bertarafı, atık suyun uzaklaştırılması bir kentte sunulması gereken temel kentsel hizmetlerdir. Türkiye'de kentlerde kanalizasyon, içme suyu ve katı atık sistemlerinde ülke genelinde belirli bir seviyeye gelinmiştir. Ancak bu atıklara nihai işlem uygulanması hususunda müdahaleye ihtiyaç duyulan yerler bulunmaktadır.

Belediyeler tarafından düzenli olarak toplanan ve uygun nihai işlem (düzenli depolama, yakma tesisinde yakma, geri kazanım) uygulanan atıkların belediyelerin topladığı tüm atıkların miktarına oranı

hem kentteki altyapı düzeyini hem de çevresel sürdürülebilirliği göstermektedir. Bu göstergenin il düzeyinde dağılımı Harita 8.17'de yer almaktadır.

Harita 8.17 Düzenli Olarak Toplanan ve Nihai İşlem Uygulanan Atıkların Payı (2020, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

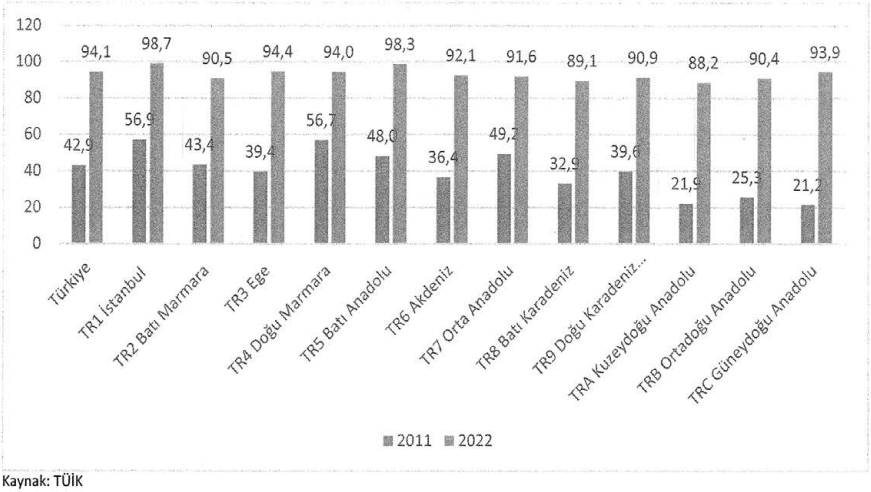
Düzenli olarak toplanan ve nihai işlem uygulanan atıkların payına bakıldığında bu oranın Gaziantep, Kocaeli, Tekirdağ ve İstanbul'da yüzde 100 olduğu, küresel entegrasyon boyutundaki illerde ise yüzde 80'in üzerinde olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, öncelikli dönüşüm illeri ile Konya, Burdur, Bartın, Karabük, Adıyaman, Tunceli ile bölgesel merkez niteliğindeki Diyarbakır'da bu hizmetin geliştirilmesi ihtiyacı bulunmaktadır.

Kentsel yaşam kalitesinde teknik altyapının bir diğer güncel göstergesi de akıllı şehir uygulamalarıdır. Akıllı şehir uygulamaları ile kentsel hizmetlerde dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılarak kentsel problemlerin ve ihtiyaçların önceden öngörülebilmesi, önleyici çözümlerin üretilebilmesi ve hizmetlerin daha kaliteli ve hızlı bir şekilde sunulması ile şehirlerin yaşanabilirliğinin ve rekabetçiliğinin artırılması hedeflenmektedir.

Dünyadaki akıllı şehir uygulamalarına bakıldığında şehirlere yerleştirilen sensörler veya akıllı cihazlar sayesinde ağırlıklı olarak teknik altyapı, ulaşım ve otopark alanlarında akıllı çözümlerle kentsel hizmetlerde hız ve kalitenin artırılmasının hedeflendiği görülmektedir. Türkiye'de de akıllı şehir uygulamalarına ilişkin örnekler çoğunlukla altyapı ile ulaşım alanında ve başta küresel entegrasyon illerinde görülmektedir.

Akıllı şehir uygulamalarının hayata geçirilmesi ve bireylerin bu uygulamalara erişimi, internet erişimi ve internetin kalitesiyle doğrudan ilişkilidir. Türkiye'de hanelerin internete erişimi TÜİK tarafından Düzey 1 bazında yayımlanan verilerle incelendiğinde; erişimin 2022 yılında, 2011 yılına göre oldukça arttığı ve tüm bölgelerde hanelerde internet erişim oranının yüzde 88'in üzerinde olduğu görülmektedir (Grafik 8.7).

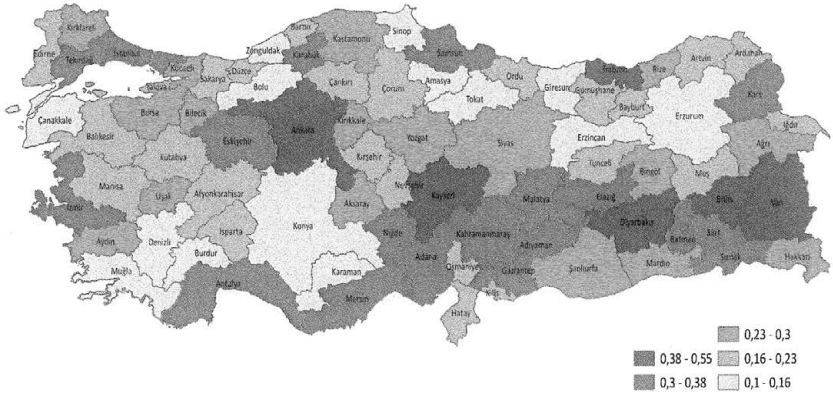
Grafik 8.7 Düzey 1'e Göre Hanelerde İnternet Erişim Oranı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de hanelerin internet erişimi yüksek düzeyde olmakla birlikte mevcut internet altyapısının kalitesi, fiber internet aboneliğinin toplam sabit internet aboneliği içerisindeki payı ile ölçülmektedir (Harita 8.18).

Harita 8.18 Fiber İnternet Aboneliğinin Toplam Sabit İnternet Aboneliği İçindeki Payının İl Düzeyindeki Dağılımı (2022)

Kaynak: BTK

Harita 8.18 incelendiğinde internet kalitesinde Ankara, Kayseri, Trabzon, Diyarbakır, Van ve Bitlis illerinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Ülke genelinde fiber internet altyapısına sahip hane oranı yüksek olan iller farklı bölgelere dağılmış durumdadır. Bu oranın yüksek olduğu bazı illerde internet altyapısının diğer illere kıyasla daha geç kurulmasının ve kurulan yeni altyapının da fiber olmasının etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, Türkiye genelinde internet kalitesinin geliştirilme ihtiyacı bulunmaktadır.

Türkiye'de mobil geniş bant internet abone sayısına bakıldığında 2022 yılı itibarıyla 71,7 milyon abonenin olduğu görülmektedir. Bu sayı, 10 yaş ve üzeri toplam nüfusun yüzde 98'ine denk gelmektedir. İller itibarıyla bakıldığında da mobil genişbant internet abone sayısının 10 yaş ve üzeri nüfusa oranı 0,70 ile en düşük Gümüşhane olup diğer illerin 0,76 ile 1,24 arasında değerlere sahip

olduğu görülmektedir. Bu durum mobil genişbant internet abone sayısı konusunda ülkenin tamamında fiber internet altyapısına göre yüksek oranlara sahip olunduğunu göstermektedir.

8.1.4. Afet Riskleri

Kentsel gelişme politikaları; mekânsal planlama ve kentsel ekonomi açısından afet riskleri ile yakından ilişkilidir. Türkiye başta deprem olmak üzere iklim değişikliğinin sebep olduğu aşırı hava olayları, sel ve taşkın riskleri ile karşı karşıyadır. 2022 yılında Türkiye'de gerçekleşen doğal afet olayları Tablo 8.2'te görülmektedir. Söz konusu yılda toplam 2079 doğal afet olayı gerçekleşmiş olup bunların yüzde 7'sini depremler, yüzde 41,3'ünü heyelan ve yüzde 21,6'sını sel/su baskını oluşturmaktadır.

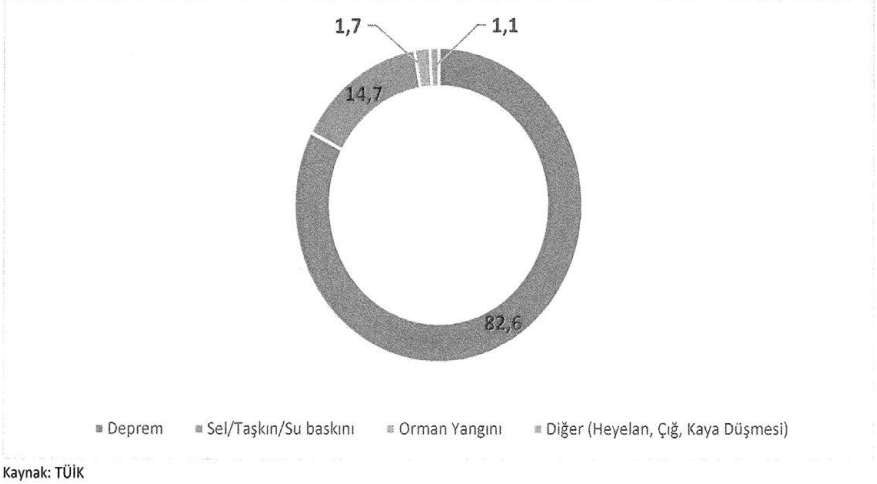
Tablo 8.2 Türkiye'de Gerçekleşen Doğal Afetler (2022)

Doğal Afet	Afet Sayısı	Payı (Yüzde)
Deprem*	151	7,3
Heyelan	859	41,3
Sel/Su Baskını	450	21,6
Kaya Düşmesi	137	6,6
Çığ	18	0,9
Obruk	13	0,6
Diğer**	451	21,7
TOPLAM	2079	100

Kaynak: AFAD
*Büyüklüğü 4.0 ve üzeri olan depremler dikkate alınmıştır.
**Fırtına, dolu, aşırı kış koşulları vb. kapsamaktadır.

Afet sayısı en yaygın görülen afetleri göstermekle birlikte afetlerden etkilenen nüfus[7] afetin ülkede meydana getirdiği etkiyi daha net bir şekilde ortaya koyması sebebiyle önem taşımaktadır. Türkiye'de 2015-2020 yılları arasında afetlerden etkilenen nüfusun ortalamasına bakıldığında (Grafik 8.8) yüzde 82,6 ile en yüksek oranın depremde olduğu, bunu selin (yüzde 14,7) ve orman yangınının (yüzde 1,7) takip ettiği görülmektedir.

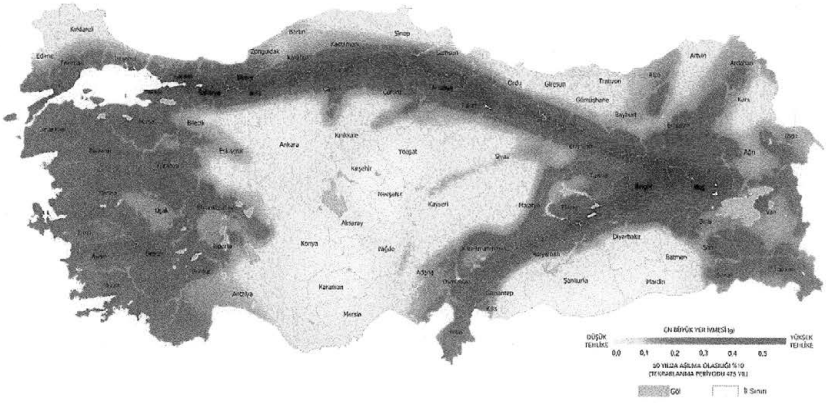
Grafik 8.8 Afetlerden Etkilenen Nüfus (2015-2020, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

[7] Bu gösterge, afetlerden dolayı hayatını kaybeden, kaybolan veya doğrudan etkilenen kişilerin sayısını ölçmektedir.

Harita 8.19 Deprem Tehlike Haritası (2018)

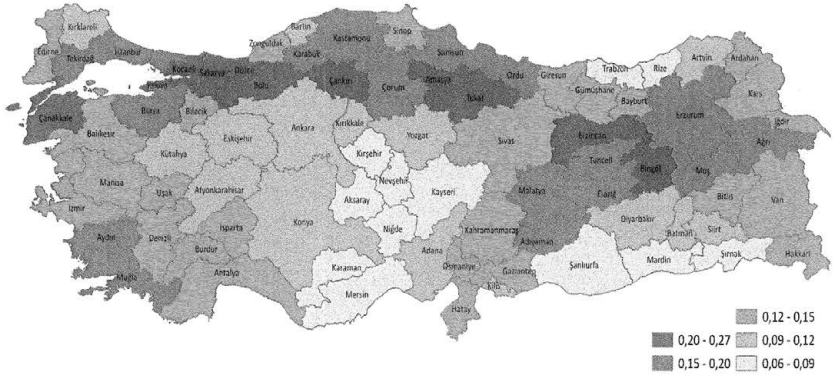

Kaynak: AFAD

Türkiye deprem tehlike haritası incelendiğinde Kuzey Anadolu Fay Hattı, Batı Anadolu Fay Hattı ve Doğu Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunan alanların tehlike düzeyinin yüksek olduğu görülmekle birlikte, ülke ekonomisinde önemli rolleri olan küresel entegresyon boyutundaki illerin deprem tehlikesi yüksek alanlarda olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, deprem tehlikesinin tam olarak tespit edilebilmesi için fay hattı güzergahlarının ülke sınırları ile sınırlı tutulmayarak komşu bölgelerle birlikte değerlendirilme yapılması gerekmektedir.

Türkiye'de en fazla yaşanan doğal afet olan depremin büyüklüklerinin ve sıklıklarının dikkate alınarak hesaplandığı deprem tehlike değeri ile illerin değerlendirilmesi de önemli görülmektedir. Bu çerçevede, DB'nin Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ortak yürüttüğü "Türkiye'nin Bölgelerarası Farklarının Belirlenmesi-Gelişmişliğin On Boyutu Çerçevesinde Bölgeleri Karşılaştırma"[8] Taslak Raporu'nda illerin deprem tehlike değerleri belirlenmiştir (Harita 8.20). En yüksek tehlike değerine sahip olan iller; Kocaeli, Yalova, Sakarya, Düzce, Bolu, Çanakkale, Çankırı, Amasya, Tokat, Erzincan ve Bingöl'dür. Bununla birlikte, İstanbul ve Marmara Bölgesi, ülke ekonomisi açısından kritik öneme sahip olması ve nüfus yoğunluğu dikkate alındığında deprem riski yüksek bölgeler arasında yer almaktadır.

Harita 8.20 İllere Göre Deprem Tehlikesi

Kaynak: DB, 2022b

[8] Spotting Turkey's Inter-Regional Gaps Benchmarking Regions along 10 Pillars of Development

Türkiye'de başta fırtına, şiddetli yağış/sel, dolu, don, kar ve kuraklık olmak üzere meteorolojik afetler de oldukça sık meydana gelmektedir. İl düzeyinde meteorolojik afetlerin toplam dağılımına bakıldığında Antalya, Balıkesir, İstanbul, İzmir, Konya, Mersin, Ordu ve Van'ın 2010-2022 yılları arası dönemde meteorolojik afet görülme sayısının diğer illerden yüksek olduğu görülmektedir (Harita 8.21).

Harita 8.21 Meteorolojik Afet Haritası (2010-2022)

Kaynak: MGM

Diğer taraftan, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) değerlendirmelerine göre, küresel iklim değişimine bağlı olarak Türkiye'de önümüzdeki yüzyılda deniz seviyesinin 74 cm artması beklenmektedir (IPCC, 2019). Türkiye'de nüfusun yüzde 55'inin kıyılarda yaşadığı değerlendirildiğinde kıyı kentlerinin deniz seviyesinin yükselmesi ve şiddetli fırtına dalgaları nedeniyle risk altında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Türkiye'de en çok yaşanan doğal afetlerden bir diğeri olan sel ve su taşkınlarının yapılaşmış alanlardaki etkilerinin dikkate alınarak hesaplandığı sel/su taşkını risk değeri de önem taşımaktadır. Yine DB'nın Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı ile ortak yürüttüğü "Türkiye'nin Bölgelerarası Farklarının Belirlenmesi-Gelişmişliğin On Boyutu Çerçevesinde Bölgeleri Karşılaştırma"[9] Taslak Raporu'nda sel ve su taşkınlarından etkilenen nüfusun payı hesaplanmıştır. Bu çerçevede, sel/su taşkını açısından çok yüksek risk taşıyan alanlarda yaşayan nüfusun payına göre en riskli iller Edirne, Eskişehir, Bartın, Karabük, Çankırı ve Amasya'dır (Harita 8.22). Harita incelendiğinde Türkiye'nin kuzey kesimlerinde yer alan illerde çok yüksek risk taşıyan alanlarda yaşayan nüfusun payının görece daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

[9] Spotting Turkey's Inter-Regional Gaps Benchmarking Regions Along 10 Pillars of Development

Harita 8.22 Çok Yüksek Sel Riski Taşıyan Alanlarda Yaşayan Nüfusun Payına Göre Riskli İller

Kaynak: DB, 2022b

Sel ve deprem riskinin Türkiye'nin pek çok yerinde mevcut olduğu göz önüne alındığında özellikle nüfusu yüksek iller başta olmak üzere tüm illerde kentsel altyapıların planlanmasında bu risklerin dikkate alınması gerekmektedir.

8.1.5. Kentsel Gelişme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

Bölgesel gelişme politikalarının önemli alt politika alanlarından biri olan kentsel gelişme On İkinci Kalkınma Planı'nda şehirleşme, kentsel dönüşüm, bölgesel gelişme, afet yönetimi, kentsel altyapı, lojistik ve ulaştırma gibi farklı sektörler altında ele alınmıştır.

2024-2028 BGUS'ta ise küresel eğilimler ve Türkiye'deki mevcut durum incelenerek On İkinci Kalkınma Planı'yla da uyumlu şekilde kentsel gelişme temasında "yaşam kalitesi ve dayanıklılık odağında dengeli kentsel ve mekânsal gelişmenin sağlanması" amacı benimsenmiştir. Bu amaç altında kentsel hizmetlerde kalitenin artırılması, çevre duyarlı ve akıllı şehir uygulamalarının yaygınlaştırılması, dengeli mekânsal gelişmenin sağlanmasına yönelik iç göçün yönetilmesi, doğal alan-yapay alan dengesinin kurulması ve kent-bölgelerdeki ekonomik yoğunlaşmanın çevre illere yayılması ile kentlerin afet, kriz ve iklim değişikliğine karşı dayanıklılığının artırılması hedeflenmektedir.

Kentsel hizmetlerin kalitesi yükseltilecektir. Türkiye'de konut, ulaşım, kentsel teknik ve sosyal altyapı alanındaki kentsel hizmetler kentsel yaşam kalitesi açısından öncelik verilmesi gereken alanlardır. Küresel entegrasyon boyutundaki iller, rekabetçi iller ve bölgesel merkezler başta olmak üzere nüfusun yoğun olduğu illerde artan nüfusun ihtiyaçları da dikkate alınarak kentsel hizmet kalitesi iyileştirilecek, nitelikli istihdamı çekecek şekilde sosyal altyapı geliştirilecektir. Öncelikli dönüşüm illeri ve gelişen yerel ekonomilerde ise temel kentsel hizmetlere erişim ve bu hizmetlerin kalitesinin artırılmasına öncelik verilecektir. Sınır illeri ile turizmin yoğun olduğu yerleşimlerde kentsel altyapı, nüfus hareketliliği dikkate alınarak geliştirilecektir. Ülke genelinde; çocuk, kadın, engelli ve yaşlı bireylerin ihtiyaçları baz alınarak kentlerdeki ortak kullanım alanlarının toplumun tüm bireylerinin kullanımına uygun hale getirilmesi ve erişilebilir olmasına yönelik gerekli fiziksel düzenlemeler yapılacaktır.

Kentsel hizmetlerde çevreye duyarlı uygulamalar yaygınlaştırılacaktır. Kent içi toplu taşıma imkânları çeşitlendirilecek, ulaşım başta olmak üzere kentsel hizmetlerde yenilenebilir enerji kullanımı yaygınlaştırılacak, bisiklet yolları ve yaya dostu bölgelerin oluşturulması gibi sürdürülebilir ulaşım projeleri hayata geçirilecektir. Kentteki vatandaşların geri dönüşüm uygulamaları ve atık yönetimi gibi konularda bilgilendirilmesi ve farkındalıklarının arttırılması sağlanacak, hanelerde atık ayrıştırma uygulamaları teşvik edilecektir.

Kentsel hizmetlerde dijital dönüşüm uygulamaları yaygınlaştırılacaktır. Akıllı şehir uygulamaları kapsamında kentsel hizmetlerde dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılarak kentsel problemlerin ve ihtiyaçların önceden öngörülebilmesi, çözüm üretilebilmesi ile hizmetlerin daha kaliteli ve hızlı bir şekilde sunulabilmesi önem taşımaktadır. Bu çerçevede, küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki iller ile bölgesel merkezler başta olmak üzere özellikle ulaşım ve teknik altyapı alanlarında kentsel hizmetlerin akıllı ulaşım sistemleri, e-hizmetler, dijital platformlar gibi uygulamalarla dijital dönüşümü hızlandırılacaktır. Başta küresel entegrasyon boyutundaki illerde otonom ve bağlantılı araçların toplu taşıma hizmetlerinde kullanılmasına yönelik örnek projeler geliştirilecektir.

Kent-bölgelerin ulusal ve bölgesel kalkınmadaki rolleri güçlendirilecektir. İzmir-Manisa, İstanbul-Tekirdağ-Kocaeli ve Adana-Mersin kent-bölgelerinin potansiyelleri ve ihtiyaçları çerçevesinde başta ulaşım, sanayi ve lojistik alanlarında olmak üzere bu illerin fonksiyonel ilişkilerini ve kent-bölgelerin bölgesel kalkınmadaki rollerini güçlendirmek için ortak projeler geliştirilecektir. Diğer taraftan, bu kent bölgelerdeki yığılma ekonomilerine yakın çevredeki yerleşimlerin de eklemlenebilmesine yönelik uygulamalar hayata geçirilecektir.

İç göçün yönetilmesine ilişkin uygulamalar gerçekleştirilecektir. Bölgesel merkez olan kentlerde kentsel ekonomilerin canlandırılarak göçün bölge içerisinde tutulmasına yönelik üretim, istihdam ve ihracat kapasitelerini artıracak proje ve uygulamalar geliştirilecektir. Bununla birlikte bölgesel merkezlerde başta eğitim ve sağlık gibi alanlarda olmak üzere sosyal olanakların artırılmasına öncelik verilecektir. Göçün yoğun olduğu öncelikli dönüşüm illerinde göçün azaltılmasına yönelik kentsel ve sınai altyapıların geliştirilmesi, gelişme potansiyeli olan sektörlerde istihdamın artırılması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesi desteklenecektir. Diğer taraftan, 6 Şubat 2023 tarihli depremler sonrası deprem bölgesinden diğer illere göç eden nüfusun ihtiyaçları dikkate alınarak yoğun göç alan illerdeki kentsel teknik ve sosyal altyapı geliştirilecektir.

Mekânsal planlarda doğal alan-yapay alan dengesi korunacaktır. Kentsel nüfusun ve kentsel alanların artmasıyla doğal alanlara olan baskı da artmaktadır. Mekânsal planlarda artan kentsel nüfus yoğunluğuna bağlı olarak altyapı ve hizmet taleplerinin mevcut doğal ve açık alanlar üzerinde baskı oluşturmayacak şekilde planlanması ve yönetilmesi sağlanacaktır.

Mekânsal planlarda iklim değişikliği ve afetlere karşı dayanıklılığın sağlanmasına yönelik önlem ve kriterler geliştirilecektir. Mekânsal plan hazırlıklarında iklim değişikliğinin etkileri ve afet riskleri analiz edilerek arazi kullanım kararlarında sakınım ve risk azaltma ilkesi temel alınacaktır. Yapılaşmanın güvenli bölgelere kaydırılması, yeşil alanların korunması ve artırılması, afet durumunda tahliye yollarının belirlenmesi, acil durumlarda kullanılabilecek çok amaçlı kullanım alanların belirlenmesi gibi önlemler geliştirilecektir.

İklim değişikliğinin etkilerine karşı kentsel altyapı güçlendirilecektir. Özellikle düzensiz ve şiddetli yağışlar, kuraklık ve kıyı yerleşimlerinde deniz seviyesinin yükselmesi, orman yangınları gibi iklim değişikliği kaynaklı risklerin kentsel alanlardaki etkileri detaylı bir şekilde analiz edilecek ve risk haritaları oluşturulacaktır. Bu doğrultuda şehirlerde yeşil alanlar artırılacak, su yönetimi stratejileri geliştirilecek ve kentsel teknik altyapıyı güçlendirecektir.

Ülke genelinde deprem ve sel riski açısından riskli bölgelerde bulunan yerleşimlerin dayanıklılığı artırılacaktır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı koordinasyonunda geliştirilen Türkiye Ulusal Risk Kalkanı Modeli ve AFAD koordinasyonunda hazırlanan Türkiye Afet Risk Azaltma Planı (TARAP) ve Türkiye Afet Müdahale Planı (TAMP) doğrultusunda tüm bölgelerin afetler karşısında daha dayanıklı olmasını sağlayacak önlemler hayata geçirilecektir. Deprem kuşağı üzerinde bulunan ve sel riski taşıyan yerleşimlerde yaşayan nüfus, bu yerleşimlerde bulunan konut alanları, altyapı alanları, kamu binaları, ulaşım bağlantıları ve sanayi alanları gibi kriterler baz alınarak Türkiye'de deprem ve sel riski yüksek alanlar tespit edilecektir. Başta Marmara Bölgesi olmak üzere deprem riski altındaki yerleşimlerde güçlendirme ve kentsel dönüşüme öncelik verilecek; ulaşım sistemleri ve teknik altyapı güçlendirilecektir. Riskli yerleşimlerde olası afet durumunda koordinasyonun ve erişimin sağlanabilmesi için farklı modlardaki ulaşım sistemleri güçlendirilecek, alternatif ulaşım bağlantıları

kurgulanacaktır. Doğal gaz, elektrik, internet, iletişim, su, atık su gibi teknik altyapı sistemlerinin afete karşı dayanıklılığı artırılacak ve kentsel hizmetlerin olası afet durumunda kesintisiz sürdürülmesine yönelik dijitalleşme çözümleri uygulanacaktır. Riskli yerleşimlerdeki konut alanları ile başta hastane, okul gibi kamu binaları ve sanayi alanları ilgili mevzuata uygun şekilde güçlendirilecek veya güvenli alanlara taşınacaktır. Afet açısından riskli yerleşimlerde petro-kimya, kimya, elektrik, enerji sektörü gibi ikincil afet riski yüksek olan sektörlere ait depo ve üretim altyapıları afetlere karşı güçlendirilecektir. Diğer taraftan, riskli yerleşimlerde tarihi ve kültürel varlıkların envanteri çıkarılacak, korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması için güçlendirme faaliyetleri yapılacaktır.

Afet sonrası etkin müdahale için afet lojistiği konusunda merkezi ve yerel düzeyde koordinasyon güçlendirilecektir. Kamu kurumları, mahalli idareler, özel sektör ve sivil toplum örgütlerinin katılacağı mekanizmalarla afet lojistiği merkezlerinin oluşturulması, afet sonrası gerekli kurtarma ekipmanları ve yardım malzemelerine ilişkin talep ve stok yönetimi, malzemelerin taşınması ile depolanması gibi faaliyetler konusunda koordinasyon güçlendirilecektir. Bunun yanında, mevcut havalimanları ve limanlara yakın konumdaki lojistik merkezlerin afet lojistik merkezleri olarak da kullanılması sağlanacaktır.

Afet konusunda toplumsal farkındalık, bilgi ve beceriler geliştirilecektir. Afetlere karşı toplumsal dayanıklılığın artırılması ve risklerin azaltılması konusunda bilgi ve becerilerinin geliştirilmesine yönelik eğitim, bilgilendirme, bilinçlendirme ve tatbikat çalışmaları yapılacaktır. Ulusal ve yerel düzeyde kamu kurumlarında afet müdahalesi konusunda profesyonel ekipler oluşturulacak ve düzenli eğitimler gerçekleştirilecektir.

Afet riski azaltma, afete müdahale ve afet sonrası toparlanma süreçlerinde coğrafi bilgi sistemleri etkin bir şekilde kullanılacaktır. Taşkın alanları, fay hatları gibi afet riskli alanların tespiti, afet risk haritalarının oluşturulması, senaryoların hazırlanması, afetlerin izlenmesi, afete müdahalede koordinasyonun sağlanması, tahliye ve ulaşım planlarının hazırlanması ve afetin etkilerinin analiz edilmesinde coğrafi bilgi sistemleri etkin bir şekilde kullanılacak ve kurumlar arası güncel ve güvenilir veri paylaşımı temin edilecektir.

8.2. KIRSAL KALKINMA

Dünya genelinde sanayi devrimiyle başlayan ve kesintisiz olarak devam eden bir kentleşme süreci yaşanmaktadır. Bu süreç neticesinde, 2000'lerin başında kent nüfusu, kır nüfusunu geçmiştir. DB tahminlerine göre dünya nüfusunun halen 3,4 milyarı (yüzde 43,8) kırsal alanlarda yaşamaktadır.[10] 2050 yılına kadar kentlerde yaşayan nüfusun toplam nüfusa oranının yüzde 70'e yaklaşması beklenmektedir.[11] Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu eğilimin daha belirgin şekilde gerçekleşeceği öngörülmektedir.

Ancak kırsal nüfus oranı azalıyor olsa bile; iklim değişikliğiyle mücadele, yeşil dönüşüm, ivme kazanan dijitalleşme, istihdam piyasasında uzaktan çalışma eğilimleri, gıda ve enerji sektörlerinde küresel piyasalarda yükselen emtia fiyatları, değişen tedarik zincirleri, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede yoğun kentleşmenin getirdiği ekonomik, sosyal ve çevresel baskı kırsal alanların ve dolayısıyla kırsal politikanın önemini giderek artırmaktadır.

Uluslararası politikalarda ve ülke politikalarında keskin bir kır-kent ayrımı yerine yerleşimlerin sürekliliğine dikkat çekilmekte, kırsal politikanın makro politikalar kapsamında değerlendirildiği görülmektedir. Kırsal alanları bağımlı ve gerileyen alanlar olarak gören geleneksel yaklaşım terk edilerek, kırsalın potansiyelinden azami ölçüde yararlanmayı amaçlayan bir anlayış ortaya çıkmıştır. Yakın geçmişe kadar sektör olarak tarım, mekân olarak köy (veya kasaba) ile özdeşleştirilen kırsal alan kabulü değişerek, tarımın ve köylerin (veya kasabaların) ötesinde bir kırsal politika vurgusu öne

---

[10] https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS

[11] United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Urbanization Prospects: The 2018 Revision (ST/ESA/SER.A/420). New York: United Nations.

çıkmaktadır. Kırsal politikaya, her bir sektörel politika alanının kırsaldaki yansımasıyla tezahür eden daha geniş ölçekli bir bakış söz konusudur. Bu durum beraberinde, sosyal yaşam için kırsal alanlarda kamusal hizmetlerin daha çeşitli, nitelikli sunulması ve kırsalda yaşlanmaya ve nüfus kaybına bağlı olarak ortaya çıkan tenhalaşmaya karşı kırsal yaşamın canlandırılması; ekonomik hayat için kırsal alanların potansiyelinin azami düzeyde değerlendirilmesi ve kırsal-kentsel entegrasyonun, tedarik zincirlerinin kurulması ve güçlendirilmesi; çevre için ise, çevre üzerindeki baskının azaltılması ile kır ve kentin hem ekonomik hem de sosyal bağının çevresel faktörler aracılığıyla kuvvetlendirilmesi gibi politikaların önemini artırmıştır.

Bölgesel gelişme politikaları çerçevesinde **sektör olarak tarım, mekân olarak köylerin (veya kasabaların) ötesinde** çok sektörlü, çok aktörlü ve çok katmanlı bir kırsal politikaya ihtiyaç duyulmaktadır.

8.2.1. Kırsal Alan Tanımı

Kırsal kalkınma ile ilgili dünyadaki genel eğilimler Türkiye kırsalında da gözlemlenmektedir. Ancak kırsal politika, kırsal nüfus kadar kırsal yerleşimleri de kapsadığı için 2012'den beri, kırsal alan ve kırsal politika üzerine Türkiye değerlendirmelerine bir koşulu belirterek başlanması gerekmektedir. Buna göre, 2012 yılında 6360 sayılı Kanun'la 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda yapılan değişiklikler neticesinde, Türkiye'de büyükşehir belediyesi olan il sayısı 16'dan 30'a yükselmiş; yerleşim yerine göre bütünleşmiş büyükşehir belediyeciliğinden, idari sınırlara göre alansal büyükşehir belediyeciliğine geçilmiştir. Bu geçişle birlikte, büyükşehir belediyesi olan 30 ilde köy ve belde mahalli idareleri kaldırılarak, bu yerleşimler mahalli ihtiyaçlarının karşılanması yönünden bağlı bulundukları ilçelerin belediyeleri kapsamına dahil edilmiştir.

Planlı dönemden beri idari sınırlar temel alınarak hesaplanan kırsal nüfus oranı özellikle 6360 Sayılı Kanun sonrasında 30 büyükşehir belediyesi olan ilde tam anlamıyla gerçeği ifade etmemeye başlamıştır. 2012 yılında kırsal nüfusun yarısından fazlasına ev sahipliği yapan ve büyükşehir olan 30 ilde yaklaşık 10,4 milyon kişi köylerde ikamet ederken; bu nüfus gerek kır-kent tanımı gerekse köy-şehir tanımına göre, istatistiklerde kent nüfusuna dahil olmuştur. Bunun sonucunda, 20 bin nüfus eşiği esas alınarak yapılan kır-kent tanımına göre 2012'de yüzde 27,6 olan kırsal nüfus oranı 2013'te yüzde 13,3'e ve 2022'de 10,8'e; köy-şehir tanımına göre 2012'de yüzde 22,7 olan köy nüfusu oranı 2013'te yüzde 8,7'ye ve 2022 yılında yüzde 6,7'ye düşmüştür. Gerçek durumu yansıtacak ve uluslararası karşılaştırmalara imkân tanıyacak yeni bir kırsal alan tanımı çalışması 2014'ten itibaren Resmi İstatistik Programı kapsamında sürdürülmüş ve nihayetinde yapılan çalışmalar kapsamında güncel veriler 11 Mayıs 2023'te TÜİK tarafından yayımlanmıştır.

Bu kapsamda, kurulum çalışmalarında sona gelinen Mekânsal Adres Kayıt Sistemi'ne (MAKS) dayanarak, TÜİK tarafından EUROSTAT ve OECD ile uyumlu şekilde, uluslararası karşılaştırılabilirliğe imkân sağlayan grid bazlı bir kır-kent sınıflaması yapılmıştır. Bu sınıflamada yerleşim yerleri kır, orta yoğun kent ve yoğun kent olarak sınıflanmakta; yerleşim yerleri köy, belde, ilçe merkezi, il merkezi ve büyükşehir ilçe olmak üzere 5 türde tanımlamaktadır. Ancak bu çalışma, OECD referans değerlerini temel alarak kırsalı ve kenti sadece nüfus yoğunluğuna göre ayrıştırmakta; yerleşimlerin ve kentsel/kırsal hayatın kendine özgü diğer niteliklerini yansıtacak ilave göstergeleri içermemektedir. Kullanılan yöntem idari sınırlardan bağımsız hesaplamaya imkân tanısa bile, kırsal politika kapsamında kırsal nüfus kadar kırsal yerleşimler de önemlidir. Bu sebeple kır-kent ayrımı için yerleşim yerinin "niteliği" her daim göz önünde bulundurulmalıdır. Kır nüfusunun yerleşim birimi niteliğine göre dağılımı Tablo 8.3'teki gibidir.

Tablo 8.3 "Kır" Olarak Sınıflanan Nüfusun Yerleşim Birimi Niteliğine Göre Dağılımı (2022)

		Yerleşim			Nüfus		
TÜİK Kent-Kır Sınıflaması	**Yerleşim Birimi Niteliği**	**Mahalle /Köy Sayısı***	**"Türkiye Toplamı" İçindeki Payı (%)**	**"Kır Toplamı" İçinde Payı (%)**	**Toplam Nüfus***	**"Türkiye Toplamı" İçindeki Payı (%)**	**"Kır Toplamı" İçindeki Payı (%)**
Kır	Köy*	18.219	36,17	45,63	4.494.412	5,27	30,15
	Belde	1.412	2,80	3,54	882.141	1,03	5,92
	İlçe merkezi	1.388	2,76	3,48	828.470	0,97	5,56
	İl merkezi	120	0,24	0,30	151.417	0,18	1,02
	Büyükşehir ilçe	18.792	37,30	47,06	8.549.476	10,03	57,36
	Kır Toplamı**	**39.931**	**79,26**	**100,00**	**14.905.916**	**17,48**	**100,00**

(*) Köy yerleşimleri için kır, orta yoğun kent ve kent ayrımı yapılmamış; köylerin tamamı değerlendirme konusu yapılmaksızın "kır" kabul edilmiştir.

(**) Köy yerleşimlerinin tamamı "kır" kabul edildiğinden, TÜİK'in Kent-Kır Sınıflamasında orta yoğun kent ve yoğun kent olarak sınıflanan köy nüfusu "kır"a kaydırılmıştır. Bu yüzden, TÜİK'e göre 14.715.790 (yüzde 17,26) olan kırsal nüfus oranı tabloda farklılık göstermektedir.

Kaynak: TÜİK

TÜİK'in kent-kır sınıflaması baz alınarak ancak köy yerleşimlerinin tamamının "kır" olarak kabul edildiği hesaplama sonucuna göre; Türkiye nüfusunun yüzde 67,9'u (yaklaşık 57,9 milyon) yoğun kent olarak sınıflanan yerleşimlerde, nüfusun yüzde 14,6'sı (yaklaşık 12,4 milyon) orta yoğun kent yerleşimlerde ve yüzde 17,5'i (yaklaşık 14,9 milyon) kır olarak sınıflanan yerleşimlerde yaşamaktadır (Tablo 8.3). 20 bin nüfus eşiğini esas alan eski kır-kent tanımına göre 2012 yılında Türkiye'nin yüzde 27,6 (yaklaşık 21 milyon) olan kırsal nüfus oranı, TÜİK'in yeni grid bazlı kent-kır sınıflamasına göre yüzde 17,5'e (yaklaşık 14,9 milyon) gerilemiş görünmektedir.[12]

İllerdeki kırsal nüfus büyüklüğünün ülke genelindeki toplam kırsal nüfusa oranına bakıldığında, Batı Anadolu ve Akdeniz Bölgesi başta olmak üzere; Ankara, Konya, Şanlıurfa, Diyarbakır, Van, Erzurum ve Samsun'da yüksek değerler olduğu görülmektedir (Harita 8.23). Kırsal nüfusun yaklaşık 8,5 milyonu büyükşehir belediyesi olan 30 ilde, yaklaşık 6,4 milyonu ise büyükşehir belediyesi olmayan 51 ilde ikamet etmektedir (Tablo 8.3). 81 il içerisinde en fazla kırsal nüfusa sahip iller Şanlıurfa (746 bin), Diyarbakır (473 bin) ve Konya (470 bin) iken; en az kırsal nüfusa sahip olan il Yalova (34 bin)'dır. En az kırsal nüfusa sahip büyükşehir ise Kocaeli (98 bin)'dir. İstanbul, 81 il içerisinde kendi nüfusuna oranla en az kırsal nüfusa sahip (145 bin kişi, yüzde 0,9) il olmakla beraber, İstanbul'u bu açıdan Ankara (238 bin kişi, yüzde 4,1) takip etmektedir. Büyükşehir olmayan iller içerisinde ise kırsal nüfusu mutlak olarak en fazla olan il yaklaşık 285 bin kişi ile Afyonkarahisar'dır.

[12] Tablo 8.3'te köy yerleşimlerinin tamamının "kır" olarak kabul edildiği hesaplama sonucuna göre değerlendirme yapılmıştır. Doğal olarak kır nüfusu ile birlikte orta-yoğun kent ve yoğun kent olarak sınıflanan yerleşimlerin toplam nüfusunda TÜİK tarafından açıklanan haber bülteni verisine göre farklılık bulunmaktadır.

Harita 8.23 Kırsal Nüfusun Ülke Sathındaki Dağılımı (Yüzde, 2022)

Kaynak: TÜİK

Bu yoğunluktaki ve dağınıklıktaki kırsal yerleşim ve kırsal nüfus yapısı, ulusal refah açısından, Türkiye'deki kamu hizmet ve yatırımlarının kaymakamlıklar, ilçe belediyeleri ve mahalli idare birlikleri gibi kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla ilçeler üzerinden kırsal yerleşim yerlerine ulaştırılmasının ve halka en yakın birimlerce sunulmasının gerekliliğini ve önemini ortaya koymaktadır. Kırsallığın baskın olarak nitelendirilebileceği yayla, mezra, kom, oba gibi köy altı yerleşimler ile köyler, kırsal mahalleler ve beldelerin sayısı ile dağınık yapısı neredeyse bütün ilçelerde varlığını sürdürmektedir. Söz konusu yerleşimlerin çokluğu, başta temel altyapı yatırımları olmak üzere kamu hizmetlerinin kırsal alanda gerektiği gibi ve zamanında sunulması üzerindeki baskıyı ağırlaştırarak sürdürmektedir. Eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim gibi temel kamu hizmetlerine erişim, ilçe merkezlerinde görece yüksek standartta sağlanabilirken; ilçelere bağlı belde, köy ve köy altı gibi yerleşimlerde bu hizmetlere erişimin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, köyler, kırsal mahalleler ve beldeler gibi kırsal yaşamın baskın olduğu yerleşimlere ilçe merkezleri üzerinden hizmet sunumu güçlendirilmelidir. Bununla birlikte kırsal yerleşimlerin ekonomik ve sosyal kalkınmasına imkân verecek kapsamlı ilçe bazlı programların hayata geçirilmesi gerekmektedir.

8.2.2. Kırsal Toplum

Uzun yıllardır devam eden kırdan kente göçün ve toplumsal gelişmelerin sonucu olarak nüfusun doğurganlık hızının azalmasıyla birlikte kırsal nüfusta seyrelme ve yaşlanma belirgin hale gelmiştir. Son 20-30 yılda kırdan kente göçlerin niteliğinde ise köylerden ilçe merkezlerine, ilçe merkezlerinden orta büyüklükteki il merkezlerine, orta büyüklükteki şehirlerden büyükşehirlere; iç kesimlerden kıyı kesimlerine doğru bir hareketin olduğu gözlemlenmektedir.

TÜİK'in 2022 yılı nüfus verilerine dayanarak oluşturduğu kent kır sınıflamasına göre; Türkiye'nin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 22'sini oluşturan çocuk nüfusun (0-14 yaş) yaklaşık yüzde 70'i yoğun kentsel, yüzde 15'i orta yoğun kentsel ve yüzde 15'i kırsal; toplam nüfusun yüzde 68,1'ini oluşturan çalışma çağındaki nüfusun (15-64 yaş) yüzde 69'u yoğun kentsel, yüzde 15'i orta yoğun kentsel ve yüzde 16'sı kırsal; toplam nüfusun yüzde 9,9'unu oluşturan yaşlı nüfusun (65 ve üzeri) yüzde 55'i yoğun kentsel, yüzde 15'i orta yoğun kentsel ve yüzde 30'u kırsal yerleşim yerlerinde ikamet etmektedir.

Kırsal toplumun bu yeni durumu, başta kırsal iş gücü piyasası olmak üzere, kırsalda sunulan kamu hizmetlerinin çeşitliliğini, niteliğini ve maliyetini etkilemektedir. Kırdan kente göçün değişen biçimi ve ulaştırma sektöründeki gelişmeler, şehirden kırsala günlük gidiş-gelişleri artırarak "mekik göç" olarak adlandırılan yeni bir sosyoekonomik olgu ortaya çıkarmıştır.[13]

[13] Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (2014-2020), s.17.

8.2.3. Kırsal Alanda Ekonomi

Türkiye'de kırsal alanlarda yaşayan nüfusun mutlak (14,9 milyon kişi) ve oransal olarak (yüzde 17,6) hala kayda değer bir büyüklükte olması, kırsal alandaki ekonomik faaliyetleri üretim ve istihdam açısından Türkiye ekonomisi için önemli hale getirmektedir. Üretim açısından değerlendirildiğinde, kırsaldaki ekonomik faaliyetler içerisinde tarım başat sektör olma özelliğini korumaktadır ve son 10 yılda Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün payı ortalama yüzde 7 seviyelerinde seyretmiştir. Bu oran Avrupa Birliği (yüzde 1,7, 2022) ve OECD (yüzde 1,4, 2021) ortalamalarından oldukça yüksektir.[14] İstihdam açısından değerlendirildiğinde, en son 2013 yılında yayımlanan verilere göre tarım, kırsaldaki istihdamın en az yüzde 60'ını oluşturmaktadır (Tablo 8.4). Kırsal istihdamdaki bu yapının bugün aşağı yukarı korunduğu düşünülmektedir.

Tablo 8.4 Türkiye'de Kırsal İş Gücünün Sektörel Dağılımı (2004-2013, Bin Kişi)[15]

Yıllar	Tarım	Pay (%)	Sanayi	Pay (%)	İnşaat	Pay (%)	Hizmetler	Pay (%)	Toplam
2004	4.999	70,11	502	7,04	203	2,85	1.427	20,01	7.131
2005	4.457	64,22	574	8,27	237	3,41	1.673	24,10	6.940
2006	4.277	61,94	627	9,08	258	3,74	1.743	25,24	6.905
2007	4.269	61,23	635	9,10	262	3,76	1.807	25,91	6.973
2008	4.369	60,81	701	9,76	294	4,09	1.820	25,34	7.184
2009	4.650	62,52	651	8,75	336	4,52	1.799	24,19	7.438
2010	4.981	62,93	696	8,79	344	4,35	1.894	23,93	7.915
2011	5.361	62,32	746	8,67	476	5,53	2.020	23,48	8.603
2012	5.353	61,86	715	8,26	488	5,64	2.097	24,23	8.653
2013	5.292	60,22	742	8,44	518	5,89	2.236	25,44	8.788

Kaynak: TÜİK

Tarım sektörünün ulusal ekonomiye katkısı, Harita 8.24'te görüldüğü üzere ülke genelinde heterojen bir dağılım göstermektedir. Bu dağılım, Harita 8.23'te görüldüğü gibi kırsal nüfusun ülke sathında dağılımıyla benzerlik taşımaktadır. Tarımsal hasılanın en fazla olduğu iller Konya, Antalya, İzmir, Şanlıurfa, Mersin, Manisa, Adana, Bursa ve Muğla'dır. Bu iller toplam tarımsal üretimin üçte birini gerçekleştirirken, tamamında büyükşehir belediyesi bulunması dikkat çekicidir.

[14] https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.ZS?locations=OE-EU&name_desc=false

[15] Konuyla ilgili en güncel veri 2013 tarihlidir. Kırsal iş gücünün yapısı hakkında fikir vermesi açısından paylaşılmıştır.

Harita 8.24 Tarımsal GSYH'ye İllerin Katkısı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İllerin ulusal gelirden aldıkları pay azaldıkça, il ekonomilerinde tarım sektörünün ağırlığının artma eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Buna karşılık, özellikle Ege, Güney Marmara, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri'nde illerin GSYH'ye katkıları yüksek olmakla beraber tarım sektörünün il ekonomilerindeki ağırlığının da yüksek olduğu görülmektedir (Harita 8.25).

Harita 8.25 İl Ekonomilerinde Tarım Sektörünün Ağırlığı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'nin 78 milyon hektar olan yüzölçümünün yaklaşık olarak üçte birini teşkil eden yaklaşık 24 milyon hektar alan ekilebilir tarım arazisi olup, bunun da ekonomik olarak sulanabilir miktarı 8,5 milyon hektar olarak tahmin edilmektedir. Türkiye'de halen, ekonomik olarak sulanabilecek 8,5 milyon hektar tarım alanının yaklaşık yüzde 81,9'u sulanabilmektedir.[16] Tarımsal hasılada ilk ve son 10 ildeki tarım arazilerinin dağılımı ise bu illerin üretime verdikleri katkı ile doğru orantılıdır. İlk 10 ilde Türkiye'deki toplam tarım arazilerinin yüzde 30'u, son 10 ilde ise yaklaşık yüzde 3'ü bulunmaktadır (Harita 8.26). Ancak tarımsal arazi varlığının son 10 yıllık seyrine bakıldığında, Türkiye tarım arazilerinin yaklaşık yüzde 1,3'ünü kaybetmiştir. Tarımın il ekonomisindeki ağırlığının fazla olduğu illerde, verimli tarım arazilerinin korunmasına özellikle dikkat edilmelidir.

[16] DSİ 2022 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/720

Tarımsal üretimdeki yüksek hasıla ve ülke ekonomisi içerisindeki ağırlığı tarımsal örgütlenmede de gözlemlenmektedir. 2022 yılı sonu itibarıyla ülke genelinde tarımsal üretim ve satışla ilgili toplam 12.501 kooperatif ve bu kooperatiflerin 3.677.946 ortağı bulunmaktadır. Diğer taraftan 857 üretici birliği ve bu birliklerin 340.889 üyesi ile 276 ıslah amaçlı yetiştirici birliği ve bu birliklerin 570.101 üyesi bulunmaktadır. Kooperatif ve üretici birliklerinin yanı sıra yine ülke çapında 7 alt birlik, 181 sulama birliği, 525 çiftçi derneği ve 14 tarımsal vakıf faaliyet göstermektedir. Ancak tarımsal örgütlenmede örgüt sayıları ve ortak/üye sayıları yüksek olsa da bu yapıların etkinlikleri bölgeden bölgeye değişmektedir. Dolayısıyla tarımsal örgütlerin beşerî ve kurumsal kapasitelerinin artırılması tarımsal hasılanın katma değerinin artırılması için önem arz etmektedir.

Harita 8.26 Türkiye'nin Toplam Tarımsal Arazi Varlığı içerisinde İllerin Payı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Ulusal ekonominin istihdam kapasitesinde de tarım sektörünün ağırlığı dikkate değerdir. Bu husus tarım sektörü üzerinden dolaylı şekilde kırsal alandaki istihdamın toplam istihdam içerisindeki önemine işaret etmektedir. Her ne kadar son yıllarda tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı azalma eğiliminde olsa bile, 2022 yılı verilerine göre Türkiye'de toplam istihdamın yaklaşık yüzde 15,8'i tarım sektöründe gerçekleşmektedir. Yıllık dalgalanmalar da göz önüne alındığında toplam istihdam içerisinde tarımın payının ortalama beşte bir düzeyinde seyrettiği görülmektedir. Bu oran, Avrupa Birliği (yüzde 4, 2021) ve OECD (yüzde 5, 2021) ortalamalarının çok üzerindedir.[17] Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıtlı çiftçi sayısındaki azalma da tarımsal istihdamdaki azalmaya işaret etmektedir. Ancak tarımsal istihdamdaki yüksek rakamlar, sosyal güvenlik verileriyle karşılaştırıldığında, sigortalı çalışma oranının çok düşük olduğu görülmektedir. 2020 yılı verilerine göre tarım sektöründeki toplam kayıtlı istihdam 700 bin civarındadır. Bu durum kırsal alanda kayıt dışı istihdama ve sosyal güvenlik alanında kat edilmesi gereken yola işaret etmektedir.

Kırsal iş gücü piyasalarının mekik göçlerden etkilendiği düşünülmektedir. Bu çerçevede, mevsimlik gezici tarım işçiliğinin önemli hale geldiği ve mevsimlik gezici tarım işçiliğinde kayıt dışılığın yüksek olduğu bilinmektedir. Kırsal alanlardaki ve tarım sektöründeki kırılgan gruplardan biri olarak kabul edilen mevsimlik gezici tarım işçileri ve ailelerinin yaşam şartlarını iyileştirmek amacıyla Mevsimlik Gezici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Sosyal Hayatlarının İyileştirilmesi Projesi yürütülmektedir.

Diğer taraftan BGUS'un mekânsal yaklaşımı, TÜİK'in grid bazlı kent-kır sınıflamasında nüfusu ağırlıklı olarak kırsal olan illerin aynı zamanda gelişen yerel ekonomi illeri ve öncelikli dönüşüm illeri olduğunu göstermektedir.

[17] https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=OE-EU&name_desc=false

8.2.4. Kırsal Kalkınma Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

Kırsal nüfusun ve yerleşimlerin ülke sathına heterojen şekilde dağıldığı verilerden anlaşılmaktadır. Ayrıca kırsallığın baskın olduğu illerde hane halkı gelirlerinin de görece düşük kaldığı gözlemlenmektedir. Öncelikli dönüşüm illeri ve gelişen yerel ekonomiler kapsamındaki iller çerçevesinde düşünüldüğünde kırsal politikalar bu iller için daha fazla önem arz etmektedir. Fakat küresel eğilimler çerçevesinde kırsal alanlar artık durağanlık ve tarım sektörüyle eş anlamlı olarak değil; bizatihi potansiyellerinden azami derecede faydalanılan ve tarım dışı ekonominin çeşitlendirilmesi uğraşına girişilen politika alanlarıdır. Bölgesel gelişme politikaları kapsamında, bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklarının azaltılması amacıyla şümullü kalkınma politikalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu politikalar, kırsal alanlarda ekonomi, toplum ve çevre konularında öne çıkmaktadır. Bu minvalde, On İkinci Kalkınma Planı'yla uyumlu olarak, **kırsal ve kentsel alanların tamamlayıcılığı** çerçevesinde ve sürdürülebilirlik vizyonuyla **kırsal gelirin artırılmasına, temel hizmetlerin sunumunun geliştirilmesi yoluyla kırsalda yaşam kalitesinin iyileştirilmesine, dijital ve yeşil dönüşüme** odaklanılacaktır. Gelecek 5 yılda bölgesel gelişme kapsamında aşağıdaki adımlar öncelikli olarak izlenecektir.

Sektör olarak tarım, mekân olarak köy (veya kasaba) ile özdeşleştirilen kırsal alan kabulü yerine; tarımın ve köylerin (veya kasabaların) ötesinde bir kırsal politika uygulanacaktır. Bu kapsamda, gerek geleneksel kır-kent nüfus eşiğine göre gerekse EUROSTAT uyumlu tanıma göre kırsal alan kapsamına giren ilçe merkezleri de kırsal politika kapsamında değerlendirilecektir.

Kırsal ekonominin büyümesinin sağlanması temel hedeftir. Ekonomide uzun dönemli büyüme patikasına girilebilmesi için verimlilik ve katma değer artışı gerekmektedir. Bu kapsamda, başta kırsal ekonominin omurgasını oluşturan tarım sektöründe olmak üzere, üretkenliğin artırılmasına yönelik faaliyetler desteklenecektir. Temel altyapıda hizmet etkinliğini artıracak, tarım ve tarım dışı sektörlerde büyümeyi destekleyecek dijital uygulamalar yaygınlaştırılacaktır. Kırsalda erişilebilirliğin artırılması ve ticarette lojistik maliyetlerin düşürülmesi amacıyla ulaştırma yatırımlarına önem verilecektir. E-ticaret uygulamaları desteklenecektir. Tarımsal üretimde girdi-çıktı faktörleri gözetilerek verimliliğin ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik akıllı uzmanlaşma[18] stratejileri izlenerek, kırsal alanlarda inovasyon ve girişimcilik teşvik edilecektir. Kırsal ilçelerde kırsalın kendine özgü şartlarını göz önünde bulunduran (rural-proofing) girişimcilik destekleri sağlanacak ve kuluçka merkezleri kurulacaktır. Kırsalda örgütlenme desteklenecektir. Coğrafi işaretli ürün sayısının artırılması, bunların kooperatif ve birlikler gibi ortaklıklar aracılığıyla pazarlanma kabiliyetlerinin güçlendirilmesi sağlanacaktır.

Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesine yönelik faaliyetler desteklenecektir. Kırsalda gelir düzeyinin artırılması ve istikrara kavuşturulması önem arz etmektedir. Bu nedenle, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Tarımsal üretim dışında başta tarıma dayalı sanayi olmak üzere sanayi ve hizmetler sektörü yatırımları desteklenecektir. Baskın kırsal ilçelerde 18-34 yaş gençlerin tarım dışı girişimcilik faaliyetleri desteklenecektir. Kırsal ekonominin çeşitlendirilmesinde özel sektör yatırımları teşvik edilecek; tarımın görece daha az gelişmiş olduğu bölgelerde düşük gelir düzeyindeki kırsal hanelerin gelirlerinin artırılabilmesi için kamu yatırımları ve destekleri ön plana çıkarılacaktır. Eko turizm faaliyetleri teşvik edilecektir. Uzaktan çalışma imkanına sahip mesleklerde çalışanlar ile dijital girişimcilik ve e-ticaret vasıtasıyla mal ve hizmet ticareti için kırsal ilçelerde modern ve güçlü iletişim altyapısına sahip ortak çalışma merkezleri kurulacaktır.

Kırsal ve kentsel alanların birbirlerine olan bağlılığı tamamlayıcılık bağlamında güçlendirilecek ve yeni iş birliği yöntemleri geliştirilecektir. Kentsel alanda güçlü ve sürdürülebilir bir büyüme ancak kenti destekleyen kaynaklar, tedarik zinciri ve lojistik ile mümkündür. Bu kapsamda belediye-kooperatif, zincir market-kooperatif ortaklıklarının kurulması desteklenecektir. Kırsal alanları bağımlı ve gerileyen alanlar olarak gören geleneksel yaklaşım yerine kır ve kentin tamamlayıcılığının güçlendirilmesine

[18] Akıllı Uzmanlaşma, 2008 yılında ortaya çıkan ve özellikle de Avrupa'da bölgesel kalkınma politikası haline dönüşmüş, bölgelerin diğer bölgelerden mukayeseli olarak üstün olabileceği faaliyetlere yoğunlaşarak bundan avantaj sağlayabileceklerine vurgu yapan kavramdır.

yönelik programlar uygulanacaktır. Kırsal alanda kamu hizmetlerinin sunumunda toplu ulaşım, lojistik, itfaiye, eğitim, sağlık, ortak üretim, ortak pazar alanı, altyapı onarımı gibi konularda belediye-köy iş birliklerinin kurulması teşvik edilecektir.

Kırsal alanda yaşam kalitesinin artırılması için, kamu hizmetlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik politika ve tedbirler uygulanacaktır. Kırsal alanda refah düzeyi ağırlıklı olarak eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim gibi temel kamu hizmetlerinin zamanında ve eksiksiz biçimde sunulmasına bağlıdır. Bu kapsamda, kırsaldaki kamu hizmetlerinin yenilikçi yöntemlerle sunumunun geliştirilmesi kırsal refahın artmasına doğrudan etki edecektir.

Kırsalda sosyal hayatın canlandırılmasına yönelik faaliyet ve projeler hayata geçirilecektir. Özellikle uzaktan çalışma eğilimleri ve dijitalleşmenin arttığı günümüzde, kırsalın hem yaşanabilir hem de çalışılabilir alanlar olması için daha cazip mekânlara dönüştürülmesi gerekmektedir. Buradaki gelişme ile gençlerin kırsal alanlara yerleşmesine ve kırsalda yaşlanmanın durdurulmasına katkı sağlanacaktır.

Kırsalda demografik dönüşüme yönelik tedbirler alınacaktır. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kırsal alanda nüfusun seyrelmesi ve buna bağlı olarak yaşlanma önemli bir sorun alanıdır. Bu minvalde, kırsalda yaşlıların ihtiyaçlarına yönelik uygulamalar geliştirilecektir. Orta ve baskın kırsal ilçelerde yaşlı nüfusun ihtiyaçlarına yönelik gümüş ekonomi faaliyetleri teşvik edilecektir. Diğer taraftan, kırsalda yaşayan çocukların ve gençlerin ihtiyaçlarına yönelik tedbirler alınacaktır.

Kırsal alanda karbon nötr ekonomiye geçiş amacıyla yapılacak yatırımlar hızlandırılacaktır. İklim değişikliğine karşı alınacak tedbirler ertelenemez niteliktedir. Bu kapsamda, ülkemiz uluslararası düzeyde bazı yükümlülükleri yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. Bu sebeple, kırsal alanda başta tarım ve hayvancılıktan kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılması ve net karbon sıfır hedefine ulaşılmasına yönelik dönüşümü sağlayacak altyapı ve üst yapı yatırımları teşvik edilecektir.

Kırsalda yenilenebilir enerji yatırımları yaygınlaştırılacaktır. İklim değişikliğiyle mücadele edebilmek için fosil yakıtlardan elde edilen enerji yerine yenilenebilir enerji kaynaklarından elde edilen temiz ve sürdürülebilir enerji dönüşümü sağlanmalıdır. Kırsal alanlarda, temiz ve sürdürülebilir enerji için gerekli doğal kaynaklara erişim daha kolay, yatırım maliyetleri daha düşüktür. Bu sebeple, kırsalda yenilenebilir enerji kaynakları verimliliklerine göre tespit edilecek, bu yöndeki yatırımları desteklenecektir.

Kırsalda doğal kaynakların korunmasına yönelik tedbirler alınacaktır. Artan dünya nüfusuyla beraber kırsal alanlar ve kırsalın doğal kaynakları kentleşme baskısı altındadır. Bu durum doğal kaynakların çoğunlukla geri döndürülemez biçimde tahrip edilmesine veya tüketilmesine sebep olmaktadır. Ancak sürdürülebilir bölgesel ekonomiler için doğal kaynakların koruma-kullanma dengesi içerisinde düşünülerek kullanılması önem arz etmektedir.

Kırsal politikada beşerî ve kurumsal kapasitenin geliştirilmesi; ekonomi, toplum ve çevre temalarının hepsinde ele alınacak bir öncelik olacaktır. Kırsal alanda hizmet sunum kapasitesinin güçlendirilmesi, kırsal ve kentsel aktörler arasında iş birliklerinin geliştirilmesi, kırsal ve kentsel entegrasyonun sağlanarak yerleşimler arasında mekânsal sürekliliğin ve erişilebilirliğin sağlanması ancak **beşerî** ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesiyle mümkün olacaktır.

8.3. SOSYAL GELİŞME

Sürdürülebilir ve kapsayıcı gelişmenin sağlanabilmesi için ekonomik büyümenin ve sosyal kalkınmanın mekânsal düzeyde eş zamanlı adil dağılımı önem arz etmektedir. Diğer taraftan, yoksulluk, eşitsizlik, sosyal dışlanma, göç gibi sosyal sorunların dinamikleri bölgesel düzeyde farklılık göstermekte, bu durum sürdürülebilir ve kapsayıcı gelişmenin sağlanmasını zorlaştırmaktadır.

Mekânsal eşitsizlikler; cinsiyete, yaşa ve gelir dağılımına bağlı eşitsizliklerle örtüşerek bireylerin yaşam kalitesinin ve iyilik halinin geliştirilmesi yolundaki engelleri artırmaktadır. Bu nedenle, politika müdahalesi gerektiren sosyal hususların mekâna özgü farklılaşan dinamiklerinin tespit edilmesi

gerekmektedir. Dolayısıyla, fırsatlara erişim imkânlarının artırılması ve sosyal içermenin sağlanması, yine mekâna özgü bir politika tasarımının gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Diğer bir ifadeyle, bölgesel düzeyde farklılaşan iyilik hali ve yaşam kalitesinin ülke genelinde toplumun farklı kesimlerini kapsayacak şekilde yükseltilmesi, sosyal sorunların bölgesel düzeyde farklılaşan dinamiklerine duyarlı politika araçlarının geliştirilmesiyle mümkündür.

Gelir düzeyinin yükseltilmesi, eğitim, sağlık ve ulaşım hizmetlerine erişilebilirliğin artırılması, iş yaşamının iyileştirilmesi, kırsal ve kentsel alanlarda yaşanabilir çevrenin sağlanması gibi hususlar bireylerin refah düzeyinin ve iyilik halinin artırılmasına katkı sağlamaktadır. Yeni dönem BGUS (2024-2028), bu hususlar doğrultusunda Türkiye'de bölgesel düzeyde farklılaşan yaşam kalitesini ve iyilik halini mekâna özgü politika araçlarıyla artırmayı hedeflemekte, 2028 yılına kadar Türkiye'de mekân kaynaklı fırsat eşitsizliklerini azaltmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Dengesiz gelir dağılımı, yoksulluk ve fırsat eşitsizlikleri küresel düzeyde sorun olmaya devam etmektedir. 2022 yılı verilerine göre dünyanın en zengin yüzde 1'lik kesimi toplam servetin yüzde 44,5'ine sahiptir. Dünyada yetişkin insan nüfusunun yüzde 53'üne tekabül eden 2,8 milyar kişinin fert başına 10 bin doların altında serveti bulunmaktadır ve bu kesim küresel servetin ancak yüzde 1,2'si oranında pay almaktadır. Küresel servetin yüzde 56'sına Kuzey Amerika ve Avrupa ülkeleri sahip iken Hindistan, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri toplam servetin yalnızca 8'i oranında pay almıştır (Credit Suisse, 2023).

8.3.1. Demografik Eğilimler

İnsanların büyük çoğunluğu doğdukları ülkelerde yaşamaya devam etmesine rağmen, milyonlarca insan doğdukları ülke dışında, başka ülke ve coğrafyalarda yaşamak zorunda kalmaktadır. Son yıllarda, küresel düzeyde ülkeler ve hatta kıtalar arasında nüfus akımları artış göstermektedir. Küresel tahminler, 2020'de dünyada yaklaşık 281 milyon kişinin uluslararası göç kapsamında ülke değiştirdiği ve bunun küresel nüfusun yüzde 3,6'sına karşılık geldiği yönündedir (IOM, 2021).

Genel itibarıyla, uluslararası nüfus hareketleri son elli yılda artmıştır. 2020 yılında, doğduğu ülke dışında bir ülkede yaşayan insan sayısı tahmini olarak 281 milyon kişidir. Bu sayı 1990 yılının 2 katından fazla, 1970 yılına göre ise tahmin edilen sayının üç katından fazladır. Dünyada göçle gelen yabancı nüfusa en fazla ev sahipliği yapan ülke 3,6 milyonun üzerindeki kişi ile Türkiye'dir. Göçle gelen yabancı nüfus bakımından Türkiye'yi 3,5 milyon kişi ile Kolombiya, 1,5 milyon kişi ile Uganda, 1,4 milyon kişi ile Pakistan ve Almanya takip etmektedir (IOM, 2021). Türkiye uluslararası göçle gelen nüfusu insani yardım anlayışıyla kabul ederken, pek çok batı ülkesi bu süreci kendi beşerî sermaye yönetimleri çerçevesinde ele almaktadır.

Küresel düzeyde yaşanan önemli dönüşümlerden birisi de yaşlanan nüfus olgusudur. 2020 yılı verilerine göre dünya nüfusu için ortanca yaş 30,9'dur. Japonya'da ortanca yaş 48,4 iken 2022 yılı itibarıyla AB-27 ülkelerinde ortanca yaş 44,4 olmuştur (Eurostat). 2022 yılı verilerine göre Türkiye'de ortanca yaş 33,5'tir. Nüfus projeksiyonlarına göre, Türkiye'de ortanca yaşın 2030 yılında 35,6, 2040 yılında 38,5, 2060 yılında 42,3 ve 2080 yılında 45 olması beklenmektedir (TÜİK, İstatistiklerle Yaşlılar- 2022).

Dünya nüfusunda yaşlanma eğilimi artmaya devam etmektedir. 2022 yılında yüzde 10 olan 65 yaş üstü nüfusun toplam dünya nüfusuna oranının 2030 yılında yüzde 12'ye, 2050 yılında ise yüzde 16'ya çıkması beklenmektedir. Nüfus projeksiyonlarına göre ülkelerin nüfus artış hızının yavaşlamaya devam ettiği, 2050 yılı itibarıyla OECD üyesi ülkelerin üçte ikisinin nüfusunun azalmaya başlayacağı öngörülmektedir.

2021'de 71 yıl olan doğuşta beklenen yaşam süresinin, 2050 yılında 77,2 yıla çıkması beklenmektedir. Düşük gelir grubundaki ülkelerde doğuşta beklenen yaşam süresi 62 yıl iken yüksek gelir grubundaki ülkelerde doğuşta beklenen yaşam süresi 80 yıla çıkmaktadır (DB, 2021). Ayrıca, önceki yıllarda olduğu gibi kadınların doğuşta beklenen yaşam süreleri (74 yıl), erkeklerden (69 yıl) daha yüksektir. Bu durum

dünyada yaşlılığın kadınlaşması eğiliminin önümüzdeki yıllarda devam edeceğini, dolayısıyla yaşlı kadınlardan oluşan tek kişilik hanelerin artacağını göstermektedir.

2022 yılında yaşlı nüfus oranı yüzde 19 olan Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinde 2050 yılında her dört kişiden birinin 65 yaş üstünde olacağı bilinmektedir. Bu oranın 2022-2050 yılları arasında Latin Amerika ülkeleri için yüzde 9'dan yüzde 19'a, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri için yüzde 13'ten yüzde 26'ya çıkacağı öngörülmektedir. Sahra altı Afrika ise dünyada en genç nüfusa sahip olmakla birlikte, yaşlanma eğilimi göstermektedir. Halihazırda demografik dönüşümünü tamamlamış Avrupa ülkelerine kıyasla, bu süreci yakın bir zaman diliminde tamamlayacak olan gelişmekte olan ülkelerin iş gücü piyasalarının ve sosyal güvenlik sistemlerinin nüfusun yaşlanmasından etkilenme düzeyi artacaktır.

Dünya nüfusu içerisinde 15-24 yaş grubunda 1,2 milyar genç yaşamaktadır. Küresel nüfusun yüzde 16'sı bu yaş grubu gençlerden oluşmaktadır. Genç nüfus, dünya genelinde geliştirilen politika belgeleri için önemli bir çalışma alanı olarak değerlendirilmektedir. Öncelikli müdahale alanları arasında, gençlerin hem mevcut iş gücü piyasasının gereksinimlere cevap verebileceği hem de geleceğin mesleklerine yönelik nitelikler kazanabileceği bir eğitim sisteminin oluşturulması yer almaktadır. Bu müdahalelerle genç nüfus içerisinde işsizlik oranının azaltılması hedeflenmektedir.

Gençler arasında işsizlik oranı AB-27 ülkelerinde düşüş eğilimindedir. Anılan ülkelerde 15-24 yaş arası nüfusun ortalama işsizlik oranı 2011 yılında yüzde 22,6 iken, 2022 yılında bu yaş grubu için işsizlik oranı yüzde 14,5'e düşmüştür. Ancak, genç işsizlik oranı Yunanistan (yüzde 31,4), İspanya (yüzde 29,8) ve İtalya (yüzde 23,7) gibi Akdeniz ülkelerinde yüksektir. 2022 yılında Türkiye'de 15-24 yaş grubu gençlerde işsizlik oranı yüzde 19,4 olmuştur.

Sosyal gelişme politikalarının odak konularından biri de kadın istihdamının artırılmasıdır. 2022 yılı verilerine göre AB-27 ülkelerinde 15-24 yaş arası kadınlarda işsizlik oranı (yüzde 14,5) ortalama işsizlik oranı ile aynıdır. Türkiye'de 15-24 yaş grubu kadınlarda işsizlik oranı 2022 yılında yüzde 25,2 olmuştur. AB-27 ülkeleri içerisinde genç kadınlarda işsizlik oranının en yüksek olduğu ülkeler; Yunanistan (yüzde 38,8), İspanya (yüzde 30,8) ve İtalya'dır (yüzde 25,8).

8.3.2. Gelir Dağılımı

Türkiye'de de gelir dağılımında önemli oranda farklılıklar bulunmaktadır. 2012-2022 döneminde en yüksek yüzde 20'lik dilimde yer alan bireylerin yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinden aldığı pay yüzde 46-48 düzeyinde iken en düşük yüzde 20'lik dilimde yer alan bireylerin yıllık eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirinden aldığı pay yüzde 6 düzeyinde kalmıştır (TÜİK, Gelir Dağılımı İstatistikleri-2022).

Ancak, son 15 yıllık dönemde Türkiye'de göreli yoksulluk oranı azalmıştır. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir geliri medyan değerinin yüzde 60'ına göre hesaplanan göreli yoksulluk oranı 2006 yılında yüzde 25,4 iken, 2022 yılında yüzde 21,6'ya gerilemiştir. Bu dönemde, sosyal yardım harcamalarının GSYH'ye oranı yüzde 1 düzeyinden yüzde 1,29'a yükselmiştir. 2021 yılı itibarıyla, sosyal yardım hizmeti veren kamu kuruluşları tarafından toplam 93,7 milyar TL tutarında sosyal yardım harcaması yapılmıştır (SBB, 2022).

Eğitimde ortaya çıkan fırsat eşitsizlikleri bireylerin gelir düzeyine de yansımaktadır. Eğitim düzeyi düşük hanelerde dünyaya gelen çocukların beslenme, barınma, nitelikli eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim olanakları azalmakta, yoksulluk riski artmaktadır. Türkiye'de yükseköğretim mezunu bir bireyin yıllık ortalama esas iş geliri okur-yazar olmayan bir kişinin yıllık ortalama esas iş gelirinin 3,8 katıdır. Bu nedenle, yükseköğretim düzeyinde eğitim alan ebeveynlerin çocuklarının iyilik halinin, daha düşük düzeyde eğitim alan hanelerde dünyaya gelen çocukların iyilik haline göre daha ileri düzeyde olması kaçınılmazdır.

Bütün eğitim kademelerinde kadınların gelir seviyesinin erkeklerin gelir seviyesine kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir. 2022 yılı verilerine göre yükseköğretim düzeyinde eğitim alan bir kadının yıllık ortalama esas iş geliri aynı eğitim düzeyindeki bir erkeğin gelirinin yüzde 68'i seviyesindedir. Lise ve

dengi okul mezunu bir kadının yıllık ortalama esas iş geliri ise aynı eğitim düzeyindeki bir erkeğin gelirinin yüzde 58'i kadardır (TÜİK, Gelir Dağılımı İstatistikleri-2022). Kadınlara yönelik istihdam politikalarının artırılması, iş hayatında cinsiyet eşitsizliğinin azaltılmasına yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi yoluyla cinsiyete dayalı gelir eşitsizliğinin azaltılması mümkün olabilecektir.

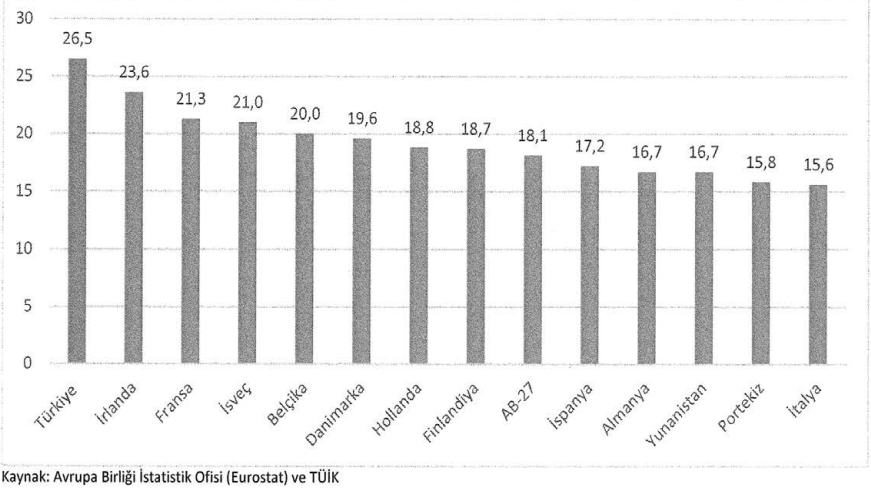
2022 yılı verilerine göre Türkiye'de 15-24 yaş grubundaki genç nüfus toplam nüfusun yüzde 15,2'sini oluşturmaktadır. Ne eğitimde ne istihdamda olan bu yaş grubundaki gençlerin oranı yüzde 24,2'dir. Genç erkeklerde bu oran yüzde 16,4 iken, genç kadınlarda yüzde 32,3'tür (TÜİK, İstatistiklerle Gençlik-2022). Bu itibarla, gençlerin becerilerinin ve niteliklerinin artırılması ve iş gücü piyasasına aktif katılımlarının sağlanması ile gelir ve yaşam koşullarının iyileştirilmesi önem arz etmektedir.

8.3.3. Çocukların ve Gençlerin İyilik Hali

Türkiye'de çocuk nüfusunun toplam nüfus içerisindeki payı son 50 yıllık dönemde azalmaktadır. 0-17 yaş grubunu içeren nüfusu çocuk olarak kabul eden Birleşmiş Milletler tanımına göre, 1970 yılında Türkiye toplam nüfusunun yüzde 48,5'i çocuklardan oluşurken, 1990 yılına gelindiğinde çocuk nüfus oranı yüzde 41,8'e, 2022 yılında ise yüzde 26,5'e gerilemiştir (TÜİK, İstatistiklerle Çocuk-2022).

Avrupa Birliği ülkeleri ile kıyaslandığında yine de Türkiye'de çocuk nüfus oranı yüksektir. 2022 yılı verilerine göre Avrupa Birliği'ne üye 27 ülkenin çocuk nüfus oranı Türkiye'nin gerisinde kalarak yüzde 18,1 olmuştur. Yalnızca dört AB ülkesinde çocuk nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranı yüzde 20'nin üzerindedir. Bu ülkeler; İrlanda (yüzde 23,6), Fransa (yüzde 21,3), İsveç (yüzde 21) ve Belçika (yüzde 20) olmuştur (Grafik 8.9).

Grafik 8.9 Seçilmiş AB Ülkelerinde ve Türkiye'de Çocuk Nüfusunun Ülke Nüfusu İçerisindeki Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) ve TÜİK

Çocuk nüfus oranı AB-27 ülkelerinin üzerinde olan Türkiye'de, yoksulluk riski altında yaşayan çocuk nüfusu AB-27 ortalamasının üzerindedir. Sosyal transferlerden sonra eşdeğer medyan gelirin yüzde 60'ına göre yoksulluk riski altında yaşayan çocuk nüfusu oranı, 2010 yılında AB-27 ortalaması için yüzde 21,1 iken Türkiye'de bu oran yüzde 33,7 olmuştur. 2020 yılında ise söz konusu oranlar AB-27 ülkeleri için yüzde 19,5, Türkiye için yüzde 33,3'tür. Kız çocukları için yoksulluk riskinin daha yüksek olduğu görülmektedir. 2010 yılında AB-27 ülkeleri için kız çocuklarında yoksulluk riski altında yaşayan nüfus oranı yüzde 21,4 iken, 2020 yılına gelindiğinde bu oran yüzde 19,2 olmuştur. 2010-2020 döneminde Türkiye'de kız çocuklarında yoksulluk riski altında yaşayan nüfus oranı yüzde 35,3'ten yüzde 34,1'e gerilemiştir (Eurostat).

2022 yılı itibarıyla Türkiye'de çocuk nüfus oranının yüksek olduğu iller Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yoğunlaşmaktadır. Çocuk nüfus oranının en yüksek olduğu iller Şanlıurfa (yüzde 44,9), Şırnak (yüzde 41,4), Ağrı (yüzde 39,3), Siirt (yüzde 39,2) ve Muş'tur (yüzde 38,9). Çocuk nüfus oranının en düşük olduğu iller ise Tunceli (yüzde 16,9), Edirne (yüzde 17,7), Kırklareli (yüzde 18,4), Çanakkale (yüzde 18,7) ile Kastamonu ve Karabük'tür (yüzde 18,9) (Harita 8.27).

Çocuk nüfusunun en fazla olduğu il olan İstanbul'da yaklaşık 4 milyon çocuk yaşarken, Ankara'da yaklaşık 1,4 milyon, Şanlıurfa'da 975 bin, İzmir'de 959 bin ve Bursa'da 799 bin çocuk yaşamaktadır. Bu beş büyükşehirde ülke toplam çocuk nüfusunun yüzde 35,6'sı bulunmaktadır.

Harita 8.27 İller İtibarıyla Çocuk Nüfus Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yayımlanan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasında (TNSA) (2018) çocukların okuryazarlık-sayısal beceri, fiziksel, sosyal-duygusal ve öğrenme alanlarındaki gelişimlerine göre Erken Çocukluk Gelişimi İndeksi[19] hesaplanmıştır (Tablo 8.5). Beş bölge (batı, güney, orta, kuzey ve doğu bölgeleri) için hazırlanan indeks değerlerine göre ülke ortalama indeks değeri yüzde 73,7 iken, en yüksek değeri batı bölgesi (yüzde 77,2) almıştır. Erken Çocukluk Gelişimi İndeksi değeri en düşük olan bölge ise yüzde 66,1 ile doğu bölgesi olmuştur. Diğer bölgelerde indeks değeri ise orta bölge için yüzde 76,6, güney bölgesi için yüzde 75,6 ve kuzey bölgesi için yüzde 67,8'dir.

Tablo 8.5 Belirtilen Alanlarda Normal Gelişim Gösteren 3-4 Yaşındaki Çocukların Oranı (2018, Yüzde)

Bölge	Okuryazarlık - Sayısal Beceri	Fiziksel	Sosyal-Duygusal	Öğrenme	Erken Çocukluk Gelişimi İndeks Değeri (Yüzde)
Batı	18,1	97,6	75	96,7	77,2
Güney	11,8	98,8	75,9	96,1	75,6
Orta	20,5	97	75,3	96,3	76,6
Kuzey	14,1	100	64,3	98,8	67,8

[19] Erken çocukluk gelişimi, çocukların yaşamın ilk evresinde motor gelişimi, bilişsel gelişim, sosyo-duygusal ve düzenleyici beceri ve kapasitelerinin düzenli gelişimini kapsar. 2018 TNSA'da bu indeksin hesaplanması için 10 maddeden oluşan bir modül kullanılmıştır (detaylı bilgi için bkz. TNSA, 2018, sf. 174).

Doğu	5,8	98	69,3	93,2	66,1
Toplam	**14,4**	**97,9**	**73,3**	**95,7**	**73,7**

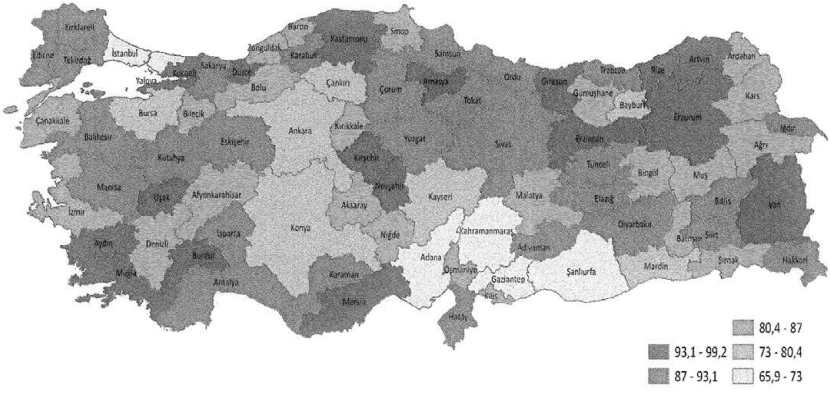
Kaynak: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü

Bu çalışma sonuçlarına göre annenin eğitim düzeyi ile Erken Çocukluk Gelişim İndeks değeri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Annesi herhangi bir okula gitmemiş veya ilkokulu tamamlamamış çocuklarda Erken Çocukluk Gelişim İndeks değeri yüzde 62 iken annesi lise ve üzeri eğitim almış çocuklarda indeks değeri yüzde 85'e yükselmektedir. Keza hanehalkı refahı en yüksek dilimde yer alan hanelerde yaşayan çocukların indeks değeri yaklaşık yüzde 85 olurken hanehalkı refahı en düşük dilimde yer alan hanelerde yaşayan çocukların indeks değeri yüzde 62'de kalmıştır.

Türkiye genelinde 2011 yılında binde 11,7 olan bebek ölüm hızı, 2021 yılında binde 9,2 olarak gerçekleşmiştir. 2021 yılında bebek ölüm hızının en yüksek olduğu iller; Hakkâri (binde 16), Şanlıurfa (binde 15,6), Siirt (binde 15,2), Gaziantep (binde 15,1) ve Şırnak'tır (binde 14,2). Bebek ölüm hızının en düşük olduğu iller ise Bilecik (binde 3,9), Amasya (binde 4,8), Çorum (binde 4,8), Kastamonu ve Artvin'dir (binde 5,2). 2021 yılında 5 yaş altı ölüm hızına göre ise ülke ortalaması binde 11,2 olmuştur. Bebek ölüm hızında olduğu gibi çocuk ölüm hızı göstergesi itibarıyla da en yüksek oranlar Hakkâri (binde 20,6), Şanlıurfa (binde 19,2), Siirt (binde 18,1), Gaziantep (binde 17,6) ve Şırnak (binde 16,9) illerinde gerçekleşmiştir. Çocuk ölüm hızının en düşük olduğu iller ise Bilecik (binde 5,7), Artvin (binde 6,5), Ardahan (binde 6,6), Çorum (binde 6,7) ve Kastamonu'dur (binde 6,8).

2021/'22 öğretim yılında 5 yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime net katılım oranı Türkiye ortalaması yüzde 81,6'dır. Kız çocukları için bu oran erkek çocukları ile hemen hemen aynıdır. 5 yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime net katılım oranı en yüksek olan iller; Muğla (yüzde 99,15), Aydın (yüzde 98,28) ve Kocaeli'dir (yüzde 98,1). Çocuk nüfusunun en yüksek olduğu illerden, İstanbul'da 5 yaş grubu çocuklarda okul öncesi eğitime net katılım oranı yüzde 71,98 olurken, Ankara'da yüzde 72,99, İzmir'de yüzde 82,15, Adana'da yüzde 70,24, Mersin'de yüzde 96,8, Gaziantep'te yüzde 65,89, Diyarbakır'da yüzde 90,17 ve Şanlıurfa'da yüzde 66,63 olarak görülmektedir (Harita 8.28).

Harita 8.28 İller İtibarıyla Okul Öncesi Eğitime Net Katılım Oranı (5 Yaş, 2021/'22 Öğretim Yılı, Yüzde)

Kaynak: MEB

2021/'22 öğretim yılı verilerine göre Türkiye genelinde ilkokul net okullaşma oranı yüzde 93,16'dır. Kız çocuklarında okullaşma oranı (yüzde 93,12) genel ilkokul okullaşma oranına yakın düzeydedir. İllerin genelinde de kız çocuklarında okullaşma oranı ortalamaya yakın değerlerdedir. Sinop (yüzde 94,25), Edirne ve Zonguldak (yüzde 94,19), Kırıkkale (yüzde 94,18) ve Çanakkale (yüzde 94,16), ilkokulda net okullaşma oranının en yüksek olduğu illerdir. Gümüşhane (yüzde 76,32) hariç tutulduğunda illerin

ilkokul net okullaşma oranlarının yüzde 88 ile yüzde 94 arasında dar bir bantta seyrettiği görülmektedir (Harita 8.29).

Harita 8.29 İller İtibarıyla İlkokul Net Okullaşma Oranı (2021/'22 Öğretim Yılı, Yüzde)

Kaynak: TÜİK, MEB

Söz konusu dönem itibarıyla, ortaokul net okullaşma oranında ülke ortalaması yüzde 89,8 olurken, kız çocuklarında ortaokul net okullaşma oranı ülke ortalamasına yakındır (yüzde 89,7). İller içerisinde ortaokul net okullaşma oranının en yüksek olduğu iller; Kırklareli (yüzde 92,03), Edirne (yüzde 91,65), Amasya (yüzde 91,62), Çorum (yüzde 91,59) ve Kütahya (yüzde 91,58), en düşük olduğu iller ise Gümüşhane (yüzde 70,63), Çankırı (yüzde 85,74), Şırnak (yüzde 85,69), Yozgat (yüzde 86,41) ve Tokat'tır (yüzde 86,57).

8.3.4. Genç İstihdamı

2022 yılı verilerine göre Türkiye genelinde yaklaşık 13 milyon kişi 15-24 yaş aralığındaki nüfusu oluşturmaktadır. 15-24 yaş aralığındaki genç nüfus toplam nüfusun yüzde 15,2'sini teşkil etmektedir. Türkiye genelinde iş gücüne katılma oranı yüzde 53,1, istihdam oranı yüzde 47,5 ve işsizlik oranı yüzde 10,4'tür. 15-24 yaş grubu gençlerde iş gücüne katılma oranı (yüzde 43,8) genel ortalamanın gerisindedir. 15-24 yaş grubu erkeklerde iş gücüne katılma oranı yüzde 56,2 iken bu yaş grubu kadınlarda iş gücüne katılma oranı yüzde 31'de kalmıştır.

15-24 yaş grubu gençlerde[20] iş gücüne katılma oranının en yüksek olduğu bölgeler; TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) (yüzde 54,7), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) (yüzde 49,9), TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) (yüzde 49,8) ve TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 49,7). Bu yaş grubu gençlerde iş gücüne katılma oranının en düşük olduğu bölgeler ise TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (yüzde 30,9), TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (yüzde 33), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (yüzde 34,3) ile TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 35,2) (Tablo 8.6).

Tablo 8.6 15-24 Yaş Grubunda İş Gücüne Katılma Oranı En Yüksek ve En Düşük 5 Bölge (2022, Yüzde)

Bölge Kodu	En Yüksek İller	İş Gücüne Katılma Oranı
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	54,7
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	49,9

[20] TÜİK tarafından yaş gruplarına göre iş gücüne katılma oranı; 15-24 yaş grubu, 25-34 yaş grubu, 35-54 yaş grubu ile 55 yaş ve üzeri yaş grubu için yayımlanmaktadır.

TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	49,8
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	49,7
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	49,5
	En Düşük İller	
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	38,9
TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	35,2
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	34,3
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	33,0
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	30,9
TR	**Türkiye**	**43,8**

Kaynak: TÜİK

2022 yılı verilerine göre 15-24 yaş grubu kadınlarda iş gücüne katılma oranının en yüksek olduğu bölgeler; TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) (yüzde 39,5), TR61 (Antalya, Isparta, Burdur) (yüzde 39), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) (yüzde 38,9) ve TR31 (İzmir) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 37). Bu yaş grubu kadınlarda iş gücüne katılma oranının en düşük olduğu bölgeler ise TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (yüzde 15,6), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (yüzde 16,6) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Düzey 2 Bölgesidir (yüzde 20,7).

Türkiye genelinde, son 10 yıllık dönemde 25-34 yaş grubu gençlerde iş gücüne katılma oranı yüzde 66,5'ten yüzde 71,9'a yükselmiştir. 25-34 yaş grubu erkeklerde iş gücüne katılma oranı yüzde 92,3 olurken bu yaş grubu kadınlarda yüzde 51,2'de kalmaktadır. TR31 (İzmir) (yüzde 80,8), TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) (yüzde 77,9), TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) (yüzde 75,9) ve TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgeleri (yüzde 75,8) 25-34 yaş grubu gençlerde iş gücüne katılma oranının en yüksek olduğu bölgelerdir.

Tablo 8.7 25-34 Yaş Grubunda İş Gücüne Katılma Oranı En Yüksek ve En Düşük 5 Bölge (2022, Yüzde)

Bölge Kodu	En Yüksek İller	İş Gücüne Katılma Oranı
TR31	İzmir	80,8
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	77,9
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	75,9
TR10	İstanbul	75,8
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	75,5
	En Düşük İller	
TRB1	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli	64,6
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	63,5
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	63,0
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	59,3
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	55,6
TR	**Türkiye**	**71,9**

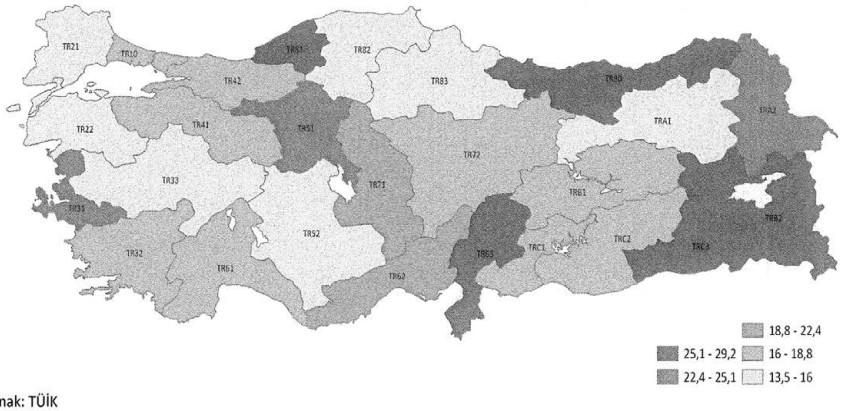
Kaynak: TÜİK

TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) ve TRB2 (Van, Muş, Bitlis,Hakkâri) Düzey 2 Bölgelerinde iş gücüne katılma oranı en düşük düzeydedir. Bu üç bölgede 25-34 yaş grubu gençlerde iş gücüne katılma oranı sırasıyla yüzde 55,6, yüzde 59,3 ve yüzde 63 olmuştur. Aynı zamanda

bu bölgeler 25-34 yaş grubu kadınlarda iş gücüne katılma oranının en düşük olduğu bölgeler arasında yer almaktadır. Bu üç bölgede erkek iş gücüne katılma oranı kadın iş gücüne katılma oranının iki katından fazladır (Tablo 8.7).

2022 yılı verilerine göre 15-24 yaş grubu gençlerde işsizlik oranı (yüzde 19,4) genel işsizlik oranının (yüzde 10,4) oldukça üzerindedir. 15-24 yaş grubu kadınlarda işsizlik oranı yüzde 25,2'ye çıkmaktadır. 25 yaş ve üzeri nüfus grubunda işsizlik oranı yüzde 8,8 olurken, bu yaş grubu kadınlarda işsizlik oranı yüzde 11,2'dir. TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın), TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) Düzey 2 Bölgeleri 15-24 yaş grubu gençlerde işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgelerdir. Bu üç bölgede işsizlik oranı sırasıyla yüzde 29,2, yüzde 27,7 ve yine yüzde 27,7'dir (Harita 8.30).

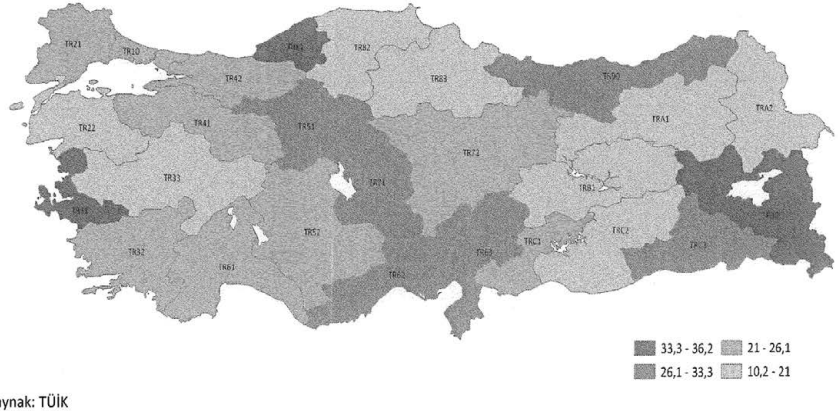
Harita 8.30 15-24 Yaş Grubu Gençlerde İşsizlik Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

2022 yılı itibarıyla 15-24 yaş grubu kadınlarda işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgeler ise TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) (yüzde 36,2), TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) (yüzde 35,7) ve TR31 (İzmir) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 33,3). 15-24 yaş grubu kadınlarda işsizlik oranının en düşük olduğu bölgeler; TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (yüzde 10,2), TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) (yüzde 16,7) ve TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 16,9) (Harita 8.31).

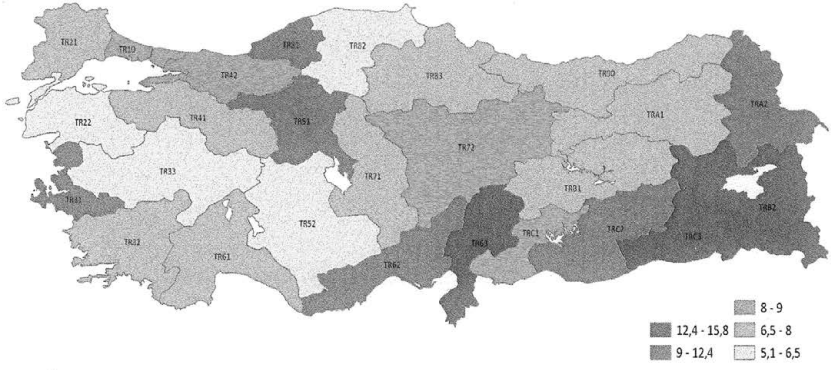
Harita 8.31 15-24 Yaş Grubu Kadınlarda İşsizlik Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

25 yaş ve üzeri nüfus içerisinde Türkiye geneli işsizlik oranı yüzde 8,8'dir. TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) (yüzde 15,8), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (yüzde 15,6) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) (yüzde 12,4) Düzey 2 Bölgeleri bu yaş grubunda işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgelerdir. TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) (yüzde 5,1), TR33 (Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak) (yüzde 5,8) ve TR52 (Konya, Karaman) Düzey 2 Bölgeleri (yüzde 5,9) 25 yaş ve üzeri nüfus içerisinde işsizlik oranının en düşük olduğu bölgelerdir (Harita 8.32).

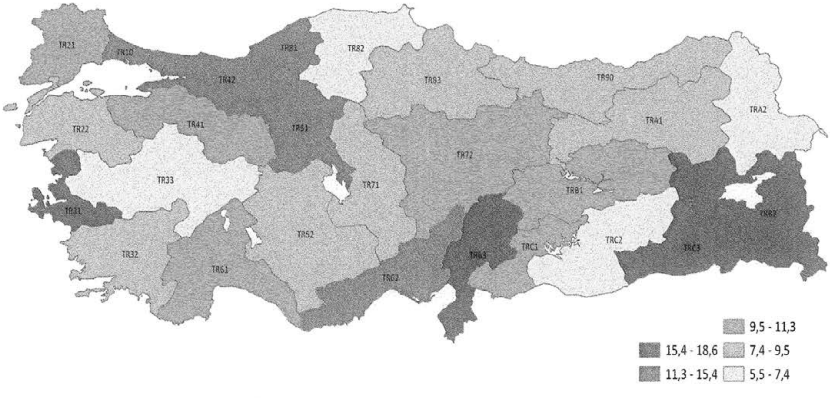
Harita 8.32 25 Yaş ve Üzeri Toplam Nüfus İçerisinde İşsizlik Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

2022 yılı itibarıyla 25 yaş ve üzeri kadın nüfus içerisinde genel işsizlik oranı yüzde 11,2 olmuştur. TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) (yüzde 18,6), TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) (yüzde 17,8) ve TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (yüzde 16,4) Düzey 2 Bölgeleri bu yaş grubu kadınlarda işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgelerdir. TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) (yüzde 5,5), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (yüzde 6,6) ve TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) Düzey 2 Bölgeleri (yüzde 7,2) 25 yaş ve üzeri kadın nüfusu içerisinde işsizlik oranının en düşük olduğu bölgelerdir (Harita 8.33).

Harita 8.33 25 Yaş ve Üzeri Kadın Nüfusu İçerisinde İşsizlik Oranı (2022, Yüzde)

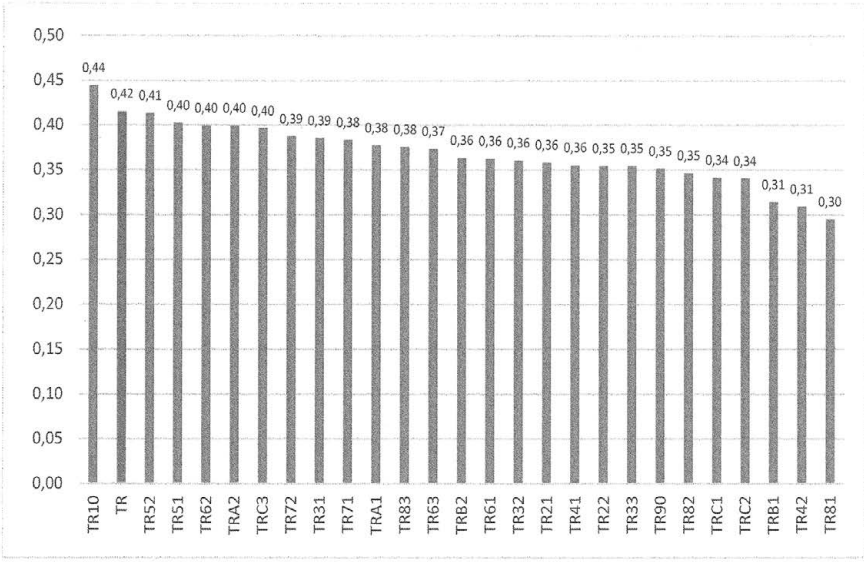

Kaynak: TÜİK

8.3.5. Yoksulluk ve Dezavantajlı Kesimler

Türkiye genelinde eşdeğer hanehalkı kullanılabilir fert gelirine göre Gini katsayısı[21] 2014 yılında 0,39 iken 2017 yılında 0,4'e yükselmiş ve 2022 yılında da 0,42 olmuştur. TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgesi'nin Gini katsayısı 0,44 ile ülke ortalamasının üzerindedir. TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgesi'nin ardından, TR52 (Konya, Karaman) Düzey 2 Bölgesi 0,41 katsayı değeri, TR51 (Ankara) ve TR62 (Adana, Mersin) Düzey 2 Bölgeleri 0,40 katsayı değeri ile bölgesel düzeyde Gini katsayısının en yüksek olduğu bölgelerdir. Gini katsayısının en düşük olduğu bölgeler ise 0,30 katsayı değeri ile TR81 (Zonguldak, Karabük, Bartın) ve 0,31 katsayı değeri ile TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) ve TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) Düzey 2 Bölgeleri olmuştur (Grafik 8.10).

Grafik 8.10 Düzey 2 Bölgeleri İtibarıyla Gini Katsayısı (2022)

Kaynak: TÜİK

2022 yılı itibarıyla Türkiye'de medyan gelirin yüzde 60'ına göre yoksulluk sınırı 21.296 TL olmuştur. Ülke genelinde yoksul sayısı 18 milyon kişi olurken yoksulluk oranı yüzde 21,6'dır. Yoksulluk sınırının en yüksek olduğu bölgeler; TR10 (İstanbul) (28.322 TL), TR31 (İzmir) (27.246 TL) ve TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) Düzey 2 Bölgeleri (26.354 TL) olmuştur. Medyan gelirin yüzde 60'ına göre yoksulluk sınırının en düşük olduğu bölgeler ise TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkâri) (10.808 TL), TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) (10.863 TL) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Düzey 2 Bölgeleridir (11.367 TL).

Yoksul kişi sayısının en fazla olduğu bölgeler; 2,8 milyon kişi ile TR10 (İstanbul), 980 bin kişi ile TR51 (Ankara), 932 bin kişi ile TR31 (İzmir), 877 bin kişi ile TR62 (Adana, Mersin) ve 698 bin kişi ile TR41 (Bursa, Eskişehir, Bilecik) Düzey 2 Bölgeleridir. Yoksulluk oranının en yüksek olduğu bölgeler ise TR31 (İzmir) ve TR62 (Adana, Mersin) (yüzde 21,3), TRA2 (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) (yüzde 20,9) ve TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 20,3).

Büyükşehirlerde konut ve kira harcamalarının hanehalkı toplam tüketim harcaması içerisindeki payı yüksektir. TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgesinde konut ve kira harcamasının toplam içerisindeki payı yüzde 28,6 olurken, TR31 (İzmir) Düzey 2 Bölgesinde yüzde 27,6, TR51 (Ankara) Düzey 2 Bölgesinde

[21] Gini katsayısı, gelirin toplum katmanları ya da mekânsal olarak ne düzeyde adil dağılım gösterdiğini ortaya koyan ölçütlerinden birisidir. Katsayı değerinin sıfıra yaklaşması gelir dağılımında eşitliği, bire yaklaşması gelir dağılımında bozulmayı ifade etmektedir.

yüzde 24,5 olmuştur. Konut ve kira harcamalarının hanehalkı toplam tüketim harcaması içerisindeki payının yüksek olduğu diğer bölgeler; TRC1 (Gaziantep, Adıyaman, Kilis) (yüzde 27,2) ve TRC2 (Şanlıurfa, Diyarbakır) Düzey 2 Bölgeleridir (yüzde 24,7).

Doğum oranlarında azalma ve doğuşta beklenen yaşam süresindeki artışla birlikte medyan yaş ve yaşlı nüfus oranı yükselmekte; göç eden nüfusun çoğunlukla genç olması ise özellikle göç veren yerleşimlerde yaşlı nüfus oranının artmasına neden olmaktadır. Birleşmiş Milletler sınıflamasına göre 2022 yılında yüzde 9,9 yaşlı nüfus oranıyla yaşlı ülke kategorisinde yer alan Türkiye'nin, yakın gelecekte çok yaşlı ülkeler arasında yer alacağı öngörülmektedir.

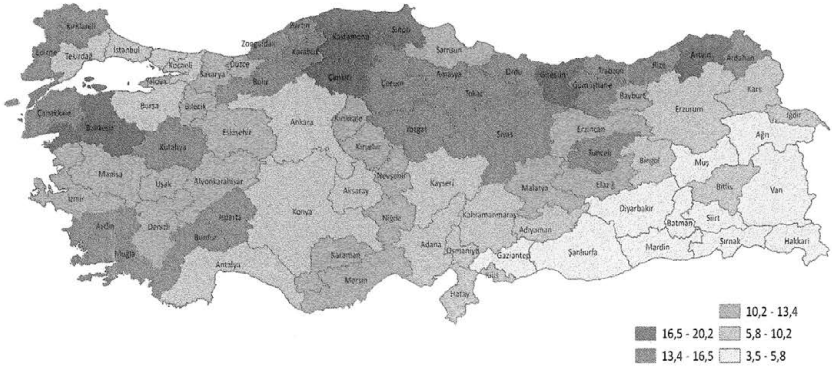
Türkiye'de yaşlı nüfusun dağılımı mekânsal düzeyde farklılık göstermektedir. Türkiye'nin kuzey bölgelerinde yaşlı nüfus oranının diğer bölgelere göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. 2022 yılında yaşlı nüfusun en yüksek olduğu iller sırasıyla Sinop (yüzde 20,24), Kastamonu (yüzde 19,34) ve Giresun (yüzde 17,8) olmakla beraber, yaşlı nüfusun en düşük olduğu iller ise Şırnak (yüzde 3,52), Hakkâri (yüzde 4,02) ve Şanlıurfa'dır (yüzde 4,13) (Harita 8.34).

Türkiye'de kadınların doğuşta beklenen yaşam süresi erkeklere kıyasla daha yüksek seyretmekte, bu durum dünyada olduğu gibi yaşlanmanın kadınlaşmasını beraberinde getirmekte ve yaşlı kadınlardan oluşan tek kişilik hanelerin artmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan 2016-2020 yılları arasında 65 yaş ve üstü kadınların, 65 yaş üstü erkeklere kıyasla daha yoksul oldukları görülmektedir (TÜİK, 2022). Türkiye'de yaşlı nüfus; cinsiyet, yaş kırılımı ve sosyokültürel düzeyde farklılaşmakta, yaşlıların ihtiyaçları da bu çerçevede çeşitlilik göstermektedir. Bu durum, yaşlılara yönelik hizmetlerin yaşlıların değişen profillerine uygun bir biçimde çeşitlendirilmesi ihtiyacını beraberinde getirmektedir.

Türkiye nüfusunun yaş yapısı göz önünde bulundurulduğunda, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 9,9'unun 65 yaş ve üstü, yüzde 26'sının ise 50 yaş ve üstü olduğu görülmektedir. Dünyada üretim sürecinin özellikle 50 yaş üstü nüfusun ihtiyaçları ve tüketim alışkanlıklarıyla uyumlu hale getirilmesini ekonomik gelişme ve genç istihdamı için bir fırsat olarak değerlendiren Gümüş Ekonomi yaklaşımı yaygınlık kazanmaktadır.

Türkiye toplam nüfusunun dörtte birinin 50 yaş üstü olduğu göz önünde bulundurulduğunda; sağlık, sosyal güvenlik, bankacılık, turizm, konut, ulaşım vb. sektörler bazında yaşlı nüfusun ihtiyaç ve tüketim kalıplarının piyasa ile entegre edilmesinin, yaşlı nüfusa yönelik hizmetlerin çeşitlendirilmesi, ekonomik gelişmenin sağlanması ve genç istihdamının artırılması noktasında önemli fırsatlar sunacağı öngörülmektedir.

Harita 8.34 İllere Göre Yaşlı Nüfus Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Türkiye, uluslararası koruma ihtiyacı içinde olan yaklaşık 3,5 milyon kişiye ev sahipliği yapmaktadır. Geçici koruma altında 3,25 milyonun üzerinde Suriyeli, 213 bin düzensiz göçmen, diğer uyruklardan 33 binin üzerinde uluslararası koruma başvuru ve statü sahibi kişi bulunmaktadır. Suriyelilerin yüzde 97,8'i 81 ilde ev sahibi toplumla bir arada yaşamakta, yüzde 2,2'si ise Göç İdaresi Başkanlığı yönetimindeki yedi geçici barınma merkezinde yaşamaktadır.

Kayıtlı Suriyeli nüfusu ile il nüfusunun karşılaştırmalı yüzdesine bakıldığında, yabancı nüfusun en yoğun olduğu il yüzde 34,3 ile Kilis olurken, ikinci sırada yüzde 16,5 ile Gaziantep ve üçüncü sırada yüzde 14,6 ile Hatay gelmektedir. Yabancı yoğunluğunun en az olduğu iller ise Hakkâri (yüzde 0,02), Iğdır ve Bayburt'tur (yüzde 0,03) (Tablo 8.8).

Tablo 8.8 İl Nüfusu İçerisindeki Suriyeli Nüfus Oranı (Kasım-2023)

İl Adı	Suriyeli Nüfusu Yüksek Olan İller (%)	İl Adı	Suriyeli Nüfusu Düşük Olan İller (%)
Kilis	34,3	**Hakkâri**	0,02
Gaziantep	16,5	**Iğdır**	0,03
Hatay	14,6	**Bayburt**	0.03
Şanlıurfa	12,3	**Artvin**	0,04
Mersin	10,5	**Erzincan**	0,05
Adana	9,5	**Tunceli**	0.05
Mardin	8,5	**Kars**	0,06
Kahramanmaraş	7,1	**Giresun**	0,06

Kaynak: İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Başkanlığı

8.3.6. Sosyal Gelişme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

On İkinci Kalkınma Planında sosyal gelişmenin sağlanması "Nitelikli İnsan, Güçlü Aile, Sağlıklı Toplum" ekseninde, insan odaklı ve kapsayıcı bir yaklaşım içerisinde ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın mümkün kılınması için refahın toplum kesimleri arasında adil şekilde paylaşılarak yoksulluğun azaltılması, fırsat eşitliği temelinde nitelikli eğitim ve hayat boyu öğrenme imkânlarına erişimin sağlanması, ikiz dönüşüm çerçevesinde istihdam kapasitesinin artırılması ve bireylerin yaşam kalitelerinin yükseltilerek iyilik halinin geliştirilmesi öncelikli hedefler arasında yer almaktadır.

BGUS'un sosyal gelişme perspektifindeki temel amacı, sürdürülebilir sosyal gelişme için sosyal içermenin sağlanması ve fırsat eşitsizliklerinin azaltılmasıdır. 2024-2028 döneminde bölgelerde fırsat eşitsizliklerinin azaltılmasını ve iyilik halinin geliştirilmesini öngören BGUS, sosyal gelişmeyi üç temel bileşen çerçevesinde sağlamayı öngörmektedir;

- Çocukların ve Gençlerin İyilik Halinin Geliştirilmesi,
- Genç İstihdamının Artırılması,
- Yoksulluğun Azaltılması ve Dezavantajlı Kesimlerin Güçlendirilmesi.

Çocuk yoksulluğunun azaltılması amacıyla, hanelerin gelir getirici faaliyetlere katılımı desteklenecek, çalışma hayatının dışında kalan ebeveynlerin beceri ve istihdam edilebilirlikleri artırılacaktır. Çocuklarda yoksulluk riskinin azaltılması amacıyla, çocuk nüfusunun yüksek olduğu iller (İstanbul, Ankara, Adana, Mersin, Şanlıurfa, Diyarbakır, Bursa ve İzmir) başta olmak üzere çalışma hayatının dışında kalan ebeveynlerin beceri ve istihdam edilebilirliklerini artıracak ve hane gelirinin artırılmasını sağlayacak programlar uygulanacaktır.

İhtiyaç duyulan mahallelerde yeterli sayı ve nitelikte ücretsiz okul öncesi eğitim kuruluşu kurulacaktır. Çocukların bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimini destekleyecek, dezavantajlı aileler açısından kolay erişilebilir, ücretsiz ve nitelikli okul öncesi eğitim kuruluşları yaygınlaştırılacaktır. Çocuk nüfusunun yüksek ve okul öncesi eğitime katılım oranının nispeten düşük olduğu başta İstanbul, Bursa, Ankara, İzmir, Adana, Gaziantep ve Şanlıurfa gibi illerde okul öncesi okullaşma oranlarının artırılması sağlanacak, bu amaçla alternatif eğitim modelleri geliştirilecektir.

Çocukların ve gençlerin bilimsel, kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlere katılımları desteklenecektir. Bu amaçla, fiziksel altyapı ve sosyal donatı imkânları geliştirilecektir. Başta bölgesel merkezler olmak üzere, büyükşehirlerde tasarım ve beceri atölyelerinin kurulması ve yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Kentin çeperinde yer alan mahallelerde çocukların ve gençlerin duygusal, bilişsel ve fiziksel kapasitelerini geliştirecek aktivitelere katılımları teşvik edilecektir. Çocuk ve genç nüfusunun yoğun olduğu illerden başlamak üzere, her yaş grubuna uygun kütüphaneler kurulacak ve fiziki çalışma ortamının yeterli hale getirilmesi sağlanacaktır.

Erken yaşta çalışmaya başlayan çocukların eğitimlerine devam edebilmesi ve çocuk işçiliğinin önlenmesi amacıyla hedef bölge ilçelerinde/mahallelerinde ebeveynlerin istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik programlar uygulanacaktır. Çocuk işçiliği ile mücadele kapsamında, yoksulluğun ve işsizliğin azaltılması, eğitim hizmetlerine erişim sağlanması ve işverenler tarafından çocuk iş gücüne olan talebin önlenmesi amacıyla yürütülen faaliyetlere devam edilecektir. Özellikle, mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocuklarının eğitime erişimlerinin sağlanması amacıyla yapılan çalışmalar sürdürülecek ve yerel koşullar ile ihtiyaçlar temelinde eğitime erişimi destekleyecek lokasyon bazlı yenilikçi yaklaşımları içeren pilot uygulamalar yapılacaktır.

Çocukların ve gençlerin kentsel yaşam kalitesi güçlendirilecektir. Çocuk ve gençler için aktif açık mekânların yaygınlaşması sağlanarak, bu mekânların nitelik düzeyi artırılacak ve erişilebilirliği yükseltilecektir. Bu amaçla, çocuk dostu kent uygulamasının yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Yerel yönetimlerin çocuk ve gençleri merkeze alan kentleşme politikalarına öncelik vermesi sağlanarak, çocuk ve gençler için güvenli bir kentsel yaşam standardına ulaşılması desteklenecektir.

Çocuk ve gençlerin iyilik halinin geliştirilmesi amacıyla, yerelde kamu kurum ve kuruluşlarının kurumsal kapasitesi güçlendirilecektir. Çocuk ve gençlerin iyilik halinin geliştirilmesi için yerel düzeyde farkındalık artırılacak, kamu kurum ve kuruluşlarının kurumsal kapasitesi geliştirilecektir. Çocukların ve gençlerin toplumsal yaşamdaki etkinliklerini artırmak üzere yerelde karar alma mekanizmalarında aktif rol almaları sağlanacaktır.

Küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki iller başta olmak üzere dijital ve yeşil dönüşümün yoğun olarak yaşandığı sektörlere yönelik genç girişimci ve beceri geliştirme destek programları uygulanacaktır. Genç nüfusun yoğun olarak yaşadığı ve istihdamın önemli bir sorun olduğu küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki illerde, dijital ve yeşil dönüşümün ortaya çıkaracağı yeni iş kollarında girişimciliğin ve istihdamın artırılması amacıyla destek programları hayata geçirilecektir.

Ne eğitimde ne istihdamda yer alan gençlere yönelik yerel düzeyde işbaşı eğitim programları düzenlenecektir. Ne eğitimde ne istihdamda yer alan gençlerin iş gücü piyasasına girişlerinin önündeki engellerin kaldırılması, niteliklerinin artırılması ve iş gücü piyasasının değişen ihtiyaç ve taleplerine uyum sağlayabilmeleri amacıyla güçlendirici ve yönlendirici çalışmalar yürütülecektir. Gençlerin beceri ve yetenekleriyle uyumlu, özellikle yazılım gibi yenilikçi alanlarda kısa süreli sertifika programları düzenlenecektir. Sanayi sektörünün ihtiyaç duyduğu mesleki beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi amacıyla, meslek liseleri ile sektörler arasındaki iş birlikleri geliştirilecektir.

Yakınsama boyutundaki illerde emek yoğun sektörlere yönelik fiziki altyapılar geliştirilecektir. Göçün ve işsizliğin yüksek olduğu bölgelerde, emek yoğun sektörlere yönelik fiziki altyapılar geliştirilecektir. İstihdam yoğun alanlarda (tekstil, mobilyacılık, çağrı merkezi, vb.) üretim/hizmet altyapıları oluşturmak amacıyla atıl altyapıların tespiti ve yeni altyapıların kurulmasına devam edilecektir. Bu çerçevede, genç işsizliğinin yüksek, kadın istihdamının düşük olduğu başta yakınsama boyutundaki illerde emek yoğun

sektörlere yönelik olarak üretim/hizmet altyapılarının oluşturulması amacıyla program ve faaliyetler yürütülecektir.

Engelli gençlerin istihdamına ve sosyal hayata katılımına özel önem verilecektir. Engelli gençlerin istihdam imkânları artırılacak, istihdama katılım süreçleri takip edilecektir. Bu gençlere yönelik rehberlik ve danışmanlık hizmetleri sunulacaktır. Engelli gençlerin sosyal hayata katılımını destekleyecek mevcut uygulamaların iyileştirilmesi sağlanacak, bakımlarını üstlenen aile üyelerini de kapsayacak uygulamalar geliştirilecektir.

Gençlerin tarım sektöründe istihdamının artırılması amacıyla programlar hayata geçirilecektir. Kırsal alanda genç nüfusunun artması ve gençlerin tarımsal üretim faaliyetlerine katılımlarının desteklenmesi amacıyla girişimci destek programları uygulanacaktır. Başta ziraat, su ürünleri, gıda ve ormancılık bölümleri olmak üzere, yüksekokul ve üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun olan gençlerin kırsalda istihdamının artırılmasına yönelik eğitim ve mentörlük programları düzenlenecektir.

Gelir dağılımı ve yoksulluk konusunda analiz çalışmaları yapılacaktır. Özellikle yoksul kişi sayısının fazla olduğu İstanbul, Ankara, Adana, Mersin, İzmir, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri başta olmak üzere, illerde gelir dağılımı ve yoksulluğun boyutlarının yerelde detaylı şekilde analiz edilmesi amacıyla, ilçe ve mahalle düzeyinde çok boyutlu yoksulluk analizleri ve yoksulluk haritalaması çalışmaları yürütülecektir.

Yoksulluk riski altında yaşayan nüfusun istihdamı ve gelir getirici faaliyetlere katılımı artırılacaktır. Yoksul kişi sayısının en fazla olduğu İstanbul, Ankara, Adana, Mersin, İzmir, Şanlıurfa ve Diyarbakır illeri başta olmak üzere, yoksulluk riskinin yüksek olduğu illerde hanehalkı gelirini artıcı faaliyetler desteklenecektir. Söz konusu illerde yoksulluğun azaltılması amacıyla, yoksulluk riski altında yaşayan nüfusun beceri ve yetenek gelişimi desteklenerek istihdama katılımları artırılacaktır.

Küresel entegrasyon boyutundaki iller öncelikli olmak üzere, sosyal içermenin sağlanması ve yoksullukla mücadele edilmesi konusunda illerde yenilikçi modeller geliştirilecektir. Sosyal girişimcilik ve sosyal etki yatırımı alanında deneyimi yüksek olan küresel entegrasyon boyutundaki illerde, sosyal içerme ve yoksullukla mücadele konusunda yenilikçi modeller geliştirilecektir. Bu illerin bilgi ve tecrübesinin diğer illere aktarılması için iş birlikleri geliştirilecek, kurumlar arasında eşgüdüm sağlanacaktır. Ayrıca, kadın yoksulluğunun azaltılması, istihdamın artırılması ve kadınların sosyoekonomik hayata aktif katılımlarının sağlanması amacıyla kadın girişimciliğini destekleyen program ve projelere öncelik verilecektir.

Sosyal konut projeleri yaygınlaştırılacaktır. Konuta erişim konusunda zorluk yaşayan ve toplam giderleri içerisinde kira harcamaları yüksek olan büyükşehirlerden başlamak üzere dezavantajlı gruplara yönelik uyarlanabilir sosyal konut üretimi desteklenecektir. İhtiyaç sahiplerinin beklentilerini karşılayacak, sosyokültürel yaşamlarına uygun olacak şekilde sosyal konut projeleri yaygınlaştırılacaktır.

Kadınların sosyoekonomik hayata aktif katılımları desteklenecektir. Kadınların daha az istihdam edildikleri mesleklerde istihdamlarını artırmaya yönelik çalışmalar yapılacaktır. Ayrıca, kadınlar üzerindeki bakım yükümlülüklerini azaltmak amacıyla çocuk, engelli ve yaşlı bakımına ilişkin desteklerin çeşitlendirilmesi sağlanacaktır. Bu doğrultuda, yakınsama boyutundaki illerde kadın destek programları hayata geçirilecektir.

Yaşlı nüfusun refah düzeyini ve sosyal hayata katılımını artırmak amacıyla başta ülkenin kuzey kesimi olmak üzere gümüş ekonominin geliştirilmesine yönelik programlar hayata geçirilecektir. Yaşlı nüfus oranının artması nedeniyle, yaşlanan nüfusun ihtiyaçları çerçevesinde ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi, ekonomik gelişmenin sağlanması ve yaşlıların refah seviyesinin artırılması önem arz etmektedir. Bu kapsamda, 65 yaş üstü bireylerin bölgesel düzeyde farklılaşan yaşam biçimleri ve tüketim alışkanlıkları gözetilerek, refah düzeylerini ve sosyal hayata katılımlarını artırmaya yönelik mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim süreçlerinin piyasa ile entegre edilmesine yönelik özel destek programları hayata geçirilecektir.

Uluslararası göçle gelen nüfusun sosyal ve ekonomik yaşama uyumu desteklenecektir. Geçici koruma statüsü altında olan veya uluslararası koruma başvuru/statü sahibi olan nüfusun mesleki becerilerinin geliştirilmesi ve dil/kültür farklılıklarından kaynaklanan uyum sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla, bahse konu nüfusun kapasitesi ve iş piyasasının ihtiyacı gözetilerek mesleki eğitim programları ve sosyal uyum programları uygulanacaktır. Bu faaliyetlerin hayata geçirilmesinde sivil toplum kuruluşları ile iş birlikleri geliştirilecektir.

Uluslararası göçle gelen nüfusun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde çocukların ve gençlerin nitelik ve becerileri geliştirilecektir. Uluslararası göçle gelen nüfus içerisindeki çocukların okullaşma oranının artırılması için eğitime ulaşım imkânları geliştirilecek ve yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde eğitim hizmetleri yaygınlaştırılacaktır. Okul öncesi eğitim başta olmak üzere eğitimin diğer kademelerinde erişimi destekleyecek özel destek programları hayata geçirilecektir.

8.4. TURİZM

Turizm, ülkelerin kalkınma sürecini etkileyen en önemli sektörlerden biridir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre 2019'da 1,5 milyar uluslararası turist girişi kaydedilmiştir (UNWTO, 2020). Turizm sektörü, 2019 yılında 9,6 trilyon dolar ile küresel GSYH'nin yüzde 10,3'ünü ve 333 milyon kişi ile küresel istihdamın yüzde 10,6'sını oluşturmuştur (WTTC, 2022). Bu göstergeler, turizmin hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sosyoekonomik gelişmenin önemli bir itici gücü olduğuna işaret etmektedir.

Turizm sektörü tüm dünyada istikrarlı bir şekilde büyürken, yaşanan COVID-19 pandemisinden en fazla etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Sektör, COVID-19 pandemisi döneminde turist sayıları ve turizm gelirlerinde yaşanan dramatik düşüşlerin ardından 2021 yılı itibarıyla toparlanmaya başlamış olsa da kriz öncesi seviyeye henüz ulaşamamıştır. Sektörün 2024 yılına kadar kriz öncesi seviyeye dönemeyeceği tahmin edilmektedir.

COVID-19 pandemisi döneminde ülkelerin sınırlarını kapatması, ulusal ve uluslararası seyahat kısıtlamaları ve karantina uygulamaları gibi tedbirler sektörde COVID-19 pandemisi öncesi dönemde başlayan dönüşümü hızlandırmıştır. Bu süreç ile birlikte, bir yandan sektörde dijitalleşmenin etkileri artarken bir yandan da sorumlu ve sürdürülebilir turizme olan yönelim güçlenmiştir.

Dijitalleşme, ekonomik ve sosyal hayatın tüm boyutlarında olduğu gibi turizm sektöründe de bir mega trend olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönüşüm sonucu sektörde bilgiye erişim, karşılaştırma ve kullanım kolaylığı sağlayan platformlar inşa edilmiştir. Bu platformlar; bir tüketicinin daha fazla alternatif hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamış, aynı zamanda araştırma ve rezervasyon aşamaları ile karar verme süreçlerini kolaylaştırmıştır. Firmalar açısından bakıldığında ise dijitalleşme; turizm işletmelerine verimlilik artışı, uluslararası değer zincirlerine entegrasyon, hizmet kalitesinde artış, yeni tanıtım ve pazarlama imkânları gibi avantajlar sunmaktadır.

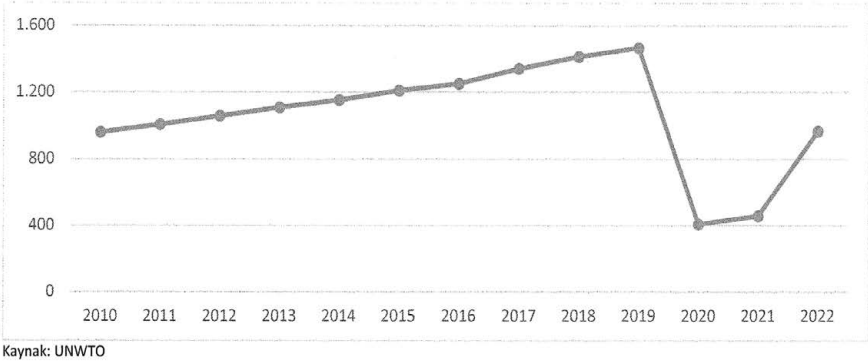
Turizm, sunduğu ekonomik fırsatların yanında çevresel etkiler ve iklim değişikliği açısından da büyük sorumluluklar getirmektedir. Turizm faaliyetleri küresel ısınmaya neden olan sera gazlarının emisyonuna katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle turizm faaliyetleri sonucu açığa çıkan sera gazı emisyonlarının ölçülmesi ve faaliyetlerin kirletici etkilerinin azaltılması sektörün dayanıklılığı açısından büyük önem taşımaktadır.

Diğer yandan; son yıllarda, iklim değişikliğinin turizm üzerindeki etkileri de önemli bir sorun alanı olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. İklim değişikliğinin etkileri kapsamında artan sigorta maliyetleri, güvenlik endişelerine yol açabilecek aşırı hava olayları, su kıtlığı, biyolojik çeşitlilik kaybı ve destinasyonlardaki varlıklara ve çekim yerlerine verilen zararlardan dolayı turizm önemli bir tehdit altındadır (UNWTO, 2019). İklim değişikliği etkilerinin devam etmesine bağlı olarak kültürel ve doğal mirasın bozulmasının turizm sektörünü olumsuz etkilemesi, destinasyonların çekiciliğine zarar vermesi ve ülkeler için ekonomik fırsatları azaltması karşılaşılması beklenen sonuçlar arasındadır.

Dijitalleşme süreci ve iklim değişikliğinin etkileri yanında COVID-19 pandemisi süreci de turistlerin beklentilerinde ve turizm alışkanlıklarında değişimlere sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler sonucunda kitle turizminin yerine bireysel turizm veya grup turizminin daha da ön plana çıkması beklenmektedir. Bu kapsamda, izole destinasyonlara ve alternatif turizme doğru oluşabilecek talep artışına hazırlıklı olunması gerekmektedir.

Dünya genelinde refah artışı ve ulaşım teknolojilerinin gelişmesi sonucu turizm sektörü sürekli büyüyen bir sektör olmuştur. Günümüzde birçok temada ve farklı ihtiyaçlar doğrultusunda turizm hareketliliği gerçekleşmektedir. Turizm; istihdam, katma değer ve döviz gelirine yaptığı katkı ile küresel ekonomide önemli bir rol oynamaktadır.

Grafik 8.11 Uluslararası Turist Sayıları (2010-2022, Milyon Kişi)

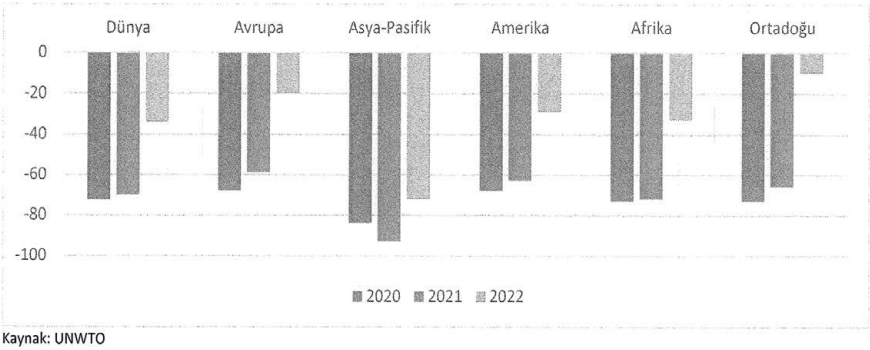

Kaynak: UNWTO

Uluslararası turist sayısı 2010 yılından 2019 yılına kadar sürekli bir artış göstermiştir (Grafik 8.11). En fazla uluslararası turist sayısına ulaşılan 2019 yılında UNWTO verilerine göre dünya genelinde seyahat edenler bir önceki yıla göre yüzde 3,8'lik artış göstererek yaklaşık 1,5 milyar kişiye ulaşmıştır. 2019 yılından sonra yaşanan COVID-19 pandemisi nedeniyle bu büyüme son bulmuştur. COVID-19 pandemisi ile birlikte ülke sınırlarının kapanması ve seyahatin kısıtlanması nedenleriyle sektörde büyük bir daralma yaşanmış, dünya genelinde uluslararası turist girişleri yüzde 72 oranında düşerek 2020 yılında 407 milyona gerilemiştir.

2020 yılı ikinci yarısında başlatılan kontrollü normalleşme süreci, bazı yeni tedbirlerin uygulamaya alınması ve aşılama ile turizm faaliyeti tekrar başlamış olsa da sektör, tarihinin en büyük krizlerinden birini yaşamıştır. UNTWO verilerine göre 2022 yılında uluslararası turist sayısı, 2021 yılına kıyasla iki katından fazla artsa da COVID-19 pandemisi öncesi seviyelerin ancak yüzde 66'sına ulaşarak 963 milyon kişi olmuştur (Grafik 8.12). 2022 yılında birçok ülkede turizmde görülen güçlü sıçrama, COVID-19 pandemisi döneminde bastırılmış talep üzerine inşa edilmiştir (OECD, 2022).

Grafik 8.12 2019 Yılına Göre Turist Sayısı Değişimleri (Yüzde)

Kaynak: UNWTO

Turizm ekonomisi COVID-19 pandemisinden sonra toparlanma sürecine girerken, Rusya ve Ukrayna arasında çıkan savaş ile birlikte yeni belirsizlikler ortaya çıkmıştır. Artan enerji, gıda ve diğer girdi maliyetleri ile birlikte yükselen yaşam maliyetleri bireylerin turizm harcamalarında kesinti yapmalarına yol açmaktadır (OECD, 2022).

Tablo 8.9 Dünya Turizm Ekonomisi (2019-2022)

Yıllar	İstihdam			Gelir		
	İstihdam Sayısı (milyon)	Toplam İstihdam İçindeki Payı (yüzde)	Yıllar Arası Değişim (yüzde)	Turizm Geliri (trilyon dolar)	Küresel Gayrisafi Hasıla İçindeki Payı (yüzde)	Yıllar Arası Değişim (yüzde)
2019	333	10,6	2,7	9,6	10,3	4,7
2020	271	8,9	-18,6	4,8	5,3	-50,4
2021	289	9,1	6,7	5,8	6,1	21,7
2022	295	9,0	2	7,7	7,6	33

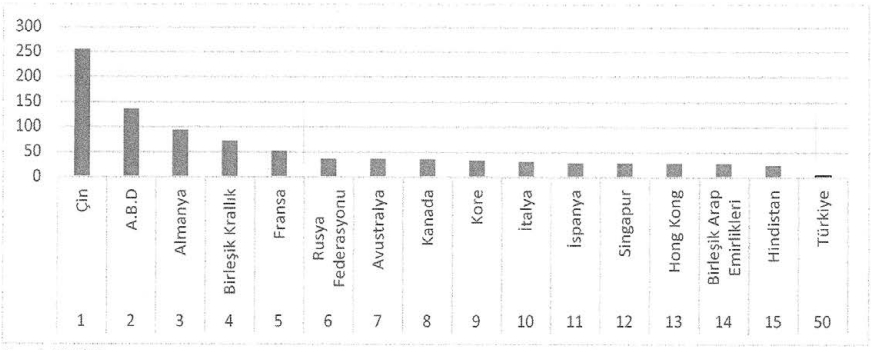
Kaynak: WTTC

Turizm sektöründe altmış yıllık istikrarlı büyüme sonrası yaşanan bu krizler dünya turizm ekonomisinde dramatik düşüşlere yol açmıştır. 2020 yılında sektörün küresel GSYH içindeki payı yüzde 10,3'ten yüzde 5,3'e gerilemiş, sağladığı istihdam ise yaklaşık yüzde 20 azalarak 271 milyona düşmüştür (Tablo 8.9).

Diğer taraftan, krizin etkileri sebebiyle turistlerin en çok tercih ettiği destinasyonlar ve turizm pazarları değişmiştir. Meksika ve Türkiye uluslararası turist gelişleri sıralamasında ABD'yi geçmiştir; Fransa, İtalya ve İspanya ile birlikte bu beş destinasyon, 2021'de dünya çapındaki turist gelişlerinin neredeyse yüzde 38'ini oluşturmuştur (OECD, 2022).

2020, 2021 ve 2022 yılı verilerinde COVID-19 pandemisi etkisinin devam ediyor olması ve bazı ülkelerde halen seyahat kısıtlamaları bulunması nedeniyle turizm sektörünü analiz etmek için 2019 yılı verileri kullanılarak ülkeler karşılaştırılmıştır.

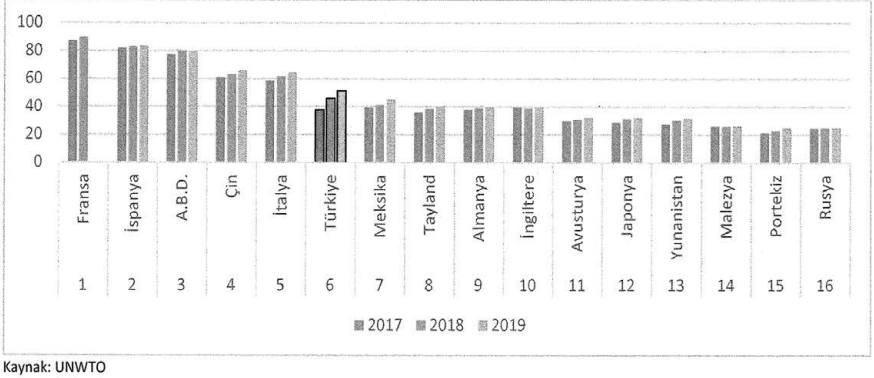
Grafik 8.13 Ülkelerin Turizm Harcamaları ve Sıralamaları (2019, Milyar Dolar)

Kaynak: UNWTO

Ziyaretçilerin seyahatleri öncesi veya sırasında kendi ya da başkasının kullanımı için yaptığı mal ve hizmet harcamalarına turizm harcaması denilmektedir. Ülkede ikamet eden kişiler tarafından yurt dışında yapılan turizm harcamalarına bakıldığında 254,6 milyar dolar ile en fazla harcamayı yapan ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Çin'i sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa ve Rusya Federasyonu izlemektedir (Grafik 8.13). Türkiye 4,1 milyar dolarlık harcamayla dünya genelinde 50. sırada bulunmaktadır.

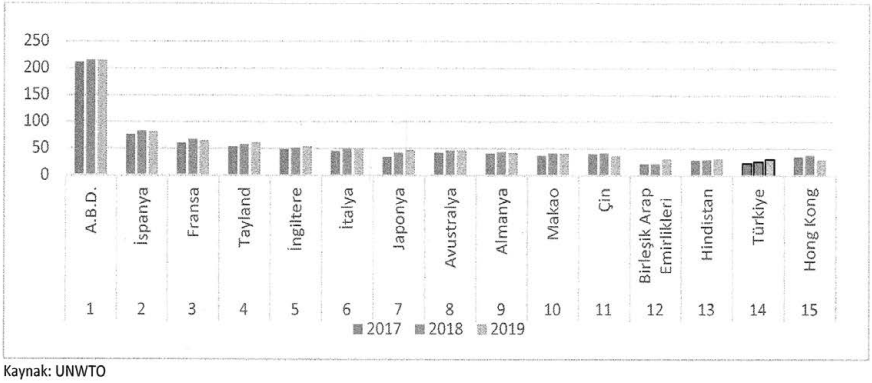
Grafik 8.14 Gelen Turist Sayısı ve Sıralamaları (2019, Milyon Kişi)

Kaynak: UNWTO

Zengin tarihi-kültürel mirası, doğal kaynakları ve iklim özellikleriyle Türkiye, başlıca küresel turizm destinasyonları arasındadır. 2019 yılında Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı 52 milyon kişi, turizm geliri ise 30 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye; 2019 yılında dünyada en fazla turist alan ülkeler arasında Fransa, İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve İtalya'dan sonra 6. sırada yer almaktadır (Grafik 8.14). Buna rağmen, aynı yıl turizmden elde edilen gelir sıralamasında ise 14. sıradadır (Grafik 8.15).

Grafik 8.15 Ülkelerin Turizm Gelirleri ve Sıralamaları (2019, Milyar Dolar)

Kaynak: UNWTO

Yıllar içerisinde Türkiye'ye gelen turist sayısı ve turizmden elde edilen gelir artmış olmasına rağmen diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye, turizmden elde edilen gelir sıralamasında gerilemiştir. Türkiye'nin gelen turist sayısına göre turizmden elde ettiği gelirin az olması, sektörün genellikle deniz-kum-güneş turizmine bağlı olarak gelişmesinden kaynaklanmaktadır. Deniz-kum-güneş turizmi genellikle bütün harcamaları kapsayan tur paketleri dahilinde kitle turizmi şeklinde yapıldığından yerel ekonomi ile entegrasyonu zayıf kalmaktadır.

8.4.1. Temel Turizm İstatistikleri

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren turizm politikalarının temel odağı, kamu destekleriyle turizmle ilgili gerekli altyapı ve tesislerin geliştirilmesi olmuştur. Özellikle kitlesel dış turizm odaklı bir gelişme izlenmiş, deniz-kum-güneş turizmine öncelik verilmiştir. Bu doğrultuda turizm, Batı Akdeniz ve Güney Ege sahillerinde gelişim göstermiştir. Bunun yanında, İstanbul ve İzmir gibi büyük kentler yabancı ziyaretçilerin diğer önemli varış noktaları olmuştur. Kapadokya ve Pamukkale gibi küresel öneme sahip destinasyonlar da özellikle kitlesel turizm destinasyonlarına ve büyük kentlere gerçekleştirilen ziyaretlere eklemlenerek büyüme göstermiştir. İç turizm de dış turizme paralel olarak özellikle deniz-kum-güneş turizmi şeklinde sahil yörelerinde gelişmiştir.

2000'lerden itibaren, görece yavaş da olsa Türkiye'de turizmin çeşitlenmeye başladığı ve ülke geneline yaygınlaşma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Turizm, Türkiye'nin ekonomisine katkı sağlayan önemli bir sektördür. 2022 yılında yaklaşık 52 milyon ziyaretçi sayısı ile Türkiye turizmden 46 milyar dolar gelir elde etmiştir (Tablo 8.10).

Tablo 8.10 Turizm İstatistikleri

Yıllar	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Değişim Oranı (Yüzde)	Turizm Geliri (Bin Dolar)	Değişim Oranı (Yüzde)	Turizm Gelirinin GSYH İçindeki Payı (Yüzde)
2012	36.463.921	-	29.689.249	-	3,4
2013	39.226.226	8	33.073.502	11	3,4
2014	41.415.070	6	35.137.949	6	3,7
2015	41.617.530	0	32.492.212	-8	3,7
2016	31.365.330	-25	22.839.468	-30	2,6
2017	38.620.346	23	27.044.542	18	3,1
2018	45.628.673	18	30.545.924	13	3,8

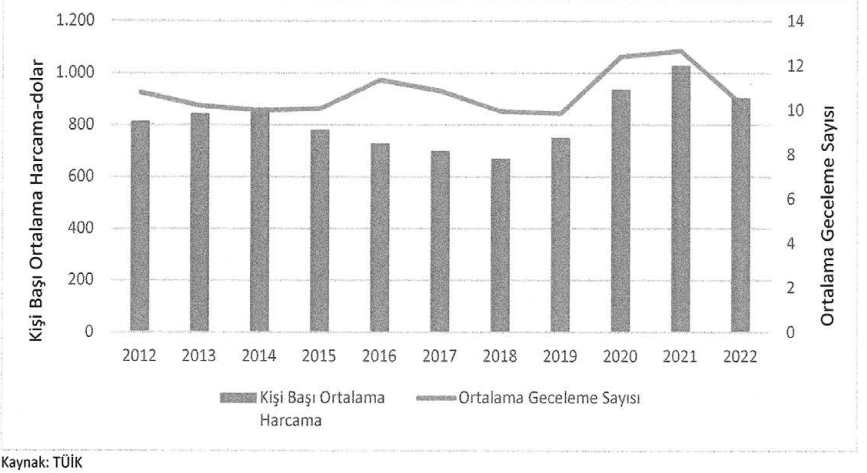
2019	51.860.042	14	38.930.474	27	5,1
2020	15.826.266	-69	14.817.273	-62	2,1
2021	29.357.463	85	30.173.587	104	3,7
2022	51.369.026	75	46.284.907	53	5.0

Kaynak: TÜİK

2019 yılında Türkiye'de turizm ve turizmle bağlantılı sektörlerde 2,3 milyon kişi çalışarak istihdamın yüzde 8,1'ini oluşturmuştur. Yaşanan COVID-19 pandemisinden sonra 2021 yılında turizm ve turizmle bağlantılı sektörlerde istihdam sayısı 1,9 milyon kişiye, bu sayının toplam istihdam içindeki payı da yüzde 6,6'ya gerilemiştir (OECD, 2022). Turizm gelirleri 2020'de yüzde 62 azalarak yaklaşık 15 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir ve turizmin milli gelire katkısı yüzde 2,1 olmuştur. 2021 yılında ise turizm gelirleri bir önceki yıla göre yüzde 104 artarak 30 milyar dolara ulaşmıştır ve milli gelire yüzde 3,7'lik katkı sağlamıştır.

2019 yılında Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı yaklaşık 52 milyon ile rekor seviyeye ulaşmıştır. 2020 yılında COVID-19 pandemisi sebebiyle bir önceki yıla göre yüzde 69 düşüşle yaklaşık 16 milyon turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Türkiye'ye gelen uluslararası ziyaretçi sayısı, 2020'ye göre yüzde 85 artarak 2021'de yeniden 30 milyona ulaşmıştır (Tablo 8.10). Uluslararası turizmde Türkiye 2021 yılında dünyanın ilk beş destinasyonu arasına girmiş ve turizm gelirlerinde ise beşinci sırada yer almıştır. Türkiye'de 2022 yılında ise 51 milyon ziyaretçi ağırlanmıştır. OECD'nin raporuna göre Türkiye'de 2023 yılında 60 milyon, 2024 yılında ise 70 milyon uluslararası turist ağırlanması beklenmektedir (OECD, 2022).

Grafik 8.16 Ortalama Geceleme Sayısı ve Kişi Başı Ortalama Harcama Tutarı (2012-2022)

Kaynak: TÜİK

Ortalama geceleme sayısının ve kişi başı ortalama harcama tutarının 2012-2022 yılları ortalamaları sırasıyla 10,8 ve 819 dolardır. Kişi başı ortalama harcamadaki değişime bakıldığında 2014 yılına kadar artış sağlanmasına karşın 2014 yılından 2019 yılına kadar bu değerin düştüğü, bu tarihten sonra tekrar artmaya başladığı görülmektedir. 2019 yılında kişi başı ortalama harcama 751 dolar iken 2021 yılında 1.028 dolara çıkmış 2022 yılında ise 905 dolara düşmüştür. Ortalama geceleme sayısı ise 2019 yılında 9,9 iken 2021 yılında 12,6'ya yükselmiş 2022 yılında 10,3'e düşmüştür. COVID-19 pandemisinin turizm üzerinde en ciddi etkisinin yaşandığı 2020 yılında kişi başı ortalama harcama 936 dolar, ortalama geceleme sayısı ise 12,4 olmuştur (Grafik 8.16).

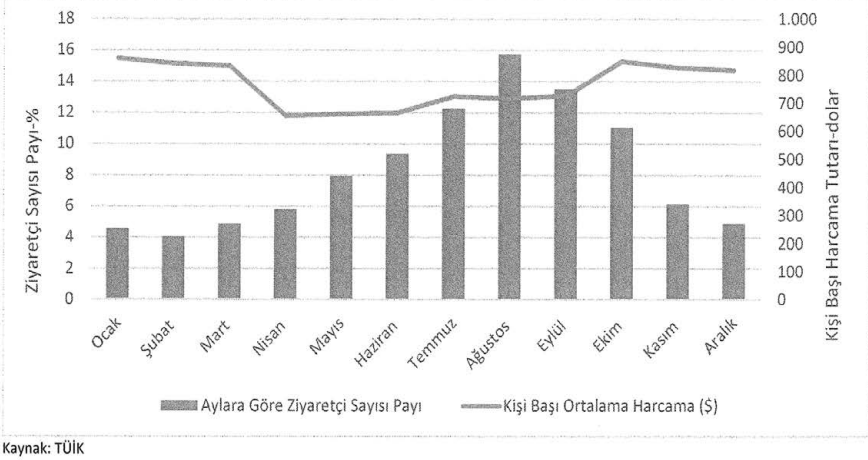
2020 yılında COVID-19 pandemisinden dolayı turist sayısında meydana gelen düşüş uluslararası seyahat kısıtlamalarından dolayı çoğunlukla yabancı turist kaynaklıdır (Tablo 8.10). Bu dönemde sektör

yerli turistlerin etkisiyle ayakta kalmaya çalışmıştır. COVID-19 pandemisi döneminde sektörde yaşanan daralma Türkiye'de turizm ağırlıklı ekonomik yapıları olan Batı Akdeniz ve Güney Ege kıyılarını daha çok etkilemiştir.

COVID-19 pandemisi süreci, ekonomisi turizme dayalı olan şehirlerde kırılganlıkları azaltmak için iç turizm potansiyelinin değerlendirilmesinin, alternatif satış stratejileri geliştirilmesinin ve ürün ile pazar çeşitlenmesi sağlanmasının önemini göstermiştir.

Aylara göre turizm geliri ve ziyaretçi sayısı verilerinden Türkiye'ye en fazla turistin Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında geldiği ancak bu aylarda kişi başı ortalama harcama tutarının diğer aylara göre görece düşük kaldığı görülmektedir (Grafik 8.17). Bu durum Türkiye için deniz-kum-güneş turizminin turizm çeşitleri arasında çok önemli olmasına rağmen bu turizm çeşidinde paket turlar nedeniyle harcamaların düşük kaldığını göstermektedir. Bu çıkarım doğrultusunda ürün çeşitlenmesi ile alternatif turizm çeşitlerinin cazip hale getirilmesi, deniz-kum-güneş turizmi ile diğer turizm çeşitleri arasında ilişkilerin kurulmasına yönelik hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir.

Grafik 8.17 Aylara Göre Ziyaretçi Sayısı Payı ve Kişi Başı Ortalama Harcama (2012-2022)

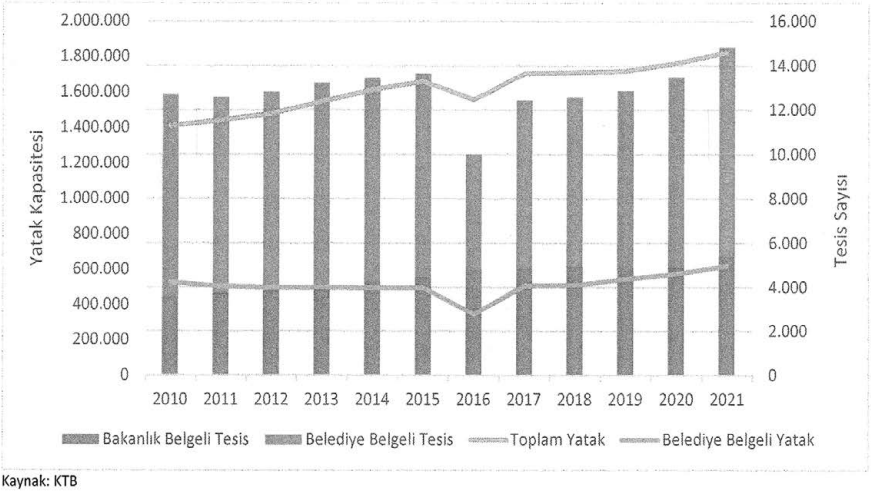

Kaynak: TÜİK

Ülkemizde son on yılda toplam tesis sayısında önemli bir değişiklik olmamasına rağmen yapılan yatırımlarla yatak kapasitesinde yaklaşık yüzde 29'luk bir artış sağlanmıştır (Grafik 8.18). Bu durum sektörde küçük işletmelerin yerini daha büyük işletmelerin aldığını göstermektedir.

Ayrıca, 18.07.2021 tarihinde kabul edilen 7334 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile birlikte belediye belgeli tesislerin Kültür ve Turizm Bakanlığından turizm işletmesi belgesi alması düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile belediye belgeli tesislerin turizm işletmesi belgeli tesis olarak dönüşümü sağlanacak ve tesislerin kalitesi arttırılacaktır.

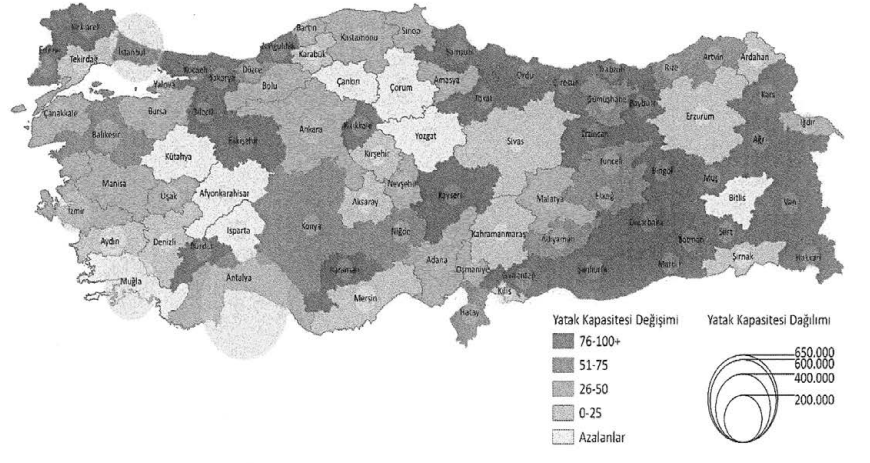
Grafik 8.18 Tesis Sayısı ve Yatak Kapasitesi (2010-2020)

Kaynak: KTB

2023 yılı itibarıyla, Türkiye'deki yatak sayısının yaklaşık yüzde 83'ü Antalya, İstanbul, Muğla, İzmir, Aydın, Balıkesir, Ankara, Mersin, Nevşehir, Çanakkale, Bursa, Trabzon, Kocaeli, Hatay, Sakarya ve Denizli illeri bünyesinde bulunmaktadır. 2010-2023 yılları arasındaki yatak kapasitesi değişimine bakıldığında 22 ilde iki kattan daha fazla bir artış olmakla birlikte bu illerden bazılarında 2010 yılındaki yatak kapasitesinin düşük olması bu artışın arkasındaki sebeplerden biridir. Turizm faaliyetlerinin yoğun olarak yapıldığı illerde yatak kapasitesi değişiminin fazla olmaması halihazırda bu illerin yüksek kapasite ile çalıştığını ve ülkemizde alternatif turizm destinasyonlarının gelişmeye başladığını göstermektedir. Çorum, Afyonkarahisar, Isparta, Yozgat, Kütahya, Çankırı, Muğla ve Bitlis'te ise 2010-2023 yıllarındaki yatak kapasitesi değişimi negatiftir (Harita 8.35).

Harita 8.35 İllere Göre Yatak Kapasitesi (2023) ve Yatak Kapasitesi Değişimi (2010-2023, Yüzde)

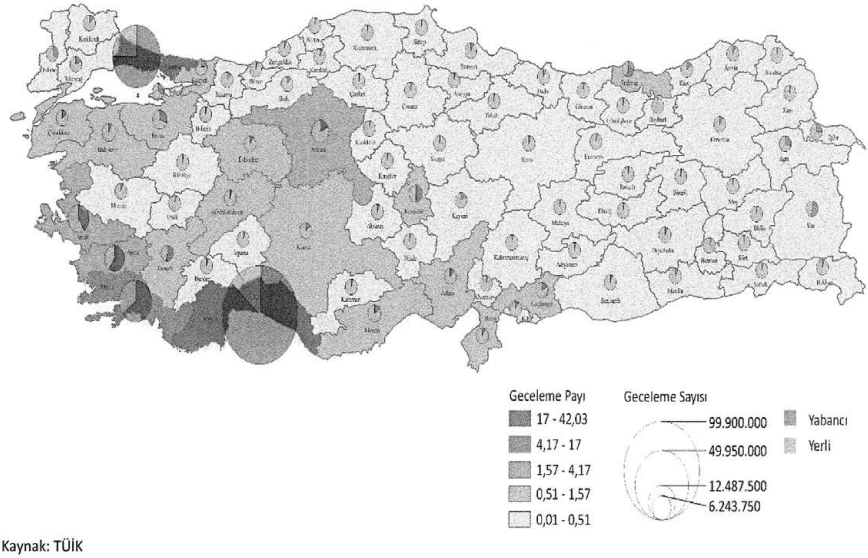

Kaynak: KTB

Turizm istatistiklerinde bir turistin konaklama tesisine giriş kaydı yaptırarak tesiste geçirdiği her gece, geceleme sayısını oluşturmaktadır. 2022 yılına göre Türkiye'de illerin toplam geceleme sayısından

aldığı paylarına bakıldığında Antalya, İstanbul, Muğla, İzmir, Aydın, Ankara, Bursa, Balıkesir, Mersin ve Nevşehir illeri öne çıkmaktadır (Harita 8.36).

Turistler tarafından konaklama için öncelikle tercih edilen yerler genel olarak deniz-kum-güneş, şehir, kongre, fuar, termal ve inanç turizmi çeşitlerinin yapıldığı destinasyonlar olmuştur. 2022 yılı geceleme sayılarına göre yabancı turistler tarafından en çok tercih edilen yerler Antalya, İstanbul, Muğla, Aydın, İzmir ve Nevşehir illeridir. Yerli turistlerin en fazla geceleme yaptığı iller ise Antalya, İstanbul, Muğla, İzmir, Ankara ve Balıkesir'dir (Şekil 8.1). Yerli ve yabancı turistler çoğunlukla ülkenin batı ve güney bölgelerini tercih etmekle birlikte Karadeniz'de Trabzon, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Gaziantep, Hatay, Van, Erzurum, Diyarbakır ve Şanlıurfa illeri öne çıkmaktadır.

Harita 8.36 İllere Göre Geceleme Payı, Geceleme Sayısı ve Yerli-Yabancı Turist Sayısı (2022)

Kaynak: TÜİK

Şekil 8.1 En Çok Geceleme Yapılan İller (2022)

Yabancı Turistlerin En Çok Geceleme Yaptığı İller	Yerli Turistlerin En Çok Geceleme Yaptığı İller	Toplamda (Yerli + Yabancı) En Çok Geceleme Yapılan İller
Antalya	Antalya	Antalya
İstanbul	İstanbul	İstanbul
Muğla	Muğla	Muğla
Aydın	İzmir	İzmir
İzmir	Ankara	Aydın

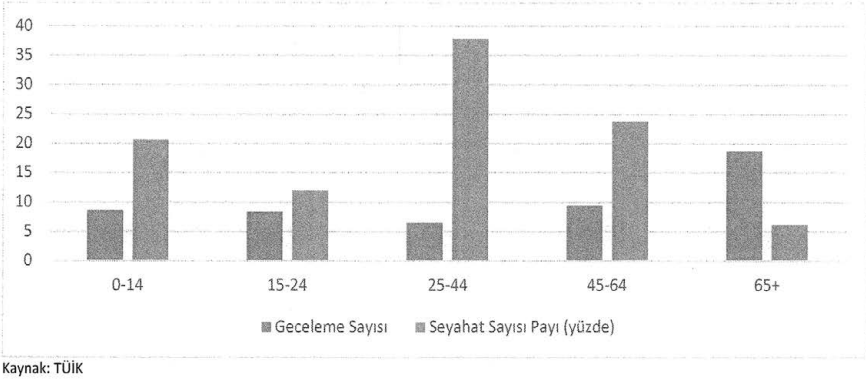
Kaynak: TÜİK

8.4.2. Turist Profilleri

Turistlerin tatillerinden beklentisini anlamak ve buna göre ürün ve hizmet sunmak için turist profilini analiz etmek önemlidir. 2010-2021 döneminde gelen toplam turist sayısının yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında Türkiye'ye en fazla 25-44 yaş aralığında turistlerin geldiği, 65 yaş üstü grubun

ortalama geceleme sayısının ise diğer yaş gruplarının iki katından fazla olduğu görülmektedir (Grafik 8.19).

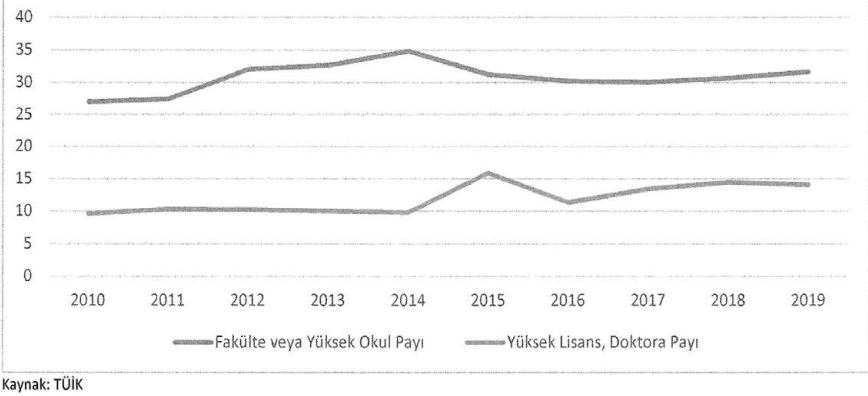
Grafik 8.19 Yaş Gruplarına Göre Ortalama Geceleme Sayısı ve Seyahat Sayısı Payı (2010-2022)

Kaynak: TÜİK

Turistlerin eğitim seviyesine bakıldığında ise ülkemize gelen turistlerin içerisinde fakülte veya yüksek okul ile yüksek lisans ve doktora mezunu oranının 2010 yılına göre arttığı görülmektedir (Grafik 8.20). Dünya genelinde turist profilleri ile ilgili yapılan çalışmalarda turistlerin eğitim seviyesi arttıkça deniz-kum-güneş turizmi dışında alternatif turizm türlerini tercih etme olasılığının arttığı ve bu turistlerin kültürel varlıkların ve doğanın korunması hususunda daha bilinçli davrandıkları ortaya konmuştur. Bu çerçevede, ülkemize gelen turistlerin eğitim seviyesinin artması ülkemizde alternatif turizm potansiyelinin değerlendirilmesi, turizm gelirlerinin artması ve turistik ürün olarak kullanılan tarihi, doğal ve kültürel değerlerin korunması açısından önemlidir.

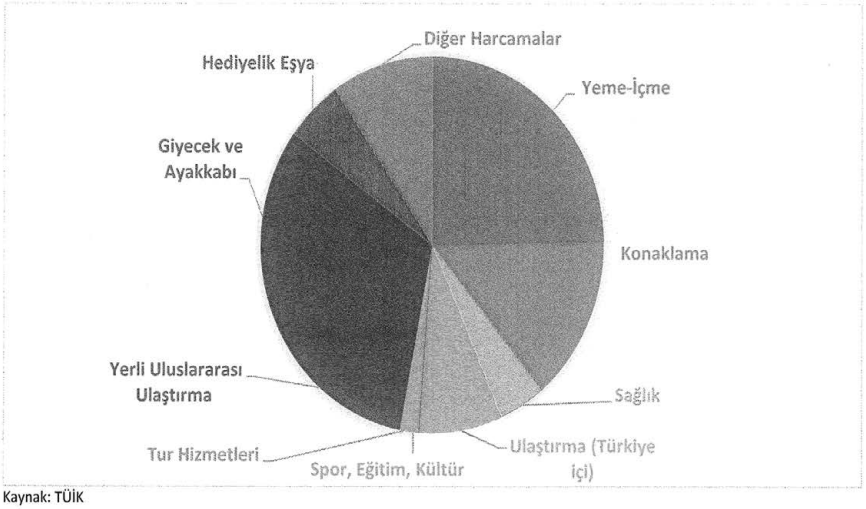
Grafik 8.20 Gelen Turistlerin Eğitim Seviyesi (2010-2019, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Turizm gelirleri paket tur harcamaları ve kişisel harcamaların toplamından oluşmaktadır. Ülkemize gelen turistlerin 2010-2022 yıllarına göre kişisel harcamaların dağılımı Grafik 8.21'de görülmektedir. Kişisel harcamalarda en fazla tutarları yeme-içme, yerli uluslararası ulaştırma, giyecek ve ayakkabı ile konaklama kalemleri oluşturmaktadır.

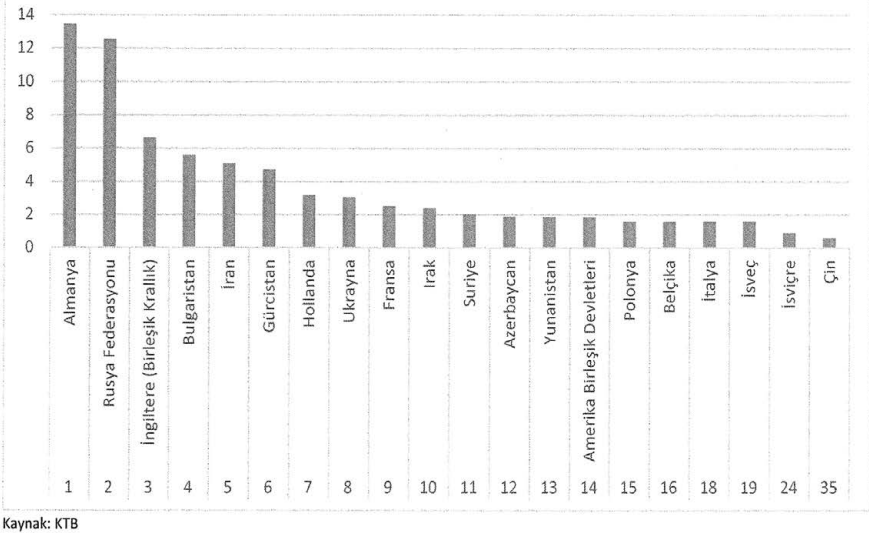
Grafik 8.21 Gelen Turistlerin Harcama Kalemleri Dağılımı (2010-2022)

Kaynak: TÜİK

Milliyetlerine göre Türkiye'ye gelen turist sayılarının 2010-2022 yılları ortalamasına bakıldığında Almanya, Rusya Federasyonu, İngiltere (Birleşik Krallık), Bulgaristan, İran, Gürcistan ve Hollanda'nın ilk sıralarda yer aldığı ve 2022 yılında toplam turist sayısının yaklaşık yüzde 50'sini bu ülkelerden gelen turistlerin oluşturduğu görülmektedir (Grafik 8.22).

Grafik 8.22 Seçili Ülkelerden Türkiye'ye Gelen Ortalama Ziyaretçi Sayısı Payı ve Sıralamaları (2010-2022, Yüzde)

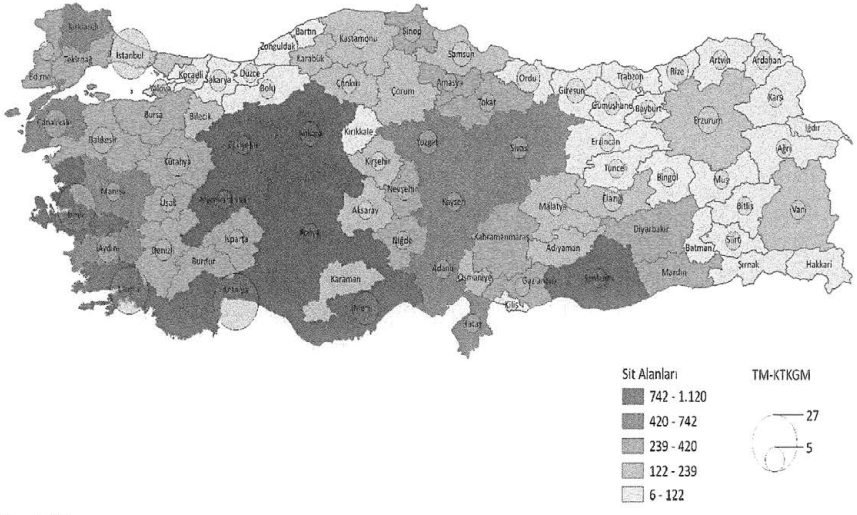

Kaynak: KTB

2010-2022 yılları arasında Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin milliyetlerine göre ortalamasına bakıldığında turizm harcamaları fazla olan Amerika Birleşik Devletleri ve Çin'in (Grafik 8.13) sırasıyla 14. ve 35. sırada olduğu görülmektedir (Grafik 8.22). Ülkemizin turizm gelirlerinin artırılması için bu ülkelere özel tanıtım ve pazarlama stratejilerinin oluşturulması ve bu ülkelerden daha fazla turistin çekilmesi sağlanmalıdır.

8.4.3. Turizm Değerleri

Turizm sektöründe ulaşım, konaklama gibi altyapının yanında doğal, kültürel ve tarihi değerlerin varlığı da büyük önem taşımaktadır. Turizm merkezleri, kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri, sit alanları ve uluslararası kuruluşlarca akredite edilen doğal ve kültürel değerler yerleşimlerin turist çekme kabiliyetini ve turizm potansiyelini doğrudan etkilemektedir. Bu çerçevede, turizm merkezleri, kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri ve sit alanları ile Dünya Kültür Mirası değerleri, yaratıcı şehirler, yavaş şehirler ve mavi bayraklı plaj sayıları gibi turizm değerlerinin illere göre dağılımı incelenmiştir.

Harita 8.37 Sit Alanları ile Turizm Merkezleri ve KTKGB

Kaynak: KTB

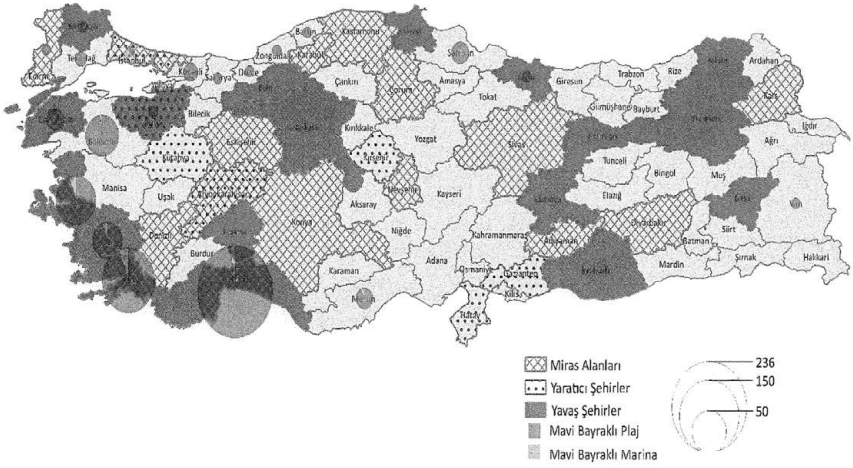
Turizm hareketleri ve faaliyetleri yönünden önem taşıyan veya doğal, tarihi ve kültürel değerlerin yoğun olarak yer aldığı, korunması ve geliştirilmesinde kamu yararı bulunan yörelerde, koruma kullanma dengesi gözetilerek sektörel kalkınmanın sağlanması ve turizm sektörünün planlı ve kontrollü gelişiminin sağlanması amacıyla yeri, mevkii ve sınırları Cumhurbaşkanı kararıyla tespit ve ilan edilen alanlara kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri (KTKGB) adı verilmektedir. Kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri dışında kalmakla birlikte, bu bölgelerin niteliğini taşıyan, turizm hareketleri ve faaliyetleri açısından öncelikle geliştirilmesinde kamu yararı bulunan orman vasıflı olanlar dahil Hazine taşınmazları ile tescili mümkün olan Devletin hüküm ve tasarrufu altındaki yerlerde yeri, mevkii ve sınırları Cumhurbaşkanı kararıyla tespit ve ilan edilen alanlara da turizm merkezleri denilmektedir. 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu çerçevesinde Ağustos 2023 itibarıyla ülkemizde 63 KTKGB ve 168 turizm merkezi bulunmaktadır. KTKGB ve turizm merkezleri kıyı, termal, kış, yayla ve kent turizmi gibi farklı turizm temalarına göre ayrılmıştır. KTKGB ve turizm merkezlerinin ülkemizde Akdeniz, Ege ve Doğu Karadeniz kıyıları ile Marmara Bölgesi'nde daha yoğun olduğu görülmektedir (Harita 8.37).

Türkiye'de 2022 yılı sonu itibarıyla toplam 23.632 sit alanı bulunmaktadır. Alternatif turizmin gelişmesi ve turizmin bölgesel boyutunun güçlendirilmesi için sit alanları da turistik ürün olarak kullanılmaktadır. Sit alanları turizm için çekicilik oluştursa da niceliğinin yanında niteliği de önemlidir. Sit alanlarının turistik ürün olarak kullanılması bu alanların işlevlendirilmesi için önemli olmakla birlikte koruma-kullanma dengesinin sağlanması hem bu alanların sürdürülebilirliği hem de turizmden elde edilecek gelirin sürekliliği için önemlidir. Sit alanları Akdeniz, Ege, Güneydoğu Anadolu ve İç Anadolu

Bölgeleri'nde daha yoğun sayıda bulunmakta olup en yüksek sit alanına sahip ilk beş il Antalya (1.120), Konya (1.097), İzmir (1.041), Muğla (964) ve Afyonkarahisar (914)'dır (Harita 8.37).

Ulusal kurumlar tarafından doğal, kültürel ve turistik değerlerin tescillenmesi ve korunması yanında bu değerlerin uluslararası kuruluşlarca tescil edilmesi de turizm açısından rekabet avantajı sağlamaktadır. Bu nedenle; ülkemizin doğal, kültürel ve turistik değerlerinin UNESCO Dünya Mirası Listesi, UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı, Yavaş Şehirler Ağı (Cittaslow Network) ve mavi bayraklı plaj/marina uygulaması açısından değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Harita 8.38 Dünya Mirası, Yaratıcı Şehirler, Yavaş Şehirler ve Mavi Bayrak

Kaynak: UNESCO Türkiye Milli Komisyonu, Türkiye Çevre Eğitim Vakfı, Cittaslow International

Uluslararası çapta önemli olan ve bu sebeple korunmaya ve gelecek nesillere ulaştırılmaya değer doğal oluşumlara, anıtlara ve sitlere UNESCO Dünya Mirası Komitesi tarafından "Dünya Mirası" statüsü tanınmaktadır. Bir alanın Dünya Mirası statüsüne sahip olması; alanın tanınırlığı, markalaşması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından oldukça önemlidir ve alanla ilgili politikaları olumlu yönde etkilemektedir. 1972 yılında imzalanan Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunması Sözleşmesi'ne göre 2023 yılı itibarıyla 1.199 değer Dünya Mirası olarak ilan edilmiştir. Bunlardan 933'ü kültürel, 227'si doğal ve 39'u karma (doğal ve kültürel) miraslardır. Türkiye'nin bu listede ülkenin farklı coğrafyalarında yer alan 23 farklı ilde kültürel ve karma miras değeri bulunmaktadır (Harita 8.38). Ayrıca Türkiye'nin geçici listede 72 kültürel, 4 karma ve 3 doğal olmak üzere toplam 79 değeri vardır.

UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı Programı 2004 yılında başlatılmış olup 295 üye şehir bulunmaktadır. Türkiye ağa gastronomi, tasarım, zanaat ve halk sanatları ile müzik alanında 7 şehir ile dahil olmuştur.

Son yıllarda yaşanan gelişmeler turistlerin turizm alışkanlıklarında değişimlere sebep olmuştur. Turistlerin doğal alanlarda ve tenha yerleşimlerde dinlenme istekleri yavaş şehir (Cittaslow) ve yavaş turizm kavramını öne çıkarmıştır. Sürdürülebilir turizm ve yerel kalkınma açısından ele alındığında yavaş şehir uygulamasıyla yerleşim yerlerine yeni bir imaj kazandırılmakta ve kentin bir turizm ağına dahil olmasıyla tanınırlığı arttırılmaktadır. 2009 yılında Seferihisar'ın Yavaş Şehir Birliği'ne üye olmasıyla toplamda 33 ülkeden 291 şehrin üye olduğu Yavaş Şehirler Ağı'na ülkemiz de dahil olmuştur. İtalya (88), Polonya (36) ve Almanya (24)'dan sonra söz konusu ağa en fazla üyesi olan ülke Türkiye'dir ve 2023 yılı Haziran Ayı itibarıyla Türkiye'den 22 şehir bu ağa üyedir (Harita 8.38).

Uluslararası turizm sektöründe yaşanan rekabet ortamı sektörel standardizasyonların oluşmasında da önemli rol oynamıştır. Türkiye için önemli bir turizm çeşidi olan deniz-kum-güneş turizmi için plajların güzelliği, suyun niteliği, güvenlik ve altyapı gibi kriterler önemlidir. Bu kriterler, 50 ülkede uygulanan ve

gerekli standartları taşıyan nitelikli plaj ve marinalara verilen uluslararası bir çevre ödülü olan Mavi Bayrak'a sahip olmak için gerekli olup Mavi Bayrak uygulaması turizm talebi anlamında önemli avantajlar sağlamaktadır. Uygulamanın uluslararası nitelik taşıması ve uluslararası garanti içermesi turizm açısından önemli bir faktördür. Türkiye 2023 yılı itibarıyla 551 plaj ile uluslararası mavi bayraklı plaj sıralamasında dünyada 3. sırada, 23 marina ile uluslararası mavi bayraklı marina sıralamasında ise dünyada 7. sıradadır. Türkiye'de en fazla mavi bayraklı plaj Antalya'da bulunmaktadır. Antalya'yı sırasıyla Muğla, İzmir, Balıkesir ve Aydın takip etmektedir. Mavi bayraklı marina sayılarına bakıldığında ilk sırada Muğla daha sonra sırasıyla Antalya, İzmir, Aydın ve İstanbul gelmektedir. Balıkesir, Mersin ve Yalova'da da birer tane mavi bayraklı marina bulunmaktadır (Harita 8.38).

8.4.4. Destinasyon Yönetimi

Turizm destinasyonu; bir ziyaretçinin ziyaret süresi boyunca ihtiyaçlarını karşılayabileceği, konaklayabileceği, idari ve analitik sınırları olan veya olmayan fiziksel bir mekândır. Turizm değer zinciri boyunca ürün ve hizmetler ile faaliyet ve deneyimlerin kümelendiği yer olan destinasyon, birçok farklı paydaşın iş birliği içinde olduğu ve daha büyük destinasyonlar oluşturmak amacıyla diğer destinasyonlarla ilişki içinde olup pazardaki rekabet gücünü etkileyebilecek imajı ve kimliği ile soyut bir niteliğe sahiptir.

Turizm pazarında başarılı olmanın temel koşullarından biri destinasyonların benzersizliğini ve ayırt edici özelliklerini basit, anlaşılır ve açık bir şekilde ortaya çıkarmaktır. Bu amaçla, coğrafi olarak yakın olan, aynı ya da benzer ürün veya hizmetleri sunan ve ortak tarihi veya kültürel hikayelere sahip olan turistik ürün ve deneyim kümeleri veya makro destinasyonlar oluşturulması önem taşımaktadır. Makro destinasyonlar, bir destinasyonun kimliğini güçlendirmek ve ürün geliştirme ile tanıtımda sinerji oluşturmak ve küresel ölçekte bilinirliği sağlamak için bir zorunluluk haline gelmiştir.

Turizmin daha rekabetçi ve sürdürülebilir kılınması, paydaşlar arasında etkili koordinasyon ve iletişimin oluşturulması, kaynakların daha doğru ve verimli kullanılması amacıyla turizmin yönetimi, pazarlaması ve tanıtımının tüm paydaşların yer aldığı entegre bir yapı ile yürütüldüğü "destinasyon yönetimi" modelinin oluşturulması gerekmektedir.

Türkiye, uluslararası turizmde bir yaz destinasyonu olarak konumlanmış durumdadır ve yıllar içinde çeşitlenmekle birlikte geleneksel deniz ve güneşe bağlı ürün yapısı devam etmektedir. Türkiye'de turistik ürün ve hizmetlerin önemli bir çoğunluğu olgunluğa ulaşmıştır ve farklı turizm türlerinde yeni markalar oluşturma ihtiyacı bulunmaktadır.

Türkiye'de farklı turizm çeşitlerinin geliştirilmesi ve farklı turizm çeşitleri kapsamında ürün çeşitliliğinin artırılması; mevsimsellik etkisinin azaltılmasında, yeni pazarlara erişimde, turizm gelirinin ve rekabet gücünün artırılmasında, destinasyon ve ülke markasının geliştirilmesinde kritik önem taşımaktadır. Bu amaçla, 2024-2028 BGUS döneminde farklı turizm türlerine göre Türkiye'de olgunlaşmış veya gelişmeye açık rota ve destinasyonlar incelenmiştir. Diğer yandan; Afet Sonrası İhya İlleri içerisinde yer alan Hatay, Gaziantep ve Adıyaman sahip oldukları turizm değerleri bakımından rotalarda yer almaktadır. Bu nedenle yaşanan afet sonucu zarar gören bu değerler hem destinasyonları hem de turizm rotalarını etkilemiştir. Afet sonrası ekonomik ve sosyal iyileştirme faaliyetleriyle birlikte kültür ve turizm değerlerinin yeniden kazanımı ile söz konusu rota ve destinasyonların canlandırılması önem taşımaktadır.

8.4.4.1. Kültür Turizmi

Ziyaretçilerin temel motivasyonunun bir turizm destinasyonundaki somut ve soyut kültürel çekicilikleri/ürünleri öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve tüketmek olduğu bir turizm faaliyeti türü olan kültür turizminde Türkiye'de pek çok rota ve destinasyonun bulunduğu görülmektedir (Tablo 8.11).

Tablo 8.11 Kültür Turizmi Rota ve Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Alt Sınıflama	Rota/Destinasyon	Kapsadığı İller
Kültür Turizmi Destinasyonları			İstanbul, İzmir, Çanakkale, Nevşehir, Mardin, Şanlıurfa, Bursa, Kars
Kültür Turizmi Rotaları	**Kültür Rotaları**	Mezopotamya	Gaziantep, Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin
		Kapadokya Kültür Rotası	Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri
		Doğu Karadeniz Rotası	Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Trabzon, Rize, Artvin, Gürcistan
		Batı Karadeniz Kültür Rotası*	Karabük, Bartın, Kastamonu
		Hierapolis- Laodikya-Aphrodisias- Meryem Ana- Yedi Uyurlar Mağarası- Efes Antik Kentleri	Denizli, Aydın, İzmir
		Van Gölü/Urartu Destinasyonu*	Van, Bitlis, Muş
		Fırat Kültür Rotası*	Malatya, Elâzığ, Tunceli
		Orta Karadeniz Kültür Rotası*	Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
	Tematik Rotalar	İpek Yolu Turizm Koridoru *	Bursa, Bilecik, Sakarya, Düzce, Bolu, Ankara
		Aeneas Rotası *	Balıkesir, Çanakkale, Edirne
		Kervan Göç Yolları*	Antalya, Burdur
		Endüstriyel Miras Rotası*	Zonguldak, Karabük
	Kültür Yolları	Likya Yolu	Muğla, Antalya
		Frig Yolu*	Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Ankara
		Hitit Yolu*	Çorum
	Tren Turizmi	Doğu Ekspresi	Ankara, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Erzincan, Erzurum, Kars
		Karaelmas Ekspresi*	Ankara, Çankırı, Karabük, Zonguldak
		Kurtalan Ekspresi*	Ankara, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Malatya, Elâzığ, Diyarbakır, Siirt

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.
* Gelişime Açık Rotalar

İstanbul, İzmir, Çanakkale, Nevşehir, Mardin, Şanlıurfa, Bursa ve son dönemlerde Kars kültür turizmi açısından ulusal marka değeri olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu illerdeki tarihi ve kültürel değerler tek başına varış yeri olmakla birlikte çevresindeki illeri de dahil ederek yeni rotaların oluşturulmasında başat rol oynamaktadır.

Güneydoğu Anadolu ve Doğu Karadeniz Bölgeleri; Nevşehir, Niğde, Aksaray ve Kayseri illerini kapsayan Kapadokya Bölgesi ile Denizli, Aydın ve İzmir illerinde bulunan tarihi ve kültürel değerlerin kültür rotaları oluşturduğu görülmektedir. Bununla birlikte Muğla ve Antalya illerinde yer alan kültür

değerlerinin deniz-kum-güneş turizmi ile birlikte daha büyük bir potansiyel oluşturduğu, bu illerde turizmin iç bölgelere yayılması için bu potansiyelin değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir.

Van, Bitlis, Muş, Malatya, Tunceli, Amasya, Samsun, Burdur, Sivas ve Çankırı gibi yakınsama boyutundaki illerde de gelişmeye açık rotaların olduğu görülmekte olup bu illerin sosyoekonomik gelişimi bakımından bu potansiyelin değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

8.4.4.2. İnanç Turizmi

İnanç turizmi çoğu zaman kültür turizminin bir alt başlığı olarak ele alınmakta, diğer taraftan kendine has özellikleri dolayısıyla ayrı bir ziyaretçi motivasyonu oluşturmaktadır. İnanç turizmi kapsamındaki temel çekim unsurları; camiler, kiliseler, sinagoglar, türbeler ve katedraller gibi dini amaçlı inşa edilmiş yapılar ile kutsal kabul edilen göller, dağlar, adalar, korular ve mağaralar gibi doğal varlıklardır. Türkiye'de semavi dinlerden özellikle İslamiyet ve Hristiyanlık eserlerine ait envanter oldukça zengindir. İnanç turizminde öne çıkan ve gelişmeye açık rota ve destinasyonlar Tablo 8.12'de yer almaktadır. Turizmde bölgesel yığılmanın önüne geçilebilmesi ve turizm gelirlerinin bölgelere yayılabilmesi için bu alandaki zengin envanterin değerlendirilmesiyle farklı uzunluklarda çeşitli rotaların geliştirilmesi mümkündür. Bu kapsamda, farklı inanç ve dinlere ait noktaları birleştiren zenginleştirilmiş tematik inanç rotaları ve destinasyonlarının etkili tanıtımının yapılması önem taşımaktadır.

Tablo 8.12 İnanç Turizmi Rota ve Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Rota/Destinasyon	Kapsadığı İller
İnanç Turizmi Destinasyonları		İstanbul, Konya, Antalya, Bursa
İnanç Turizmi Rotaları	Aziz Paul Yolu*	İzmir, Denizli, Antalya, Isparta, Konya, Aksaray, Nevşehir, Karaman, Mersin, Hatay
	İnanç Turizmi Rotası	Mersin, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin
	Erken Hristiyanlık Dönemi'nde Kapadokya*	Nevşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri
	Yedi Kilise*	Manisa, Denizli, İzmir
	Tasavvufta Aşk Yolu: Mevlâna*	Konya, İstanbul, Çanakkale, İzmir, Manisa, Afyonkarahisar, Gaziantep
	Manastırlar Diyarı*	Artvin, Trabzon, Giresun
	Bektaşilik, Ahilik ve Yunus Emre Gelenekleri*	Nevşehir, Kırşehir, Aksaray, Kırıkkale, Eskişehir, Karaman

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.
*Gelişime Açık Rotalar

İstanbul, Konya, Antalya ve Bursa'da farklı din ve inançlara ait zengin envanter bulunmakta ve bu değerler yılın farklı dönemlerinde veya tüm yıl boyunca turist çekmektedir.

Mersin'den başlayarak Mardin'e kadar uzanan inanç turizmi rotasında ise önemli İslamiyet ve Hristiyanlık yapıları bulunmaktadır. Hristiyanlığın yayılmasında Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve özellikle Kapadokya Bölgesi oldukça önemli bir yere sahip olup bu bölgeler inanç turizminde önemli bir marka değerine sahiptir. Ayrıca, Hristiyanlık tarihi açısından büyük önemi olan Aziz Paul'un yaptığı seyahatlerin bir rota haline getirildiği Aziz Paul Yolu inanç turizmi açısından oldukça önemlidir.

8.4.4.3. Gastronomi Turizmi

Yiyecek içecek hizmetleri; turizmde her biri alt sektör haline gelmiş konaklama, ulaştırma ve rekreasyon başlıkları ile beraber temel bir turizm hizmet kalemidir ve alt sektör olarak da önemli bir yer tutmaktadır. Gastronomi turizmi ise ziyaretçilerin seyahat ederken yiyecek ve yiyecekle ilgili ürün ve faaliyetlerle bağlantılı deneyimleriyle oluşan bir turizm türüdür. Küreselleşme sürecinde yerelin önemi giderek daha iyi anlaşılmakta ve bu durum turizmde de yansıma bulmakta, özellikle yerel mutfak turizmde önemli bir ilgi odağı olmaktadır. Türkiye tarihi ve kültürel uzanımlarıyla gastronomi turizmi bakımından önemli bir potansiyel barındırmakta, bu potansiyelin tüm unsurlarıyla bölgeler ve farklı kategoriler altında envanterinin oluşturulması önem taşımaktadır. Gastronomi turizminde öne çıkan ve gelişime açık olan rota ve destinasyonlar Tablo 8.13'te yer almaktadır.

Tablo 8.13 Gastronomi Turizmi Rota ve Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Rota/Destinasyon	Kapsadığı İller
Gastronomi Turizmi Destinasyonları		Gaziantep, Hatay, Afyonkarahisar
Gastronomi Turizmi Rotaları	Gastronomi Turizmi Rotası	Mersin, Adana, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin
	Peynir Rotaları*	Kars, Ardahan / Balıkesir, Çanakkale
	Zeytin Ağacı Rotası *	Edirne, Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Manisa, İzmir, Aydın, Muğla
	Trakya Bağ Rotası *	Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.
*Gelişime Açık Rotalar

UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı'na gastronomi alanında üye olan Gaziantep, Hatay ve Afyonkarahisar ile Mersin'den Mardin'e kadar uzanan aks üzerinde bulunan şehirlerin yerel yemek kültürü turistik ürün olarak büyük değer taşımaktadır. Mersin, Adana, Hatay, Gaziantep, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Mardin illerinden oluşan Gastronomi Turizmi Rotası; yemek kültürleri benzer özelliklere sahip olan ve coğrafi olarak yakın farklı iller ile gruplanarak agroturizm ile birlikte ele alınabilir. Gastronomi mirasına yönelik birikimin gelecek nesillere özgün karakteri ile aktarılmasını sağlayacak sürdürülebilir uygulamalar ile Türk yemeklerinin ve yöresel ürünlerin markalaşma ve coğrafi işaret çabalarının hızlandırılması bu alandaki potansiyelin değerlendirilmesi açısından gereklidir. Peynir, zeytinyağı ve üzüm gibi ürünler ülke turizminde gastronomi alanında öne çıkmaktadır. Zeytin Ağacı Rotası dışında Hatay, Gaziantep ve Kilis'te de zeytin ekili alan ve zeytin üretimi fazla olup bu illerde zeytin ile ilgili markalaşma çalışmaları yapılmaktadır. Peynir Rotası'nda ise Balıkesir, Çanakkale, Kars ve Ardahan illerinin yanı sıra Türkiye'nin tüm coğrafyalarında geleneksel olarak üretilen peynirlerin gastronomi potansiyeli bulunmaktadır. Bozcaada Bağ Rotası'nın Trakya Bağ Rotası ile birlikte ele alınabileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca; İzmir Bağ Rotası ve Kapadokya Bağ Rotası diğer önemli bağ rotaları arasındadır. Özellikle peynir ve zeytinyağına yönelik farklı rotalar üzerinde çalışmalar yapılarak birbirine eklemlenmesi ve bu ürünlerin yer aldığı coğrafyaların markalaşması gastronomi turizmi açısından önemlidir.

8.4.4.4. Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi, bireylerin zihinsel ve/veya ruhsal sağlığına katkı sağlayan faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla yaptıkları ziyaretlerdir. Alt başlıkları arasında medikal turizm ve termal turizm bulunan sağlık turizmi; gelişmiş ülkelerde nüfusun yaşlanması, değişen yaşam tarzı, uzak destinasyonlara ulaşım imkânlarının ve alternatif turizm ürünlerinin erişilebilir olması ve gelişmiş ülkelerin sağlık sistemlerindeki güçlükler sonucunda küresel olarak gelişme eğilimi göstermektedir. Sağlık turizminin gelişmesi için uluslararası kurumlarla iletişim, entegrasyon, anlaşma ve akreditasyon süreçlerinin

güçlendirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de yer alan sağlık turizmi destinasyonları Tablo 8.14'te yer almaktadır.

Tablo 8.14 Sağlık Turizmi Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Alt Sınıflama	Kapsadığı İller
Sağlık Turizmi Destinasyonları	Medikal Turizm	İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir, Bursa, Kayseri, Malatya, Trabzon, Erzurum, Samsun, Tekirdağ, Van
	Termal Turizm	Çanakkale, Balıkesir, Yalova, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak, Eskişehir, Ankara, İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Yozgat, Kırşehir, Nevşehir, Niğde

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.

İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir, Bursa, Kayseri, Malatya, Trabzon, Erzurum, Samsun, Tekirdağ ve Van gelişmiş sağlık altyapısının turizm ile entegrasyonunun sağlanmasıyla birlikte ulusal ve uluslararası tanıtımının güçlendirilmesi Türkiye'nin bu turizm çeşidinde en önemli destinasyonlardan biri haline getirilmesi açısından kritik önem taşımaktadır.

Çanakkale, Balıkesir ve Yalova illerinin yer aldığı Güney Marmara Termal Turizm Bölgesi; Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak, Eskişehir ve Ankara illerini kapsayan Frigya Termal Turizm Bölgesi; İzmir, Manisa, Aydın ve Denizli illerinin oluşturduğu Güney Ege Termal Turizm Bölgesi ile Yozgat, Kırşehir, Nevşehir ve Niğde illerinin oluşturduğu Orta Anadolu Termal Turizm Bölgesindeki termal kaynakların değerlendirilmesi ve destekleyici hizmet sektörlerinin geliştirilmesi Türkiye'nin termal turizm merkezi haline getirilmesi ve sağlık turizminde başat ülke olması açısından önem arz etmektedir.

8.4.4.5. Doğa Turizmi

Doğa turizmi doğa içerisinde yer alan ve doğal çevreye bağlı faaliyetlerin gerçekleştirildiği turizm çeşididir. Ziyaretçinin temel motivasyonları arasında ekosistemin bütünlüğünü korumak ve yerel topluluğun refahını artırmak için sorumlu bir tavırla biyolojik ve kültürel çeşitliliği gözlemlemek, öğrenmek, keşfetmek, deneyimlemek ve takdir etmek bulunmaktadır. Doğa temelli turizm türleri hem yerel halk hem de ziyaretçiler arasında biyoçeşitliliğin, doğal çevrenin ve kültürel varlıkların korunmasına yönelik farkındalığı artırmakta ve ekosistem üzerindeki olumsuz etkiyi en aza indirmek için özel yönetim süreçleri gerektirmektedir. Doğa temelli turizm birçok alt sınıflamayı içermekte ve kapsamı çok geniş olarak ele alınabilmektedir.

Türkiye sahip olduğu doğa temelli turizm varlıklarının ve doğal değerlerinin sürdürülebilirliğini koruyarak bu alanda uluslararası bir marka haline gelme potansiyeline sahiptir. Diğer yandan, doğa temelli turizm kırsal kalkınmaya yönelik de önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ülke geneline yaygın birçok doğal değere sahip olmakla birlikte öne çıkan rota ve destinasyonlar Tablo 8.15'te görülmektedir.

Deniz-kum-güneş turizminin yoğun olarak gerçekleştirildiği Antalya, İzmir, Balıkesir, Muğla ve Mersin illerinde turizmin iç bölgelere yayılması için kırsal alanlarda gerçekleştirilecek turizm faaliyetlerinin değerlendirilmesi de önem taşımaktadır. Kırsal alanların turizm açısından çekiciliğinin korunması için kendine özgü doğal ve kültürel değerleri koruma ve kullanma dengesinin gözetilmesi esastır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki yaylaların Doğu Karadeniz markasının oluşturulmasında büyük önemi bulunmaktadır. Özellikle Doğu Karadeniz Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (DOKAP) tarafından yürütülen ve Samsun'dan Hopa'ya kadar uzanan bir alanı kapsayan Yeşil Yol Projesi kapsamında bölgedeki yayla yollarının birbirine bağlanması, fiziki altyapı ve ulaşım kalitesinin iyileştirilmesi ile birlikte bölgedeki turizm kapasitesinin artırılmasına dönük önemli çalışmalar yapılmaktadır. Doğu Karadeniz'e benzer şekilde Orta Karadeniz'de bulunan yaylalar ve yayla yaşamı da bu alanda potansiyel taşımaktadır.

Özellikle COVID-19 pandemisi sonrasında talep artışına bağlı olarak hızlı bir büyüme trendine giren karavan turizmine yönelik temel veri ve istatistikler bulunmamakla birlikte mevcut karavan alanlarının nitelik ve nicelik olarak yeterli seviyede olmadığı bilinmektedir. Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı öncülüğünde başlatılan çalışmalar ile Türkiye'nin karavan turizmi açısından taşıdığı değeri tespit etmek amacıyla standartlar belirlenmiş ve Ulusal Kamp ve Karavan Federasyonu (UKKF) iş birliği ile 249 potansiyel karavan alanı tespit edilmiştir. BGUS kapsamında; Batı Karadeniz, Güney Ege ve Akdeniz Bölgeleri'nde karavan alanları önceliklendirilmiş olup bu karavan alanlarına yönelik altyapıların geliştirilmesi ve rota boyunca karavan alanlarının oluşturulması bu alandaki büyüme trendinin sürekliliği bakımından önem taşımaktadır.

Tablo 8.15 Doğa Turizmi Rota ve Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Alt Sınıflama	Rota/Destinasyon	Kapsadığı İller
Doğa Turizmi	Doğa Turizmi Destinasyonları		Burdur, Isparta, Antalya, Mersin / Muğla, Denizli / İzmir / Balıkesir/ Kırklareli, Edirne / Nevşehir, Niğde
	Ekoturizm/ Agroturizm /Kırsal Turizm	Küre Dağları*	Kastamonu, Karabük, Bartın
		Ilgaz Dağları*	Çankırı, Kastamonu
		Kaz Dağları*	Balıkesir, Çanakkale
		Ekokültürel Köyler*	Artvin, İzmir
		Maşukiye, Sapanca, Yedigöller, Abant, Gölcük	Kocaeli, Sakarya, Bolu
		Lavanta Yolu*	Burdur, Isparta
		Hasat Rotası *	Karabük, (Safran – Çavuş Üzümü)
		Ağrı Kültür ve Macera Rotası*	Ağrı
	Yayla Turizmi	Yaylalar Diyarı	Ordu, Giresun, Trabzon, Gümüşhane, Rize, Artvin
		Orta Karadeniz Yayla Koridoru*	Tokat, Samsun, Ordu
	Karavan Turizmi	Karavan Rotası*	Antalya, Isparta, Burdur, Muğla, Denizli, Karaman, Konya, Afyonkarahisar
		Batı Karadeniz Karavan Rotası*	Bolu, Çankırı, Kastamonu, Sinop, Bartın, Zonguldak, Karabük
	Spor Turizmi	Eurovelo Rotası	İzmir
		Su Sporları*	Artvin, Rize, Bayburt, Erzincan, Erzurum / Antalya, Balıkesir, Muğla, Çanakkale, Mersin, İzmir, Hatay
		Hava Sporları*	Muğla, Denizli, Ankara, İzmir, Eskişehir, Bolu, Kayseri, Hakkâri
	Karanlık Gökyüzü Parkları	Antalya, Isparta, Ankara, Konya, Balıkesir, Çanakkale, Bolu, Bursa, Eskişehir, Denizli, Hatay, Diyarbakır, Erzurum, Van	

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.
*Gelişime Açık Rotalar

Türkiye'de ulusal ve uluslararası birçok yarışmanın yapıldığı bisiklet rotaları bulunmaktadır. Orta Anadolu Kalkınma Ajansı ve Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı kış turizmi ile birlikte bisiklet turizminin de gelişmesine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansının iş birliği ile oluşturulan rotalarda özel bisiklet turları başlatılmıştır. Diğer yandan, bisiklet turizminde en gelişmiş ağ sistemi olan Eurovelo ağına İzmir de dahil olmuştur. Bisiklet turizmine yönelik rotalar, arazi ve yol şartları uygun hale getirilerek oluşturulmalı ve ülke genelinde genişletilmelidir.

Son dönemlerde gündemde olan karanlık gökyüzü parkları da doğa temelli turizm kapsamında ele alınmaktadır. Antalya, Isparta, Ankara, Konya, Çanakkale, Balıkesir, Bolu, Bursa, Eskişehir, Denizli, Hatay, Diyarbakır, Erzurum ve Van illerinde karanlık gökyüzü parklarının oluşturulması amacıyla karanlık gökyüzüne sahip alanların belirlenmesi, korunması, geliştirilmesi, altyapılarının iyileştirilmesi ve uluslararası tescil çalışmalarının yürütülmesi çalışmaları yapılmaktadır.

8.4.4.6. Kış Turizmi

Kış turizmi, karlı ve eğimli bölgelere gerçekleştirilen ve merkezinde kayak sporu ve diğer kış sporlarının yer aldığı seyahat, konaklama ve diğer faaliyetlerden meydana gelen ilişkilerin bütünüdür. Kış turizmi, Türkiye'de ağırlıklı olarak iç turizm taleplerine dayanmaktadır.

Tablo 8.16 Kış Turizmi Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Kapsadığı İller
Kış Turizmi Destinasyonları	Bolu, Bursa, Çankırı/Kastamonu, Erzurum, Isparta, Kars, Kayseri, Kocaeli
	Ardahan*, Erzincan*, Hakkâri*, Sivas*

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.
*Gelişime Açık Destinasyonlar

Kültür ve Turizm Koruma ve Gelişim Bölgeleri içerisinde teması "Kış" olan 27 adet bölge bulunmaktadır. Türkiye'de ziyaretçi sayısının en fazla olduğu kayak merkezleri Bolu-Kartalkaya, Bursa-Uludağ, Çankırı/Kastamonu-Ilgaz, Erzurum-Palandöken, Isparta-Davraz, Kars-Sarıkamış, Kayseri-Erciyes ve Kocaeli-Kartepe'dir. Bu bölgelerle birlikte Sivas, Erzincan, Hakkâri ve Ardahan'ın da potansiyel destinasyon olması için çalışmalar devam etmektedir (Tablo 8.16). Özellikle kış koşulları açısından Kuzey Avrupa ülkelerine benzerlik gösteren Doğu Anadolu Bölgesi'nin kış turizminde Avrupa'nın önemli destinasyonlarından biri haline gelmesi temel hedef olarak benimsenmektedir.

8.4.4.7. Kruvaziyer Turizmi

Kruvaziyer, çeşitli destinasyonları ziyaret etmek üzere turizm amacıyla yapılan gemi seyahatidir. Buna göre asıl hedefi gemide bulunan turistleri ağırlamak olan ve her türlü hizmet donanımına sahip büyük gemilerle yapılan deniz seyahatleri, kruvaziyer ürününün ana eksenini oluşturmaktadır. Kruvaziyer turizminde Türkiye'nin önemli bir destinasyon olabilmesi için ara liman olarak belirlenen destinasyonlarda, kruvaziyer turizmine yönelik geliştirmeler yapılması ve deniz ulaşımının diğer ulaşım ağları ile entegrasyonunun geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Kruvaziyer turizminin gelişimindeki temel gerekliliğin gelişmiş liman altyapısı olması ve İstanbul'da 2021 yılında açılan Galataport ana limanının ülkenin kruvaziyer turizminde atılım yapabilmesi için çok önemli bir fırsat olduğu görülmektedir.

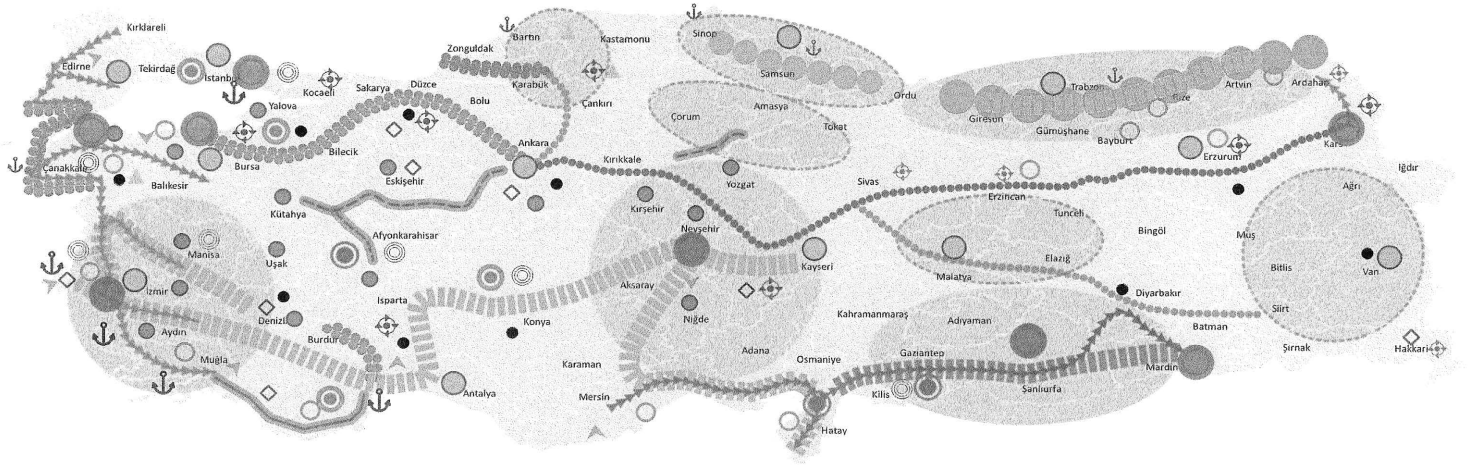
Tablo 8.17 Kruvaziyer Turizmi Destinasyonları

Turizm Sınıflaması	Kapsadığı İller
Kruvaziyer Turizmi Destinasyonları	İstanbul, Aydın, Muğla, İzmir, Antalya Bartın*, Çanakkale*, Samsun*, Sinop*, Trabzon*

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.
*Gelişime Açık Destinasyonlar

Halihazırda başlıca talebin İstanbul, Kuşadası ve İzmir'de gerçekleştiği ve bunu Marmaris, Antalya, Bodrum Alanya, Çeşme ve diğer illerin takip ettiği görülmekte; Bartın, Çanakkale, Samsun Sinop ve Trabzonillerinin de kruvaziyer turizminde gelişmeye açık oldukları değerlendirilmektedir (Tablo 8.17). Yabancı turist kafilelerinin yoğun olarak tercih ettiği Antalya, Muğla, Aydın, İzmir ve Balıkesir illeri deniz-kum-güneş turizmi merkezleri olup kruvaziyer turizmine yönelik altyapı ihtiyaçlarının giderilmesiyle ülke ekonomisine katkıları artacaktır. Kruvaziyer turizmi kapsamında liman şehirlerinden iç bölgelere doğru turizm destinasyonları oluşturularak bu illerin turizm potansiyelinin de değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Harita 8.39 Turizmde Öne Çıkan Destinasyonlar ve Rotalar

Kültür Turizmi Rota ve Destinasyonları

- Kültür Turizmi Destinasyonları
- Kültür Rotaları
- Gelişmekte Olan Kültür Rotaları
- Gelişmekte Olan Tematik Rotalar
- Kültür Yolları
- Gelişmekte Olan Kültür Yolları
- Tren Turizmi
- Gelişmekte Olan Tren Turizmi

İnanç Turizmi Rota ve Destinasyonları

- İnanç Turizmi Destinasyonları
- İnanç Turizmi Rotası
- Gelişmekte Olan İnanç Turizmi Rotaları
- Önemli Mevlevihaneler

Gastronomi Turizmi Rota ve Destinasyonları

- Gastronomi Turizmi Destinasyonları
- Gastronomi Turizmi Rotası
- Gelişmekte Olan Gastronomi Turizmi Rotaları

Sağlık Turizmi Destinasyonları

- Medikal Turizm Destinasyonları
- Termal Turizm Destinasyonları

Kış Turizmi Destinasyonları

- **Gelişmekte Olan Kış Turizmi Destinasyonları**
- **Kruvaziyer Turizmi Destinasyonları**
- **Gelişmekte Olan Kruvaziyer Turizmi Destinasyonları**

Doğa Turizmi Rota ve Destinasyonları

- Doğa Turizmi Destinasyonları
- Ekoturizm/Agroturizm/Kırsal Turizm
- Yaylalar Diyarı
- Gelişmekte Olan Yayla Turizmi
- Karanlık Gökyüzü Parkları

Gelişmekte Olan Spor Turizmleri

- Su Sporları
- Hava Sporları

Kaynak: BGUS kapsamında oluşturulmuştur.

Harita 8.39'da görüldüğü üzere kültür, inanç, gastronomi, sağlık, kış, kruvaziyer ve doğa turizmi kapsamında olgunlaşmış ve gelişime açık olan rota ve destinasyonlar incelenmiştir. İncelenen tüm bu turizm türlerinde sahip olunan büyük potansiyelin yerel ve bölgesel kalkınmaya etkisinin artırılması için turizmde ürün çeşitliliğinin sağlanması, belli temalar gözetilerek somut ve somut olmayan kültürel miras envanterinin bir arada ele alınması, destinasyon ve rotaların taşıma kapasitesine göre altyapıların oluşturulması, insan kaynağının geliştirilmesi ve rehber eksikliklerinin giderilmesi önemlidir. Ayrıca, turizm sektöründe sunulan hizmetlerde nitelik bakımından standartlaşmanın sağlanması, sektörde marka bilincinin geliştirilmesi, bölgelerin turistik potansiyelinin ve varlıklarının koordineli bir şekilde tanıtılması ve pazarlanması, insan kaynaklarının geliştirilmesi ve kurumlar arası eş güdümün sağlanması ile turizmin tüm yıla yayılması için ana turizm ürünü ile diğer turizm türlerini birbirine bağlayan destinasyon planlamalarının yapılması öne çıkan diğer hususlardır.

8.4.5. Turizm Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

2024-2028 BGUS'ta Türkiye ekonomisi için turizmin taşıdığı önem, giderek gelişen turizm ekosistemi çerçevesinde yaşanan krizler sonucu artan kırılganlık ve turist alışkanlıklarındaki değişiklikler ile On İkinci Kalkınma Planı'nda çizilen genel çerçeve dikkate alınarak turizm temasıyla ilgili amaç ve stratejiler belirlenmiştir. Destinasyon yönetimi, ürün çeşitliliği ve rekabetçilik odağında turizm potansiyelinin bölgesel kalkınmaya katkısının artırılması ana amacı altında destinasyon yönetiminin güçlendirilmesi, turizm çeşitliliğinin artırılması, rekabetçiliğin korunması, ekonomik dayanıklılığın artırılması ile sektörde dijital dönüşümün ve iklim değişikliğine uyumun sağlanması hedeflenmektedir.

Turizm sektörünün bölgesel gelişmeye katkısını artırmak için destinasyon ve tema odaklı turizm yaklaşımı benimsenecektir. Yerelde ekonomik gelişmenin ve bölgesel refahın artırılmasına yönelik destinasyon planlanmasının bütüncül yaklaşımla ele alınması amacıyla destinasyon yönetimleri oluşturulacak, destinasyonlar ve rotalar geliştirilecektir. Tarihi, doğal ve kültürel değerler çerçevesinde belirlenen turizm destinasyonları ve rotaları temel alınarak turizm faaliyetleri yürütülecektir. Böylece, alternatif turizm imkânları oluşturulması, turizmin yerel ekonomiyle bağlantısının güçlendirilmesi ve seyahat sürelerinin uzatılması yoluyla turizmin bölgesel kalkınmaya katkısı artırılacaktır. Bu çerçevede; altyapı, ulaşım, tesisleşme, insan kaynakları yönetimi ve tanıtım faaliyetleri destinasyonlar ve rotalar baz alınarak gerçekleştirilecektir.

Turizm faaliyetleri çeşitlendirilerek turizmin tüm yıla ve tüm bölgelere yayılması sağlanacak ve bölgesel kalkınmaya katkısı artırılacaktır. İç pazar ile hedef pazar ülkelerindeki farklı turist profillerinin ve daha fazla harcama eğilimi olan turistlerin ihtiyaçlarına yönelik alternatif turizm faaliyetleri ile turizm gelirleri artırılacak ve turizmin yıl boyunca sürekliliği sağlanacaktır. Kitle turizminin yerine bireysel turizmin ve grup turizminin ön plana çıkması ile izole destinasyonlara ve alternatif turizme karşı oluşabilecek yeni talep artışını karşılamaya yönelik faaliyetler desteklenecektir. Sezon genişletmek için yenilikçi satış stratejileri geliştirilecek ve turizm ürünleri çeşitlendirilecektir. Uluslararası tescil çalışmaları yürütülerek popüler destinasyonlardaki talep, turizm potansiyeli taşıyan ancak daha az ziyaretçi çeken alanlara da yayılacak, alternatif turizm çeşitleri cazip hale getirilerek deniz-kum-güneş turizmi ile diğer turizm çeşitleri arasında tamamlayıcılık sağlanacak ve böylece turizmin bölgelerin kalkınmasına katkısı artırılacaktır.

Turizm sektöründe yaşlı nüfusun ihtiyaçlarını ve tüketim kalıplarını gözeten politikalar geliştirilecektir. Öncelikli olarak medikal ve termal turizmde ön plana çıkan bölgelerin yaşlılar için bir turizm destinasyonu haline getirilmesine yönelik uygulamalar hayata geçirilecektir. Bu çerçevede 65 yaş üstü yerli ve yabancı turistlerin gereksinimlerini dikkate alan hizmet ve altyapı ihtiyaçları gözetilecek, yaşlı dostu turizmin geliştirilmesine yönelik ilgili kurumlar arasında koordinasyon güçlendirilecektir.

Turizm sektöründe rekabetçiliğin korunması için nitelikli iş gücü, kaliteli tesis ve hizmetler ile turistlerin talep ve beklentileri karşılanacaktır. Turizmde tesis, hizmet altyapısı, insan kaynakları kalitesi ve turizm değerlerinin altyapıları iyileştirilecek ve imaj geliştirme politikaları yürütülecektir.

Böylece turizmde hizmet standartlarının yükseltilmesi yoluyla turistlerin memnuniyet düzeyi ve turizm gelirleri artırılacaktır.

Turizm sektörünün ağırlıklı olduğu bölgelerde kırılganlığı azaltmak için turizm ile bağlantılı diğer sektör faaliyetleri desteklenecek ve sektörler arasındaki ilişkiler güçlendirilecektir. Turizm sektörü ile birlikte gelişebilecek tarım, sanayi ve hizmetler sektörü faaliyetleri desteklenerek bölgedeki ekonomik faaliyetler çeşitlenecektir.

Turizmde yerel potansiyeller değerlendirilecek ve turizmin yerel ekonomiye katkısı artırılacaktır. Turizm sektörünün ihtiyacı olan ürünlerin yerelde üretilmesi veya bu ürünlerin değer zincirine yerel paydaşların katılımı sağlanacaktır. Yerel destinasyonlar turizm faaliyetlerine dahil edilerek yerel halkın turizm ekonomisinden faydalanması sağlanacaktır.

Turizmde dijital dönüşüm teşvik edilecek ve akıllı turizm destinasyonları geliştirilecektir. Öncelikli destinasyonlar başta olmak üzere turistlerin ihtiyaçlarına yönelik olarak konuma dayalı ve özelleştirilmiş etkileşimli hizmet deneyimlerinin sunulması için akıllı şehir altyapısı geliştirilecek ve turizm hizmetleri bu sisteme entegre edilecektir. Turizm sektöründeki işletmelerin dijital altyapıları ve dijital ekosistemlere katılma kapasiteleri güçlendirilerek turizm sektörünün dijital dönüşümü desteklenecektir.

Taşınır ve taşınmaz kültürel varlıkların dijital envanterleri oluşturulacaktır. Tarihi eserlerin bakımı, korunması ve gelecek nesillere iyi bir şekilde aktarılabilmesi için envanterlerinin ve 3 boyutlu modellemelerinin oluşturulması ile sayısallaştırılması sağlanacaktır.

Doğal, kültürel ve tarihi değerlerin koruma kullanma dengesi gözetilecektir. Doğal, kültürel ve tarihi değerlerin turizm ekonomisinde kullanılmasında turizm sektörünün sürdürebilirliğini sağlamak ve rekabetçiliğini devam ettirmek için turizmin ana bileşeni olan bu değerlerin kullanımında koruma-kullanma dengesi gözetilecektir. Kitle turizminin olumsuz etkilerinin azaltılması için sürdürülebilir uygulamalar geliştirilecektir. **Turizm sektöründe iklim değişikliğine ve yeşil dönüşüm kriterlerine uyum sağlanacaktır.** İklim değişikliğine bağlı olarak yağış rejimlerinin ve güneşlenme sürelerinin değişmesi, aşırı ve düzensiz hava olayları ve deniz seviyesinin yükselmesi gibi faktörlerin turizm sektörü üzerindeki olası etkileri tespit edilecek; planlama ve altyapı faaliyetleri başta olmak üzere iklim değişikliği ile uyumu sağlamak için gerekli önlemler alınacaktır. Sektörde karbon nötr odaklı yönetim anlayışı geliştirilerek iklim değişikliğine uyum kapasitesi artırılacaktır.

8.5. SANAYİ – LOJİSTİK

21. yüzyılın hızla değişen teknolojisi, imalat sanayii işletmelerinin teknolojik yapılarını ve ticaret süreçlerini de etkilemektedir. Ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet eden firmalar imalat sürecinde olduğu kadar dağıtımdaki üstünlükleri ile de rekabet gücü kazanmaktadır. Bu bakımdan, günümüz rekabetçilik koşullarında hammadde tedarikinden nihai ürünün müşteriye ulaşımına kadarki süreci kapsayan tedarik zincirlerinde imalat ve lojistik faaliyetlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi elzemdir.

1980'li yıllarla birlikte taşımacılık maliyetlerinin azalması, teknolojik gelişimin ve küreselleşmenin hızlanması ile imalat sanayii üretim tesislerinin (özellikle emek-yoğun sektörler) önemli bir bölümü gelişmekte olan ülkelere kaymış, başta Çin olmak üzere az sayıdaki ülkede yoğunlaşmaya başlamıştır. 2008 küresel finans krizi sonrası gelişmiş ülkelerde artan işsizlik ve durgunluk söz konusu ülkelerin imalat sanayiini yeniden canlandırma politikalarını gündeme getirmiştir. Bununla birlikte, özellikle Almanya ve Japonya sanayinin dijitalleşmesine yönelik rekabetçilik kurallarını değiştiren Sanayi 4.0 kavramını küresel teknolojik değişimin merkezine koymuştur. Böylece yapay zekâ, otonom teknolojiler, 3D yazıcılar, nesnelerin interneti gibi pek çok yazılım tabanlı uygulama imalat sanayiinde farklı rekabet boyutlarını gündeme getirmiştir. Son yıllarda imalat sanayii kapasitesindeki artışlarla dikkat çeken, teknolojik dönüşüm ile yeni üretim yetenekleri kazanmaya çalışan Türkiye'nin de aralarında olduğu bazı ülkeler (Brezilya, Hindistan, Çin, Güney Afrika vb.) gelişmiş ülkelerle daha hızlı yakınsama

çabasındadır. Söz konusu teknolojik dönüşüm Türkiye'nin ekonomik ve teknolojik bağımsızlığını sağlayacak politikalar ile Milli Teknoloji Hamlesi yaklaşımı çerçevesinde 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi dokümanında yerini almıştır. Milli Teknoloji Hamlesinin önemli parçaları olan insansız hava araçları ve Türkiye'nin Otomobil Girişim Grubu sınai dönüşümün önderliğini yapmaktadır. Orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde ihracat odaklı büyüme hedefleri imalat sanayiinin dönüşümünü yerli ve milli imkânlarla hızlandıracaktır.

Üretim kapasitesini artırma çabaları bir taraftan da yeni sanayi alanlarının geliştirilmesini gündeme getirmektedir. Sanayi alanlarının belirli bir disiplin dahilinde geliştirilmesi ülkelerin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için kullanılan önemli politika araçları arasındadır. Son yıllarda söz konusu alanların geliştirilmesinde öne çıkan yaklaşım sınai, lojistik, ticari, konut ve turizm alanları ile sosyal alanların birlikte geliştirilmesi ile oluşturulan özel bölgelerdir. Dünya genelinde 3.500'den fazla özel ekonomik bölge olduğu tahmin edilmekle birlikte söz konusu bölgelerin yatırımcılara sağladığı çeşitli faydalar nedeniyle sayıları hızla artmaktadır. Yine bu bölgelerde 850 milyar doların üzerinde ihracat yapıldığı ve 66 milyon kişiye istihdam sağlandığı tahmin edilmektedir (COMCEC, 2017). Özel ekonomik bölgelerin planlanmasında ve kuruluşunda negatif dışsallıkların azaltılması, yerel ekonomilerin güçlendirilmesi, küresel üretim ağlarına entegrasyon ve yabancı sermayenin çekilmesi gibi amaçlar etkili olmaktadır. Özel ekonomik bölge kapsamındaki organize ve planlı olarak geliştirilen sanayi alanları, OECD ülkeleri arasında da alanların verimli kullanımı noktasında gündeme gelmektedir.

Diğer taraftan, ülkeler arası iş birliği ile geliştirilen sanayi bölgelerinin de son yıllarda yükselen bir eğilim olduğu bilinmektedir. Çin'in özel ekonomik bölge tecrübesini bazı Afrika ülkelerine taşıması ve bu ülkelerde ortak sanayi bölgesi geliştirmesi en bilinen örnekler arasındadır. 2015 yılında Çin, toplam 6 Afrika ülkesinde (Cezayir, Mısır, Etiyopya, Nijerya, Zambiya ve Morityus) özel ekonomik bölge geliştirmiştir. Söz konusu eğilim, Türkiye tarafından da benimsenmiş ve 14/04/2020 tarihli ve 31099 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile yurtdışında OSB kurulması ve işletilmesi ile ilgili genel çerçeve oluşturulmuştur.

Özel ekonomik bölgelerin geliştirilmesinde diğer bir küresel eğilim, çevresel ve sürdürülebilir alanların geliştirilmesidir. İşletmelerin karlarını maksimize ederken çevrede oluşturdukları negatif dışsallıklar, söz konusu bölgelerin çevresel ve sosyal risklerini minimize etmesi gerekliliğini doğurmuştur. Bölgesel gelişmede yeşil ekonominin önemi yeni dönem BGUS'ta önemli konulardan biridir.

Bu kapsamda, BGUS sürdürülebilir ekonomik büyümenin itici gücü olan imalat sanayiini mekânsal boyutları ve lojistik bağlantıları ile birlikte değerlendirmektedir. İmalat sanayi bölümü; imalat sanayiinin dönüşümü, sanayi alanları ve lojistik-ulaştırma temel başlıkları çerçevesinde incelenerek 2024-2028 BGUS için temel stratejiler belirlenmiştir.

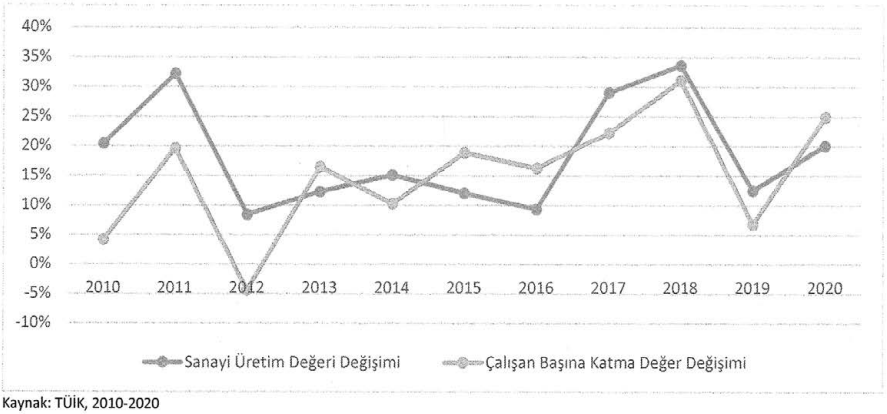
8.5.1. İmalat Sanayii Dönüşümü

İmalat sanayii, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve verimlilik artışı sağlayan, ülkelerin kalkınmasında başat rol oynayan önemli sektörlerden biridir. Türkiye'de yüksek katma değerli üretimin ve ihracatın artırılması imalat sanayiinin gelişimiyle yakından ilişkilidir. İmalat sanayii toplam katma değer üretiminde dünyada en büyük 16. ülke olan Türkiye, kişi başına imalat sanayii katma değeri açısından 46. sırada yer almaktadır (UNIDO, 2019).

İmalat sanayii üretimi Türkiye ekonomisinin lokomotifi konumundadır. 2021 yılı rakamlarına göre toplam GSYH'nin yüzde 22'si, istihdamın yüzde 32'si ve toplam ihracatın yüzde 90'ı imalat sanayiinde gerçekleştirilmektedir.

Sanayi üretim değeri değişimi ve çalışan başına katma değer değişimi 2010-2020 döneminde yıllık olarak incelendiğinde, artış hızının 2012'de önemli oranda azaldığı, 2018'de güçlü bir toparlanma sergilediği görülmektedir (Grafik 8.23).

Grafik 8.23 Türkiye'de Sanayi Üretim Değeri ve Çalışan Başına Katma Değer Yıllık Değişim Hızı (Yüzde)

Kaynak: TÜİK, 2010-2020

İmalat sanayiinde sektörler incelendiğinde, üretim endeksi değeri 10 yıllık ortalaması en yüksek sektörler diğer ulaşım araçlarının imalatı ile bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı sektörleri olmuştur (Tablo 8.18). Üretimde artış hızı bakımından 5 sektörün 4'ü yüksek ve orta-yüksek teknoloji sınıflamasında yer alan sektörlerdir.

Tablo 8.18 İmalat Sanayii Sektörleri Ortalama Sanayi Üretim Endeksi Değerlerine Göre İlk 5 Sektör ve En Yüksek Sanayi Üretim Endeksi Artış Hızına Sahip Beş Sektör (2012-2022)

Sektörlerin Ortalama Sanayi Üretim Endeksi Değerlerine Göre İlk 5 Sektör (2012-2022) 2015=100	
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	140,3
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	140,1
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	118,6
Deri ve ilgili ürünlerin imalatı	115,6
Kimyasalların ve kimyasal ürünlerin imalatı	113,3
En Yüksek Sanayi Üretim Endeksi Artış Hızına Sahip Beş Sektör (2012-2022) Yıllık Ortalama (%)	
Bilgisayarların, elektronik ve optik ürünlerin imalatı	13,76
Diğer ulaşım araçlarının imalatı	13,20
Temel eczacılık ürünlerinin ve eczacılığa ilişkin malzemelerin imalatı	9,44
Giyim eşyalarının imalatı	9,15
Makine ve ekipmanların kurulumu ve onarımı	8,96

Not: Takvim etkisinden arındırılmış endekslerin yıllık ortalamalarından hesaplanmıştır.

Kaynak: TÜİK

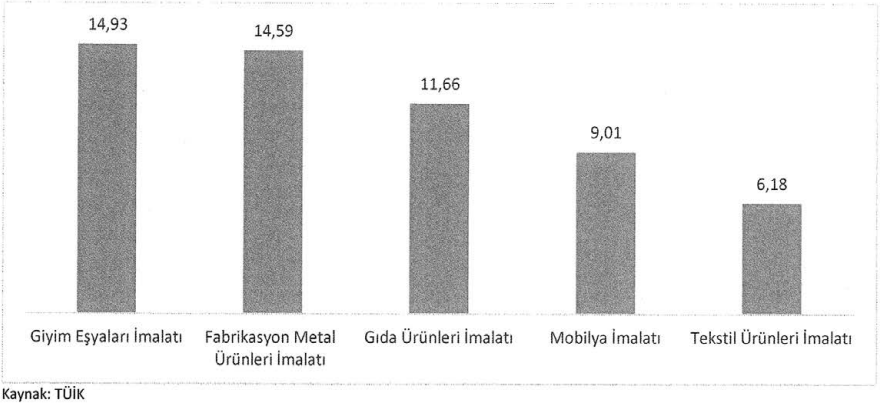
Büyüme, verimlilik artışı ve istihdama önemli katkılar yapan imalat sanayiinin Türkiye'deki mevcut yapısının dönüşümü, ekonomik büyüme ve kalkınma sürecinin devam ettirilmesi için bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde imalat sanayi; girişim sayıları, karlılık, ciro, ihracat, AR-GE ve finansman başlıklarında hem sektörel hem de il bazında incelenmiştir.

Girişim Sayıları

Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla imalat sanayiinde kurumlar ve gelir vergisi mükellefi olan toplam 337.394 iş yeri bulunmakta olup imalat sanayiindeki iş yeri sayısı toplam iş yeri sayısının yüzde 14,7'sini oluşturmaktadır.

İmalat sanayiinde girişim sayılarının 11 yıllık ortalaması incelendiğinde giyim eşyaları, gıda ürünleri, mobilya, ağaç ve ağaç ürünleri imalatı gibi düşük teknoloji sınıflamasında olan sektörler ön plana çıkmaktadır (Grafik 8.24).

Grafik 8.24 Girişim Sayılarının İmalat Sanayii Toplamı Girişim Sayısı İçindeki Paylarına Göre İlk Beş Sektör (2010-2021, Ortalama, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İmalat sanayii iş yeri sayısının il bazında dağılımına bakıldığında, İstanbul 112.874 adet ile toplam imalat sanayii iş yeri sayısının yüzde 33,4'ünü barındırmaktadır. İzmir 22.640 adet ile toplam imalat sanayii iş yeri sayısının yüzde 6,7'sini, Ankara 22.491 adet ile yüzde 6,6'sını, Bursa 20.018 adet ile yüzde 5,9'unu ve Konya 10.488 ile yüzde 3,1'ini oluşturmaktadır (Harita 8.40).

Harita 8.40 İmalat Sanayi İş Yeri Sayısının İl Bazında Dağılımı (2021)

Kaynak: STB, GBS

Karlılık ve Ciro

İşletmelerin performansları ve verimliliklerinin değerlendirilmesinde başka birtakım göstergelerle birlikte karlılık ve ciro da en çok kullanılan göstergeler arasındadır.

İmalat sanayiindeki sektörlerin 10 yıllık ortalama karlılığına göre, Tütün İmalatı ve Diğer İmalatlar sektörleri dışarıda bırakıldığında, karlılığı en çok artan 3 ve en çok azalan 2 sektör Tablo 8.19'de gösterilmektedir. Faaliyet karlılığı en fazla azalan sektörler emek-yoğun sektörlerdir. Diğer Ulaşım

Araçlarının İmalatı, Ana Metal Sanayii ve Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı sektörlerinde yüksek karlılık artışı dikkat çekicidir.

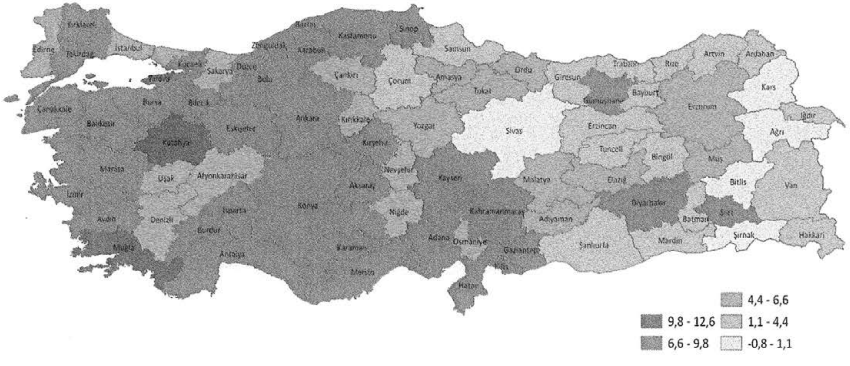
Tablo 8.19 İmalat Sanayiinde Sektörlerin Faaliyet Karlılığı Değişimi (2010-2021, Ortalama, Yüzde)

En Çok Artan 5 Sektör		En Çok Azalan 2 Sektör	
30- Diğer Ulaşım Araçlarının İmalatı	167%	11- İçeceklerin İmalatı	-41%
24- Ana Metal Sanayii	104%	31- Mobilya İmalatı	-4%
26- Bilgisayarların, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı	88%		

Kaynak: STB, GBS, 2020

Türkiye'de imalat sanayii sektörlerinin faaliyet karlılığı (kâr marjı) illere göre farklılık göstermektedir (Harita 8.41). Söz konusu farklılıklar sektörlerin yapısından kaynaklandığı gibi firma performansları ile de ilgilidir.

Harita 8.41 İllerde İmalat Sanayii İşletmelerinin Faaliyet Karlılığı (2010-2021, Ortalama, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

Harita 8.41'e göre, imalat sanayii işletmelerinde 2010-2021 yılları arası ortalama faaliyet karlılığı en yüksek 5 il Kütahya, Yalova, Muğla, Siirt ve Burdur'dur. Ortalama faaliyet karlılığı negatif iller ise Sivas, Ağrı ve Bitlis'tir.

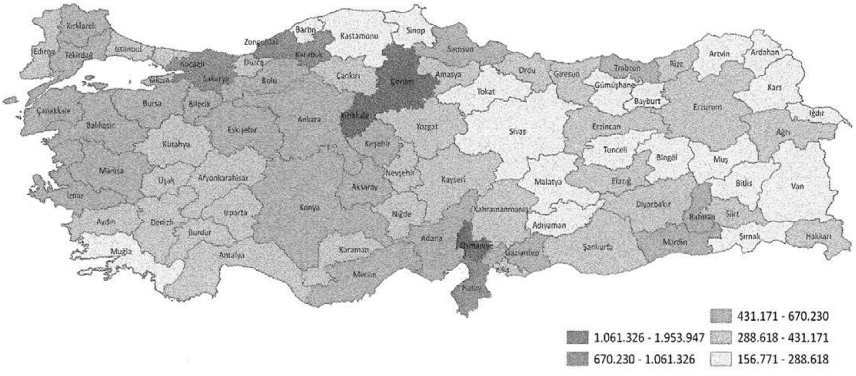
Harita 8.42 İllerin Ülke İmalat Sanayii Cirosundan Aldığı Pay (2010-2021, Ortalama, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Ankara, Bursa, İstanbul, İzmir ve Kocaeli illerinin 2010-2021 döneminde ortalama olarak imalat sanayii cirosundan aldığı pay yaklaşık yüzde 55'tir (Harita 8.42). Bu illerin dışında rekabetçi iller arasında yer alan Adana, Balıkesir, Denizli, Gaziantep, Hatay, Kahramanmaraş, Kayseri, Konya, Manisa, Mersin, Sakarya ve Tekirdağ gibi illerin imalat sanayii cirosundan önemli miktarda pay aldığı görülmektedir. Diğer yandan, toplam 61 il imalat sanayii cirosundan yüzde 1'in altında pay almıştır.

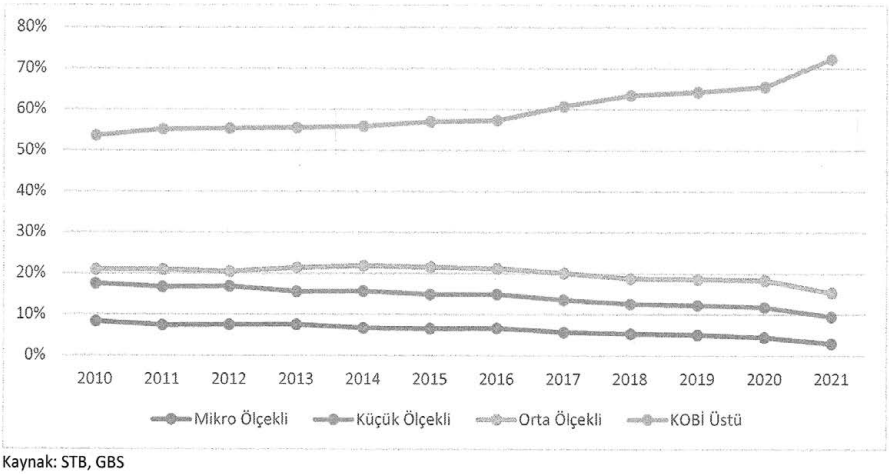
Harita 8.43 İmalat Sanayiinde İş Yerine Göre Çalışan Başına Ciro (2010-2021, Ortalama, TL)

Kaynak: GBS

Çalışan başına ciro verimlilik açısından önemli bir göstergedir. Harita 8.43'te görüldüğü üzere, 2010-2020 yılları arası ortalama imalat sanayii verimliliği en yüksek 5 il Kırıkkale, Çorum, Osmaniye, Kocaeli ve Zonguldak'tır. Çalışan başına düşen cirosu en düşük 5 il ise Bingöl, Tokat, Bayburt, Bitlis ve Sinop'tur. Bununla birlikte, ana metal sanayi ile rafine edilmiş petrol ürünleri sektörünün kümelendiği illerde çalışan başına cironun yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çorum'da ise diğer imalat (mücevherat imalatı) sektörünün çalışan başına ciro değerinde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

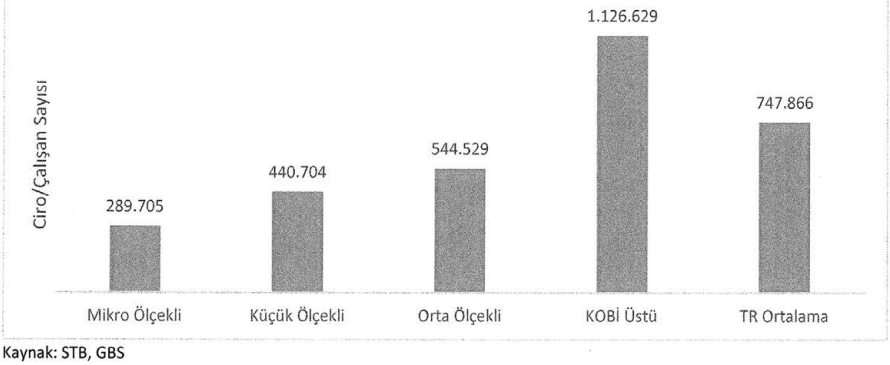
Grafik 8.25 İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeklerine Göre Toplam Ciro Payları (2010-2021)

Kaynak: STB, GBS

İmalat sanayiinde işletme büyüklükleri ciro paylarının da belirleyicisidir. Mikro ve küçük ölçekli işletmelerin ciro payı sırasıyla 2010 yılında yüzde 8,24 ve yüzde 17,40 iken 2021 yılında yüzde 2,93'e ve yüzde 9,48'e düşmüştür (Grafik 8.25). Orta ölçekli firmaların ciro payları yatay seyrederken, KOBİ üstü firmaların cirodaki payı hızla yükselerek yüzde 53,5'ten 2021 yılında yüzde 72,29'a yükselmiştir.

Grafik 8.26 İmalat Sanayiinde Ölçeklere Göre Çalışan Başına Ciro (2020, TL)

Kaynak: STB, GBS

Grafik 8.26'ya göre çalışan başına ciro miktarı işletme ölçeği büyüdükçe artarken, KOBİ üstü işletmeler imalat sanayiinde daha yüksek verimliliğe sahiptir.

Tablo 8.20 İmalat Sanayiinde İşletme Ölçeğine Göre Ciro Paylarının İl Dağılımı (2021, Yüzde)

Mikro İşletmeler- İlk 10		Küçük İşletmeler- İlk 10	
Kars	36,4	Kars	59,5
Bayburt	29,4	Kilis	54,7
Hakkâri	26,5	Bayburt	54,3
Artvin	26,2	Gümüşhane	53,7
Bitlis	25,7	Artvin	46,9
Gümüşhane	25,4	Erzincan	46,7
Ardahan	24,8	Iğdır	39,7
Iğdır	24,1	Bitlis	38,3
Bingöl	20,9	Hakkâri	38,1
Van	18,9	Bingöl	36,8
Orta Ölçekli İşletmeler- İlk 10		**KOBİ Üstü İşletmeler- İlk 10**	
Şanlıurfa	56,4	Hatay	91,3
Çorum	49,9	Karabük	91,2
Batman	47,3	Kocaeli	86,0
Malatya	45,7	Yalova	85,5
Ardahan	44,6	Çankırı	82,4
Kırıkkale	43,9	Osmaniye	81,3
Kastamonu	42,8	Kahramanmaraş	80,0
Şırnak	42,6	Karaman	79,4
Sinop	42,4	Sakarya	79,3
Bingöl	39,4	Bolu	79,0

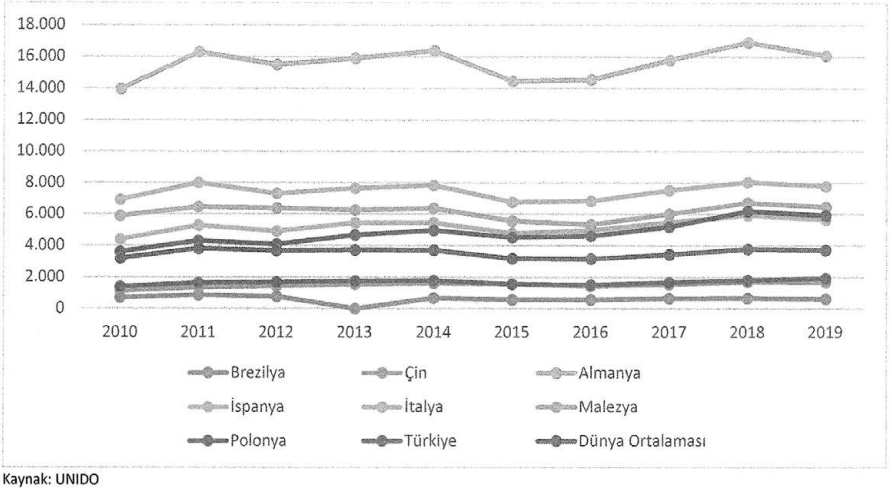
Kaynak: STB, GBS

Tablo 8.20'ye bakıldığında KOBİ üstü işletmelerin toplam cirodan aldığı payın en yüksek olduğu iller Hatay, Karabük, Kocaeli, Yalova ve Çankırı iken; orta ölçekli işletmelerin toplam cirodan aldığı payın en yüksek olduğu iller Şanlıurfa, Çorum, Batman, Malatya ve Ardahan'dır. Küçük ölçekli işletmelerin toplam cirodan aldığı payın en yüksek olduğu iller Kars, Kilis, Bayburt, Gümüşhane ve Artvin'dir. Mikro ölçekli işletmelerin toplam cirodan aldığı payın en yüksek olduğu iller ise Kars, Bayburt, Hakkâri, Artvin ve Bitlis'tir.

İhracat

Ülkelerin ekonomik kalkınmasında başat rol oynayan imalat sanayii sektörünün ihracat hacmi, ülkeler arası rekabetçi üstünlük sağlamada belirleyici konumundadır. Bu kapsamda, seçili ülkelerde kişi başına imalat sanayii ihracatının kıyaslanması faydalı olacaktır.

Grafik 8.27 Seçili Ülkelerde Kişi Başına İmalat Sanayii İhracatı (2019, Dolar)

Kaynak: UNIDO

Kişi başına düşen imalat sanayii ihracatının dünya ortalaması 2010'dan 2019'a geçen 9 yıllık sürede 3.190 dolardan 3.716 dolara yükselmiştir. Türkiye'de kişi başına düşen imalat sanayii ihracatı 2010 yılında 1.381 dolar iken 2019 yılında 1.923 dolar seviyesinde gerçekleşmiştir (Grafik 8.27). Türkiye'de dünya ortalamasının üzerinde bir artış olduğu görülmektedir.

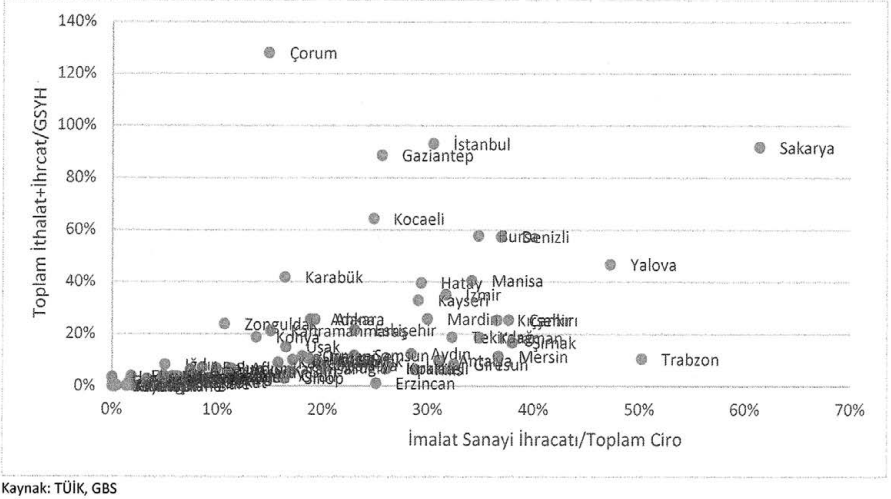
Harita 8.44 İllerin İmalat Sanayii İhracatının Toplam İmalat Sanayii İhracatı İçindeki Payı (2010-2021 Ortalama, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

İmalat sanayi ihracatı iller bazında incelendiğinde, imalat sanayii ihracatının belli sayıda ilde yoğunlaştığı görülmektedir. İstanbul Türkiye'nin toplam imalat sanayii ihracatından en yüksek payı (yüzde 52) almıştır. İstanbul'daki imalat sanayiinin Doğu ve Batı Marmara'ya yayılma etkisi ile Bursa, Kocaeli, Sakarya ve Tekirdağ'ın da imalat sanayii ihracatında öne çıktığı görülmektedir. Bunun dışında Ankara, İzmir, Manisa, Denizli, Adana, Mersin, Hatay, Gaziantep ve Kayseri illerinin toplam imalat sanayii ihracatından aldığı pay yüzde 1'in üzerinde olmuştur. Böylece, söz konusu iller hem üretimin hem de ihracatın merkezi konumundadır. 67 ilin ise toplam imalat sanayii ihracatından aldığı pay yüzde 1'in altındadır (Harita 8.44).

Grafik 8.28 Küresel Değer Zincirlerine Eklemlenme (2020)

Kaynak: TÜİK, GBS

İllerin ithalat ve ihracat hacimleri dış ticaret sistemine entegrasyonu yansıtan en önemli göstergelerden biridir. Küresel değer zincirlerine ithalat veya ihracat yoluyla eklemlenen iller, imalat sanayii üretiminin merkezi olan illerdir. Grafik 8.28'de küresel değer zincirlerine eklemlenme, dikey eksende ithalat ve

ihracat toplamının o ilin GSYH'si içindeki payı ve yatay eksende imalat sanayii ihracatının toplam ciro içindeki payı ile ölçülmüştür. Uluslararası ticaretin milli gelire oranı en yüksek olan iller Çorum, Gaziantep ve Denizli ile birlikte Marmara Bölgesi illerinden oluşmaktadır. Çorum hariç bu illerin aynı zamanda toplam imalat sanayii satışları içerisinde yurt dışı satışlarının yüksek oranda olduğu ve küresel değer zincirine ihracat yoluyla entegre olduklarını söylemek mümkündür.

Toplam ihracat içerisinde sanayi ihracatı düşük olan illerde ihracat potansiyelinin tespiti ve değerlendirilmesi hem Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyecek hem de bu illerin sosyoekonomik kalkınmasına katkıda bulunacaktır. Bu kapsamda, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından 2021 yılında yapılan bir çalışmada ihracat yapmayan ancak yüksek ihracat potansiyeli tespit edilen firmalar; sektörler ve iller bazında belirlenmiştir (TCMB, 2021). Söz konusu çalışmada belirlenen sektörler Tablo 8.21'de gösterilmektedir.

Tablo 8.21 Sektörlere Göre İhracat Yapmayan Ancak Yüksek Potansiyel Tespit Edilen Firmaların Oranı (2021, Binde)

Sektör	Potansiyel Firma Sayısı/Toplam İhracatçı Firma Sayısı (Binde)
28-Başka Yerde Sınıflandırılmamış Makine ve Ekipman İmalatı	9,6
14-Giyim Eşyalarının İmalatı	6,1
13-Tekstil Ürünlerinin İmalatı	5,1
25-Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı	4,7
22-Kauçuk ve Plastik Ürünleri İmalatı	4,4
10-Gıda Ürünleri İmalatı	3,0
20-Kimyasalların ve Kimyasal Ürünlerin İmalatı	2,6
31-Mobilya İmalatı	2,2
29-Motorlu Kara Taşıtı İmalatı	2,2
27-Elektrikli Teçhizat İmalatı	2,2
17-Kâğıt ve Kâğıt Ürünlerinin İmalatı	1,8
32-Diğer İmalat	1,7
24-Ana Metal sanayii	1,6
23-Diğer Metalik Olmayan Mineral Ürünlerin İmalatı	1,5
15-Deri ve İlgili Ürünlerin İmalatı	1,4
33-Makine ve Ekipmanların Kurulumu ve Onarımı	1,4
26-Bilgisayarın, Elektronik ve Optik Ürünlerin İmalatı	0,8
30-Diğer Ulaşım Araçları	0,4
16-Ağaç, Ağaç Ürünleri ve Mantar Ürünleri İmalatı	0,4
21-Temel Eczacılık Ürünlerinin İmalatı	0,3
11-İçeceklerin İmalatı	0,2
18-Kayıtlı Medyanın Basılması ve Çoğaltılması	0,1

Kaynak: TCMB, 2021

Yüksek potansiyelli ancak ihracat yapmayan firmaların ihracat yapan firma sayısına oranının en yüksek olduğu ilk beş sektör; makine, giyim, tekstil, fabrikasyon metal ürünleri ve kauçuk imalatıdır (Tablo 8.21).

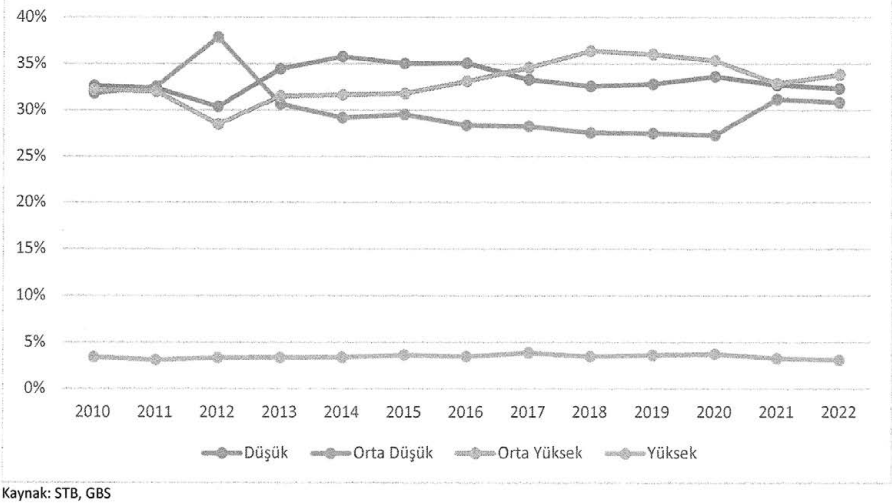
İl dağılımına bakıldığında; ihracat potansiyeli yüksek ancak ihracat yapmayan firma sayısının o ildeki toplam ihracatçı firma sayısına oranı en yüksek 5 il; Şırnak, Iğdır, Hatay, Kilis ve Mersin'dir. Söz konusu firmaların kıyı şeridinde ve sınır bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu illeri Gaziantep, İstanbul, Denizli, Artvin ve Kayseri takip etmektedir (Harita 8.45). Bu sonuçların değerlendirilmesinde, illerde halihazırda ihracat yapan firma sayısı da dikkate alınmalıdır.

Harita 8.45 İller İtibarıyla İhracat Yapmayan Ancak Yüksek Potansiyel Tespit Edilen Firmaların Oranı (2021, Yüzde)

Kaynak: TCMB

Grafik 8.29 Türkiye İmalat Sanayii İhracatının Teknoloji Kompozisyonu (2010-2022, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

İhracat değerlerinin büyüklüğü kadar ihracatın teknoloji kompozisyonu da sürdürülebilir ve rekabetçi ihracat yapısı için önemlidir. Türkiye'de imalat sanayii ihracatının teknoloji kompozisyonuna bakıldığında, yüksek teknolojili sektörlerde yapılan ihracatın toplam imalat sanayii ihracatına oranı son

10 yılda ortalama yüzde 3,46 olmuştur (Grafik 8.29). İmalat sanayi ihracatı içinde orta-düşük teknolojili sektörlerin payı 2010 yılına kıyasla azalırken, orta-yüksek teknolojili sektörlerin payı artmaktadır.

Tablo 8.22 İllerin Teknoloji Düzeyine Göre İhracat Kompozisyonu, 2022

Yüksek Teknolojili Ürünlerin Toplam İhracatı İçinde En Yüksek Olduğu 10 İl	Eskişehir	28%	Orta Düşük Teknolojili Ürünlerin Toplam İhracatı İçinde En Yüksek Olduğu 10 İl	Siirt	97%
	Adıyaman	22%		Kırşehir	94%
	İstanbul	15%		Zonguldak	91%
	Antalya	11%		Yalova	90%
	Ankara	10%		Bilecik	89%
	Diyarbakır	5%		Kütahya	89%
	İzmir	2%		Karabük	80%
	Mardin	2%		Osmaniye	77%
	Kayseri	1%		Çankırı	73%
	Manisa	1%		Erzurum	66%
Orta Yüksek Teknolojili Ürünlerin Toplam İhracatı İçinde En Yüksek Olduğu 10 İl	Sakarya	86%	Düşük Teknolojili Ürünlerin Toplam İhracatı İçinde En Yüksek Olduğu 10 İl	Batman	91%
	Aksaray	73%		Giresun	90%
	Bitlis	62%		Erzincan	87%
	Niğde	60%		Tokat	84%
	Konya	58%		Uşak	83%
	Sivas	51%		Çorum	82%
	İstanbul	50%		Malatya	74%
	Bursa	50%		Yozgat	74%
	Ankara	46%		Karaman	74%
	Manisa	42%		Amasya	73%

Kaynak: TÜİK

İhracatın teknoloji seviyesine il düzeyinde bakıldığında[22] ilin toplam ihracatı içinde en fazla yüksek teknolojili sektörler barındıran iller olarak Eskişehir, Adıyaman ve İstanbul ön plana çıkmaktadır (Tablo 8.22). Orta yüksek teknolojili sektörlerde Sakarya ve Aksaray illeri geleneksel olarak otomotiv sektörü ihracatındaki performansları ile ön plana çıkmaktadır. Orta düşük teknolojili sektörlerde ihracat performansı en yüksek iller genel olarak toprağa dayalı sektörler olarak nitelenebilecek (mermer, seramik vb.) sektörleri barındıran illerdir (Zonguldak, Kütahya, Bilecik, Afyonkarahisar vb.). Düşük teknolojili sektörlerde ise gıda ve tekstil gibi emek-yoğun sektörlerde ihracat performansı sergileyen iller (Karaman, Tokat, Malatya, Çorum vb.) öne çıkmaktadır.

AR-GE

AR-GE harcamalarının üretime ve verimliliğe etkisi göz önüne alındığında, katma değeri yüksek üretimin gerçekleştirilmesi için imalat sanayiinin AR-GE performansı önem taşımaktadır. Türkiye'deki toplam AR-GE harcamasının yüzde 63'ü özel sektör, yüzde 26'sı genel devlet, yüzde 11'i ise yüksek öğretim kurumları tarafından gerçekleştirilmektedir. İmalat sanayii işletmeleri AR-GE harcamalarının toplam özel sektör AR-GE harcamalarından aldığı pay yüzde 64 iken, toplam AR-GE harcamalarından aldığı pay yüzde 40'tır (TÜİK, 2021).

[22] Tüm teknoloji seviyelerinde 5.000.000 dolar üzerinde ihracatı olan iller dikkate alınmıştır.

İmalat sanayii işletmelerinin AR-GE harcamalarının il bazında dağılımına bakıldığında (Harita 8.46), imalat sanayiinde toplam AR-GE harcamalarının yüzde 19,6'sı İstanbul'da, yüzde 14,8'i Ankara'da, yüzde 11,6'sı Kocaeli'de, yüzde 9,8'i Bursa'da, yüzde 8,1'i İzmir'de gerçekleştirilmektedir. Manisa, Tekirdağ, Eskişehir, Sakarya ve Konya illeri toplam imalat sanayii AR-GE harcamasında yüzde 1'in üzerinde harcama gerçekleştirmiştir.

Harita 8.46 İmalat Sanayii İşletmelerinin AR-GE Harcamalarının İl Bazında Dağılımı (2021, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

İşletme başına en fazla AR-GE harcaması yapan ilk 5 il ise Kocaeli, Kırşehir, Sakarya, Eskişehir ve Manisa, olmuştur. Tunceli Ardahan, Bayburt ve Iğdır illerinde işletmelerde AR-GE harcaması gerçekleşmezken işletme başına en az AR-GE harcaması yapan iller Gümüşhane, Bitlis, Hakkâri, Siirt ve Kilis'tir (Harita 8.47).

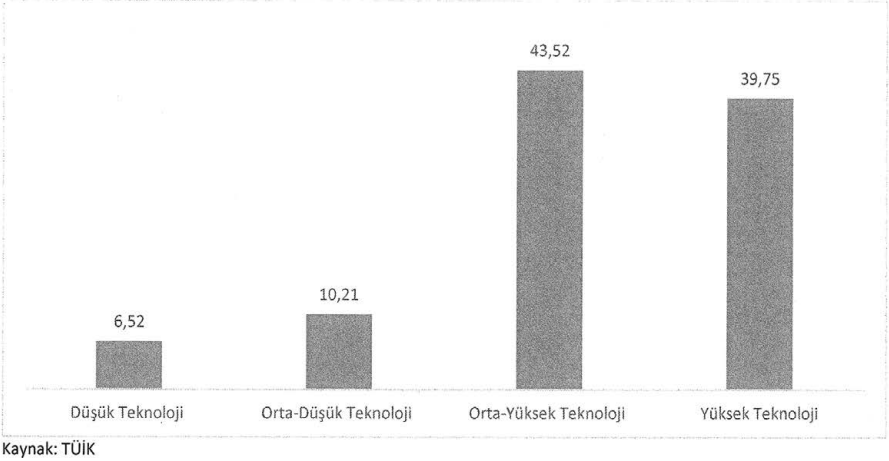
Harita 8.47 İşletme Başına AR-GE Harcaması (2017-2021, TL)

Kaynak: STB, GBS

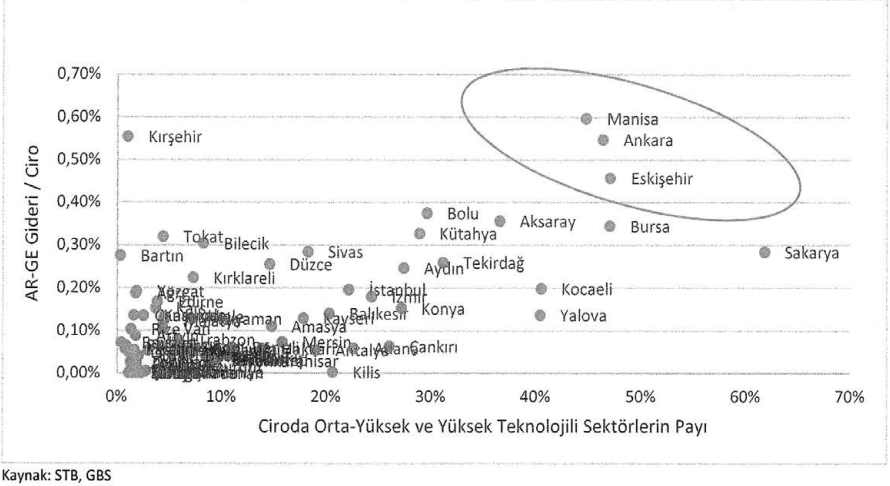
Teknoloji sınıflamasına göre yapılan AR-GE harcamaları incelendiğinde; 2010-2021 yılları arasında imalat sanayiinde yapılan AR-GE harcamaları içinde en yüksek payı yüzde 44 ile orta-yüksek teknolojili sektörler almıştır (Grafik 8.30). Toplam AR-GE harcamalarının yaklaşık yüzde 40'ı yüksek teknolojili sektörlerde yapılırken düşük ve orta-düşük teknolojili sektörlerin toplam payı yüzde 16 seviyesinde kalmaktadır.

Grafik 8.30 İmalat Sanayii AR-GE Harcamalarının Teknoloji Sınıflamasına Göre Dağılımı (2010-2021 Ortalama, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Grafik 8.31 İmalat Sanayiinde İşletmelerin AR-GE Performansı (2021)

Kaynak: STB, GBS

AR-GE harcamalarının satışlara yansıması verimlilik ve kaynakların doğru kullanımı bakımından önemli bir göstergedir. Bu kapsamda, AR-GE harcamalarının satışlara oranı açısından öne çıkan iller Manisa, Ankara, Eskişehir ve Kırşehir'dir. Toplam satışlar içerisinde orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerin payı açısından ise Manisa, Ankara ve Eskişehir ile birlikte Sakarya, Bursa, Kocaeli ve Yalova öne çıkmaktadır (Grafik 8.31).

Bu çerçevede, ciro içerisinde hem AR-GE harcaması oranı hem orta-yüksek ve yüksek teknoloji payı yüksek olan Manisa, Eskişehir ve Ankara illerinin orta yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde üretim ve satışlarını daha da artırabileceklerini söylemek mümkündür. Kırşehir'de AR-GE harcamalarının net satışlar içindeki payı yüksekken, toplam ciro içindeki orta yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin payı oldukça düşüktür. Bu durum hem ilin sektörel kompozisyonu hem de AR-GE giderlerinin satışlara yansımasının belli bir süre gerektirmesiyle açıklanabilir. Sakarya ve Bursa'nın otomotiv sektöründeki

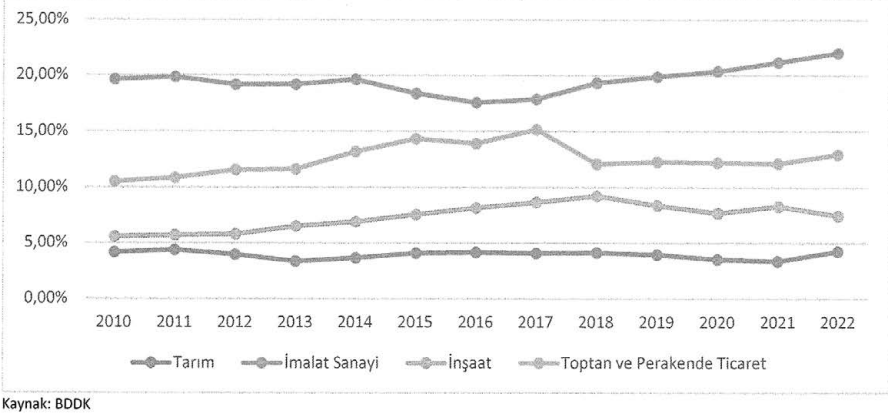
geleneksel gücü AR-GE harcamalarına oranla orta-yüksek teknolojide ciddi satış hacimleri oluşturmaktadır. Söz konusu illere ek olarak Kocaeli ve Yalova'nın, orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerdeki satış hacimlerindeki potansiyelini daha fazla AR-GE harcaması yaparak daha da artırabileceği değerlendirilmektedir.

Finansman

Diğer sektörlerde olduğu gibi imalat sanayii üretiminde de finansman olanakları üretim, yatırım, yenilik ve ihracat kararlarını etkileyen önemli faktörlerden biridir. Bu bakımdan, herhangi bir ülkede finansman kaynaklarının büyüklüğü ve sektörel dağılımı ekonomik büyüme ile doğrudan ilişkilidir.

Türkiye'de kredilerin sektörel dağılımına bakıldığında 2010'dan 2016'ya kadar kısmi dalgalanmalar olsa da 2016'dan itibaren imalat sanayiine verilen kredilerde artış olduğu görülmektedir (Grafik 8.32).

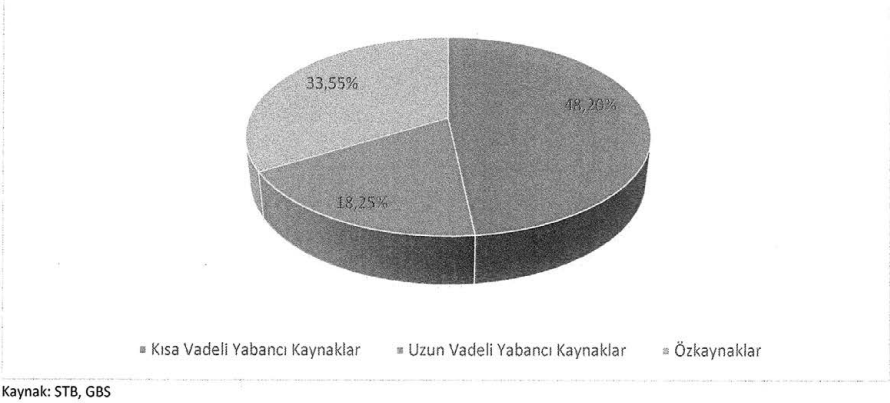
Grafik 8.32 Banka Kredilerinin Seçili Sektörler İtibarıyla Dağılımı (2010-2022, 2021 Yılı Fiyatlarıyla)

Kaynak: BDDK

İşletmelerin banka kredilerinden yararlanarak iş hacimlerini büyütme hedefleri bulunmakla birlikte, söz konusu hedeflerin sürdürülebilirliği finansal yapılarının sağlam ve güçlü olmasına bağlıdır. Bu bakımdan, imalat sanayiinde illerin toplam kısa ve uzun vadeli banka kredilerinin toplam kaynakları içindeki payının durumu da önemlidir. Türkiye'de imalat sanayii işletmelerinin finansman kaynaklarının dağılımı ise Grafik 8.33'te gösterilmektedir.

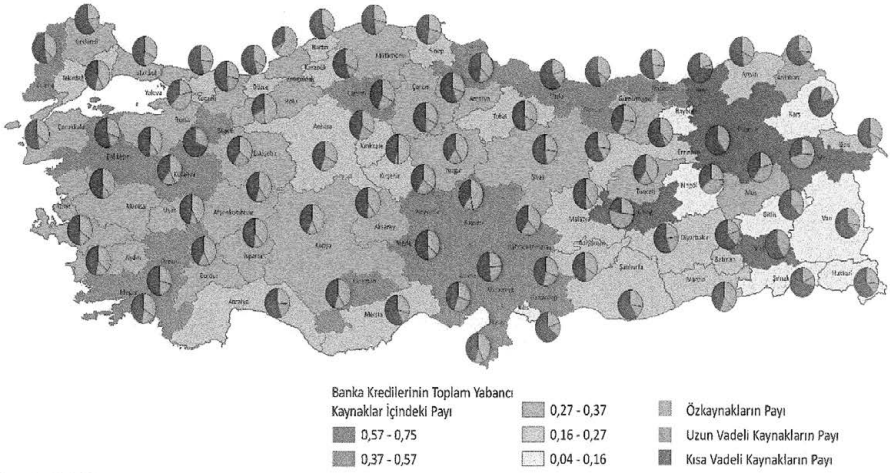
Grafik 8.33 İmalat Sanayii İşletmelerinin Finansman Kaynakları (2021)

Kaynak: STB, GBS

İmalat sanayi işletmelerinin finansman kaynakları içinde kısa vadeli yabancı kaynakların payı yüzde 48,20, uzun vadeli yabancı kaynakların payı yüzde 18,25 ve öz kaynakların payı yüzde 33,55'tir (Grafik 8.33). Kısa vadeli yabancı kaynaklar içinde banka kredilerinin payı yüzde 20 iken, uzun vadeli kaynaklar içinde banka kredilerinin payı yüzde 65'tir.

Harita 8.48 İllerde İmalat Sanayii İşletmelerinin Finansman Kaynaklarının Dağılımı (2021, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

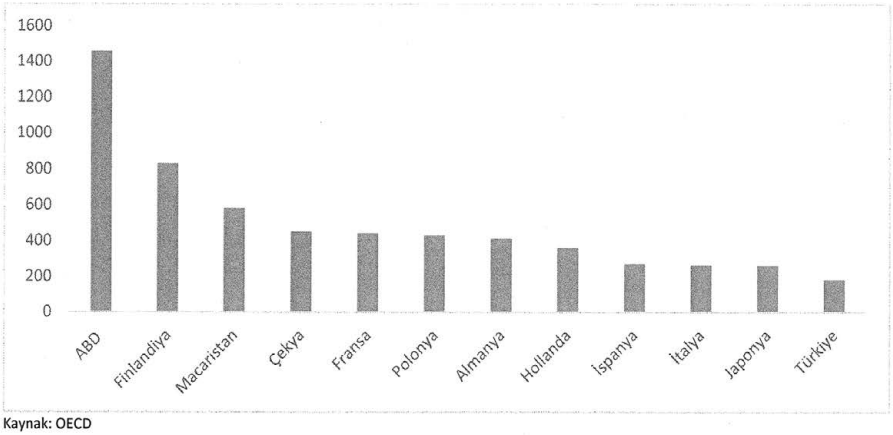
İl bazında finansman kaynaklarına bakıldığında ise banka kredilerinin toplam yabancı kaynaklar içindeki payı en yüksek 5 il; Erzurum, Siirt, Rize, Elâzığ ve Ağrı'dır (Harita 8.48). Elâzığ hariç bu illerde kısa vadeli yabancı kaynakların payının da yüksek olması finansal kırılganlığa işaret etmektedir. Varlık finansmanında öz kaynak payı en yüksek ilk 5 il ise Zonguldak, Kırşehir, Bolu, Kayseri ve Kütahya'dır. Finansman kaynaklarının payı değerlendirilirken illerdeki imalat sanayii işletmelerinin toplam finansal büyüklüğü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Öz kaynak dışındaki finansman kaynaklarının maliyetleri imalat sanayii işletmelerinin bilançolarında farklı düzeyde finansman gideri yükü oluşturmaktadır. 2020 yılı itibarıyla GBS kayıtlarına göre bu işletmelerin katlandıkları finansman giderlerinin cirolarına oranı yüzde 1 ila yüzde 50 arasında değişmektedir.

8.5.2. Sanayi Alanları

Sanayi alanları ülkelerin ekonomik kalkınmasını hızlandırmak için kullandığı önemli politika araçları arasındadır. Gelişmiş ülkelerin verileri incelendiğinde, ülkelerin yüz ölçümüne oranla önemli seviyede sanayi alanlarına sahip oldukları görülmektedir.

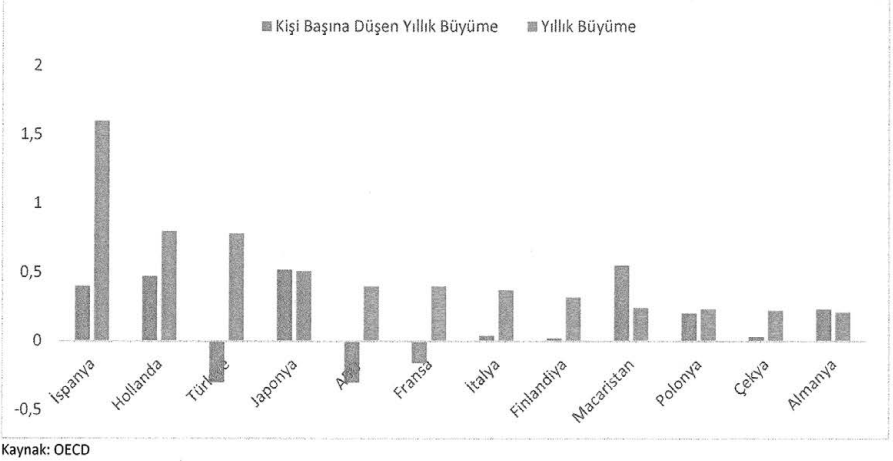
Grafik 8.34 Kişi Başına Düşen Geliştirilmiş Arsa (m^2, 2017)

Kaynak: OECD

Seçili OECD ülkeleri arasında üretilen geliştirilmiş arsa (kentsel alan, sanayi alanı ve rekreasyon alanı gibi tüm alanlar dahil) miktarı bakımından bir kıyaslama yapıldığında, Türkiye'nin son sıralarda yer aldığı görülmektedir (Grafik 8.34). Toplam yüzölçüm içinde sanayi alanlarına bakıldığında Almanya'nın yüzde 4,4'ü, İtalya'nın yüzde 2,1'i, Fransa'nın yüzde 1,4'ü, Polonya'nın yüzde 1,1'i, Türkiye'nin ise yüzde 0,36'sı sanayi alanlarından oluşmaktadır.

Grafik 8.35 Geliştirilmiş Bölgelerin Büyüme Oranları (Yüzde, 2017)

Kaynak: OECD

Benzer şekilde, nüfus artış hızı ile geliştirilen arsa miktarı hızı arasında bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin nüfus artış hızının altında bir arsa geliştirme durumunun söz konusu olduğu görülmektedir (Grafik 8.35).

Türkiye'de planlı sanayi alanları; organize sanayi bölgeleri, endüstri bölgeleri, sanayi siteleri, serbest bölgeler ve diğer sanayi alanlarından oluşmaktadır.

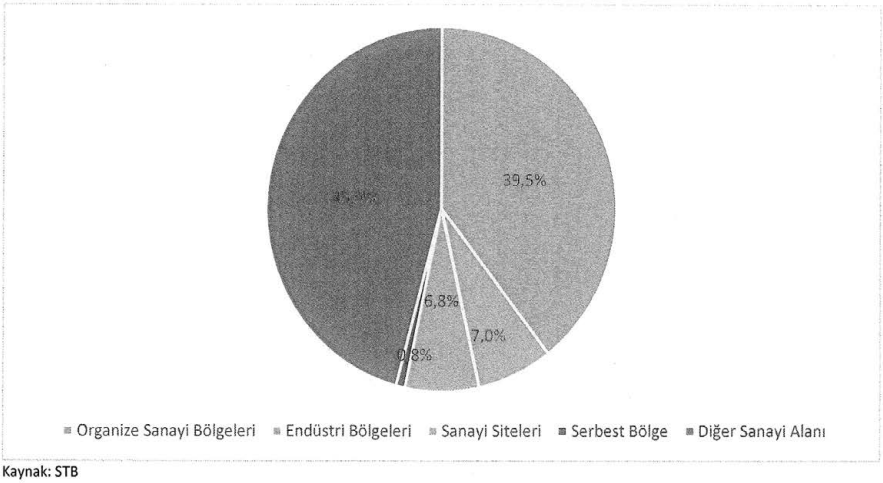
Tablo 8.23 Sanayi Alanları (Hektar, 2020)

	Toplam Alan	OSB	Endüstri Bölgeleri	Sanayi Siteleri	Serbest Bölge	Diğer Sanayi Alanı	Toplam Sanayi Alanı
Türkiye	78.005.800	113.212	19.968	19.570	2.398	131.391	286.539

Kaynak: STB

Söz konusu alanların büyüklüğüne bakıldığında; toplam sanayi alanlarında planlı alan olarak en büyük payı, Tablo 8.23'te görüldüğü üzere 113 bin hektar alanla OSB'ler almakta, planlı alan büyüklüğü toplam sanayi alanlarının yüzde 39,5'ine denk gelmektedir. OSB'leri yüzde 7 ile endüstri bölgeleri, yüzde 6,8 oranla sanayi siteleri ve yüzde 0,8 ile serbest bölgeler izlemektedir. Toplam sanayi alanlarının yüzde 45,9'u ise diğer sanayi alanlarından oluşmaktadır (Grafik 8.36).

Grafik 8.36 Sanayi Alanları Dağılımı (Yüzde, 2020)

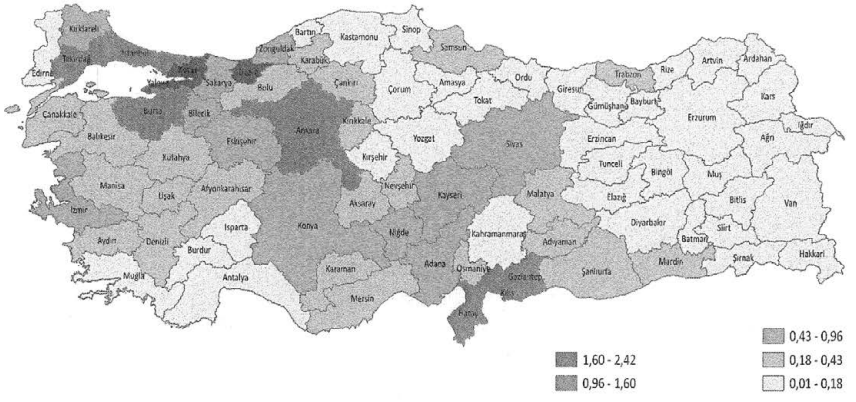

Kaynak: STB

Türkiye'de sanayi alanlarının dağılımı il yüzölçümüne oranlanarak incelendiğinde, Batı Akdeniz, Orta Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde sanayi alanları yoğunluğunun düşüklüğü dikkat çekmektedir (Harita 8.49).

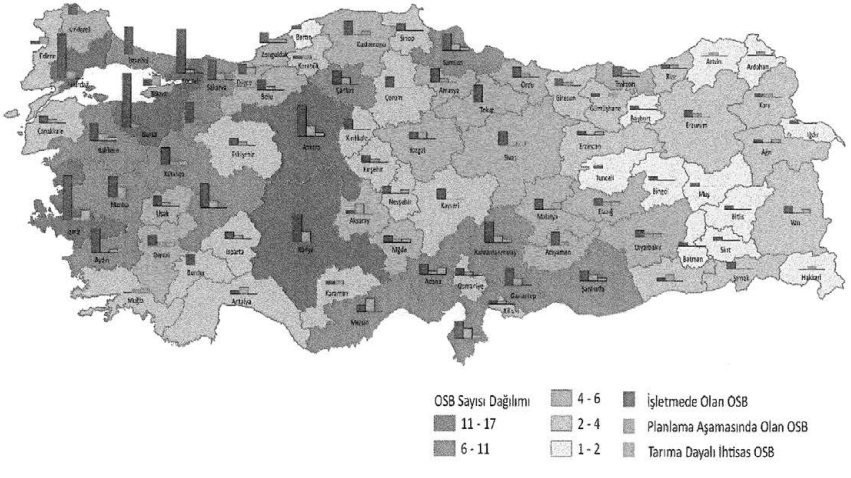
Yüzölçümüne göre en fazla sanayi alanına sahip 9 il Ankara, Düzce, Kocaeli, İstanbul, Hatay, Gaziantep, Kilis, Tekirdağ ve Yalova olup bu illerin yüzölçümlerine göre sanayi alanı oranı yüzde 1'in üzerindedir. Türkiye'de diğer 72 ilin bu göstergedeki oranı ise yüzde 1'in altındadır. Yakınsama boyutundaki illerde düşük değerler dikkat çekmektedir.

Harita 8.49 Sanayi Alanlarının İl Yüz Ölçümüne Oranı (Yüzde, 2020)

Kaynak: STB

Harita 8.50 Türkiye'de Organize Sanayi Bölgelerinin Dağılımı (2022)

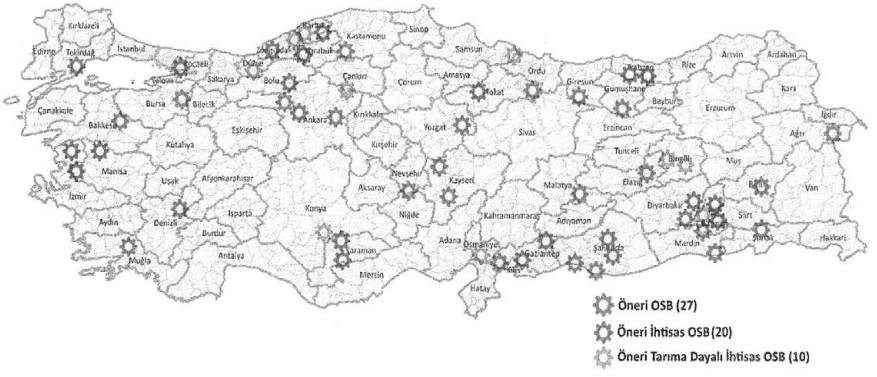

Kaynak: OSBÜK

Türkiye'de faaliyette olan toplam 273 OSB bulunmaktadır. Planlama, kamulaştırma ve altyapı hazırlama aşamasında ise 118 OSB vardır. Söz konusu OSB'lerin yatırıma geçmesi ile imalat sanayiinin üretim kapasitesi artacaktır.

Kalkınma ajansları koordinasyonunda ilçeler bazında planlı sanayi alanlarına ilişkin ihtiyaç analizi saha çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışmada 20'si ihtisas OSB olmak üzere toplam 47 OSB önerisi geliştirilmiştir. Bunun yanında, 10 tarıma dayalı ihtisas OSB önerisi bulunmaktadır. İlçeler bazında OSB ihtiyaç analizi Harita 8.51'te gösterilmektedir.

Harita 8.51 İlçeler Bazında OSB İhtiyaç Analizi (2024)

Kaynak: BGUS kapsamında Kalkınma Ajansları tarafından yapılan saha analizi sonuçlarına göre oluşturulmuştur.

Harita 8.51'de öneri OSB'ler ile Harita 8.50'deki mevcut ve planlanan OSB dağılımına bakıldığında önerilerin mevcut OSB'lerin görece düşük olduğu Batı Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaştığı görülmektedir.

Söz konusu önerilerin mevcut ve planlanan otoyol bağlantıları ile önemli limanlara erişim konusunda avantajlı bölgelerde bulunması üretilen ürünlerin ulusal ve uluslararası alanda pazarlanmasına da elverişli bir ortam sunmaktadır.

İhtisas OSB'lerin ihtisas sektörleri ise Tablo 8.24'te yer almaktadır.

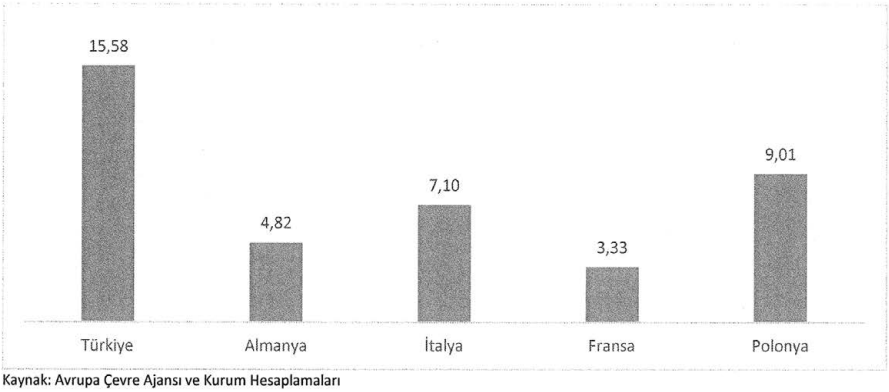
Tablo 8.24 Öneri ihtisas OSB'lerin İhtisas Sektörleri

İl	İlçe	Sektörler
Ankara	Ayaş	Geri Dönüşüm
Bartın	Ulus	Temizlik Ürünleri
Batman	Merkez/Oymataş	Gıda
Batman	Kozluk/Samanyolu	Tekstil
Bitlis	Ahlat-Tatvan	Madencilik (Ponza, perlit, mermer ve doğal taşlar)
Diyarbakır	Silvan	Gıda ve Tarımsal Makine
İzmir	Bergama	Temiz Enerji
Karabük	Yenice	Orman Ürünleri
Karaman	Merkez	Gıda
Karaman	Merkez	Mermer
Kocaeli	Dilovası	Makine
Manisa	Yunusemre	Yüksek Teknoloji
Manisa	Kırkağaç	Gıda
Şanlıurfa	Merkez	Ayakkabı, Tekstil ve Hazır Giyim
Şanlıurfa	Merkez	Mobilya
Şanlıurfa	Suruç	Makine
Tokat	Turhal	Tekstil
Trabzon	Araklı	Hazır Giyim ve Tekstil

Trabzon	-	Su Ürünleri
Yozgat	Akdağmadeni	Ağaç ve Orman Ürünleri

Öneri OSB'lerin ihtisas konularına bakıldığında Batman, Bitlis ve Şanlıurfa illerinde emek-yoğun sektörlerin; İzmir, Manisa ve Kocaeli'de orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörleri barındıran OSB taleplerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Grafik 8.37 Sanayi Alanlarında Hektar Başına Düşen İstihdam (Kişi, 2020)

Kaynak: Avrupa Çevre Ajansı ve Kurum Hesaplamaları

Sanayi alanı büyüklüğü olarak birçok gelişmiş Avrupa ülkesinin gerisinde olan Türkiye hektar başına düşen istihdam verisinde ise bu ülkelere göre yüksek değerlere sahiptir (Grafik 8.37). Bu husus, sanayi alanlarının yetersizliğini ve kıt kaynak olan sanayi arsalarında emek-yoğun sanayi faaliyetlerinin ağırlıkta olduğunu göstermektedir.

Harita 8.52 İl Bazında Sanayi Alanlarında Hektar Başına İstihdam (Kişi, 2021)

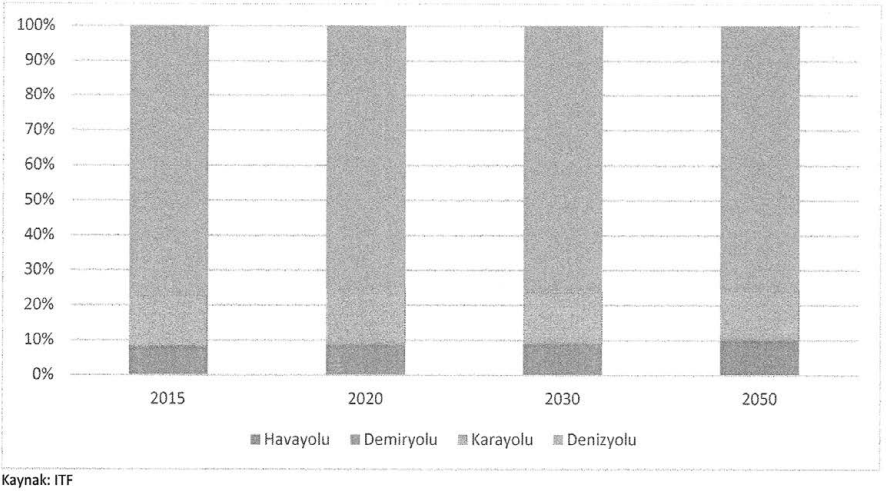

Kaynak: GBS

Sanayi alanlarında hektar başına istihdam verisi iller bazında incelendiğinde, İstanbul'un sanayi yoğunluğunun devam ettiği görülmektedir (Harita 8.52).

8.5.3. Lojistik

Uluslararası Ulaştırma Forumunun yayımladığı Transport Outlook 2021 dokümanına göre 2050 yılına kadar küresel yük taşımacılığı talebi 2,6 katına çıkacaktır. Söz konusu dokümanda, senaryo bazlı yapılan çalışmalarda 2030 ve 2050 yıllarında uluslararası ticaretin taşıma yollarına göre dağılımının Grafik 8.38'de de görüldüğü üzere önemli bir değişiklik göstermeyeceği öngörülmektedir. Buna göre, deniz taşımacılığının uluslararası yük taşımacılığındaki payının 2050 yılına kadar yaklaşık yüzde 75 seviyesinde kalacağı tahmin edilmektedir. 2019 yılında AB-28 ülkelerinin ortalamasına göre yük taşımacılığında kara yolunun payı yüzde 74,1; demir yolunun payı yüzde 16,2; deniz yolunun payı yüzde 5,4 olarak gerçekleşmiştir (ITF, 2021).

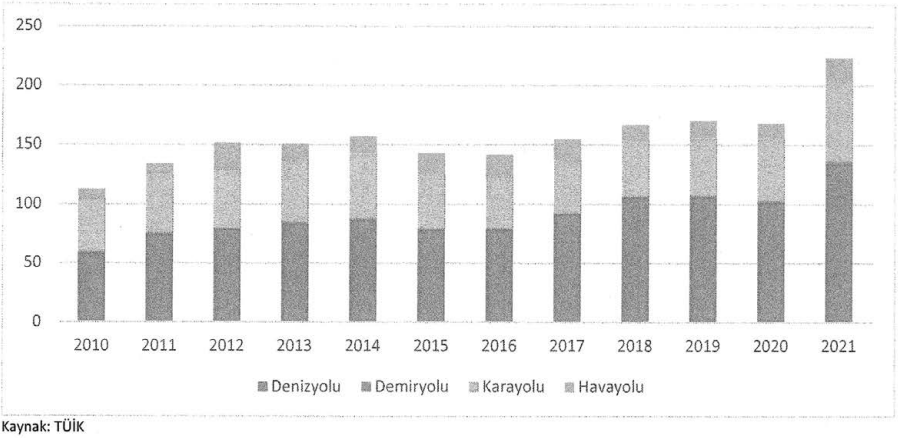
Grafik 8.38 2030 ve 2050 Yıllarında Uluslararası Ticaretin Taşıma Yollarına Göre Dağılımı (Yüzde, 2021)

Kaynak: ITF

İşletmelerin rekabetçiliklerini doğrudan etkileyen kaliteli lojistik hizmetleri temini, ülkelerin ekonomik rekabet gücünün temel belirleyicileri arasındadır. Gelişmekte olan ülkeler, imalat sanayii değer zincirlerinde bir üst basamağa sıçrayarak ihracatta katma değerli ürünlerin payını artırma hedefindedir. Bu hedef ile tutarlı olarak uluslararası taşımacılık ve lojistik hizmetlerinin de etkinliği önem kazanmaktadır.

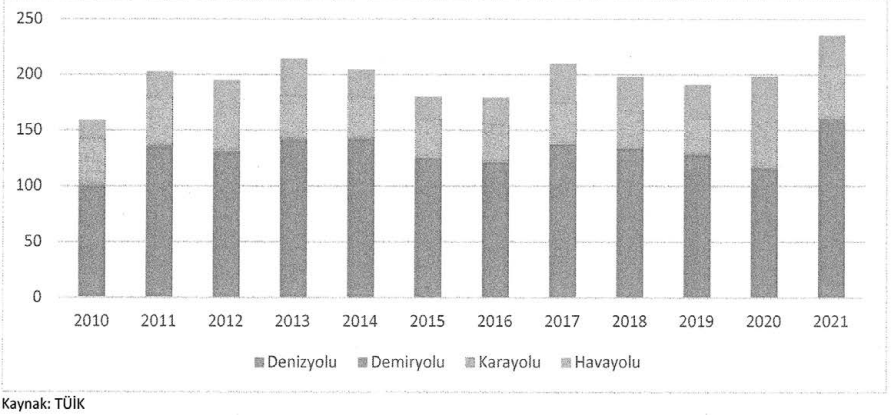
Grafik 8.39 Türkiye'de Taşıma Şekillerine Göre İhracat (Milyar Dolar, 2010-2021)

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de ihracat taşıma şekline göre analiz edildiğinde, 2010-2018 yılları arasında demiryolu ile taşımacılık kullanımının yarı yarıya azaldığı, 2018'den sonra artış eğiliminde olduğu görülmektedir (Grafik 8.39). İhracatta deniz yolu taşımacılığının payı 2010 yılında yüzde 51,4 iken 2021 yılında yüzde 60 olarak, kara yolu taşımacılığının payı ise 2010 yılında yüzde 40,8 iken 2021 yılında yüzde 30,8 olarak gerçekleşmiştir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye'de bu durumun doğal sonucu olarak ihracatın ağırlıklı olarak deniz yolu ile yapıldığı görülmektedir. Bu yapı, dünya taşıma sistemi (hacmen yüzde 84'ü deniz yolu ile taşınmaktadır) ile paralellik arz etmektedir. Kombine yük taşımacılığının temeli olan deniz yolu taşımacılığını ise kara yolu taşımacılığı takip etmektedir. İthalatta ise deniz yolu taşımacılığının payı 2010 yılında yüzde 62,1 iken 2021 yılında yüzde 66,9'dur. Hava yolu taşımacılığının payı 2010 yılında yüzde 9,5 iken 2021 yılında yüzde 11'dir. İhracattaki duruma benzer şekilde 2010-2018 yılları arasında ithalatta demir yolu taşımacılığının payı yarı yarıya azalmıştır. 2021 yılında demir yolu taşımacılığı payı yüzde 1,2 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 8.40).

Grafik 8.40 Türkiye'de Taşıma Şekillerine Göre İthalat (Milyon Dolar, 2010-2021)

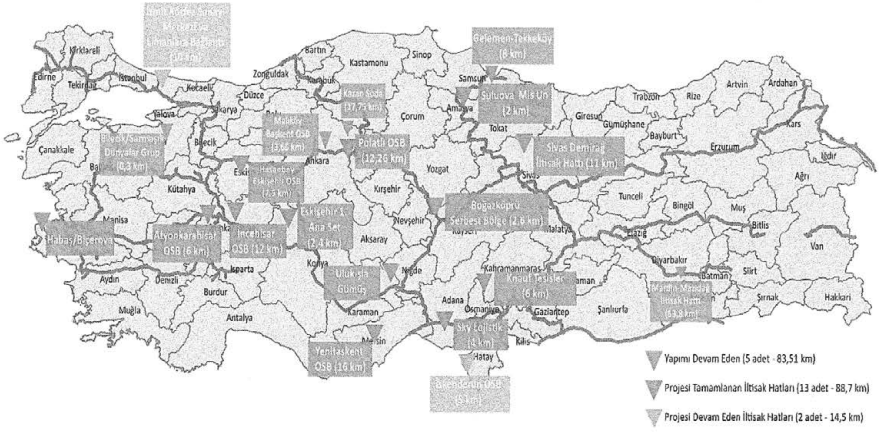

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de Sanayi Alanlarının Demir Yolu ve Liman Bağlantıları

Türkiye'de halihazırda sanayi alanlarını mevcut demir yolu ağına bağlamak üzere, yapımı tamamlanan 13 adet iltisak hattı bulunmaktadır (Harita 8.53). Bu hatların toplam uzunluğu 88,7 km'dir. İlave olarak

5 adet (83,51 km) yapımı devam eden iltisak hattı projesi bulunmaktadır. Demir yolu iltisak hatları görece daha yüksek maliyete sahip deniz yolu-kara yolu taşımacılığından deniz yolu-demir yolu kombine taşımacılığına geçişe önemli katkı sağlayacaktır.

Harita 8.53 Mevcut İltisak Hatları (2020)

Kaynak: UAB

Yapımı tamamlanan ve devam eden iltisak hatlarına ilaveten sanayi alanları içerisinde önemli bir paya sahip olan OSB'lerin demir yolu ve limanlara iltisak hattı ihtiyaçları BGUS çerçevesinde gerçekleştirilen bir saha araştırması ile analiz edilmiştir.

Demir yolu iltisak hattı konusunda mevcut bütün ihtiyaçları önceliklendirmek amacıyla, ilk olarak OSB'lerin yüzde 50 ve üzeri doluluk oranına sahip olması kriteri gözetilmiştir. Bu kriter çerçevesinde 223 OSB'nin 82'sinin demir yollarına iltisak hattı ihtiyacı olduğu belirlenmiştir.

Bu ihtiyaçlar OSB'lerin demir yollarına mesafeleri dikkate alınarak ikinci bir önceliklendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede, iltisak hattı ihtiyacı olan yüzde 50 ve üzeri doluluğa sahip OSB'lerden mevcut demir yolu ağına mesafesi 5 km'den az olan OSB'ler tespit edilmiştir. İltisak hattı olmayan ve demir yoluna mesafesi 5 km'den az olan 16 OSB Harita 8.54'te gösterilmektedir.

Harita 8.54 İltisak Hattı Olmayan ve Demir Yoluna Mesafesi 5 km'den Az OSB'ler (2024)

Kaynak: BGUS kapsamında Kalkınma Ajansları tarafından yapılan saha analizi sonuçlarına göre oluşturulmuştur.

OSB'ler için mevcut demir yolu ağlarına yapılacak iltisak hatları ile birlikte limanlarla demir yolu bağlantısının güçlendirilmesi de önemli görülmektedir. OSB'lerin yoğun bir şekilde kullandığı limanlar Tablo 8.25'te gösterilmektedir.

Tablo 8.25 OSB'lerin Yoğun Olarak Kullandığı Limanlar (2020)

İstanbul, Tekirdağ ve İzmit Limanları	Gemlik Körfezi Limanları	İzmir Alsancak Limanı	Mersin Limanı	İskenderun Körfezi Limanları	Antalya Limanı	Batı Karadeniz Limanları	Doğu Karadeniz Limanları
İstanbul	Bursa	İzmir	Ankara	Hatay	Antalya	Ankara	Rize
Kocaeli	Eskişehir	Manisa	Adana	Osmaniye	Burdur	Zonguldak	Giresun
Sakarya	Bilecik	Denizli	Mersin	Gaziantep	Isparta	Samsun	Trabzon
Düzce		Aydın	Konya	Kilis	Afyonkarahisar	Çorum	Gümüşhane
Bolu		Uşak	Karaman	Şanlıurfa		Amasya	Erzurum
Ankara			Kahramanmaraş	Mardin		Tokat	Artvin
Edirne			Aksaray	Adıyaman		Çankırı	Ardahan
Tekirdağ			Niğde				Iğdır
			Nevşehir				
			Kırşehir				
			Kayseri				
			Sivas				
			Diyarbakır				

Kaynak: STB

Etki alanları büyük olan ve hinterlandında daha fazla OSB bulunan limanlar Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarında yer almaktadır. Marmara Denizi'nde yer alan limanların etki alanları OSB'ler açısından Marmara ve kısmen Batı Karadeniz Bölgesi illeri ile Ankara'yı kapsamaktadır. İhracatçı firmaları barındıran OSB'lerin kullandığı limanlar kendi bölgelerinde bulunan liman olma özelliğini taşımaktadır. Mersin Limanı İç Anadolu, Doğu Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'ndeki illerde yer alan OSB'lere hizmet vermektedir.

Sanayi üretimi ve ihracatı değerlendirildiğinde demir yolu bağlantısı yapılmış liman sayısının arttırılması hem yük taşımacılığında demir yolunun payını arttıracak hem de liman hinterlandına yoğunlaşan sanayinin iç bölgelere yayılmasını kolaylaştıracaktır. Yapılan saha araştırmasında yüzde 50 ve üzeri doluluk oranına sahip toplam 7 adet OSB'nin limanlara demir yolu bağlantı ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir (Harita 8.55).

Harita 8.55 Limana Demir Yolu Bağlantı İhtiyacı Olan OSB'ler (2024, Doluluk Oranı => 50)

Kaynak: BGUS kapsamında Kalkınma Ajansları tarafından yapılan saha analizi sonuçlarına göre oluşturulmuştur.

Kuru Liman

Ulaştırma ve Lojistik Ana Planına göre kuru limanlar kıyı şeridinde oluşan sıkışıklığı azaltmayı ve modlar arası entegrasyonu teşvik etmeyi amaçlamakta olup yük elleçlenmesi, geçici depolama sahası gibi lojistik faaliyetlerin gerçekleştirilmesine imkân sağlamaktadır. Kıyı liman genişletmesinin mümkün olmadığı yerlerde ve yoğun sanayileşme ile ekolojik açıdan tehlikede olan bölgelerde kapasite problemini çözmek için kuru liman yapımı gündeme gelmektedir. Buna ek olarak Ulaştırma ve Lojistik Ana Planı'nda yer alan ve yapılması planlanan kuru liman önerileri Tekirdağ, Kocaeli, Mersin ve İskenderun'da yer almaktadır.

Lojistik Merkez ve Tesisler

Lojistik merkezler, işletmelerin lojistik ve taşımacılık maliyetlerini azaltarak rekabet gücüne katkı veren, üreticilere bölgelerinde taşıma ve depolama faaliyetleri konusunda önemli faydalar sağlayan altyapı yatırımlarıdır. Türkiye'de halihazırda işletmeye açılan 12 adet lojistik merkez bulunmaktadır. İşletmelerin rekabet gücüne katkı sağlayacak, TCDD tarafından planlanan toplam 23 adet lojistik merkez bulunmaktadır. Bunlar içinde yapımı devam eden lojistik merkezler; Kemalpaşa (İzmir), Boğazköprü (Kayseri), Sivas ve İyidere (Rize) Lojistik Merkezleri'dir. Projesi tamamlanan Bozüyük (Bilecik), ihale aşamasında olan ise Çerkezköy (Tekirdağ), Lojistik Merkezleri'dir (Harita 8.56). Ulaştırma ve Lojistik Ana Planı'na göre lojistik merkez sayısının 2053 yılında 26'ya çıkacağı öngörülmüştür.

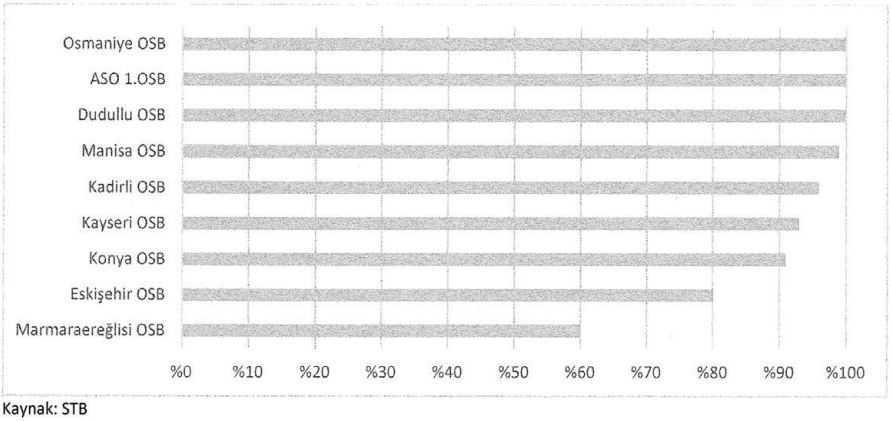
Harita 8.56 TCDD Lojistik Merkezler (2024)

Kaynak: TCDD

TCDD tarafından planlanan lojistik merkezlere ek olarak OSB'ler bünyesinde de lojistik merkezler bulunmaktadır (Grafik 8.41). Mevcut durumda lojistik merkeze sahip olan OSB sayısı 9'dur.

Grafik 8.41 Lojistik Merkezi Olan OSB'ler- Doluluk Oranı (Yüzde, 2020)

Kaynak: STB

Sanayisi gelişen ve ihracatçı sayısı her geçen yıl artan Türkiye'de üreticilerin lojistik ve taşımacılık sorunlarının çözülmesi; bu alanda verilecek hizmetlerin etkin, verimli ve ekonomik olmasına bağlıdır. Farklı taşıma türlerinin birbirine rakip olarak değil, birbirlerini tamamlayıcı nitelikte bir yük taşımacılığı oluşturulması için lojistik merkezlerin hayati önemi bulunmaktadır.

8.5.4. Sanayi-Lojistik Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

On İkinci Kalkınma Planı kapsamında imalat sanayi, başta öncelikli sektörler olmak üzere, verimlilik ve rekabetçilik artış yoluyla yapısal dönüşümün merkezinde yer almaktadır. Plan dönemi boyunca ihracat artışı, AR-GE ve yenilik kapasitesinin geliştirilmesi, iş ve yatırım ortamının iyileştirilmesi gibi imalat

sanayiinin küresel rekabetçiliğini etkileyecek alanlarda önemli hedefler hayata geçirilmesi öngörülmektedir. Bununla paralel olarak 2024-2028 BGUS'ta imalat sanayii ve lojistik birlikte değerlendirilmiş ve Türkiye ekonomisi için lokomotif sektör olan imalat sanayiinin lojistik bağlantıları da dikkate alınarak stratejiler oluşturulmuştur. Temel amaç; imalat sanayiinin ihracat potansiyelinin geliştirilmesi, özellikle orta yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde rekabet gücünün yükseltilmesi, etkin finansman kaynakları ile imalat sanayii işletmelerinin AR-GE kapasitesinin arttırılması ve ölçek büyütmesi, lojistik bağlantıları güçlü sanayi alanlarının geliştirilmesidir.

İllerin ihracat potansiyeli değerlendirilerek küresel değer zincirlerine eklemlenen il sayısı artırılacaktır. Türkiye'de firma bazlı yapılan analizlerde ihracat yapmayan ancak ihracat yapma potansiyeli yüksek olan firmalar tespit edilmiştir. Bu firmaların ihracat yapacak duruma gelmesi hem illerin kalkınması hem de firmaların büyümesi için son derece kritiktir. Bu kapsamda, ihracat yapma potansiyeli olan firmaların oranının yüksek olduğu iller öncelikli olmak üzere, sektör ve il bazında yapılacak analizlerle firmaların ihracat kararı almalarının önündeki engeller tespit edilecek, bu firmaların ihracatçı olmaları için gereken destekler sağlanacaktır.

Küresel entegrasyon ve rekabet boyutunda yer alan illerde yoğunlaşan orta yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde imalat sanayiinin ihracat kapasitesi artırılacaktır. Türkiye'de imalat sanayii üretiminde artış hızı bakımından en yüksek değere sahip 5 sektörün 4'ü yüksek ve orta-yüksek teknoloji sınıflamasında yer alan sektörlerdir. Ayrıca toplam ihracat içerisinde orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerin payı giderek yükselmektedir. Bu çerçevede, bu sektörlerde faaliyet gösteren firmaların ihracat kapasiteleri; pazar ve ürün çeşitlenmesi ve alternatif finansman imkânları ile yükseltilecektir.

İmalat sanayiinde faaliyet gösteren şirketlerin ölçek büyütmesi teşvik edilecektir. Türkiye'de KOBİ üstü firmaların son 10 yılda net satışlar içindeki payı hızla artarken mikro, küçük ve orta ölçekli işletmelerin payı ise azalmaktadır. Diğer taraftan, ölçek büyüdükçe çalışan başına ciro değerleri de yükselmektedir. Bu çerçevede, mikro, küçük ve orta ölçekli firmaların oranının yüksek olduğu rekabet ve yakınsama boyutunda olan iller öncelikli olmak üzere, imalat sanayiinde faaliyet gösteren işletmelerin ölçek büyütmesine ve verimlilik artışına yönelik üretim, pazarlama, satış ve satış sonrası destek gibi alanlarda kurumsal kapasite destekleri sağlanacaktır.

İmalat sanayiindeki işletmelerin finansman kaynakları çeşitlendirilecektir. Türkiye'de son 10 yıllık dönemde imalat sanayii işletmelerinin finansman kaynakları içerisinde banka kredilerinin payı bazı illerde azalmasına rağmen genel olarak yüksek seviyesini korumaktadır. Bununla birlikte, krediler sonucu oluşan finansman giderleri de işletme bilançoları açısından önemli sayılabilecek bir yük oluşturmaktadır. Bu çerçevede, imalat sanayii işletmelerinin alternatif finansman kaynaklarına erişimi kolaylaştırılacak ve finansman giderlerinin azaltılmasına yönelik tedbirler alınacaktır.

İmalat sanayii işletmelerinin AR-GE kapasitesi ve kullanımı güçlendirilecektir. Türkiye'de imalat sanayii işletmelerinin AR-GE harcamaları bazı illerde düşük seviyede kalmakta, bazılarında ise yapılan AR-GE harcamaları satışlara yeterince yansımamaktadır. Bu çerçevede, orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde satış hacmi yüksek olan illerde AR-GE kapasitesi ve kullanımı geliştirilecektir. Söz konusu illerde bu sektörlerde faaliyet gösteren işletmelere, nitelikli iş gücü istihdamı, AR-GE ve yenilik altyapısının geliştirilmesi, ulusal ve uluslararası iş birliklerinin geliştirilmesi ve finansmana erişimin kolaylaştırılması gibi konularda destekler sağlanacaktır. AR-GE harcamalarının satış hacimlerine göre düşük kaldığı illerde ise teknolojik değişimi destekleyecek faaliyetler yürütülecektir. Bu kapsamda, söz konusu illerde firmaların bilgiye erişimini artıracak üniversite-sanayi iş birliği uygulamaları güçlendirilecek ve iş gücünün gelişimini destekleyecek programlar tasarlanacaktır.

Tüm bölgelerde sektörel yapı dikkate alınarak planlı sanayi alanlarının geliştirilmesine hız verilecektir. Bölgelerin sektörel yapısı ve mekânsal planlar ile hammaddeye erişim, lojistik, enerji, ulaşım ve çevre boyutları dikkate alınarak verimli ve sürdürülebilir büyüme yaklaşımı ve ihtiyaca yönelik saha analizleri çerçevesinde yeni sanayi alanları geliştirilecektir. Geliştirilecek sanayi alanlarıyla ilgili hazırlık ve uygulama süreçleri, ilgili tüm kurumların etkin iş birliğiyle yürütülecektir.

Rekabet boyutundaki iller öncelikli olmak üzere, mevcut sanayi alanlarında verimliliğe dönük altyapılar oluşturulacaktır. Ortak kullanım alanları, test merkezleri, mesleki eğitim merkezleri ve araştırma altyapıları gibi işletmelerin verimlilik ve yenilik kapasitelerine katkı sağlayarak rekabet güçlerini artıracak tamamlayıcı yapıların kurulumu hızlandırılacaktır. Böylece sanayi alanlarında bir arada olmanın getirdiği avantajlar azami düzeye çıkarılacaktır.

Küresel entegrasyon ve rekabet boyutundaki iller öncelikli olmak üzere sanayi alanlarının ana demir yolu hatları ile bağlantıları güçlendirilecektir. Yük taşımacılığında demir yolunun payının artırılması hedefi ile uyumlu olarak belirlenecek öncelikler çerçevesinde geliştirilecek bir program ile sanayi alanlarını mevcut demir yolu ağına bağlayacak iltisak hatları yapılacaktır.

Limanların OSB'lerle demir yolu bağlantısı güçlendirilecektir. Türkiye'de limanlara demir yolu bağlantısı olan 12 adet OSB bulunmaktadır. Söz konusu sayının artması OSB'lerde yer alan ihracatçı işletmelerin lojistik maliyetlerini azaltacaktır. Diğer taraftan, ihracata konu ürünlerin limanlara ulaşımı sırasında taşımadan kaynaklı oluşan karbon emisyonlarının düşürülmesi için demir yolu bağlantılarının oluşturulması gerekmektedir. Bu kapsamda, limanların hinterlandında yer alan OSB'ler öncelikli olmak üzere limanların OSB'ler ile bağlantısını güçlendirecek demir yolu hatları yapılacaktır.

Liman yoğunlukları göz önüne alınarak kuru limanların yapımına hız verilecektir. Kıyı şeridinde oluşan sıkışıklığı azaltmayı ve modlar arası entegrasyonu teşvik etmeyi amaçlayan kuru limanlar, yük elleçlenmesi ve geçici depolama sahası gibi lojistik faaliyetlerin gerçekleştirilmesine imkân sağlamaktadır. Bu kapsamda, Ulaştırma ve Lojistik Ana Planında yer alan Tekirdağ, Kocaeli, Mersin ve İskenderun'da kuru limanların yapımına hız verilecektir. Bunların yanında, belirlenen yeni ihtiyaçlar çerçevesinde kuru limana dönüştürülebilecek altyapılar tespit edilecektir.

Lojistik merkezlerin sayısı ve etkinliği artırılacaktır. İşletmelerin lojistik ve taşıma maliyetlerinin azaltılmasına katkı sağlayacak şekilde küresel entegrasyon ve rekabet boyutundaki iller öncelikli olmak üzere lojistik merkezlerin sayısı çok modlu taşımacılık imkânları da dikkate alınarak artırılacak ve etkin bir şekilde çalışması sağlanacaktır. Böylece, imalat sanayii işletmeleri, tüm lojistik faaliyetlerin bir arada yürütüldüğü alanlar olan lojistik merkezlerde depolama, yükleme-boşaltma, elleçleme, tartı, yük bölme-birleştirme, paketleme ve benzeri faaliyetlere düşük maliyetli, hızlı, çevreci ve güvenli bir şekilde erişecektir. Bu kapsamda, plan-proje aşamasında olan Mardin, Habur, Zonguldak Filyos, İstanbul Yeşilbayır, İzmir Çandarlı ve Bilecik Bozöyük Lojistik Merkezleri hayata geçirilecektir.

8.6. YEŞİL BÜYÜME

İklim değişikliği sorunlarının küresel düzeyde etkilerini artırması ile birlikte yeşil büyüme gündeminin ele alınması tüm dünyada bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu kapsamda, iklim nötr ekonomiye geçiş sürecinin toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde yürütülmesi için ülke genelinde çalışmalar gerçekleştirilmesi ve kaynakların mümkün olan en verimli şekilde kullanılması büyük önem arz etmektedir. Yeni dönem bölgesel gelişme politikalarında yeşil büyüme kapsamında iklim değişikliğiyle mücadele, kaynak verimliliği, yeşil dönüşüm, yeşil iş ve yeşil finansman olanakları ile girişimcilik, AR-GE ve yenilik faaliyetlerine ilişkin olarak aşağıdaki stratejiler geliştirilmiştir.

8.6.1. İklim Değişikliğiyle Mücadele

İklim değişikliği sorunları küresel düzeyde etkilerini artırmakta ve doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturmakta olup ekonomik büyümede doğal kaynak bağımlılığının azaltılması ve yeşil büyüme prensiplerinin tüm dünyada uygulanması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) Altıncı Değerlendirme Raporu'nda etkileri her geçen gün artan iklim değişikliğinin meydana gelmesinde en önemli faktörün insan faktörü olduğuna dikkat çekilmiş ve artmaya devam eden sera gazı emisyonlarının insan ve doğal sistemler üzerinde, gıda güvenliğinden aşırı hava olaylarına türlerin yok olmasından iklim göçlerine kadar birçok olumsuz etkisinin gözlemlenmesinin kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. Aynı raporda, sıcaklıklardaki artışın

devamı, ortalama yağış sıklığı ve miktarlarında değişimler, deniz buzullarında büyük ölçüde azalma ve okyanusların pH seviyelerinde önemli azalış hususlarının gelecekte beklenen bazı iklimsel değişimler arasında yer alacağı bulgularına yer verilmektedir.

Anılan raporda iklim değişikliğine ilişkin projeksiyonlar beş farklı senaryo altında ele alınmış olup Türkiye'nin de içinde bulunduğu Akdeniz Kuşağı, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine karşı en hassas bölgelerden biri olarak tanımlanmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yıllık ortalama sıcaklık değişiminin küresel ortalama sıcaklık değişiminin üzerinde bir artış kaydedeceği, yıllık ortalama yağış miktarının tüm Akdeniz kuşağında azalacağı ve toprakların yüksek düzeyde nem kaybına uğrayacağı değerlendirme raporunun bulguları arasında yer almaktadır.

Sıcaklıklarda meydana gelen artışlar, yağışların azalması, kuraklık, mevsim geçişlerindeki dengesizlikler ve sel, toprak kayması gibi doğal afetlerin boyut ve sıklığında meydana gelen artışlarla gözlemlenebilen bu durum, Türkiye'nin hem uluslararası ekonomik yapı içerisindeki konumunu hem de ülke içi sosyoekonomik gelişmişlik farklarını ve insan sağlığını doğrudan etkileyebilecektir. İklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkilerinin; yüzey sularının kaybı, artan yaz sıcaklıkları, batı illerinde azalan kış yağışları, artan sıklıkta kuraklık, toprak bozulması, kıyı erozyonu ve sel şeklinde olacağı öngörülmekte olup tüm bunlar Paris Anlaşması'yla ortaya koyulan sera gazı emisyonu azaltım ve uyum hedeflerine ulaşmanın önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir.

2015 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine taraf ülkeler tarafından kabul edilen ve 2016 yılında yürürlüğe giren Paris Anlaşması iklim değişikliğiyle mücadele konusunda önemli bir mihenk taşı olmuş ve tüm dünyada doğrusal ekonomik modelden, kaynakların atığa dönüşmeksizin üretim ve tüketim aşamalarının tüm safhalarında sürekli dolaşımda kaldığı "döngüsel ekonomi" modeline geçiş çabaları ivme kazanmıştır.

Paris Anlaşması'na taraf ülkeler, sera gazı emisyon azaltım taahhüdünde bulunmuştur. Türkiye Paris Anlaşması'nı 2016'da imzalamış, 2021'de TBMM'de onaylamış ve 2053 yılını net sıfır karbon hedef yılı olarak açıklayarak net sıfır emisyon hedefi koyan ülkeler arasına katılmıştır.

Azaltım ve uyum faaliyetleri iklim değişikliği ile mücadelenin iki ana eksenini oluşturmakta olup sektörlere özgü uyum eylemlerinin geliştirilmesi ve kentlerin iklim direncinin artırılması büyük önem arz etmektedir. Uzun vadede hem ulusal hem de bölgesel düzeyde risk yönetimi anlayışının benimsenmesi, iklime dirençli sistemlerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi iklim değişikliğinden kaynaklanan risklerin en aza indirgenmesi için elzemdir.

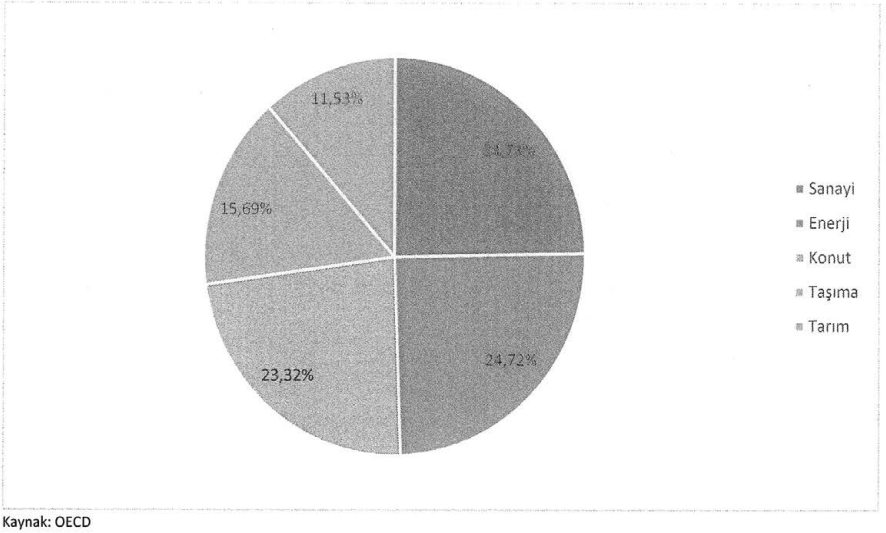
Ülkelerin sürdürülebilirlik performanslarını ölçmek üzere çeşitli kuruluşlar tarafından oluşturulan endeks çalışmaları bulunmakta olup bunlardan biri de Dual Citizen tarafından 2010 yılından bu yana iklim değişikliği ve sosyal eşitlik, sektörün karbonsuzlaştırılması, piyasalar ve ESG (Environmental, Social and Governance) yatırımı ve çevre sağlığı olmak üzere 4 boyut altında 18 göstergede 160 ülkenin yeşil ekonomi performansını ölçen Küresel Yeşil Ekonomi Endeksi (The Global Green Economy Index)'dir. Türkiye, 2022 yılında yayımlanan son endekste toplam değer açısından 160 ülke arasında 140. sırada; ülkelerin 2005-2020 yılları arasındaki ilerlemelerini ölçen alt endekste 130. sırada, ülkelerin mevcut durumlarıyla yukarıda belirtilen 4 hedefe ulaşma noktasındaki mesafeleri için oluşturulan alt endekste ise 136. sırada yer almaktadır.

İklim değişikliğine sebep olan sera gazı emisyonlarının miktarı Türkiye'de 2010 yılında 398,7 milyon ton (Mt) CO_2 eş değeri iken 2021 yılında bu değer 564,4 milyon ton (Mt) CO_2 eş değeri olarak hesaplanmıştır. Toplam sera gazı emisyonlarında 2021 yılında CO_2 eş değeri olarak en büyük payı yüzde 71,3 ile enerji kaynaklı emisyonlar alırken bunu sırasıyla yüzde 13,3 ile endüstriyel işlemler ve ürün kullanımı, yüzde 12,8 ile tarım ve yüzde 2,6 ile atık sektörü takip etmiştir (TÜİK).

Türkiye'nin 2015 yılında 2030 yılı için yüzde 21 olarak ilan edilen artıştan azaltım hedefi, Paris Anlaşması çerçevesinde açıklanan yeni Ulusal Katkı Beyanı çerçevesinde yüzde 41'e yükseltilmiştir. Söz konusu azaltım hedeflerine ulaşılabilmesi için ulusal olduğu kadar bölgesel düzeyde de politikaların ve uygulamaya yönelik araçların geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de 2021 yılı kişi başı toplam sera gazı emisyonu ise 6,7 ton CO_2 eş değeri olarak gerçekleşmiştir (TÜİK). Sera gazı emisyonlarının sektörel dağılımına bakıldığında ise en fazla emisyona sebep olan sektörün sanayi sektörü olduğu, onu az bir farkla enerji sektörünün takip ettiği, daha sonra da sırasıyla konut, taşıma ve tarım sektörlerinin geldiği görülmektedir (Grafik 8.42).

Grafik 8.42 Sektörel Sera Gazı Emisyon Oranları (2018)

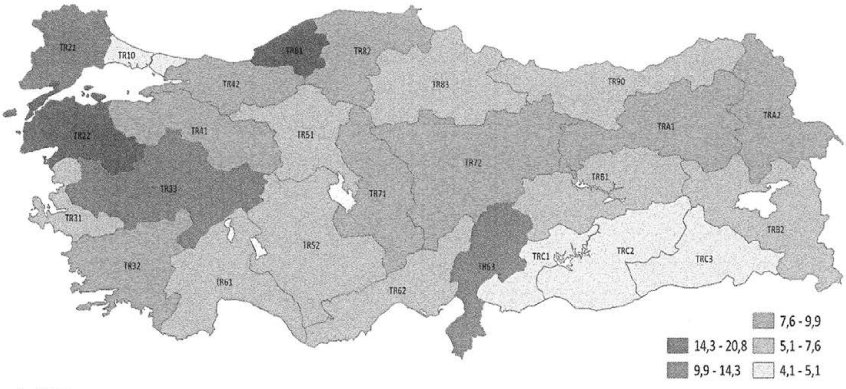

Kaynak: OECD

Düzey 2 bölgeleri bazında kişi başına düşen sera gazı emisyon değerleri ise sanayi, konut, taşıma, tarım ve enerji sektörlerinden kaynaklanan kişi başı CO_2 eş değeri emisyon verilerinin bölge bazında ortalamaları alınarak hesaplanan değerler Harita 8.57'de gösterilmektedir. Emisyon yoğunluğunun fazla olduğu illerin çoğunlukla termik santral ve demir çelik üretim tesislerinin yoğunlukta olduğu iller olduğu dikkat çekmektedir.

Enerji sektöründen kaynaklı emisyonlarda TR22 (Balıkesir, Çanakkale); sanayi, konut ve taşıma sektörlerinden kaynaklı emisyonlarda TR10 (İstanbul) ve tarım sektöründen kaynaklı emisyonlarda TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) Düzey 2 bölgelerinin ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Harita 8.57).

Harita 8.57 Kişi Başına Sera Gazı Emisyonu Yoğunlukları (2018, tCO2 Eş değeri/Kişi)

Kaynak: OECD

8.6.2. Sınırda Karbon Düzenlemesi Mekanizması

Avrupa Birliği 2019 yılı aralık ayında Avrupa Yeşil Mutabakatını (AYM) yayımlayarak iklimden enerjiye, sanayiden tarıma, ulaşımdan finansmana kadar geniş bir yelpazedeki politikalarını yükseltilen iklim hedefleri doğrultusunda şekillendirmeyi amaçlamaktadır.

AYM, Avrupa kıtasının 2050 yılına kadar karbon nötr olmasını ve ekonomik büyümede doğal kaynak bağımlılığının azaltılmasını amaçlamaktadır.

Avrupa Komisyonu'nun 2021 Çalışma Programı kapsamında açıklanan "Fit for 55 Paketi" ile AYM hedeflerinin hayata geçirilebilmesi amacıyla Komisyon tarafından yeşil dönüşümle ilgili çıkarılacak mevzuatın kapsamı belirlenmiştir. Bunlardan Türkiye'yi öncelikle ilgilendiren düzenleme, Sınırda Karbon Düzenleme Mekanizması (SKDM) olup düzenlemeden öncelikli olarak demir çelik, çimento, alüminyum, gübre, elektrik ve hidrojen sektörleri etkilenecektir.

Türkiye 2022 yılı ihracatında AB ülkelerinin (AB27) payı yüzde 40,5 (TÜİK) olarak gerçekleşmiş olup söz konusu ticaret hacminin büyüklüğünden ötürü Türkiye de SKDM düzenlemelerinden azami ölçüde etkilenecek ve AB ile uyumlu bir emisyon ticaret sisteminin (ETS) Türkiye'de de kurulması önümüzdeki süreçte bir zorunluluk olacaktır. SKDM mekanizmasının ihracatımıza olumsuz etkilerini en aza indirgemek adına öncelikli olarak belirlenen sektörler başta olmak üzere hem ihracatta öne çıkan hem de kaynak yoğun sektörlerde yeşil dönüşüme yönelik uygulamaların yaygınlaştırılması ve desteklenmesi önem arz etmektedir.

SKDM uygulamalarından öncelikli olarak etkilenecek sektörlerin AB ülkelerine ihracat değerlerine göre öne çıktığı ilk 10 il Tablo 8.26'da gösterilmektedir. Söz konusu çalışmada girişim düzeyinde ihracat verileri kullanılmış ve ihracatımız olmadığından hidrojen sektörü dahil edilmemiştir.

SKDM kapsamında öncelikli olan ve ihracat değerleri açısından incelenen ilk 10 il içerisinde sektörel yapılarına göre ülkemizin farklı bölgelerinden iller bulunmakta olup, beş sektörün tamamında İstanbul; dördünde Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli, üçünde ise Antalya öncelikli iller olarak öne çıkmaktadır.

Tablo 8.26 SKDM Öncelikli Sektörler AB İhracat Değerlerine Göre İlk 10 İl (2021)

Ana Demir ve Çelik Ürünleri İmalatı Sektörü	Çimento İmalatı Sektörü	Alüminyum Üretimi Sektörü	Kimyasal Gübre ve Azot Bileşiklerinin İmalatı Sektörü	Elektrik Enerjisi Üretimi Sektörü
İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul	İstanbul
Hatay	Ankara	Kocaeli	Bursa	Ankara
Kocaeli	Kocaeli	Bursa	Kocaeli	Gaziantep
Zonguldak	İzmir	Tekirdağ	İzmir	Trabzon
İzmir	Siirt	Konya	Antalya	İzmir
Antalya	Samsun	Ankara	Gaziantep	Konya
Bursa	Yozgat	Kayseri	Konya	Kırıkkale
Denizli	Bursa	Kırklareli	Balıkesir	Mersin
Ankara	Muş	Sakarya	Manisa	Isparta
Karabük	Kahramanmaraş	Adana	Samsun	Antalya

Kaynak: STB, GBS

8.6.3. Kaynak Verimliliği

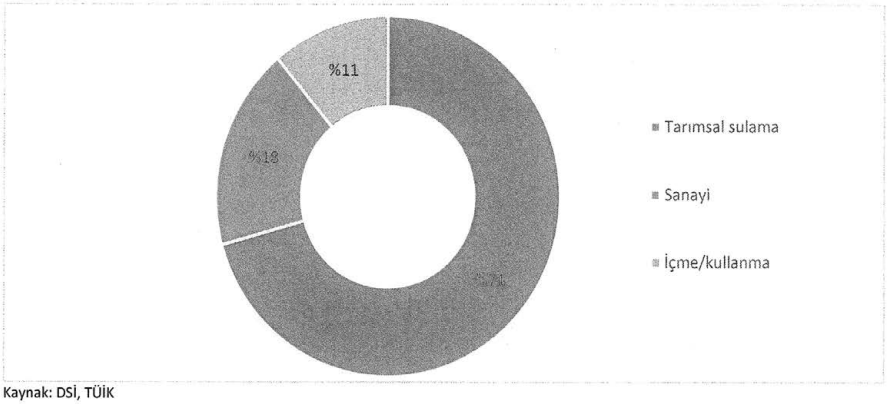
Kaynak verimliliği, özellikle son yıllarda iklim değişikliği gündemiyle de paralel olarak uluslararası gündemde önemli bir yere sahip olmuştur. Su, enerji ve ham madde kaynaklarının verimliliğinin sağlanabilmesine yönelik temiz üretim, endüstriyel simbiyoz, geri kazanım/yeniden kullanım, ürün yaşam döngüsü analizi ile enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji kullanımının artırılmasına yönelik uygulamalar ülkelerin üretim ve tüketim sistemlerinin yeniden yapılandırılmasında tüm dünyada giderek yaygınlaşan temel araçlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması ve 2053 yılı net sıfır karbon emisyon hedefi ile birlikte AYM'ye uyum süreci doğrultusunda Türkiye'de kaynak verimliliği uygulamalarının yaygınlaştırılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesi önem arz etmektedir.

Firma düzeyinde kaynak verimliliği uygulamalarının temelini temiz üretim yaklaşımı oluşturmaktadır. Temiz üretim yaklaşımında, üretim esnasında su, materyal ve enerji kaynak kullanımı minimize edilmekte, üretim aktiviteleri sonucunda oluşan atık miktarının asgari düzeye indirilmesi amaçlanmaktadır.

Türkiye'de kullanım alanlarına göre su tüketim oranları incelendiğinde, 2020 yılında su tüketiminin en yoğun olduğu sektörün yüzde 71'lik payla tarım sektörü olduğu görülmektedir. Onu yüzde 18'lik payla sanayi sektörü izlemekte olup sanayi sektörü su tüketimine termik santrallerin su kullanımı da dahil edilmiştir. Enerji sektörü kapsam dışı bırakıldığında imalat sanayi, organize sanayi bölgeleri ve maden işletmelerinin su tüketimi yüzde 5 seviyelerindedir (Grafik 8.43).

Grafik 8.43 Kullanım Alanlarına Göre Su Tüketim Oranları (2020)

Kaynak: DSİ, TÜİK

TÜİK verilerine göre 2020 yılında su kaynaklarından 9,8 milyar m^3'ü soğutma amaçlı olmak üzere, toplam 18,2 milyar m^3 su çekilmiş ve çekilen toplam suyun yüzde 45,4'ü termik santraller, yüzde 35,6'sı belediyeler, yüzde 14,2'si imalat sanayii iş yerleri, yüzde 2,3'ü köyler, yüzde 1,5'i maden işletmeleri ve yüzde 1'i OSB'ler tarafından kullanılmıştır. Çekilen suyun kaynağına bakıldığında ise yüzde 56'sının denizden; yüzde 22,5'inin yer altı sularından ve yüzde 21,5'inin yüzey sularından çekildiği görülmektedir. Deniz suyu soğutma amaçlı kullanılan suların temel kaynağını oluşturmakta olup denizden çekilen suyun yüzde 93,9'unun termik santraller ve imalat sanayii işletmelerinde soğutma suyu olarak kullanıldığı görülmektedir.

İmalat sanayii alt sektörleri bazında bakıldığında ise soğutma amaçlı kullanılan su miktarı dahil edildiğinde en büyük payın ana metal ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektörüne ait olduğu, soğutma amaçlı kullanım hariç tutulduğunda ise en büyük payın tekstil sektörüne ait olduğu ve onu sırasıyla gıda ve kimyasal ürün imalatı sektörlerinin izlediği görülmektedir (Grafik 8.44).

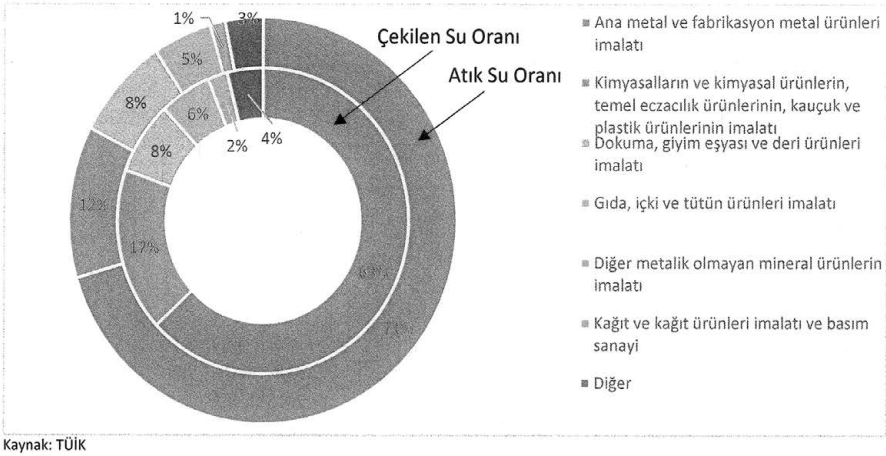
Buradan hareketle demir çelik başta olmak üzere ana metal sanayii, tekstil, gıda ve kimyasal ürün sektörlerinde suyun verimli kullanımına yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Söz konusu sektörlerin NACE 2'li kırınımda ciro verilerine bakıldığında İstanbul bu sektörlerin tamamında; ana metal sanayii sektöründe Hatay, Kocaeli, Zonguldak, İzmir; tekstil sektöründe Gaziantep, Bursa, Kahramanmaraş, Denizli; gıda sektöründe İzmir, Gaziantep, Ankara, Konya ve kimyasal ürün sektöründe İzmir, Kocaeli, Adana ve Ankara illerinin ilk sıralarda yer aldığı görülmekte ve su tasarrufuna yönelik tedbirlerin bu illerde öncelikli olmak üzere ilgili sektörlerin faaliyet gösterdiği tüm illerde uygulanması gerekmektedir (GBS,2021).

Atık su verilerine bakıldığında 2020 yılında doğrudan alıcı ortamlara 9,5 milyar m^3'ü soğutma suyu olmak üzere 15,3 milyar m^3 atık su deşarj edilmiş olup bunun yüzde 52,2'si termik santraller, yüzde 30,9'u belediyeler, yüzde 13,4'ü imalat sanayii iş yerleri, yüzde 1,6'sı OSB'ler ve yüzde 1,1'i maden işletmeleri, yüzde 0,8'i köyler tarafından deşarj edilmiştir.

Atık su oranlarına imalat sanayii alt sektörleri bazında bakıldığında ise en büyük payın su kullanımında olduğu gibi ana metal ve fabrikasyon metal ürünleri imalatı sektörüne ait olduğu görülmekte olup sektörün atık suyunun büyük çoğunluğunu yine soğutma suyu atığı oluşturmaktadır. Soğutma suyu hariç atık su oranlarına bakıldığında su kullanım oranlarıyla paralel şekilde en büyük paya sahip sektörün tekstil olduğu ve onu sırasıyla gıda ve kimyasal ürün imalatı sektörlerinin izlediği görülmektedir.

Atık su verilerine bakıldığında, su kullanımına benzer şekilde ana metal sanayii, tekstil, gıda ve kimyasal ürün sektörlerinde atık suyun geri dönüşümü ve yeniden kullanımına yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir.

Grafik 8.44 İmalat Sanayi Alt Sektörleri Soğutma Suyu Dahil Su Kullanımı ve Atık Su Oranları (2020)

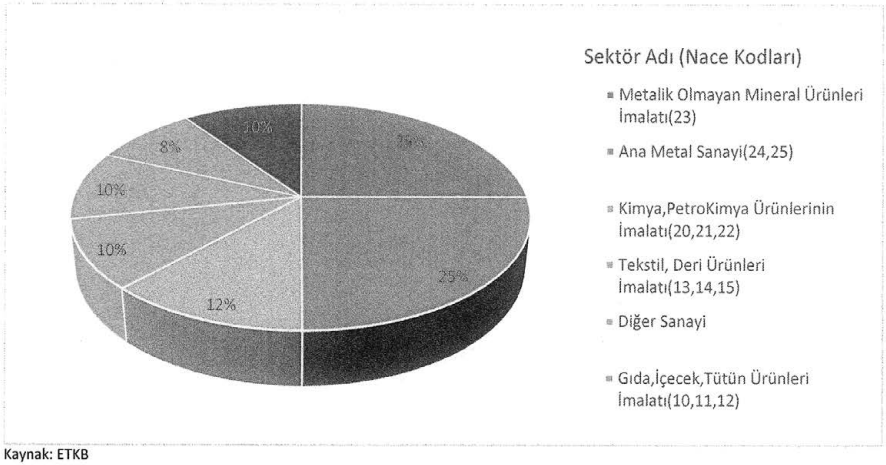

Kaynak: TÜİK

Temiz üretim yaklaşımının bir diğer önemli ayağını enerji kaynaklarının verimli kullanılması oluşturmaktadır. Dünyadaki eğilime benzer şekilde Türkiye'de de enerji ihtiyacı ağırlıklı olarak fosil kaynaklar (petrol, doğal gaz ve kömür) tarafından karşılanmaktadır.

2021 yılında toplam birincil enerji arzı 159,4 milyon tep (ton eşdeğer petrol) olarak gerçekleşmiş olup 2020 yılındaki 147,2 milyon tep'lik değere göre %8,33 oranında artmıştır. 2021 yılında toplam nihai enerji tüketimi 123,9 milyon tep olarak gerçekleşmiş olup 2020 yılındaki 113,7 milyon tep'lik değere göre %8,93 oranında artmıştır.

Türkiye'de birincil enerji talebinin yüzde 70'inin yurt dışından temin edilmesi ülke cari dengesi üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Sanayi sektörü, Türkiye nihai enerji tüketiminin yüzde 34'ünü gerçekleştirmektedir. Alt sektörler bazında enerji tüketim değerlerine bakıldığında ana metal sanayii (yüzde 25) ve çimento sektörünün de içinde bulunduğu metalik olmayan mineral ürünleri imalatı (yüzde 25) sektörlerinin Türkiye'de enerji tüketiminin en yüksek olduğu imalat sektörleri olduğu görülmektedir (Grafik 8.45). Enerji tüketimi yüksek olan bu sektörlerin aynı zamanda enerji verimliliği potansiyelleri de yüksektir.

Grafik 8.45 Sektörel Enerji Tüketimi (2021)

Kaynak: ETKB

Su tüketimlerinde olduğu gibi imalat sanayii sektörlerinin enerji tüketimlerinde de demir-çelik sektörünü içeren ana metal sanayii sektörü, çimento imalatını içeren metalik olmayan mineral ürünler sektörü, gübre üretimini içeren kimyasal ürünler sektörü ile tekstil ve gıda sektörlerinin kaynak yoğun sektörler olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. AYM öncelikli sektörlerle de paralellik gösteren bu sektörlerin öne çıktığı bölgelerde kaynak verimliliği uygulamalarının yaygınlaştırılması kritiktir.

Söz konusu sektörlerin NACE 2'li kırınımda ciro verilerine bakıldığında İstanbul bu sektörlerin tamamında; ana metal sanayii sektöründe Hatay, Kocaeli, Zonguldak, İzmir; tekstil sektöründe Gaziantep, Bursa, Kahramanmaraş, Denizli; gıda sektöründe İzmir, Gaziantep, Ankara, Konya; kimyasal ürün sektöründe İzmir, Kocaeli, Adana ve Ankara ve metalik olmayan mineral ürünler sektöründe Ankara, İzmir, Bursa, Kütahya illerinin ilk sıralarda yer aldığı görülmekte ve enerji verimliliğine yönelik tedbirlerin bu illerde öncelikli olmak üzere ilgili sektörlerin faaliyet gösterdiği tüm illerde uygulanması gerekmektedir (GBS, 2021).

Türkiye'nin ilk enerji verimliliği eylem planı olan Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2017- 2023) kapsamında bina ve hizmetler, enerji, ulaştırma, sanayi ve teknoloji, tarım ve yatay konular olmak üzere toplam 6 kategoride tanımlanan 55 eylem ile 2023 sonuna kadar Türkiye'nin birincil enerji tüketiminin yüzde 14 oranında azaltılması hedeflenmiştir. 2023 yılına kadar kümülatif olarak 23,9 MTEP tasarruf sağlanması ve bu tasarruf için 10,9 milyar dolar yatırım yapılması öngörülmüştür. 2022 fiyatları ile 2033 yılına kadar sağlanacak kümülatif tasarruf 76,2 milyar dolar olup bazı tasarrufların etkisi 2040 yılına kadar devam edecektir.

Enerji kaynaklarındaki yüksek dışa bağımlılığın yanı sıra enerji üretiminde kullanılan orta ve yüksek teknoloji içeren aksamdaki yerlilik oranının düşük olması, sektörün dışa bağımlılığını arttıran diğer bir etkendir. Enerji sektöründe Türkiye daha çok düşük ve orta-düşük teknolojili ürünler üretip ihraç ederken orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünleri ithal etmektedir.

Kaynak verimliliğinin sağlanması adına yarımada şeklinde olan ve 8.333 km uzunluğunda kıyı şeridine sahip Türkiye'de, denizlerin ve kıyı alanlarının sürdürülebilir yönetimi olarak tanımlanabilecek mavi büyümenin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda kıyı, deniz ve marina turizmi, su ürünleri yetiştiriciliği, balıkçılık, deniz yolu taşımacılığı, gemi inşası ve onarımı, liman hizmetleri, deniz tabanı madenciliği, mavi biyoteknoloji ve mavi enerji gibi mavi büyüme sektörlerinin hem sürdürülebilirliğinin sağlanması hem de ekonomik büyümeye ve istihdama katkı sağlayacak şekilde potansiyellerinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de mavi büyüme sektörlerinden kıyı ve deniz turizmi, su ürünleri yetiştiriciliği, balıkçılık, deniz yolu taşımacılığı ve liman hizmetleri gibi pek çok

sektör faaliyet göstermekte; mavi enerji, mavi biyoteknoloji ve deniz tabanı madenciliği gibi alanlarda ise sınırlı faaliyetler söz konusu olmakla birlikte araştırma ve uygulama çalışmaları yapılmaktadır (Akay, 2020).

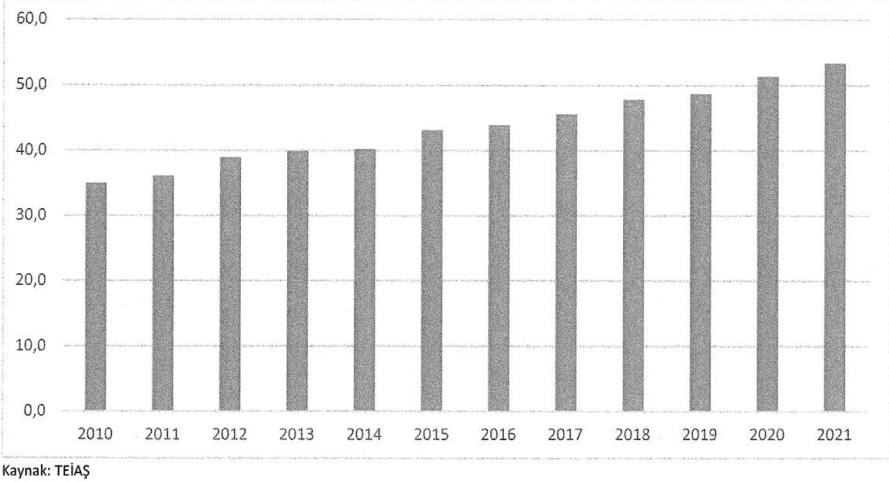
8.6.4. Yenilenebilir Enerji

Türkiye'nin enerji üretiminde birim maliyetini büyük oranlarda düşürecek ve enerjide dışa bağımlılığı azaltacak en önemli çözüm olarak yerli kaynak kullanımı ve yenilenebilir enerjiye yönelik yatırımların artırılması gerekmektedir. Bu yatırımlar, enerji arz güvenliği, kesintisiz ve kaliteli enerji gibi birçok alanda önemli katkılar sağlayacaktır.

Enerjide dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı santrallerin yanı sıra yüksek emre-amadelik ve düşük karbon emisyonlu nükleer santrallerin de önümüzdeki dönemlerde hızla devreye alınması, ayrıca enerji üretiminde orta-yüksek ve yüksek teknolojili ürünlerin üretimi hedeflenmektedir.

Türkiye'de elektrik piyasasına yönelik olarak yapılan düzenlemeler ile yenilenebilir kaynakların kurulu güç kapasitesi ve üretim içindeki payı son 10 yılda ciddi düzeyde artmıştır. Türkiye toplam elektrik kurulu gücü içerisinde yenilenebilir kaynaklı kurulu gücün payı 2010 yılı itibarıyla yüzde 35 iken bu oran 2021 yılında yüzde 53,3'e yükselmiş olup (Grafik 8.46) Türkiye Ulusal Enerji Planı'na göre bu payın 2035 yılına kadar yüzde 64,7'e ulaşması öngörülmektedir.

Grafik 8.46 Yenilenebilir Kaynaklı Kurulu Gücün Türkiye Toplam Kurulu Gücü İçindeki Payı (Yüzde)

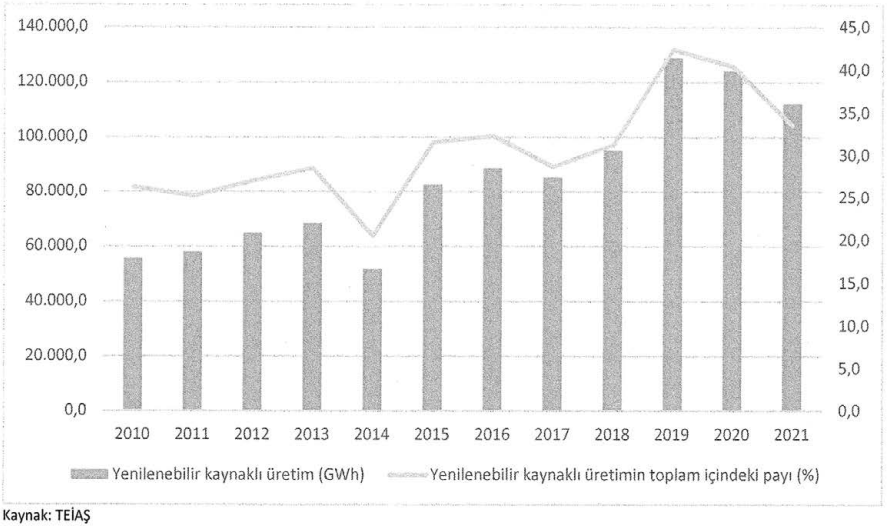

Kaynak: TEİAŞ

Yenilenebilir kaynaklı kurulu gücün büyük çoğunluğunu hidrolik enerji oluşturmaktadır. Rüzgâr ve güneş gibi kaynakların oranları ise yıllar içerisinde artmış olup bu alanlarda halen ciddi potansiyel olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Türkiye Ulusal Enerji Planı'na göre 2035'e kadar rüzgâr enerjisi kurulu gücünün 29,6 GW'a (2021'de 10,6 GW), güneş enerjisi kurulu gücünün ise 52,9 GW'a (2021'de 7,8 GW) ulaşması öngörülmektedir. Uzun vadede güneş ve rüzgâr enerjisinde yerli ekipman oranının azami ölçüde artırılması ve bu alanda yerli teknolojinin geliştirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

2010 yılı sonunda 211.208 GWh olan Türkiye toplam elektrik üretimi içinde yenilenebilir kaynaklı üretimin payı yüzde 26,2 iken 2021 yılında toplam üretim 334.723 GWh'a, yenilenebilir kaynaklı üretimin payı yüzde 33,5'e yükselmiştir (Grafik 8.47). Yenilenebilir kaynaklı üretimin yüzde 50'si hidrolik, yüzde 50'si ise jeotermal, rüzgâr ve güneş kaynaklarından elde edilmiştir.

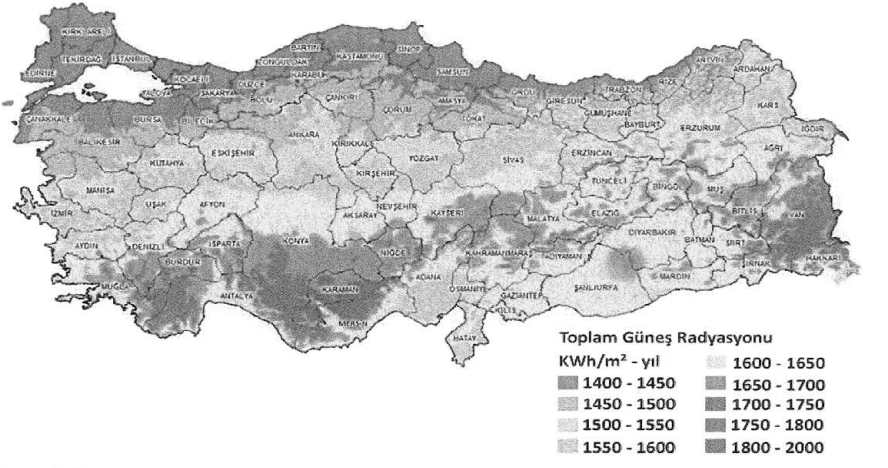
Grafik 8.47 Yenilenebilir Kaynaklı Elektrik Üretimi ve Toplam Üretim İçindeki Payı (GWh ve Yüzde)

Kaynak: TEİAŞ

Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle yüksek güneş enerjisi potansiyeline sahip olup yıllık ortalama güneşlenme süresi 2.741,07 saat, ortalama yıllık toplam ışınım değeri 1.527,46 kWh/m^2 olarak hesaplanmıştır. Güneş enerjisine dayalı elektrik kurulu gücün toplam kurulu güç içerisindeki oranı ise yüzde 8,35'tir. Güneş radyasyonu değerlerine göre Türkiye'nin güney ve doğu bölgelerinde güneş enerjisi potansiyeli daha yüksek olup; güneyde özellikle Muğla-Adana aksı, doğuda ise Van ve Hakkâri ile Bitlis, Siirt ve Şırnak'ın doğu bölgeleri güneş enerjisi potansiyeli açısından öne çıkmaktadır (Harita 8.58).

Harita 8.58 Türkiye Güneş Enerjisi Potansiyeli Atlası (2022)

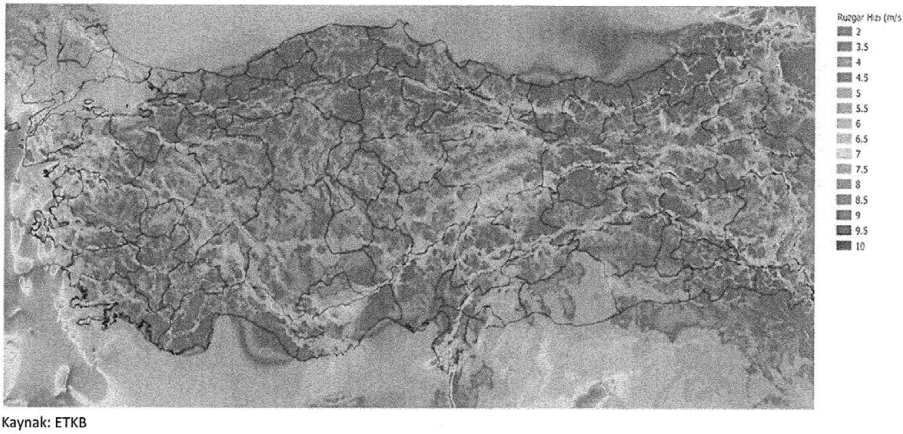

Kaynak: ETKB

Türkiye'nin rüzgâr enerjisine dayalı elektrik kurulu gücü 10.976 MW olup toplam kurulu güç içerisindeki payı yüzde 10,81, kullanılabilir potansiyel ise 47.849,44 MW'dır. Özellikle Güney Marmara ve Ege

kıyıları boyunca yüksek olan bu potansiyelin yerli üretim ile desteklenmesi Türkiye'nin enerji ithalatının asgari düzeye indirilmesine imkân sağlayacaktır (Harita 8.59).

Harita 8.59 Türkiye Rüzgâr Enerjisi Potansiyeli Atlası (2022)

Kaynak: ETKB

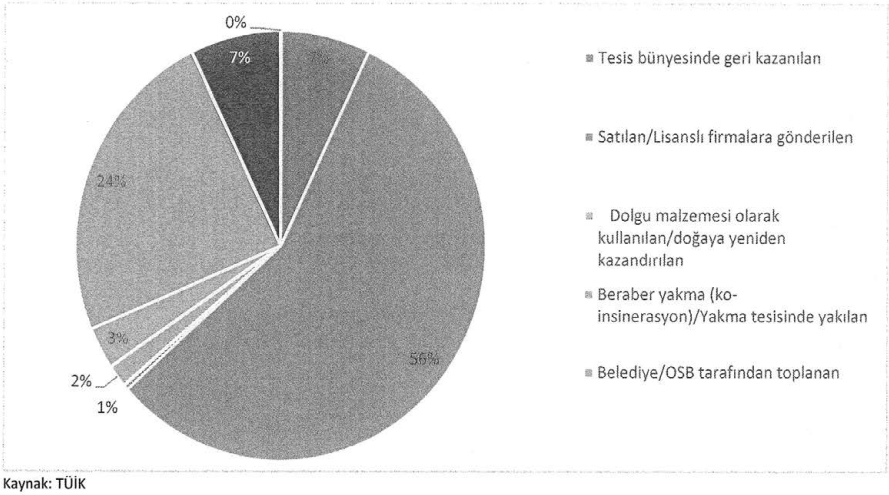
Türkiye'nin jeotermal enerji kurulu gücü Haziran 2022 sonu itibariyle 1686 MW, toplam kurulu güç içerisindeki oranı ise %1,66 olup (ETKB) potansiyel oluşturan alanların yüzde 78'i Batı Anadolu'da, yüzde 9'u İç Anadolu'da, yüzde 7'si Marmara Bölgesi'nde, yüzde 5'i Doğu Anadolu'da ve yüzde 1'i diğer bölgelerde yer almaktadır. Jeotermal kaynaklarımızın yüzde 90'ı düşük ve orta sıcaklıkta olup doğrudan uygulamalar (ısıtma, termal turizm, çeşitli endüstriyel uygulamalar vb.) için, yüzde 10' u ise dolaylı uygulamalar (elektrik enerjisi üretimi) için uygundur (Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü, 2022).

8.6.5. Atık Yönetimi

Kaynak verimliliğinin sağlanmasına yönelik su ve enerji kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı yanında, üretim aktiviteleri sonucunda oluşan atık miktarının asgari düzeye indirilmesi ve atıkların sürdürülebilir yönetimi de büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'de 2020 yılında imalat sanayii iş yerlerinde 4,6 milyon tonu tehlikeli olmak üzere toplam 23,9 milyon ton atık oluşmuş olup bunların yüzde 56'sı lisanslı atık işleme tesislerine ulaştırılmış, yüzde 24'ü ise düzenli depolama tesislerine gönderilmiştir (Grafik 8.48). Bu kapsamda atık yönetiminde, uygulamada öne çıkan yöntem atığın işlenmesi ya da depolanması olup tesis bünyesinde geri kazanılan ya da doğaya yeniden kazandırılan atık miktarı oldukça azdır. Döngüsel ekonomi prensipleri çerçevesinde atık yönetimindeki öncelik sırası atığın oluşumunun önlenmesi, atık azaltımı, yeniden kullanım, maddesel geri kazanımı, enerji geri kazanımı, geri dönüşüm ve atığın bertarafıdır. Bu kapsamda, mevcut en iyi teknikler kullanılarak atıkların alternatif hammadde ya da alternatif yakıt olarak yeniden kullanımı ile birlikte atıkların geri dönüşümü ve geri kazanımı yöntemlerinin yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi gerekmektedir.

Grafik 8.48 Bertaraf/Geri Kazanım Yöntemlerine Göre İmalat Sanayi Atıkları (2020)

Kaynak: TÜİK

Tercihen birbirlerine yakın mesafede bulunan farklı üretim aktörlerinin kendilerine rekabet avantajı sağlayacak şekilde birbirleriyle ham madde, enerji, su, alt/üst yapı, insan kaynakları ve yan ürün alışverişinde ya da ortak kullanımında bulunmaları yaklaşımına dayanan endüstriyel simbiyoz uygulamalarının tüm dünyada yaygınlık kazandığı görülmektedir.

Endüstriyel simbiyoz uygulamaları ile firmaların üretim maliyetleri düşerken, aynı zamanda ekonomide toplam kaynak verimliliği artmakta, üretim faaliyetlerinin neden olduğu negatif çevresel dışsallıklar ve bunların bertaraf edilme maliyetleri minimize edilmektedir.

2011-2014 yıllarında uygulanan İskenderun Körfezi Endüstriyel Simbiyoz Projesi Türkiye'de uygulanan ilk endüstriyel simbiyoz uygulamasıdır. Projede çimento, kireç, plastik, tekstil, gıda gibi farklı sektörlerde faaliyet gösteren 32 firma arasında meyve posasından hayvan yemi üretimi, tarımsal ve hayvansal atıklardan enerji üretimi, pamuk tohumu atığından atık temizleyici üretimi gibi iş birliği fırsatları oluşturulmuştur.

Bununla birlikte organize sanayi bölgeleri ve Kalkınma Ajansları tarafından gerçekleştirilen endüstriyel simbiyoz proje destekleri ile bilinçlendirme çalışmaları ve koordinasyon faaliyetleri bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaların etkisinin artırılması için Türkiye'de endüstriyel simbiyoz ve kaynak verimliliği faaliyetlerinin bölgesel düzeyde koordinasyonunu sağlayacak yönetişim mekanizmalarına gereksinim bulunmaktadır.

8.6.6. Yeşil Büyümenin Finansmanı

Yeşil dönüşüm politikaları ve uygulamaları ciddi bir ilave finansman yükü getirmektedir. Küresel ölçekte iklim değişikliğine ayrılan finansmanın büyüklüğü son 10 yılda istikrarlı bir şekilde artarak 2019-2020 döneminde toplam 632 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu kaynakla en çok finanse edilen alan azaltım uygulamaları olurken sektörel bazda bakıldığında enerji sektörü başı çekmiştir. Söz konusu artış eğilimine rağmen iklim finansmanı miktarı uluslararası alanda kabul edilen iklim hedeflerine ulaşmak için yetersiz olup önümüzdeki süreçte bu miktarın hızla artırılması gerekmektedir.

Türkiye'de yeşil dönüşüme yönelik uygulanacak proje ve yatırımlar için gerekli finansmanı uygun koşullarda sağlayabilen bir finans sektörünün oluşturulması kritik önemdedir. Kamu ve özel sektör bankalarının sağlayacağı finansman; sürdürülebilir borçlanma piyasasının daha etkin hale gelmesi, sürdürülebilir ürün ve hizmet gruplarının yaygınlaşması, iklim değişikliğinin yol açtığı risklerin

azaltılması, yeni istihdam alanları açılması ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması açısından önemlidir.

Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası bünyesinde iklim değişikliği ile mücadelenin ekonomik sistem bağlamında değerlendirilmesi için Yeşil Ekonomi ve İklim Değişikliği Müdürlüğü kurulmuş ve para politikasının ana hedefleri çerçevesinde yeşil finansman uygulamalarının uzun vadeli bir politika ile desteklenmesi iradesi ortaya konulmuştur.

Türkiye'de birçok banka çevresel ve sosyal risklerin yönetimi konusunda kapasite oluşturmakta ve uygulamalar geliştirmektedir. Sektör payı yüzde 62'yi bulan 15 banka tarafından proje ve müşteri özelinde risk değerlendirmesi yapmak üzere çevresel ve sosyal risk değerlendirme sistemi oluşturulmuştur.

Yeşil büyüme gündeminin hız kazanmasıyla birlikte yeşil dönüşüm yatırımlarının desteklenmesine yönelik çeşitli çalışmalar gerek ulusal gerekse uluslararası kaynaklarla hayata geçirilmektedir. Ticaret Bakanlığı tarafından yürütülen "Yeşil Mutabakat Eylem Planı" çalışmaları kapsamında yeşil finansman sistemine yönelik çalışmaları yürütmek üzere Hazine ve Maliye Bakanlığı koordinasyonunda "Yeşil Finansman İhtisas Çalışma Grubu" kurulmuştur. Bunun yanında, Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yeşil tahvil ihracına yönelik çalışmalar devam etmekte olup Sermaye Piyasası Kurulu tarafından borsa şirketlerinin sürdürülebilirlik performanslarını raporlamalarına yönelik çeşitli uygulamalar hayata geçirilmiş ve sürdürülebilirliğe olumlu katkı sağlayacak yatırımların finansmanına yönelik "Yeşil Borçlanma Aracı, Sürdürülebilir Borçlanma Aracı, Yeşil Kira Sertifikası, Sürdürülebilir Kira Sertifikası Rehberi" yayımlanmıştır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından Kalkınma Ajansları aracılığıyla ve Dünya Bankası finansmanı ile yürütülen 400 milyon dolar bütçeli, sosyal açıdan da kapsayıcı olacak şekilde yeşil dönüşüm ve iklim değişikliğine uyumu desteklemeyi hedefleyen "Türkiye'de Sosyal Kapsayıcı Yeşil Dönüşüm Projesi", Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası tarafından yeşil ekonomi yatırımları için yerel finans kurumları aracılığıyla 500 milyon avro finansman sağlanmasını hedefleyen "Yeşil Ekonomi Finansman Programı Türkiye (GEFF Türkiye)" ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Sanayi Bölgeleri Genel Müdürlüğü tarafından DB finansmanı ile yürütülen 300 milyon dolar bütçeli, OSB'lerin verimliliğinin, çevresel sürdürülebilirliğinin ve rekabet gücünün artırılmasını hedefleyen "Türkiye Organize Sanayi Bölgeleri Projesi" ise örnek finansman projeleri arasındadır.

8.6.7. Yeşil İşler

Yeşil büyüme gündeminin getirdiği gerekliliklerle birlikte hızla yaygınlaşan rüzgâr, güneş ve jeotermal gibi çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, imalat sanayiinde geri dönüşüm, atık yönetimi ve kaynak verimliliği uygulamaları ile organik tarım gibi uygulamalarda çevreyi koruma ve eski haline getirmeye yönelik yeni iş alanları ortaya çıkmıştır. Yeşil işler de denilen bu iş alanları, ekonomik sektörlerde ve faaliyetlerde, olumsuz çevresel etkileri azaltan, sürdürülebilirliği artıran ve insan onuruna yakışır doğrudan istihdam olarak tanımlanmaktadır. Yeşil dönüşüm sürecinde ortaya çıkacak yeni iş alanları önemli bir fırsat penceresi iken, bazı sektörlerde yaşanabilecek istihdam kayıpları da önemli bir tehdit olarak görülmektedir. Bu noktada beceri açığı, beceri uyumsuzluğu ve kaybolan meslekler işsizlik riskini önemli düzeylere taşımaktadır. DB Ülke İklim ve Kalkınma Raporu'nda Türkiye'de yeşil dönüşüm sürecinde çalışanların yüzde 18'ine kadar ulaşabilecek kısmının iş kaybı riskiyle karşı karşıya kalabileceği tahminine yer verilmektedir. İş gücü talebinde yaşanacak değişimin, iş gücü piyasalarında nitelikli işlere erişebilirliği daha güç olan özel politika gerektiren gruplar ile düşük niteliklere sahip iş gücü açısından koşulları daha da güçleştirmesi riskinin farkında olunarak bu riski azaltmaya yönelik tedbirler alınması gerekmektedir. Bu kapsamda söz konusu fırsat ve tehditlerin çok iyi değerlendirilerek yeşil büyümeye katkı sağlayacak sektör ve uygulamalar ile bu alanlardaki yeşil işlerde ihtiyaç duyulacak niteliklere sahip iş gücünün oluşturulması önem arz etmektedir (Azazi & Uzma, 2022). Söz konusu dönüşüm sürecinin ortaya çıkaracağı iş süreçlerindeki değişiklikler, kaybolacak meslekler ve yeni ortaya çıkacak mesleklerin bölgesel düzeyde analizlerinin yapılması

yönünde çalışmalar gerçekleştirilmesi, yeşil dönüşümün erken aşamasında, henüz bahsedilen riskler gerçekleşmemişken, beceri dönüşümünün sağlanmasına ve iş gücünün değişen koşullarda istihdam edilebilirliğinin korunmasına yönelik planlama ve programlama çalışmalarının yapılması ve konuya ilişkin paydaş farkındalığının artırılması kritik önemdedir.

8.6.8. Yeşil Büyüme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

Yeşil büyüme teması çok yönlü yapısı nedeniyle On İkinci Kalkınma Planı'nda; üretimde yeşil ve dijital dönüşümün sağlanması, sektörel politikalar, çevrenin korunması, kentsel altyapı, bölgesel gelişme, kırsal kalkınma gibi birçok farklı konu altında ele alınmıştır. 2024-2028 BGUS'ta yeşil büyüme temasında küresel eğilimler ve Türkiye'deki mevcut durum incelenerek On İkinci Kalkınma Planıyla da uyumlu şekilde "iklim değişikliğiyle mücadele çerçevesinde yeşil büyümenin sağlanması" amacı benimsenmiştir. Bu amaç altında öncelikli sektörler ile potansiyeller ve riskler çerçevesinde kapsayıcı yeşil büyümenin sağlanması amacıyla bölgesel gelişmeye yönelik; iklim değişikliğiyle mücadele, kaynak verimliliği, yeşil dönüşüm, yeşil finansman, yeşil işler ve yeşil girişimcilik konularında stratejiler geliştirilmiştir.

İklim değişikliğiyle mücadele amacıyla tüm paydaşlara yönelik kapasite geliştirme faaliyetleri yaygınlaştırılacaktır. Kamu ve özel sektör iş birliğiyle iklim değişikliğinin getireceği riskler ile üretim ve tüketim alanında alınması gereken tedbirler konularında eğitim ve bilinçlendirme faaliyetleri yürütülecek, toplumun tüm kesimlerinin iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında azaltım ve uyum sürecine katılımı ve bu süreci sahiplenmesi sağlanacaktır. Azaltım ve uyum süreçlerinin kapsayıcılığının sağlanabilmesi için sivil toplum faaliyetleri desteklenecek ve güçlendirilecektir.

İklim değişikliğiyle mücadele faaliyetleri kamu ve özel sektör tarafından bütüncül ve kapsayıcı bir şekilde ele alınacaktır. Ulaşım ve sanayi başta olmak üzere kentsel altyapı ve üstyapıya ilişkin uygulamalarda sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği ilkeleri gözetilecektir. Bu kapsamda kent içi ulaşım planlamasında çevre dostu ulaşım uygulamaları, yeşil lojistik ile planlı sanayi alanlarında yeşil OSB uygulamaları yaygınlaştırılacaktır. Kentlerin iklim değişikliğine uyum kapasitesinin ve afetlere dirençliliğinin artırılması ve etkilenebilirliklerinin azaltılması için yağmur suyu hasadı, doğa temelli çözümler, taşkın yönetim planları gibi tedbirleri içeren iklim eylem planları güncellenecek ve yerel yönetimlerin iklim değişikliğine uyum kapasiteleri artırılacaktır.

Su kullanımının yüksek olduğu tarım sektöründe kaynak verimliliğini artırıcı uygulamalar desteklenecektir. Bu çerçevede, tarım sektöründe suyun verimli kullanılmasına yönelik iyi uygulamalar yaygınlaştırılacaktır. Tarım sektöründe sürdürülebilir tarımsal su yönetimi, küçük ve orta ölçekli sulama işletmelerinin modernizasyonu, tarla içi bireysel-toplu basınçlı sulama sistemleri, suya hazırlık eylem planları, hassas-akıllı sulama teknik ve teknolojilerinin yaygınlaştırılmasına ve tarımsal sulama kooperatiflerinin etkinliğinin arttırılmasına yönelik projeler geliştirilecektir. Bölgeler bazında su potansiyeli ve stresine uygun tür yetiştiriciliği teşvik edilecektir.

Kaynak yoğun ve kirletici sektörler başta olmak üzere sektörlerin yeşil dönüşümünün gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yürütülecektir. Bu kapsamda SKDM'den etkilenecek öncelikli sektörler başta olmak üzere, bölgelerin ihracatta öncü sektörlerinde üreticilerin AYM'ye hazırlık durumlarının tespitine yönelik analiz ve etüt çalışmaları yapılacaktır. Bu çalışmalar sonunda belirlenecek yatırım ihtiyaçları için fizibilite çalışmaları yürütülecek ve yatırımların finansmanı için alternatif mekanizmalar geliştirilecektir. Tarım ve sanayi sektörlerinden kaynaklanan su, hava ve toprak kirliliğinin azaltılmasına yönelik tedbirler geliştirilecek ve doğal kaynaklar üzerindeki baskının azaltılması sağlanacaktır.

Yenilenebilir enerji potansiyelinin yüksek olduğu bölgelerde yatırım alanları tespit edilecek ve yatırım destek faaliyetleri yürütülecektir. Bu kapsamda, güneş enerjisinde Muğla-Malatya ile Bitlis-Hakkâri aksı, rüzgâr enerjisinde ise Güney Marmara ve Ege kıyıları öncelikli olmak üzere hem Türkiye'nin yenilenebilir enerjide kurulu gücünü artıracak yatırımlar desteklenecek, hem de sanayi

alanları başta olmak üzere işletmelerin kendi enerji ihtiyaçlarını yenilenebilir enerji kaynaklarıyla karşılamasına yönelik girişimler teşvik edilecektir. Hidrojenin enerji taşıyıcısı, yakıt ve değerli kimyasalların üretiminde ham madde olarak kullanımına yönelik teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması konularında araştırmalar yapılacaktır.

Küresel entegrasyon ve rekabet boyutundaki illerde öncelikli olmak üzere yerelde yeşil büyüme uygulamalarını koordine edecek yönetişim yapıları geliştirilecektir. AYM, kaynak verimliliği, atık yönetimi, yenilenebilir enerji ve yeşil büyümenin finansmanı konularında farkındalığın ve ilgili paydaşlar arasında iş birliğinin artırılması, kapasite geliştirici faaliyetler yürütülmesi, ortak projeler geliştirilmesi, endüstriyel simbiyoz faaliyetlerinin kolaylaştırılması, temiz üretim etütlerinin yapılarak yatırım ihtiyaçlarının tespit edilmesi gibi faaliyetleri yerinden koordine edecek yönetişim yapıları oluşturulacaktır. Bu kapsamda kaynak verimliliği merkezleri kurulacak, var olan enerji verimliliği merkezi gibi yapılar yaygınlaştırılacaktır.

Döngüsel ekonomi hedefleri çerçevesinde atıkların yeniden kullanımı, yan ürün ve alternatif ham madde olarak değerlendirilmesi, geri dönüşüm/geri kazanım ve endüstriyel simbiyoz uygulamaları planlı sanayi alanları başta olmak üzere yaygınlaştırılacaktır. Atık oluşumunun önlenmesini sağlamak amacıyla, ürünlerin tasarım, üretim, tüketim ve bakım süreçlerinin yaşam döngüsü yaklaşımıyla bütüncül bir şekilde ele alınmasına yönelik çalışmalar desteklenecektir. Sıfır atık politikası kapsamında özellikle evsel atıkların kaynağında ayrıştırılması/ayrı toplanması ve geri dönüşüme kazandırılması, bununla ilgili ayrıştırma/geri dönüşüm altyapısının oluşturulmasına yönelik çalışmalar desteklenecektir.

Mavi büyüme yaklaşımı çerçevesinde denizlerimizin ve denizcilik sektörlerinin sürdürülebilir büyümesinin sağlanması için çalışmalar yürütülecektir. Kıyı bölgelerde su ürünleri yetiştiriciliği, deniz taşımacılığı, liman hizmetleri, gemi yapım ve onarımı, gemi geri dönüşümü, marina, kıyı ve deniz turizmi ve mavi enerji gibi mavi büyüme sektörlerinin sürdürülebilir gelişimi desteklenecektir.

Yeşil büyümeye yönelik geliştirilecek projeler için finansman imkânları **artırılacaktır.** Yeşil finansmanın gelişimini sağlayacak ekosistemin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar yürütülecek, bu alanda yeşil tahvil ve etki yatırımı gibi alternatif finansman modellerinin kullanımı yaygınlaştırılacaktır. Bu kapsamda yeşil dönüşüm sürecinden ekonomik anlamda negatif etkilenecek sektörlerin adil geçişi başta olmak üzere yeşil büyümeyi sağlayacak tüm alanlarda ulusal ve uluslararası finansman imkânlarından faydalanılacaktır.

Yeşil iş imkânlarının **artırılması için çalışmalar yürütülecektir.** Yeşil dönüşüm sürecinden etkilenmesi muhtemel iş kolları ve dönüşüm sürecinin ortaya çıkaracağı yeni iş alanları kapsamında mesleki eğitim ve beceri kazandırma programları uygulanacaktır.

Küresel entegrasyon ve rekabet boyutundaki illerde öncelikli olmak üzere yeşil girişimcilik desteklenecektir. Yeşil büyüme gündeminin gerekliliklerini sağlayacak ve bu süreçte dışa bağımlılığı azaltacak ürün, hizmet ve teknolojilerin geliştirilmesini ve üretilmesini amaçlayan girişimcilerin AR-GE ve yenilik faaliyetleri desteklenecektir.

8.7. GİRİŞİMCİLİK

Girişimcilik; ekonomide dinamizm sağlanması, teknolojik ilerlemenin gerçekleştirilmesi, katma değerin artırılması, yeni istihdam alanlarının oluşturulması ve böylece sosyoekonomik gelişmenin sağlanması açılarından hem ulusal hem de bölgesel kalkınma için önemli bir politika alanıdır. Bunun yanı sıra, günümüzde girişimcilik; iklim değişikliğiyle mücadele ile yeşil büyüme ve dijitalleşmenin sağlanması gibi güncel sorun ve fırsat alanlarında da önemli bir araç haline gelmiştir.

Girişimciyi ortaya çıkaran toplumsal ortam ve değerler olarak tanımlanabilecek girişimcilik kültürünün geliştirilmesi girişimcilik politikalarının önemli bir yapı taşıdır. Toplumların çalışma hayatı, toplumsal konum, gelir gibi konulardaki yaklaşımları bireylerin girişimcilik eğilimi ve yetenekleri üzerinde etkilidir.

Bu çerçevede girişimcilik kültürü; bireylerin yenilik yapma, yaratıcı olma ve risk alma konularında motive edildiği bir toplumsal ve ekonomik ortam olarak da tanımlanabilir.

Yenilik ve mükemmeliyet vasıtasıyla büyüme, sorumluluk alma, deneysellikten kaçınmama ve yapılan işi sürekli geliştirme girişimcilik kültürünün temel değerleri olarak görülürken; rekabetin geliştirilmesi ve desteklenmesi, bilgi dağarcığının sürekli yenilenmesi, derinlikli analiz ve risk değerlendirmesi ile girişimler arası ortaklık fırsatlarının gözetilmesi de girişimcilik kültürü için gerekli yetenekler olarak öne çıkmaktadır.

Girişimcilik, 2000'li yılların başlangıcından bu yana ekosistem yaklaşımı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde girişimcilik politikaları; kamu kurumları, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve finansal kurumlar gibi farklı paydaşların karşılıklı etkileşimine önem veren ve girişimciliğin niceliğinden ziyade niteliğine odaklanan bir yapıya bürünmüştür. Bu çerçevede, yeni kurulan firma sayısı veya kendi işini yapan kişi sayısı ile birlikte yenilik, üretkenlik ve istihdam oluşturan hızlı büyüme kapasitesine sahip erken aşama girişimler (start-up) de önem kazanmaya başlamıştır.

Ülkelerin girişimcilik ekosistemini bir bütün olarak ele alarak girişimciliğin geliştirilmesi için uygun ortamın sağlanması önem taşımaktadır. DB tarafından 2004 yılından itibaren hazırlanan İş Yapma Kolaylığı Endeksi (Doing Business) ile ülkelerin yatırım ortamı analiz edilmekte; izinler, vergiler, iş gücü gibi çeşitli göstergeler üzerinden ülkelerin iş yapma kolaylığı açısından uygun bir ekosisteme sahip olup olmadığı incelenmektedir. Ülkelerin iş ortamı 12 temel gösterge üzerinden incelenmekte olup bu göstergeler; iş kurma, yer temini, finansmana erişim, günlük işlemler ve güvenli bir iş ortamı olmak üzere 5 ana başlıkta özetlenebilmektedir. 190 ülkenin incelendiği 2020 yılı raporunda Yeni Zelanda, Singapur ve Hong Kong'un ilk 3 sırada yer aldığı görülmektedir (Tablo 8.27).

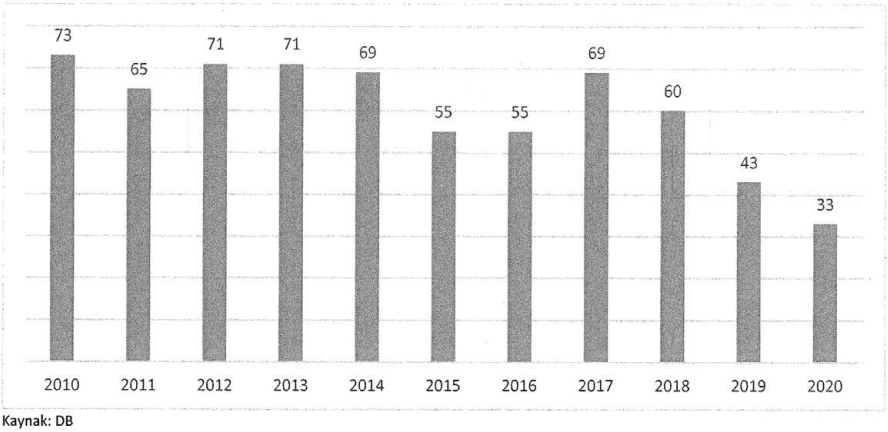
Tablo 8.27 İş Yapma Kolaylığı Endeksi İlk 10 Ülke (2020)

2020 Yılı Sıralaması	Ülke	Puan
1	Yeni Zelanda	86,8
2	Singapur	86,2
3	Hong Kong	85,3
4	Danimarka	85,3
5	Kore Cumhuriyeti	84,0
6	ABD	84,0
7	Gürcistan	83,7
8	Birleşik Krallık	83,5
9	Norveç	82,6
10	İsveç	82,0

Kaynak: DB

Aynı Rapora göre, 2020 yılında Türkiye 76,8 puanla bir önceki yıla göre 10 basamak yükselerek 190 ülke içerisinde 33'üncü sırada yer almıştır (Grafik 8.49). Türkiye'nin başarı gösterdiği göstergelere bakıldığında azınlık yatırımcıların korunması (21), sözleşme icrası (24), vergi ödeme (26), tapu siciline kayıt (27) ön plana çıkarken, iş kurma (77) ve şirket tasfiyesi (120) göstergeleri açısından Türkiye listenin gerisinde kalmıştır.

Grafik 8.49 İş Yapma Kolaylığı Endeksi Türkiye Sıralaması

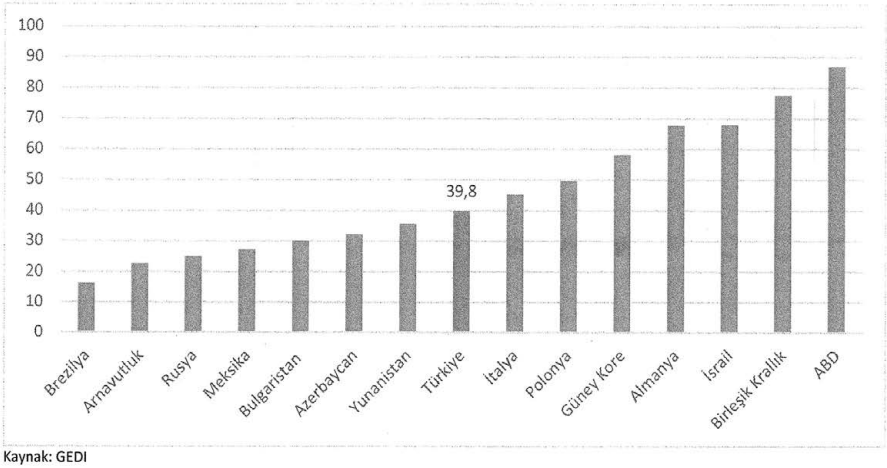

Kaynak: DB

Girişimcilik ekosisteminin desteklenmesi tüm dünyada önem verilen bir politika alanı olmakla birlikte ülkeler, girişimcilik potansiyelleri ve bu konudaki ihtiyaçları bakımından farklı dinamiklere sahiptir. Girişimciliğe uygun ortamın sağlanması, girişimcilik kültürünün geliştirilmesi, girişimcilik faaliyetlerinin nicelik ve nitelik olarak artırılması gibi alanlarda belirlenen politikalar ülkelerin sahip olduğu dinamiklere göre de farklılaşmakta, bu nedenle bu farklılıkların tespiti önem taşımaktadır. Ülkelerin girişimcilik konusundaki dinamikleri farklı göstergelerle karşılaştırılmaktadır. Bunlardan biri 3 alt endeks, 14 farklı başlık altında yer alan 28 değişken aracılığıyla hesaplanan küresel girişimcilik endeksidir. Bu üç alt endeksten ilki ülkelerdeki girişimciliğe yönelik yaklaşıma (attitude) dair olup fırsat algısı, erken dönem yetenekler, risk iştahı, ağ oluşturma yetenekleri ve girişimcilik kültürüne dair başlıklar altında değerlendirilmektedir. Yeteneklere dair olan ikinci alt endeks; erken dönem fırsatları, teknoloji kullanım kapasitesi, insan kaynakları ve rekabete dair başlıkları içermektedir. Son alt endeks ise amaçlara (aspiration) dair olup ürün ve süreç yeniliği, yüksek büyüme, uluslararasılaşma ve risk sermayesi başlıkları altında değerlendirilmektedir.

En son 2019 yılı için hesaplanan bu endekse göre Türkiye 137 ülke arasında 39,8'lik değeriyle 44'üncü sırada yer almaktadır (GEDI, 2019). ABD'nin ilk sırada yer aldığı endekste Türkiye; Brezilya, Meksika ve Yunanistan gibi ülkelerden iyi bir değere sahip olmasına rağmen İtalya, Polonya, Almanya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır (Grafik 8.50).

Grafik 8.50 Seçili Ülkeler İçin Küresel Girişimcilik Endeksi Değerleri (2019)

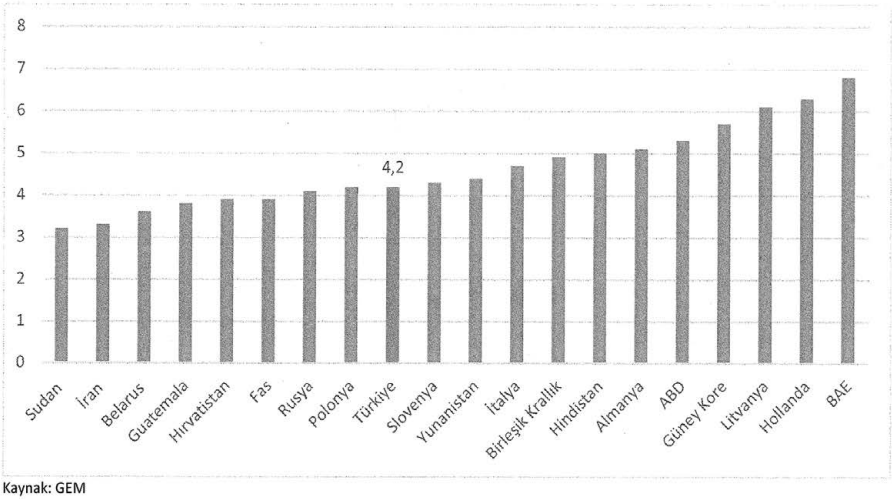

Kaynak: GEDI

Dünyada girişimcilik konusunda çalışmalar yapan, veri toplayan, analiz eden ve raporlayan önemli kuruluşlardan biri de Küresel Girişimcilik İzleme Merkezi (GEM)'dir. 1999 yılından bu yana çalışmalarını coğrafi alan ve tematik derinlik olarak genişleterek sürdüren merkezin 2021/2022 Küresel Raporu Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 50 ülkenin girişimcilik ekosistemine dair önemli veriler içermektedir. Rapor kapsamında yer alan 50 ülke GSYH'lerine göre üç gruba ayrılmış ve girişimcilik ekosistemleri; finansman, kamu politikaları, destekler, eğitimler, AR-GE, ticari ve profesyonel altyapı, giriş kolaylığı, fiziksel altyapı ile sosyal ve kültürel normlar başlıkları üzerinden karşılaştırılmıştır. Türkiye söz konusu gruplamada orta gelir grubunda yer alan 19 ülke ile birlikte değerlendirilmiş olup kendi grubunda giriş kolaylığı başlığı altında yer alan giriş dinamikleri kriterinde birinci olurken kadın girişimciliği kriterinde sonuncu sırada yer almıştır.

Söz konusu raporda genel sıralama ise bu başlıklar çerçevesinde hesaplanan Ulusal Girişimcilik Ortamı Endeksi değerleri ile yapılmaktadır. İlk sırada 6,8 puanla Birleşik Arap Emirlikleri yer almakta, ardından Hollanda, Finlandiya, Suudi Arabistan ve Litvanya takip etmektedir. Türkiye bu sıralamada 4,2 puan ile 17'üncü sırada yer almaktadır (Grafik 8.51).

Grafik 8.51 Seçili Ülkeler İçin Ulusal Girişimcilik Ortamı Endeks Değerleri (2021)

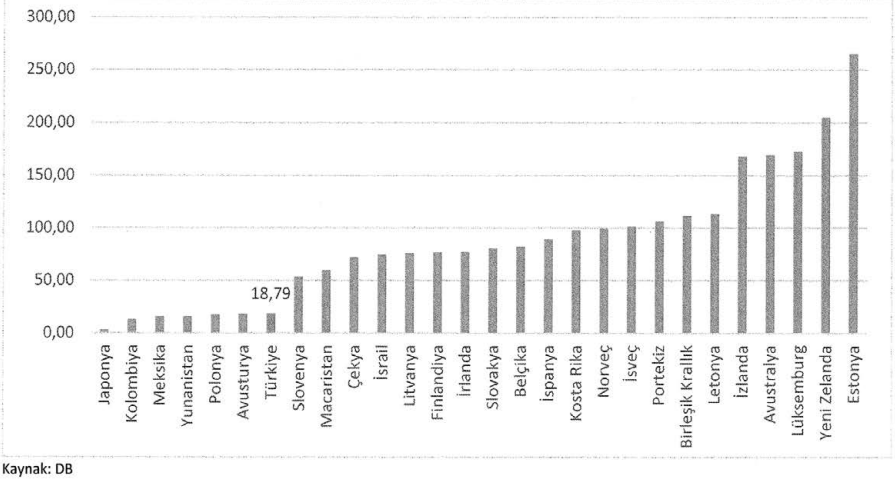

Kaynak: GEM

Girişimcilik konusunda karşılaştırma yapılırken toplam limited şirket sayısının ve bir yıl içerisinde kurulan limited şirket sayısının çalışma çağındaki nüfusa (15-64 yaş) oranıyla hesaplanan toplam ve yeni iş yoğunluğu göstergeleri de kullanılmaktadır.

DB'nin Girişimcilik Veri Tabanı kayıtları kullanılarak hesaplanan toplam iş yoğunluğu oranı verileri incelendiğinde, Türkiye'nin 2020 yılı itibarıyla 18,79 değeriyle 83 ülke arasında 59'uncu sırada yer aldığı; Polonya, Yunanistan ve Japonya gibi bazı ülkeleri geride bırakmasına rağmen pek çok AB ve OECD ülkesinin gerisinde kaldığı görülmektedir (Grafik 8.52).

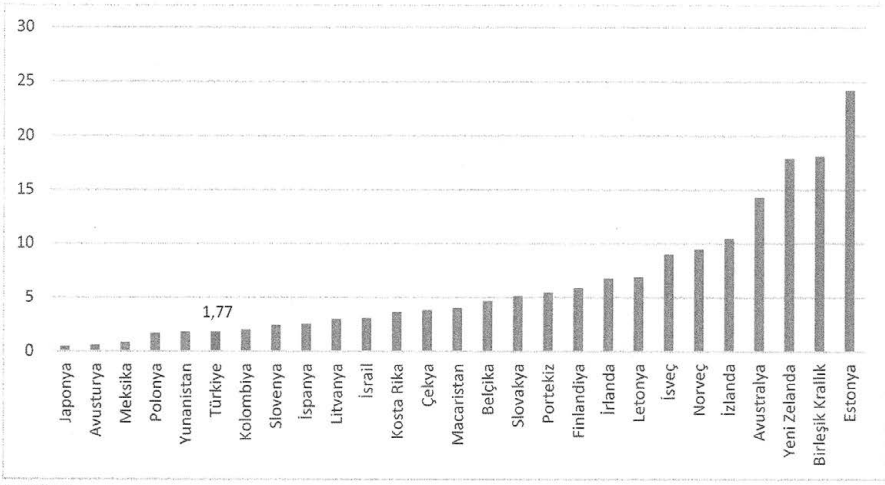
Grafik 8.52 Seçili Ülkeler İçin Toplam İş Yoğunluğu Oranı (2020)

Kaynak: DB

Girişimcilik konusunda diğer bir anlamlı gösterge olan yeni iş yoğunluğu açısından ise Estonya birinci sırada yer alırken onu Birleşik Krallık, Yeni Zelanda ve Avustralya takip etmektedir. Bu gösterge açısından Türkiye 1,77 değeriyle 121 ülke arasında 72'nci sırada yer alarak Yunanistan, Polonya, Meksika, Avusturya ve Japonya'yı geride bırakmaktadır (Grafik 8.53).

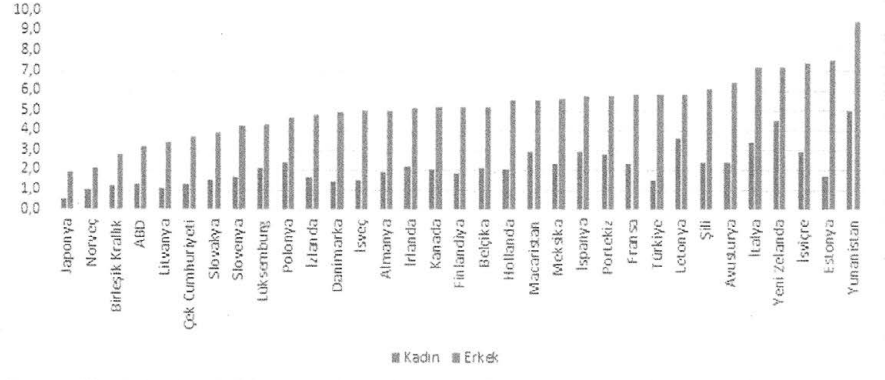
Grafik 8.53 Seçili Ülkeler İçin Yeni İş Yoğunluğu Oranı (2020)

Kaynak: DB

Son yıllarda kadın girişimciliğinin geliştirilmesi hem girişimcilik hem de kalkınma politikaları açısından önem verilen bir konu haline gelmiştir. 2021 yılı OECD verilerine göre alt çalışanı bulunan kendi işini yapan kadınların tüm istihdam içerisindeki oranı Türkiye'de yüzde 1,5 iken erkeklerin oranı yüzde 5,8'dir. Türkiye bu iki oran arasındaki farkın en fazla olduğu ülkeler arasındadır (Grafik 8.54).

Grafik 8.54 Seçili Ülkeler İçin Alt Çalışanı Bulunan Kendi İşini Yapanların Oranı (2022, Yüzde)

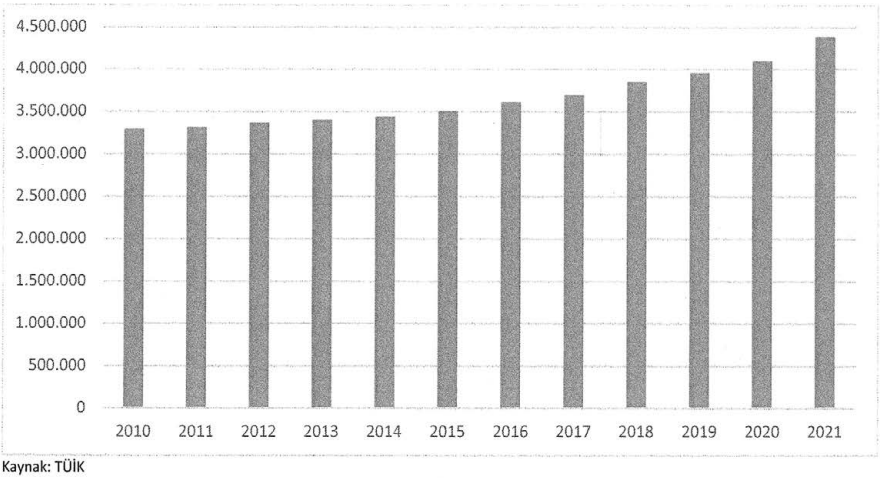

Kaynak: OECD

Girişimcilik kavramı dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kalkınma çalışmaları alanındaki önemli etkenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu kapsamda girişimlerin sayılarının yanı sıra verimliliği, istihdam ve sermaye yapısı, teknoloji seviyesi, büyüme hızı ve sağ kalım oranları gibi göstergeler Türkiye'deki girişimcilik ekosisteminin yapısına ve buna bağlı olarak geliştirilecek bölgesel kalkınma politikalarına dair genel bir çerçeve sunmaktadır.

2021 yılı itibarıyla, iş kayıtlarına göre Türkiye'de toplam 4.384.672 girişim bulunmaktadır. Girişim sayıları yıllar itibarıyla incelendiğinde düzenli bir artış eğilimi görülebilmektedir (Grafik 8.55).

Grafik 8.55 Yıllar İtibarıyla Girişim Sayıları (2010-2021)

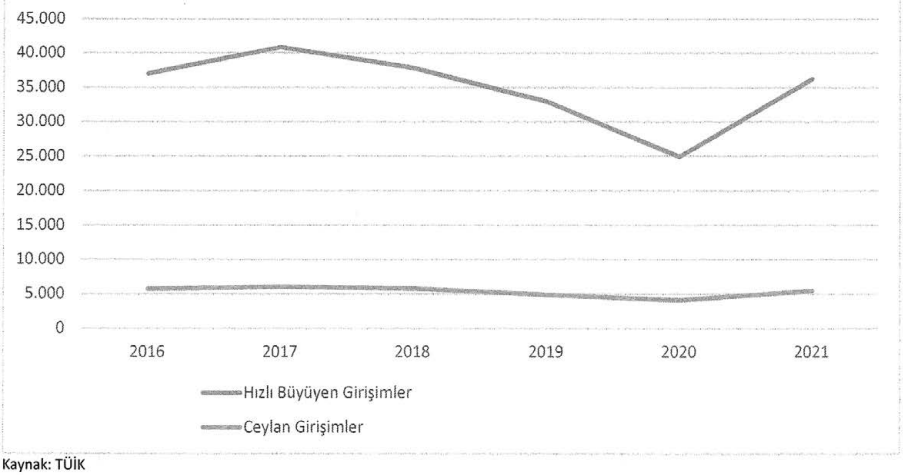

Kaynak: TÜİK

Girişim sayısı ile birlikte girişimlerin büyüme hızı da ülkeler için önemlidir. Bu nedenle hızlı büyüyen girişimler ve ceylan girişimlere ilişkin verilerin de takip edilmesi önem taşımaktadır. 3 yıllık periyotta yıllık olarak ortalama yüzde 10 büyüyen ve 10'dan fazla çalışanı olan girişimler hızlı büyüyen girişim olarak kabul edilirken, bunların içerisinde en fazla 5 yaşında olan girişimler ise hızlı büyüyen genç girişimler (ceylan girişimler) olarak tanımlanmaktadır.

Bu girişimlerin sayısı ciro ya da istihdam üzerinden hesaplanabilmektedir. 2021 yılında Türkiye'de istihdamdaki büyümeye göre 25.426, cirodaki artışa göre ise 36.154 hızlı büyüyen girişim bulunmaktadır. Aynı yıl Türkiye'de istihdamdaki büyümeye göre 4.562, cirodaki artışa göre ise 5.426 ceylan girişim bulunmaktadır. Her iki tür girişimin büyük çoğunluğunu KOBİ'ler oluşturmaktadır. Ciroya göre hızlı büyüyen ve ceylan girişimlerin sayıları yıllar itibarıyla incelendiğinde ceylan girişimlerin durağan bir seyir izlediği, hızlı büyüyen girişimlerin ise 2020 yılına kadarki düşüş eğiliminden sonra artmakta olduğu görülmektedir (Grafik 8.56).

Grafik 8.56 Ciroya Göre Hızlı Büyüyen ve Ceylan Girişim Sayıları (2016-2021)

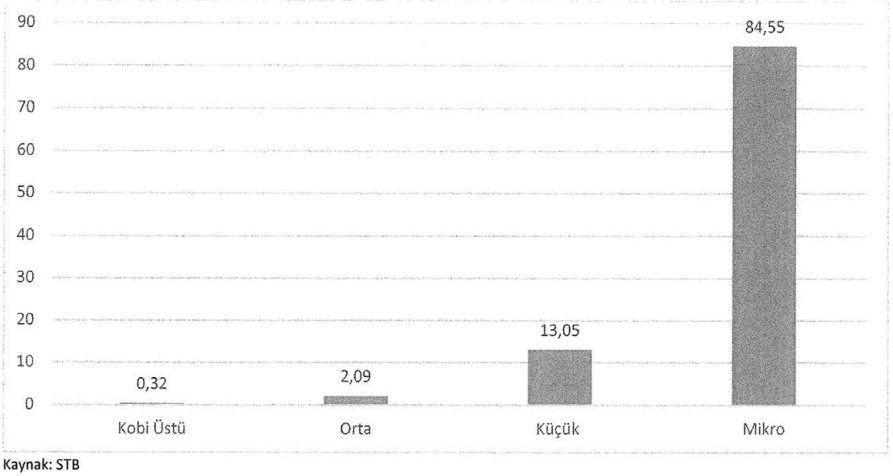

Kaynak: TÜİK

Girişim istatistikleri konusunda incelenmesi gereken bir diğer önemli gösterge ise girişimlerin ölçekleridir. Türkiye'de toplam girişim sayısı 4 milyonu aşarken bunların 3 milyon 578 bin 931'i (yüzde 81,6) sanayi ve hizmetler sektöründe faaliyet göstermektedir. Bunların yüzde 99,7'si (3 milyon 568 bin) ise KOBİ sınıfına girmektedir.

Türkiye'de tüm sektörlerdeki işyerlerinin ölçek büyüklüklerine bakıldığında ise yüzde 84,5'lik payla mikro işyerlerinin çoğunlukta olduğu görülmektedir (Grafik 8.57). Orta ölçekli ve KOBİ üstü işyerleri ise sadece yüzde 2,4'lük paya sahip bulunmaktadır.

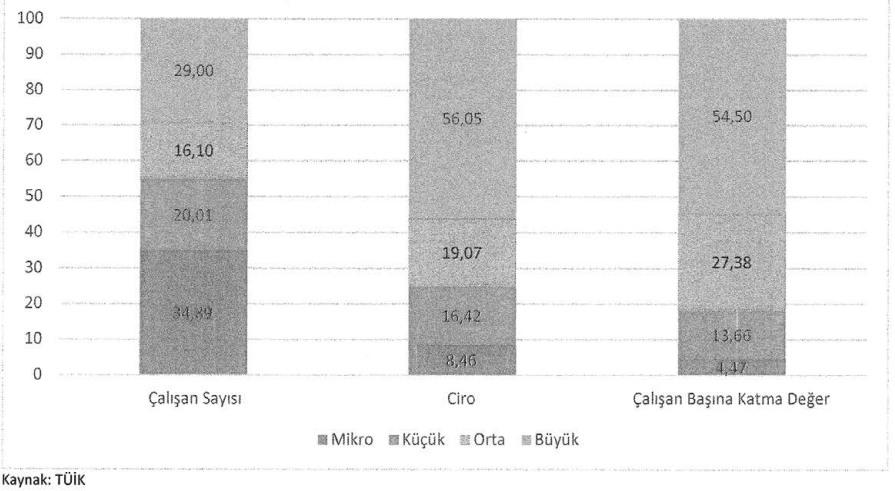
Grafik 8.57 Türkiye'de Ölçeğe Göre İş Yerleri (2021, Yüzde)

Kaynak: STB

Sanayi ve hizmetler sektörlerinde faaliyet gösteren KOBİ'ler 2021 yılı itibarıyla bu sektörlerdeki üretim değerinin yüzde 37,3'ünü ve faktör maliyetiyle katma değerin yüzde 35,5'ini oluşturmaktadır. Grafik 8.58'de görüldüğü üzere KOBİ'ler istihdamın yüzde 71'ini, cironun yüzde 44'ünü ve çalışan başına katma değerin de yüzde 45,5'ini oluşturmaktadır.

Grafik 8.58 Ölçeğe Göre Çalışan Sayısı, Ciro ve Katma Değer (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

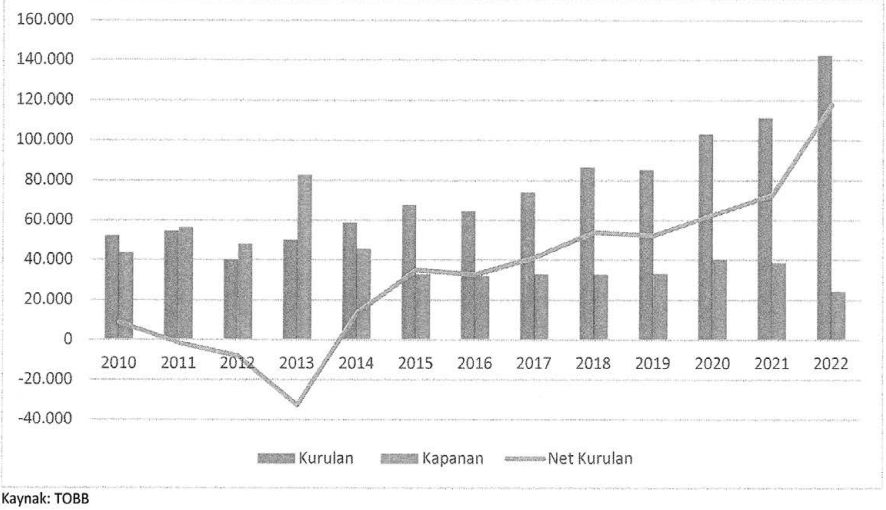
2021 yılı için sanayi ve hizmetler sektörlerinde girişimlerin ölçeklerine göre çalışan sayısı dağılımı incelendiğinde toplam 17,5 milyon çalışanın yaklaşık 12,5 milyonunun KOBİ'lerde istihdam edildiği görülmektedir. En fazla istihdam 6,1 milyon kişi ile mikro ölçekli girişimlerde gerçekleşmiştir. Aynı yıl için ciro verisi incelendiğinde ölçekle birlikte ciro miktarı da önemli bir şekilde artmakta, toplam 16,7 trilyon TL cironun 9,3 trilyon TL'si büyük ölçekli işletmelerden kaynaklanmaktadır.

Benzer şekilde, çalışan başına üretilen katma değerin girişimlerin ölçeğiyle paralel olarak arttığı gözlemlenmektedir. Buna ek olarak girişimlerde ölçek küçüldükçe çalışan başına katma değerin de ciddi şekilde düştüğü görülmektedir. Küçük ölçekli işletmeler mikro işletmelerden 3 kat, orta ölçekli işletmeler ise küçük işletmelerden iki kat fazla çalışan başına katma değere sahiptir.

Diğer yandan, mikro ölçekli girişimler toplam çalışan sayısı içerisinde en büyük payı almalarına rağmen çalışan başına katma değer ve ciro açısından en düşük payı almaktadır. Çalışan başına katma değer ve ciro açısından en büyük payı KOBİ üstü girişimler almakta, onu orta ölçekli girişimler izlemektedir. Bu durum Türkiye'de girişimlerin ölçekleri büyüdükçe iş gücü verimliliklerinin arttığını göstermektedir.

Girişimcilik konusundaki eğilimin incelenmesinde veri yıl içerisinde kurulan ve kapanan şirket sayıları da önem taşımaktadır. Türkiye'de 2010-2022 dönemi kurulan kapanan şirket sayıları incelendiğinde (Grafik 8.59), 2011-2013 dönemi hariç kurulan şirket sayılarının kapanan şirketlerden fazla olduğu ve 2013 yılından sonra kurulan şirket sayılarında kayda değer bir artış olduğu görülmektedir. Bu dönemden sonra kapanan şirket sayıları nispeten sabit kalmış, kurulan şirket sayıları ise artış trendi izlemiştir. 2020 yılında kurulan şirket sayısı 100 bini ve 2022 yılında ise 140 bini aşmış olup bu dönemde net kurulan şirket sayısı da artmıştır.

Grafik 8.59 Yıllar İtibarıyla Kurulan ve Kapanan Şirket Sayıları (2010-2022)

Kaynak: TOBB

2010-2021 dönemi kurulan şirketlerin sektörel dağılımı incelendiğinde toptan ticaret sektöründe kurulan şirket sayısının yüzde 18,58'lik payla ilk sırada yer aldığı, bu sektörü yüzde 11,19'luk payla bina inşaatı ve yüzde 9,83'lük payla perakende ticaret sektörlerinin takip ettiği görülmektedir (Tablo 8.28). Bununla birlikte mimarlık ve mühendislik faaliyetleri ve bilgisayar programlama ve danışmanlık faaliyetleri sektörleri de en çok şirket kurulan ilk 10 sektör arasında yer almaktadır.

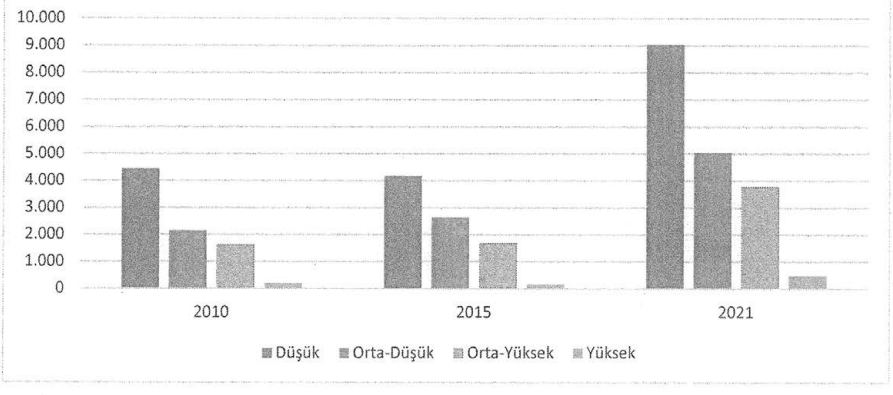
Tablo 8.28 Kurulan Şirketlerin Sektörel Dağılımı (2010-2021, İlk 10 Sektör)

NACE Kodu	Sektör	Kurulan Şirket	Yüzde
46	Toptan Ticaret	157.273	18,58
41	Bina İnşaatı	94.662	11,19
47	Perakende Ticaret	83.195	9,83
56	Yiyecek ve İçecek Hizmeti Faaliyetleri	34.417	4,07
71	Mimarlık ve Mühendislik Faaliyetleri; Teknik Test ve Analiz Faaliyetleri	31.265	3,69
49	Kara Taşımacılığı ve Boru Hattı Taşımacılığı	23.575	2,79
43	Özel İnşaat Faaliyetleri	22.470	2,66
45	Motorlu Kara Taşıtlarının ve Motosikletlerin Toptan ve Perakende Ticareti ile Onarımı	21.913	2,59
62	Bilgisayar Programlama, Danışmanlık ve İlgili Faaliyetler	19.792	2,34
86	İnsan Sağlığı Hizmetleri	19.301	2,28

Kaynak: TOBB

2010, 2015 ve 2021 yılları için imalat sanayiinde kurulan şirketlerin teknoloji seviyeleri incelendiğinde (Grafik 8.60) düşük teknoloji grubunun bu üç yıl (sırasıyla yüzde 53, yüzde 48, yüzde 49) için de ağırlığını koruduğu görülmektedir. Orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde kurulan şirket sayıları düşük ve orta-düşük teknolojili sektörlerde kurulan şirketlerden daha az olmasına rağmen incelenen dönemde artış eğilimi göstermektedir. 2010 yılında bu sektörlerde 1.824 şirket (yüzde 21) kurulurken, 2021 yılında bu sayı 4.251 (yüzde 24) olmuştur.

Grafik 8.60 İmalat Sanayiinde Teknoloji Seviyesine Göre Kurulan Şirket Sayıları (2010-2021)

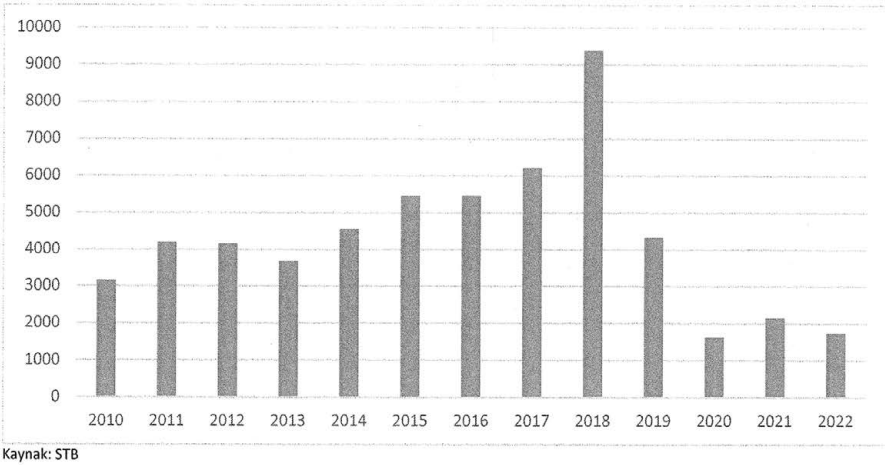

Kaynak: TOBB

Kurulan toplam şirket sayılarının yanı sıra kurulan yabancı sermayeli şirket sayısı da girişimcilik ortamındaki dinamizm, yatırım ortamı ve teknoloji transferi gibi açılardan takip edilmesi gereken girişimcilik parametrelerinden biridir. Türkiye'de 2022 yılı sonu itibarıyla toplam 78.257 yabancı sermayeli şirket bulunmaktadır. 2010-2022 döneminde net kurulan (kurulan-kapanan) yabancı sermayeli şirket sayısı incelendiğinde 2018 yılına kadar genel itibarıyla bir artış olduğu ancak 2018 yılından sonra azalmalar gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'de 2010-2022 yılları arasında net kurulan yabancı sermayeli şirketlerin toplam sayısı 55.994'tür (Grafik 8.61). 2010-2018 döneminde kurulan yabancı sermayeli şirket sayısının istikrarlı şekilde arttığı;

2018 yılında 9.385'i bulduğu görülmektedir. Bu yıldan sonra ise kurulan şirket sayısında ciddi bir düşüş gözlemlenmektedir.

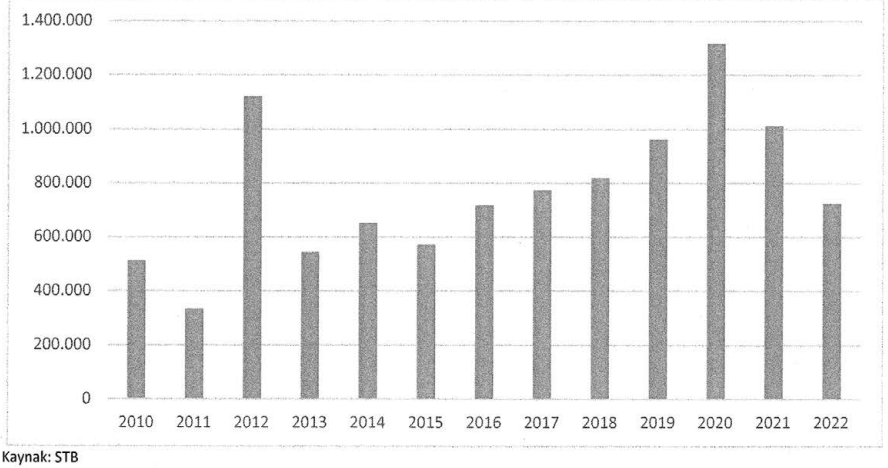
Grafik 8.61 Yıllar İtibarıyla Net Kurulan Yabancı Şirket Sayısı (2010-2022)

Kaynak: STB

Kurulan şirketlerin yanı sıra ülkede gerçekleştirilen yerli ve yabancı yatırım tutarlarının değişimi de hem yatırım ortamı hem de girişimcilik ekosistemi için önemli göstergelerdir. Bu kapsamda, yıllara göre teşvik belgesi alan yerli yatırım miktarları incelendiğinde ise 2020 yılının 2023 yılı fiyatlarına göre 2010-2022 zaman aralığında 1,3 trilyon TL ile Türkiye'de en çok yerli yatırımın gerçekleştirildiği yıl olduğu görülmektedir. Aynı zaman aralığında 2011 yılı ise 332,7 milyar TL ile Türkiye'de en az yerli yatırımın gerçekleştiği yıl olmuştur (Grafik 8.62).

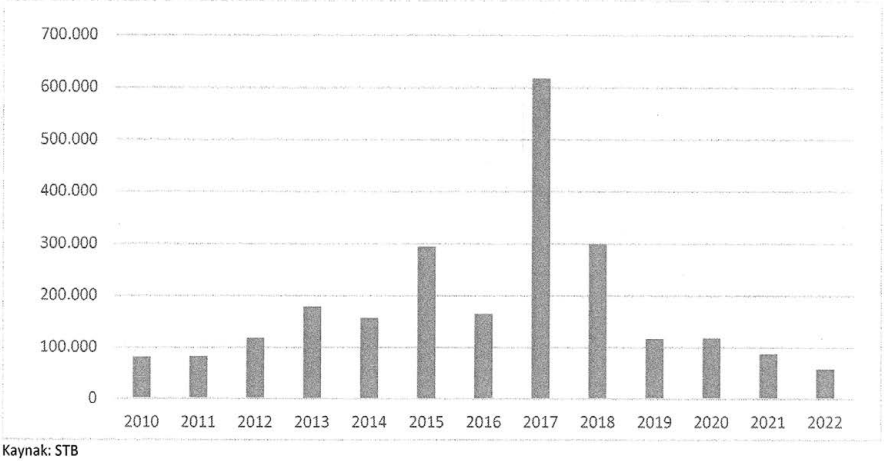
Grafik 8.62 Teşvik Belgesi Alan Yerli Yatırım Tutarları (2010-2022, Milyon TL-2023 Fiyatları)

Kaynak: STB

Yıllara göre teşvik belgesi alan yabancı yatırım tutarları 2023 yılı fiyatlarına göre incelendiğinde (Grafik 8.63) 2017 yılının 2010-2022 zaman aralığında 616,5 milyar TL ile Türkiye'nin en çok yabancı yatırım aldığı yıl olduğu görülmektedir. Aynı zaman aralığında 2022 yılı ise 58,1 milyar TL ile Türkiye'nin en az yabancı yatırım aldığı yıl olmuştur.

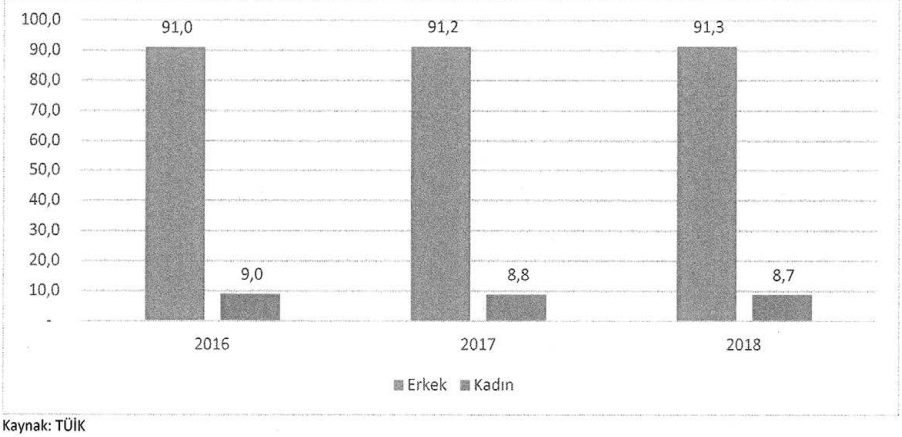
Grafik 8.63 Teşvik Belgesi Alan Yabancı Yatırım Tutarları (2010-2022, Milyon TL-2023 Fiyatları)

Kaynak: STB

Son yıllarda kadın girişimciliğinin geliştirilmesi Türkiye'de politika belgelerinde önem verilen bir konu haline gelmiştir. Türkiye'de işveren olarak çalışanların cinsiyetine göre dağılımı verisi kadın girişimciliğine dair çıkarsamalar yapmaya imkân vermektedir. Bu konuda verisi mevcut olan 2016-2018 dönemi incelendiğinde işveren olarak çalışan erkeklerin sayısının kadınların yaklaşık 10 katı olduğu görülmektedir (Grafik 8.64).

Grafik 8.64 Cinsiyete Göre İşveren Olarak Çalışanlar (2018, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

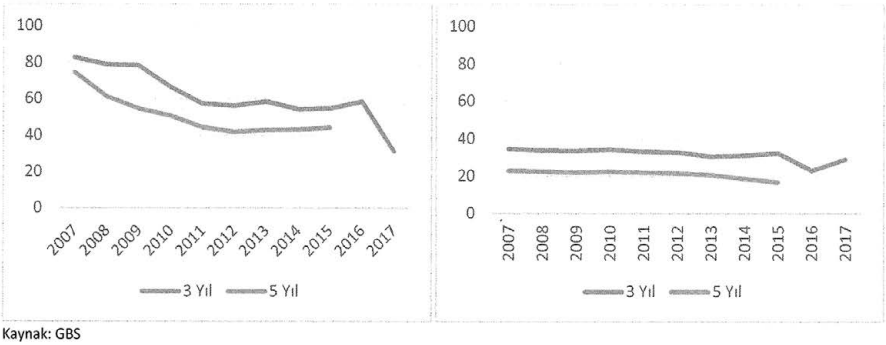
Girişimciliğin büyümeyi sürekli kılabilmesi için firmaların giriş sonrası erken yılların getirdiği engelleri atlatabilmeleri, operasyonlarını genişletebilmeleri ve zaman içinde istihdamı sürdürebilmeleri gerekmektedir. Firma doğumu, ölümü ve sağ kalımı gibi girişimsel aktiviteler birçok faktöre bağlıdır. Bu faktörlerden bazıları zamana göre sabitken (coğrafya gibi) kurumsal ortam, arz-talep koşulları ve bölgesel politika gibi bazı faktörler zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir.

Günümüzde firma dinamiklerine yönelik yapılan analizlerde istatistiki firma birimi olarak genellikle girişim ve iş yeri bazında veri kullanımı olmak üzere iki farklı yaklaşım benimsenmektedir. Girişimlere ilişkin verilerde firmanın bulunduğu merkez dikkate alınırken, iş yeri verilerinde söz konusu firmanın birden fazla mekânda iş yeri varsa her biri ayrı ayrı hesaba katılmaktadır.

Türkiye geneli açısından bakıldığında 2017 yılında kurulan girişimlerin 3 yıl içerisinde ancak yüzde 31'inin, iş yeri baz alındığında ise ancak yüzde 29'unun sağ kalabildiği görülmektedir. GBS verileri kullanılarak yıllar bazında firmaların sağ kalım oranları incelendiğinde girişim bazında yıllar içinde sürekli düşüş eğilimi, iş yeri bazında ise daha durağan bir eğilim gözlemlenebilmektedir (Grafik 8.65). Firma sağ kalım oranlarındaki bu eğilimler makro ekonomik koşullar ile iş ve yatırım ortamındaki değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir.

Grafik 8.65 Türkiye'de Firma Sağ Kalım Süreleri (2007-2017, Yüzde)

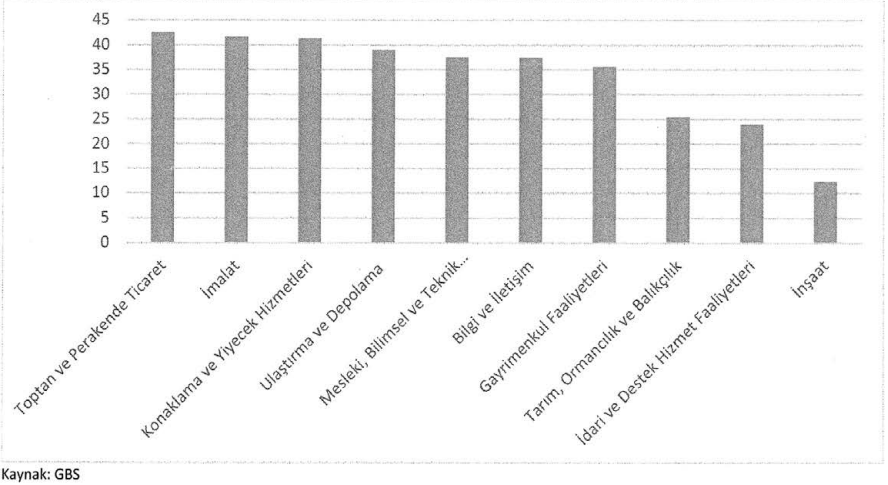
Girişim Bazında **İş Yeri Bazında**

Kaynak: GBS

Sağ kalım oranları sektörler bazında incelendiğinde ise 2017'de kurulmuş ve 3 yıl sağ kalabilmiş şirketlerin en yüksek oranda toptan ve perakende ticaret, imalat ve konaklama ve yiyecek hizmeti sektörlerinde faaliyet gösterdiği görülmektedir (Grafik 8.66).

Grafik 8.66 Sektörlere Göre İş Yeri Sağ Kalım Oranları (2017, 3 Yıllık Vade, Yüzde)

Kaynak: GBS

8.7.1. Girişimcilik Göstergelerinin Mekânsal Dağılımı

Türkiye'de girişimcilik politikaları ulusal kalkınmanın olduğu kadar bölgesel kalkınmanın da konusudur. Bölgelerin gelişme potansiyelleri, sektörel yapıları, coğrafi konumları, demografik yapıları ve kurumsal çerçeveleri gibi pek çok unsur girişimcilik kapasitelerini etkilemektedir. Bu çerçevede, girişimcilik ile

ilgili temel göstergeler iller bazında analiz edilerek girişimcilik politikalarında bölgelere özgü müdahale araçları geliştirilmesi gerekmektedir.

2021 yılı itibarıyla iş kayıtlarına göre Türkiye'de bulunan 4 milyon 384 bin 672 girişimin iller bazında dağılımı incelendiğinde nüfus büyüklükleriyle paralel bir dağılım dikkat çekmektedir. Bu girişimlerin 1 milyondan fazlası İstanbul'da, 2,5 milyonu ise ilk 10 ilde yer almaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya ve Bursa ilk sıralarda yer alırken Türkiye'nin İç Anadolu, Karadeniz, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nden birçok il toplam içerisinde yüzde 1'den az pay almaktadır (Harita 8.60).

Harita 8.60 Girişimlerin 15-65 Yaş Nüfusa Oranı (2021, On Bin Kişi Başına)

Kaynak: TÜİK

Girişim bazlı veriler firmalarının merkezlerinin bulunduğu iller baz alınarak tutulduğu için firmaların farklı illerdeki birimlerini içeren iş yeri bazlı verilerin incelenmesi de firmaların ülke geneli dağılımı açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. Bu çerçevede, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı GBS kayıtlarına göre Türkiye'de 2020 yılı itibarıyla tüm sektörlerde faaliyet gösteren iş yerlerinin il dağılımına bakıldığında İstanbul başta olmak üzere entegrasyon boyutundaki iller ile rekabetçi illerde yoğunluk görülmektedir (Harita 8.61). Bununla birlikte, bölgesel merkezler olan Samsun, Trabzon ve Diyarbakır da iş yeri dağılımında bölgelerinde öne çıkmaktadır.

Harita 8.61 İş Yerlerinin İllere Göre Dağılımı (2020)

Kaynak: STB

İş yerlerinin ölçek büyüklükleri incelendiğinde İstanbul'un tüm ölçeklerde ilk sırada yer aldığı; ikinci sırada yer alan illerle arasındaki farkın ise 2,7 ila 3,9 kat arasında olduğu görülmektedir. Ankara'nın mikro ve küçük ölçekli işyerlerinde ikinci sırada yer alırken, ölçek büyüdükçe ilk üç il arasında yer alamadığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte; Bursa, İzmir, Kocaeli, Gaziantep ve Adana tüm ölçek büyüklüklerinde ilk on il içinde yer almaktadır (Tablo 8.29).

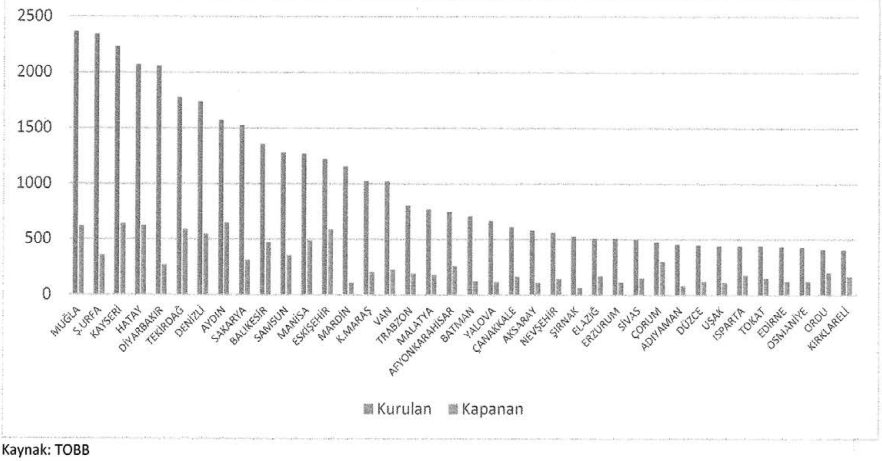
Tablo 8.29 İş Yeri Ölçeği Bazında İlk On İl Sıralaması (2021, Yüzde)

Sıra	Mikro	Pay (%)	Küçük	Pay (%)	Orta	Pay (%)	Kobi Üstü	Pay (%)
1	İstanbul	28,08	İstanbul	28,37	İstanbul	24,69	İstanbul	19,13
2	Ankara	7,21	Ankara	7,20	Bursa	6,70	Bursa	7,01
3	İzmir	6,98	İzmir	6,59	İzmir	6,58	İzmir	6,48
4	Bursa	4,52	Bursa	5,61	Ankara	5,71	Kocaeli	6,38
5	Antalya	3,97	Antalya	3,43	Kocaeli	4,57	Tekirdağ	5,27
6	Konya	2,72	Kocaeli	3,20	Tekirdağ	3,29	Ankara	5,04
7	Kocaeli	2,30	Konya	2,74	Gaziantep	2,98	Gaziantep	4,17
8	Adana	2,26	Adana	2,20	Konya	2,44	Manisa	3,47
9	Gaziantep	2,15	Gaziantep	2,20	Adana	2,29	Adana	2,47
10	Mersin	2,03	Mersin	1,83	Antalya	2,26	Kahramanmaraş	2,34

Kaynak: STB

Kurulan şirket sayıları iller bazında incelendiğinde 2022 yılı verilerine göre İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Bursa, Gaziantep, Mersin, Konya, Kocaeli ve Adana kurulan şirket sayısı bakımından ilk 10 sıradaki iller olup bu illerde kurulan şirketler Türkiye'de 2022 yılında kurulan toplam şirketlerin yaklaşık yüzde 74'ünü oluşturmaktadır. Toplam kurulan şirketlerin yüzde 40'ı ise İstanbul'dadır. Genel durumun daha anlaşılır görülebilmesi için kurulan şirket sayısı en yüksek 10 il ve kurulan şirket sayısı göreli düşük (400'ün altında) olan 33 il dışarıda tutulduğunda kurulan kapanan şirketlerin dağılımı Grafik 8.67'de gösterilmektedir.

Grafik 8.67 Seçili İller İçin Kurulan ve Kapanan Şirket Sayıları (2022)

Kaynak: TOBB

Kurulan şirket sayılarının iller bazında dağılımı incelendiğinde bu dağılımın illerin genel ekonomik durumu ve nüfusları ile doğru orantılı olduğu görülmektedir. İllerin kişi başına GSYH değerleri ile bin kişi başına kurulan şirket sayısı arasında yüzde 70, illerde net kurulan şirket sayısı (kurulan-kapanan) ile nüfusları arasında ise yaklaşık yüzde 98 korelasyon vardır.

Kurulan şirket sayılarının çalışma çağındaki nüfusa (15-64 yaş) oranlanmasıyla elde edilen yeni iş yoğunluğu göstergesinin il bazında dağılımına göre İstanbul 7,63'lük oranla ilk sırada yer almaktadır. İstanbul'u Antalya, Ankara, İzmir ve Gaziantep illerinin takip ettiği görülmektedir. Diğer yandan, genel olarak Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri'nde yer alan toplam 16 il en düşük iş yoğunluğuna sahip iller olarak dikkat çekmektedir (Harita 8.62).

Harita 8.62 Yeni İş Yoğunluğu Dağılımı (2022, 15-64 Yaş Nüfus, On Bin Kişi Başına)

Kaynak: TOBB, TÜİK

Kurulan şirketlerin teknoloji seviyesi iller bazında incelendiğinde yüksek ve orta-yüksek teknolojili sektörlerde kurulan şirketlerin yüzde 38'inin İstanbul'da, yüzde 13'ünün ise Ankara'da olduğu görülmektedir (Harita 8.63). Bu iller dışında Bursa, İzmir, Konya ve Kocaeli de teknoloji seviyesi bakımından öne çıkmaktadır.

Harita 8.63 Yüksek ve Orta-Yüksek Teknolojili Sektörlerde Kurulan Şirketlerin Türkiye Payları (2010-2021, Yüzde)

Kaynak: TOBB

Yüksek ve orta-yüksek teknolojili sektörlerde kurulan şirketlerin ildeki imalat sanayiinde kurulan tüm şirketler içindeki payı da illerin üretim yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu gösterge açısından ilk sırada yer alan Konya'da imalat sanayiinde kurulan şirketlerin yüzde 39,56'sının yüksek ve orta-yüksek teknolojili sektörlerde yer aldığı görülmektedir (Harita 8.64). Karaman, Ankara, Çorum, Yalova, Kocaeli, Sakarya, Eskişehir ve Isparta'da da kurulan şirketler içinde orta-yüksek ve yüksek teknolojili şirketler önemli bir paya sahiptir. İllerde kurulan şirketlerin teknoloji seviyesi genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye paylarına göre daha dengeli bir dağılım mevcuttur.

Harita 8.64 İllerde Yüksek ve Orta-Yüksek Teknolojili Sektörlerde Kurulan Şirketlerin Payı (2010-2021, Yüzde)

Kaynak: TOBB

Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli şirketlerin coğrafi dağılımı incelendiğinde, söz konusu şirketlerin yüzde 63,1'inin İstanbul'da yer aldığı, ikinci sırada bulunan Antalya'da ise yüzde 7,8'inin yer aldığı görülmektedir. Bu göstergede öne çıkan ilk 10 ilin yaklaşık yüzde 92'lik paya sahip olduğu, 71 ilin ise yabancı sermayeli şirket varlığından aldıkları payın yüzde 1'in altında olduğu görülmektedir (Harita 8.65).

Harita 8.65 Net Kurulan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Dağılımı (2010-2022, Yüzde)

Kaynak: STB

Yabancı sermayeli şirket sayısını il nüfusuna oranlayarak 10.000 kişi başına düşen yabancı sermayeli şirket sayısı incelendiğinde İstanbul'da 10.000 kişi başına 30,5 yabancı sermayeli şirket düştüğü; İstanbul'u 22,8'lik değerle Antalya ve 17,6 ile Kilis'in takip ettiği görülmektedir (Harita 8.66). Yabancı sermayeli şirket sayısı ve 10.000 kişi başına düşen yabancı sermayeli şirket sayısı sıralamaları karşılaştırıldığında İstanbul, Antalya, Muğla, Mersin, Gaziantep, Hatay ve İzmir'in her iki sıralamada da ilk 10 içinde yer aldığı görülmektedir.

Harita 8.66 Net Kurulan Yabancı Sermayeli Şirketlerin Nüfusa Göre Dağılımı (2010-2022, On Bin Kişi Başına)

Kaynak: STB

Kurulan firmaların sağ kalım performanslarının iller bazında analiz edilmesi de girişimcilik politikaları açısından önemli girdiler sunmaktadır. Bu çerçevede, firma sağ kalım performansları 1'den fazla istihdamı olan firmalar için 2017 yılından başlayarak 3 yıllık dönemde iller bazında analiz edilmiştir. İstanbul, Bursa, Muğla, Trabzon ve Ordu sağ kalım bakımından en iyi performans gösteren iller olurken genel olarak öncelikli dönüşüm illerinde sağ kalım oranlarının düşük seyrettiği görülmektedir. 36 ildeki sağ kalım oranının Türkiye ortalamasının altında kaldığı, bu illerin büyük bölümünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde yer aldığı, bunun yanında Orta ve Batı Anadolu'da da Türkiye ortalamasının altında sağ kalım oranına sahip iller bulunduğu görülmektedir.

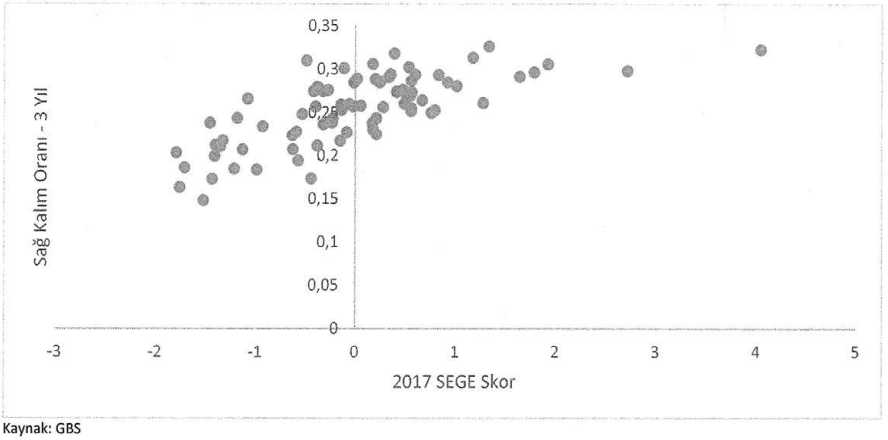
Harita 8.67 İllerde İş Yeri Bazında 3 Yıllık Sağ Kalım Oranları (2017)

Kaynak: GBS

İllerde firmaların sağ kalım oranları ile illerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde gelişmişlik düzeyi ve firma sağ kalım performansı arasında oldukça yüksek bir korelasyon gözlemlenmektedir (Grafik 8.68).

Grafik 8.68 Gelişmişlik ve Sağ Kalım Performansı İlişkisi

Kaynak: GBS

Girişimcilik ekosistemini besleyen sabit sermaye yatırımlarının il bazında dağılımı incelendiğinde ilk sırada yüzde 14 payla İstanbul'un, ikinci sırada ise yüzde 7,9 payla İzmir'in bulunduğu görülmektedir (Tablo 8.30). Yerli yatırımlarda İzmir'i Ankara, Bursa ve Kocaeli takip etmektedir. Türkiye'deki teşvik belgesi almış yerli yatırım tutarının yaklaşık yüzde 53'ü bu listede yer alan ilk on ilde bulunurken beş ilde hiç yerli yatırım bulunmamaktadır.

Tablo 8.30 Teşvik Belgeli Yerli Yatırımlarda İlk 10 İl (2010-2022, Yüzde)

Sıra	İl Adı	Payı
1	İstanbul	14,0
2	İzmir	7,9
3	Ankara	5,2
4	Bursa	4,5
5	Kocaeli	4,4
6	Gaziantep	3,9
7	Tekirdağ	3,4
8	Konya	3,3
9	Antalya	3,2
10	Manisa	2,8

Kaynak: STB

Teşvik belgesi alan yabancı yatırımların iller bazında incelendiğinde ilk 10 sırayı Tablo 8.31'de yer alan illerin paylaştığı görülmektedir. Bu listede yaklaşık yüzde 19'luk payla ilk sırayı Mersin alırken ikinci sırada yüzde 9,5'lik payla İstanbul yer almaktadır. İki kata yakın bu farkın Mersin'de hayata geçirilmekte olan Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesinden kaynaklandığı mütalaa edilmektedir. Yabancı yatırımlarda İstanbul'u Kocaeli, Bursa ve İzmir takip etmektedir. Türkiye'deki teşvik belgesi almış yabancı yatırım tutarının yüzde 72'si bu listede yer alan ilk on ilde bulunurken altı ilde hiç yabancı

yatırım bulunmamaktadır. Yerli ve yabancı yatırımda ilk sıralarda yer alan illerin genel olarak ortak olduğu da dikkat çekmektedir.

Tablo 8.31 Teşvik Belgeli Yabancı Yatırım Tutarlarında İlk 10 İl (2010-2022, Yüzde)

Sıra	İl Adı	Payı
1	Mersin	18,90
2	İstanbul	9,49
3	Kocaeli	8,58
4	Bursa	8,40
5	İzmir	5,20
6	Antalya	5,18
7	Adana	4,87
8	Tekirdağ	3,92
9	Ankara	3,85
10	Manisa	3,68

Kaynak: STB

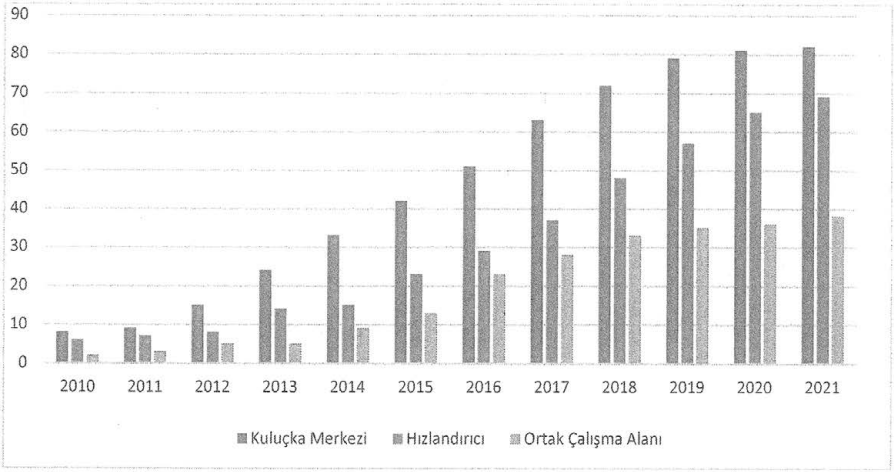
8.7.2. Girişimciler için Arayüz Yapılar

Girişimcilik ekosisteminin önemli bir bileşeni de hem girişimcilik kültürünün gelişmesini kolaylaştıran hem de girişimcileri bir araya getirerek, onların fikirlerini paylaşmalarına, birbirlerinden öğrenmelerine imkân sağlayan fiziksel altyapılar olan girişimci arayüzleridir.

Potansiyel girişimcilerin fikirlerini hayata geçirebilmesi ve mevcut girişimcilerin girişimlerini büyütebilmesi için kolaylaştırıcı bir görevi olan arayüzler; kuluçka merkezi, iş geliştirme merkezi, hızlandırıcı ve teknoloji merkezi gibi çeşitli isimlerle faaliyet göstermektedir. Bu arayüzlerin temel faaliyetleri; girişimciler için ortak çalışma alanı sağlama, eğitim, danışmanlık ve mentörlük hizmetleri sunma, girişimcilerle yatırımcıları bir araya getirme ve girişimcilere finansman sağlama olarak özetlenebilir.

Arayüz yapılarla ilgili standart bir tanımlama ile toplu ve düzenli bir veri kaynağı bulunmamaktadır. Bununla birlikte resmi olmayan veri kaynaklarında, Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla girişimci arayüzlerinin sayısının yaklaşık 200 olduğu, bu sayının 2010'dan itibaren düzenli şekilde arttığı ve kuluçka merkezlerinin sayıca en fazla olan arayüz yapılar olduğu görülmektedir (Grafik 8.69). Bu durum girişimlerin fikir aşamalarında verilen arayüz desteğinin daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Grafik 8.69 Yıllar İtibarıyla Girişimciler İçin Arayüzler (2010-2021)

Kaynak: 2021 Startup Ekosistem Raporu, startupswatch

Kuluçka merkezi ve hızlandırıcıların illere göre dağılımına bakıldığında güçlü bir girişimcilik ekosistemine sahip olan İstanbul'un 61 hızlandırıcı ve 40 kuluçka merkezi ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir (Harita 8.68). Diğer yandan kuluçka merkezlerinin 30 ilde, hızlandırıcıların ise sadece sekiz ilde bulunduğu dikkat çekmektedir.

Harita 8.68 Türkiye'deki Kuluçka Merkezi ve Hızlandırıcılar (2023)

Kaynak: startupswatch

Türkiye'deki girişimci arayüzlerinden birisi İş Geliştirme Merkezleridir (İŞGEM). Ülke genelinde toplam 18 İŞGEM aktif durumdadır. Söz konusu İŞGEM'lerin kurucuları yerel yönetimler, ticaret ve sanayi odaları, OSB Müdürlükleri, dernekler ve anonim şirketler gibi farklı statüde kurum ve kuruluşlar olabilmektedir. İŞGEM'lerin kuruluş aşamalarında Kalkınma Ajansları, KOSGEB ve DB gibi ulusal ve uluslararası kaynaklı farklı destek ve finansman mekanizmaları kullanılmıştır.

İŞGEM'ler girişimcilere uygun koşullarla kiralık iş yeri, ofis hizmetleri, ortak ofis ekipmanları gibi fiziksel imkânların yanı sıra muhasebe, hukuk danışmanlığı, iş geliştirme koçluğu, destek ağlarına ve finans kaynaklarına erişim gibi hizmetler de sunabilmektedir. Ayrıca ortak kullanıma yönelik laboratuvar,

teşhir salonu ve eğitim salonları bulunabilmektedir. Pazarlama, yönetim, üretim ve finansmana erişim konularında danışmanlık ve iş destek hizmetleri de sağlanmaktadır.

KOSGEB girişimcilik ekosisteminde yer alan aktörler arası iş birliği ile işletmelerin kurulmasını ve sürdürülmesini sağlamak için inkübasyon hizmetleri sağlayacak yapıların kurulması ve işletilmesine destek sağlamak amacıyla İŞGEM/TEKMER Destek Programını uygulamaktadır. İl özel idareleri, belediyeler, OSB yönetimleri ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğine bağlı odalar program kapsamında İŞGEM'lerin makine teçhizat, personel ve eğitim, danışmanlık ve organizasyon giderlerine yönelik destek sağlanmaktadır. Bununla birlikte İŞGEM'lerle ilgili yapılan saha çalışmasına göre İŞGEM'lerde genel olarak maliyetlerin yüksekliği, İŞGEM'de azami kalabilme süresi olan 5 yılın yetersizliği, yeni kurulan işletmelerin finansmana erişimde yaşadığı güçlükler, işletici kuruluşuna sağlanan İŞGEM kuruluş/işletme desteğinin yetersizliği, nitelikli personel eksikliği gibi sorunlar yaşanmakta olup bu alanlarda iyileştirmelere ihtiyaç bulunmaktadır.

Harita 8.69 İŞGEM'lerin İllere Göre Dağılımı (2022)

Kaynak: KOSGEB

İŞGEM'lerin coğrafi dağılımı incelendiğinde ülke genelinde farklı bölgelerde İŞGEM'ler bulunmakla birlikte görece gelişmiş illerde bu yapıların bulunmadığı; girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesine ihtiyaç duyulan illerde yoğunlaştığı görülmektedir (Harita 8.69).

8.7.3. Girişimciliğin Finansmanı

Yaşam döngülerinin tüm aşamalarında girişimler kurulmaları, faaliyetlerini sürdürmeleri ve büyümeleri için uygun finansman kaynaklarına erişim ihtiyacı duymaktadır. Finansmana erişim konusunda yüksek işlem maliyetleri ve özellikle küçük işletmelerdeki finansal yetenek ve bilgi eksikliği gibi zorluklar mevcuttur. Bunun yanında banka kredileri gibi geleneksel araçlar haricindeki potansiyel finansman araçları halen çok yaygın ve gelişkin değildir. Özellikle mikro işletmeler, yenilikçi girişimler ve başlangıç aşamasındaki firmalar finansmana erişimde halen güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu sebeple geleneksel finansman kaynaklarına erişimin kolaylaştırılması ve bunların girişimci açısından maliyetlerinin asgariye indirilmesinin yanında yenilikçi finansman araçlarının da yaygınlaştırılması ve bilinirliğinin artırılması dünyada olduğu gibi Türkiye'de de girişimcilik ekosistemi için önemini korumaktadır.

2014-2023 BGUS döneminde tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de girişimciliğin finansmanı konusunda önemli ilerlemeler yaşanmıştır. Girişimcilerin finansmana erişim olanakları artmış, geleneksel araçlarla birlikte girişim sermayesi, özel sermaye yatırımları, melek yatırım ve kitle fonlaması gibi yenilikçi finansman mekanizmalarının kullanımı yaygınlaşmıştır. Genel olarak bu finansman mekanizmaları, yenilikçi ve büyüme potansiyeli taşıyan ancak finansmana erişim sorunları

yaşayan iş fikirlerini ve girişimcileri finansal ve teknik olarak desteklemeyi amaçlamakta, belli bir büyüklüğe ulaşan girişimlerden hedeflenen süre sonunda çıkış yapılmasını öngörmektedir.

Alternatif finansman mekanizmaları yaygınlaşmakla birlikte girişimlerin olgunluk dönemine göre bu alternatiflerin tercih edilme durumları değişmektedir. Girişimlerin ilk aşamasında melek yatırım ve kitle fonlaması ön plana çıkarken, büyüme aşamasında girişim sermayesi ve özel sermaye yatırımları tercih edilmektedir. Girişimlerin olgunluk döneminde ise yatırımlardan çıkış ve halka arz gibi alternatifler kullanılmaktadır.

8.7.3.1. Girişimciliğe Yönelik Devlet Destekleri

Türkiye'de girişimciliğin finansmanında devlet destekleri halen en yaygın uygulamadır. Bu kapsamda, KOSGEB, TÜBİTAK, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Kalkınma Ajansları başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından girişimciliği geliştirmeye ve ekosistemi güçlendirmeye yönelik çeşitli destekler verilmektedir. Bu desteklerin gelişim seyrine bakıldığında giderek daha fazla oranda alternatif finansman mekanizmalarının geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına doğru evrildiğini söylemek mümkündür.

Ekonomik ve sosyal ihtiyaçların karşılanmasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin payını ve etkinliğini artırmak, rekabet güçlerini ve düzeylerini yükseltmek, sanayide entegrasyonu ekonomik gelişmelere uygun biçimde gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş olan KOSGEB Türkiye'deki KOBİ politikalarının ana uygulayıcısı kurumdur. Kuruluşundan bu yana KOSGEB bu doğrultuda oldukça farklı nitelikte destek programları uygulamaktadır. 2018 yılından bu yana ise KOSGEB destek programlarında yenilikçi, teknolojik, yüksek katma değerli ve ihracat odaklı üretim yapan KOBİ'lere öncelik verecek şekilde değişikliğe gitmiştir. Bu değişiklikle teknolojinin KOBİ'ler vasıtasıyla tabana yayılması, imalat sanayiinin güçlendirilmesi, ithalatı azaltacak yerel üretimin desteklenmesi, uluslararasılaşmanın artırılması ve büyük ve küçük ölçekli işletmeler arasındaki iş birliğinin artırılması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, kurum tarafından girişimcilik, AR-GE ve inovasyon, Ür-Ge, teknolojik üretim ve yerlileştirme, işletme geliştirme, büyüme ve uluslararasılaşma, KOBİ finansman, İŞGEM/TEKMER destekleri ile rehberlik/danışmanlık hizmetleri ve mikro ve küçük işletmelere hızlı destek programı hayata geçirilmektedir.

Diğer yandan, TÜBİTAK, Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikalarını belirlemenin yanı sıra, akademik ve endüstriyel AR-GE çalışmalarını ve yenilikleri desteklemekte, ulusal öncelikler doğrultusunda araştırma ve teknoloji geliştirme çalışması yürüten AR-GE enstitülerini işletmektedir. Bilim insanlarının yurt içi ve yurt dışı akademik faaliyetleri burs ve ödüller ile desteklenmekte ve özendirilmekte; üniversitelerin, kamu kurumlarının ve sanayi kuruluşlarının projeleri fonlanarak, Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması hedeflenmektedir. Bu çerçevede TÜBİTAK destekleri akademiye, sanayiye ve kamuya yönelik desteklerin yanı sıra bilimsel etkinlikler ile bilim ve toplum etkinlikleri başlıkları altında toplanmaktadır. İlk üç başlık altında Üniversitelerin AR-GE Potansiyelinin Artırılmasına Yönelik Destek Programı, Sanayi AR-GE Projeleri Destekleme Programı, Teknoloji Transfer Ofisleri Destekleme Programı ve Kamu Kurumları AR-GE Projelerini Destekleme Programı gibi ulusal programların yanı sıra Bilim ve Teknolojide Avrupa İş Birliği Programı, Uluslararası Sanayi AR-GE Projelerini Destekleme Programı ve Ufuk Avrupa Programı gibi uluslararası programlar da bulunmaktadır.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından katma değerli üretimin artırılması amacı doğrultusunda yürütülen Teknoloji Odaklı Sanayi Hamlesi Programı bünyesinde KOSGEB ve TÜBİTAK desteklerinin yanı sıra yatırım teşviklerini de barındırmaktadır. Program ile ithal ara mal ve mamullerin yurt içinde geliştirilip üretilebilmesi için arz ve talep buluşmasını temin eden, başarı ve hedef odaklı bir üretim yetkinliği ve teknoloji geliştirme kurgusu oluşturmak ve yapılandırılacak etkin bir teşvik mekanizması ile bu süreci hızlandırmak hedeflenmektedir. Proje süreçlerinin tek pencereden yönetildiği program ile destek ve teşviklerin orta-yüksek ve yüksek teknoloji seviyeli sektörlere yoğunlaştırıldığı uçtan uca bir destek mekanizması kurulmuştur.

Ayrıca, Ticaret Bakanlığı tarafından KOBİ'lerin büyümelerini desteklemek, rekabet güçlerini arttırmak, ihracat yapmalarını teşvik etmek ve ihraç pazarlarını geliştirmek amacıyla çeşitli destek programları uygulanmaktadır. Bu programlar ile firmaların ihracata hazırlık aşaması, pazarlama, küresel firmalara tedarikçi olma, tanıtım, yurtiçi ve yurtdışı fuar katılımı, yurtdışı dağıtım kanalları oluşturma faaliyetlerine destek sağlanmaktadır. Uluslararası markalaşma potansiyeli olan firmalara yönelik, yönetsel bilgi birikimlerinin, kurumsallaşmalarının desteklendiği ve ulusal pazarlarda kendi markalarıyla global bir oyuncu olabilmelerinin amaçlandığı Marka ve TURQUALITY® Programı yürütülmektedir. Yüksek katma değerli ihracat yapısına ve sürdürülebilir ihracat artışına ulaşılması amacı çerçevesinde, ihracatın desteklenmesinde gelişen ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yeni politika araçları oluşturulmaya ve mevcut destek unsurlarında iyileştirmeler yapılmaya devam edilmektedir.

Kalkınma Ajansları da kurulduğu günden bugüne kadar farklı araçlarla girişimciliği desteklemeye devam etmektedir. Proje teklif çağrısı uygulamalarıyla hibe verilmesi şeklinde başlayan süreç güdümlü proje destekleri yoluyla çeşitli girişimcilik arayüzlerinin geliştirilmesi ve girişim sermayesi, melek yatırımcılık ve kitle fonlaması gibi alternatif finansman araçlarının desteklenmesiyle devam etmiştir. Bunlarla birlikte girişimcilik eğitimleri, kuluçka/hızlandırma programları ve proje pazarları gibi etkinlikler ile girişimciler teknik ve finansal açıdan desteklenmektedir. Bu destekler, Kalkınma Ajanslarının bölgeleriyle ilgili başta bölge planları olmak üzere gerek alt bölge gerekse sektör bazında gerçekleştirdikleri araştırma ve analiz çalışmaları doğrultusunda ortaya çıkan öncelik ve ihtiyaçlar çerçevesinde şekillenmektedir. Bu sayede desteklerin gerek coğrafi gerekse sektörel olarak odaklanması, bölgelerin sosyoekonomik kalkınmasına katkı sağlama potansiyeli olan alanlara yoğunlaşması ve böylece desteklerle azami katma değer elde edilmesi amaçlanmaktadır.

Kalkınma Ajansları bünyesinde teşkil edilen Yatırım Destek Ofisleri, il düzeyinde ve tüm ülke sathında yatırımcılarla doğrudan çalışarak yatırımcılara danışmanlık sağlamakta, yatırımcıların bürokratik işlem ve süreçlerinde kolaylaştırıcı rolü üstlenmektedir. Yatırım Destek Ofisleri, yatırımcılara mevzuatta belirtilen süre içerisinde kamu kurumlarından alınması gereken evrakların, izinlerin, ruhsatların alınmasında ve diğer işlemlerin yürütülmesinde destek olmakta, genel yatırım ortamının iyileştirilmesine, oluşturulan politikaların yerel ihtiyaçlara ve mekânsal önceliklere uygun olarak gerçekleştirilmesine katkı sağlamaktadır. Bu çalışmaların daha etkin ve verimli yürütülmesi ve sunulan hizmetlerden daha fazla kişinin kolayca yararlanması amacıyla, Yatırıma Destek (yatirimadestek.gov.tr) platformu 2020 yılında hayata geçirilmiştir. Yatırıma Destek, illerdeki potansiyel yatırım konuları ve devlet tarafından uygulanan tüm destek ve teşvik programlarına tek elden erişim imkânı sağlayan çevrim içi bir platformdur. 240'tan fazla güncel devlet desteğinin yer aldığı platform yatırımcıların ve girişimcilerin iş ve işlemlerini kolaylaştırarak yatırım ortamının iyileştirilmesine katkı sunmaktadır.

8.7.3.2. Bireysel Katılım Sermayesi/Melek Yatırımcılık

Girişimlerin erken aşama dönemleri finansmana en çok ihtiyaç duyulan dönemdir. Özellikle belirsizlik ve risk ortamı erken aşama girişimlerin finansmana ve teknik desteğe ihtiyacını artırmaktadır. Erken aşama işletmelere yapılan ve çekirdek sermaye niteliği taşıyan yüksek riskli yatırımlar melek yatırım olarak tanımlanmaktadır. Melek yatırımcı ise erken aşama firmalara çekirdek ve erken dönem yatırım yapan yatırımcı olarak tanımlanmaktadır. Melek yatırımcılar (iş melekleri) firmalara öz sermaye mülkiyeti (ortaklık) karşılığında sadece sermaye değil, mentörlük, uzmanlık desteği ve ağ bağlantıları sağlama konusunda da destek sunmaktadır.

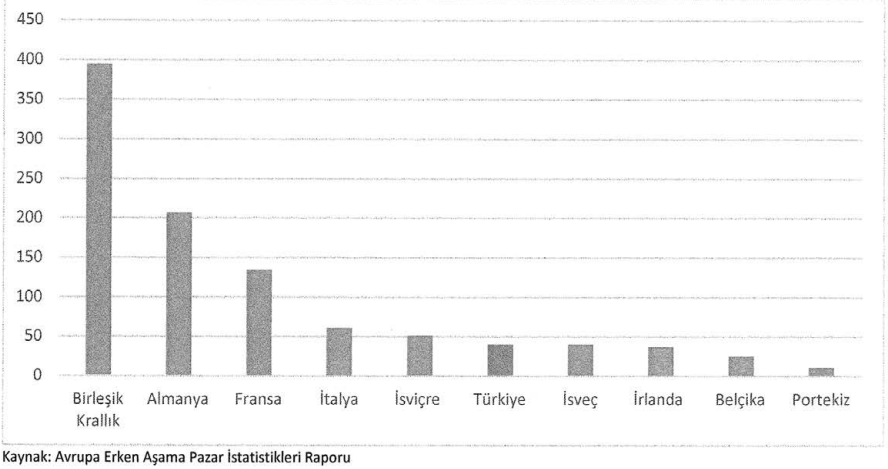
Bu alanda ortaya çıkan bir diğer önemli olgu da melek yatırımcı ağlarıdır. Türkiye'de de örnekleri bulunan melek yatırımcı ağları erken aşama girişimleri birlikte değerlendirmek ve yatırım yapmak üzere bir araya gelen, bu şekilde sermayelerini de bir araya getirerek daha büyük bir kaynak havuzu oluşturan melek yatırımcılardan oluşmaktadır.

Melek yatırımcılığın ve melek yatırımcı ağlarının önemi 2000'li yılların başından itibaren girişimciliğin finansmanı alanında artmakta ve uygulamalar yaygınlık kazanmaktadır. Avrupa İş Melekleri Ağı (EBAN),

2000 yılından bu yana Avrupa'da yer alan melek yatırım ağları ve pek çok başka kurum aracılığıyla veri toplayarak söz konusu alana dair raporlar üretmektedir. Söz konusu kurumun yayımladığı en güncel rapor olan ve 2021 verilerine yer verilen Avrupa Erken Aşama Pazar İstatistikleri Raporu, Türkiye'nin de dahil olduğu 38 ülkede melek yatırım piyasasına dair kapsamlı bir resim sunmaktadır. Bu rapora göre Avrupa'da melek yatırım pazarı tutarlı bir büyüme göstermektedir. 2013 yılında 400 milyon avro civarında olan melek yatırım tutarı 2021 yılında yaklaşık 1,5 milyar avroya ulaşmış, aynı dönemde yatırım sayısı da 3.572'den 5.073'e çıkmıştır. Bu dönemde rapor kapsamındaki ülkelerdeki melek yatırımcı sayısı ise yüzde 2 artarak 39.410'a ulaşmıştır. En çok yatırım alan 3 sektör ise finansal teknolojiler (yüzde 19), sağlık (yüzde 13) ve kurumsal yazılım (yüzde 9) olmuştur. Bu yıl içerisinde girişim başına ortalama yatırım miktarı 287.000 avro, bir melek yatırımcının yaptığı ortalama yatırım miktarı ise 26.100 avro olmuştur.

2022 yılında Birleşik Krallık 394,4 milyon avro tutarında 1148 adet melek yatırım ile rapor kapsamındaki ülkeler arasında en çok melek yatırımın gerçekleştiği ülke olmuştur (Grafik 8.70). Birleşik Krallık'ı 206,53 milyon avro tutarında 492 melek yatırımla Almanya ve 134,35 milyon avroluk 608 melek yatırım ile Fransa takip etmiştir. 2022 yılında Türkiye'de 40,3 milyon avroluk, 175 adet melek yatırım gerçekleşmiştir. Yatırım miktarı sıralamasında Türkiye rapor kapsamındaki 38 ülke arasında 10. sırada yer almaktadır.

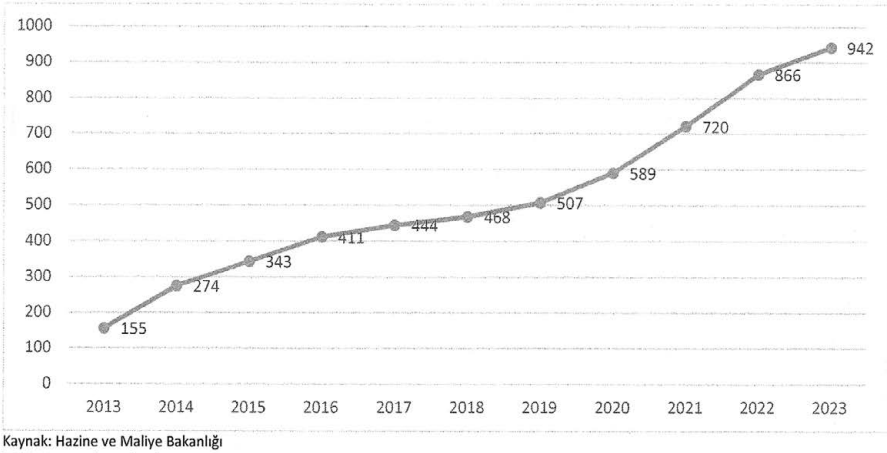
Grafik 8.70 Seçili Ülkeler için Melek Yatırım Tutarları (2022, Milyon Avro)

Kaynak: Avrupa Erken Aşama Pazar İstatistikleri Raporu

Melek yatırımcılık mekanizmasını Türkiye kendi ulusal mevzuatında da düzenlemiştir. Bireysel katılım sermayesi (BKS) olarak adlandırılan, yatırımcılara çeşitli vergisel avantajlar sunan ve 2013 yılında mevzuat altyapısı oluşturulan sistem kapsamında yatırımcılara lisans verilmeye başlanmış ve 2023 yılı haziran ayı itibarıyla toplam 942 lisans verilmiştir (Grafik 8.71).

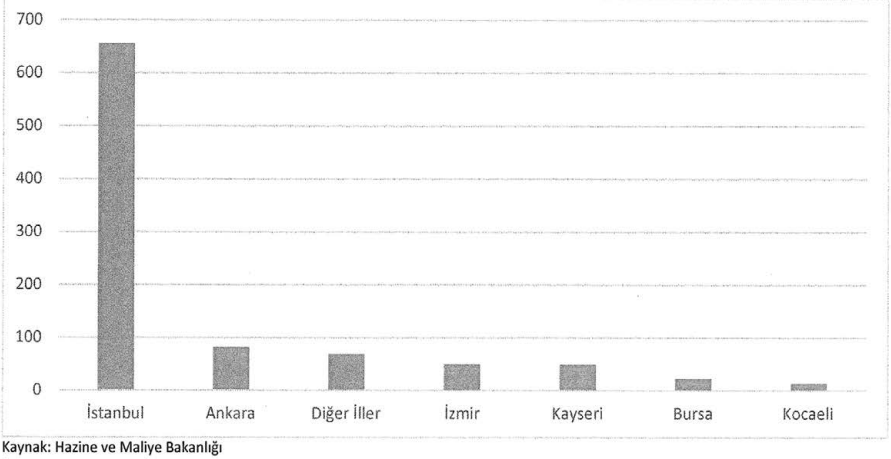
Grafik 8.71 Türkiye'de Yıllara Göre Verilen BKS Lisans Sayısı (2023*)

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı
*2023 2. çeyrek verileridir.

Lisans başvurularının illere göre dağılımına bakıldığında ise İstanbul'un 656 başvuru ile toplam başvuruların yaklaşık yüzde 70'ine sahip olduğu görülmektedir (Grafik 8.72).

Grafik 8.72 BKS Lisans Başvurularının İllere Göre Dağılımı (2023)

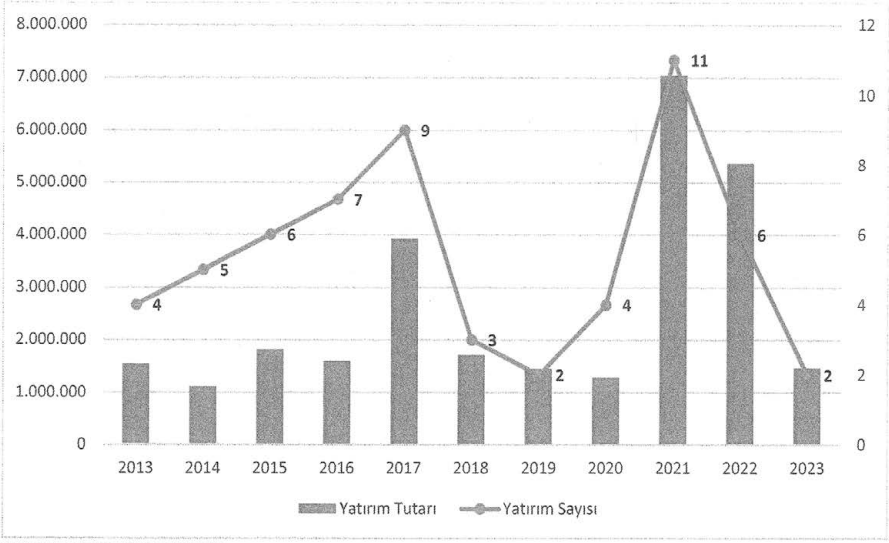

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı
*2023 2. çeyrek verileridir.

BKS yatırımcıları yanında BKS yatırımları konusunda farkındalığı artırmak ve girişimci ve yatırımcıları bir araya getirmek amacıyla BKS yatırım ağları kurulmaktadır. 2022 yılı itibarıyla, Türkiye'de Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından akredite edilmiş 10 BKS yatırım ağı bulmaktadır.

Türkiye'de 2023 yılı haziran ayı itibarıyla, 59 yatırım için 187 yatırımcı tarafından cari fiyatlarla toplam 28,3 milyon TL BKS yatırımı yapılmıştır (Grafik 8.73). Bu veriler lisanslı BKS yatırımları konusunda yaygın ve derinlikli bir piyasaya henüz kavuşulamadığını göstermektedir.

Grafik 8.73 Yıllara Göre Yapılan BKS Yatırım Tutarı ve Sayısı (2013-2023*)

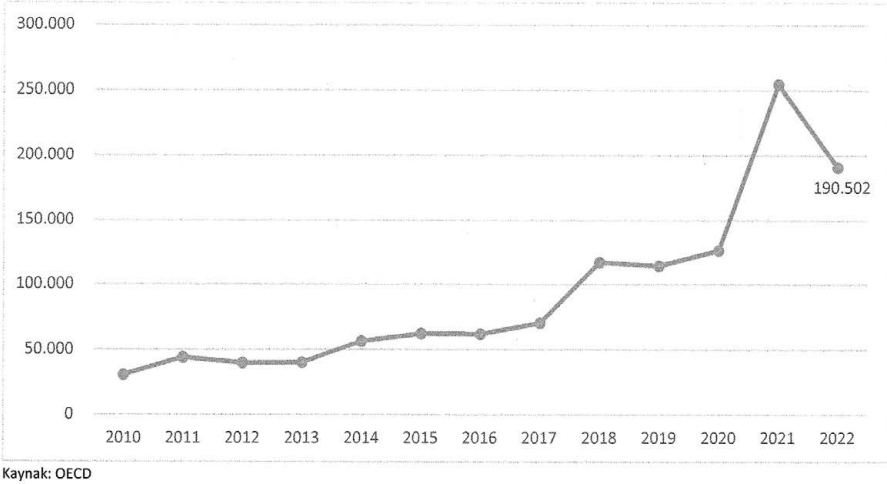

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı
*2023 2. çeyrek verileridir.

BKS yatırımcıları yanında BKS yatırımları konusunda farkındalığı artırmak ve girişimci ve yatırımcıları bir araya getirmek amacıyla BKS yatırım ağları kurulmaktadır. 2023 yılı haziran ayı itibarıyla, Türkiye'de Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından akredite edilmiş 14 BKS yatırım ağı bulmaktadır.

8.7.3.3. Girişim Sermayesi

Büyüme potansiyeli taşıyan ancak finansman ihtiyacı olan girişimlere sermaye katkısı sağlamayı amaçlayan alternatif finansman mekanizmalarından birisi de girişim sermayesi uygulamalarıdır. Girişimlerin farklı aşamalarında yapılan yatırımlar nedeniyle farklı isimlendirmeler yapılsa da girişim sermayesi dünya genelinde melek yatırımcılığa göre çok daha eski bir geçmişe sahiptir. Ülkelerin girişim sermayesi yatırım tutarlarına bakıldığında ABD çok büyük bir farkla öne çıkmakta ve yıllar itibarıyla önemli artışlar kaydetmektedir (Grafik 8.74).

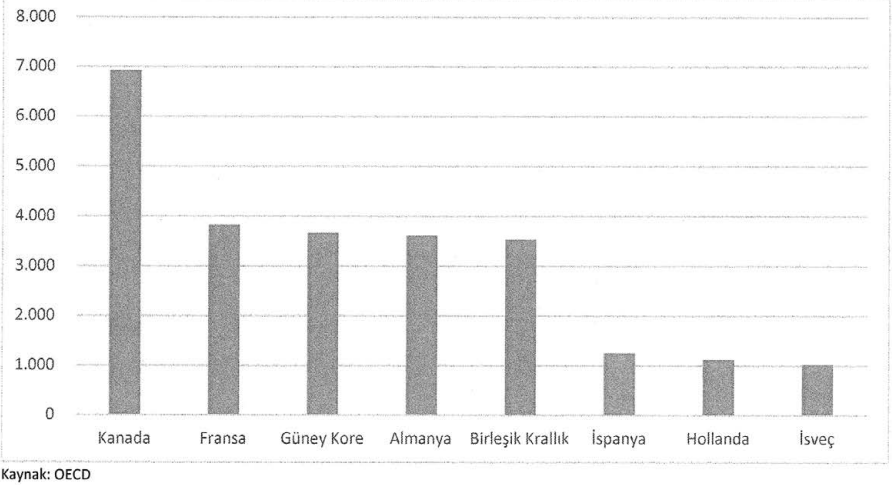
Grafik 8.74 ABD Girişim Sermayesi Yatırımları (2010-2022, Milyon Dolar)

Kaynak: OECD

ABD'nin yanı sıra Kanada, Fransa, Birleşik Krallık gibi ülkeler de yatırım tutarları bakımından öne çıkan diğer ülkelerdir (Grafik 8.75).

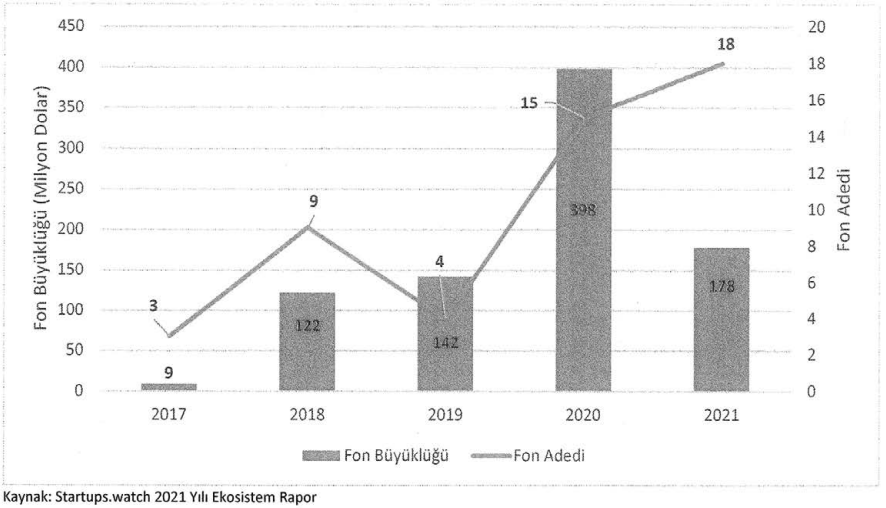
Grafik 8.75 Girişim Sermayesi Yatırımları (2022, Milyon Dolar)

Kaynak: OECD

Türkiye'de ise girişim sermayesi yatırımları bu ülkelere kıyasla başlangıç aşamasında olmakla birlikte, son 15 yıllık dönemde önemli ilerlemeler kaydetmiştir. 2017-2021 yılları arasında 850 milyon dolarlık 49 fon kurulmuş (Grafik 8.76) olup 2023 yılı eylül ayı itibarıyla bu sayı 277 olmuştur.

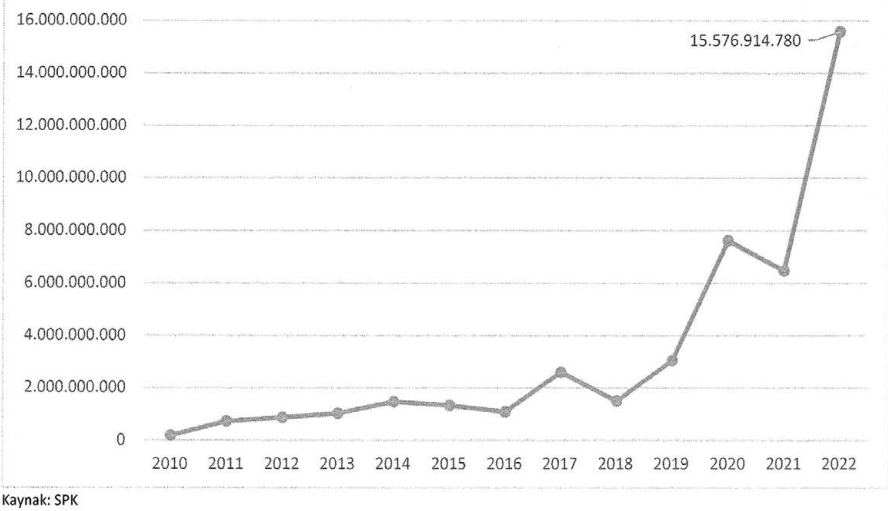
Grafik 8.76 Girişim Sermayesi Fonlarının Kurulma Aktiviteleri (2017-2021)

Kaynak: Startups.watch 2021 Yılı Ekosistem Rapor

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) verilerine göre Türkiye'de 2023 yılı temmuz ayı itibarıyla toplam fon değeri 64,9 milyar TL olan, pay ihracı gerçekleştirmiş 212 girişim sermayesi yatırım fonu bulunmaktadır. Payları Borsa'da işlem gören girişim sermayesi yatırım ortaklıklarının piyasa değerleri 2000 yılından itibaren yıllık, 2005 yılından itibaren ise çeyrekler halinde yayımlanmakta olup 2010-2022 dönemi son çeyrek verilerine göre 2022 yılında 2010 yılına göre büyük bir artış olduğu görülmektedir. 2018 yılında bir düşüş olmakla beraber özellikle 2020 ve 2022 yıllarında büyük bir ilerleme yaşanmış ve 2022 yılında 15,5 milyar TL ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır (Grafik 8.77). Bu trend 2023 yılında da devam etmekte olup 2023 yılı haziran ayı itibarıyla bu değer 11,1 milyar TL olmuştur.

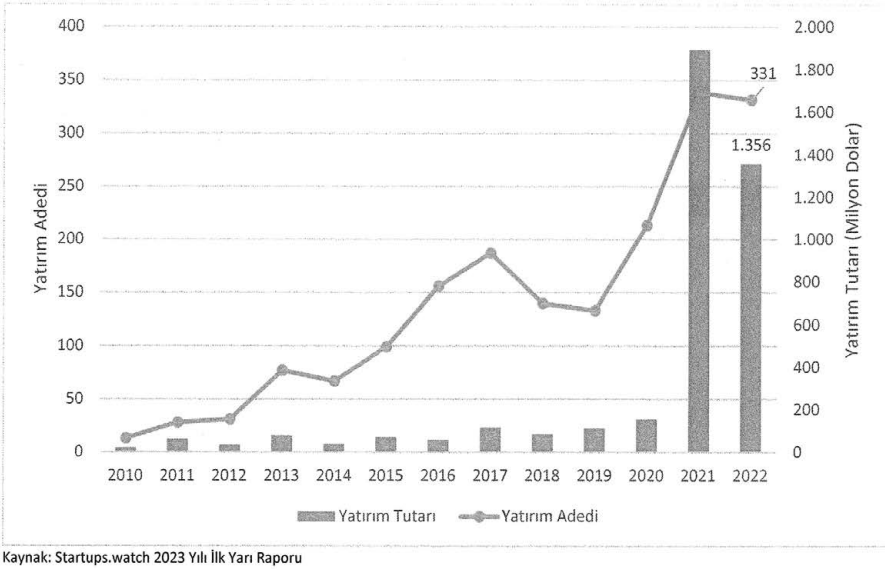
Grafik 8.77 Payları Borsada İşlem Gören Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Piyasa Değeri (2010-2022)

Kaynak: SPK

Melek yatırımcılık faaliyetleri ve kurulan girişim sermayesi fonları aracılığıyla gerçekleşen yatırımlara bakıldığında 2022 yılında Türkiye'de 331 yatırım turunda 1 milyar 356 milyon dolar yatırım yapıldığı görülmektedir (Grafik 8.78). Özellikle 2021 yılında yatırım tutarı bakımından bir önceki yıla göre 10 kattan fazla artış yaşandığı dikkat çekmektedir. 2023 yılı ilk yarısında ise 130 yatırım turunda 111 milyon dolar yatırım gerçekleştirilmiştir.

Grafik 8.78 Melek Yatırım ve Girişim Sermayesi Yatırımlarının Dağılımı (2010-2022)

Kaynak: Startups.watch 2023 Yılı İlk Yarı Raporu

Türkiye'de melek yatırım ve girişim sermayesi yatırımlarının illere göre dağılımına bakıldığında İstanbul'un 1.529 milyon dolar yatırım tutarı ve 230 yatırım adedi ile Avrupa başkentleriyle yarıştığı ve ikinci sırada yer alan Ankara ile arasında büyük fark olduğu görülmektedir (Tablo 8.32). Tablodan da görüldüğü üzere melek yatırım ve girişim sermayesi yatırımları küresel entegrasyon boyutundaki illerde gerçekleşmektedir.

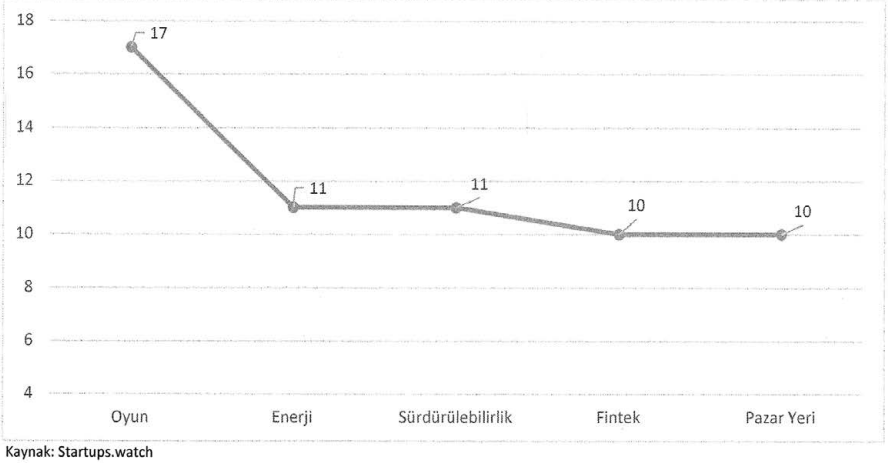
Tablo 8.32 Melek Yatırım ve Girişim Sermayesi Yatırımlarının İllere Göre Dağılımı (2022, İlk 5 İl)

İl	Yatırım Tutarı (Milyon Dolar)	Yatırım Adedi
İstanbul	1.529	230
Ankara	54	38
Kocaeli	3	6
İzmir	1	7
Bursa	1	3

Kaynak: Startups.watch 2022 Yılı Ekosistem Raporu

Türkiye'de son yıllarda girişimcilik ekosisteminde önemli gelişmeler yaşanmış, teknoloji odaklı girişimler ön plana çıkmıştır. Gelişmelerle uyumlu olarak oyun, fintek, yapay zekâ, yazılım sektörlerinde kurulan girişimlerin sayısı artmış, bu sektörlere yapılan yatırımlar sayı ve tutar olarak çoğalmıştır. 2023 yılı ilk yarı verilerine göre yatırım sayısı bakımından en çok yatırım alan sektörler oyun, enerji, sürdürülebilirlik, fintek ve pazar yeri sektörleri olmuştur (Grafik 8.79).

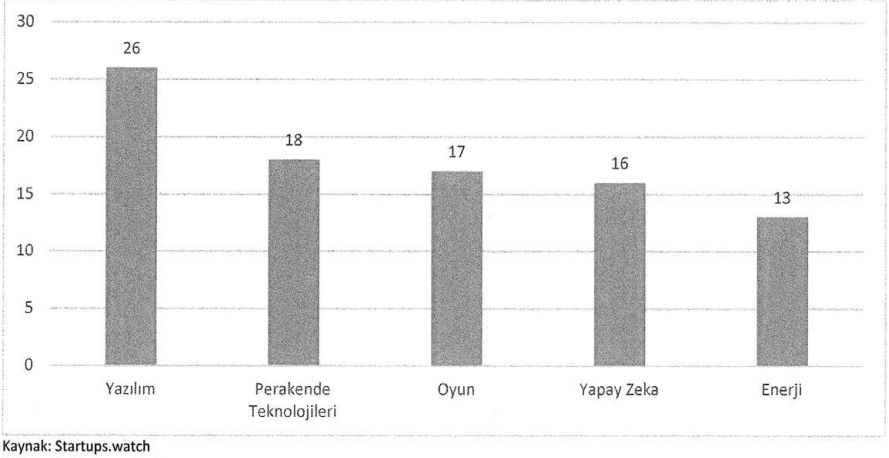
Grafik 8.79 Yatırım Sayısı Bakımından En Çok Yatırım Alan Sektörler (2023*)

Kaynak: Startups.watch
*2023 yılı ilk yarı verileridir.

Yatırım miktarı olarak bakıldığında ise yazılım, perakende teknolojileri, oyun, yapay zekâ ve enerji sektörleri öne çıkmaktadır (Grafik 8.80).

Grafik 8.80 Yatırım Miktarı Bakımından En Çok Yatırım Alan Sektörler (2023*, Milyon Dolar)

Kaynak: Startups.watch
*2023 yılı ilk yarı verileridir.

Türkiye'de son yıllarda ikisi oyun sektöründen olmak üzere 4 girişim, değeri 1 milyar doların üzerine çıkarak unicorn olmuştur. 2 girişim ise değeri 10 milyar doların üzerine çıkarak decacorn olmuştur.

Türkiye'de girişimcilik alanında alternatif finansman mekanizmaları konusunda son yıllarda gelişmeler kaydedildiği görülmekle birlikte bu uygulamalar İstanbul başta olmak üzere az sayıda ilde yoğunlaşmaktadır. Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında önemli bir araç olan girişimciliğin geliştirilmesi için geleneksel destek yöntemlerinin yanında bu mekanizmaların da ülke geneline yaygınlaştırılması önem taşımaktadır.

Bu amaç doğrultusunda, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı koordinasyonunda, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası A.Ş. ile birlikte özellikle istihdam sağlayan, ithal ikameci üretim yapan, ihracat potansiyeli

yüksek ve yeni teknolojiler ortaya koyarak yüksek katma değer sağlayacak şirketlerin desteklenmesi amacıyla Bölgesel Kalkınma Fonu kurulmuştur. Bölgesel Kalkınma Fonu ile tüm Düzey 2 bölgelerinde büyüme potansiyeli taşıyan şirketlere yatırım yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla; Kalkınma Ajansları tarafından bölgelerinde gelecek vadeden şirketler tespit edilmekte ve fon yönetimine bildirilmektedir. Fon yönetim ekibi tarafından yapılan değerlendirmenin ardından, uygun görülen şirketler ile birebir görüşmeler yapılmaktadır.

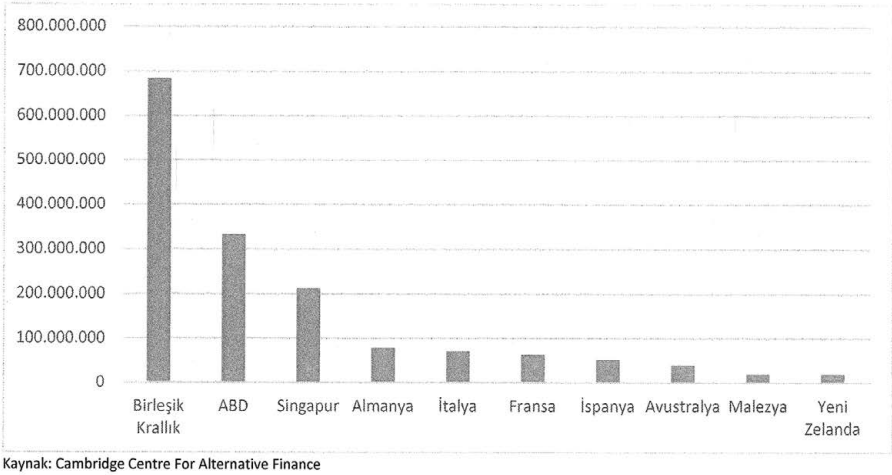
Merkezi olarak uygulanan Bölgesel Kalkınma Fonu'nun yanı sıra İstanbul ve Bursa-Eskişehir-Bilecik Kalkınma Ajansları tarafından da bölgesel girişim sermayesi uygulamalarına başlanmıştır. Bu çerçevede, bölgesel önceliklerle uyumlu, hızlı büyüme ve katma değer oluşturma potansiyeli taşıyan girişim ve KOBİ'lere finansman desteği sunmak ve erken aşama teknoloji tabanlı şirketlerin AR-GE ve yenilik faaliyetleri sonucu ortaya çıkan ürün ve teknolojileri ticarileştirme süreçlerinde, girişimlerin ihtiyaç duyacakları sermaye katkısını girişim sermayesi fonları üzerinden yaparak bölgenin gelişmesine ve rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlamak amacıyla Bölgesel Girişim Sermayesi Mali Destek Programları tasarlanmıştır. Programlar kapsamında girişim sermayesi fonlarının desteklenmesi; bu fonlar vasıtasıyla yüksek katma değer üreten, teknoloji odaklı girişimlere yatırım yapılması sağlanarak girişimlerin finansmana erişiminin artırılması ve böylece girişimcilik ve yenilikçilik ekosisteminin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.

Kalkınma Ajanslarınca uygulanan Bölgesel Girişim Sermayesi Mali Destek Programlarının yanı sıra, GAP Bölge Kalkınma İdaresi, Karacadağ Kalkınma Ajansı, Dicle Kalkınma Ajansı ve İpekyolu Kalkınma Ajansı ortaklığıyla 2018 yılında kurulmuş olan GAP BAN Melek Yatırımcı Ağı, Güneydoğu Anadolu Bölgesinde geliştirilmiş olan girişim fikirlerini, bünyesindeki melek yatırımcılar ile buluşturmayı ve onların destekleriyle yaratıcı iş fikirlerinin hayata geçmesini sağlayarak Bölgedeki girişimcilik ekosistemini geliştirmeyi amaçlayan, Türkiye'nin Kalkınma Ajansları öncülüğünde kurulmuş ilk melek yatırımcı ağıdır.

8.7.3.4. Kitle Fonlaması

Kitle fonlaması son yıllarda ön plana çıkan bir diğer alternatif finansman kaynağıdır. Bu yöntemde yenilikçi ve büyüme potansiyeline sahip iş fikirleri ihtiyaç duyduğu finansmanı kitle fonlama platformları aracılığıyla geniş kitlelerden küçük ortaklık paylarıyla temin edebilmektedir. Dünyada ilk örnekleri 2000'li yılların başından itibaren görülmeye başlayan kitle fonlama uygulamalarında 2020 yılında gerçekleştirilen 683,2 milyon dolarlık yatırımla Birleşik Krallık öne çıkmaktadır. Birleşik Krallık'ı ABD ve Singapur takip etmektedir (Grafik 8.81).

Grafik 8.81 Paya Dayalı Kitle Fonlama Tutarları (2020, Dolar)

Kaynak: Cambridge Centre For Alternative Finance

Türkiye'de kitle fonlamanın mevzuat altyapısı 2021'de hayata geçmiş ve 2023 yılı mayıs ayına kadar 11 Kitle Fonlama Platformu faaliyette bulunmak üzere SPK tarafından listeye alınmıştır (SPK, 2022). Türkiye'de paya dayalı kitle fonlamada 2021 yılından önce de küçük ölçekli uygulamalara başlanmış olmakla birlikte 2021-2022 döneminde 74 yatırıma yaklaşık 20 milyon dolar yatırım yapılmıştır (startups.watch).

Kitle fonlaması alanında Kalkınma Ajansları tarafından da faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda verilebilecek en somut örnek Ankara Kalkınma Ajansı tarafından 2021-2022 TechAnkara Dijital Proje Pazarı Ticarileştirme Programı kapsamında gerçekleştirilen teknoloji tabanlı yenilikçi projeleri olan girişimlere yönelik paya dayalı kitle fonlaması desteğidir. Girişimlerin ticarileşmek veya ölçeklenmek için ihtiyaç duydukları finansmanı Paya Dayalı Kitle Fonlama sistemi ile temin etmelerine imkân sağlamak üzere; SPK tarafından listeye alınmış bir kitle fonlama platformu üzerinden destek verilmektedir.

8.7.4. Girişimcilik Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

On İkinci Kalkınma Planında girişimcilik konusu "Yeşil ve Dijital Dönüşümle Rekabetçi Üretim" hedefi çerçevesinde "Girişimcilik ve KOBİ'ler" başlığı altında ele alınmıştır. Bu kapsamda KOBİ ve girişimcilerin niteliklerini dikkate alan odaklı politikalar aracılığıyla finansmana erişim imkânlarının, kurumsal gelişimlerinin ve verimliliklerinin artırılması, yenilikçilik kapasitelerinin ve ölçeklerinin büyütülmesi, tedarik zincirlerinde daha güçlü bir biçimde yer almalarının sağlanması, ihracat, yenilikçilik ve rekabetçilik düzeylerinin yükseltilerek daha etkin ve verimli olarak büyümeye ve istihdama katkılarının artırılması temel amaç olarak belirlenmiştir.

2024-2028 BGUS Kapsamında da On İkinci Kalkınma Planı ile paralel şekilde KOBİ'ler başta olmak üzere tüm girişimlerin finansman imkânlarının kolaylaştırılması ve çeşitlendirilmesi, toplumda girişimcilik kültürünün erken yaşlarda oluşturulması ve girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi, erken aşama girişimlerin desteklenmesi, girişimcilik desteklerinin tamamlayıcılığı ve bilinirliğinin artırılması yeni dönem BGUS kapsamında da odaklanılan konular olacaktır.

Girişimcilik ekosistemi iyileştirilirken bölgelerin niteliklerine göre özelleşmiş girişimcilik politikaları tasarlanacaktır. Bu çerçevede bölgelerin girişimcilik ekosistemleri dikkate alınarak rekabet nüvesi iller ile bölgesel merkezler başta olmak üzere yakınsama boyutundaki illerde girişimcilik kültürü ve bu alandaki yeteneklerin geliştirilmesi, bu illerde öne çıkan sektörlerde girişimlerin bir üst katma değer

seviyesine çıkarılması ve yaşam sürelerinin artırılması, yine bu illerdeki erken aşama girişimler için iş fikri geliştirilmesi, iş planı oluşturulması, ürün geliştirme ve ticarileşme alanlarında mentörlük sağlanması, küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki illerde ise AR-GE ve yenilik odaklı girişimciliğin desteklenmesi için müdahaleler geliştirilmesi öncelikli olacaktır. Ayrıca küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki illerde özellikle teknoloji odaklı girişimlerin küresel uzmanlıktan yararlanabilmeleri ve pazar erişimlerini genişletmeleri için uluslararası iş birlikleri geliştirilecektir. Yine bu illerdeki girişimcilerin küresel piyasalara entegrasyonu hem de bu illerin yabancı girişimciler için çekim merkezi haline getirilmesine yönelik uygulamalar hayata geçirilecektir.

Girişimcilik kültürünün geliştirilmesi ve gençlere yetenek kazandırılmasına yönelik faaliyetler yaygınlaştırılacaktır. Bu kapsamda rekabet nüvesi iller ile bölgesel merkezler başta olmak üzere yakınsama boyutundaki illerde girişimcilik kültürünün geliştirilmesine yönelik faaliyetlere odaklanılacaktır. Bu amaçla, çocuklar ve gençleri girişimcilik alanında teşvik etmeye ve kapasitelerini geliştirmeye yönelik faaliyetler gerçekleştirilecektir. Bu alanda eğiticilerin eğitimi dahil olmak üzere gençlere yönelik; işletme yönetimi, finansal okuryazarlık, problem çözme, hukuk ve bilişim gibi alanlarda kapasite artırmaya yönelik faaliyetlerin yanı sıra illerin sektörel yapıları da gözetilerek girişimcilik ekosisteminin ihtiyaç ve fırsatlarına uyumlu olarak tematik mesleki eğitim faaliyetleri yaygınlaştırılacaktır.

Girişimcilerin finansman imkânlarını artıran yenilikçi yöntemler yaygınlaştırılacaktır. Son yıllarda Türkiye'de girişim sermayesi, kitle fonlaması ve melek yatırımcılık gibi kamu dışı alternatif finansman uygulamaları kapsamında önemli gelişmeler olmakla birlikte daha fazla yatırımcı ve girişimcinin bu uygulamalara dahil olmasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilecektir. Bu şekilde yüksek büyüme potansiyeline sahip, yeni pazarlar, yeni teknoloji veya ürün tasarlayan fakat yeterli mali kaynaktan yoksun girişimcilerin finansmana erişim imkânı artırılacaktır. Bu kapsamda özellikle rekabetçi iller ile bölgesel merkezlerde yenilikçi finansman araçlarının girişimciler tarafından bilinirliğinin ve erişilebilirliğinin artırılması, İstanbul ve potansiyel küresel illerde yoğunlaşan bu uygulamalara daha fazla yatırımcının dahil olması teşvik edilecektir.

Girişimciliğin farklı aşamalarında ortaya çıkan farklı ihtiyaçlara cevap verecek destek uygulamaları kurgulanacaktır. İş fikrinin geliştirilmesi, iş planının oluşturulması, ürün geliştirme, tasarım, ticarileşme ve büyüme gibi farklı aşamalar için mentörlük, teknik ve mali destek uygulamalarının sağlanması hem girişimciliğin kolaylaştırılması hem de kurulan girişimlerin sağ kalma oranlarının artırılması bakımından önem taşımaktadır. Mali desteklerin yanı sıra, sağ kalma oranlarının düşük olduğu yakınsama illerinde özellikle erken aşama desteklerine, açılan kapanan şirket sayılarının ve sağ kalım oranlarının yüksek olduğu küresel entegrasyon boyutundaki illerde ise büyüme, ticarileşme ve uluslararasılaşma stratejilerine yönelik desteklere odaklanılacaktır.

Girişimcilikte niteliğin artırılmasını teşvik edici ve yönlendirici faaliyetler gerçekleştirilecektir. Potansiyel girişimlerin büyüme ve ihracat potansiyeli yüksek sektörlere yönelmesi teşvik edilecek ve kolaylaştırılacaktır. Bu girişimler genel olarak yüksek ve orta-yüksek teknolojili ürün üretmekte, AR-GE ve yenilik faaliyetlerinde bulunmakta, bölgelerindeki diğer firmaların büyümesine de imkân sağlayarak kümelenme oluşumlarına katkı sağlamakta, rekabeti ve yenilikçiliği artırarak bölgenin kaynaklarının daha etkin kullanımına olanak sağlamaktadır. Bu kapsamda küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki iller öncelikli olmak üzere kuluçka merkezi ve hızlandırıcı gibi arayüz uygulamalarında büyüme ve yayılma etkisi olan, yüksek ve orta-yüksek teknolojili sektörlerde faaliyet gösteren girişimlere öncelik verilecektir.

Kadın girişimciliğinin artırılmasına yönelik tedbirler geliştirilecektir. Kadınların ekonomik hayata entegrasyonunun artırılması, kendi girişimlerini kurma güven ve becerilerini kazanmaları hem ekonomik hem de sosyal kalkınma açısından büyük öneme sahiptir. Bu kapsamda özellikle kadınların iş gücüne katılımının ve kadın girişimciliğinin göreli olarak düşük olduğu yakınsama illerinde kadınların mesleki becerilerinin artırılması ile girişimcilik ve girişimcilik destekleri gibi konularda bilgilendirilmelerine yönelik faaliyetlerin gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Girişim fikri olan

kadınlar mentörlük faaliyetleriyle desteklenecek, girişimlerinin sağ kalma oranlarının artırılması sağlanacaktır.

Girişimciliğin desteklenmesine yönelik altyapılar güçlendirilecek ve tanınırlığı artırılacaktır. Kuluçka merkezleri ve hızlandırıcı gibi altyapılar vasıtasıyla firmalar ihtiyaçları olan ortaklıklara, iş birliklerine, finansmana ve profesyonel hizmetlere daha kolay ulaşacaklardır. Bu kapsamda kuluçka merkezleri ve hızlandırıcı gibi altyapılar bölgedeki girişimci profili ve sektörel dağılım göz önünde bulundurularak özellikle potansiyel rekabet, rekabet nüvesi ve bölgesel merkez niteliğindeki illere yaygınlaştırılacak ve mevcut altyapıların etkinliği ve tanınırlığı artırılacaktır.

8.8. AR-GE VE YENİLİKÇİLİK

AR-GE ve yenilik; verimlilik ve katma değer artışına bağlı olarak rekabet gücüne sağladığı avantajlar ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye olan etkileri nedeniyle ülkelerin başlıca kalkınma politikaları arasında yer almaktadır. Günümüzde etkileri giderek artan iklim değişikliği, afetler, nüfusun yaşlanması ve dijitalleşme gibi küresel eğilimler ile küresel ve bölgesel krizler ise AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin önemini artırmıştır. Son olarak COVID-19 pandemisi, gelişmiş bilim ve teknoloji altyapısına bağlı olarak ülkelerin adaptasyon ve yeni çözümler geliştirebilme yeteneklerinin önemini gözler önüne koymuştur. Bu süreçte; AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin, ekonomik kalkınmanın itici gücü olmanın yanı sıra, krizlere karşı dayanıklılığın sağlanması ve yeni fırsatların değerlendirilmesinde de hayati bir rol üstlendiği görülmüştür. AR-GE ve yenilik, DB, OECD ve AB gibi uluslararası kuruluş ve topluluklar tarafından da iklim değişikliği, dijitalleşme ve dayanıklılık başta olmak üzere pek çok politika alanında öncelikli olarak görülmektedir.

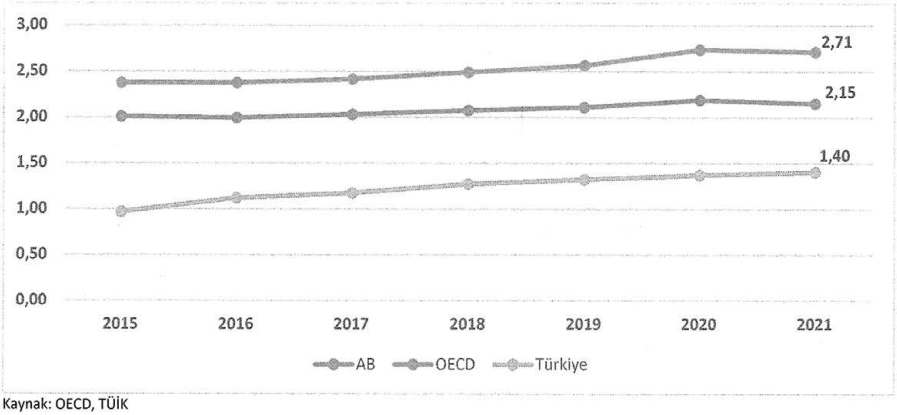
Temel araştırmadan deneysel geliştirmeye, bilgi üretiminden bunun ticarileştirilmesine kadar geniş bir alanı kapsayan AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin sonuçları ekonomik rekabet gücünden yaşam kalitesine kadar çeşitli alanlarda gelişme sağlamaktadır. Yeni iş olanakları, refah artışı ve bunlara bağlı olarak bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına yaptığı katkılarla AR-GE ve yenilik, bölgesel kalkınma politikalarının da gündeminde yer almaktadır. Ülkeler, AR-GE ve yenilik kapasitelerini artırmak amacıyla bu alandaki yatırımları ve destekleri artırmayı hedeflemektedir.

Türkiye'de de AR-GE ve yenilik alanlarında son yıllarda büyük gelişmeler yaşanmış olup temel göstergelerde de bu durum görülmektedir. Kamunun öncülüğünde AR-GE ve yenilik ekosisteminin gelişmesi yönünde destekler sağlanmaktadır. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, TÜBİTAK, KOSGEB, kalkınma ajansları gibi kurum ve kuruluşlar çeşitli destek programları aracılığıyla AR-GE ve yenilik faaliyetlerini desteklemektedir. Bu kurum ve kuruluşlar, AR-GE ve yenilik ekosisteminin paydaşlarından olan özel sektör, üniversiteler, araştırma altyapıları ve girişimcilere yönelik destekler sağlamaktadır. AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin finansmanında kamu desteklerinin yanı sıra geleneksel araçlardan olan banka kredileri öne çıkmaktadır. Ekosistemde yer alan paydaşları destekleyen bankalar AR-GE ve yenilik projelerine kredi sağlamaktadır.

Küresel gelişmelerle uyumlu olarak Türkiye'de de AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin finansmanında birtakım alternatif ve yenilikçi finansman uygulamaları ortaya çıkmıştır. Bu uygulamalara örnek olarak; girişim sermayesi, melek yatırım, kitle fonlaması gibi araçlar örnek verilebilmektedir. Türkiye'deki AR-GE ve yenilik ekosisteminin geliştirilmesi için ekosistemdeki ilgili paydaşların teşvik edilmesi önem arz etmektedir.

Bu alanda takip edilen temel göstergelerin başında, toplam AR-GE harcamasının GSYH'ye oranı ve AR-GE personel sayısı gelmektedir. AR-GE harcamalarının GSYH'ye oranına bakıldığında 2021 yılında AB ülkelerinin ortalamasının yüzde 2,15, OECD ülkelerinin ortalamasının ise yüzde 2,71 olduğu görülmektedir. Aynı yılda Türkiye'de bu değer ise yüzde 1,4 olarak gerçekleşmiştir (Grafik 8.82). Yükselen bir trend olmasına rağmen Türkiye'nin AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı halen OECD ve AB ortalamalarının altındadır.

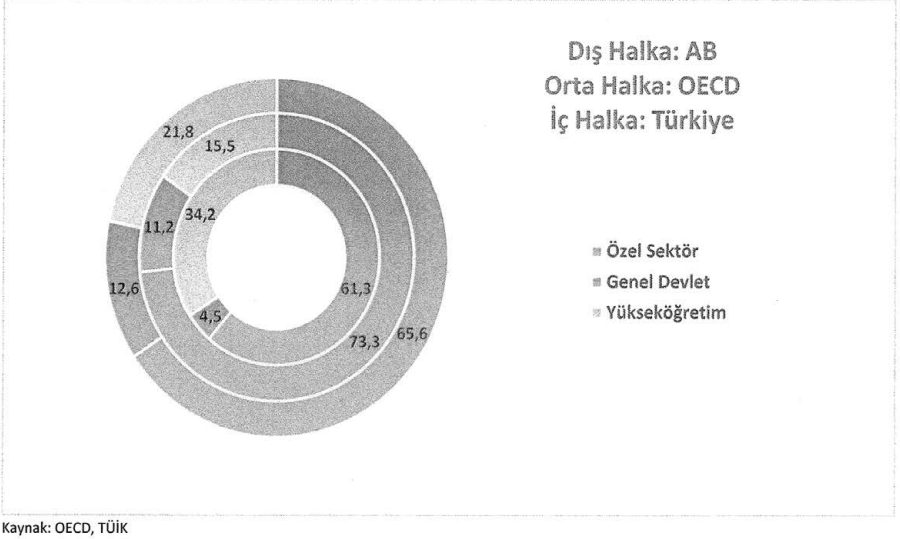
Grafik 8.82 AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2021, Yüzde)

Kaynak: OECD, TÜİK

AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı kadar, bu harcamaların hangi sektör tarafından yapıldığı da önemli görülmektedir. Dünya genelinde özel sektör tarafından yapılan AR-GE harcamalarının toplam içindeki payının, AR-GE faaliyetlerinin ticarileştirme sürecini hızlandırması ve ekonomik dinamizm getirmesi nedenleriyle artırılması amaçlanmaktadır. 2021 yılında sektörlere göre AR-GE harcamalarına bakıldığında AB ve OECD ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de AR-GE harcamalarının büyük kısmının özel sektör tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. AB ve OECD ülkelerinden farklı olarak Türkiye'de kamu AR-GE harcamaları payının düşük, yükseköğretimin payının ise kıyasen yüksek olduğu görülmüştür.

Grafik 8.83 Sektörlere Göre AR-GE Harcamaları (2021, Yüzde)

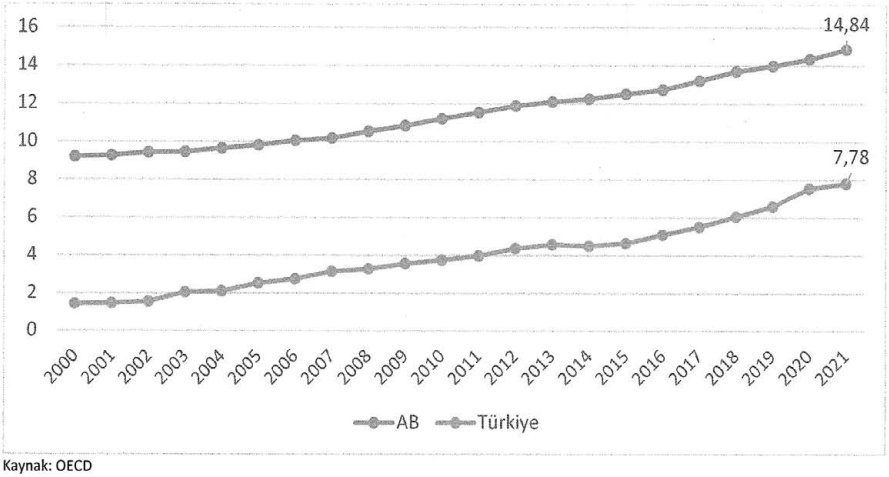

Kaynak: OECD, TÜİK
*Kar amacı olmayan kuruluşlar genel devlet kategorisine dahildir.

AR-GE ekosisteminin bir diğer önemli göstergesi olan AR-GE personeli verileri incelendiğinde, bin çalışan başına AR-GE personeli sayısının 2021 yılında Türkiye'de 7,78, AB ülkeleri ortalamasının ise 14,84 olduğu görülmektedir. Bin çalışan başına AR-GE personeli değerinde Türkiye'de 2000'li yıllardan

itibaren gerçekleşen artış oranı AB ülkeleri ortalamasının üzerindedir. Nitekim bu değer 20 yılda AB ülkelerinde 9,19'dan 14,84'e çıkarken, Türkiye'de yaklaşık beş kat artışla 1,43'ten 7,78'e yükselmiştir (Grafik 8.84).

Grafik 8.84 AR-GE Personeli Sayısı (2000-2020, Bin Çalışan Başına)

Kaynak: OECD

AR-GE harcamaları ve bu sektörde çalışan AR-GE personeli sayısının artırılması bir hedef olmakla birlikte bu çalışmaların ekonomik ve sosyal bir değere dönüştürülmesi de bir o kadar önemlidir. Bu noktada AR-GE faaliyetleri ile birlikte, yeni bir ürün, süreç, organizasyon ve pazarlama yönteminin geliştirilerek ticarileştirilmesini ifade eden yenilik kavramı ve yenilik göstergeleri karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin de üyesi olduğu Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (WIPO) tarafından hazırlanan Küresel Yenilik Endeksi Raporu'nda ülkelerin yenilik kapasitesi farklı boyutlarıyla karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Son beş yılda (2019-2023) yayımlanan raporlardaki sıralamalara bakıldığında ilk 10'da yer alan ülkelerin çoğunlukla değişmediği görülmektedir (Tablo 8.33).

Tablo 8.33 Küresel Yenilik Endeksi İlk 10 Ülke Sıralamaları (2019-2023)

Ülkeler	2019	2020	2021	2022	2023
İsviçre	1	1	1	1	1
İsveç	2	2	2	3	2
ABD	3	3	3	2	3
Birleşik Krallık	5	4	4	4	4
Singapur	8	8	8	7	5
Finlandiya	6	7	7	9	6
Hollanda	4	5	6	5	7
Almanya	9	9	10	8	8
Danimarka	7	6	9	10	9
Güney Kore	11	10	5	6	10
Türkiye	**49**	**51**	**41**	**37**	**39**

Kaynak: WIPO

Küresel Yenilik Endeksi 2023 Raporu'na göre Türkiye 132 ülke içinde 39'uncu sırada yer almıştır. Ülkelerin gelir seviyesine göre yapılan sınıflandırmaya göre, üst-orta gelir grubu kategorisinde ve

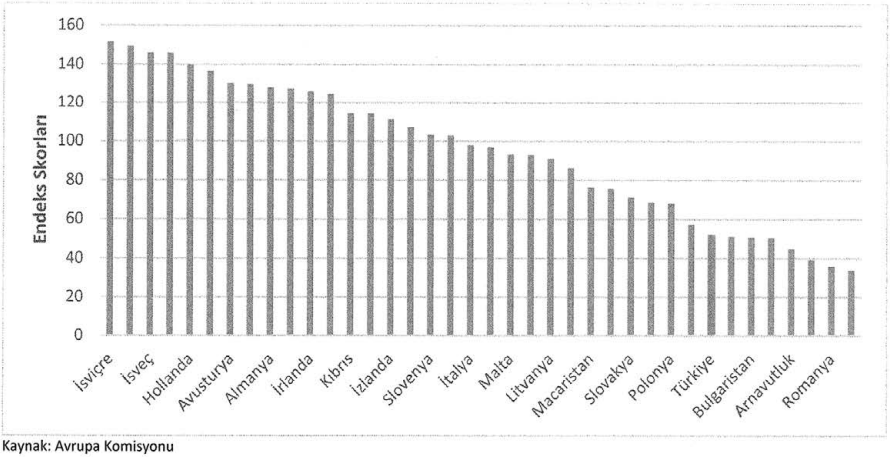
bölgelere göre yapılan sınıflandırmada ise Kuzey Afrika ve Batı Asya Bölge kategorisinde yer alan Türkiye, her iki sınıflamada da kendi kategorisinde 4'üncü olmuştur.

Ülkelerin toplam 7 ana bileşen altında incelendiği endekste, Türkiye'nin en yüksek performans gösterdiği bileşen; marka, tasarım, yaratıcı ürün ve hizmetler gibi konuların değerlendirildiği *"yaratıcı çıktılar" (27'nci sıra)* olurken; en düşük performans gösterdiği bileşen ise politikalar, iş ortamı ve mevzuat yapısının da değerlendirildiği *"kurumlar" (105'inci sıra)* olmuştur.

Ülkelerin yenilik kapasitesinin ölçüldüğü bir diğer çalışma ise Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan Avrupa Yenilik Skorbordu'dur. Bu çalışma ile ülkelerin yenilik kapasitesi 12 ana kriter ve 32 alt kriter altında incelenmektedir. Bu çalışmada da Küresel Yenilik Endeksi'nde olduğu gibi İsviçre, İsveç, Finlandiya, Danimarka ve Hollanda gibi ülkeler öne çıkmaktadır.

38 ülkenin incelendiği 2023 yılı Avrupa Yenilik Skorbordu'nda "Gelişmekte Olan Yenilikçi Ülkeler Kategorisi"nde yer alan Türkiye, genel sıralamada ise 31'inci sıradadır (Grafik 8.85).

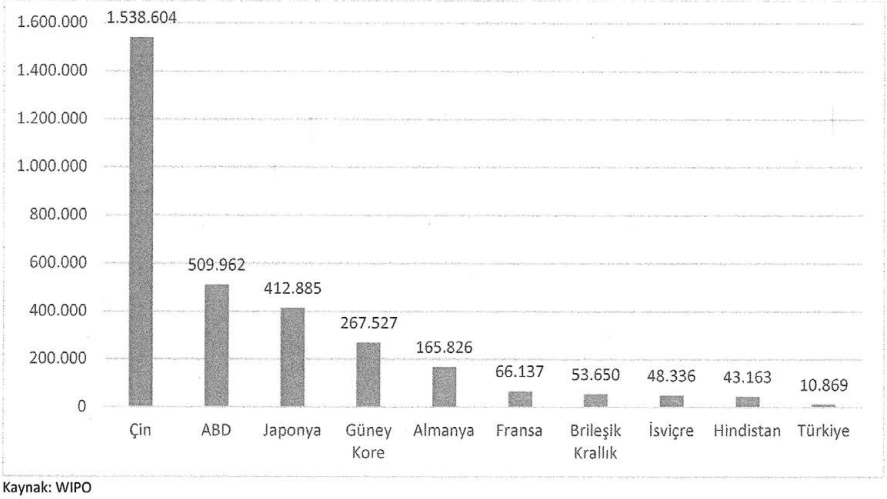
Grafik 8.85 2023 Avrupa Yenilik Endeksi Ülke Sıralamaları

Kaynak: Avrupa Komisyonu

Ülkelerin yenilik performansları yenilikle ilgili genel endekslerin yanında, fikri ve sınai mülkiyet hakları alanındaki performansları ile de değerlendirilmektedir. Bu çerçevede en önemli yenilik göstergelerinden birisi patent sayısıdır. WIPO tarafından açıklanan verilere göre 2021 yılı itibarıyla dünyadaki on büyük uluslararası ofise yapılan patent başvurularında ilk sırada olan ülke Çin'dir. Çin'i ABD ve Japonya takip etmektedir. Türkiye'de ise 2021 yılında 10.869 patent başvurusu gerçekleştirilmiştir (Grafik 8.86).

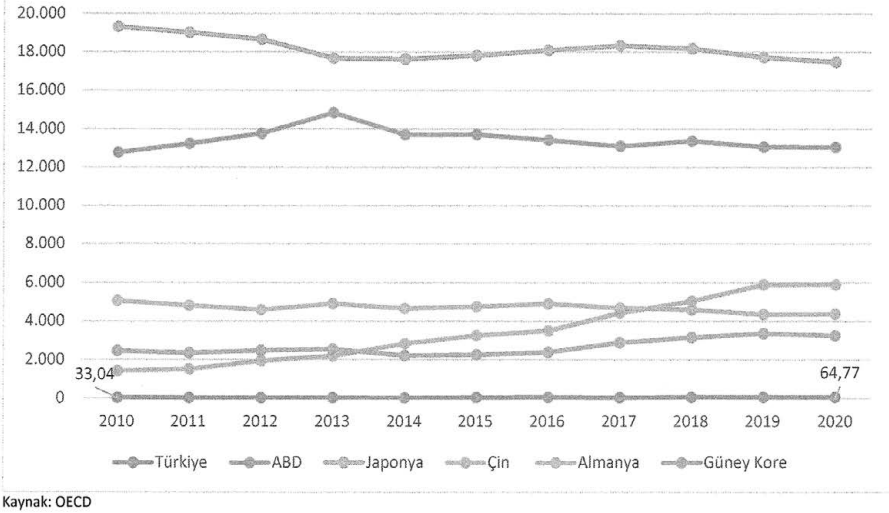
Grafik 8.86 Seçili Ülkelerde Patent Başvuru Sayıları (2021)

Kaynak: WIPO

Uluslararası patent başvuruları farklı kıtalardaki patent ofislerine yapılabilmektedir. Bu çerçevede, patent konusunda önemli küresel göstergelerden olan üçlü (triadic) patent, bir buluşun korunması için üç büyük patent ofisi olan Avrupa Patent Ofisi (EPO), Japonya Patent Ofisi (JPO) ve ABD Patent ve Marka Ofisi'ne (USPTO) kaydettirilmesini ifade etmektedir. Üçlü patent sahibi buluşlar, rekabet avantajı ve fikri ve sınai mülkiyet haklarının kullanımı açısından çok güçlü bir korumaya sahip olmaktadır. Üçlü patent konusunda Japonya ve ABD'nin diğer ülkelerin bir hayli ilerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye ise 2010 yılında buluşçu başına 33,04 olan üçlü patent değerini 2020 yılında 64,77'ye yükseltmiş olmakla birlikte gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kalmaktadır (Grafik 8.87).

Grafik 8.87 Seçili Ülkeler İçin Üçlü (Triadic) Patent Başvuruları (2010-2020, Buluşçu Başına)

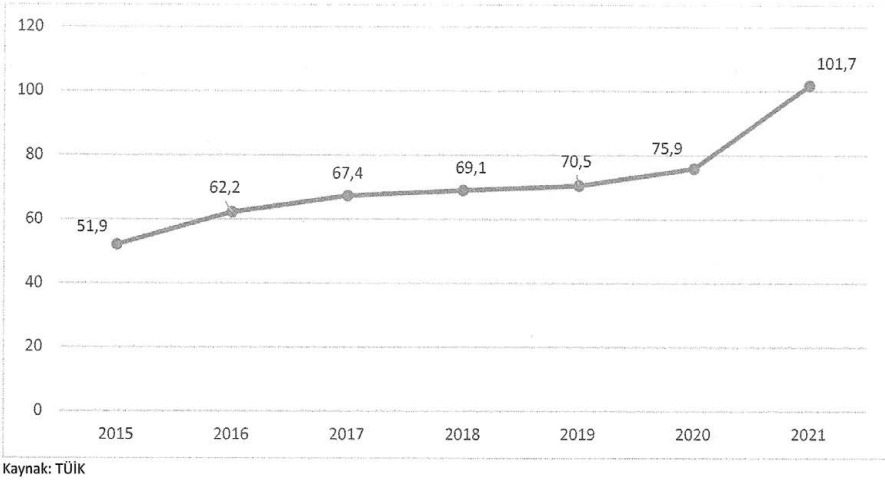

Kaynak: OECD

8.8.1. Türkiye'de Temel Göstergelerle AR-GE

Ülkeler arası kıyaslamalarda gösterildiği üzere Türkiye'nin AR-GE performansı yükseliş trendindedir. 2021 yılı fiyatlarıyla bakıldığında, toplam AR-GE harcaması 2015 yılında 51,9 milyar TL seviyesinden 2021 yılında 101,7 milyar TL seviyesine yükselmiştir (Grafik 8.88).

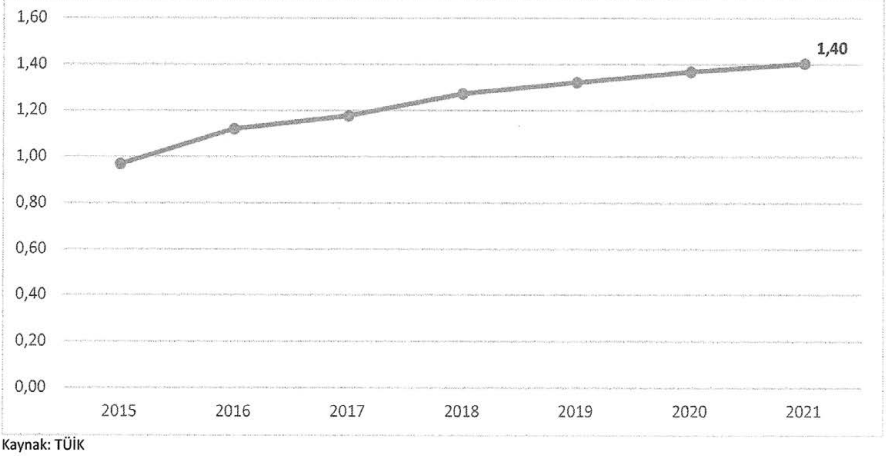
Grafik 8.88 AR-GE Harcamaları (2015-2021, Milyar TL, 2021 Yılı Fiyatlarıyla)

Kaynak: TÜİK

AR-GE harcamalarının toplam tutarı gibi GSYH içindeki payı da yükselmektedir. 2015 yılında AR-GE harcamalarının GSYH içindeki payı yüzde 0,97 iken bu oran 2021 yılında yüzde 1,40'a yükselmiştir.

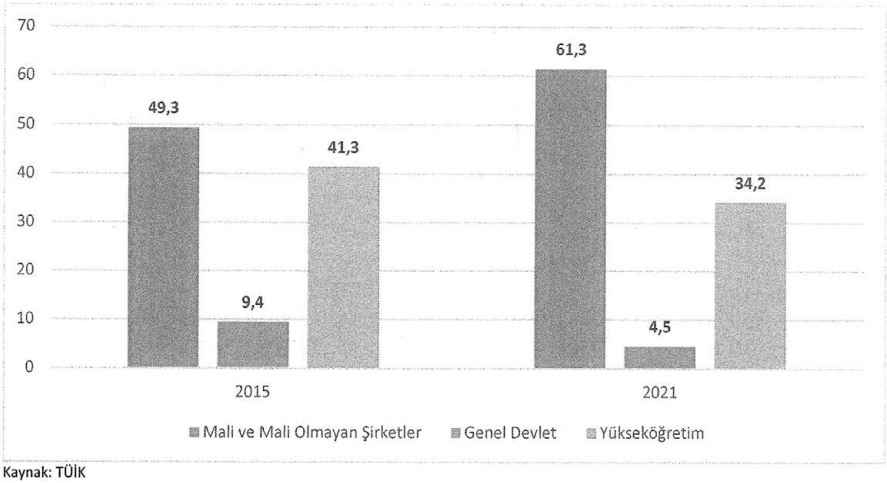
Grafik 8.89 AR-GE Harcamalarının GSYH İçindeki Payı (2010-2021, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

AR-GE harcamalarının sektörel dağılımına bakıldığında, 2021 yılı itibarıyla mali ve mali olmayan şirketlerin yüzde 61,3 ile en büyük paya sahip olduğu görülmektedir. Bunu yüzde 34,2 ile yükseköğretim kurumları ve yüzde 4,5 ile genel devlet takip etmiştir. 2015 yılından itibaren gerçekleşen değerler incelendiğinde özel sektörün AR-GE harcamaları içindeki payının arttığı, yükseköğretim ve genel devlet harcamalarının ise azaldığı görülmektedir.

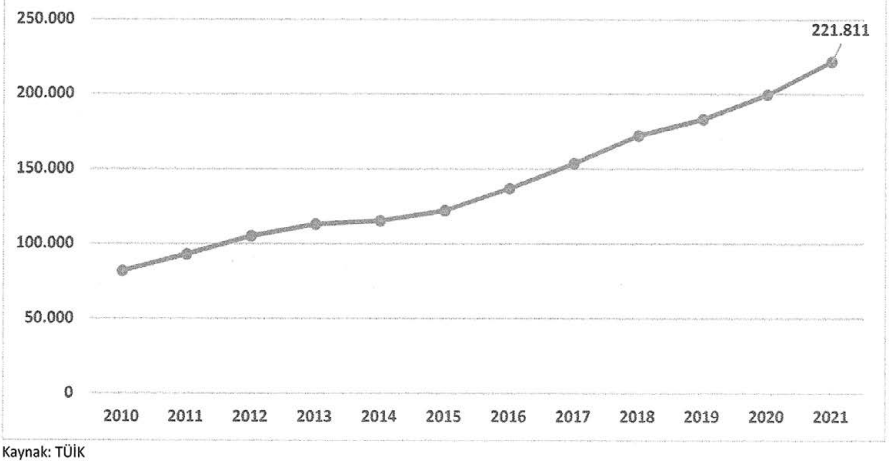
Grafik 8.90 Sektörlere Göre AR-GE Harcamaları Payları (2015-2021, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

2021 yılı itibarıyla Tam Zaman Eş değerli (TZE) cinsinden AR-GE personeli sayısı 221.811'dir. 2010 yılı ile kıyaslandığında Türkiye'de TZE AR-GE personeli sayısının yaklaşık üç katına çıktığı söylenebilir.

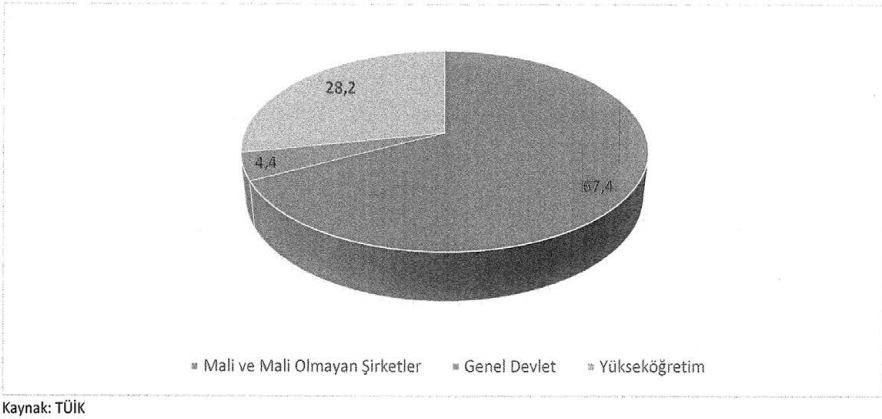
Grafik 8.91 Toplam TZE AR-GE Personeli (2010-2021)

Kaynak: TÜİK

Sektörlere göre dağılıma bakıldığında ise 2021 yılı itibarıyla toplam AR-GE personelinin yüzde 67,4'ü özel sektörde, yüzde 28,2'si yükseköğretimde ve yüzde 4,4'ü ise genel devlet sektöründe çalışmaktadır (Grafik 8.92). Bu sonuçlar AR-GE harcamalarının sektörel paylarıyla benzerlik göstermektedir. TZE cinsinden AR-GE personelinin öğrenim durumuna bakıldığında ise, yüzde 48'inin lisans, yüzde 20,7'sinin yüksek lisans ve yüzde 18,3'ünün doktora veya eş değeri eğitim düzeyine sahip olduğu görülmektedir.

Grafik 8.92 Sektörlere Göre AR-GE Personeli Payları (2021, Yüzde)

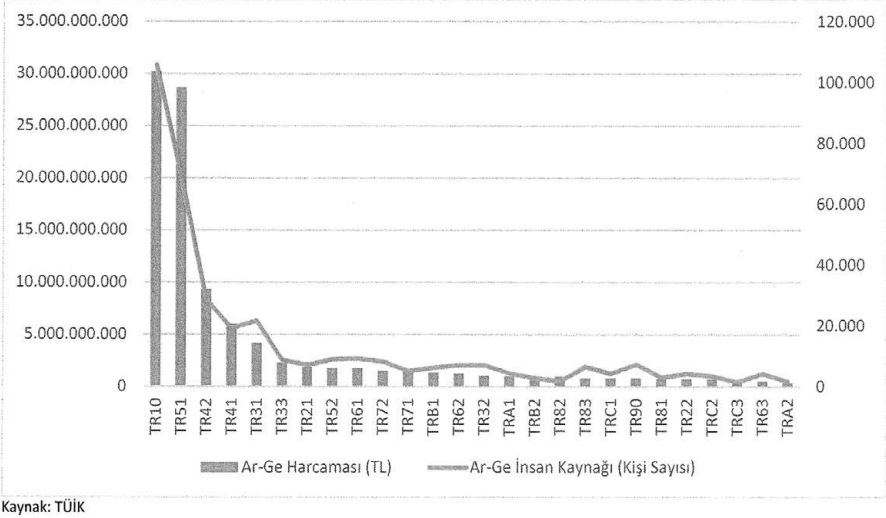

Kaynak: TÜİK

Türkiye'de bölgesel düzeyde toplam AR-GE harcamaları verileri düzey 2 bazında açıklanmaktadır. Düzey 2 bölgeleri bazında AR-GE harcamaları incelendiğinde, 2021 yılında AR-GE harcamalarının en yüksek olduğu bölgenin 30,21 milyar TL ile TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgesi olduğu görülmektedir. TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgesi'ni, 28,66 milyar TL ile TR51 (Ankara) ve 9,33 milyar TL ile TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) Düzey 2 Bölgeleri takip etmektedir. Bu üç bölge Türkiye'deki toplam AR-GE harcamasının yüzde 70'inden fazlasını gerçekleştirmektedir (Grafik 8.93).

AR-GE insan kaynağına bakıldığında ise AR-GE harcamalarında olduğu gibi üç bölgenin öne çıktığını söylemek mümkündür. Toplam TZE AR-GE personelinin yüzde 29,5'inin TR10 (İstanbul), yüzde 19,3'ünün TR51 (Ankara) ve yüzde 8'inin TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) Düzey 2 Bölgelerinde istihdam edildiği görülmektedir. Türkiye'deki toplam TZE AR-GE personelinin yaklaşık yüzde 60'ı bu üç bölgede istihdam edilmektedir.

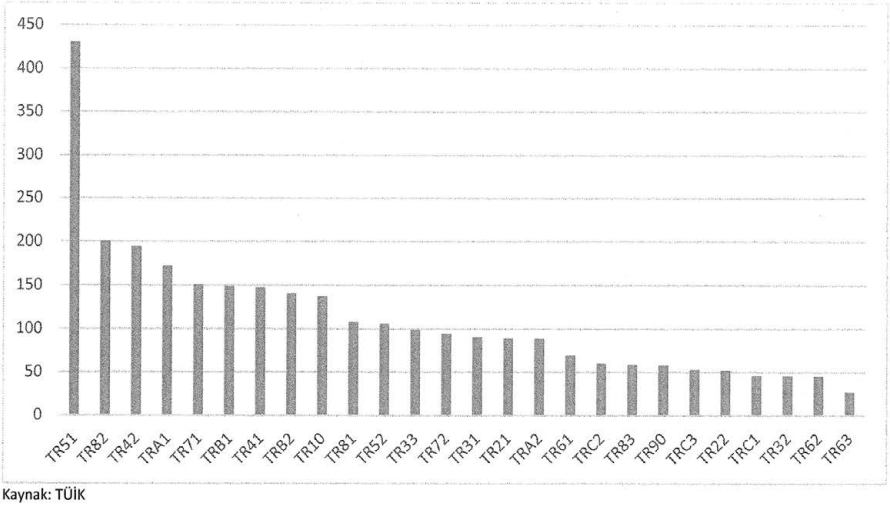
Grafik 8.93 Düzey 2 Bölgeleri AR-GE Harcaması ve AR-GE İnsan Kaynağı (2021)

Kaynak: TÜİK

AR-GE harcamalarının GSYH'ye oranına düzey 2 bölgeleri bazında bakıldığında TR51 (Ankara) Düzey 2 Bölgesi'nin açık ara en yüksek orana sahip bölge olduğu görülmektedir. Bu bölgenin toplam AR-GE harcamaları ile TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgesi'nin toplam AR-GE harcamaları arasında büyük bir fark olmamasına rağmen GSYH oranı açısından yaklaşık dört kat fark bulunmaktadır. GSYH'ye oranı açısından AR-GE harcamalarının bölgeler itibarıyla dağılımı, toplam AR-GE harcama tutarı açısından dağılıma göre daha dengeli bir tablo ortaya koymaktadır. GSYH'ye oranı açısından en düşük değere sahip bölge ise TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Düzey 2 Bölgesi'dir (Grafik 8.94).

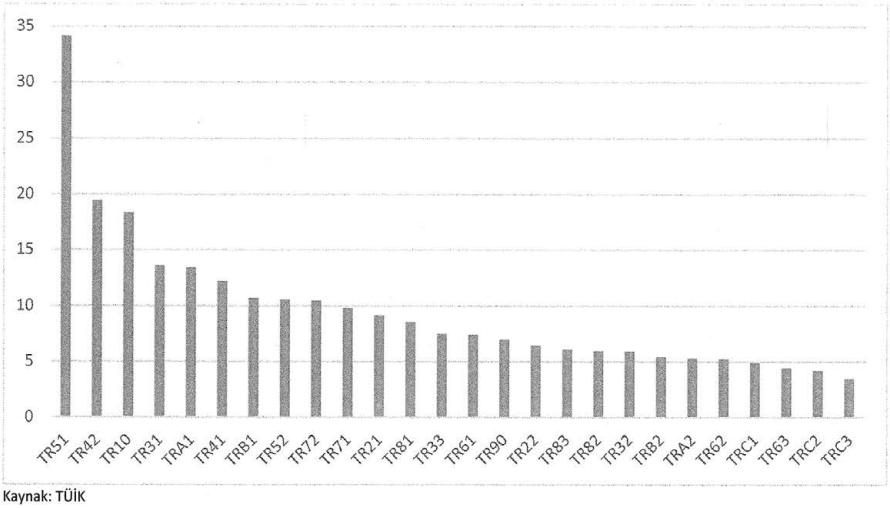
Grafik 8.94 Düzey 2 Bölgelerine Göre AR-GE Harcamaları (2021, GSYH Payı, On Binde)

Kaynak: TÜİK

İstihdam edilen her bin çalışan başına AR-GE insan kaynağı düzey 2 bölgeleri bazında incelendiğinde TR51 (Ankara), TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) ve TR10 (İstanbul) Düzey 2 Bölgeleri ilk üç sırayı paylaşmakta, bu bölgeleri TR31 (İzmir) ve TRA1 (Erzurum, Erzincan, Bayburt) Düzey 2 Bölgeleri izlemektedir. Diğer taraftan TRB1 (Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli) Düzey 2 Bölgesi bu göstergede 26 bölge içinde yedinci sırada bulunarak dikkat çekmektedir (Grafik 8.95).

Grafik 8.95 Düzey 2 Bölgelerine Göre AR-GE İnsan Kaynağı (2021, Bin Çalışan)

Kaynak: TÜİK

Düzey 2 Bölgelerine göre AR-GE harcamaları ve AR-GE insan kaynağının yanı sıra tüm sektörler dahil edilerek illerin iş yeri AR-GE harcaması payları da incelenmiştir. Bu doğrultuda, 2021 yılı verilerine göre illerin iş yeri AR-GE harcaması değerlerinde İstanbul, Ankara, Kocaeli, İzmir ve Bursa öne çıkmaktadır (Harita 8.70). Bu iller dışında rekabet nüvesi iller olan Adıyaman ve Batman ile rekabetçi illerin değerleri de dikkat çekmektedir.

Harita 8.70 İllerin Toplam İş Yeri AR-GE Harcaması Payları (2021, Yüz Binde)

Kaynak: STB, GBS

Tüm sektörler için 2021 yılı illere göre iş yeri başına AR-GE harcaması tutarları incelendiğinde Batman, Adıyaman, Kırklareli, Ankara, Kocaeli ve Siirt öne çıkmaktadır (Harita 8.71). Rekabet nüvesi iller olan Adıyaman ve Batman'ın hem toplam iş yeri AR-GE harcaması ülke payında hem de iş yeri başına AR-GE harcaması tutarında öne çıkması dikkat çekmektedir. 2021 yılında Türkiye'deki toplam 45 ilin iş yeri bazında AR-GE harcaması tutarı üç bin TL'nin altında kalmaktadır.

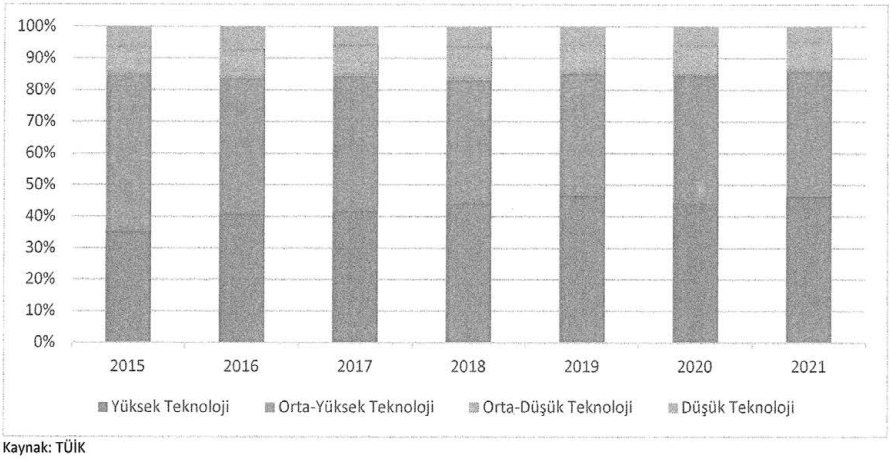
Harita 8.71 İllerin İş Yeri Başına AR-GE Harcaması Tutarları (2021, TL)

Kaynak: STB, GBS

İmalat sanayiinde AR-GE harcamaları büyük oranda orta yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerde yapılmaktadır. 2021 yılında imalat sanayiinde gerçekleştirilen 35,613 milyar TL AR-GE harcamasının yüzde 46,3'ünün yüksek teknoloji düzeyinde faaliyet gösteren girişimler, yüzde 39,6'sının orta yüksek teknoloji düzeyinde faaliyet gösteren girişimler, yüzde 9,6'sının orta düşük teknoloji düzeyinde faaliyet gösteren girişimler ve yüzde 4,5'inin düşük teknoloji düzeyinde faaliyet gösteren girişimler tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. 2015-2021 dönemi incelendiğinde yüksek teknolojili sektörlerin payının arttığı, düşük teknolojili sektörlerin payının ise azaldığı görülmektedir (Grafik 8.96).

Grafik 8.96 İmalat Sanayiinde Teknoloji Düzeyine Göre AR-GE Harcamaları (2015-2021, Yüzde)

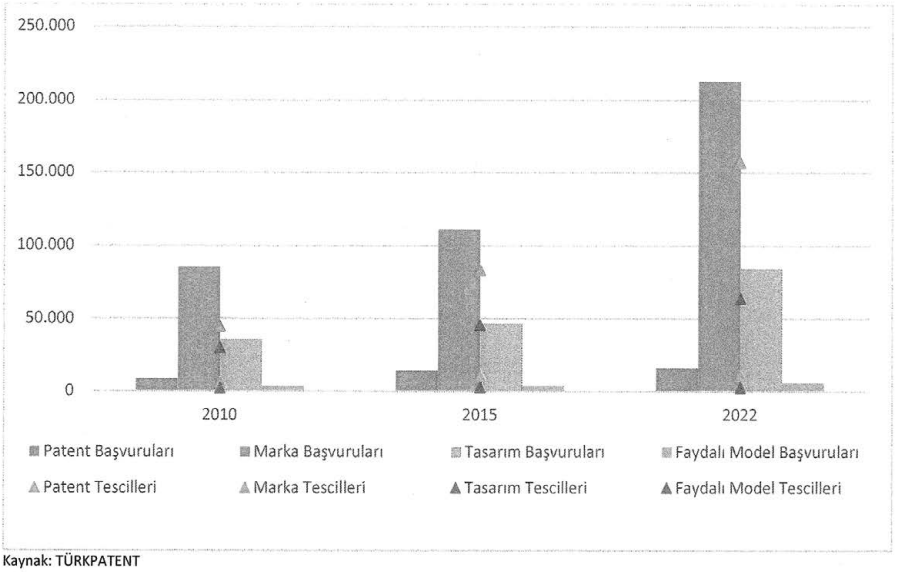

Kaynak: TÜİK

8.8.2. Türkiye'de Temel Göstergelerle Yenilikçilik

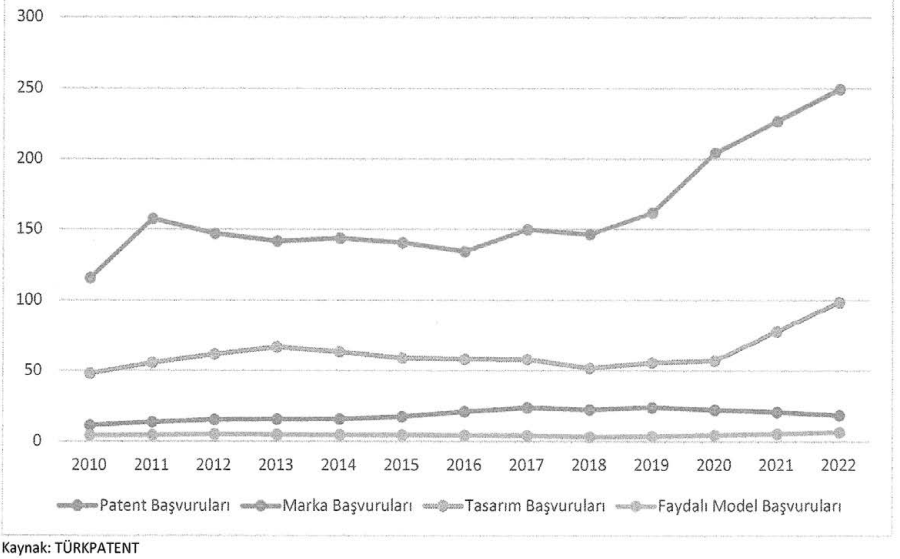
Önemli yenilik göstergelerinden olan fikri ve sınai mülkiyet hakları konusunda Türkiye genelinde 2010-2021 döneminde bir ilerleme mevcuttur. Bu dönem incelendiğinde patent, faydalı model, marka ve tasarım başvuru ve tescillerinde önemli artışlar gerçekleştiği görülmüştür (Grafik 8.97). Toplam sayılardaki artışlar gibi yüz bin kişi başına başvuru değerlerinde de yükseliş göze çarpmaktadır (Grafik 8.98).

Grafik 8.97 Patent, Marka, Tasarım ve Faydalı Model Başvuruları ve Tescilleri (2010-2022)

Kaynak: TÜRKPATENT
*2022 yılına ait değerler 18.01.2023 raporlama tarihi itibari ile hazırlanmıştır.

Grafik 8.98 Patent, Marka, Tasarım ve Faydalı Model Başvuruları (2010-2022, Yüz Bin Kişi Başına)

Kaynak: TÜRKPATENT

Fikri ve sınai mülkiyet hakları konusundaki veriler iller bazında da incelenmiş olup daha doğru bir sonuç görebilmek adına son 10 yılın verilerinin ortalaması alınmıştır. Yüz bin kişi başına patent başvurularında İstanbul, Manisa ve Ankara ile birlikte Bursa, Sakarya, Kocaeli ve Eskişehir yüksek değerleriyle öne çıkmaktadır (Harita 8.72). Yakınsama boyutundaki illerin görece düşük değerler aldığı patent

başvurularında, rekabet nüvesi iller arasında yer alan Rize ve bölgesel merkez niteliğindeki Erzurum dikkat çekmektedir.

Harita 8.72 İllere Göre Patent Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)

Kaynak: TÜRKPATENT

Yüz bin kişi başına tasarım başvuruları değerlerinde ise patent başvurularına benzer bir tablo görülmekle birlikte Erzurum ve Rize'nin patent değerlerine göre daha geride yer aldığı, Kayseri, Gaziantep, Kütahya ve Karaman'ın ise daha yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir (Harita 8.73).

Harita 8.73 İllere Göre Tasarım Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)

Kaynak: TÜRKPATENT

Yüz bin kişi başına marka ve faydalı model başvuru değerleri incelendiğinde ise sınırlı da olsa ülke geneline daha yaygın bir fotoğraf ortaya çıkmaktadır. Marka başvurularında Gaziantep, Malatya, Elâzığ, Mardin ve Kilis, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde dikkat çekmektedir. Bu göstergede en yüksek değere sahip iki il ise İstanbul ve Bursa'dır (Harita 8.74).

Harita 8.74 İllere Göre Marka Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)

Kaynak: TÜRKPATENT

Yüz bin kişi başına faydalı model başvurularında Bursa, Türkiye'de en yüksek değere sahip il olurken Bursa'yı Konya ve İstanbul takip etmektedir (Harita 8.75). Bununla birlikte Burdur, Düzce ve Iğdır'ın diğer fikri ve sınai mülkiyet hakları göstergelerine oranla faydalı model başvurularında daha yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir.

Harita 8.75 İllere Göre Faydalı Model Başvuruları (2022, Yüz Bin Kişi Başına)

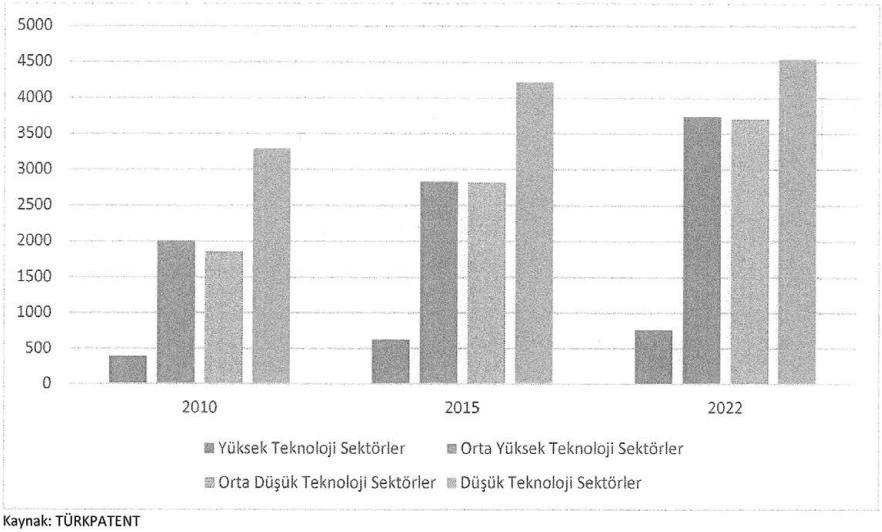

Kaynak: TÜRKPATENT

Yüz bin kişi başına patent, marka, tasarım ve faydalı model başvurularının tamamında ilk 10 il içinde İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa yer almaktadır. Yine bu göstergelerin tamamında Sakarya, Kocaeli, Eskişehir, Kayseri Konya ve Gaziantep ilk 20 il içinde bulunmaktadır.

Patent ve faydalı model başvurularının teknoloji düzeyine göre sektörel dağılımına bakıldığında imalat sanayiinde AR-GE harcamalarının sektörel dağılımından farklı bir sonuç görülmektedir. 2010-2022 döneminde orta-yüksek ve yüksek teknolojili sektörlerden yapılan patent ve faydalı model başvurularında artış görülmesine rağmen ülke genelindeki toplam patent ve faydalı model başvurularının önemli bir bölümü düşük ve orta-düşük teknolojili sektörlerden yapılmaktadır (Grafik 8.99).

Grafik 8.99 Patent ve Faydalı Model Başvurularının Teknoloji Düzeyine Göre Dağılımı (2010-2022)

Kaynak: TÜRKPATENT

Yenilik konusunda diğer bir önemli gösterge ise bilimsel yayın sayılarıdır. Başta üniversiteler olmak üzere özel sektör, araştırma merkezleri, kamu kurumları ve hastaneler tarafından yapılan Türkiye adresli bilimsel yayınların illere göre performans dağılımına bakıldığında İstanbul ve Ankara'nın ciddi bir farkla öne çıktığı görülmektedir (Tablo 8.34). Türkiye'de bilimsel yayınların yüzde 52'si üç büyük il tarafından yayımlanmaktadır.

Tablo 8.34 Türkiye Adresli Bilimsel Yayınların Performans Dağılımı (2010-2021, İlk ve Son 10 İl)

İlk 10 İl	Bilimsel Yayın Sayısı	Son 10 İl	Bilimsel Yayın Sayısı
İstanbul	158.623	Artvin	879
Ankara	141.251	Bayburt	844
İzmir	42.888	Iğdır	812
Konya	16.923	Yalova	806
Erzurum	12.304	Kırklareli	768
Kayseri	12.253	Kilis	723
Eskişehir	11.316	Mardin	659
Adana	11.106	Şırnak	641
Antalya	10.870	Ardahan	489
Kocaeli	10.743	Hakkâri	476

Kaynak: TÜBİTAK

* Çalışmada, Web of Science Veri Tabanlarında (SCI-Exp, SSCI, AHCI) yer alan makale ve review belge türündeki Türkiye adresli bilimsel yayınlar kurum bazında detaylandırılarak, illere göre dağılım yapılmıştır.

8.8.3. AR-GE ve Yenilik Altyapısı

AR-GE ve yenilik konusundaki literatür ve dünya genelindeki güncel uygulamalar, AR-GE faaliyetlerinden yeniliğe kadar olan sürecin doğrusal bir süreç olmadığını, aksine farklı aktörlerden ve bu aktörler arasındaki karşılıklı ilişkilerden oluşan sistem yaklaşımı çerçevesinde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Bu yaklaşım çerçevesinde AR-GE ve yenilik sürecinde yer alan aktörler arası iş birliğini kolaylaştıran arayüz yapılar önem kazanmaktadır. Üniversiteler, kamu kurumları, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları bünyesinde oluşturulabilen bu yapılar ortak projeler geliştirme ve tecrübe paylaşımı imkânları sağlamanın yanında ortak AR-GE altyapılarından faydalanma, vergi ve maliyet avantajları sunma gibi rekabet üstünlükleri de sağlamaktadır.

Dünya genelinde bu tür arayüzler farklı isim ve yapılarda faaliyet göstermektedir. Türkiye'nin AR-GE ve yenilik ekosisteminde en yaygın ve kapsamlı arayüz yapıları TGB'lerdir. TGB'ler yanında Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER), 6550 Sayılı Kanun kapsamındaki Araştırma Altyapıları ve Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO) AR-GE ve yenilik sürecinde aktörler arası iş birliğini kolaylaştıran diğer yapılar olarak ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda özel sektör bünyesinde oluşturulan ve sayıları giderek artan AR-GE ve tasarım merkezleri de Türkiye'nin AR-GE ve yenilik ekosisteminin önemli bir parçası olmuştur.

8.8.3.1. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB)

2001 yılında yayımlanan 4691 sayılı Kanun ile kurulmaya başlanan TGB'lerin kuruluş amaçları; üniversiteler, araştırma kurum ve kuruluşları ile sanayi arasında iş birliğini sağlamak, teknolojik bilgi üretmek, üründe ve üretim yöntemlerinde yenilik geliştirmek, teknolojik bilgiyi ticarileştirmek, teknoloji yoğun üretim ve girişimciliği desteklemek, işletmelerin yeni ve ileri teknolojilere uyumunu sağlamak ve yüksek teknoloji sağlayacak yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandıracak teknolojik altyapıyı sağlamak olarak özetlenebilir. Bu amaçlarla; TGB'ler tarafından eğitim, mentörlük, danışmanlık, ön kuluçka, kuluçka ve ortak altyapı gibi hizmetler verilmektedir. Ayrıca TGB'ler, bünyesinde bulunan firmalara; altyapı, bina, makine, ekipman ve personel giderlerinin bir kısmının karşılanması ve çeşitli vergi ve harçlardan muafiyet sağlanması gibi avantajlar sunmaktadır.

İlk TGB'nin kurulduğu 2001 yılından itibaren Türkiye'deki TGB sayısı düzenli bir artış göstermiştir. 2023 yılı eylül ayı itibarıyla Türkiye'de 54 farklı ilde 100 TGB bulunmakta olup bunların 87'si faal durumdadır (Harita 8.76). TGB bulunmayan illerin çoğunlukla öncelikli dönüşüm illeri olduğu görülmektedir. Faal olan 87 TGB'nin 26'sı İstanbul, Ankara ve Kocaeli'de bulunmaktadır.

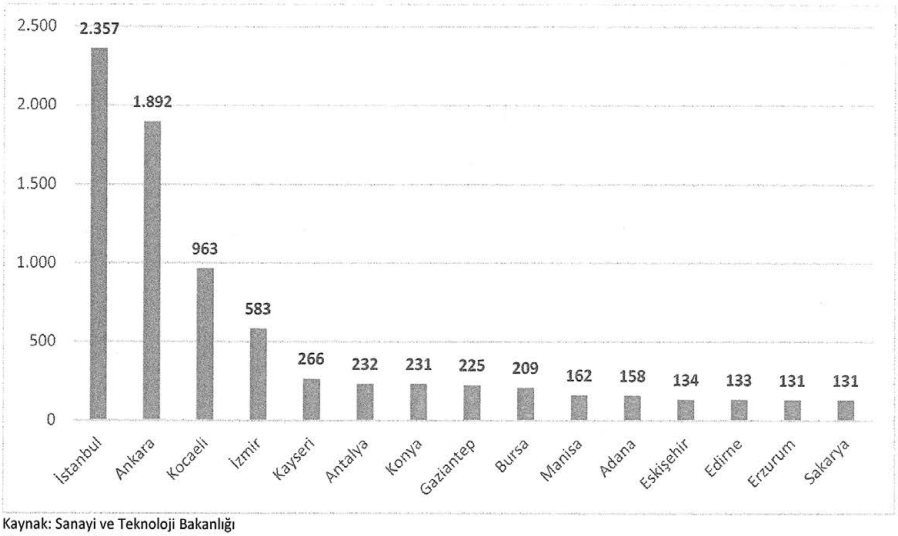
Harita 8.76 Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin İller İtibarıyla Dağılımı (2023)

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

2023 yılı Eylül ayı itibarıyla ülke genelinde TGB'lerde toplam 9.766 firma faaliyet göstermektedir. TGB'lerde bulunan 9.766 firmanın 2.357'si İstanbul, 1.892'si Ankara ve 963'ü Kocaeli 'deki TGB'lerde faaliyet göstermekte olup TGB'lerde faaliyet gösteren toplam firma sayısının yaklaşık yüzde 80'i 15 ilde bulunmaktadır (Grafik 8.100).

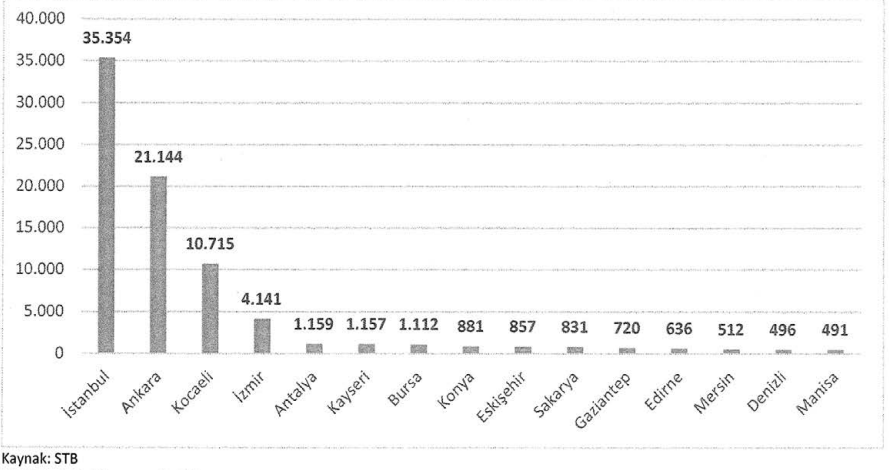
Grafik 8.100 TGB'lerdeki Firma Sayısı (2023, İlk 15 İl)

Kaynak: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

TGB'lerdeki firmalarda çalışan toplam AR-GE personeli sayısı ise 86.459'dur. İl bazında bakıldığında 35.354 kişi ile ilk sırada yer alan İstanbul'u, 21.144 kişi ile Ankara ve 10.715 kişi ile Kocaeli'nin takip ettiği görülmektedir (Grafik 8.101).

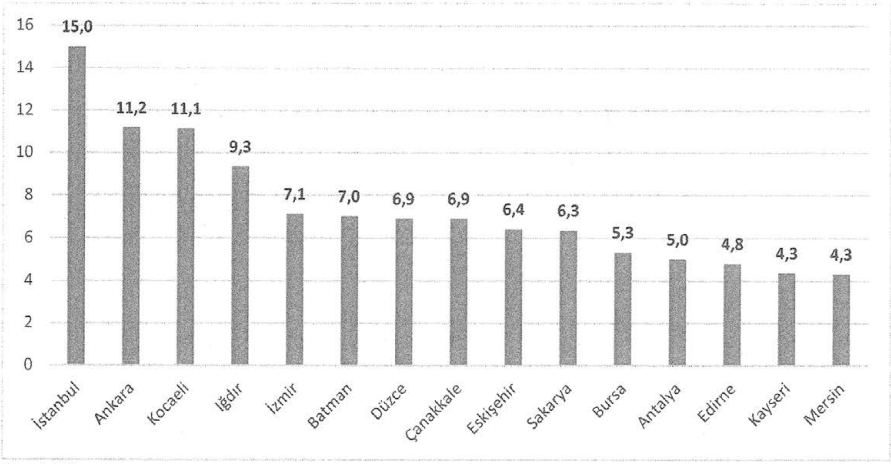
Grafik 8.101 TGB'lerdeki AR-GE Personeli Sayısı (2023*, İlk 15 İl)

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

TGB'lerde faaliyet gösteren firma başına AR-GE personeli sayısına bakıldığında ise firma sayısı ve AR-GE personeli sayısında olduğu gibi İstanbul, Ankara ve Kocaeli'nin öne çıktığı görülmektedir. Bu verilere göre, TGB firmalarının genel olarak mikro ve küçük ölçekli işletmeler olduğunu söylemek mümkündür (Grafik 8.102).

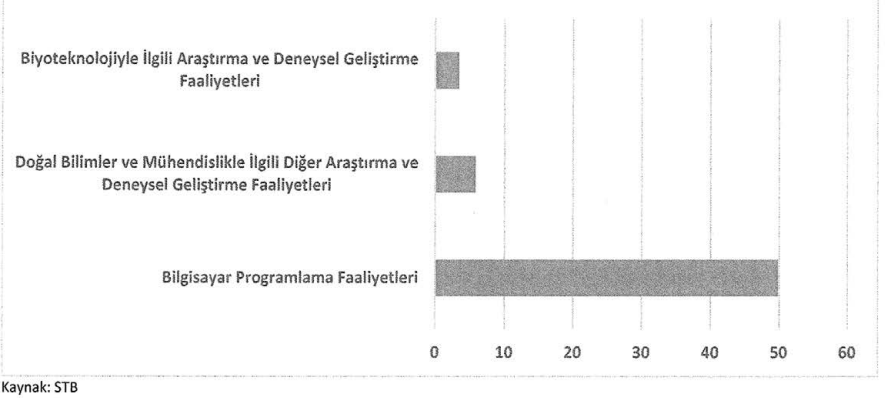
Grafik 8.102 Firma Başına AR-GE Personeli Sayısı (2023*, İlk 15 İl)

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

TGB'lerdeki firmaların sektörel dağılımına bakıldığında bilgisayar programlama faaliyetlerini yürüten firmaların toplam firmaların yaklaşık yüzde 50'sini oluşturduğu görülmektedir. Bilgisayar programlama sektörünü, doğal bilimler ve mühendislik ile biyoteknoloji sektörleri takip etmektedir (Grafik 8.103).

Grafik 8.103 TGB Firmalarının Sektörel Dağılımı (2023, Yüzde)

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

Kalkınma Ajansları tarafından yapılan saha çalışması kapsamında TGB'lerde yaşanan sorunlar ve TGB'lerin ihtiyaçları tespit edilmiştir. Bu çerçevede; finansman, doluluk oranının yüksek olması nedeniyle yeni başvuru alınamaması, nitelikli personel ve ortak alan eksikliği başlıca sorun ve ihtiyaçlar olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte; sosyal alan eksikliği ve ulaşım sorunları da bazı TGB'ler için geliştirilme ihtiyacı olan hususlar olarak belirtilmiştir.

8.8.3.2. AR-GE ve Tasarım Merkezleri

2008 yılından itibaren kurulmaya başlayan AR-GE merkezleri ile 2016 yılından itibaren kurulmaya başlayan tasarım merkezleri Türkiye'nin AR-GE ve yenilik ekosisteminin önemli parçaları haline gelmiştir.

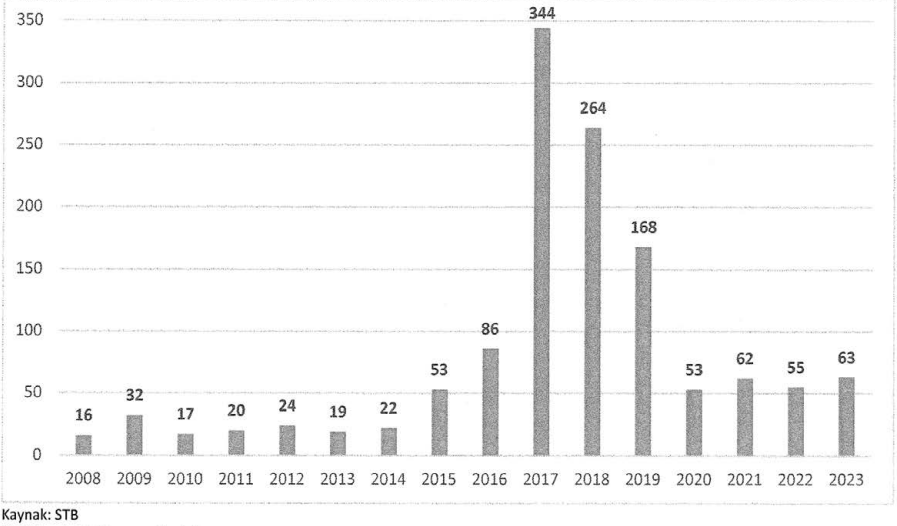
AR-GE merkezleri 5746 Sayılı Kanun'da *"AR-GE ve yenilik projelerini veya sözleşme çerçevesinde siparişe dayalı olarak yürütülen AR-GE ve yenilik faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere kurulan ve dar mükellef kurumların Türkiye'deki işyerleri dahil, kanuni veya iş merkezi Türkiye'de bulunan sermaye şirketlerinin; organizasyon yapısı içinde ayrı bir birim şeklinde örgütlenmiş, münhasıran yurt içinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan ve en az elli tam zaman eş değer AR-GE personeli istihdam eden, yeterli AR-GE birikimi ve yeteneği olan birimler"* olarak tanımlanmıştır.

Aynı Kanun'da tasarım merkezleri ise *"tasarım projelerini veya sözleşme çerçevesinde siparişe dayalı olarak yürütülen tasarım faaliyetlerini gerçekleştirmek üzere kurulan ve dar mükellef kurumların Türkiye'deki iş yerleri dahil, kanuni veya iş merkezi Türkiye'de bulunan sermaye şirketlerinin; organizasyon yapısı içinde ayrı bir birim şeklinde örgütlenmiş, münhasıran yurt içinde tasarım faaliyetlerinde bulunan ve en az on tam zaman eş değer tasarım personeli istihdam eden, yeterli tasarım birikimi ve yeteneği olan birimler"* olarak ifade edilmiştir.

Türkiye'de 2023 yılı eylül ayı itibarıyla 1.298 AR-GE merkezi faaliyet göstermekte olup AR-GE merkezlerinde toplam 79.407 personel çalışmaktadır. Merkezlerin en yoğun faaliyet gösterdiği sektörler makine ve teçhizat imalatı, otomotiv yan sanayii, yazılım, bilgisayar ve iletişim teknolojileri ve tekstil sektörleridir.

Türkiye'de ilk defa 2008 yılında kurulan AR-GE merkezlerinin sayısının özellikle 2017-2019 döneminde ciddi artış gösterdiği görülmektedir (Grafik 8.104).

Grafik 8.104 Yıllar İtibarıyla Kurulan AR-GE Merkezi Sayısı (2008-2023)

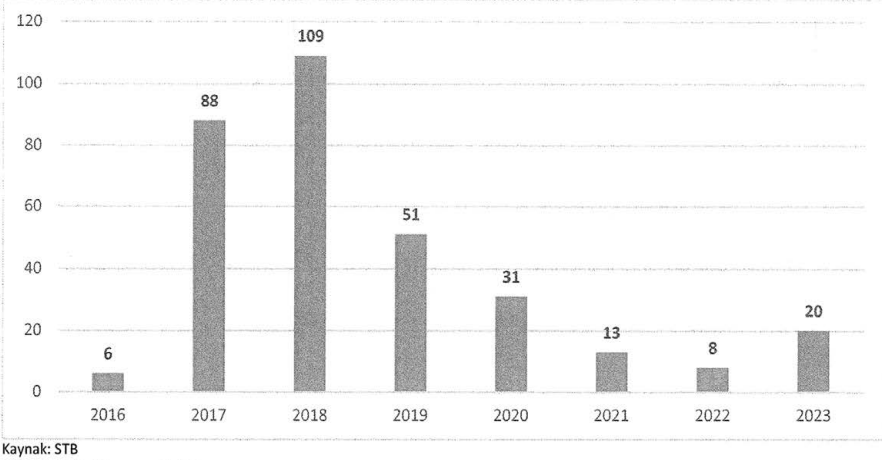

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

Türkiye'de 2023 yılı Eylül ayı itibarıyla 326 tasarım merkezi faaliyet göstermekte olup tasarım merkezlerinde toplam 7.884 personel çalışmaktadır. Tasarım merkezlerinin en yoğun faaliyet gösterdiği sektörler tekstil, mühendislik/mimarlık, makine ve teçhizat imalatı, imalat sanayii ve otomotiv yan sanayi sektörleridir.

Türkiye'de ilk defa 2016 yılında kurulan tasarım merkezlerinin sayısının 2017 ve 2018 yıllarında ciddi artış gösterdiği görülmektedir (Grafik 8.105).

Grafik 8.105 Yıllar İtibarıyla Kurulan Tasarım Merkezi Sayısı (2016-2023)

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

2023 yılı Eylül ayı itibarıyla 54 farklı ilde bulunan AR-GE merkezleri ile 30 farklı ilde faaliyet gösteren tasarım merkezlerinin en yoğun olduğu iller benzer olup İstanbul, Ankara, Bursa, Kocaeli ve İzmir şeklindedir. Bu iller dışında Tekirdağ, Manisa, Sakarya, Denizli, Eskişehir, Konya, Adana, Antalya ve Kayseri öne çıkan diğer illerdir. AR-GE ve tasarım merkezlerinin ülke genelinde dağılımı incelendiğinde bu merkezlerin çoğunlukla küresel entegrasyon boyutundaki iller ile rekabetçi illerde bulunduğu görülmektedir (Harita 8.77).

Harita 8.77 AR-GE ve Tasarım Merkezlerinin İller İtibarıyla Dağılımı (2023)

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

AR-GE ve tasarım merkezlerine ait temel göstergelere bakıldığında bu merkezlerde 2023 yılı Eylül ayı itibarıyla 70 binden fazla proje tamamlanmış olup 24 bini aşkın patent başvurusunda bulunulmuştur (Tablo 8.35).

Tablo 8.35 AR-GE ve Tasarım Merkezlerine İlişkin Genel Bilgiler (2023)

Temel Göstergeler	AR-GE Merkezleri	Tasarım Merkezleri
Faaliyette Olan Merkez Sayısı	1.298	326
Toplam Personel Sayısı	79.407	7.884
Tamamlanan Proje Sayısı	58.864	11.486
Patent Başvuru Sayısı	23.672	493
Patent Tescil Sayısı	11.972	229

Kaynak: STB
*2023 yılı Eylül ayı verileridir.

8.8.3.3. Diğer AR-GE ve Yenilik Altyapıları

Türkiye'de TGB'ler, AR-GE ve tasarım merkezleri dışında bilgi üretimini kolaylaştıran ve üretilen bilginin ticarileştirilmesi sürecinde yer alan aktörler arası iş birliğini sağlayan farklı altyapılar da bulunmaktadır. TGB'ler ile AR-GE ve tasarım merkezleri kadar ülke genelinde yaygın olmayan bu yapılar arasında Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO), 6550 Sayılı Kanun kapsamına alınan araştırma altyapıları ve Teknoloji Geliştirme Merkezleri (TEKMER) sayılabilir. Bunların dışında organize sanayi bölgeleri ve üniversiteler gibi kurumların bünyesinde faaliyet gösteren, yapı ve standartları farklılaşan mükemmeliyet merkezleri ve yenilik merkezleri gibi az sayıda altyapı da mevcuttur.

TTO'lar, genellikle üniversiteler ve TGB'ler bünyesinde kurulmakta; araştırmacılara ve öğrencilere fikir geliştirilmesinden, proje hazırlanmasına ve buluşların patentlenmesine kadar olan süreçlerde destek vermektedir. 2023 ocak ayında Kalkınma Ajansları tarafından yapılan saha çalışmalarının sonucunda, Türkiye'de 138 TTO'nun üniversiteler ve TGB'ler bünyesinde faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.

6550 Sayılı Kanun kapsamında Araştırma Altyapıları Kurulu tarafından yeterlik kararı verilen araştırma altyapıları ise tüzel kişilik kazanarak belirli desteklerden faydalanmaktadır. İleri araştırma laboratuvarı, tematik araştırma laboratuvarı ve merkezi araştırma laboratuvarı olarak sınıflandırılan bu altyapılar yükseköğretim kurumları bünyesinde kurulmaktadır.

TEKMER'ler ise AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesini amaçlamakta, teknoloji ve yenilik odaklı iş fikirlerinin ticarileştirilmesini kolaylaştırmakta ve bu çerçevede araştırmacılara ve girişimcilere kuluçka hizmetleri sunmaktadır. KOSGEB verilerine göre Türkiye'de halihazırda 12'si İstanbul'da, 5'i Ankara'da, 2'si İzmir'de ve 1'i Bitlis'te olmak üzere toplam 20 TEKMER bulunmaktadır.

8.8.4. Bölgesel Yenilik Stratejileri

AR-GE ve yenilik faaliyetleri, ulusal kalkınma politikaları gibi bölgesel kalkınma politikalarının da önemli bir bileşenidir. AR-GE ve yenilik politikaları bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması, bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve bu sayede bölgesel kalkınmanın sağlanması noktasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu çerçevede, bölgelerin AR-GE ve yenilik konusunda sorunlarının, potansiyellerinin ve üstünlüklerinin tespit edilerek orta vadeli stratejik önceliklerin belirlenmesi amacıyla bölgesel düzeyde yenilik stratejileri hazırlanmaktadır.

2014-2023 BGUS döneminde yenilikte sistem yaklaşımı çerçevesinde bölgesel düzeyde yenilik stratejileri hazırlanması yaklaşımı benimsenmiş ve Kalkınma Ajansları koordinasyonunda 13 Düzey 2 Bölgesi için bölgesel yenilik stratejileri hazırlanmıştır. Hazırlanan bu stratejiler Kalkınma Ajansları başta olmak üzere farklı kamu kurum ve kuruluşlarınca belirli program, proje ve faaliyetler için altlık oluşturmuştur.

AR-GE ve yenilik konusunda bölgesel düzeydeki bu stratejik yaklaşımın tüm bölgelere yayılarak devam ettirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte hem literatürde hem de dünya genelindeki uygulamalarda

AR-GE ve yenilik konusunda yaşanan değişimlerin bu sürece yansıtılması gerekmektedir. Bu noktada akıllı uzmanlaşma kavramı karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa 2020 Stratejisi'nin temel kavramları arasında yer alan akıllı uzmanlaşmayı Avrupa Komisyonu; "ekonominin güçlü yönlerinin ve potansiyelinin analizine ve geniş paydaş katılımlı girişimci keşif sürecine dayalı olarak müdahale edilecek stratejik alanların belirlendiği mekân bazlı bir yaklaşım" olarak tanımlamaktadır.

2014-2020 Operasyonel Program döneminde AB üye ülkelerinin Avrupa Birliği yapısal fonlarının bir kısmından yararlanabilmesi için "Akıllı Uzmanlaşma İçin Araştırma ve Yenilik Stratejileri" hazırlamaları ön koşul olarak belirlenmiştir. Bu gelişmelerle beraber akıllı uzmanlaşma yaklaşımı AB'de çok daha önemli bir konu haline gelmiştir. 2021-2027 yıllarını kapsayan Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA III) döneminde de akıllı uzmanlaşma önemini korumaktadır.

Her ne kadar 2014-2023 BGUS döneminde bazıları akıllı uzmanlaşma yaklaşımına dayanan 13 bölgesel yenilik stratejisi hazırlanmış olsa da AR-GE ve yenilik politika ve uygulamalarının etkinliğinin artırılması ve AB başta olmak üzere bu alanda uluslararası kaynaklardan daha fazla faydalanılması için bütün bölgelerde akıllı uzmanlaşma yaklaşımına dayalı ve güncel yenilik stratejilerinin hazırlanması önemli görülmektedir.

8.8.5. AR-GE ve Yenilik Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

On İkinci Kalkınma Planında Türkiye'nin AR-GE ve yenilik politikaları "Bilim, Teknoloji ve Yenilik" başlığı altında ele alınmış olup politikalar arasında insan kaynağının geliştirilmesi, üniversitelerin araştırma kapasitesinin geliştirilmesi, araştırma altyapılarının ve finansman imkânlarının geliştirilmesi gibi konular öne çıkmaktadır. 2024-2028 yıllarını kapsayan BGUS'ta ise amaç On İkinci Kalkınma Planı ile uyumlu olarak "AR-GE ve yenilik ekosisteminin güçlendirilmesi" olarak belirlenmiştir. Bu amaç altında, bölgelere göre özelleşmiş AR-GE ve yenilik politikaları tasarlanması, AR-GE insan kaynağının geliştirilmesi ile arayüz yapıların sayısının ve etkinliğinin artırılması temel hedefler olarak öne çıkmaktadır.

Bölgesel düzeyde akıllı uzmanlaşmaya dayalı yenilik stratejileri yaygınlaştırılacaktır. Bölgelerin AR-GE ve yenilik konusundaki kapasitelerini ve potansiyellerini değerlendirerek AR-GE ve yenilik alanında stratejik öncelikler belirleyen bölgesel yenilik stratejileri akıllı uzmanlaşma yaklaşımı çerçevesinde hazırlanacak; yatırımların, desteklerin ve uluslararası kaynakların stratejilerdeki önceliklere odaklanması sağlanacaktır. Stratejilerle birlikte özel sektör ağırlıklı olmak üzere uygulanabilir faaliyetleri içeren eylem planları hazırlanacak ve sürecin koordinasyonunu yürütecek bir yönetişim mekanizması tasarlanacaktır. Stratejilerin hazırlık ve uygulama sürecinde uluslararası kuruluş ve aktörlerle iş birliğini geliştirmek ve tecrübe aktarımı sağlamak amacıyla uluslararası ağlara katılım teşvik edilecektir.

AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin tüm bölgelerde yaygınlaştırılması sağlanacaktır. AR-GE harcamalarının ve yenilik göstergelerinin küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki illerde yüksek olduğu görülmekte, bununla birlikte diğer illerin de AR-GE ve yenilik konularında potansiyel taşıdığı değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, bölgelerin üretim yapıları ve potansiyel gelişme alanları dikkate alınarak araştırma altyapıları, finansal destekler, danışmanlık ve farkındalık faaliyetleri gibi kolaylaştırıcı hizmetler yoluyla AR-GE ve yenilik faaliyetleri tüm bölgelerde yaygınlaştırılacaktır.

AR-GE ve yenilik alanında arayüz yapıların sayısı ve etkinliği artırılacaktır. TGB'ler başta olmak üzere AR-GE ve yenilik alanında iş birliğini kolaylaştıran ve AR-GE ve yenilik faaliyetlerinde aktörlere çeşitli avantajlar sağlayan arayüz yapılar tüm illerde bulunmamakta olup mevcut olanlarda da doluluk oranları yüksek seyretmektedir. Diğer taraftan bu yapılarda girişimlere sunulan tamamlayıcı hizmetlerin kapsamı ve niteliği her ilde aynı seviyede değildir. Bu çerçevede, öncelikle rekabetçilik boyutundaki illerde TGB'ler başta olmak üzere AR-GE ve yenilik arayüzlerinin sayısı artırılacak, mevcut olanların fiziksel altyapısı güçlendirilecek ve hizmet kalitesinin artırılması sağlanacaktır. Arayüz yapılarda

yaşanan fiziksel, yönetimsel ve finansal sorunlar çözülecek, faaliyet gösteren sektörler ve hedef pazarlar dikkate alınarak sunulan tamamlayıcı hizmetlerin kapsamı ve kalitesi artırılacaktır.

AR-GE ve yenilik faaliyetlerinde çalışan insan kaynağı ve niteliği artırılacaktır. Küresel entegrasyon ve rekabetçilik boyutundaki illerde yoğunlaşan AR-GE insan kaynağı sayısı diğer illerde de artırılacaktır. Bu çerçevede çocuk ve gençlerde AR-GE ve yenilik bilincinin oluşturulması için eğitim programları ve farkındalık faaliyetleri organize edilecek, mesleki ve teknik liselerin araştırma altyapısı ihtiyaçları giderilecek, uygulamalı programlar başta olmak üzere lise ve üniversite öğrencilerine yönelik staj programları yaygınlaştırılacaktır. Üniversiteler başta olmak üzere araştırma kuruluşlarının bölgelerinin gelişme alanlarında ihtisaslaşması teşvik edilecek, "Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi "ne devam edilecek, proje kapsamındaki faaliyetlerin etkinliği artırılacaktır.

AR-GE ve yenilik faaliyetlerinin finansman imkânları bütün bölgelerde artırılacaktır. Kamu tarafından verilen desteklerin bölgelerin öncelikli alanları dikkate alınarak ve tamamlayıcı olacak şekilde tasarlanması, desteklerin bilinirliğinin artırılması ve başvuru süreçlerinin kolaylaştırılması sağlanacaktır. Kamu tarafından verilen desteklerin yanı sıra girişim sermayesi ve kitle fonlama gibi alternatif finansman araçları yaygınlaştırılacak ve uluslararası fonlardan daha fazla yararlanılacaktır.

8.9. DİJİTALLEŞME

Yeni teknolojilerin yaygınlaşması ve bu teknolojilerin ortaya çıkardığı verimlilik artışıyla beraber hızlanan dijital dönüşüm, iş yapma biçimlerinin, organizasyon yapılarının ve üretilen ürün ve hizmetlerin niteliğinin değiştiği bir süreci başlatmıştır. Dijital dönüşüm kavramı, Avrupa Komisyonu tarafından fiziksel ve dijital sistemleri entegre eden ve yenilikçi iş modelleri ve süreçleriyle birleştirildiğinde akıllı ürünlerin, hizmetlerin ve üretkenliğin önemli ölçüde geliştirilmesine yol açan ileri teknolojilerin birleşimi olarak ifade edilmektedir (Avrupa Birliği, 2019). OECD ise dijital dönüşümü, sayısallaştırma ve dijitalleşmenin ekonomik ve sosyal etkisi olarak görmektedir (OECD, 2018).

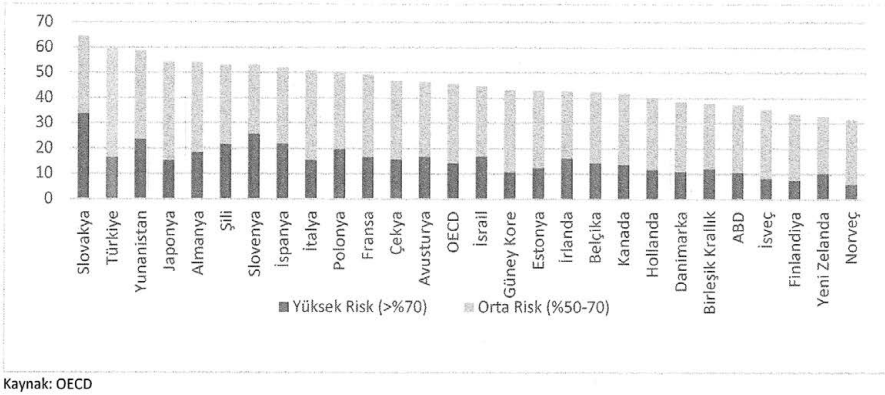
Küresel anlamda dijital dönüşümün birincil olarak bağlantılı olduğu bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün pazar büyüklüğü 2022 yılı itibarıyla 4,4 trilyon dolara ulaşmış olup (Gartner, 2023) Dünya Ekonomik Forumu Dijital Dönüşüm Girişimi Raporu'nda 2016-2025 yılları arasında dijital dönüşümün iş dünyasına ve topluma 100 trilyon dolar tutarında katkı yapmasının beklendiği ifade edilmiştir. Aynı raporda dijital dönüşümün hem endüstrinin hem de toplumun refah seviyesine olumlu katkı yapacağı da belirtilmiştir (World Economic Forum, 2018).

Ekonomik ve toplumsal hayatı dönüştüren dijitalleşme; verimlilik artışı, ekonomik büyüme, istihdam artışı, hizmet sunumunda ve hizmetlere erişimde kolaylık gibi refah unsurlarında artış getirici özellikler taşımaktadır. Diğer yandan ülkelerin politika ve uygulamalarındaki hazırlık seviyesine bağlı olarak negatif dışsallığı da beraberinde getirebilmektedir.

Dijital teknolojiler hem yeni yetkinliklere olan talebi artırmakta hem de belirli sektörlerde iş kayıplarına yol açmaktadır. Dünya genelinde iş gücü piyasası göstergelerinde gözlemlenen olumsuz gelişmelerin, ileri düzey teknolojilerin üretim süreçlerinde kullanımının yaygınlaşması ile artacağı tahmin edilmektedir. Bu alanda yakın zamanda yapılan çalışmalardan biri olan ve Oxford Üniversitesi akademisyenleri tarafından yürütülen çalışmada, ABD'de iş gücünün yüzde 47'sinin yeni teknolojiler tarafından ikame edileceği belirtilmektedir (Frey & Osborne, 2013). Grafik 8.106'da da verildiği üzere benzer bir çalışma yürüten OECD, üye ülkelerde ortalama olarak işlerin yüzde 14'ünün dijital dönüşüm nedeni ile yüksek otomasyon riski[23] altında kalacağını belirtirken (OECD, Automation, Skills Use And Training, 2018) DB ise gelişmekte olan ülkelerde istihdamın üçte ikisinin dijital dönüşümün etkisi ile yerinden edilebileceğini ifade etmektedir (Dünya Bankası, 2016).

[23] Dijital teknolojiler nedeniyle iş gücünün yerinden edilmesi otomasyon riski olarak ifade edilmektedir.

Grafik 8.106 Seçili OECD Ülkelerin Otomasyon Riski (2018, Yüzde)

Kaynak: OECD

Dijital dönüşümün özellikle hangi meslekler üzerinde yıkıcı etkisi olduğu üzerine yürütülen çalışmalarda birbirine benzer sonuçlara ulaşılmakta ve dijital dönüşümün etkisinin tüm sektörlerde görüleceği ama en çok imalat sanayii sektörünün etkileneceği öngörülmektedir. Özellikle düşük nitelikli iş gücünün yıkıcı etkisinden en çok etkilenecek grup olduğu yüksek beceri gerektiren mesleklerde ise ileri teknolojinin tamamlayıcılık göstereceği tespit edilmektedir. Büyük veri, bulut bilişim, yapay zekâ vb. teknolojiler nedeniyle veri depolama, işleme ve analizi ile ofis işlerinin yok olma tehlikesi altında kaldığı; başta imalat sanayiinde olmak üzere robot kullanımının özellikle üretim sürecinde operasyonel işlerde emek gücünün yerini ikame edeceği tahmin edilmektedir (Frey & Osborne, 2013; OECD, 2018; CEDEFOB, 2018).

Ülkeler arasında dijital dönüşümün etkisi, sektörlerin ulusal ekonomiden aldığı paya göre farklılaşabilmektedir. Dijital teknolojilerin uygulama alanı yüksek olan bir sektörün ulusal ekonomiden aldığı pay fazla ise ilgili ülke için dijitalleşmenin ortaya çıkardığı otomasyon etkisi de yüksek olabilmektedir. Bununla birlikte, ülkeler arasında sektörlerin payı benzer olsa dahi sektörlerdeki teknoloji yoğunluğu ve iş gücü becerilerinde görülen farklılık, otomasyon risk ve fırsatlarını ülkeler arasında farklılaştırmaktadır.

Dijitalleşme ve beraberinde getirdiği otomasyon, ülkeler gibi ülkeler içerisinde bölgeleri de farklı düzeyde etkilemektedir. Bölgelerin ekonomik ve toplumsal yapısı, dijital altyapısı ve beşerî sermayesinin farklılaşması nedeniyle dijitalleşme sürecinde mekân, önemli bir farklılık unsuru olmaktadır. Teknolojik ilerlemeler ekonomik ve sosyal fırsatları ortaya çıkarmakla beraber kimi bölgeler için dijital bölünmeye sebep olmaktadır (OECD , 2018b). Özellikle bölgesel gelişmişlik farkları yüksek olan ülkeler için dijitalleşme sürecinin yıkıcı etkilerine karşı yerel ekonomileri dirençli ve hazırlıklı hale getirmek ve dijitalleşmenin sunduğu araçları bölgesel kalkınma fırsatına çevirmek üzere politikaların ve uygulamaların geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Bölge ekonomilerinin değişime karşı dirençli ve uyumlu hale getirilmesi ancak bütünlükçü ve mekânsal yaklaşımla ele alınan politika ve uygulamalar ile mümkün olacaktır.

8.9.1. Türkiye'de Mevcut Durum

Dijitalleşmenin ekonomik ve toplumsal yapı üzerinde kapsayıcı etkilerinin olması, bu alandaki mevcut durumun tespitini ve dönüşümün meydana getireceği etkinin yönü ve büyüklüğünün tahminini gerektirmektedir. Bir ülkenin dijitalleşme düzeyini belirlemek amacıyla ekonomik ve sosyal göstergeler ile çeşitli alt bileşenlerden oluşan endekslerden faydalanılmaktadır. Bununla birlikte anketler ile çeşitli istatistiki veriler de ülkenin dijitalleşme düzeyi hakkında fikir vermektedir. AR-GE harcamalarının düzeyi, yenilik faaliyetleri, nitelikli iletişim altyapısının varlığı, beşerî sermayenin niteliği, üretim ve

hizmet faaliyetlerinin teknoloji düzeyi ve ekonomik faaliyetlerin bilgi yoğunluğu gibi unsurlar dijital dönüşümün belirleyicileri olarak kullanılmaktadır.

BİT (Bilgi ve İletişim Teknolojileri) sektörü, oluşturduğu katma değerin diğer sektörlere göre yüksekliği ve pozitif dışsallık oluşturması ile dijital dönüşümde başat sektör konumundadır. Bir sektörün ekonomideki payı o sektörün toplam üretim miktarı ve değeri, ulusal hasılaya katkısı, sağladığı istihdam düzeyi ve o sektörde faaliyet gösteren girişim sayısı gibi ölçütler üzerinden tespit edilmektedir. TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerine göre Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla BİT sektöründe faaliyet gösteren girişim sayısının toplam girişimler içindeki payı yaklaşık yüzde 1,6'dır. Benzer şekilde, çalışanların ise yaklaşık yüzde 1,8'i BİT sektöründe faaliyet gösteren girişimlerde çalışmaktadır. Türkiye'de 2021 yılı itibarıyla BİT sektörü pazar büyüklüğü 21,4 milyar dolar düzeyindedir (SBB, 2022). Bu oran, Türkiye'nin 2021 yılı toplam GSYH'nin yaklaşık yüzde 2,66'sına denk gelmektedir.

BİT[24] sektörünün hem girişim sayısı hem de çalışan sayısı yönünden il bazında dağılımı incelendiğinde İstanbul ve Ankara öne çıkmaktadır. 2021 yılı itibarıyla İstanbul ve Ankara, ülke çapında BİT sektöründe faaliyet gösteren girişimlerin yaklaşık yüzde 60'ına, bu sektörde çalışanların ise yüzde 80'den fazlasına ev sahipliği yapmaktadır. Bu illeri İzmir, Bursa, Antalya ve Kocaeli illeri takip etmektedir. BİT sektörü ülkenin batı bölgesinde yoğunlaşmakla birlikte Harita 8.78'den de görüleceği üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Gaziantep ilinin, İç Anadolu Bölgesinde Konya ve Kayseri illerinin, Akdeniz Bölgesinde ise Antalya ilinden sonra Adana ve Mersin illerinin öne çıktığı görülmektedir.

Harita 8.78 İl Bazında BİT Girişimleri Dağılımı (2021, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

BİT sektöründe girişim ve çalışan sayısı açısından Türkiye'de lider konumda bulunan İstanbul ve Ankara, bu sektörde faaliyet gösteren girişimlerin il içi yoğunluğu açısından da lider olma özelliğini korumaktadır. Nitekim 2021 yılı itibarıyla İstanbul'da BİT sektöründe faaliyet gösteren girişimlerin İstanbul'daki toplam girişimlere oranı yaklaşık yüzde 3,1'e ulaşmakta olup Ankara'da bu oran 4,4'tür. İstanbul'da BİT sektöründe faaliyet gösteren girişimlerde çalışanların toplam çalışanlara oranı yüzde 3,5 olup Ankara için bu oran yaklaşık yüzde 4 olmaktadır.

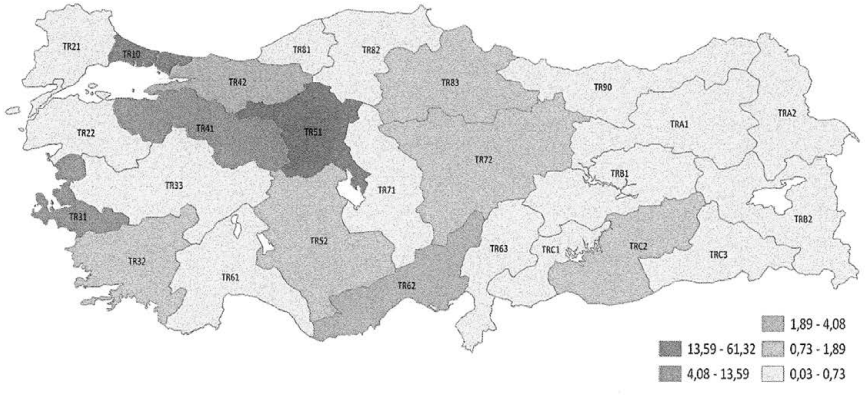
Diğer yandan 2019 yılında AB ülkelerinde BİT sektöründe çalışanların toplam çalışanlar içindeki payı yüzde 3 olup, aynı yılda İstanbul ve Ankara için bu oran sırası ile yüzde 3 ve yüzde 4 olmaktadır. Bu oranlar İstanbul ve Ankara illerinin Türkiye'nin dijital dönüşüm süreci açısından lokomotif etkiye sahip olacağını göstermektedir.

[24]Bilgi İletişim Teknolojileri sektörü NACE sınıflama kodunda yer alan J sektörü olmayıp Avrupa Birliğinin ICT sektörü olarak tanımladığı ekonomik faaliyet kodlarını tanımlamaktadır. Türkiye'de BİT sektöründe faaliyet gösteren işyerlerine ilişkin veriler Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Girişimci Bilgi Sisteminden temin edilerek hesaplanmıştır.

Belirtilmesi gereken başka bir husus ise BİT sektöründe faaliyet gösteren girişim başına düşen çalışan sayısının iller arasında büyük ölçüde farklılaşmasıdır. Türkiye'de BİT girişimi başına düşen ortalama çalışan sayısı 4,75'tir. İmalat sanayi için bu oran yaklaşık yüzde 10'dur. Ankara için BİT sektöründe bu oran 7,47 olup İstanbul için 6,34 düzeyindedir. Ankara ve İstanbul hariç Türkiye ortalaması 2,08 olup bu oran diğer sektörlere göre BİT sektöründe istihdamın yoğun olmadığını göstermektedir. Bu durum BİT sektörünün doğasından da kaynaklanmakta olup BİT girişimleri daha yüksek katma değer üretmesine karşın geleneksel sektörlere göre daha az istihdam yaratmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması, beraberinde bu alandaki iş kollarında da artışa neden olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri alanındaki işlerin yoğunluğu da ekonominin dijitalleşme düzeyi veya dijitalleşmeye hazırlık düzeyi hakkında anlamlı bir gösterge olmaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojileri ile ilgili mesleklerde çalışanlar, yalnızca BİT sektöründe faaliyet gösteren girişimlerde çalışanlardan oluşmayıp tüm sektörlerde bilgi ve iletişim teknolojileriyle ilgili tanımlanmış mesleklerde çalışanları kapsamaktadır. Bu nedenle BİT uzmanı yoğunluğu ekonomideki diğer sektörlerde BİT teknolojilerinin ne düzeyde nüfuz ettiğini değerlendirebilmeye olanak sağlayan bir gösterge olmaktadır.

Harita 8.79 Bölge Bazında BİT Uzmanı Dağılımı (2021, Yüzde)

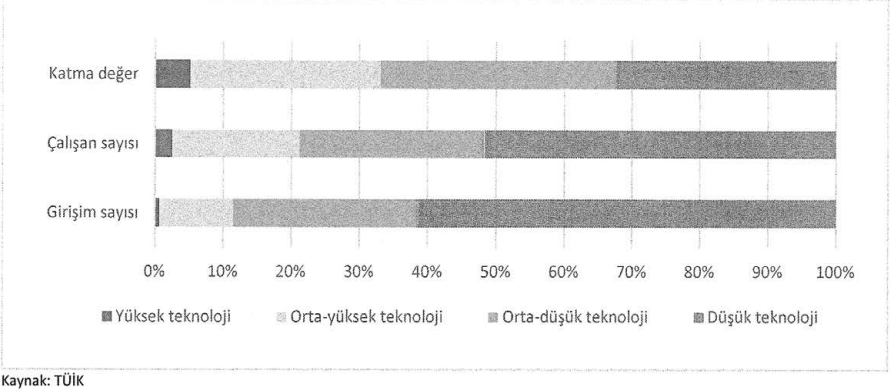

Kaynak: STB, GBS

Buradan hareketle, Türkiye'de Mesleklerin Uluslararası Standart Sınıflaması (ISCO 08) sistemine göre bilgi ve iletişim teknolojileri uzmanı olarak kabul edilen meslek gruplarında çalışanların toplam istihdam içindeki payı incelendiğinde bu oranın yaklaşık yüzde 2,3 olduğu görülmektedir. Bu oranın Düzey 2 bazında dağılımına bakıldığında BİT uzmanlarının yüzde 61'inin İstanbul'da, yüzde 14'ünün Ankara'da olduğu görülmektedir (Harita 8.79). TR10 İstanbul ve TR51 Ankara bölgelerini TR31 İzmir bölgesi ve TR41 Bursa Eskişehir Bilecik bölgesi takip etmektedir. Bununla birlikte bölgelerin kendi istihdamları içinde BİT uzmanı payı değerlendirildiğinde Ankara BİT uzmanı yoğunluğu en yüksek olan bölge olmaktadır. Ankara bölgesinde istihdam edilen BİT uzmanı payı yüzde 3,7 olup İstanbul bölgesinde ise yüzde 3,2'dir. Bu bölgeleri yüzde 2 pay ile İzmir bölgesi takip etmektedir. Buradan hareketle Ankara, İstanbul ve İzmir'in dijital dönüşüm sürecinde diğer bölgelere kıyasla en hazır bölgeler olduğu sonucuna ulaşılabilir.

BİT sektörünün büyüklüğü ile birlikte imalat sanayiinin teknoloji düzeyi, ülkelerin katma değerli üretimi ve rekabetçiliği gerçekleştirmesinde başat unsurlar olmaktadır. BİT sektörü hem imalat hem de hizmet sektörünü içermekte hatta daha yoğunlukla hizmet sektöründeki faaliyetleri kapsamaktadır. Bununla birlikte bir ekonomide imalat sanayiinin teknoloji düzeyi, yüksek teknolojili ürün üretme kapasitesi anlamına gelmekte olup dijitalleşme aşamasını değerlendirmede temel gösterge özelliği taşımaktadır.

TÜİK tarafından açıklanan Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerine göre Türkiye'de imalat sektöründe faaliyet gösteren girişimlerin yaklaşık yüzde 10'u, istihdamın ise yaklaşık yüzde 20'si orta-yüksek ve yüksek teknoloji düzeyi kategorisinde yer almakta olup buna ilişkin veriler Grafik 8.107'de verilmektedir.

Grafik 8.107 Teknoloji Düzeyine Göre İmalat Sanayii Seçilmiş Göstergeler (2021, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Yüksek ve orta-yüksek teknoloji düzeyinde faaliyet gösteren girişimlerin ülke genelinde dağılımı incelendiğinde ilk sırada İstanbul ilinde yoğunlaşma olduğu görülmektedir. İstanbul ilini Ankara ve İzmir illeri takip etmektedir. İllerin aldığı pay sırası ile yüzde 33, yüzde 11 ve yüzde 7 olup Türkiye'de yüksek ve orta-yüksek teknoloji düzeyinde faaliyet gösteren girişimlerin yarısı bu illerde yoğunlaşmaktadır.

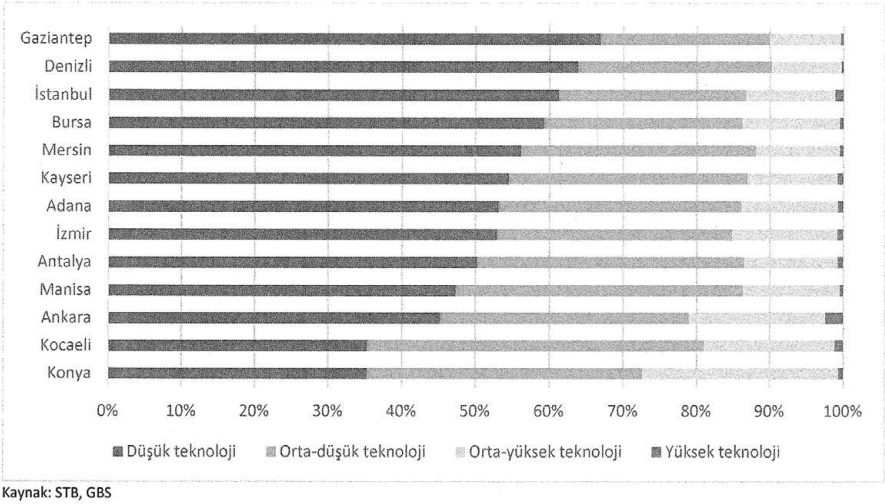
Harita 8.80 İl Bazında Yüksek ve Orta-Yüksek Teknoloji Düzeyinde Faaliyet Gösteren Girişimlerin Dağılımı (2021, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

Diğer yandan Türkiye'de imalat sanayii üretim düzeyi ve sağladığı istihdamla öne çıkan illerin teknoloji düzeyini gösteren Grafik 8.108 incelendiğinde Türkiye ortalamasına benzer sonuç çıkmaktadır. Orta-yüksek ve yüksek teknoloji üretiminde il içi payı açısından Konya, Ankara, Kocaeli, İzmir ve İstanbul öne çıkmaktadır. Türkiye genelinde tüm bölgelerde imalat sanayii ile öne çıkan iller olmakla birlikte, teknoloji yoğun üretim ve rekabetçilik yönüyle Ankara, İstanbul, Kocaeli, İzmir ve Konya'nın öncü iler olduğu belirtilebilir.

Grafik 8.108 Seçili İllerin İmalat Sanayii Teknoloji Düzeyi (2020, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

Yüksek teknolojili ürün geliştirme kapasitesini artırmada AR-GE faaliyetleri belirleyici olmaktadır. Yeni üretim tekniklerinin geliştirilebilmesi ya da ürün yenilikleri AR-GE faaliyetleri ile mümkün olabilmektedir. Bu anlamda AR-GE harcamaları, teknoloji geliştirme faaliyetleri hakkında bir gösterge olmakta, AR-GE harcamaları yüksek olan ülkelerin dijital teknolojileri üretme ve kullanma düzeyinin çok daha yüksek olması beklenmektedir. AR-GE harcamaları yenilik yatırımları olarak değerlendirildiğinde dijital dönüşüm sürecinin en temel girdisini oluşturmaktadır. Türkiye'de AR-GE harcamalarının dağılımına bakıldığında, 2020 yılında Ankara'nın toplam AR-GE harcamalarından aldığı pay yüzde 32, İstanbul'un aldığı pay ise yüzde 26'dır. Nitekim AR-GE harcamalarının yüzde 50'si yüksek teknoloji yoğun imalat sanayii tarafında gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda AR-GE harcamalarının ve teknoloji yoğun imalat sanayii üretiminin yoğun olduğu illerin aynı iller olması beklenen bir sonuçtur.

Girişimlerin hizmet ve mal üretiminde, ürünleri ticarileştirme süreçlerinde, insan ve girdi kaynakları yönetiminde ya da sonrasında müşteri ilişkileri yönetiminde yeni teknolojileri entegre etme düzeyleri, ekonominin dijitalleşme düzeyinin tespit edilmesi bakımından önemlidir. Bu kapsamda, Türkiye'de girişimlerin bilgisayar, internet ve diğer bilişim teknolojileri kullanımları, teknolojik yeterlilik ve entegrasyonları hakkında bilgi derlemek amacıyla TÜİK tarafından 2005 yılından itibaren Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması (GBTK) yürütülmektedir. Araştırma yalnızca ulusal ölçekte bilgi sağlamakta, il ya da bölge ölçeğinde veri sunmamaktadır. Ancak araştırma kapsamında sunulan değişkenlerin ileri teknoloji kullanımına ilişkin olması genel mevcut durumun tespitine doğrudan olanak sağlaması nedeniyle değerlendirmeye alınmaktadır.

Üretim sürecinde insan kaynaklı hataları en aza indirgemeyi sağlayan endüstriyel robotlar; nesnelerin interneti ve robotik yazılım gibi dijital teknolojilerin gelişimi ile üretimleri kendi başlarına yürütebilecek düzeye ulaşmışlardır. GBTK Araştırması'na göre Türkiye'de 2022 yılında en az 10 çalışanı olan girişimlerin yüzde 5,2'sinde endüstriyel robot veya hizmet robotu kullanıldığı tespit edilmiştir. Endüstriyel robot veya hizmet robotu kullandığını belirten girişimler daha çok "imalat" sektöründe yoğunlaşmaktadır. İmalat sektöründe faaliyet gösteren bu girişimlerin ölçeklerine bakıldığında 10-49 çalışanı olan girişimlerin yüzde 6,1'i, 50-249 çalışanı olan girişimlerin yüzde 15'i ve 250 ve üzeri çalışanı olan girişimlerin yüzde 41,5'inin robot teknolojisi kullandığı tespit edilmektedir. Aynı zamanda girişimler, üretim süreçlerinin ve üretilen mal ve hizmetlerin standartlaştırılmış kalitesini sağlamak, işçilik maliyeti ve ürün çeşitliliğini genişletmek istemeleri nedeni ile robot kullanım kararı aldıklarını belirtmiştir (TÜİK, 2022).

2022 yılında yapay zekâ teknolojisi kullanan girişim oranı ise yüzde 3,5 olarak tespit edilmiştir. Bu oran bir önceki yıl yüzde 2,7 olarak tespit edilmiştir. Çalışan sayısı büyüklük grubuna göre yapay zekâ kullanan girişimlerin oranı incelendiğinde ise 10-49 çalışanı olan girişimlerin yüzde 2,8'inin, 50-249 çalışanı olan girişimlerin yüzde 5,5'inin ve 250 ve üzeri çalışanı olan girişimlerin yüzde 17,5'inin yapay zekâ kullandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu oranlar bir önceki yılda sırasıyla yüzde 2,3; 3,6 ve 9,6 olarak tespit edilmiş olup özellikle büyük ölçekli firmalar için yapay zekâ kullanım artışının hızlı olduğunu göstermektedir (TÜİK, 2022).

Dijital dönüşüm ile üretilen veri miktarında oldukça büyük bir artış ortaya çıkmaktadır. Oluşan bu verilerin saklanması ve istenildiği zaman kullanılabilmesi için yüksek kapasiteli veri depolama alanlarına ihtiyaç olmaktadır. Bununla beraber verilerin gerçek zamanda işlenebilmesi için yüksek performanslı bilgi teknolojileri altyapılarına ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de bahsedilen ihtiyaçları karşılayan internet tabanlı bilişim hizmeti olan bulut bilişim teknolojilerinin girişimler tarafından kullanım düzeyi GBTK 2021 Araştırmasına göre 10 ve daha fazla çalışanı olan girişimlerde yüzde 10,8'dir. Girişimlerin ölçeklerine göre bakıldığında ise bu oran 250 ve üzeri çalışanı olan girişimlerde yüzde 41, 50-249 çalışanı olan girişimlerde yüzde 19,5, 10-49 çalışanı olan girişimlerde ise yüzde 8,5 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2021).

Eklemeli üretimi ifade eden üç boyutlu yazıcılar tasarım, ürün geliştirme ve üretim imkânlarını kolaylaştırmakla birlikte, üretim süreçlerindeki kayıpları azaltma, üretim maliyetlerini ve üretim zamanını düşürme gibi pek çok avantajı nedeniyle endüstriyel devrim olarak nitelendirilen bir teknolojik gelişmedir. Türkiye'de üç boyutlu yazıcılar daha çok büyük firmalar tarafından kullanılmaya başlanmış olsa da ölçek farkı ayırt etmeksizin tüm firmalar içinde üç boyutlu yazıcı kullananların oranının 2020 GBTK Araştırmasına göre yüzde 3,1 düzeyinde olduğu hesaplanmıştır. Çalışan sayısı büyüklük grubuna göre üç boyutlu yazıcı kullanan girişimler incelendiğinde 10-49 çalışanı olan girişimlerin yüzde 2,7'sinin, 50-249 çalışanı olan girişimlerin yüzde 4'ünün ve 250 ve üzeri çalışanı olan girişimlerin yüzde 9,1'inin üç boyutlu yazıcı kullandığı tespit edilmiştir. Söz konusu kullanım oranlarına göre düşük düzeyde olsa da işletmeler tarafından üç boyutlu yazıcıların kullanılmaya başlandığı görülmektedir (TÜİK, 2020).

Tablo 8.36 Girişimlerde Ölçeğe Göre Teknoloji Kullanımı, (Seçilmiş Yıllar, Yüzde)

Teknoloji Türü/Firma	Küçük Ölçekli	Orta Ölçekli	Büyük Ölçekli	Tüm Firmalar
Robot Kullanım Oranı (2022)	6,1 (imalat)	15 (imalat)	41,5 (imalat)	5,2
Yapay Zekâ Teknolojisi Kullanımı (2022)	2,8	5,5	17,5	3,5
Bulut Bilişim Teknolojileri (2021)	8,5	19,5	41	10,8
Eklemeli Üretim- 3D (2020)	2,7	4	9,1	3,1

Kaynak: TÜİK

Özetle, GBTK Araştırması sonuçlarına göre Türkiye'de üretim süreçlerinde kullanılmaya başlanan ve sağladığı verimlilik artışlarıyla ülkelere rekabet üstünlüğü sağlayan yeni nesil teknolojilerin kullanım düzeyinin henüz başlangıç aşamasında olduğu ve bu teknolojilerin daha çok büyük ölçekli işletmeler tarafından kullanıldığı tespit edilmektedir. KOBİ'lerin dijital teknoloji kullanım düzeyleri daha düşük seviyedir. TÜİK Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistiklerine göre 2020 yılı için Türkiye ekonomisinde girişimlerin yüzde 99'u KOBİ özelliği göstermekte, katma değerin yüzde 52'si KOBİ'ler tarafından gerçekleşmekte ve çalışanların yüzde 74'ü KOBİ'lerde istihdam edilmekte olup ihracat gelirlerinin ise yüzde 36'sı KOBİ'ler tarafından gerçekleştirilmektedir. Diğer yandan bölgelerde faaliyet gösteren

girişimler büyük ölçüde mikro işletme ve KOBİ niteliğindedir. Bu nedenle KOBİ'lerin dijital teknolojilere entegrasyonuna ilişkin müdahaleler, dijitalleşme sürecinin getireceği imkânların kapsayıcı ekonomik ve sosyal kalkınma fırsatı oluşturması için kritik öneme sahiptir.

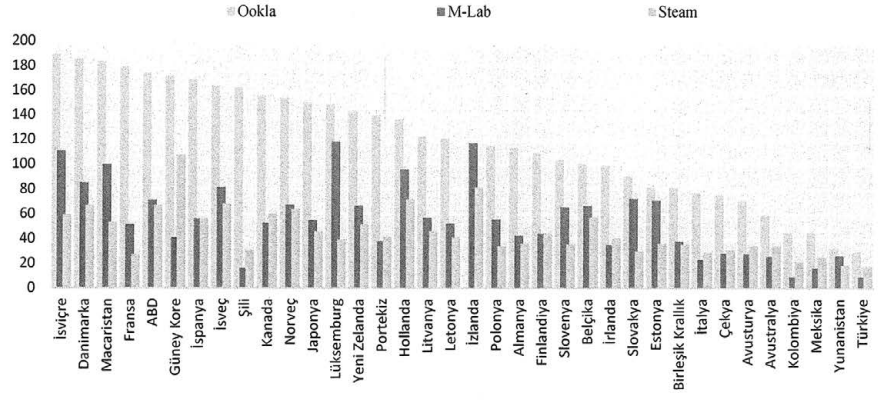
Dijitalleşme, teknolojik ilerlemeyi ifade etmekle birlikte aynı zamanda fiziksel altyapının ve beşerî sermayenin de dijital dönüşüm için yeterliliğini içermektedir. Dijital teknolojilerde yaşanan hızlı gelişmeler bilginin üretilmesi, işlenmesi, depolanması ve iletilmesi açısından köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu gelişmelerin odağında yer alan genişbant altyapıları bilgi ve iletişim teknolojileri hizmetlerine erişimi sağlaması açısından doğrudan, dijital dönüşümün gerçekleştirilmesi açısından ise dolaylı olarak katkı sağlayan temel altyapı niteliğindedir.

İnternetin hayatın her alanına nüfuz ettiği günümüzde internet kullanım oranlarındaki artış ve hızla artan veri trafiği, daha yüksek bant genişliği ihtiyacı ve talebine neden olmaktadır. Bu durum, genişbant teknolojileri içerisinde yüksek hız ve kalite sağlayan yeni nesil erişim şebekelerinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca nesnelerin interneti, Sanayi 4.0, akıllı kentler, yapay zekâ, bulut bilişim, 5G ve ötesi, giyilebilir teknolojiler, makineler arası iletişim ve büyük veri gibi kavramlarla ilgili uygulamaların yaygınlaşması, söz konusu ihtiyacın gelecekte de artarak devam edeceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, ilgili alanlarda Türkiye'nin dijital dönüşümünün gerçekleştirilebilmesi açısından kritik öneme sahip olan sabit ve mobil genişbant altyapısının varlığı ve kalitesi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin ulusal ve bölgesel düzeyde ekonomiye ve verimliliğe olan katkısını da etkilemektedir. BM Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (International Telecommunication Union-ITU) tarafından genişbant teknolojileri üzerine yapılmış 200'den fazla çalışmanın incelendiği meta analiz çalışmasında, farklı ülke grupları da dikkate alındığında, genişbant penetrasyonundaki yüzde 10'luk bir artışın GSYH'de yüzde 0,25-1,5 arasında değişen bir aralıkta artışa yol açtığını belirtmektedir. Genişbant altyapı kalitesindeki artış ise ilaveten yüzde 0,3 oranında GSYH büyüme artışına neden olmaktadır (ITU, 2016).

Günümüzde verimlilik ve rekabetçilik temelli ekonomik büyümenin gerçekleştirilebilmesi için yeni nesil genişbant altyapılarının yaygınlaştırılması gerekliliğinin yanında kamu hizmetleri sunumunda verimliliğin sağlanması ve kamu hizmetlerine erişilebilirliğin kolaylaşmasında genişbant altyapısı temel altyapı ihtiyacı niteliği taşımaktadır. İnternet altyapısının hızı ve kalitesi; imalat, eğitim, sağlık, tarım ve hizmet sektörü gibi pek çok alandaki faaliyetlerin niteliğini de etkilemektedir. Özellikle dijital bölünmenin önlenmesi ve dijital topluma uyumun adil dönüşüm ilkesi kapsamında gerçekleştirilmesinde nitelikli altyapının önemi artmaktadır. Bu kapsamda, ülkelerin kendi genişbant altyapı hızlarını ve kapsamını içeren hedefler belirlediği görülmektedir. Avrupa Birliği tarafından 2025 yılına kadar "Gigabit Society" kapsamında tüm hanelerin 100 Mbps internet hızına erişebilmesi hedeflenmektedir. Türkiye'de de On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) ve 2017-2020 Ulusal Genişbant Stratejisi ve Eylem Planı'nda 2023 yılı itibarıyla tüm hanelerin en az 100 Mbps internet hızına ulaşması hedefi belirlenmiştir. Ancak, gelinen nokta itibarıyla birçok ülkenin bu hedeflerden uzak kaldığı görülmektedir. OECD üyesi ülkelerde 2020 ve 2021 döneminde hanelerin ortalama sabit genişbant bağlantısı indirme hızları Grafik 8.109'da verilmektedir.[25]

[25] Küresel anlamda internet bağlantı hızlarını ölçen farklı web sitelerinin ölçümlerini içermektedir. Speedtest (Ookla) verisi Ocak 2021'e; M-Lab (Worldwide Broadband Speed League) verisi 1 Temmuz 2019- 30 Haziran 2020 dönemine; Steam verisi Mart 2021'e aittir.

Grafik 8.109 OECD Üyesi Ülkelerde Sabit Genişbant İnternet Ortalama İndirme Hızları (2020-2021, Mbps)

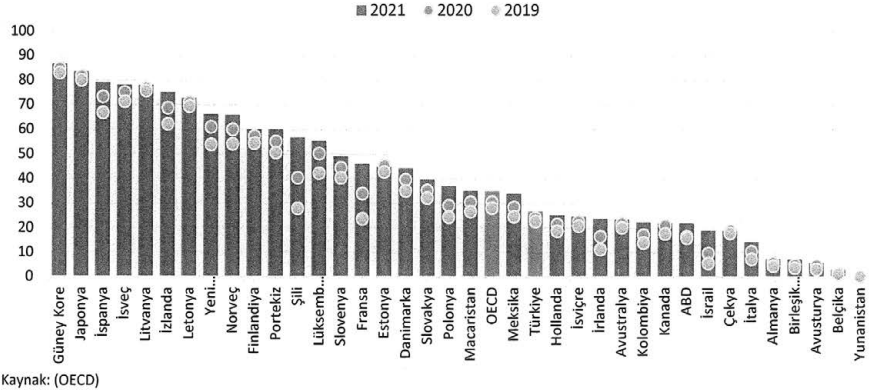

Kaynak: (OECD)

Genişbant altyapı hizmetleri sabit ve mobil hizmetler şeklinde sunulmakta olup gerek yüksek hız ve kalite yönünden gerekse teknolojik gelişmelerin etkisiyle artan veri trafiğini taşıma kapasitesi yönünden sabit genişbant teknolojileri, dijital altyapı göstergelerinde birincil önemdedir. Özellikle genişbant teknolojileri içerisinde yüksek hız ve kalite anlamında avantajlı olan fiber altyapı teknolojileri, yeni nesil erişim şebekeleri içerisinde gelecekte bu ihtiyacı karşılayabilecek teknolojiler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, dünyada giderek yaygınlaşan 5G ve ötesi gibi yeni nesil mobil teknolojiler için de fiber sabit altyapı yatırımlarına yoğun olarak ihtiyaç duyulmaktadır.

Fiber altyapı teknolojilerinin diğer teknolojilere göre üstünlüğü talep bazlı göstergelerde de gözlenmektedir. OECD üyesi 38 ülkenin sabit genişbant abonelerinin kullandığı teknolojilere bakıldığında ilk defa 2021 yılı itibarıyla fiber teknoloji birinci sıraya yerleşmiştir. Türkiye'de ise fiber abone sayısında son dönemde önemli oranda artış görülse de DSL abone sayısı halen ilk sıradaki yerini korumaktadır. OECD üyesi ülkelerde fiber internet aboneliğinin toplam sabit internet aboneliği içindeki payı Grafik 8.110'da gösterilmektedir.

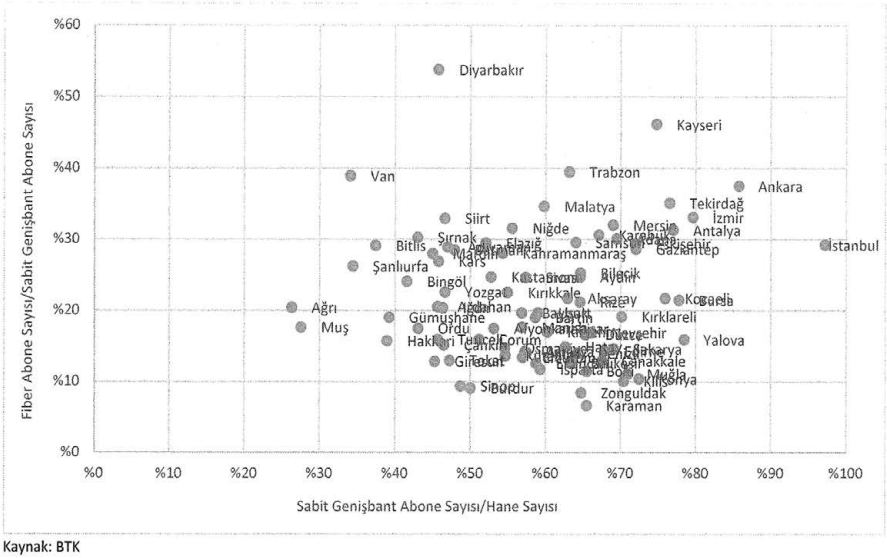
Grafik 8.110 OECD Ülkelerinin Fiber Altyapı Abonelerinin Sabit Genişbant Aboneleri İçindeki Oranı (2019-2021, Yüzde)

Kaynak: (OECD)

Türkiye'de de dijital dönüşümün bölgesel düzeyde kapsayıcı olarak gerçekleştirilebilmesi için bütün bölgelerde fiber altyapı yaygınlığının artırılması kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Ancak, altyapı yatırımlarındaki sabit yatırım maliyetleri ve talep yönlü eksiklikler işletmecilerin yatırım motivasyonunu azaltmaktadır. Bu nedenle, penetrasyon oranlarında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Grafik 8.111'de 2022 yılı itibarıyla sabit genişbant abone sayısının hanelere oranı ve bu aboneler içerisinde fiber teknoloji kullananların payı il bazında verilmektedir.

Grafik 8.111 Sabit Genişbant ve Fiber İnternet Aboneliği Payı (2022, Yüzde)

Kaynak: BTK

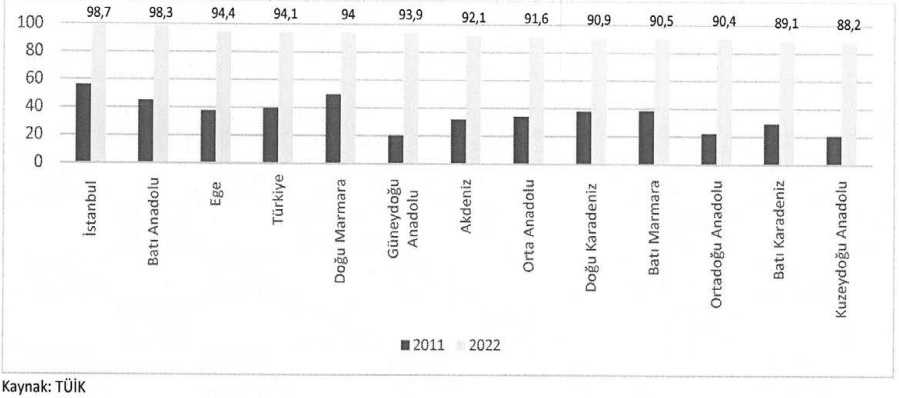
Özellikle sabit genişbant abone oranı yüksek olan illerin sosyoekonomik açıdan daha gelişmiş iller olduğu görülmektedir. Bu iller içerisinde birden fazla altyapı işletmecisinin hizmet vermesi fiber teknoloji yoğunluğunu yükseltmektedir. Bu illerde talebin de yüksek olması altyapı rekabeti oluşturmakta ve işletmecileri yüksek teknoloji hizmeti sunmaya itmektedir. Bu kapsamda, az gelişmiş bölgelerde işletmecileri yeni nesil erişim şebeke yatırımlarını yapmaya teşvik etmek ve yatırımların geri dönüş süresini makul seviyelere çekmek için çeşitli politika araçlarının geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Diyarbakır, Van ve Siirt gibi illerde genişbant abonelik oranı düşükken fiber internet aboneliği oranının yüksek olması geç gelme avantajı ile yani bu illerde altyapının sonradan ancak fiber olarak kurulması ile açıklanabilir.

Kırsal alanlarda dijital altyapı yaygınlığının kentlere göre düşük olması da bu bölgelerde dijital dönüşümün gerçekleştirilmesini zorlaştırmakta ve geciktirmektedir. Özellikle, dijitalleşmenin tarım sektöründeki verimliliğe olan katkısı ve kırsal nüfusun çeşitli hizmetlere erişiminin kolaylaştırılması açısından bu bölgelerde dijital dönüşümün yaygınlaştırılması önemli fırsatları beraberinde getirmektedir. Ancak, kırsal bölgelerde fiber altyapı gibi sabit genişbant teknolojilerinin yatırım maliyetlerinin çok yüksek olması nedeniyle bu bölgelerde farklı sabit kablosuz teknolojiler tercih edilmektedir. Mobil işletmecilerin kapsama yükümlülükleri bağlamında yaptıkları yatırımlara ilaveten Evrensel Hizmet Fonu gibi fonlarla kırsal alanlarda genişbant altyapısı yatırımları desteklenmektedir. Bu anlamda, kırsal alanda dijital dönüşümün yaygınlaştırılması bakımından fibere ihtiyaç duyan mobil genişbant teknolojileri büyük öneme sahiptir.

Dijital araçlar günlük yaşama nüfuz ettikçe ekonomik faaliyetlere olduğu kadar toplumsal hayata katılımın da zorunlu araçları haline gelmektedir. Bu nedenle hanelerin internete erişimleri, bilgi toplumunda temel ihtiyaçlar arasında kabul edilmektedir. Grafik 8.112'de Düzey 1 bölgelerinin 2011

ve 2022 yıllarında genişbant internet altyapısına erişim oranını göstermektedir. 2011 yılında genişbant altyapı oranı Türkiye için yüzde 39 iken 2022 yılında bu oran yüzde 94,1'e yükselmiş olup tüm bölgelerde benzer gelişmenin yaşandığı görülmektedir. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi 2021 yılında OECD ülkelerinde fiber internet kullanım oranı en yüksek altyapı türü olurken fiber altyapıda Türkiye hala yeterli yaygınlığa sahip değildir.

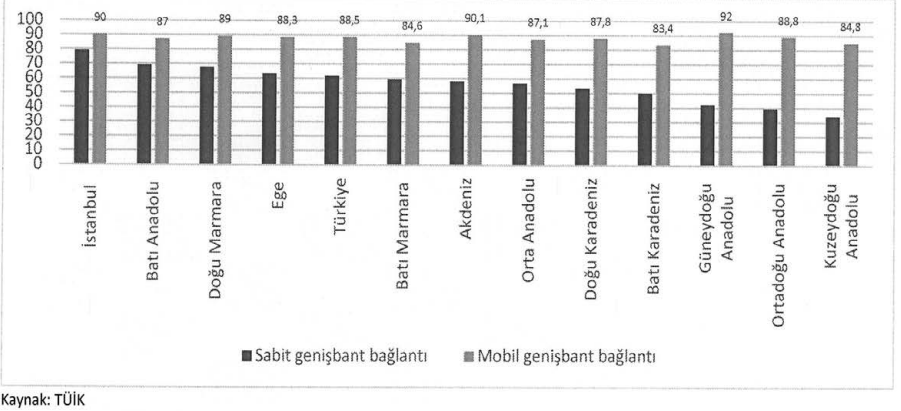
Grafik 8.112 Bölgelerde Hanelerin Genişbant Altyapısına Erişim Oranı (2022, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

Genişbant altyapısı bölgeler yönünden değerlendirildiğinde Erzurum, Bayburt, Erzincan, Kars, Iğdır, Ağrı ve Ardahan illerinden oluşan Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi diğer bölgelerin gerisinde kalmaktadır. Grafik 8.113'ten de görüleceği üzere özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Orta Anadolu Bölgesi ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi sabit genişbant altyapısı erişim oranları oldukça düşüktür. Bununla birlikte bu bölgelerde mobil genişbant internet erişim oranları yüksektir. Bu bölgelerde internet kullanımının yüksek olduğu ama altyapının yetersiz kaldığı ve bu nedenle mobil internet altyapısın alternatif altyapı olarak tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Grafik 8.113 Hanelerin Genişbant Altyapısı (Sabit ve Mobil) Erişim Oranları (2021, Yüzde)

Kaynak: TÜİK

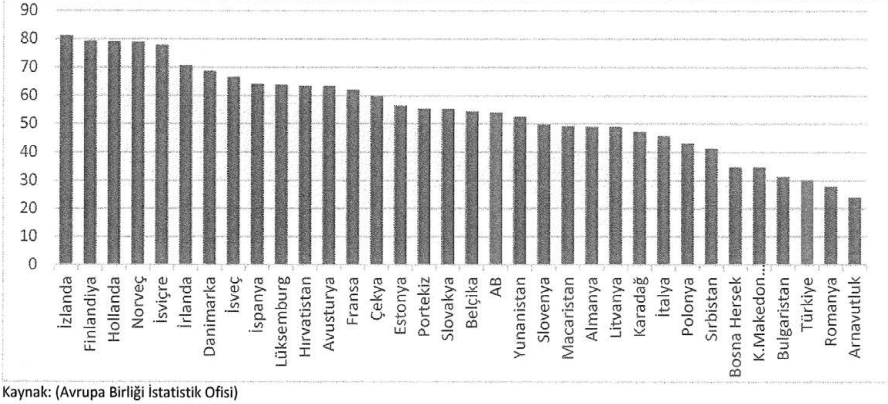
Dijital teknolojilerin yaygınlaşması çalışma hayatı ve sosyal hayatta, iş yapma biçimlerinde, mesleklerde ve kurumsal yapılarda değişiklikler meydana getirmektedir. Her bireyin mevcut işinde çalışmayı sürdürebilmesi ve sosyal hayata aktif katılım gerçekleştirebilmesi için dijital yetkinliklere sahip olması gerekmekte, dijital becerilere sahip olmayanlar için dijital dışlanma tehlikesi bulunmaktadır. Dijital dönüşümün getireceği fırsatlardan istifade edebilmenin yanı sıra dönüşümün beraberinde getireceği

riskleri yönetebilmek ve kapsayıcılığı temin etmek için toplumun dijitalleşme düzeyinin de artırılması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Bir ekonominin yenilikçi ve rekabetçi olabilmesi, yeni teknolojilerin ve üretim tekniklerinin geliştirilmesinde ve bu teknolojilerin ve tekniklerin kullanımında gerekli olan yüksek beceri ve yetkinliklere sahip iş gücünün varlığı ile mümkündür. İnternetin yaygınlaşması ve dijital teknolojilerin kullanımının artması ile günümüzde dijital beceriler giderek temel iş yapma becerisi olarak kabul edilmektedir.

Avrupa Komisyonu tarafından geliştirilen Dijital Beceriler Çerçevesi 2.0'a göre dijital beceriler en temelden yüksek beceriye doğru; i) dijital ortamda bulunan bilgi ve veri okuryazarlığı, ii) dijital ortamda iletişim ve iş birliği, iii) dijital içerik oluşturma, iv) dijital ortamda kişisel bilgi güvenliğini sağlayabilme ve dijital teknolojilerin olumsuz fiziksel ve psikolojik etkilerinin farkında olabilme ve v) dijital ortamda problem çözme şeklinde beş beceri düzeyinden oluşmaktadır (Avrupa Birliği, 2022). Avrupa Birliği, toplumun dijitalleşme düzeyini bu beş beceriyi ölçen verilerden hareketle geliştirmiş olduğu Dijital Beceri Göstergesi (Digital Skill Indicator) ile değerlendirmektedir. Bu çalışmaya göre 2021 yılında bu beş beceri seviyesi dikkate alınarak hesaplanan 16-74 yaş arasındaki temel ve temel üst dijital becerilere sahip bireylerin oranları Grafik 8.114'te verilmektedir. Söz konusu oranlara göre temel dijital becerilere sahip olma açısından Türkiye, yüzde 30 oran ile AB ortalamasının (yüzde 54) altında yer almaktadır.

Grafik 8.114 Seçili Ülkeler İçin Temel ve Temel Üstü Dijital Becerilere Sahip Bireylerin Oranı (2021, Yüzde)

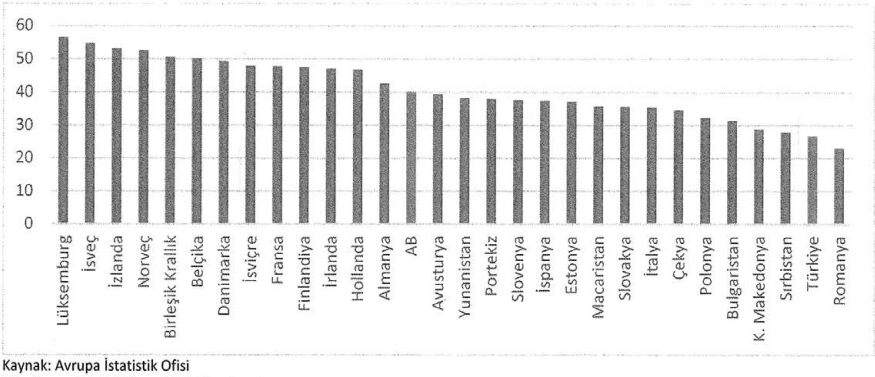

Kaynak: (Avrupa Birliği İstatistik Ofisi)

Endekslerin dışında bireylerin dijital dönüşüm sürecine hazırlık ve uyum kapasitesi açısından iş gücünün beceri düzeyi önemli olup bu beceri düzeyini değerlendirmede yaygın olarak kullanılan belirli göstergeler de bulunmaktadır. Örneğin katma değer üretimi yüksek olan, teknik bilgiyi yoğun olarak kullanan, yenilikçi faaliyetler üreten ve bu yönüyle diğer sektörlerin de gelişiminde pozitif katkısı bulunan bilgi yoğun sektörlerin varlığı ve bu sektörlerin istihdam oranı iş gücünün beceri düzeyine ilişkin önemli bir gösterge olmaktadır.[26] Zira bilgi yoğun sektörler çoğunlukla nitelikli iş gücüne ihtiyaç duymaktadır. Bu kapsamda, Grafik 8.115'te Türkiye'nin diğer ülkelerle karşılaştırmalı olarak bilgi yoğun faaliyetlerde istihdam oranı verilmektedir. Söz konusu grafikten de görüldüğü üzere Türkiye için bu oran yüzde 27 düzeyinde olup AB ortalaması olan yüzde 40'ın ve gelişmiş AB ülkelerinin gerisinde kalmaktadır.

[26] Bilgi yoğun sektörler ile EUROSTAT tarafından bilgi yoğun olarak tanımlanmış sektörler ifade edilmektedir. Bilgi yoğun sektörler için Bkz: https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/htec_esms.htm ve https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Knowledge-intensive_services_(KIS)

Grafik 8.115 Seçili Ülkeler İçin Bilgi Yoğun Sektörler İstihdam Oranı (2020, Yüzde)

Kaynak: Avrupa İstatistik Ofisi
*İngiltere için 2019 verisi kullanılmıştır.

Harita 8.81, bilgi yoğun faaliyetlerde çalışanların il düzeyinde dağılımını göstermektedir. Bilgi yoğun faaliyetlerde çalışanların yüzde 47'si İstanbul'da yüzde 12'si Ankara'da bulunmaktadır. Bu illeri yüzde 5 ve yüzde 3 pay ile İzmir ve Antalya illeri takip etmektedir.

Harita 8.81 İl Bazında Bilgi Yoğun Faaliyetlerde Çalışanların Dağılımı (2021, Yüzde)

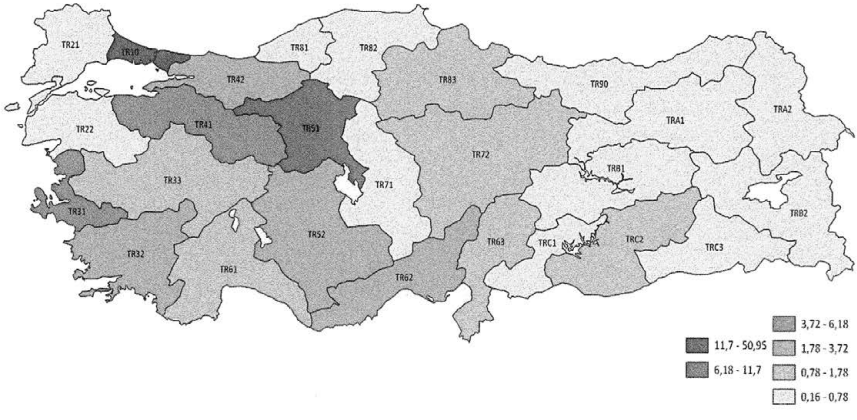

Kaynak: STB, GBS

BM Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) meslek tanımlamasına göre yüksek beceri seviyesine sahip olan meslek gruplarının aynı zamanda bilgi yoğun faaliyetlerle ilişkili olduğu kabul edilmektedir (ILO, 2020). Bu nedenle, ülkelerin yüksek beceri düzeyine sahip mesleklerde çalışanların oranı ekonomilerin dijitalleşme düzeyi hakkında anlamlı bir gösterge olmaktadır. Teknolojik dönüşüm hem yüksek beceri niteliği gösteren işleri hem de düşük beceri niteliği gösteren işleri etkilemektedir. Ancak yüksek beceri düzeyine sahip işler için teknolojiler daha çok tamamlayıcı (complementary) özellik gösterirken düşük beceri niteliğine sahip işlerde teknoloji ikame edici (substitution) özellik göstermektedir. Nitekim 20. yüzyıl teknolojik gelişmelerini daha öncekilerden ayıran en temel özellik, beceri yanlısı teknolojik değişim olarak adlandırılan bir gelişim izlemesidir. Beceri yanlısı teknolojik değişim (skill biased technological change), teknolojik ilerlemelerin etkisiyle yüksek becerili iş gücüne talebin göreli olarak artması sonucu teknolojik gelişmelerden yalnızca yüksek becerili iş gücünün yarar sağladığını ifade etmektedir. Son yıllarda teknolojik gelişmeler yüksek becerili iş gücüne talebi artırırken, orta becerili işlerin azalmaya başladığı görülmektedir. Yaygın bir durum haline gelen bu süreç iş gücü piyasasında polarizasyon olarak tanımlanmaktadır. Bu gelişme, özellikle hizmet sektöründe görülmekte olup orta

becerili iş gücünü daha düşük becerili ve daha düşük ücretli işlere yöneltmektedir (OECD, 2017). Özellikle son otuz yılda yaşanan gelir dağılımı eşitsizliğinde, orta becerili meslek gruplarının payının belirgin ölçüde azalması veya yok olması ve yüksek becerilere sahip iş gücü ile düşük beceriye sahip iş gücü arasındaki ücret farkının gittikçe artması gibi gelişmelerin etkisinin olduğu kabul edilmektedir (IMF, 2017).

Türkiye'de de dünyadaki eğilime benzer şekilde orta beceri düzeyindeki işler azalmakta ve hem yüksek hem de düşük beceri düzeyine sahip olan işlerde artış olmaktadır. ISCO sınıflamasına göre 2022 yılı itibarıyla çalışanların beceri düzeyine bakıldığında yüzde 60 ile en büyük payın orta beceri düzeyinde olduğu görülmektedir ancak bu oran 2012 yılında yüzde 66'dır. Ayrıca 2012 yılında yüksek beceri düzeyi gerektiren mesleklerde istihdam edilenlerin payı yüzde 20 iken 2022 yılı için bu oran yüzde 24 düzeyindedir. Düşük becerili istihdamın payı 2012 yılında yüzde 14 iken 2022 yılında bu oran yüzde 16'ya yükselmiştir. Düzey 2 bazında yüksek beceri düzeyine sahip çalışanların dağılımına bakıldığında TR10 İstanbul bölgesi en yoğun bölge olarak öne çıkmaktadır. İstanbul'u TR51 Ankara Bölgesi takip etmektedir.

Harita 8.82 Yüksek Beceri Düzeyinin Bölge Bazında Dağılımı (2021, Yüzde)

Kaynak: STB, GBS

İş gücünün hangi sektörlerde ve meslek kollarında yoğunlukla istihdam edildiği bilgisi özellikle dijitalleşme sürecinden en çok kimlerin etkileneceği bilgisini vermektedir. Özellikle imalat sanayii ve tarım sektörlerinde öngörülebilir görevleri içeren mesleklerin yoğun olması ve bu sektörlerde talep edilen beceri niteliğinin rutin ve düşük olması nedeni ile otomasyon etkisi bu sektörlerde yüksek olacaktır.

Oxford Üniversitesinden Frey ve Osborne tarafından yürütülmüş çalışma (Frey & Osborne, 2013) kapsamında otomatize olacak mesleklere ilişkin yapılmış tahminlerden faydalanılarak Türkiye için hesaplanmış otomasyon riski yaklaşık yüzde 52 olarak tespit edilmiştir. Diğer bir ifade ile dijital teknolojilerden yüksek olasılık ile (yüzde 70 üzeri ihtimalle) etkilenecek işlerde çalışanların oranı Türkiye için yüzde 52 olmaktadır. Bu etkinin Türkiye'de illere dağılımı ise Harita 8.83'te verilmektedir.

Harita 8.83 İl Bazında Yüksek Otomasyon Riskinin Dağılımı (Yüzde)

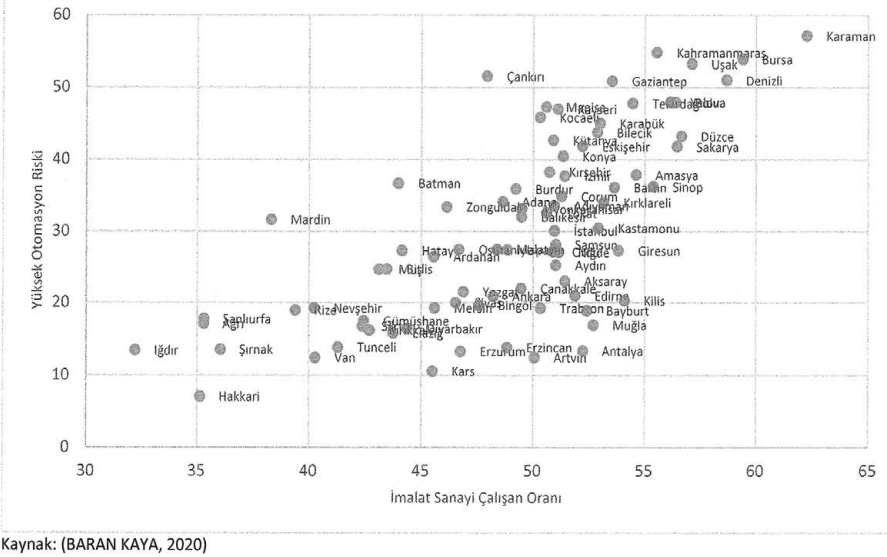

Kaynak: (BARAN KAYA, 2020)

Harita 8.83'ten de görüldüğü üzere otomasyon riskinin en yüksek hesaplandığı iller Karaman (yüzde 62,3), Bursa (yüzde 59,4) ve Denizli (58,7) illeri olmaktadır. Otomasyon riskinin en yüksek çıktığı diğer iller ise sırası ile Uşak, Düzce, Sakarya, Bolu ve Yalova illeridir.

Otomasyon riski yüksek mesleklerde istihdamın yoğun olduğu illerin ortak özelliği imalat sanayii çalışanın yüksek olmasıdır. Nitekim Grafik 8.116'da bu ilişkiyi doğrular niteliktedir. Bu illerdeki imalat sanayiinde faaliyet gösteren girişimlerin yarısından fazlası tekstil ve gıda sektörü gibi düşük teknoloji seviyesine sahip imalat grubunda bulunmaktadır.

Grafik 8.116 İllerin İmalat Sanayii Çalışan Oranı ve Yüksek Otomasyon Riski (Yüzde)

Kaynak: (BARAN KAYA, 2020)

8.9.2. Dijitalleşme Kapsamında Bölgesel Gelişme Stratejileri

BGUS kapsamında dijital dönüşüm politikalarında temel amaç dijitalleşme sürecinin getireceği fırsatlardan azami düzeyde faydalanılması, oluşturacağı tehditlerin en aza indirilmesi ve dijital dönüşümün kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesidir. On İkinci Kalkınma Planında yeşil ve dijital dönüşüm temel politika alanı olarak belirlenmiş bu doğrultuda sektörlerin dijitalleşmesi, dijital altyapının nitelikli ve yeterli hale getirilmesi, başta iş gücü olmak üzere toplumun dijital becerilerinin ve uyumunun artırılması tedbirleri belirlenmiştir. Bu kapsamda Türkiye'deki mevcut duruma yönelik tespit edilen bulgulardan hareketle On İkinci Kalkınma Planı politika ve tedbirleri ile uyumlu olmak üzere mekânsal perspektifi de içerecek şekilde 2024-2028 BGUS dönemi için adilane bir dijital dönüşümü temin etmek amacıyla alt yapı, ekonomi ve toplum ekseninde stratejik hedefler belirlenmiştir.

BGUS kapsamında dijital dönüşüm politikalarında temel amaç dijitalleşme sürecinin getireceği fırsatlardan azami düzeyde faydalanılması, oluşturacağı tehditlerin en aza indirilmesi ve dijital dönüşümün kapsayıcı bir şekilde gerçekleştirilmesidir. Bu kapsamda;

Türkiye'de bölgelerin dijitalleşme sürecinde mevcut durumunu açıklayan ve ilerlemeleri takip etme olanağı sunan ve dijitalleşmenin farklı boyutlarını kapsayan Bölgesel Dijitalleşme Endeksi geliştirilecektir. Bazı bölgelerin ya da bazı grupların dijital dışlanmasını ifade eden dijital bölünme riskine karşı politikalar geliştirmeye hizmet etmek üzere mekânsal ölçekte dijital farklılıkları tespit eden ve dijitalleşme sürecinde altyapı, kamu hizmetleri, beceriler ve sektörel gelişmeler boyutu ile ilerlemeleri ve ihtiyaçları takip etmede yardımcı olan endekslerin geliştirmesi önem taşımaktadır. Türkiye için geliştirilecek bölgesel dijitalleşme endeksi bu alanda bölgelerarası farklılıkları tespit etmekle birlikte, bölgelerin dijitalleşme performansını değerlendirmeye olanak sağlayacaktır.

Dijitalleşen ekonomide bölgelerin rekabetçiliğini artırmak amacıyla bölgelerde KOBİ'lerin dijitalleşme düzeyinin artırılmasına yönelik faaliyetler desteklenecektir Dijitalleşmenin getirdiği fırsatlardan faydalanabilmek için yeterli ve kaliteli altyapının varlığı ile birlikte temel düzeyde dijital beceri yeterliliğinin sağlanmış olması gerekmektedir. Ancak dijitalleşmeye hazırlığın bir göstergesi olarak bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün Türkiye'de payının az olması ve yalnızca belirli bölgelerde yoğunlaşmış olması, imalat sanayii sektöründe düşük teknoloji yoğunluğu, bilgi yoğun sektörlerin payının az olması ve bununla beraber altyapıda ve dijital becerilerde bölgeler arası farklılıkların olması dijitalleşmenin getireceği fırsatlardan faydalanma ve risklerden etkilenme düzeyinin her bölge için farklı olacağını göstermektedir. Bu çerçevede bölgesel düzeyde yapılacak ihtiyaç analizleri temel alınarak bölgelere özel sektörel bazda dijital dönüşüm programları uygulanacak, KOBİ'lerde dijital kapasitelerin oluşturulması ve dijital teknolojilerin kullanımının yaygınlaştırılmasına yönelik faaliyetler teşvik edilecektir.

Bölgeler için iş gücü piyasasında dijital dönüşüm sürecinin getirdiği fırsatlardan azami seviyede istifade edebilmek için beceri artırma stratejileri oluşturulacaktır. Dijitalleşme iş gücü piyasasında yıkıcı özellikte olabileceği gibi yeni iş fırsatlarını da beraberinde getirmektedir. Uluslararası çalışmalar özellikle imalat sanayiinde ve tarım sektöründe dijitalleşmenin etkilerinin daha yüksek olacağını göstermektedir. Bu kapsamda, iş gücünü dijitalleşme sürecine hazırlayacak sektörel ve tematik beceri geliştirme stratejilerinin hazırlanması önem kazanmaktadır. Diğer yandan, sektörlerin bölge ekonomilerinde ağırlıklarının farklılaşması bu stratejilerde mekân bazlı yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Ulusal ve bölgesel göstergeler incelendiğinde dijital dönüşümün olmazsa olmaz unsuru olan iş gücünün dijital yetkinliklerinin düşük olduğu ve özellikle belirli bölgelerde iş gücü becerilerinin dijital dönüşümün yıkıcı etkilerine maruz kalacak özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, iş gücü piyasasının dijital dönüşüm sürecine hazırlık ve uyum kapasitesini geliştirmek üzere iş gücünün dijital becerileri firma ve sektör düzeyinde tespit edilecek, sektörel standartlar belirlenecek ve bölge düzeyinde beceri artırma stratejileri oluşturulacaktır.

Ekonomi ve sanayi ile birlikte toplumun dijital dönüşümüne yönelik altyapı faaliyetleri desteklenecektir. Bu kapsamda bireylerin ve işletmelerin hızlı ve kaliteli genişbant hizmetlerine uygun maliyetlerle ulaşmasına ve dijital bölünmenin etkilerinin azalmasına imkân verecek genişbant altyapı yatırımları teşvik edilecektir. Dijital altyapıya erişim hizmetlerinin yeterliliği, kalitesi ve sunumu dijital bölünmenin ortaya çıkmasında doğrudan belirleyici olabilmektedir. Genişbant altyapısının bölgesel düzeyde farklılaşması ekonomik ve sosyal faaliyetlere dahil olma süreçlerini de etkileyerek gelir ve sosyal refah üzerinde belirleyici bir faktör olmaktadır. Eğitim başta olmak üzere temel kamusal hizmetlere erişim, bireylerin ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirme biçimleri ve dijital becerilere sahip olma düzeyi de bu farklılıktan etkilenmektedir. Bu altyapı farklılıklarının giderilmesi amacıyla tesis paylaşımı ve ortak altyapı yatırımları kolaylaştırılacak ve bölgesel farklılıkları gözeten sektörel regülasyonlar ile genişbant altyapı yatırımları teşvik edilecektir.

9. BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARININ YÖNETİŞİMİ

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılmasını, bölgelerin rekabet edebilirliklerini güçlendirerek ulusal kalkınmadaki rollerinin yükseltilmesini hedefleyen, mekâna özgü hedefler geliştiren bölgesel gelişme politikası; çok sektörlü, çok katmanlı ve çok aktörlü bir yapıya sahiptir.

Çok sektörlülük bölgelerin gelişme potansiyellerinin farklılığına bağlı olarak sektörel müdahalelerin belirli bir yerleşime özgü olarak eşgüdüm içerisinde tasarlanmasını ve uygulanmasını ifade etmektedir.

Bölgesel gelişmenin çok sektörlü ve çok katmanlı (ulusal, bölgesel, yerel) yapısı politika geliştirme ve uygulamada çok aktörlü bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Bu sebeple gerek merkezi gerekse bölgesel ve yerel düzeyde politika geliştirme ve uygulamada kurumlar arası etkileşim, koordinasyon ve iş birliği hem bölgesel hem de ulusal kalkınmanın sağlanması açısından önemlidir.

Bu nedenlerle 2024-2028 BGUS kapsamında bölge planlama çalışmalarının tarihi süreçte gelişimi ile kurumsal yapıdaki değişimlere değinilmiş, bu süreçte edinilen tecrübeler ışığında bölgesel gelişme politikalarının yönetişiminin güçlendirilmesine yönelik stratejiler belirlenmiştir.

9.1. Bölge Planlama Çalışmaları ve Bölgesel Gelişmede Kurumsal Yapılar

Türkiye'de bölgesel gelişme politika ve uygulamalarında merkezi ve yerel düzeyde önemli tecrübeler elde edilmiştir. Bölgesel gelişme politikaları özellikle 1960 sonrası planlı dönemde ulusal kalkınma politikaları içinde yer almış, dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenerek günümüze kadar önemini korumuştur.

İlk bölge planları deneyimleri olarak ifade edilen Doğu Marmara Bölge Planı, Antalya Bölge Planı, Zonguldak Ön Bölge Planı ve Çukurova Bölge Planı ilk iki Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde hazırlanmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) kavramı kalkınma literatürüne girmiş ve bu uygulamayla belirlenen illerde yatırımların teşvik edilmesi amaçlanmıştır.

Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı entegre bölgesel kalkınma projesi olarak Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) geliştirilmiş ve hazırlanan Master Plan çerçevesinde 1989 yılıyla birlikte uygulamaya geçirilmiştir. 1989 yılında aynı zamanda, GAP'ın koordinasyonu ve bölgede izlenmesi amacıyla Başbakanlık'a bağlı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Türkiye'nin yerel düzeyde ilk bölgesel kalkınma kuruluşu olarak kurulmuştur.

GAP kapsamında yapılan yatırımların olumlu sonuçları, diğer bölgelerde de benzer çalışmaların yapılmasını sağlamıştır. Bu kapsamda 1990'larda ve 2000'li yılların başında GAP'ta olduğu gibi, belirli bölgelerde analiz çalışmaları yürütülerek bölge plan, program ve projeleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Doğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Programı ve Doğu Anadolu Bölgesi Ana Planı, Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Ana Planı, Doğu Karadeniz Bölge Gelişim Planı ve Doğu Karadeniz Bölgesi Master Planı, Zonguldak-Bartın-Karabük Bölge Planı yapılan çalışmalardan bazılarıdır.

2004-2006 yılları için Avrupa Birliği'ne uyum hazırlıkları çerçevesinde Ön Ulusal Kalkınma Planı hazırlanmış ve bu plan kapsamında Türkiye-Avrupa Birliği ortak finansmanıyla Bölgesel Kalkınma Programları uygulamaya geçirilmiştir. Bu programlar ile yerel düzeyde proje koordinasyon birimleri oluşturulmuş; bölgelerde program geliştirme ve proje hazırlama kültürü yaygınlaşmıştır. Bu dönem bölgesel gelişme çalışmalarının hem ulusal hem de yerel düzeyde yoğunlaştığı bir dönem olup Türkiye'nin bölgesel gelişme politikaları açısından bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır.

Bu gelişmelerle birlikte 2000'lerin ortalarından itibaren, nispeten az gelişmiş bölgelerde uygulanan kalkınma müdahaleleri yaklaşımı, yerini her bölgede uygulanan ve bölgelerin potansiyelini değerlendirerek rekabet güçlerini artırmayı amaçlayan bir anlayışa bırakmıştır.

Dokuzuncu Kalkınma Planı dönemi bölgesel gelişme politikalarında kurumsallaşma adına en önemli adımların atıldığı dönem olmuştur. Kalkınma ajanslarının kurulmasına dair 5449 sayılı Kanunun 2006 yılında yürürlüğe girmesi ile birlikte doğrudan bölgesel kalkınmadan sorumlu yapılar tesis edilmeye başlamıştır. Öncelikle pilot uygulama niteliğinde 2007 yılında İzmir Kalkınma Ajansı ve Adana-Mersin illerini kapsayan Çukurova Kalkınma Ajansı faaliyete geçmiştir. 2010 yılına kadar da diğer Düzey 2 bölgelerini kapsayan 24 kalkınma ajansının kuruluşu tamamlanmıştır. Bütün ülke coğrafyasını içine alacak şekilde 26 kalkınma ajansının kurulmasıyla bölgesel gelişmenin yerel düzeyde kurumsal yapılanması oluşturulmuş; yenilikçi, güçlü ve iddialı hedefler doğrultusunda Türkiye'de ilk defa yerelden kalkınma anlayışı kurumsal olarak da uygulanmaya başlamıştır.

Diğer taraftan 2011 yılında GAP Bölge Kalkınma İdaresi'ne ilave olarak DAP Bölge Kalkınma İdaresi, DOKAP Bölge Kalkınma İdaresi ve KOP Bölge Kalkınma İdaresi kurulmuştur. Böylelikle, Türkiye'de yerel düzeyde bölgesel kalkınma kuruluşları 26 kalkınma ajansı ile 4 bölge kalkınma idaresinden müteşekkil hale gelmiştir.

Tablo 9.1 Kalkınma Ajansları ve Bölge Kalkınma İdarelerinin Kapsamı

Kurum	Kapsam	Strateji Belgeleri
Kalkınma Ajansları	26 Düzey 2 Bölgesi (81 il)	**Bölge Planları** • 2010-2013 Bölge Planları • Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi Bölgesel Gelişme Ana Planı • 2014-2023 Bölge Planları • 2024-2028 Bölge Planları

Bölge Kalkınma İdareleri	• **GAP (9 İl):** Şanlıurfa (Merkez), Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt ve Şırnak. • **DAP (15 İl):** Erzurum (Merkez), Ağrı, Ardahan, Bingöl, Bitlis, Elâzığ, Erzincan, Hakkâri, Iğdır, Kars, Malatya, Muş, Tunceli, Van, Sivas. • **DOKAP (9 İl):** Giresun (Merkez), Artvin, Bayburt, Gümüşhane, Ordu, Rize, Samsun, Tokat, Trabzon. • **KOP (8 İl):** Konya (Merkez), Aksaray, Karaman, Kırıkkale, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Yozgat.	**Eylem Planları ve Bölge Kalkınma Programları** • 2008-2012 GAP Eylem Planı • 2014-2018 DAP, DOKAP, GAP ve KOP Eylem Planları • 2021-2023 DAP, DOKAP, GAP ve KOP Bölge Kalkınma Programları • 2024-2028 DAP, DOKAP, GAP ve KOP Eylem Planları

Diğer taraftan; bölgesel gelişme politikaları ve uygulamalarının merkezi düzeyde koordinasyonunu güçlendirmek amacıyla 2011 yılında yürürlüğe giren 649 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bölgesel Gelişme Yüksek Kurulu (BGYK) ve Bölgesel Gelişme Komitesi (BGK) ihdas edilmiştir. Söz konusu Kurul merkezi politikalar ile bölgesel gelişme politikaları arasında planlama, uygulama ve izleme bakımından uyum ve koordinasyonu sağlayarak yönetişimi geliştirmek; Komite ise bölgesel kalkınma konularını teknik düzeyde tartışmak ve Kurul'un karar almasına yönelik öneriler geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Aynı düzenlemeyle BGUS da ilk defa bir yasal düzenlemede yer bulmuş, bölgesel gelişme politikalarının çerçeve belgesi olarak önemli bir boşluğu doldurmuştur. Bakanlıklar düzeyinde ise mülga Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinasyon rolü 2011 yılında kurulan mülga Kalkınma Bakanlığı ile devam etmiştir.

2018 yılında Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçilmesiyle birlikte ise bölgesel gelişme politikalarının merkezi düzeyde koordinasyonu görevi Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Bununla birlikte bölgesel gelişme politikalarının üst düzeyde koordinasyonundan sorumlu yapılarda da değişiklikler meydana gelmiştir. 2018/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile BGYK ve BGK'nın görev ve yetkileri Cumhurbaşkanı, Ekonomi Politikaları Kurulu (EPK) ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına verilmiştir.

Tablo 9.2 Bölgesel Kalkınma Politikalarının Koordinasyonuna İlişkin Yetki Değişikliği

Görevler	641 Nolu KHK'ya göre*	2018/3 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesine göre
Bölgesel gelişme alanında ulusal düzeyde genel politikaları ve öncelikleri tayin etmek, bu kapsamda bölgesel gelişme ulusal stratejisini onaylamak	BGYK	Cumhurbaşkanı
Tarım, sanayi, turizm, ulaştırma, mekânsal gelişme, kırsal kalkınma, girişimcilik, yenilik, küçük ve orta ölçekli işletmeler gibi ana politika alanlarıyla bölgesel gelişme politikalarının bütünlüğünü ve koordinasyonunu sağlayacak üst düzey kararlar almak	BGYK	Cumhurbaşkanı

Güneydoğu Anadolu Projesi, Doğu Anadolu Projesi, Doğu Karadeniz Projesi ve Konya Ovası Projesi gibi kalkınma projelerini, bölge planlarını, stratejileri ve eylem planlarını onaylamak	BGYK	Cumhurbaşkanı
Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatı tarafından hazırlanacak her türlü plan, proje ve programları inceleyerek karara bağlamak.	BGYK	STB
Bölgesel gelişme alanında ulusal düzeyde politika önerileri geliştirmek	BGK	EPK
Bölgesel gelişmeyle ilgili konularda koordinasyonu ve iş birliğini geliştirmeye yönelik önerilerde bulunmak	BGK	EPK
Bölgesel gelişme ulusal stratejisi çalışmalarını yönlendirmek, stratejinin hazırlık sürecine katkıda bulunmak, onay öncesi son değerlendirmeyi yapmak	BGK	STB
Bölgesel gelişme ulusal stratejisinin ve bölge planlarının sektörel ve tematik politikalarla uyum ve tamamlayıcılığını güçlendirecek tedbirler geliştirmek	BGK	STB
Ulusal politikaları bölgesel kalkınmaya etkileri açısından değerlendirmek	BGK	STB
Ulusal ve bölgesel düzeyde, mekânsal gelişme stratejileriyle kalkınma politikaları arasında bütünlük sağlamaya yönelik çalışmaları yönlendirmek	BGK	STB
Bölge planlarını, bölgesel programları ve bölgesel gelişme bakımından önemli olan program, proje ve destekleri inceleyerek görüş, değerlendirme ve önerilerde bulunmak	BGK	STB
Kalkınma ajansları ve diğer ilgili kuruluşların bölgesel gelişmeye yönelik uygulamalarını genel olarak izlemek ve değerlendirmek, performans değerlendirmesinde dikkate alınacak esas ve kriterleri önermek	BGK	STB
Kümelenme ve bölgesel yenilik gibi bölgesel nitelikli işletme politikalarının ulusal koordinasyonunu gerçekleştirmek, bu alanda hazırlanan strateji belgeleri hakkında görüş ve değerlendirmelerde bulunmak	BGK	STB

* 8/8/2011 tarihli ve 649 sayılı KHK'nın 30'uncu maddesiyle eklenen 641 sayılı KHK'nın 23/A maddesinin birinci ve üçüncü fıkraları 2/7/2018 tarihli ve 703 sayılı KHK'nın 17'nci maddesiyle mülga edilmiştir.

9.2. Bölgesel Gelişme Politikalarının Yönetişimine İlişkin Stratejiler

Bölgesel gelişmede kurumlar arası koordinasyon ve iş birliği güçlendirilecektir. Kamu kurum ve kuruluşları tarafından hazırlanan plan, strateji ve programlama çalışmaları ile söz konusu kurum ve kuruluşların uygulamalarında kaynak etkinliğinin artırılması ve mekân bazlı yönlendirmelerin yapılması için BGUS ve bölge planları çerçevesinde belirlenen bölgesel gelişme öncelikleri dikkate alınacak, bölgelerin gelişme potansiyellerine uygun, çeşitlendirilmiş politikalar ve faaliyetler geliştirilecektir. Bununla birlikte, BGUS ve bölge planlarında belirlenen önceliklerin hayata geçirilmesi amacıyla hem merkezi hem de yerel kurumlarla ortak program ve projeler yürütülecektir.

Yerel düzeyde bölgesel gelişme alanında kurumsal kapasite artırılacaktır. Bölgesel politikaların geliştirilmesi ve etkili olarak uygulanması için yerel yönetimler, özel kesim ve STK'ların kurumsal

kapasiteleri geliştirilecek, bu kuruluşların kalkınma politikalarının belirlenmesi ve uygulaması süreçlerine aktif katılımı sağlanacaktır. Yerel düzeyde bölgesel gelişmede rolü olan kurumların ve paydaşların proje hazırlama, uygulama, izleme, değerlendirme ve koordinasyon kapasitesi artırılacaktır. Bölgesel gelişme politikalarının yerel düzeyde koordinasyonunu üstlenen kalkınma ajansları ve bölge kalkınma idarelerinin politika ve program geliştirme ve uygulama süreçlerinde etkinliği artırılacak, bu kurumların insan kaynakları ve mali kaynakları güçlendirilecektir.

Bölgesel gelişmeye yönelik veri altyapısı güçlendirilecektir. Derinlikli mekânsal analizlerin yapılabilmesi, bölgesel gelişme alanındaki gelişmelerin geçmiş dönemlerle karşılaştırılabilmesi ve bu doğrultuda etkin politikalar geliştirilebilmesi amacıyla ilçe, il ve bölge düzeylerinde düzenli aralıklarla üretilecek veri seti genişletilecek, idari kayıtlar mekânsal verilerin üretilmesine imkân verecek şekilde güçlendirilecektir.

10. BGUS İZLEME VE DEĞERLENDİRME ÇERÇEVESİ

BGUS'un vizyonu çerçevesinde belirlenen kapsamlı amaç ve stratejiler kadar bu amaçların izlenmesi ve değerlendirilmesi de önem taşımaktadır. BGUS'un izleme ve değerlendirmesi, söz konusu stratejinin uygulama süreçleri ile çıktı ve sonuçlarına dair önemli geri bildirim sağlayacaktır.

Bölgesel gelişmenin ulusal koordinasyonundan sorumlu Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, BGUS izleme ve değerlendirme süreçlerini tasarlayıp ilgili faaliyetleri koordine etmekten sorumludur. Bu sorumluluğa istinaden BGUS kapsamındaki ilerlemeler; belirlenen göstergeler bakımından ilerleme raporları ve izleme toplantıları yoluyla izlenir, değerlendirilir ve raporlanır.

BGUS'un izlenmesi ve değerlendirmesi sürecinde, ülke genelindeki ve bölgelerdeki sosyoekonomik duruma ve süreçlere ilişkin veriler, TÜİK başta olmak üzere diğer Bakanlık ve kurumlar ile Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı uhdesindeki Girişimci Bilgi Sistemi'nden elde edilir. Bu süreçte, ilgili kamu kurumları gerekli verileri talep edilmesi halinde Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğüne sağlamaktan sorumludur.

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, 2024-2028 dönemi sonunda; izleme verileri, stratejik, mekânsal ve tematik amaç ve stratejilere ilişkin gelişmeler ile uygulama ve koordinasyon sürecinin etkinliğine ilişkin tespitleri içeren bir değerlendirme çalışması yürütür.

Bölgesel gelişmenin çok sektörlü ve çok boyutlu yapısı nedeniyle BGUS, diğer ulusal ve bölgesel sektörel ve tematik stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanmasında ve bunlarla bölgesel gelişme öncelikleri arasındaki uyum ve bütünlüğün sağlanmasında referans noktası olmaktadır. Dolayısıyla yürütülen izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin tamamlayıcılığının sağlanması amacıyla ilgili diğer kurum ve kuruluşlarla da iş birliğinin tesis edilmesi esastır.

BGUS izleme göstergeleri, BGUS'un belirlenen stratejik, mekânsal ve tematik amaçlarını izlemeye yönelik göstergelerden oluşmaktadır. Mekânsal düzeydeki veri mevcudiyetini de dikkate alarak bu göstergeler, hem bölgesel gelişme alanında genel ilerlemeleri hem de belli temalardaki ve bölgelerdeki gelişmeleri yansıtacak şekilde belirlenmiştir.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın koordine ve bağlı kuruluşları olan Kalkınma Ajansları ve Bölge Kalkınma İdareleri, temel paydaş olarak BGUS'un izlemesine yönelik Bakanlıkça yürütülecek çalışmalara girdi sağlamak üzere bölge planı ve bölgesel program uygulamalarına ilişkin bilgi toplanması, analiz edilmesi, programların fiziki ve mali ilerlemeleri ile sonuçlarının takip edilmesini de içerecek çalışmaları yapar.

Bölge planları, bölge planında belirlenen performans göstergeleri bakımından ilerleme raporları ve izleme toplantıları yoluyla izlenir, değerlendirilir ve raporlanır. Bununla birlikte, bölge planları ekindeki örnek yatırım fırsatları ve program/proje fikirleri künyeleri ihtiyaç duyulması halinde dönem içerisinde Sanayi ve Teknoloji Bakanlığınca güncellenebilir.

Tablo 10.1 BGUS'u İzlemeye Yönelik Göstergeler

Gösterge Adı	Birim	Coğrafi Ölçek	Baz Yılda Mevcut Durum	Hedef	Veri Kaynağı
Gini katsayısı	Oran	Türkiye	0,43 (2023)	0,38	TÜİK
Düzey 2 bölgeleri kişi başına gelir maks-min oranı	Oran	Türkiye	4,51 (2022)	3,85	TÜİK
Kg başı ihracatı 1 doların üzerinde olan il sayısı	Sayı	Türkiye	50 (2023)	59	TÜİK
Yüksekokul veya fakülte üstü mezun oranı yüzde 20'nin üzerinde olan il sayısı	Sayı	Türkiye	10 (2023)	26	TÜİK
Planlı sanayi alanlarının (EB, SS ve OSB) ülke yüz ölçümüne oranı	Yüzde	Türkiye	0,18 (2023)	0,50	STB
İstanbul'da imalat sanayiinde çalışan sigortalı içinde yüksek ve orta-yüksek teknolojili sektörlerde çalışan oranı	Yüzde	Küresel il	21 (2023)	35	SGK
Özel sektör AR-GE harcamalarının toplam satış tutarına oranı	Binde	Rekabetçi iller ve potansiyel rekabetçi iller	3,97 (2022)	5,5	STB (GBS)
3-5 yaş grubu okul öncesi düzeltilmiş net okullaşma oranı	Oran	En düşük seviyeye sahip Düzey 2 bölgesi	42,44 (2023-2024)	51,89	MEB
İş gücüne katılma oranı	Yüzde	En düşük değere sahip Düzey 2 bölgesi	42,3 (2023)	48	TÜİK
Hanehalkı başına sabit genişbant internet abone sayısı	Sayı	En düşük seviyeye sahip Düzey 3 bölgesi	0,27 (2023)	0,54	BTK, TÜİK

KAYNAKÇA

AFAD. 2020. Afet İstatistikleri. https://www.afad.gov.tr/afet-istatistikleri, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Akay, B. (2020). Mavi Büyüme Stratejisi: Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Turizmine Yönelik Bir İnceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3051-3063.

Alan, H. (2019). *Girişimcilik Ekosistemi ve Dinamikleri.* Yönetim & İnovasyon (Sosyo- Ekonomik & Sosyo-Kültürel Gelişmeler), 245-276.

Autor, D. H., Levy, F., & Murnane, R. J. (2003). The Skill Content Of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. *The Quarterly Journal Of Economics*, 118(4),1279-1333.

Avrupa Birliği İstatistik Ofisi. (2023). EuroStat Digital Economy and Society: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tepsr_sp410/default/table?lang=en, (Erişim Tarihi:30.03.2023).

Avrupa Birliği. (2018). *Automation Risk in the EU Labour Market: A Skill-Needs Approach*. CEDEFOP.

Avrupa Birliği. (2019*).* Success Stories: *EU4Digital.* https://eufordigital.eu/digitising-industry-best-practices-to-promote-the-digital-transformation-of-smes-in-traditional-sectors-of-the-economy/, (Erişim Tarihi:30.03.2023).

Avrupa Birliği. (2022). DigComp Framework: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/digcomp/digcomp-framework_en, (Erişim Tarihi:30.03.2023).

Avrupa Komisyonu. (2019). Avrupa Yeşil Mutabakatı. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, (Erişim Tarihi:01.01.2022).

Azazi, H., & Uzma, O. (2022). Türkiye'de Yeşil Ekonomi, Yeşil İşler ve Yeşil İstihdam. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 93-100.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. (2021). 2022-2025 Sürdürülebilir Bankacılık Stratejik Planı. İstanbul: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu.

Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2020). İl İstatistikleri, https://www.btk.gov.tr/yillik-il-istatistikleri, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Birleşmiş Milletler. (2019). *Dünya Kentleşme Beklentileri: 2018 Revizyonu*. New York: Birleşmiş Milletler.

Birleşmiş Milletler Habitat. (2022). *World Cities Report 2022: Envisaging the Future of Cities*, https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities, 2022, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

BP. (2021). *Dünya Enerji İstatistikleri Raporu*. https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2021-full-report.pdf, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

Brookings Institution. (2020). The Decoupling The World is Waiting For: China's Green Growth Breakthrough. Erişim adresi, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

Cambridge Centre For Alternative Finance. (2020). Cambridge Alternative Finance Benchmarks:. https://ccaf.io/cafb/digital_capital_raising/total_global_ranking, (Erişim Tarihi: 15.09.2022).

Citta Slow International. (2022). Citta Slow International: https://www.cittaslow.org/, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

Climate Policy Initiative. (2022). Global Landscape of Climate Finance 2021. https://www.climatepolicyinitiative.org/wp-content/uploads/2021/10/Full-report-Global-Landscape-of-Climate-Finance-2021.pdf, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

COMCEC. (2017). *Special Economic Zones in the OIC Region: Learning from Experi*ence, COMCEC Coordination Office.

Credit Suisse (2023), Global Wealth Report 2023, *Leading Perspectives to Navigate the Future.*

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). İklim Şurası Komisyon Tavsiye Kararları. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2022). İklim Şurası Yeşil Finansman Komisyonu Ana Rapor Taslağı. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2009). Türkiye İklim Değişikliği Stratejisi 2010-2023. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2010). Türkiye'nin İklim Değişikliği Uyum Stratejisi ve Eylem Planı 2011-2023. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). Ulusal Atık Yönetimi ve Eylem Planı 2023. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Dao, M. C., Das, M. M., Koczan, Z., & Lian, W. (2017). *Why is labor receiving a smaller share of global income? Theory and empirical evidence.* International Monetary Fund (IMF).

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. (2020). DSİ 2020 Yılı Resmi Su Kaynakları İstatistikleri, https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/1499, (Erişim Tarihi:21.02.2023).

Dünya Bankası. (2016). Digital Dividends. https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2016, (Erişim Tarihi:30.03.2023).

Dünya Bankası. (2020). Doing Business Archive. https://archive.doingbusiness.org/en/doingbusiness, (Erişim tarihi: 15.07.2022).

Dünya Bankası. (2020). Toplam İş Yoğunluğu Oranı İstatistikleri. DB. https://www.worldbank.org/en/programs/entrepreneurship#total, (Erişim Tarihi: 01.02.2023).

Dünya Bankası. (2020). Yeni İş Yoğunluğu Oranı İstatistikleri. DB. https://www.worldbank.org/en/programs/entrepreneurship#new, (Erişim Tarihi: 01.02.2023).

Dünya Bankası. (2020). İş Yapma Kolaylığı Endeksi. DB. https://databank.worldbank.org/source/doing-business, (Erişim Tarihi: 12.09.2022).

Dünya Bankası. (2022). DB Nüfus İstatistikleri. DB: https://data.worldbank.org/country/TR?locale=tr (Erişim Tarihi: 03.01.2023)

Dünya Bankası. (2022). DB Nüfus İstatistikleri. DB. (Erişim Tarihi: 03.01.2023)

Dünya Bankası. (2022). Spotting Turkey's Inter-Regional Gaps Benchmarking Regions along 10 Pillars of Development.

Dünya Bankası. (2022). Urban Development. https://www.worldbank.org/en/topic/urbandevelopment/overview, (Erişim Tarihi: 3.03.2023)

Dünya Ekonomik Forumu (WEF). (2022). Küresel Riskler Raporu.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2017). Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı 2017-2023. Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2021). Medya, https://enerji.gov.tr/duyuru-detay?id=10201, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). Bilgi Merkezi, https://enerji.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). Bilgi Merkezi, https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-gunes, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). Bilgi Merkezi, https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-enerji-ruzgar, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). Türkiye Ulusal Enerji Planı. Ankara: Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı.

Eryılmaz, Y. (2020). Türkiye'de Firma Dinamikleri ve Belirleyicileri. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara.

European Commission Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology. (2018). Worthington, H., Simmonds, P., Farla, K., et al., *The silver economy: final report*, Publications Office, https://data.europa.eu/doi/10.2759/685036, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

European Commission European İnnovation Scoreboard. (2022). European Commission: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard_en, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

European Commission Smart Specialisation Platform. (2020). European Commission: https://s3platform.jrc.ec.europa.eu/s3-platform, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

Frey, C. B., & Osborne, M. (2015). *Technology At Work: The Future of Innovation and Employment*. Citi GPS: Global Perspectives & Solutions.

Frey, C. B., & Osborne, M. A. (2013). *The Future of Employment: How Susceptible are Jobs to Computerisation?* Oxford Üniversitesi. Oxford Martin School.

Gartner. (2023). Küresel BİT Pazar Büyüklüğü. https://www.gartner.com/en/newsroom/press-releases/2022-04-06-gartner-forecasts-worldwide-it-spending-to-reach-4-point-four-trillion-in-2022, (Erişim Tarihi:10.01.2023).

GEDI. (2019). The global entrepreneurship index 2019, The Global Entrepreneurship and Development Institute, Washington D.C., USA.

GEM. (2017). *Global entrepreneurship monitor: 2020/2021 Global Report.* Global Entrepreneurship Research Association (GERA).

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı. (2015). Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi 2014-2020. Ankara: T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2019). *2018 Türkiye Nüfus ve 2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı ve TÜBİTAK, Ankara, Türkiye.

Harita Genel Müdürlüğü. (2022). İl ve İlçe Yüzölçümleri. https://www.harita.gov.tr/il-ve-ilce-yuzolcumleri, 2022, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Hatuka, T. & Ben-Joseph, E. (2022). *New Industrial Urbanism Designing Places for Production*, Routledge.

ILO. (2020). Employment by Occupation. https://www.ilo.org/ilostat-files/Documents/description_OCU_EN.pdf, (Erişim Tarihi:30.02.2023).

ILO. (2020). ILO Stat Explorer: https://ilostat.ilo.org/data/, (Erişim Tarihi:30.02.2023).

IMF. (2021). *IMF Dünya Ekonomik Görünümü: Pandemide İyileşme-Sağlık Odağı, Arz Sorunları, Fiyat Baskısı*. Vaşington: Uluslararası Para Fonu.

IMF. (2022). *IMF Dünya Ekonomik Görünümü: Yaşam Maliyeti Krizine Karşı Durmak*. Vaşington: Uluslararası Para Fonu.

IPPC. (2019). *Special Report on the Ocean and Cryosphere in a Changing Climate*, https://www.ipcc.ch/srocc/, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

IPCC. (2021). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change.

IPCC. (2021). Summary for Policymakers. In: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA, 3–32, doi:10.1017/9781009157896.001.

IPCC. (2022). Summary for Policymakers. In*: Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change. Contribution of Working Group III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change* [P.R. Shukla, J. Skea, R. Slade, A. Al Khourdajie, R. van Diemen, D. McCollum, M. Pathak, S. Some, P. Vyas, R. Fradera, M. Belkacemi, A. Hasija, G. Lisboa, S. Luz, J. Malley, (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA. doi: 10.1017/9781009157926.001.

IPCC. (2022). Summary for Policymakers [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem (eds.)]. In: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. oloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. C aig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3–33, doi:10.1017/9781009325844.001.

ITF. (2021). *ITF Transport Outlook 2021*. OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/16826a30-en.

Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü. (2018). *Destinasyon Yönetim Rehberi*. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Kalkınma Bakanlığı. (2018). Çevre ve Doğal Kaynakların Sürdürülebilir Yönetimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu. Ankara: Kalkınma Bakanlığı.

Karayolları Genel Müdürlüğü (2022) Devlet ve İl Yolları Envanteri, https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Istatistikler/DevletveIlYolEnvanteri.aspx, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Kaya, Ö. B. (2020). Dijitalleşme Sürecinin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkisinin Mekansal Analizi. Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ankara.

KOSGEB. (2023). KOSGEB Tekmerlerimiz: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. https://www.kosgeb.gov.tr/site/tr/genel/tekmerlerimiz, (Erişim Tarihi: 30.01.2023)

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2020). Turizm İstatistikleri. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). Turizm Merkezleri. https://yigm.ktb.gov.tr/TR-135274/kultur-merkezleri.html, (Erişim Tarihi:13.02.2023).

Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü. (2022). Türkiye Jeotermal Enerji Potansiyeli ve Arama Çalışmaları. https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/jeotermal-enerji-arastirmalari, (Erişim Tarihi:21.02.2023).

Mason, C., & Brown, R. (2014). *Entrepreneurial ecosystems and growth oriented entrepreneurship. Final Report.* OECD, Paris, France.

McAuliffe, M. & Triandafyllidou, (eds.) A. (2021). *World Migration Report 2022*. International Organization for Migration (IOM), Geneva.

Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2021). *Türkiye Meteorolojik Afetler Değerlendirmesi (2010-2021).* https://www.mgm.gov.tr/FILES/genel/raporlar/meteorolojikafetler2010-2021.pdf, (Erişim Tarihi: 3.03.2023)

Milli Eğitim Bakanlığı. (2021). Resmi İstatistikler. https://sgb.meb.gov.tr/www/resmi-istatistikler/icerik/64, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Nedelkoska, L., & Quintini, G. (2018). *Automation, Skills Use And Training*. OECD.

OECD. (2011). *Regions and Innovation Policy*. Paris: OECD Publishing.

OECD. (2014). Overview Paper On Resilient Economies And Societies, https://www.oecd.org/mcm/C-MIN(2014)7-ENG.pdf, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

OECD. (2017). Employment Outlook. https://doi.org/10.1787/888933824572, (Erişim Tarihi:30.12.2022).

OECD. (2017). The Governance of Land Use in OECD Countries, Policy Analysis and Recommendations.

OECD. (2018). *Automation, Skills Use And Training*. OECD.

OECD. (2018). *Going Digital in a Multilateral World*. https://www.oecd.org/going-digital/C-MIN-2018-6-EN.pdf, (Erişim Tarihi:30.12.2022).

OECD. (2018). Job Creation and Local Economic Development.

OECD. (2019). *Business Models for the Circular Economy*. OECD.

OECD. (2019). Eurostat-OECD Definition of ICT Specialists. http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=DSTI/ICCP/IIS(2015)7/FINAL&docLanguage=En, (Erişim Tarihi:30.12.2022).

OECD. (2020). Main Science and Technology Indicators. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB#, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

OECD. (2020). Triadic Patent Families. (https://data.oecd.org/rd/triadic-patent-families.htm#indicator-chart, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

OECD. (2021). Regional Outlook-2021 "Addressing Covid 19 and Moving To Net Zero Greenhouse Gas Emissions". https://www.oecd.org/regional/oecd-regional-outlook-2dafc8cf-en.htm, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

OECD. (2021). ABD Girişim Sermayesi Yatırımları. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=VC_INVEST, (Erişim tarihi: 03.02.2023).

OECD. (2021). Girişim Sermayesi Yatırımları. https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=VC_INVEST, (Erişim tarihi: 03.02.2023).

OECD. (2022). Green Growth in Action: Korea. https://www.oecd.org/korea/greengrowthinactionkorea.htm, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

OECD. (2022). OECD Tourism Trends and Policies. OECD.

OECD. (2022). Resilient Cities. https://www.oecd.org/cfe/regionaldevelopment/resilient-cities.htm, (Erişim Tarihi: 3.03.2023)

OECD. (2023). OECD Brodband Portal. www.oecd.org/sti/broadband/oecdbroadbandportal.htm, (Erişim Tarihi:30.12.2022).

Orman ve Su İşleri Bakanlığı. (2016). *İklim Değişikliğinin Su Kaynaklarına Etkisi Projesi Raporu.* Ankara: Orman ve Su İşleri Bakanlığı.

Philbeck, I. (2016). *Working Together to Connect the World by 2020, Reinforcing Connectivity Initiatives for Universal and Affordable Access: A discus-sion paper to Partners working to Connect the World.* International Telecommunication Union (ITU), Geneva. https://www.broadbandcommission.org/Documents/publications/davos-discussion-paper-jan2016.pdf, (Erişim Tarihi:30.12.2022).

Pouliakas, K. (2018). *Automation Risk in the EU Labour Market: A Skill-Needs Approach*. AB. CEDEFOP.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). 2023 Sanayi ve Teknoloji Stratejisi. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). Girişimci Bilgi Sistemi, Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). OSB'lerin Lojistik Sorunları ve Çözüm Önerileri, Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). *Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Hizmet Merkezleri Raporu.* Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). Türkiye'de Kentsel ve Kırsal Yerleşim Sistemleri Araştırması Projesi. https://yersis.gov.tr/web. (Erişim Tarihi: 3.03.2023)

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). *Türkiye'de Kırsal Yerleşimler Saha Çalışması Raporu*. Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2021). Girişimci Bilgi Sistemi, Ankara: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2022). Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı İstatistiki Bilgiler. https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/istatistiki-bilgiler Erişim Adresi, (Erişim Tarihi:03.03.2023).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). Yıllar İtibarıyla Net Kurulan Yabancı Şirket Sayısı. https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615, (Erişim Tarihi: (05.02.2023).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023.) Teşvik Belgesi Alan Yerli Yatırım Tutarları. https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi1304021615, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). Teşvik Belgesi Alan Yabancı Yatırım Tutarları. https://www.sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi0803011615, (Erişim Tarihi: (05.02.2023).

Sermaye Piyasası Kurulu. (2022). Aylık İstatistik Bültenleri. https://spk.gov.tr/istatistikler/aylik-istatistik-bultenleri/2022-yili-istatistik-bultenleri, (Erişim Tarihi: 13.07.2023)

Sosyal Güvenlik Kurumu. (2020). Yıllık İstatistikler. https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Stam, E. (2015). Entrepreneurial ecosystems and regional policy: A sympathetic critique. *European Planning Studies,* 23, 1759-1769.

Startups.watch. (2021). 2021 Startup Ekosistem Raporu. https://blog.startups.watch/year-in-review-2021-135e743d50bd, (Erişim Tarihi: 14.08.2022).

Startups.watch. (2022). startups.watch data. https://startups.watch/, (Erişim Tarihi: 14.08.2022).

Startups.watch. (2022). 2022 Startup Ekosistem Raporu. https://blog.startups.watch/year-in-review-2022-turkish-startup-ecosystem-1623a33d7215, (Erişim Tarihi: 14.08.2022).

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023). Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Değerlendirme Raporu*. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Türkiye 2. Ulusal Gözden Geçirme Raporu- Ortak Hedefler için Sağlam Temeller*. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2022). 2023 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı. Ankara: Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Raporu.*

Tarım ve Orman Bakanlığı, Corine Sitemi, https://corinecbs.tarimorman.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Tarım ve Orman Bakanlığı. (2017). Ulusal Kuraklık Yönetim Stratejisi ve Eylem Planı (2017-2023). Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.

Ticaret Bakanlığı. (2021). Yeşil Mutabakat Eylem Planı. Ankara: Ticaret Bakanlığı.

TÜBİTAK. (2021). Türkiye Adresli Bilimsel Yayınların Performans Dağılımı. Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu.

TÜİK. (2020). İstatistik Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Cevre-ve-Enerji-103, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

TÜİK. (2021). Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2021-37435, (Erişim Tarihi:05.02.2023).

TÜİK. (2021). İstatistik Veri Portalı. https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Dis-Ticaret-104, (Erişim Tarihi: 21.02.2023).

TÜİK. (2021). Türkiye İstatistik Kurumu Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri Araştırması. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Arastirma-Gelistirme-Faaliyetleri-Arastirmasi-2021-45501 (Erişim Tarihi:15.12.2022).

TÜİK. (2021). İş Kayıtlarına Göre Girişim Sayıları. https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloYilSutunGetir.do?durum=yillariGetir&menuNo=483&altMenuGoster=0&tabloNo=170, (Erişim Tarihi: 20.09.2022).

TÜİK. (2021). Ciroya Göre Hızlı Büyüyen ve Ceylan Girişimler. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2021-45685, (Erişim Tarihi: 20.09.2022).

TÜİK. (2021). Ölçeğe Göre Çalışan Sayısı, Ciro ve Katma Değer. https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kucuk-ve-Orta-Buyuklukteki-Girisim-Istatistikleri-2021-45685, (Erişim Tarihi: 20.09.2022).

TÜİK. (2022). Girişimlerde Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Girisimlerde-Bilisim-Teknolojileri-Kullanim-Arastirmasi-2022-45585, (Erişim Tarihi:05.02.2023).

TÜİK. (2022). Sürdürülebilir Kalkınma. https://sdg.tuik.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 3.03.2023).

Türk Patent ve Marka Kurumu. (2021). Türk Patent ve Marka Kurumu Resmi İstatistikler https://www.turkpatent.gov.tr/patent-istatistik, (Erişim Tarihi:30.01.2023).

Türkiye Çevre Eğitim Vakfı. (2023). Mavi Bayrak Listesi. http://www.turcev.org.tr/V2/icerikDetay.aspx?icerik_id=10, (Erişim Tarihi:13.02.2023).

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası. (2021). Türk Sanayicisinin Yeşil Dönüşümü. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı. (2011). Sanayide Eko-Verimlilik (Temiz Üretim) Kılavuzu: Yöntemler ve Uygulamalar.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA). (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Senaryosu.

Uluslararası Enerji Ajansı (IEA). (2021). 2050'de Sıfır Emisyon: Küresel Enerji Sektörü İçin Yol Haritası.

Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA). (2021). World Energy Transitions Outlook.

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu. (2023). Dünya Mirası Listesi. https://www.unesco.org.tr/Pages/125/122/UNESCO-D%C3%BCnya-Miras%C4%B1-Listesi, (Erişim Tarihi:13.02.2023).

UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü) (2022). *Küresel Eğilimler Raporu 2021*. İsviçre: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği.

United Nations Environment Programme. (2006). Environmental Agreements and Cleaner Production-Questions and Answers.

UNWTO. (2019). *Transport-related CO2 Emissions of the Tourism Sector: Modeling Results*. Madrid, Spain: World Tourism Organization.

UNWTO. (2020). *International Tourism Highlights*. World Tourism Organization.

UNWTO. (2021). *Big Data For Better Tourism Policy, Management, and Sustainable Recovery From COVID-19*. World Tourism Organization.

UNWTO. (2021). *The Economıc Contribution of Tourism and The Impact Of COVID-19*. World Tourism Organization.

UNWTO. (2021). World Tourism Barometer Statisticial Annex. World Tourism Organization.

UNWTO. (2022). *Gender Mainstreamıng Guidelines for The Public Sector in Tourism*. World Tourism Organization.

UNWTO. (2022). World Tourism Barometer. World Tourism Organization.

WIPO Global Innovation Index 2022. (2022). The World Intellectual Property Organization: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2022/, (Erişim Tarihi:13.02.2023).

WIPO Patents. (2022). The World Intellectual Property Organization. https://www.wipo.int/patents/en/index.html, (Erişim Tarihi:13.02.2023).

World Economic Forum. (2018). Digital Transformation Initiative. hhttps://initiatives.weforum.org/digital-transformation/home, (Erişim Tarihi:13.02.2023).

WTTC. (2022). Travel & Tourism Economic Impact.

WTTC. (2023). Travel & Tourism Economic Impact.

2024-2028 BÖLGE PLANLARI*

1	TR10 (İstanbul) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
2	TR21 (Edirne, Kırklareli, Tekirdağ) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
3	TR22 (Balıkesir, Çanakkale) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
4	TR31 (İzmir) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
5	TR32 (Aydın, Denizli, Muğla) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
6	TR33 (Afyonkarahisar, Kütahya, Manisa, Uşak) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
7	TR41 (Bilecik, Bursa, Eskişehir) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
8	TR42 (Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
9	TR51 (Ankara) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
10	TR52 (Karaman, Konya) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
11	TR61 (Antalya, Burdur, Isparta) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
12	TR62 (Adana, Mersin) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
13	TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
14	TR71 (Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
15	TR72 (Kayseri, Sivas, Yozgat) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
16	TR81 (Bartın, Karabük, Zonguldak) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
17	TR82 (Çankırı, Kastamonu, Sinop) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
18	TR83 (Amasya, Çorum, Samsun, Tokat) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
19	TR90 (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
20	TRA1 (Bayburt, Erzincan, Erzurum) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
21	TRA2 (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
22	TRB1 (Bingöl, Elâzığ, Malatya, Tunceli) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
23	TRB2 (Bitlis, Hakkâri, Muş, Van) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
24	TRC1 (Adıyaman, Gaziantep, Kilis) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
25	TRC2 (Diyarbakır, Şanlıurfa) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı
26	TRC3 (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) Düzey-2 Bölgesi Bölge Planı

***Bölge Planları www.sanayi.gov.tr adresinde yayımlanmaktadır.**